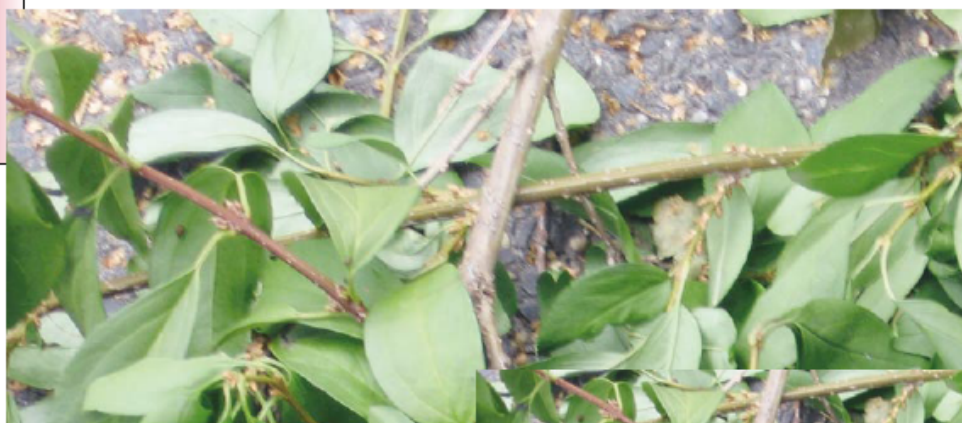

Tudás és versenyképesség pannon szemmel

Pannon Gazdaságtudományi Konferencia tanulmánykötet I.

*Veszprém, 2006. június 2.
Pannon Egyetem*

TUDÁS ÉS VERSENYKÉPESSÉG PANNON SZEMMEL
PANNON GAZDASÁGTUDOMÁNYI KONFERENCIA
TANULMÁNYKÖTET I.

PANNON EGYETEMI KIADÓ

2006

Tudás és versenyképesség pannon szemmel
Pannon Gazdaságtudományi Konferencia tanulmánykötet I.

A konferencia Tudományos Bizottságának elnöke: Dr. Török Ádám, az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, Pannon Egyetem, Veszprém

A tanulmánykötet anyagának szakmai lektorálását a konferencia Tudományos Bizottságának tagjai végezték. A lektorok névsora az egyes szekciók előtt található.

A tanulmánykötet a Veszprémi Universitas Alapítvány támogatásával jelent meg.

ISBN: 963 9696 02 1

Szerkesztette: Klausz Melinda

A címlapot tervezte: Klausz Melinda

Kiadó: Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2006

Nyomtatás: Alföldi Nyomda ZRt.

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Tartalomjegyzék

A. Fenntartható fejlődés és vidékfejlesztés

A/1. A fenntartható fejlődés és vidékfejlesztés elméleti és intézményi háttere

<i>Gáthy Andrea</i>	11
A FENNTARTHATÓ VIDÉKFEJLESZTÉS AZ EURÓPAI UNIÓ 2007-2013-AS IDŐSZAKÁRA VONATKOZÓ KÖLTSÉGVETÉSÉNEK TÜKRÉBEN	
<i>Ványik Beatrix</i>	16
A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS KÖRNYEZETI SZEMPONTJAINAK ÉRVÉNYESÍTÉSE MAGYARORSZÁGON A STRUKTURÁLIS ALAPOKBÓL TÁMOGATOTT FEJLESZTÉSEK SORÁN	
<i>Jámbor Attila</i>	21
A FENNTARTHATÓSÁG ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS HELYE ÉS SZEREPE AZ EU AGRÁRPOLITIKÁJÁBAN	
<i>Németh Gábor</i>	26
A TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK GAZDASÁGTANA – A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS	
<i>Málovics György</i>	31
AZ ÜZLETI SZFÉRA VÁLTOZÓ SZEREPE A TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK MEGŐRZÉSÉBEN	
<i>Pálinkás Péter</i>	38
KOCKÁZATKEZELÉSI ESZKÖZÖK AZ USA AGRÁRPOLITIKÁJÁBAN	
<i>Ludescher Gabriella</i>	43
TERÜLETI-TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK	
<i>Gerő Henriett Emese</i>	48
A MUNKANÉLKÜLISÉG TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEI MAGYARORSZÁGON	

A/2. Mezőgazdaság és környezetgazdálkodás

<i>Poór Judit-Hegedűsné Baranyai Nóra</i>	57
A LEGJELENTŐSEBB HAZAI AGRÁRTERMÉKEK FELVÁSÁRLÁSI ÁRÁNAK ÉS MENNYISÉGÉNEK IDŐBELI VIZSGÁLATA	
<i>Márkus Péter</i>	62
LEHETŐSÉGEK A BIOGAZDÁLKODÁSBAN	
<i>Kovács Péter</i>	67
A BALATONFELVIDÉKI SZŐLŐTERMELŐ CSALÁDI GAZDASÁGOK ÉLETKÉPESSÉGÉNEK VIZSGÁLATA	
<i>Lukács Bence – Olajos Marcell – Dr. Tamaska László</i>	72
CSOMAGOLÓANYAGOK ÉLETCIKLUS-ELEMZÉSE ÉS ÉLETCIKLUS-KÖLTSÉGELEMZÉSE	
<i>Olajos Marcell - Lukács Bence – Dr. Tamaska László</i>	78
AZ ÜVEGHÁZHATÁSÚ GÁZOK KIBOCSÁTÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSA GAZDASÁGI ESZKÖZÖKKEL; AZ EMISSZIÓ KERESKEDELEM	
<i>Simon Bálint – Lukács Bence – Tamaska László</i>	84
ÖKODESIGN, KÖRNYEZETTUDATOS TERMÉKTERVEZÉS AZ IT-SZEKTORBAN – ÁTTEKINTÉS	
<i>Lámfalusi Ibolya</i>	89
A MEZŐGAZDASÁGI JÖVEDELMEK STABILITÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS NÉHÁNY KIEMELT EU ORSZÁGBAN	

<i>Kerekes Csaba</i>	94
A SZEKSZÁRDI BORVIDÉK „SZTÁRBORÁSZATAINAK” HELYZETE ÉS FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEI	

<i>Hoffmann András-Somogyi Tamás</i>	99
MUTATÓSZÁMRENDSZER MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALATOK KÖRNYEZETTERHELÉSÉNEK ÉRTÉKELÉSÉRE	

A/3. Vidékfejlesztés, vidékszociológia és falusi turizmus

<i>Nándori Eszter</i>	106
A VÁLTOZÓ MINTÁKHOZ ÉS SZEREPEKHEZ VALÓ ALKALMAZKODÁS ÉS A CSALÁDI ÁLLAPOT ÖSSZEFÜGGÉSE	

<i>Géro Imre</i>	111
GONDOLATOK A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS RŐL A FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETI KERESKEDELEM (COOP-ÜZLETLÁNC) ASPEKTUSÁBÓL	

<i>Csermák Károly</i>	117
A LAKÁS(ÉPÍTÉSI) IGÉNY PROGNÓZISÁNAK EGZAKT ELEMEI	

<i>Baják Imre</i>	122
A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ELEMEI DEBRECEN VÁROS STRATÉGIÁI DOKUMENTUMAIBAN 2000-TŐL NAPJAINKIG	

<i>Bodorkós Barbara</i>	127
RÉSZVÉTELI KÖZÖSSÉGI TERVEZÉSEN ALAPULÓ VIDÉKFEJLESZTÉS A MEZŐCSÁTI KISTÉRSÉGBEN	

<i>Tóth Éva</i>	132
AZ ÖKOTURIZMUS, MINT A FENNTARTHATÓSÁG ESZKÖZE, A DUNA-DRÁVA NEMZETI PARK DRÁVAI SZAKASZÁN	

<i>Horn Gergely</i>	137
VASÚTHÁLÓZATOK HELYE ÉS HELYZETE MAGYARORSZÁG RÉGIÓIBAN	

<i>Vadkerti Anita</i>	142
A FENNTARTHATÓ TURIZMUS MEGVALÓSÍTÁSA ÉS MEGŐRZÉSE EGERBEN	

<i>Kelemen Eszter</i>	147
A FENNTARTHATÓ VIDÉKFEJLESZTÉS AZ ÖKOLÓGIAI KÖZGAZDASÁGTANBAN ÉS A VIDÉKSZOCIOLÓGIÁBAN	

<i>László Éva</i>	152
A TURIZMUS SZEREPE A VIDÉKI TÉRSÉGEK FEJLŐDÉSÉBEN	

B. Nemzetközi gazdaság és pénzügyi folyamatok

B/1. Nemzetközi gazdasági folyamatok

<i>Molnár Csilla Márta</i>	159
A 25 EURÓPAI UNIÓS TAGÁLLAM SZOCIÁLPOLITIKÁJA, A SZOCIÁLIS BIZTONSÁGI RENDSZEREK KOORDINÁLÁSA	

<i>Vatai Tünde</i>	165
MUNKAERŐPIACI RUGALMASSÁG AZ EURÓPAI UNIÓBAN	

<i>Benke Dávid</i>	170
MONETÁRIS POLITIKAI SZABÁLYOK - HATÉKONY-E AZ ECB MONETÁRIS POLITIKÁJA?	

<i>Ligeti László</i>	174
AZ ASZIMMETRIKUS SOKKOK	

<i>Ritzlné Kazimir Ildikó</i>	179
A REGIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEK ÉS A NÉPESSÉG ALAKULÁSÁNAK KAPCSOLATA	
<i>Koloszár László</i>	184
AZ OLAJ SZEREPE AZ OROSZ POLITIKÁBAN	
<i>Csiszárík Miklós</i>	189
A KÜLÖNLEGES (SZABAD) GAZDASÁGI ÖVEZETEK (K(SZ)GÖ) KIALAKÍTÁSÁNAK MAGYARORSZÁGI SAJÁTOSSÁGAI ÉS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI	
<i>Isépy Tamás</i>	195
PÉNZÜGYI STRUKTÚRA ÉS PROCIKLIKUSSÁG	
<i>Gilányi Zsolt</i>	200
AZ ADÓSSÁGCSÖKKENTÉS KORLÁTAI A VILÁG-GAZDASÁGBAN	
<i>Fehér Helga</i>	205
EU-ECHO: „SZÓLJ, GONDOLJ, TÉGY JÓT”	

B/2. Nemzetközi pénzügyi folyamatok

<i>Baksay Gergely</i>	213
A DOLLÁR BEVEZETÉSE ECUADORBAN	
<i>Bedő Zsolt- Ács Barnabás</i>	218
TULAJDONOSI KONCENTRÁCIÓ, KOALÍCIÓ ÉS IDENTITÁS HATÁSA AZ S&P500-AS VÁLLALATOK TELJESÍTMÉNYERE	
<i>Antal Kristóf:</i>	227
MÉRHETŐEK-E A PÉNZMOSÁS MAKROÖKONÓMIAI HATÁSAI?	
<i>Jármai Tamás</i>	232
A KÖLTSÉGVETÉS ÁFA BEVÉTELEINEK ALAKULÁSA 2000 ÉS 2005 KÖZÖTT ÉS AZ EGYKULCSOS ÁFA LEHETŐSÉGEI	
<i>Kiss Lilla</i>	237
ÖNKORMÁNYZATI HITELFELVÉTEL NEMZETKÖZI ÖSSZEHOSONLÍTÁSBAN	
<i>Szél Bernadett</i>	242
A MAGYAR LAKOSSÁG PÉNZPIACI AKTIVITÁSA A NEMZETKÖZI MINTÁK TÜKRÉBEN	
<i>Szüle Borbála</i>	247
BANKOK ÉS BIZTOSÍTÓK KOCKÁZATI KÜLÖNBSÉGEI MAGYARORSZÁGON	

C. Gazdaságtörténet és fejlődéstanulmányok

<i>Lukács Gábor</i>	255
KONJUNKTURÁLIS HATÁSOK JELENTKEZÉSE A FESTETICS-BIRTOK GAZDÁLKODÁSÁBAN	
<i>Strausz Péter</i>	261
A BUDAPESTI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA SZEREPE A VISSZACSATOLT TERÜLETEK GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓJÁBAN (1938-1941)	
<i>Zachar Péter Krisztián</i>	267
A BUDAPESTI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA ÉS A KERESKEDELEMFEJLESZTÉS A BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÁSÁR TÜKRÉBEN (1885-1945)	
<i>Pelle Anita</i>	273
AZ „EURÓPAI GONDOLAT” EGYIK KORAI MEGJELENÉSE: ROBERT LIEFMANN ELKÉPZELÉSEI A VERSENYSZABÁLYOZÁSRÓL AZ 1920-AS ÉVEK NÉMETORSZÁGÁBAN	

<i>Csuka Gyöngyi-Kovács Tamás</i>	279
AZ ÁLLAM BEFOLYÁSOLÓ SZEREPE AZ 1948 UTÁN GAZDASÁGI TÁRSASÁGKÉNT TOVÁBBMŰKÖDŐ VÁLLALATOK ÉLETÉBEN	
<i>Komáromi György</i>	285
A BUDAPESTI ÉRTÉKTŐZSDE KATALIZÁLÓ HATÁSA 1990 ÉS 2005 KÖZÖTT	
<i>Lőrinczné Bencze Edit</i>	291
A HORVÁT GAZDASÁGI ÁTALAKULÁS FOLYAMATA	
<i>Szabó Barna</i>	297
A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSA AZ ÉSZAK-AMERIKAI SZABADKERESKEDELMI EGYEZMÉNY (NAFTA) NEMZETGAZDASÁGAINAK FEJLETTSÉG KÜLÖNBSÉGEIRE (1994-2000)	
<i>Kiss Károly Miklós</i>	302
PARADIGMÁK A SZABÁLYOZÁS ELMÉLETÉBEN ÉS GYAKORLATÁBAN: KÖLTSÉGMEGTÉRÍTÉSTŐL AZ ŐSZTÖNZÉSIG	

„A” SZEKCIÓ
FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS

**A/1. A fenntartható fejlődés és a vidékfejlesztés elméleti
és intézményi háttere**

A szekció elnöke:

dr. Bacsí Zsuzsanna (Ph.D)
egyetemi docens, PE-GMK, Keszthely

Lektorok:

---

dr. Urfi Péter (Ph.D)
egyetemi docens, PE-GMK, Keszthely

dr. Tóth Gergely (Ph.D)
egyetemi adjunktus, PE-GMK, Keszthely

dr. Fodor Lóránt (Ph.D)
egyetemi adjunktus, PE-GMK, Keszthely

dr. Kocsondi József (habil, C.Sc)
egyetemi tanár, PE-GMK, Keszthely

Kardos Zoltánné dr. (habil, C.Sc)
egyetemi tanár, tanszékvezető, PE-GMK, Keszthely

dr. Palkovics Miklós (habil, C.Sc)
egyetemi tanár, tanszékvezető, PE-GMK, Keszthely

Gáthy Andrea¹

A FENNTARTHATÓ VIDÉKFEJLESZTÉS AZ EURÓPAI UNIÓ 2007-2013-AS IDŐSZAKÁRA VONATKOZÓ KÖLTSÉGVETÉSÉNEK TÜKRÉBEN

The following paper demonstrates to what degree the new EU budget and its decisive measures will affect the goals of rural development activities. Within the reform of Common Agricultural Policy (CAP) of the EU, expecting market political questions, those pertaining to rural development appear to be growing most in importance. The Member States' own sustainable development strategies also emphasize the problems of rural development. Both in the realm of politics and the devising of strategies and plans, the Member States are setting their own rural development goals; however, neither the States' individual principles, nor the practical steps they each take, have anything in common. The next EU budget still places within the scope of those supports for the protection of natural values largely under the First CAP Pillar and the disposition of market politics, while of those set aside under the Second Pillar, only a fraction of the entire budget goes to rural development.

Bevezetés

Az Európai Unió következő időszakra vonatkozó költségvetésében a természeti értékek megóvását a fenntarthatóság és a versenyképesség követelményeinek megfelelően kívánja támogatni. Cél az EU göteborgi és lisszaboni stratégiában kitűzött vállalások teljesítésének elősegítése. Az 1698/2005/EK tanácsi rendelet 2007. január elsejével váltja fel az 1257/1999/EK tanácsi rendeletet és a 2007-2013 közötti időszakra írja elő az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának céljait, a vidékfejlesztési prioritásokat és intézkedéscsoportokat. Egyben meghatározza a partnerségre, a programozásra, az értékelésre, a pénzgazdálkodásra és a monitoringra vonatkozó előírásokat is. Az új rendelethez kapcsolódva újdonságnak tekinthető, hogy minden tagországnak egy egységes nemzeti vidékfejlesztési stratégiát kell kidolgoznia a közösségi vidékfejlesztési stratégia iránymutatásai alapján. A korábbi gyakorlattal szemben ez jelentős egyszerűsítést is jelent, hiszen a tagországoknak már nem szükséges több, a különböző finanszírozási alapoknak megfelelő stratégiát elkészítenie a támogatások lehívása érdekében (lásd. korábban SAPARD, AVOP, NVT, NFT Magyarország esetében). A finanszírozás is egyszerűsödik azáltal, hogy a kifizetések egy újonnan létrehozandó, egységes Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból történnek majd.

Az Európai Unió agrár- és vidékpolitikáját nyomon követve bemutatható, hogyan vált a Közös Agrárpolitika (CAP) két pillérűvé (piacpolitika és vidékpolitika), illetve milyen kísérleteket tettek a második pillér megerősítésére. A törekvések ellenére, sajnos továbbra is az tapasztalható, hogy a vidékfejlesztési célkitűzések részaránya a támogatások tekintetében jelentősen elmarad a piacpolitikai támogatásoktól.

Vidékfejlesztés a 2007-2013-as költségvetés tükrében

A Tanács 1698/2005/EK Rendelete alapján a 2007-2013-as időszakban a vidékfejlesztési intézkedések finanszírozása az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) koordinálásával történik. A rendelet elsődleges célja, hogy a vidékfejlesztési politikát összhangba hozza az Európai Unió göteborgi és lisszaboni stratégiáiban megfogalmazott – több esetben egymásnak ellentmondó, egymás hatását gyengítő – célokkal. Ezáltal az EU

---

¹ Ph.D. hallgató, Debreceni Egyetem, Debrecen
A tanulmány az OTKA T-046704 sz. pályázatának támogatásával készült.

lehetőséget kíván teremteni a – régi és kiemelten az új – tagállamok számára a fenntarthatóság elveinek megfelelő, szerkezetátalakítást igénylő, az új piacorientált közös agrárpolitika megvalósításának megfelelő mezőgazdasági és vidékpolitika kialakítására. A Rendelet nagy előrelépést jelent, hiszen megpróbálja az EU két fő stratégiájában megfogalmazott célkitűzéseket beépíteni az intézkedéseibe, azonban továbbra sem tér ki a két stratégia közötti hierarchiai kérdésre, hanem egymás mellett, egyenrangú súllyal szerepelteti az azokban megfogalmazott célkitűzéseket.

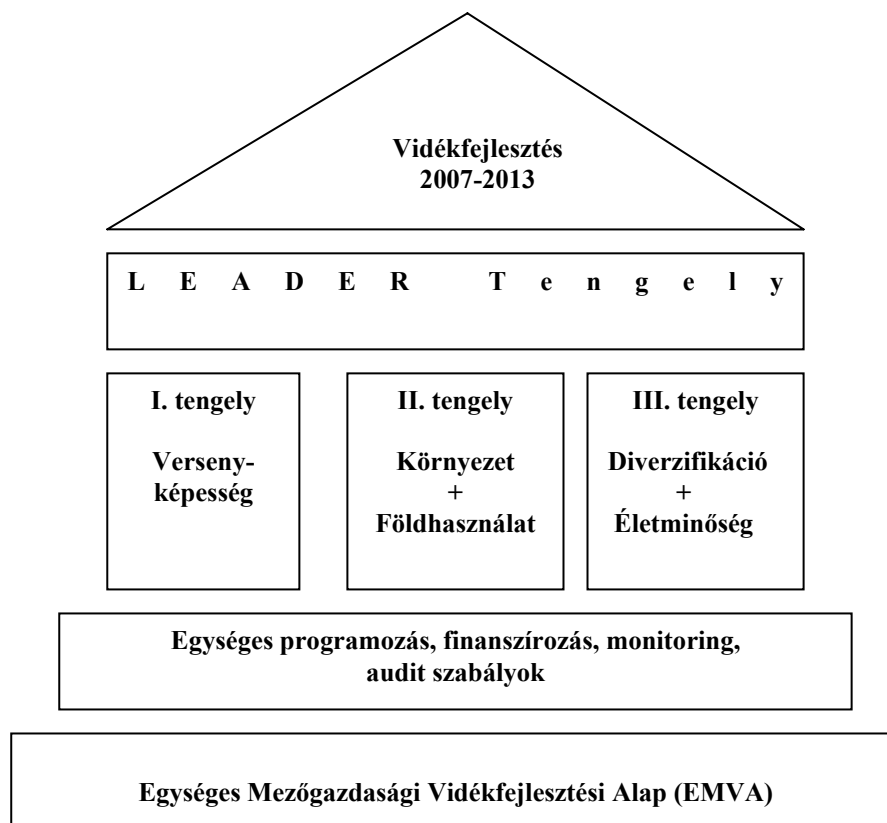
A stratégiai iránymutatás alapján minden tagországnak ki kell dolgoznia a nemzeti vidékfejlesztési stratégiai tervét, amely a későbbiekben a vidékfejlesztési programok elkészítéséhez nyújt referenciakeretet. Továbbá mind a tagállamoknak, mind a Bizottságnak be kell számolnia a nemzeti és a közösségi stratégia monitoringáról.

A vidékfejlesztés támogatásának három fő célkitűzésnek kell megfelelnie (European Commission, 2005, 9. o.):

- 1) A mezőgazdaság és az erdészet versenyképességének javítása a szerkezetátalakítás, a fejlesztés és az innováció támogatása révén;
- 2) A környezet és a vidék minőségének javítása a termőföld-hasznosítás támogatása révén;
- 3) Az életminőség javítása a vidéki területeken és a gazdasági tevékenység diverzifikálásának ösztönzése.

A rendelet vidékfejlesztési célkitűzései kiterjednek a gazdasági, a társadalmi és a környezeti problémákra, ezáltal összhangban állnak a göteborgi és a lisszaboni célokkal. A célkitűzéseket a rendeletben meghatározott négy tengellyel kell megvalósítani. (1. ábra)

1. ábra: A vidékfejlesztés tengelyei 2007-2013

Forrás: Maác-Kónya, 2004, 53-60. o.

A következő időszak vidékpolitikája három fő területre koncentrál: az agrár-élelmiszeriparra, a környezetvédelemre és a tágabban értelmezett vidéki gazdaságra és népességre. A jövő vidékfejlesztési stratégiái és programjainak a három fő tengely és a Leader horizontális tengely mentén kell felépülniük. Az első tengely mentén a versenyképes mezőgazdaság, élelmiszeripar és erdészet innovatív, a környezet és a társadalom érdekeit szem előtt tartó, szerkezet-átalakító megújulást igényel. A második tengely a természeti erőforrások védelmét és javítását célzó intézkedésekről, valamint Európa vidéki területeinek nagy természeti értéket képviselő gazdálkodási és erdőgazdálkodási rendszereinek és kultúráinak védelméről rendelkezik. A harmadik tengely segítséget nyújt a vidéki térségek helyi infrastruktúrájának és humántőkéjének fejlesztésében, a növekedéshez és a munkahelyteremtéshez szükséges feltételek javításában és a gazdasági tevékenységek diverzifikációjának elősegítésében. A Leader program, mint negyedik horizontális tengely lehetőséget biztosít a vidékfejlesztés innovatív irányítására, az alulról felfelé irányuló megközelítés révén lehetővé teszi, hogy a programok a helyi igényekhez igazodjanak.

A tengelyekhez támogatási jogcímeket kapcsolnak, melyek részletesen tartalmazzák a tengelyekben meghatározott célkitűzések végrehajtásához szükséges műveleteket.

Az új vidékfejlesztési támogatási jogcímek

Az alábbiakban a tengelyekhez (a területi korlátok miatt jelen dolgozatban a nincs lehetőségem kitérni a Leader horizontális tengely vizsgálatára) kapcsolódó intézkedéscsoportokat mutatom be (lásd 1. táblázat) és összevetem a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiák eddigi vizsgálatait alapján megállapított vidékfejlesztési feladatokkal. Céлом bemutatni, hogy az új költségvetéshez alkalmazkodó 1698/2005/EK Rendelet intézkedései összhangban vannak-e a nemzeti fenntarthatósági stratégiákban kijelölt vidékfejlesztési célokkal.

1. táblázat: A vidékfejlesztési tengelyekhez kapcsolódó intézkedéscsoportok

I. tengely: A mezőgazdasági és erdészeti ágazat versenyképességének javítása
1) Az ismeretszerzés támogatását és az emberi erőforrás javítását célzó intézkedések; 2) A fizikai erőforrások szerkezetátalakítását és fejlesztését, valamint az innováció elősegítését célzó intézkedések; 3) A mezőgazdasági termelés és termékek minőségének javítását célzó intézkedések; 4) Átmeneti intézkedések a 10 újonnan csatlakozott tagállam számára.
II. tengely: A környezet és a vidék fejlesztése
1) A mezőgazdasági földterületek fenntartható használatát célzó intézkedések; 2) Az erdészeti földterületek fenntartható használatát célzó intézkedések.
III. tengely: A vidéki élet minősége és a vidéki gazdaság diverzifikálására irányuló intézkedések
1) A vidéki gazdaság diverzifikálására irányuló intézkedések; 2) A vidéki területek életminőségének javítására irányuló intézkedések; 3) A helyben meglévő humán kapacitás fejlesztése.

Forrás: Saját szerkesztés a Tanács 1698/2005/EK Rendelete alapján (European Commission, 2005)

Az Európai Unió tagállamainak nemzeti fenntartható fejlődési stratégiáinak eddigi elemzése alapján megállapítható, hogy a fenntarthatósági stratégiákban a vidékfejlesztésre vonatkozóan a következőkben felsorolt kérdéseket tartják fontosnak. A vidékpolitika elsődleges feladatának tekintik, hogy megteremtse és bővítse a foglalkoztatási lehetőségeket a vidéki térségeken (BMU, 2002, p. 222. és AFG, 2002, p. 167), valamint a vidéki infrastruktúra fejlesztését és a migráció mérséklését (GRL, 2003, p. 38.). Továbbá a nemzeti fenntarthatósági stratégiákban hangsúlyosan kezelik a táj környezeti- és kultúrállapotának megőrzésének célkitűzését (CMR, 2002, p. 27.), a biodiverzitás csökkenésének visszafogását (szintén valamennyi stratégiában), valamint az új bevételi források megteremtését a multifunkcionális mezőgazdaság révén. (lásd részletesebben Gáthy A., 2005)

Az I. tengely – A mezőgazdasági és erdészeti ágazat versenyképességének erősítését célzó intézkedéseket tartalmazza (1. táblázat). A versenyképességi tengely középpontjában a humán és a fizikai tőke fejlesztése, a minőségi termelés elősegítése és az újonnan csatlakozott államokra vonatkozó átmeneti intézkedések állnak. A támogatásokat a szerkezetátalakító fejlesztések (pl. üzemek korszerűsítése, új termékek, eljárások, technológiák alkalmazásának) finanszírozására szánják, ezáltal igazoltnak látszik a törekvés, hogy az innovatív és a környezet érdekeit szem előtt tartó, új funkciókat is ellátó gazdaságok kialakítására töreksszenek. Támogatják az emberi erőforrás képzését (a szakképzésen túl már célként jelenik meg a mező- és erdőgazdaságban tevékenykedők korstruktúrájának javítása is, a fiatal termelők támogatásával és a korai nyugdíjazás lehetőségével) és a mezőgazdasági termelés és termékek minőségének javítását (az intézkedés csoporton belül a közösségi jogszabályoknak való megfelelést és az élelmiszer-minőségi rendszerekben való részvételt, valamint a termelői csoportok létrehozását segítik). A versenyképességi tengelyen belül a 10 újonnan csatlakozott tagállam további átmeneti intézkedések finanszírozására kap lehetőséget. Ezen belül kiemelten támogatják a termelői csoportok létrehozását (amely tekintetben hazánk esetében is lemaradás tapasztalható a régi tagállamokhoz képest), valamint cél a szerkezetátalakítás alatt álló félig önellátó gazdaságok segítése. Az I. tengely intézkedései megfelelnek a nemzeti stratégiákban a vidéki foglalkoztatás növelésére vonatkozó célkitűzéseknek, továbbá elősegítik azok megvalósulását.

A környezet és a vidék fejlesztésére vonatkozó II. tengely (1. táblázat) a földhasználati kérdésekkel foglalkozik. A mezőgazdasági földterületek fenntartható használatát célzó intézkedések körébe a hátrányos helyzetű és a hegyvidéki területeken mezőgazdasági termelést folytató gazdák támogatása, az agrár-környezetvédelmi- és állatjóléti kifizetések, valamint a nem termelő beruházásokra nyújtott támogatások találhatóak. Az intézkedéscsoporton belül kerülnek finanszírozásra a Natura 2000 programhoz és a 2000/60/EK irányelvhez kapcsolt kifizetések. A támogatások fő célja a hátrányos helyzetben lévő termelők többletköltségeinek és a jövedelem kiesésének kompenzálása. Ezáltal a támogatás elősegíti, hogy az említett területeken is gazdálkodjanak, fenntartva a táj kultúrállapotát.

Az erdészeti földterületek fenntartható használatát célzó intézkedések az erdőtelepítések létesítési és fenntartási költségeit hivatottak támogatni. A földterületek fenntartható használata a biológiai sokféleség megőrzését is szolgálja. A II. tengely intézkedései szintén hozzájárulnak a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiákban foglaltak megvalósítását.

A III. tengely – vidéki élet minősége és a vidéki gazdaság diverzifikálása című szakasz (1. táblázat) elsősorban a vidéki területeken folyó döntően egyoldalú mezőgazdasági termelést tartalmazó gazdálkodási formák sokszínűsítését, a mikrovállalkozások kialakítását és a turisztikai tevékenység ösztönzését támogatja. Ez a célkitűzés a nemzeti stratégiákban is megtalálható, az osztrák stratégia a következőképpen fogalmaz: „a vidékfejlesztésnek spe-

ciális szerepe van a mezőgazdaság szerepének diverzifikálásában, valamint a gazdasági és társadalmi környezet fejlesztésében” (AFG, 2002, p. 73.)

A másik szintén kiemelkedően fontos szakasz a vidéki életminőség javítását szorgalmazza. Az intézkedésen belül a vidéki örökség megőrzése és korszerűsítése mellett az infrastrukturális alapszolgáltatások körének szélesítését kívánják támogatni. A támogatási jogcím elősegítheti a vidéki területek, mint lakóhelyek vonzerejének növelését. A fejlett városi területekre jellemző infrastruktúrának a kiépítése a vidéki területeken a lakosság helyben maradását segítheti elő, ezáltal mérsékelve a fenti térségeket sújtó népességszám csökkenést, migrációt. A III. tengely intézkedései is több pontban megegyeznek a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiákból kiemelt célkitűzéseknek.

Záró gondolatok

Az értékelő és összehasonlító elemzés alapján megállapítható, hogy a Tanács 1698/2005/EK Rendeletében megfogalmazott intézkedések megfelelnek az uniós tagállamok nemzeti fenntartható fejlődési stratégiáiban megfogalmazott célkitűzéseknek. Ebből következően a rendelet eleget tett annak a vállalásának, miszerint a versenyképességen túl a fenntarthatósági kritériumoknak megfelelően építi fel az új támogatási struktúráját.

A 2007-2013-as időszakban az Egységes Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból finanszírozandó támogatások forrásai a költségvetési tárgyalások során (sajnálatos módon) folyamatosan csökkentek. A Bizottsági javaslat 88,8 milliárd eurót irányzott elő 2007-2013-as időszakra a vidékfejlesztési alap támogatására, ez az összeg 2005 decemberében azonban már a 70 milliárd eurót sem érte el. A Közös Agrárpolitikán belül az I. piacpolitikai pillér támogatottsága továbbra is a többszöröse a II. vidékpolitikai pillér támogatottságának. A vidékfejlesztés támogatásának mérsékelt növekedése a következő költségvetési időszakban az újonnan csatlakozott tagállamok esetében figyelhető meg, azonban ez a növekedés nem számottevő.

Irodalomjegyzék

AFG – Austrian federal government (2002): *Bulding our future. (The Austrian Strategi for Sustainable Development – An initiative of the Federal Government)*, Fed. Ministry of Agric., Wien, 2002, 182 p.

BMU (2002): *Perspektiven für Deutschland – Unsere Strategie für eine nachhaltige Entwicklung –*, Bundesumweltministerium, Berlin, 2002, 345 S.

CMR (2002): *Strategy for Sustainable Development of Latvia*
Cabinet of Ministers of the Republic, Riga,

August 2002, 32 p.

European Commission (2005): *A Tanács 1698/2005/EK Rendelete az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról*, Az Európai Unió Hivatalos Lapja, 2005. 10.21.

Gáthy A.(2005): *„Agrár-környezetvédelmi problémák az Európai Unió tagországainak nemzeti fenntartható fejlődési stratégiáiban”*, Acta Agraria Debreceniensis, Agrártudományi Közlemények 16. Különszám, Főszerk: Jávora A., Debrecen, 2005, 346-354.

GRL (2003): *National Strategy for Sustainable Development*
Government of the republic of Lithuania, Vilnius, Sept. 2003, 89 p.

Maácz M. – Kónya E. (2004): *„Új vidékfejlesztési politika az Európai Unióban 2007 és 2013 között.”*

A falu. A vidékfejlesztés és a környezetgazdák folyóirata. XIX. évf. Tél

Ványik Beatrix¹

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS KÖRNYEZETI SZEMPONTJAINAK ÉRVÉNYESÍTÉSE MAGYARORSZÁGON A STRUKTURÁLIS ALAPOKBÓL TÁMOGATOTT FEJLESZTÉSEK SORÁN

After becoming a member state of the European Union (EU), the aspects of sustainable development play a crucial role in the Hungarian development policy. The tasks of realizing the environmental aspects of sustainable development are determined in strategic documents of the EU and Hungary, and also the regulation of the Structural Funds puts special emphasis on the environmental sustainability as a horizontal principle. This means that each supported project has to take into consideration the environmental aspects of sustainable development from writing the application through project realization till post-evaluation. The applicants – besides legal requirements – have to validate environmental sustainability also in their day-to-day organizational operation and in their management. The evaluation of the present programming period (since 2004) provides very important conclusions for the success of the next programming period (from 2007).

Bevezetés: a téma aktualitása

Az Európai Unióhoz (EU) való csatlakozás után a fenntartható fejlődés szempontjai a korábbinál jelentősebb szerepet játszanak a hazai fejlesztéspolitikában. Ez azt jelenti, hogy minden egyes támogatott projektnek figyelembe kell vennie a fenntarthatóság környezeti szempontjait a pályázat megfogalmazásától a megvalósításon keresztül az utóértékelésig. Ezért a pályázatok értékelése során pontot érő szempont a környezeti fenntarthatóság megfelelő érvényesítése. A pályázónak – a jogszabályi kötelezettségeknek való megfelelően túl - egyrészt mindennapi szervezeti működésében, a menedzsmentjében, másrészt a projektmegvalósítás során is figyelembe kell vennie a környezeti szempontokat. Mivel Magyarország 2004 óta az Európai Unió teljes jogú tagjává vált, ezzel jogosultságot szerzett az EU fejlesztési forrásainak (Strukturális Alapok, Kohéziós Alap) lehívására. A pályázatok és központi programok keretében megvalósuló fejlesztések során mindvégig kiemelt szempont a környezeti fenntarthatóság érvényesítése. Ezen uniós követelmény betartása teszi indokolttá és szükségessé a környezeti fenntarthatóság érvényesítésének vizsgálatát, az eddigi hazai gyakorlat és tapasztalat értékelését.

Előzmények: mit jelent a környezeti szempontok érvényesítése, mint horizontális elvárás?

A fenntartható fejlődés környezeti szempontjainak megvalósítását szolgáló feladatokat az Európai Unió és a hazai szabályozás részben stratégiai dokumentumokban rögzíti:

- az Európai Unió Fenntartható Fejlődés Stratégiája,
- az Európai Unió VI. Környezetvédelmi Akcióprogramja,
- a II. Nemzeti Környezetvédelmi Program².

Másrészt a Strukturális Alapokra vonatkozó szabályozás (1260/1999/EK rendelet) kiemelt két olyan horizontális elvárást, amelyet minden pályázat tervezése, elbírálása és végrehajtása során figyelembe kell venni: az esélyegyenlőséget és a környezetvédelmet. A környe-

---

¹ Tanácsos, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Környezetvédelem és Infrastruktúra Operatív Program Irányító Hatóság, beatrix.vanyik@async.hu

² Részletes Környezeti Fenntarthatósági Útmutató (2004), Nemzeti Fejlesztési Hivatal, 4. oldal

zetvédelem szempontjainak érvényesítése, mint „horizontális elvárás” tehát azt jelenti, hogy a Nemzeti Fejlesztési Terv keretében megvalósítandó projekteknek környezeti szempontból is ki kell elégíteni a fenntarthatóság követelményeit³.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) „Közös jövőnk” c. jelentése 1987-ben - miután úgy találta, hogy környezetünk erőforrásait és állapotát a növekvő számú és igényű emberiség veszélyezteti – a következőképpen fogalmazta meg a fenntartható fejlődést: „*A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket*”⁴. A fenntartható fejlődés célja mindezek értelmében az emberi társadalom fenntartása. Ebben az állandó feladatban a környezet feltételként jelenik meg, amely azt jelenti, hogy addig a mértékig használhatjuk természetes környezetünk erőforrásait, amíg nem sértjük annak eltartóképességét. Ezért a környezet jó minőségét a fejlesztések közben kell garantálni, illetve a környezet károsodását a jól megfontolt fejlesztésekkel meg tudjuk előzni. Azért, hogy a környezetkárosodást megelőzzük, a környezeti szempontokat figyelembe kell venniük fejlesztési döntéseink során, integrálni kell ágazati programjainkban, terveinkben és projektjeinkben.

A környezetvédelem szempontjainak vizsgálata a projekttevékenységek során

Az alábbiakban áttekintem a környezeti fenntarthatóság szempontjainak érvényesítését a hazai gyakorlatban, a Strukturális Alapok felhasználása során. Módszerem a magyar Nemzeti Fejlesztési Terv öt operatív programja keretében megvalósuló projekteknel kialakított gyakorlat vizsgálata az irodalomjegyzékben megadott dokumentumok és saját szakmai tapasztalatom alapján.

Kiindulási pontként megfogalmazható, hogy a környezeti szempontokat a projekttevékenység minden fázisában szem előtt kell tartani:

- a projekt tervezésében,
- a projekt kivitelezése (telepítés, létesítés, építés) során,
- a projekt eredményeinek működtetésében (megvalósítás),
- a projekt tevékenység felhagyásakor.

A projektciklus különböző szakaszaihoz igazodik a támogatásokat kezelő intézmények tevékenysége is, amelyek több fázisban vizsgálják a környezeti követelményének való megfelelést: a tervezés eredményét a benyújtott pályázatok elbírálása során, a projekt kivitelezést a megvalósítás monitoringja során, a projekt eredményeit az utókövetés és az utólagos értékelés keretében. A pályázó a környezetvédelem szempontjait alapvetően két területen tudja erősíteni: saját menedzsmentjében, azaz szervezetének működtetésében, valamint a megvalósítani kívánt projekt során (ezen belül meg lehet határozni általános és specifikus környezetvédelmi követelményeket).

Fontos megemlíteni, hogy a pályázók számára fontos és hasznos a fenntarthatóság környezeti szempontjainak érvényesítése. A környezetvédelem elveinek biztosítása az alábbi gyakorlati előnyöket jelenti számukra:

- a pályázat teljesíti a támogatás odaítéléséhez szükséges környezetvédelmi minimumelvárást, a pályázat több pontot szerez,
- sokkal könnyebb és hatékonyabb a környezeti szempontokat kezdettől fogva szem előtt tartani, mint azokat utólagosan beépíteni a projektbe,

---

³ Környezeti Fenntarthatósági Útmutató pályázók és értékelők számára (2005), Nemzeti Fejlesztési Hivatal, 6. oldal

⁴ Caring for the Earth – A Strategy for Sustainable Living (1991), IUCN-UNEP-WWF, 11. oldal

- a környezetvédelmi szempontok figyelembevétele biztosítja a társadalmi elfogadottságot, növeli a fejlesztő jó hírét, a projekt példaértékűvé válik.
- Lényeges továbbá, hogy a fenntarthatósági, környezeti szempontok értékelése során a menedzsmentre és a projekt megvalósítására vonatkozó általános és projekt-specifikus követelmények szerint értékelik az egyes projekteket, az egyes követelményeknek való megfelelést skálaindikator segítségével vizsgálják. E módszer szerint szempontonként egy ötfokozatú, 0-4-ig terjedő skálán pontozza az értékelő a környezetvédelem egyes szempontjai szerinti megfelelést: 4 pont esetében a pályázó teljes mértékben lehatárolta azokat a szempontokat, melyek értelmezhetőek pályázatára, míg 0 pont esetében a szempontokat a pályázó felületesen kezeli, a pályázatára vonatkozó felvetések többségére nincs utalás válasszában.

Megállapítások: a pályázatokra és projektekre vonatkozó általános és specifikus környezetvédelmi követelmények

Alapvetően három területen lehet megfogalmazni általános követelményeket:

- Jogszabályi kötelezettségek: addig nem köthető támogatási szerződés, amíg a pályázó nem teljesíti a jogszabályokban meghatározott kötelezettségeit (környezetvédelmi engedély, környezeti hatásvizsgálat, egységes környezeti használati engedély).
- Környezetvédelmi követelmények a menedzsmentben: a projekt irányítását végzők feladata a környezetvédelmi szempontok vizsgálata a projekt előkészítése és megvalósítása során.
- Környezetvédelmi követelmények a projekt megvalósításában: mint a természeti erőforrások fenntartható használata, a jó környezeti állapot megőrzése, a természetes térszerkezet megőrzése, a tevékenység külső társadalmi költségeinek minimalizálása, a kulturális identitás figyelembe vétele és a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés biztosítása.

Specifikus környezetvédelmi követelmények számos területen megfogalmazhatóak, ezek közül az alábbiakban három területet emelnék ki.

A közlekedési infrastruktúra specifikus szempontjai:

- A létesítésre kerülő szakasz együttes hatása a meglévő közlekedési infrastruktúrával.
- A kapcsolódó létesítmények által elfoglalt tér optimalizálása.
- A létesítés idejére igénybe vett területek kiválasztása, helyigényének minimalizálása, helyreállíthatósága a létesítés befejezése után.
- Az anyag és energiafelhasználás minimalizálása.
- Hulladékok keletkezésének minimalizálása.
- Hagyományos tájhasználat figyelembe vétele.
- Élővilágban okozott fizikai kár (balesetek) és mérséklésének lehetőségei.

Az energetikai infrastruktúra specifikus szempontjai:

- A legjobb elérhető technika alkalmazása.
- Toxikus, környezetre, egészségre mérgező hatású anyagok kibocsátásának elkerülése.
- Veszélyes hulladékok keletkezésének elkerülése.
- Természetes területek, élőhelyek elkerülése.
- Megújuló, megújítható erőforrások használata.
- Hulladék újra-használat, és/vagy újra-hasznosítás.

A környezeti infrastruktúra specifikus szempontjai:

- A környezetvédelmi beruházás által keletkező környezeti hasznok és károk pozitív mérlege.
- Az anyag és energiafelhasználás minimalizálása.
- Szennyező-anyagkibocsátás minimalizálása.
- Szállítási, anyagmozgatási igény minimalizálása.
- Hulladékok keletkezésének minimalizálása.
- A tevékenység helyigényének minimalizálása.
- Természetes területek, élőhelyek elkerülése.
- Emberi egészség figyelembe vétele, megőrzése.

Jelen programozási időszakban (2004-2006) a környezetvédelmi szempontok érvényesítésének értékelése a környezetvédelmi, energetikai és közlekedési projektekben Magyarországon (a Környezetvédelem és Infrastruktúra Operatív Program keretében)

A környezetvédelmi projektek esetében – az eddigi tapasztalatok alapján – a környezeti fenntarthatósági szempontok beépítése sikeresnek nevezhető, az egyes intézkedésekhez beadott pályázatoknál általában speciális környezeti fenntarthatósági érvek támasztják alá a tervezett beruházást. Ezeket jellemzően a mellékelt megvalósíthatósági tanulmány vagy a hatásvizsgálat tartalmazza részletesebben. A környezetvédelmi projektek esetében a program megvalósításáért felelős irányító hatóság minden nyertes projektgazdának megküldi kitöltésre egy környezeti fenntarthatósági adatlapot, mely nem a projektre, hanem a projektgazda szervezetére vonatkozóan tartalmaz környezeti fenntarthatósági kérdéseket annak érdekében, hogy a pályázó a szervezetére vonatkozóan is átgondolja a környezeti szempontok érvényesítését. Részben a pályázók társadalmi és környezeti tudatosságát, részben az Irányító Hatóság törekvését mutatja, hogy minden Támogatási Szerződés melléklete számszerűsített indikátorokat tartalmaz a projekt környezeti fenntarthatóságára vonatkozóan, melyeket a projektgazdának teljesítenie kell. Ezek elsősorban a projekthez alapvetően tartozó műszaki indikátorokat jelentik.

Az energetikai pályázatok esetében (Energiagazdálkodás környezetbarát fejlesztése) a projektek közvetlenül a környezeti fenntarthatóságot (fosszilis tüzelőanyagok felhasználásnak csökkentése, illetve légköri szennyezőanyag kibocsátás csökkentése) valósítják meg. A pályázati formanyomtatványban szerepel a tervezett fejlesztés környezetre gyakorolt hatása (levegő-, víz-, talajszennyezés, illetve zajcsökkenés), a környezetvédelmi előnyök és hátrányok bemutatása, annak ismertetése, hogy a tervezett beruházás a szennyezőanyagok keletkezésének megakadályozására, vagy csökkenésére irányul. A támogatási szerződésben az energetikai projekteknél is szerepelnek a horizontális elvek érvényesítésére vonatkozóan indikátorok. A Projekt Előrehaladási Jelentésben a nyertes projektgazdának ki kell fejtenie a horizontális elvek érvényesülését az operatív programban meghatározott indikátorok alapján, továbbá a közbenső és végső helyszíni ellenőrzés során is ellenőrzési téma a környezetvédelem. A projekteknél a következő környezeti fenntarthatósági indikátorok jelennek meg: beépített megújuló új villamosenergia kapacitás (kW), új kapacitással termelt villamos energia éves mennyisége (MWh), energiahatékonysággal kiváltott éves energiahordozó megtakarítás hőegyenértékben (GJ/év), károsanyag kibocsátás csökkenés CO₂, NO_x, SO₂.

Végül a közlekedési projekteknél a környezeti fenntarthatóság elvének érvényesítése rendkívül fontos: ez a projektek építési és környezetvédelmi engedélyében, illetve szakhatósági állásfoglalásokban előírtak szerint teljesül. Az útépitési projektek megvalósításakor az el-

kerülhetetlen környezeti károk mérséklése jelenik meg alapvető célként. A beadott útépitési pályázatok egy része építési engedély köteles, aminek része a környezetvédelmi engedély. Amely pályázatok nem építési engedély kötelesek, azokra is vonatkoznak az építési előírások, melyek szintén kötelező érvényűek a pályázóra nézve. A projektek méretétől függően, jogszabályok által meghatározott esetekben kötelező a környezetvédelmi hatásvizsgálat elkészítése. Az eddigi tapasztalat szerint a környezeti fenntarthatósági elvek érvényesítése a projekt tervezése és megvalósítása során a szakhatósági hozzájárulásokban és engedélyekben magadottak szerint történt.

Összegzésként elmondható, hogy a fenti típusú projektek megvalósítása során a környezeti fenntarthatósági elvek figyelembe vétele megvalósult, azonban további erőfeszítésekre van szükség az elvek minél teljesebb körű érvényesítése érdekében a következő programozási időszakban (2007-től). Fontos hangsúlyozni, hogy a megvalósítandó projekteknek minden esetben figyelembe kell venniük a környezeti fenntarthatóság érvényesítésének követelményét, ez napjainkban már nem csupán jogszabályi előírás, hanem alapvető elvárás a fenntartható társadalmi, gazdasági és környezeti fejlődés érdekében.

Irodalomjegyzék

Szakmai dokumentumok:

Caring for the Earth – A Strategy for Sustainable Living (1991), IUCN-UNEP-WWF

Bulla Miklós - Tamás Pál (szerk.), Magyarország környezeti jövőképe (2003), Országos Környezetvédelmi Tanács MTA Szociológiai Kutatóintézet

Részletes Környezeti Fenntarthatósági Útmutató (2004), Nemzeti Fejlesztési Hivatal

Környezeti Fenntarthatósági Útmutató pályázók és értékelők számára (2005), Nemzeti Fejlesztési Hivatal

Dönsz Teodóra (szerk.), Környezetvédő civilek az európai támogatások hatékony ellenőrzéséért (2005), MTVSZ

Internet oldalak:

Az Európai Unió Fenntartható Fejlődési Stratégiája

http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/cnc/2001/com2001_0264en01.pdf

Az Európai Unió VI. Környezetvédelmi Akcióprogramja

http://www.ff3.hu/upload/6_action_plan_en.pdf,

http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2002/l_242/l_24220020910en00010015.pdf

II. Nemzeti Környezetvédelmi Program

www.kvvm.hu/jogszabalyok/nkp2.htm

1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól

<http://www.kvvm.hu/jogsz/kv/01102.htm>

Jámbor Attila¹

A FENNTARTHATÓSÁG ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS HELYE ÉS SZEREPE AZ EU AGRÁRPOLITIKÁJÁBAN

Latest plans of the European Union for the budget of the next period (2007-2013) gives an accentuated place to rural development. Under the institution which gives the second pillar of the Common Agricultural Policy (CAP) greater and more specified subsidies can be gained from common funds. In line with this tendency, according to the declarations of the EU, sustainability will be a key factor in the future of the CAP and gives priority to the notion when deciding upon common questions. Are there contradictions between the two concepts or is there a harmony? The aim of the study is to analyse what kind of relationship there is between rural development and sustainability in the CAP, what are the goals of each and how they can be managed together. The conclusion of the study is that on theoretical level each notion is in harmony, but on practise level priorities are not so obvious.

Bevezetés

Mind a vidékfejlesztés, mind a fenntarthatóság fogalmának meghatározása igen nehéz feladat, mivel a különböző érdekcsoportok mást és mást értenek alatta. Mivel a munka célja a két fogalom jelentőségének és kapcsolatainak vizsgálata az Európai Unió Közös Agrárpolitikájában, két olyan definíció következik, amely a fenti szemléletnek megfelel és a munka során konzisztensen használható:

Vidékfejlesztés: A vidéki emberek vagy vállalkozások segítése abban, hogy megtalálják a saját céljaikat úgy, hogy közben ehhez biztosítjuk az összes lehetséges erőforrást. (EU, 2000²)

Fenntartható fejlődés: A jelen generációk igényeinek kielégítése anélkül, hogy korlátoznánk a jövő generációkat saját igényeik kielégítésében. (Brundtland jelentés, 1987³)

Habár a fenti definíciók egynek tekinthetők a sok közül és nyilvánvalóan túlzottan leegyszerűsítettek, a munka céljának mindenképpen megfelelnek. Manapság az EU-ban nagyon szívesen és sokszor változtatva is használják a fogalmakat, még inkább elmosva azok határait. Az ezredfordulótól általános tendencia, hogy a fogalmak a különböző érdekcsoportok zászlajára kerültek, bizonyos mértékben jól hangzó "szlogené" váltak (Nemes, 2000). Ezért is fontos lehet, hogy tisztázzuk a két fogalom helyét, szerepét, és kapcsolatait az EU Közös Agrárpolitikájában (KAP), azaz hogy tudjuk, pontosan mi mit jelent.

A KAP-ban az AGENDA 2000 elfogadása óta (1999) létezik egységes szabályozási formába öntve a második pillérnek nevezett vidékfejlesztés, melyre egyre nagyobb figyelmet – és ezzel együtt támogatási keretet – fordítanak. A puszta termeléstől a vidékfejlesztés felé való elmozdulás szükségességét (más szóval a multifunkciós mezőgazdaságot) többek között az is alátámasztja, hogy az EU25 területének 80%-át teszi ki a vidéki terület, ahol a népesség 25%-a él (Popp, 2004). Az 1999-es reform-koncepció lényege az volt, hogy úgy biztosítsák a megfelelő életszínvonalat a vidéki társadalom számára, hogy az közben csökkenti a termelését. Ezeknek az embereknek csupán a termelés már nem képes megfelelő

---

¹ Ph.D. hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék, jambor.ati@t-online.hu

² <http://europa.eu.int/comm/agriculture>

³ [http://www.srds.ndirect.co.uk/sustaina.htm#The%20Brundtland%20Report%20\(1987\)](http://www.srds.ndirect.co.uk/sustaina.htm#The%20Brundtland%20Report%20(1987))

életszínvonalat biztosítani (túltermelés miatt eladhatatlan termékek), elsősorban mezőgazdaságon kívüli jövedelemforrásra van szükségük. A cél a vidéket valódi értéknek és nem hátránynak tekinteni, amely globális gondolkodást és főleg helyi tetteket igényel. A KAP költségvetése várhatóan a 2007-2013 közötti időszakban a közvetlen és piaci támogatások rovására folyamatosan növelni fogja a vidékfejlesztés keretében elnyerhető támogatások arányát (2013-ra a költségvetés 24%-ára – Popp, 2004). Ez összhangban van a Buckwell jelentéssel (1998), amely azt vetíti előre, hogy 2008-ra a 2. pillér támogatásai és a környezeti-tájgazdálkodási támogatások összesen az 1. pillért meg fogják haladni (Szlávik-Csete, 2004).

A fenntarthatóság (másként: fenntartható fejlődés) kifejezés először 1992-ben vált széles körűen ismertté a Rio-i konferencia kapcsán, amelynek keretében az ENSZ elfogadta az Agenda 21 programot. Az 1995-ös világkonferencián az emberi és társadalmi jólét növelése jelent meg elsődleges célként, mivel számos szakértő számára világossá vált a II. világháború után, hogy az erőltetett növekedés a visszajára fordulhat (A növekedés határai 30 év múltán, 2005). Világossá vált ugyanis, hogy egy véges világban nem lehet végtelen a növekedés, így az erőforrásokkal takarékoskodni, a növekedést pedig nem mindenáron erőltetni kell. Az agrárgazdaságban a fenntarthatóság némileg más értelmezést kap: itt a jövedelemszerzésnek, a természeti értékeknek és a környezet védelmének, valamint az egészségesebb élelmiszerek előállításának egységét jelenti. Az agrárgazdaság célja kell legyen, hogy a megújuló energiaforrásokat vigye be a termelésbe inputként és ne használjon nem megújuló energiákat. Emellett fontos, hogy a földből a termelés során kinyert anyagokat pótoljuk, a föld ne kiaknázandó terület, hanem az ökológiai rendszer része legyen. Jelenleg a fenntarthatóság ökonómiája még nincsen kidolgozva, az többnyire a lemondás elvén nyugszik (lemondás a műtrágyázásról, a káros növényvédő szerekről, stb.) (Módos, 2005).

Mindenképpen látni kell tehát, hogy a két fogalom keletkezése alapvetően eltérő volt. Míg a vidékfejlesztés célja alapvetően a vidéki társadalmak megfelelő életszínvonalának biztosításaként fogalmazódott meg, addig a fenntarthatóság ennél sokkal tágabb, az egész emberiségre kiterjedő koncepció volt. Idővel azonban a két fogalom összekapcsolódott, olyannyira, hogy manapság már szinte elmosódnak a határaik.

A két fogalom összekapcsolása

A fenntarthatóság és vidékfejlesztés fogalmak a legtöbb szakirodalmi forrásban egymás kiegészítőjeként, egymással szoros kapcsolatban jelennek meg. Különösen az 1990-es évek második felétől vált megszokottá a két fogalom összekapcsolása, melynek lényege, hogy „A mezőgazdaság multifunkcionális aspektusa különösen az élelmiszerbiztonságra és a fenntartható fejlődésre irányul” (De Vrie, 2000⁴). Az Európai Unió először az 1996-os corks deklaráció kapcsán élt a fenntartható vidékfejlesztés kifejezéssel, ezzel a KAP forrásainak alapvető újraosztását irányozva elő. A vidékfejlesztés és a fenntartható fejlődés kapcsolatával számos nemzetközi szervezet foglalkozott az utóbbi évtizedben, és egyre inkább elterjedőben van az a nézet, miszerint a fenntarthatóság egy *forrásorientált*, hosszabb távra kiterjedő fogalom, míg a vidékfejlesztés gazdasági tevékenység, melynek több célja is van, ezek közül egyik a fenntarthatóság, így az utóbbi inkább *tevékenység-orientált* fogalom (Fehér-Bíró, 2006). Az Európai Mezőgazdasági Modell éppen a vidékfejlesztést helyezte középpontjába, amelynek alapvető célja, hogy egy gazdaságilag hatékony, ugyanakkor környezeti szempontból fenntartható mezőgazdaságot alakítson ki, mely képes hozzájárulni a vidék fejlődéséhez. Ez az elgondolás a gyakorlatban a 2003-as évi KAP reform

---

⁴ In: Fehér-Bíró (2006)

során került igazán elő, amikor is hangsúlyozták, hogy a mezőgazdaságnak kiemelten fontos szerep jut a területileg kiegyensúlyozott fejlődés biztosításában. Ezt a szerepet elsősorban a vidékfejlesztés képes betölteni, amely képes a gazdaságon belüli és azon kívüli diverzifikáció megvalósítására. Így a termeléshez kötődő támogatásokat folyamatosan le kell építeni és átcsoportosítani az agrár-környezetvédelmi és vidékfejlesztési kifizetésekre. Ezzel kapcsolatban persze látnunk kell azt is, hogy az Európai Unió költségvetés jelenlegi arányaiban még mindig a mezőgazdasági termelésre fókuszál, azt támogatja. Ez nem feltétlenül probléma, hiszen a termeléshez kötődő támogatások is szolgálják a vidék stabilitását, ám mindenképpen cél a multifunkcionális jelleg hangsúlyozása és erősítése. Kiemelt figyelmet kap még a földhasznosítás, amely 2007-től az Egységes Vidékfejlesztési Alapon (EMVA) belül külön prioritásként jelenik meg. Ez utóbbiról azonban tudni kell, hogy forrásai messze elmaradnak az igényelt mértéktől (Halmai, 2004). A vidékfejlesztéssel és fenntarthatósággal összefüggésben fontos megemlíteni az Európai Unió által létrehozott Natura 2000-t, ami egy olyan összefüggő európai ökológiai hálózat, amely a közösségi jelentőségű természetes élőhely-típusok, vadon élő állat- és növényfajok védelmének keresztül biztosítja a biológiai sokféleség megővését és hozzájárul kedvező természetvédelmi helyzetük fenntartásához, illetve helyreállításához (Szlávik-Csete, 2004). Elvileg a hálózaton belül az érintettek külön támogatást kapnak a magasabb költségek és az elmaradt jövedelmek pótlására, a gyakorlatban azonban erre igen kevés forrás áll rendelkezésre (pedig a támogatás mértéke akár 200 eurót is elérhet hektáronként (Popp, 2004)). A már több, mint 10 éve működő agrár-környezetvédelmi programok célja is a vidéki emberek alternatív jövedelmi forrásokhoz való juttatása úgy, hogy ne a mennyiségi, hanem a minőségi termelés legyen a középpontban. A 2078/92. EGK-rendelet alapvető célja a környezetet, természetet, tájat és tájképet kevésbé terhelő, „jó gazdálkodási és biogazdálkodási gyakorlat” fenntartható módon történő kialakítása. Az agrárgazdaság fenntartható fejlődésének főbb elvei (Láng, 2003) szerint a következők: a) legyen környezetkímélő, b) erőforrástakarékosságra törekedjen, c) egészséges élelmiszert és takarmányt állítson elő, d) védje meg a biológiai diverzitást, e) tegye lehetővé a vidék fejlődését. A fenntartható fejlődés elvét többnyire a helyi és regionális programokban kell érvényesíteni, a helyi szinteknek kéne nagyobb szerepet vállalniuk (szubszidiaritás). Éppen ezért hozták létre a Local Agenda 21 programot, amelynek célja, hogy a természet-gazdaság-társadalom hármásában, a fenntartható fejlődés szellemében a helyi és kisregionális szintű térség(vidék)fejlesztési programok kidolgozását segítse elő (Szlávik-Csete, 2004).

Értékelés

Ahogy a fentiekben láthattuk, a fenntarthatóság és vidékfejlesztés az Európai Unió agrárgazdaságában is szorosan összekapcsolódik. A két fogalom közötti alá-, és fölérendeltségi viszonyra is láthattunk példákat, értelmezés kérdése, hogy ki melyiket tartja tágabbnak. Mi úgy gondoljuk, a fenntarthatóságot érdemes szélesebb körűen értelmezni, mivel számos olyan terület létezik, melynek a kapcsolata a vidékfejlesztéssel laza, a fenntarthatósággal mégis erős (tömegközlekedés, fuvarozás, ipari termelés, stb.) A tanulmány célja nem is az, hogy ezen elméleti vitát eldöntse, inkább az, hogy értékelje, a két fogalom közötti kapcsolat milyen mértékű az Európai Unión belül. Úgy gondoljuk, elméleti szinten tökéletes az összhang, ám ahogyan azt már korábban említettük, a gyakorlatban ez már koránt sem igaz.

Az Európa Tanács 2001 júniusában elfogadta az EU Fenntartható Fejlődési Stratégiáját, melynek célja, hogy összeegyeztesse a gazdasági fejlődést, a társadalmi összetartozást és a környezet védelmét. Változókat és mutatókat határoztak meg, melyek mérik a fenntartható fejlődést és ezzel összehasonlíthatóvá teszik az egyes országokat. A 2005-ös stratégia szá-

mos kiemelt céllal rendelkezett, az agrárgazdaságot érintők a tiszta energiák és természeti erőforrások menedzsmentje voltak. A több száz, sokszor ezer oldalas stratégiákat tanulmányozva azonban hamar kitűnik, hogy rendkívül általánosak. Igen távoli időpontokban nem igazán körülhatárolt, vagy túl tág célokat fogalmaznak meg, illetve a minden mindennel összefügg kapcsolatot hangsúlyozzák, megosztva ezzel a felelősséget.

Ennek oka lehet az is, hogy egyrészt maguk az ország-stratégiák is ilyen jellegűek, másrészt sokszor a fogalmakkal sincsenek igazán tisztában a helyi szereplők. Manapság elmondható, hogy a vidékfejlesztés sokkal jobban lebontott, konkrét programokkal és a finanszírozáshoz szükséges forrásokkal rendelkezik, míg a fenntarthatóság fogalma mindenhol csak az általánosítások szintjén marad. Hiába dolgoztak ki számos mérőszámot és módszert (megújítható energiaforrások aránya, környezeti állapot fenntartásának mutatója, stb.), ezek mindegyike az általános fogalmakból indul ki, így a végeredmények is szükségszerűen általánosak lesznek. Amíg ugyanis a vidékfejlesztésnél össze lehet számolni, hányan vették igénybe a fiatal gazdálkodóknak járó támogatásokat, rendkívül nehéz megmondani, hogy mennyi volt a környezeti költsége egy erdő kiirtásának. Természetesen erre is léteznek becslések, ám azok általában riasztó nagyságrendű összegekkel dolgoznak, a Föld egészére nézve egyszerűen nem felfoghatóak.

Számos szakirodalom hivatkozik továbbá arra, hogy a fenntarthatósággal és vidékfejlesztéssel összefüggő helyi programok megvalósítása rendkívül lassan halad. Ez nem feltétlenül a források hiányának köszönhető, inkább a helyi érdektelenség és szervezetlenség áll a háttérben (Szlávik-Csete, 2004). A legfőbb probléma például az Agenda 21 program megvalósításában is az, hogy túl tág célokat határoznak meg, amit helyi szinten nem lehet végrehajtani, illetve nem tudják, hogyan kell végrehajtani. Az Agenda 21 célja minden érdekcsoport bevonása, ám éppen ezzel veszít is erejéből: minél több csoport igényeinek akar megfelelni, annál kevésbé lehet konkrét célokat és programokat meghatározni. Ehelyett inkább csak a főbb érintetteknek kellene kompromisszumos megoldásokat elfogadniuk közösen kialakított prioritások mentén. A nemzetközi szervezetek által kidolgozott mutatók inkább csak irányadók, minden közösségnek saját magának kell kidolgoznia a helyi igényeknek megfelelően programját.

Kihívások

A jövőben a Közös Agrárpolitika számos kihívás elé néz a vidékfejlesztés és fenntarthatóság szemszögéből is. Ezek közül talán koncepcionálisan a legfontosabbnak az tekinthető, hogy képes lesz-e a KAP a piacgazdaságban növelni a piaci koordináció szerepét a multifunkcionális szempontok érvényesítése mellett. Más szavakkal, sikerül-e a KAP rendszernek úgy piacosabbá válnia, hogy közben a mezőgazdaságtól elvárt multifunkcionális értékek (közjavak, externáliák) is megmaradjanak (Halmi, 2004). Az már önmagában is kérdés persze, hogy a KAP valóban a széles értelemben vett Európai Mezőgazdasági Modell érdekeit szolgálja-e, ennek a felvetésnek a vizsgálata azonban már távol vezetne a munka fő témájától.

A fenti dilemmáknak konkrét gyakorlati vonatkozásai is vannak. Ha megnézzük ugyanis az Európai Unió agrárpolitikáját a gyakorlatban, sokszor látjuk azt, hogy az intézkedések homlokegyenest ellentétesek azzal, amit az elméletben hirdetnek. Az 1. pillérbe tartozó támogatások még mindig nagyságrendekkel nagyobbak, mint a 2. pillér támogatásai és hosszú távon sem valószínű nagy váltás. Ha megnézzük például a gabonapiac működését, láthatjuk, hogy a magas intervenció ár rendkívüli mértékben torzítja a piacot és még mindig mennyiségi termelésre ösztönöz. Az a termelő ugyanis, aki bármilyen körülmények között előállítja a gabonáját, közel 25.000 Ft-ra biztosan számíthat tonnánként, míg az ag-

rár-környezetvédelmi programokban résztvevő társak ennek az összegnek csupán 50-60%-át kapják (Módos, 2005). Pontosán ennek az aránynak a megfordítása lenne a cél, hogy ne a mennyiségi, hanem a minőségi termelést ösztönözzük. Ám mivel a 2003-as reform kapcsán az intervenció ár csökkentésének javaslatát szinte minden ország azonnal elvetette, látható, hogy a tagállamok addig hajlandók támogatni egy intézkedést, amíg az nagyobb mértékben nem jelent nekik kiadást. Amíg ezek a lobbizási (politikai) érdekek nem változnak meg alapvetően, véleményem szerint gyakorlati szinten a fenntarthatóság és a vidékfejlesztés továbbra is csak inkább hangzatos kifejezés, mint konkrét megoldási alternatíva marad.

Irodalomjegyzék

Donella Meadows - Jorgen Randers - Dennis Meadows (2005): A növekedés határai 30 év múltán. Kossuth Kiadó, Budapest

Fehér Alajos – Bíró Szabolcs (2006): A multifunkciós mezőgazdaság kialakításának hazai esélyei és teendői. Gazdálkodás 50. évfolyam, 2006/2. szám

Halmai Péter (2004): A reform ökonómiája – EU Közös Agrárpolitika: Fordulópont vagy kiigazítás?. KJK-KERSZÖV Kiadó, Budapest

Láng István (2003): Agrártermelés és globális környezetvédelem. Mezőgazda Kiadó, Budapest

Módos Gyula (2005): A fenntarthatóság és versenyképesség konfliktusai című konferencia előadás. 2005. szeptember 29-30. XVII. Georgikon Napok, Keszthely

Nemes Gusztáv (2000): Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája – az integrált vidékfejlesztés lehetőségei. Közgazdasági Szemle, 47. évfolyam, 6. szám

Popp József (2004): Az EU Közös Agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi mozgástere. Európai Agrárpolitikai Kft., Budapest

Szlávik János – Csete Mária (2004): A fenntarthatóság érvényre juttatása és mérhetősége települési – kisregionális szinten. Gazdálkodás, 48. évfolyam, 4. szám

Németh Gábor¹

A TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK GAZDASÁGTANA – A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS

The concept of sustainable development is defined in the first section of this essay, and then the natural resources are classified according to this definition. The next chapter overviews the calculating method of the environmental stress affecting the Earth. It also outlines the possible ways of how to decrease the environmental stress and provides reasons why it has not been successful so far. Afterwards the meaning of the carrying capacity of the Earth is introduced along with the presentation of both the optimistic and the pessimistic scenarios. It is also shown what models have been created considering the interactions between the carrying capacity and the economy of the Earth, after all, as regards the future of our planet, it is essential to know how limited the carrying capacity of the Earth could be, and, in addition to this, to what extent these limits will melt as a result of the erosion. The last section is devoted to the nine basic principles of sustainable development.

A fenntartható fejlődés értelmezése

Az emberiséget a múltban is és a jelenben is foglalkoztatta az a filozófiai kérdés, amely a világ fejlődésének jövőbeni útjaira, lehetőségeire vonatkozott, bár kétségtelen, hogy a világ problémáinak egyetemleges megközelítésére csak az 1970-es évtizedben nyílt lehetőség, hiszen csak ekkorra alakultak ki azok az információs rendszerek, amelyek az egész világot átszövik, lehetőséget teremtve az egész Földre vonatkozó ismeretek rendszerezésére és elemzésére. A fenntartható fejlődés fogalmának definiálása a szakirodalomban már sok helyen és sokféleképpen megtörtént. Röviden szólva olyan fejlődés érthetünk alatta, amely biztosítja a jelen kor szükségleteinek a kielégítését anélkül, hogy lehetetlenné tenné a jövő generáció szükségleteinek a kielégítését. (Kerekes, 1998) Alternatív megfogalmazás szerint az emberi életminőségnek olyan javulási folyamata, mely alatt az emberiség az őt támogató ökoszisztémák eltartó képességének határain belül marad. A természeti erőforrások fogalma – amely határozott formában fejezi ki a természet és az ember gazdasági tevékenysége közötti kapcsolatát – a természeti elemeknek azon körét foglalja magába, amely felhasználható az energiatermelésben, az élelmezési cikkek előállításában és ipari nyersanyagként. Más szóval, természeti erőforrásokon azok a természeti (földrajzi) adottságok értendők, amelyeket az ember (a társadalom) a termelés adott fejlettségi szintjén sajátos tulajdonságaiknál fogva anyagi szükségleteinek kielégítésére hasznosít. (Bora, 2001/a) Amikor a természeti erőforrásokat a fenntartható fejlődés szempontjából kívánjuk vizsgálni, érdemes különbséget tenni azok jellege szerint, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a természetben lévő adottságok még nem erőforrások, csak a termelő erők fejlesztésével a fejlődés meghatározott fokán válnak azzá. Így az erőforrások társadalmi állaga történelmileg viszonylagos és egyúttal állandóan szélesedő spektrumú. Az erőforrások elsősorban kimeríthetetlen (napsugárzás, Föld belső melege, a szél, stb.), azaz végtelen, illetve kimeríthető, azaz véges forrásokra oszthatók. Kimeríthető a megújítható és a meg nem újítható erőforrások köre. Megújítható pl. a talaj, a víz, a növény és állatvilág, bár az ehhez szükséges idő igen eltérő lehet. A meg nem újítható anyagok közül pl. az ásványkincsek a földkéreg mélyében különböző hőmérsékleten és eltérő nyomás mellett igen lassú és bonyolult folyamat eredményeként jönnek létre. A meg nem újítható, tehát fogyó erőforrások

---

¹ Ph.D. hallgató, Nyugat Magyarországi Egyetem, Doktori Iskola, műszaki és pénzügyi igazgató, Szombathelyi Távhőszolgáltató Kft., gabor.nemeth@savaria.hu

földtani készletei ezért fixek, végesek, kitermelésük során a készletek csökkennek, szűkössé válnak, végül pedig kifogyhatnak. (Bora, 2001/b) Az erőforrások egy része helyettesíthető (pl. a szén a kőolajjal), míg más része nem, (pl. a levegő oxigénje). (Kollarik, 1996) Egyetérthetünk abban, hogy a növekedés hajszolása a földi bioszféra összeomlásához vezethet, ezért a gazdaság fejlesztését a régi módon nem szabad folytatni. A kiutat sokak szerint a fenntartható fejlődés elméletéhez illeszkedő cselekvési módozat jelentheti. Ahhoz, hogy az előzőekben definiált fejlődési folyamat hosszú távon fenntartható legyen, mindenekelőtt figyelembe kell venni azt az igényt, hogy a megújuló természeti erőforrások felhasználásának mértéke kisebb vagy megegyező kell, hogy legyen a természetes vagy irányított regenerálódó (megújuló) képességük mértékével. Ezen felül a hulladék keletkezésének mértéke sem lehet nagyobb a környezet szennyezésbefogadó képességének mértékénél, amit egyébként a környezet asszimilációs kapacitása határoz meg. Nem lehet eltekinteni a kimerülő erőforrások ésszerű felhasználási ütemezésétől sem. Egyetértés van abban a kérdésben is, hogy környezeti probléma akkor is felmerülhet, ha az erőforrások allokációja nem hatékony, vagyis ha nem ott, nem akkor és nem arra használjuk az erőforrásokat, ahol, amikor és amire kellene. Az erőforrás felhasználása akkor hatékony, ha a társadalom jóléti függvényét maximálja, és ha a jövő nemzedékeknek nem hagyunk rosszabb feltételeket, mint ami nekünk rendelkezésre áll. Amennyiben ezeket az alapvető követelményeket nem tartják be a gazdasági és politikai döntéshozók, számítani kell arra, hogy ez előbb-utóbb erőforrás szűkösséghez vezethet.

A gazdasági fejlődésnek vitathatatlanul két legfőbb komponense az ember technológiai leleményessége és az energia – és más erőforrások – felhasználása. Történelmi tapasztalatok alapján, míg az ember innovációs képessége terén a lehetőségek akár korlátlanok is tekinthetők, addig a készletek esetében számolni kell azzal a ténnyel, hogy ezek nemcsak, hogy folyamatosan csökkennek, de még a minőségük is állandóan romlik.

A környezeti terhelés

Ahhoz, hogy a Földet érő környezeti terhelést (RU) számszerűsíteni tudjuk a Föld lakosságát (POP) az egy főre jutó GDP-vel (GDP/POP), valamint a GDP egységére jutó környezetterheléssel (RU/GDP) kell összeszorozni. (Korompai, 2001)

$$RU = POP * GDP/POP * RU/GDP \quad (1)$$

Az eddigiek során – globális szinten értelmezve és az egy-egy helyi kivételtől eltekintve – a népességszám szabályozásában és az egy főre jutó GDP korlátozásában nem igen sikerült eredményt elérni, sőt ez utóbbi esetében jónéhány régióban ez az elsődlegesen deklarált cél. Viszont a műszaki és tudományos fejlődés vívmányainak köszönhetően a GDP egységére jutó környezetterhelést illetően az elért eredmények és a további lehetséges potenciál nem csekély. (Kerekes, 1998)

A Föld eltartóképessége

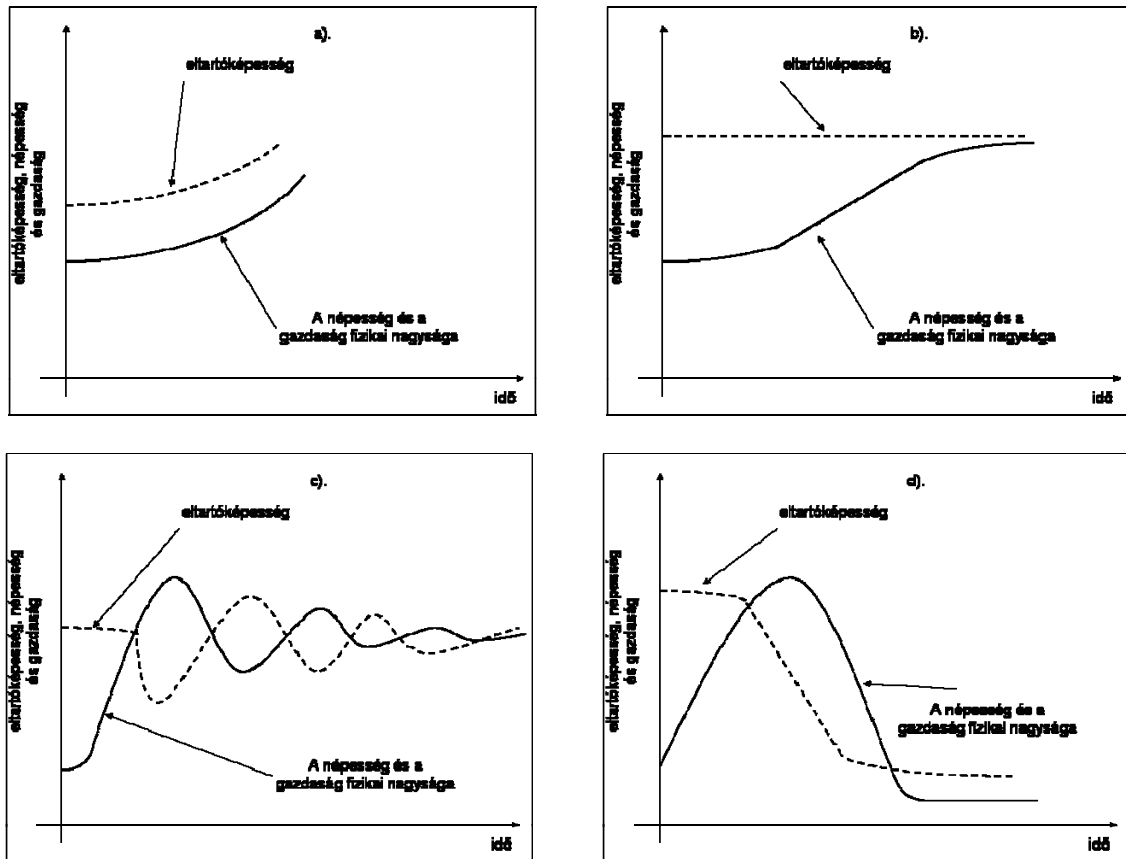
A Föld jövőjét tekintve döntő jelentőségű, hogy a Föld eltartóképességét mennyire tekinthetjük végesnek, illetve, hogy az eltartóképesség határai mennyire képesek ellenállni az erózióknak. Az ökológiában egy adott terület eltartó képességén azt a legnagyobb populációt értik, ami adott területen, hosszú távon képes megélni anélkül, hogy az adott terület károsodna. Számunkra vitathatatlanul a legfontosabb kérdés, hogy a Föld hány ember számára és milyen fajta és mértékű nyersanyag felhasználás mellett tud elfogadható vagy kedvező életfeltételeket nyújtani? A kérdés korrekt megválaszolását nagyban nehezíti, hogy nem igazán tudjuk, hogy a jövő generációk milyen nyersanyagokat fognak használni valamint, hogy milyen fejlődési útra fognak lépni pl. a harmadik világ országai.

A Föld eltartóképessége – s így az emberiség jövője kapcsán – nagyon szélsőséges nézetek is napvilágot láttak. Az egyik végtet hirdetői, akik teljesen optimistán állnak a problémához, úgy vélik, hogy a földön minden felfedezés az embertől származik, és ha van elég olyan ember, aki képes az adott cél érdekében az együttgondolkodásra, akkor biztos, hogy ők képesek lesznek a felmerülő problémákat megoldani. Az optimista felfogás hívei úgy gondolkodnak, hogy igaz, hogy a mai generációk egyre kevesebb természeti erőforrást hagynak az elkövetkező generációkra, de ezáltal a következő generációk egy magasabb színvonalú technológiát és nagyobb tőkét kapnak. Ezt az optimista hozzáállást statisztikákkal igazolják, amelyek szerint pl. az 1972 és 1986 közötti időszakban az ipari országokban az energiafelhasználás és a gazdasági növekedés nagyjából egyenes arányossággal jellemezhető kapcsolata mára már jelentősen megváltozott, így a GDP sokkal nagyobb ütemben növekedik, mint az energiafelhasználás. (Ekins, 1993) Természetesen, azok, akik peszsimistán látják a jövőt azonnal kritizálják a másik oldal álláspontját, hiszen szerintük a másként gondolkodók nem veszik figyelembe, hogy a bioszféra és a gazdaság egymáshoz viszonyított aránya felborult, s így már a gazdaság kezd meghatározóvá válni, eluralkodni a bioszférán. Úgy vélik, hogy a gazdaság fejlődését illetően csak véges lehetőségekről beszélhetünk, hiszen a termelésnövekedésnek két alapvető hatásából – miszerint energiát és anyagot igényel a környezettől és így állandóan növeli a környezet hulladék asszimiláló kapacitásának terhelését – az következik, hogy a „reciklálás” csak enyhíti, de nem oldja meg sem a nyersanyagok szűkösségének, sem a hulladékok okozta környezetszennyezésnek a problémáját. Véleményük szerint a Föld egy nagy entrópiájú, az emberi élet számára kedvezőtlen végállapot felé halad. Az ember csak arra lehet képes, hogy ennek a haladási sebességét befolyásolja.

A Föld eltartóképességének és a gazdaságnak a kölcsönhatásai

Az emberiséget már a múltban is, és a jelenben is foglalkoztatta az a filozófiai kérdés, amely a világ fejlődésének jövőbeni útjaira, lehetőségeire vonatkozott. A kormányok és tudósok – látva a globális problémákkal való szembenézés elkerülhetetlenségét – a 70-es évek elejétől foglalkoznak a világproblémák megoldási lehetőségeivel. Kívánatos azonban megjegyezni, hogy globális problémákkal a természettudósok kezdtek először foglalkozni, éppen a felmerülő társadalmi és kormányzati igényeknek megfelelően. A világmodellek között kiemelkedő helyet foglal el a „Növekedés határai” címmel kiadott, a Római Klub által készített első nagy globális modell, amelyet a csoport vezetőjéről D. L. Meadows modellnek is szoktak emlegetni.

Az egyik lehetséges modell szerint (1/a. ábra) az egyes mennyiségek fizikai határai együtt nőnek a gazdasággal. Ilyen mennyiségeknek tekinthetjük például a földterület termőképességét, amit részben ma terméketlennek tekintett területek művelésbe vonásával, részben a termőképesség műtrágyázással, öntözéssel való növelésével, az alkalmazott vetőmag megválasztásával és általában az agrotechnika javításával növelhetünk. A Föld szennyezés-asszimiláló kapacitását is növelhetjük műszaki beavatkozásokkal. Számos példa hozható fel a nyersanyagok kimerülését fékező technikai lehetőségekre is. Noha a modell mellett szóló érvek számossága nem csekély, nyilvánvaló, hogy vannak szűknek látszó keresztmetszetek, ahol a határok tágítása ez ideig nem sikerült (pl. ózonlyukak kialakulása, a globális felmelegedés veszélye, stb.).

1. ábra: Az eltartóképesség és a gazdaság lehetséges kapcsolatainak modellezése
(Forrás: Kerekes S. (1998): A környezetgazdaságtan alapjai. BKE, Budapest. (10. o.))

A logaritmusos növekedést feltételező modell (1/b. ábra) szerint a gazdaság és a népesség egy ideig exponenciálisan nő, majd a növekedés leáll, s kialakul egy állandónak tekinthető állapot. Ez azon a feltételezésen alapul, hogy a környezet eltartóképességének fizikai határai által közvetített jelzések a gazdaság azonnali reagálását váltják ki vagy, hogy a népesség számának és a gazdaságnak a növekedése önkorlátozó, nem igényel külső jelzéseket vagy beavatkozásokat. Ez a növekedési modell számos gyakorlati tapasztalatra épül (pl. bizonyos fejlettségi szint felett a népesség száma, a fajlagos anyag és energiafelhasználás kifejezetten csökken és ezáltal az összfelhasználás növekvő GDP mellett sem emelkedik).

Az 1/c. ábrán bemutatott modell szerint a gazdaság méretei egy idő után már meghaladják az eltartóképességet, mert a visszajelzések és a beavatkozások késnek. Ebben az esetben még a határok nem erodálódnak, illetve képesek a gyors regenerálódásra. Ekkor egy rövidülő amplitúdójú ingadozással a gazdaság és az eltartóképesség egyensúlyba kerül (pl. ezzel találkozhatunk, amikor a tenger halállománya a túlhalászás következtében fogy, de a halászat korlátozása esetén néhány év, esetleg évtized alatt a halállomány nagysága visszaáll). A katasztrófa modell (1/d. ábra) szerint a visszajelzések, illetve a beavatkozás késése miatt a folyamatok olyan mértékű károsodást okoznak az eltartóképességben, amit a természeti folyamatok már nem képesek regenerálni, a rendszer degradálódik és eltartóképessége csökken (pl. sivatagosodás, csernobili katasztrófa, stb.). (Kerekes, 1998)

A fenntartható fejlődés kilenc alapelve

A fenntartható fejlődés elmélete és elvei éppen ezen, az előbbieken vázolt kedvezőtlen hatások csökkentésében kínálnak alternatívát. Természetesen, – akár a legtöbb elméletet –

így a fenntartható fejlődés teóriáját is, mint lehetséges alternatívát sokan vitatják. Abban a tekintetben, hogy a fenntartható fejlődés alapelveinek a betartása hasznos az emberiség számára nincs vita. A következőkben, a terjedelem szűkössége miatt, ha röviden is, de bemutatom e kilenc alapelv lényegi vonását.

- (1) Mindenek előtt figyelemmel kell lenni, és gondoskodni kell az életközösségekről.
- (2) Állandóan törekedni kell az emberi életminőség javítására.
- (3) Az életet támogató rendszerek és a biodiverzitás fenntartása, valamint a megújuló erőforrások folytonos felhasználhatóságának biztosítása által meg kell őrizni a Föld életképeségét és diverzitását.
- (4) A nem megújuló erőforrások felhasználását a lehetőségekhez mérten minimalizálni kell.
- (5) A Föld eltartóképessége által meghatározott kereteken belül kell maradni.
- (6) Meg kell változtatni az emberek attitűdjét és magatartását.
- (7) Lehetővé kell tenni, hogy a közösségek képesek legyenek gondoskodni a saját környezetükről.
- (8) Biztosítani kell az integrált fejlődés és természetvédelem nemzeti kereteit.
- (9) És végül, de nem utolsó sorban globális szövetséget kell létrehozni a közös cél elérésének érdekében. (Kerekes, 1998)

Irodalomjegyzék

Bora Gy. (2001/a): *A természeti erőforrások definíciója és osztályozása*. In: Bora Gy.-Korompai A.(szerk.): *A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza*, Budapest, Aula Kiadó. (15-27. o.)

Bora Gy. (2001/b): *A fogyó erőforrások típusai és főbb jellemzői*. In: Bora Gy.-Korompai A.(szerk.): *A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza*, Budapest, Aula Kiadó. (28-39. o.)

Ekins, P. (1993): *'Limits to Growth' and 'Sustainable Development': Grappling with Ecological Realities*. In: Pataki Gy.-Sánta A. (szerk.) (2004): *Természet és Gazdaság*. Budapest, Typotex Kiadó. (267-293. o.)

Forman B. (2001): *A fogyó erőforrások gazdaságtanának elméleti alapjai*. In: Bora Gy.-Kerekes S. (1998): *A környezetgazdaságtan alapjai*. BKE, Budapest. (7-31. o.)

Kollarik A. (1996): *A természetföldrajzi adottságok szerepe és szerepének változása a gazdaság és társadalom fejlődésében*. In: Kollarik Annamária (szerk.): *Természeti erőforrások és a gazdaság a térben*. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó. (3-15. o.)

Korompai A. (2001): *A fenntartható fejlődés és a természeti erőforrások*. In: Korompai A.-Bora Gy. (szerk.) (2001): *A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza*, Budapest, Aula Kiadó. (380-409. o.)

Kulcsár D. (1996): *A globális problémákról*. In: Kollarik Annamária (szerk.): *Természeti erőforrások és a gazdaság a térben*. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó. (15-25. o.)

Málovics György¹

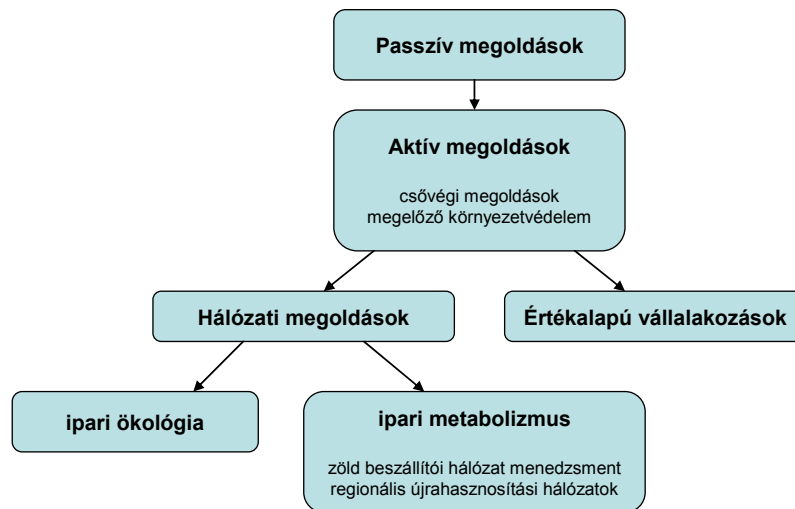
AZ ÜZLETI SZFÉRA VÁLTOZÓ SZEREPE A TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK MEGŐRZÉSÉBEN

In our study we examine how corporate environmental management tools have evolved through the last couple of decades. We categorise them based on their technological and motivational differences and introduce the different types of solutions. At the end of our study we explain why we consider present mainstream corporate environmental management practices useful, but by far not satisfactory for reaching strong ecological sustainability.

Történeti áttekintés a vállalati környezetvédelmi megoldásokról

Rachel Carson „Néma tavasz” (1962) című művéhez köthető a környezetvédelem történetében az ún. rádöbbenés szakaszának kezdete. Ennek jellemzője, hogy az emberiség felismerte a természet rohamos pusztulásának tendenciáit, és egyre szélesebb rétegek vonták kétségbe az „ember a természet ura” dogmát (Zsolnai, 2001; Buday-Sántha, 2002). E könyv, valamint a 70-es és 80-as években megjelenő egyéb dokumentumok (Daly, 1973; Közös Jövők, 1987; Meadows et. al., 1972)² hatására a médiák, ill. a közvélemény környezetérzékenysége folyamatosan nőtt, ami következményeket vont maga után a vállalatok környezetvédelemhez való viszonyának tekintetében is.

1. ábra: A vállalati környezetvédelmi megoldások egy lehetséges csoportosítása

Forrás: saját szerkesztés³

A **passzív környezetvédelem** nem más, mint a környezetre káros kibocsátások koncentrációjának csökkentése. Ilyekor a szennyezés mennyisége nem, csak annak környezetet káro-

¹ Málovics György, Fősikolat Tanársegéd, SZte-jgytfk közművelődési tanszék, emeli: gymalovics@jgytf.u-szeged.hu

² A környezetvédelem, nem pusztán költségtenyező, hanem potenciális sikertényező mivolta is a 70-es évek elején merült fel a szakirodalomban – egészen pontosan egy 1971-es Harvard Business Reviewban megjelent cikk kapcsán (Shaper, 2002).

³ Több szerző is említi, hogy a csővégi környezetvédelem kialakulását megelőzi a vállalatoknál az ún. tagadás/hárítás fázisa, azaz a vállalatoknál gyakran megjelenik a felelősség másra történő áthárításának szándéka (Meadows et al., 2005; Széchy, 2006).

sító hatása csökken (pl. gyárkérmény magasabbra történő építése, ami által a vállalkozás megfelelni a hígulás következtében az alacsonyabb légrétegekben mért egészségügyi és környezetvédelmi határértékeknek). Ez a legegyszerűbben megvalósítható megoldás, alkalmazása akkor elfogadható, ha a szennyezést befogadó környezet viszonylag könnyen képes az adott kibocsátás semlegesítésére (Baranyi, 1999).

A **csövégi megoldások** a hulladék nagy részét megfogják a folyamat végén, magát a termelési folyamatot nem érintik, a szennyezést nem szüntetik meg, csupán más formába alakítják át (Baranyi, 1999). Előnyük, hogy sokat javítanak a környezet állapotán és a technológiába történő beavatkozás nélkül, a folyamatok végén helyezhetőek el, alkalmasak a környezeti szabályozók által támasztott minimális követelményeknek való megfelelés biztosítására, és nem avatkoznak be a vállalati alapfolyamatokba. Amellett, hogy – mint ahogyan már említettük - a kibocsátást nem szüntetik meg, csupán más formába alakítják át, sokszor egyéb erőforrásokat igényelnek és az esetükben alkalmazott technológiák előállítására és alkalmazására károsítja a környezetet. Az ilyen típusú környezetvédelem jelentős költségkötő tényező, nem jelent extra értéket a vállalkozás számára, így a környezetvédelem a vállalati szférában, mint szükséges rossz jelenik meg (Zilahy, 2003).

A **megelőző jellegű környezetvédelem** olyan átfogó jellegű stratégia, amely termelési folyamatokra (nyersanyagok és energiahordozók hatékonyabb felhasználása, káros anyagok kiváltása, emissziók és hulladékok mennyiségének és veszélyességének csökkentése), termékekre (életciklus-menedzsment) és szolgáltatásokra (környezeti megfontolások alkalmazása a tervezés és szolgáltatás-nyújtás során) alkalmazható. Alapgondolata a működés hatékonyságának javítása különböző intézkedések segítségével, melyeket 3 alapvető csoportra oszthatunk: alacsony költséggel, vagy akár költségek nélkül megvalósítható intézkedések (gondos bánásmód); nagyobb beruházási igényű technológiai módosítások, fejlesztések, melyek már az előállított termékekre ill. vállalati folyamatokra is hatással vannak és; a felhasznált anyagok és egyéb erőforrások kiváltása. Ez az elgondolás jelenik meg a tisztább termelés, öko-hatékonyság, valamint a szennyezésmegelőzés koncepciójában is (Zilahy, 2003). Ennek vállalati szinten számos előnye lehet (anyagtakarékoság, a büntetések elkerülése, a hulladékkezelési költségek csökkenése, felelősségre vonás kockázatának csökkentése, vállalati image javulása stb.) (Baranyi, 1999)⁴. Ugyanakkor a módszer komoly hátrányokkal is rendelkezik. Ilyenek, hogy a teljes termelési folyamatot újra kell gondolni, aminek következtében a terméknek ill. szolgáltatásnak is változnia kell, ami a legtöbb vállalati funkciót komolyan érinti. Emellett a bevezetés szervezeti korlátokba is ütközhet (alkalmazotti attitűdök és ellenállás a változásoknak), valamint rejtett költségek is jelentkezhetnek a közvetlen beruházási költségeken túl (az intézkedések feltárásával és megvalósításával és ellenőrzéssel eltöltött idő továbbá a szervezeti ellenállás leküzdése) (Zilahy, 2003).

---

⁴ A környezetvédelmi beruházások gazdasági sikerre gyakorolt hatásának megítélése nem egyértelmű a szakirodalomban (Evangelinos – Halkos, 2002; Pataki, 2000; Salzmann et al., 2005; és Vastag - Melnyik, 2002). Ennek okai többek közt, hogy a vállalati számviteli rendszerek nem képesek precízen követni az egyes megelőző eszközök pozitív pénzügyi hatásait (Evangelinos – Halkos, 2002; Freimann – Walther, 2002), a menedzserek gyakran nem tudják felbecsülni az adott eszköz teljes hatását (Evangelinos – Halkos, 2002), a bevezetésnél kapott gyakori állami pénzügyi támogatások következtében a kutatóknak megadott „tényleges” költségek nem egyeznek meg a szponzoroknak jelentett „tervezett” költségekkel, valamint a felelős szervezeti tagok – akik a vállalati környezetvédelem jövedelmezőségével kapcsolatos kutatások adatait szolgáltatják – munkájukat a szervezet szempontjából hasznosnak, költségsökkentőnek igyekeznek beállítani (Freimann - Walther, 2002). Ezek mellett a gazdasági sikerre gyakorolt hatást számos külső tényező is befolyásolja – ilyenek pl. a jogszabályi és kulturális környezet, fogyasztói magatartás, iparág típusa és vállalat mérete, időhorizont – valamint nem csupán a környezeti teljesítmény befolyásolja a gazdaságot, a két tényező kapcsolata kölcsönös – azaz gyakran azon vállalkozások alkalmaznak környezetvédelmi módszereket, amelyek eleve sikeresek a piacon (Schaltegger – Synnestvedt, 2002).

Az eddigi megoldások legnagyobb kritikájaként az róható fel, hogy azok a hulladékok megelőzésén és csökkentésén alapulnak, ugyanakkor szennyezésmentes technológia nem létezik (Erkman, 1997). Egyre több szerző emeli ki, hogy a régi paradigma keretein belül maradván, a gazdálkodó szervezetek szintjén kigondolt és megvalósított vállalati környezetvédelem nem lehet hatékony, hiszen képtelen a gazdasági és a természeti rendszer működése közti ellentmondások (anyag- és energiahasználati jellemzők, lokalitás, diverzitás, szabályozás és változás)⁵ feloldására. A kritikát megfogalmazó szerzők jelentős része kiemeli, hogy a problémát **hálózati szinten** kell megközelíteni (Gerbens-Leenes et al., 2003; Maxwell - van der Vorst, 2003; Wallner, 1999 ; és Zhu/Cote, 2004).

Az **ipari metabolizmus** a gazdasági rendszeren keresztüláramló anyagok és energia összességével foglalkozik, ezt alapvetően analitikus és leíró nézőpontból tanulmányozza (alapvetően az anyagegyensúly alapelv egyik alkalmazása), célja az emberi tevékenységhez kapcsolódó anyag- és energiaáramok körforgásának megértése azok kezdeti kitermelésétől a biogeokémiai ciklusokba történő szükségszerű újraintegrálásukig (Erkman, 1997).⁶ Az ipari metabolizmus 2 alapvető típusa közül az egyik a termelési-és fogyasztási vertikum mentén - zöld beszállítói hálózatok (Green Supply Chain Management), integrált beszállítói hálózat menedzsment (Integrated Chain Management), zárt hurkú beszállítói hálózatok (Closed Loop Supply Chains)⁷ -, míg a másik – regionális újrahasznosítási hálózatok (Regional Recycling Networks⁸) - területi szempontból közelíti meg a problémát.

Az eddig bemutatott koncepciók mindegyike a természettől elkülönítve vizsgálja a gazdaságot – azaz gyakorlatilag a régi paradigma keretein belül maradnak, céljuk a gazdasági rendszer környezeti hatásainak minimalizálása (Erkman, 1997). Ezzel szemben az **ipari ökológia** (IÖ) a gazdasági rendszert is egyfajta ökoszisztémaként kezeli. E mögött az az elgondolás húzódik meg, hogy egyrészt a gazdasági folyamatok a bioszféra egy-egy ciklusára épülnek rá, de azok működésétől gyökeresen eltérő logikával (Kósi-Parti, 2003), másrészt a gazdasági tevékenység is anyagok, energia és információk elosztásáról szól, és a bioszféra által biztosított erőforrásokra támaszkodik, amelyektől nem lehet elkülönítlen kezelni (Erkman, 1997). Emelett a bioszféra tökéletes példát állít a gazdaság elé, hiszen már bizonyította képességét a fenntarthatóságra (Korhonen, 2001). Ebből kifolyólag célja, hogy az ipari ökoszisztémák a természetes ökoszisztémák rendszerfejlődési alapelveinek megfelelően működjenek (Korhonen, 2004). Ennek megfelelően az IÖ először megpróbálja megérteni, hogyan működik az ipari rendszer, hogyan van az szabályozva és milyen interakcióban van a bioszférával. Azután az ökoszisztémákról rendelkezésünkre álló tudás alapján meghatározza, hogyan lehetne az ipari rendszert újrastrukturálni, hogy az kompatibilis legyen a természetes ökoszisztémák működésével (Erkman, 1997). Az IÖ-nak nincsen egyértelműen elfogadott definíciója, a különböző szerzők definíciói alapján a következő alapvető elemeit határozhatjuk meg: az IÖ egy szisztematikus, átfogó és integrált megközelítés az ipari rendszer összes összetevője, valamint ezek bioszférához való kapcsolatával kapcsolatosan; az emberi tevékenységek biofizikai alapját hangsúlyozza, szemben a legtöbb jelenlegi megközelítéssel, amelyek főként absztrakt monetáris egységekben vagy alternatív energiaáramokban kifejezve jellemzik a gazdaságot és; a technológiai dinamikát -

---

⁵ Az ellentmondások kategóriáinak meghatározásához Baloghné Nyakas (2001), Korhonen (2001), Kreikebaum (1998), Lányi (1998), Lowe (1998), Meadows et al. (2005), Schumacher (1980), Schwartz – Steininger (1998), Strebel (1998), Szépvölgyi (2003), Törő (1989), Wallner (1997), Wallner (1998), és Zsolnai (2001) munkáit használtam fel.

⁶ Azaz a fent felsorolt természeti és gazdasági rendszer ellentmondásai közül elsősorban az anyaghasználati jellemzőkhöz köthető.

⁷ E megközelítésekről ld.: Zhu – Sarkis (2005), de Groene – Hermans (1998), és Kumar - Malegeant (2005).

⁸ A témáról jó áttekintést nyújt: Strebel – Schwartz (1998).

pl. a kulcstechnológiák klasztereinek hosszú távú evolúcióját (technológiai pályák) - alapvető, de nem egyedüli elemnek tartja a jelenlegi nem fenntartható ipari rendszerről egy életképes ipari ökoszisztémára való áttérésben (Erkman, 1997).

Az első ábra utolsó önálló csoportját az ún. **értékvezérelt vállalkozások** alkotják. Ha megvizsgáljuk az eddig bemutatott megoldások mögötti vállalati motivációkkal kapcsolatos empirikus kutatásokat, akkor azt tapasztaljuk, hogy e beruházások döntő mértékben gazdasági érdekek által motiváltak (Biondi et al., 2000; Drechsler, 2005; Fryxell et al., 2004; Fryxell - Szeto, 2002; Hall, 2000; Kwon et al., 2002; és Málovics – Rác, 2005)⁹. Ezért elkülöníthetünk gazdasági orientációjú vállalkozásokat (ezeket gazdasági, pénzügyi célok motiválják), valamint fenntarthatósági orientációval rendelkezőket (társadalmi ill. környezeti célok által motiváltak). Értékvezéreltnek a fenntarthatóság alapelve alapján alapított (társadalmi ill. környezeti célok által motivált) vállalkozások nevezhetők, amelyeknek pénzügyi (profit) céljai is vannak. Ez alapján értékvezérelt vállalkozás az, amely társadalmi és környezeti célokat követ a profitorientált szervezetek módszereivel, míg hagyományos vállalkozások esetében ez a viszony fordított: azok profitcélokat követnek környezet- és társadalomorientált vállalkozások módszereivel (Walley – Taylor, 2002). Mások (Bartiz, 2003; Pataki – Radácsi, 2000) a különbséget úgy fogalmazzák meg, hogy míg a hagyományos vállalkozások számára a profit cél, addig az értékvezéreltek számára az csupán bizonyos társadalmi és környezeti célok megvalósításának eszköze. Az ilyen vállalkozások feladata kettős: nyereségesnek lenni (új piacokat létrehozni) és (újra) ráirányítani a figyelmet a környezeti program erkölcsi és értékalapú gyökereire (Wehrmeyer, 2002).¹⁰

Az üzleti alapú környezetvédelem korlátai a természeti erőforrások megőrzésének szempontjából

Mint ahogyan azt már említettük, a gazdasági szervezetek döntő többségénél a környezetvédelmi beruházások gazdasági motivációkból fakadnak. Véleményünk szerint ennek következménye, hogy az üzleti szférában gyakorlatilag konszenzus kezd kialakulni fenntartható fejlődés értelmezésével kapcsolatban, amely alapján a koncepció 3 dimenziója a gazdasági, környezeti, és társadalmi fenntarthatóság, és az üzleti szféra szereplői a környezeti fenntarthatóságot az öko-hatékonysággal, a társadalmi fenntarthatóságot bizonyos alpnormáknak számító gyakorlatokhoz való ragaszkodással, a gazdasági fenntarthatóságot pedig a cég nyereséges voltával azonosítják (Tóth, 2003). A World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) számos dokumentumának áttanulmányozása után ezt a megállapítást mi annyival egészítenénk ki, hogy a fentiek mellett makroszinten a gazdasági fenntarthatóságot a GDP-ben mért gazdasági növekedéssel azonosítják.

A gazdasági alapon történő, öko-hatékonyság- és növekedésorientált környezetvédelem azonban az erős (abszolút) fenntarthatóság¹¹ elérése szempontjából nem elégséges. Ennek okai többek közt: a termodinamikából fakadó korlátok¹², a mind mikro-, mind pedig mak-

---

⁹ Mint ahogyan Erkman (1997) megjegyzi, a motiváció jelenleg még az ipari ökológia mögött is gazdasági.

¹⁰ Érdekes kategória a szakirodalomban még az ún. szociális vállalkozóké, akik non-profit szervezetekben dolgoznak közösségi problémák megoldása érdekében (Shaper, 2002)

¹¹ A gyenge fenntarthatóság elmélete a természeti tőke ember által létrehozott tőkével történő helyettesíthetőségén alapul, és azt állítja, hogy a fenntarthatóság kritériumának teljesítéséhez elég, ha a két tőketípus együttes értéke nem csökken – azaz ha természeti erőforrás megsemmisülésével legalább ugyanolyan értékű mesterséges tőke jön létre. Ezzel szemben az erős fenntarthatóság a természeti és mesterséges tőke viszonyát sokkal inkább kiegészítőnek tekinti (és csak nagyon kis mértékben helyettesítőnek), aminek következtében nem csupán az aggregált tőkeérték, hanem a rendelkezésre álló természeti tőke egy minimális szintjének megléte is fontos fenntarthatósági kritérium (Figge/Hahn 2004, Harte 1995).

¹² Erről bővebben lásd: Georgescu-Roegen (2002) és Baranyi (1999).

roszinten megfigyelt. visszapattanó hatás¹³, az ilyen típusú környezetvédelem szintjének külső körülmények általi meghatározottsága (Kovács, 1999; Baranyi, 1999), a fogyasztói magatartás anomáliái (Csutora – Kerekes, 2004; Majláth, 2005; Pataki, 1999) valamint a gazdaság egyes domináns tendenciái (Erkman, 1997; Schaltegger, 2002; Wehrmeyer 2002).

Felhasznált irodalom:

Baloghné Nyakas, A. (2001): Az ökológia alapjai. Debreceni Egyetem, Debrecen

Baranyi, Á. (1999): Gazdasági és erkölcsi megfontolások a vállalati környezetvédelemben, avagy a szennyezésmegelőzés módszerének etikai vetületei. In.: Kovász, 3. évfolyam, 1-2. szám 50-68. o.

Biondi, V. - Frey, M. - Iraldo, F. (2000): Environmental Management Systems and SMEs. In: Greener Management International 29. szám, 55-70. o.

Buday-Sántha, A (2002): Környezetgazdálkodás. Akadémiai Kiadó, Bp.

Csutora, M. – Kerekes, S. (2004): A környezetbarát vállalatirányítás eszközei. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft

Daly, H.E. (1973): Toward a Steady-State Economy. W H Freeman & Co.

de Groene, A. - Hermans, M. (1998): Economic and other implications of integrated chain management: a case study. In.: Journal of Cleaner Production 6 szám, 199–211. o.

Drechsler, C. (2005): Towards a mid-range theory of the environmental investment decision process; conference paper, EURAM 2005, May 4-7th 2005, Munich

Dyllick, T., - Hockerts, K., (2002.) Beyond the Business Case for Corporate Sustainability. Business Strategy and the Environment 11. szám, 130-141. o.

Erkman, S. (1997): Industrial ecology: an historical view. In.: Journal of Cleaner Production, 5, évfolyam, 1-2 kiadás, 1-10.o.

Evangelinós, K. I. - Halkos, G. E. (2002): Implementation of environmental management systems standards: important factors in corporate decision making. In: Journal of Environmental Assessment Policy and Management 4. évfolyam, 3 szám, 311–328. o.

Figge, F. - Hahn, T. (2004): Sustainable Value Added—measuring corporate contributions to sustainability beyond eco-efficiency. Ecological Economics, 48 szám, 173-187. o.

Freimann, J. - Walther, M. (2001): The Impacts of Corporate Environmental Management Systems - A Comparison of EMAS and ISO 14001. In.: Greener Management International 36 szám, 91-103. o.

Fryxell, G.E. - Chung, S.S. - Lo, C.W.H. (2004): Does the selection of ISO 14001 registrars matter? Registrar reputation and environmental policy statements in China, In: Journal of Environmental Management 71. szám, 45–57. o.

Fryxell, G.E. - Szeto, A. (2002): The influence of motivations for seeking ISO 14001 certification: an empirical study of ISO 14001 certified facilities in Hong Kong in.: Journal of Environmental Management 65 szám, 223–238. o.

---

¹³ Vállalatok esetében a kibocsátás növekedéséből fakadó környezetterhelés ellensúlyozhatja az ökohatékonyság javulásából fakadó hatékonyságnövekedést (Baranyi, 1999; Dyllick – Hockerts, 2002), de ugyanez megfigyelhető háztartások esetében is (Hanssen, 1999), míg makroszinten erről az emberiség növekvő ökológiai lábnyoma és a lábnyom egyes országok esetében meglévő különbségei tanúskodnak (Living Planet Report, 2004).

- Georgescu-Roegen, N. (2002): Az entrópia törvénye és a gazdasági probléma. In.: Kovász, 4. évfolyam, 1-4. szám 19-31. o.
- Gerbens-Leenes, P.W. - Moll, H.C. - Schoot Uiterkamp, A.J.M. (2003): Design and development of a measuring method for environmental sustainability in food production systems. In.: Ecological Economics 46. szám, 231-248. o.
- Harte, M. J. (1995): Ecology, sustainability, and environment as capital. Ecological Economics, 15. szám, 157– 164. o.
- Korhonen, J. (2001): Four ecosystem principles for an industrial ecosystem: Journal of Cleaner Production, 9. szám, 253–259. o.
- Korhonen, J. (2004): Industrial ecology in the strategic sustainable development model: strategic applications of industrial ecology. In.: Journal of Cleaner Production, 12. szám, 809–823. o.
- Kósi, K. – Parti, M. (2003): Az ipari ökológia, mint az IPPC elvárásainak való megfelelés egyik eszköze?. In.: Az ipari ökológia a gazdaság és a környezet szolgálatában, Műegyetemi Kiadó, Bp.
- Kovács, E. (2000): A szervezetelméletek formálódása a társadalmi és az ökológiai értékek beépülése során. Kovász, 4. évfolyam, 1 - 4. szám, 53 - 88. o.
- Közös jövőnk (1987 A Környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése. Bp., Mezőgazdasági Kiadó
- Kreikebaum, H. (1998): Industrial Ecology – Organisatorische Voraussetzungen der Kontinuität eines Netzwerkes. in.: Strebels, H. - Schwartz, E. (szerk) (1998): Kreislauforientierte Unternehmenskooperationen: Stoffstrommanagement durch innovative Verwertungsnetze, Oldenbourg, Wien, 59-80. o.
- Kumar. S. - Malegeant, P. (2006): Strategic alliance in a closed-loop supply chain, a case of manufacturer and eco-non-profit organization. In.: Technovation, In Press Article
- Kwon, D-M. - Seo, M-S. - Seo, Y-C. (2002): A study of compliance with environmental regulations of ISO 14001 certified companies in Korea, In: Journal of Environmental Management 65. szám, 345-353. o.
- Lányi, Gy. (1998): Ökológia tényről tényre – Enciklopédia és értelmező szótár. Környezet és fejlődés kiadó, Budapest
- Lippmann, S. (1999): Supply Chain Environmental Management: Elements for Success.: In.: Environmental management, 6. évfolyam, 2 szám, 175-182. o.
- Lowe, A. (1998): Regional Resource Recovery, and Eco-Industrial Parks – An Integrated Strategy. in.: Strebels, H. - Schwartz, E. (szerk) (1998): Kreislauforientierte Unternehmenskooperationen: Stoffstrommanagement durch innovative Verwertungsnetze, Oldenbourg, Wien, 27-58. o.
- Majláth, M. (2005): A környezettudatos fogyasztói magatartással összefüggő változók. In.: Szakoktatás, 55. évfolyam, 5. szám, 31-34. o.
- Málovics, Gy. – Rácz, G. (2005): A vállalati környezetvédelem hatása a versenyképességre. In.: Marketing&Menedzsment, 39. évfolyam, 4-5. szám, 2005
- Maxwell, D. - van der Vorst, R. (2003): Developing sustainable products and services. In: Journal of Cleaner Production 11. szám, 883–895. o.
- Meadows, D. H. - Randers, J. - Meadows, D. L., 2004. Limits to Growth: The 30-Year Update. Chelsea Green Publishing Company
- Pataki, Gy. – Radácsi, L. (2000): Alternatív kapitalisták, Új Paradigma Kiadó, Szentendre
- Pataki, Gy. (1999): A vállalatok "zöldülése" mint tanulási folyamat. In.: Kovász, 3. évfolyam, 1-2. szám, 69-97. o.
- Pataki, Gy. (2000): Az ökológiailag fenntartható vállalat, Ph.D. disszertáció, Budapest

Production, 8, pp. 455–471

Salzmann, O. - Ionescu-Somers, A. - Steger, U. (2005): The Business Case for Corporate Sustainability: Literature Review and Research Options. In: *European Management Journal* 23. évfolyam, 1. szám, 27–36. o.

Schaltegger, S. - Synnestvedt, T. (2002): The link between 'green' and economic success: environmental management as the crucial trigger between environmental and economic performance. In.: *Journal of Environmental Management* 65. szám, 339-346. o.

Schaltegger, S. (2002): A Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship. In.: *Greener Management International*, 38. szám, 45-58. o.

Schumacher, E. F. (1980): *Small Is Beautiful*; Century Hutchinson Publishing Group Limited, London

Schwarz, E.J. - Steininger, K.W. (1997): Implementing nature's lesson: the industrial recycling network enhancing regional development. in.: *Journal of Cleaner Production* 5. szám, 47-56. o.

Shaper, M. (2002): The Essence of Ecopreneurship. In.: *Greener Management International*, 38 szám, 26-30. o.

Strebel, H. - Schwartz, E. (1998): *Kreislauforientierte Unternehmenskooperationen: Stoffstrommanagement durch innovative Verwertungsnetze*, Oldenbourg, Wien

Széchy, A. (2006): A vállalatok társadalmi felelőssége. In.: *Vezetéstudomány*, 37 évfolyam, 1 szám, 10-17. o.

Szépvolgyi, J (2003): Az ipari ökológia a gazdaság és a környezet szolgálatában. In.: *Az ipari ökológia a gazdaság és a környezet szolgálatában*, Műegyetemi Kiadó, Bp.

Tóth, G. (2003): Vállalatok környezeti érdemrendje - A vállalati fenntarthatóság minősítéséről és ennek nehézségeiről in.: *Kovács*, 7. évfolyam, 1-2. szám, 5-26. o.

Törő, F. (1989): *Az élet alapjai*, Budapest, Gondolat

Vastag, G. – Melnyik, S.A. (2002): Certifying environmental management systems by the ISO 14001 standards, In: *International journal production research*, 2002, 40. évfolyam, 18. szám, 443-463. o.

Walley, L. – Taylor, D. (2002): Opportunists, Champions, Mavericks...? In.: *Greener Management International*, 38. szám, 26-30. o.

Wallner, H.P. (1998): *Industriell Ökologie – mit Netzwerken zur nachhaltiger Entwicklung?* in.: Strebel, H. - Schwartz, E. (szerk) (1998): *Kreislauforientierte Unternehmenskooperationen: Stoffstrommanagement durch innovative Verwertungsnetze*, Oldenbourg, Wien, 81-122. o.

Wallner, H.P. (1999): Towards sustainable development of industry: networking, complexity and eco-clusters In.: *Journal of Cleaner Production* 7. szám, 49–58. o.

Wehrmeyer, W. (2002): Editorial. In.: *Greener Management International*. 38. szám, 3-4. o.

Zhu, Q. - Cote, R.P. (2004): Integrating green supply chain management into an embryonic eco-industrial development: a case study of the Guitang Group. In.: *Journal of Cleaner Production* 12. szám, 1025–1035. o.

Zhu, Q. - Sarkis, J. (2006): An inter-sectoral comparison of green supply chain management in China: Drivers and practices. In.: *Journal of Cleaner Production*, Article in press

Zilahy, Gy. (2003): A tisztább termeléstől az ipari ökológiáig. In.: *Az ipari ökológia a gazdaság és a környezet szolgálatában*. Műegyetemi Kiadó, Bp.

Zsolnai, L. (2001): *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon, Bp.

Pálinkás Péter¹

KOCKÁZATKEZELÉSI ESZKÖZÖK AZ USA AGRÁRPOLITIKÁJÁBAN

Risk management instruments in the agricultural policy of the USA – Agricultural producers have to face different types of risk during their daily operations. Farming without applying suitable risk management instruments results in greater exposure to various risk factors in different fields of operations like production and finance. In most countries governments make considerable efforts to help farmers coping with risk by developing newer and newer risk management instruments. The European Union has sound traditions of subsidizing its farmers but these supporting methods need to be modified from time to time to meet new requirements. Exploring the topic in the aspect of the USA holds useful information and conclusions for experts in Europe. The author of this paper participates in the EU6 research project “Design and Economic Impact of Risk Management Tools for European Agriculture”.

Bevezetés

Ahogy az Európai Unió, úgy az Amerikai Egyesült Államok agrárpolitikája is jelentős változásokon ment keresztül az utóbbi évtizedben, mely módosítások legfőbb célja a mezőgazdaság piaci viszonyokhoz való közelítése. Mindamellet, hogy az agrárgazdaság piaci alapokra helyezése fokozott hangsúlyt nyert, az USA agrárpolitikájának céljai is kibővültek olyan kívánalmakkal, melyek egyre jobban megfelelnek a modern kor társadalmi elvárásainak. Megfigyelhető, hogy az USA és az EU egyre jobban közelítenek egymáshoz az agrárpolitikai célok tekintetében. Az USA esetében a mezőgazdasági politika fő céljai az alábbiak (Normile - Effland - Young, 2004):

- a mezőgazdasági termelés stabilizálása,
- a gazdálkodók jövedelemtámogatása,
- a megfelelő táplálkozás biztosítása az állampolgárok számára,
- az élelmiszerbiztonság fokozása,
- a vidékfejlesztés elősegítése,
- a környezetvédelem ösztönzése.

A fenti célokból következően az agrárpolitika egyik legfontosabb feladata a mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatos kockázatok kezelésében való segítségnyújtás a termelők számára. Ennek jegyében számos olyan program van érvényben a mezőgazdaság állami szabályozási rendszerében, melyek szorosan kötődnek a kockázat különböző típusaihoz. A mezőgazdasági biztosítások rendszere kiemelt fontosságú lehetne a kockázatok hatásainak csökkentésében.

A kockázat fogalma és megjelenési területei a mezőgazdaságban

Williams és szerzőtársai szerint a kockázat egy adott történés kimeneteleinek lehetséges változása, melynek jelenlétében a kimenetel nem jelezhető előre pontosan (Williams – Smith – Young, 1995). Ha például egy gazda termelési döntései során valamely növény telepítése mel-

---

¹ PhD hallgató, tudományos segédmunkatárs, Szent István Egyetem, Vállalatgazdasági és Szervezési Intézet, Gödöllő, palinkas.peter@gtk.szie.hu

lett dönt, legalább kétféle lehetséges kimenetellel kell szembenéznie: a termelési folyamat problémamentesen megy végbe és nyereséggel zárul vagy a termelőtől független külső tényezők (pl. jégeső, fagy) negatív hatásának következtében a folyamat végén a gazdának veszteségekkel kell szembenéznie (összetett kockázat). Nézőponttól függően azonban a kockázat többféleképpen is értelmezhető. Amennyiben a kockázatot fizikai jelenséggé fogjuk fel (pl. árvíz), akkor a kockázat fizikai úton csökkenthető (pl. megfelelő gátrendszer kiépítése). Ezzel ellentétben, ha kockázatot pénzben kifejezhető jelenséggé fogjuk fel, mely pénzbeli nyereséggel vagy veszteséggel jár (pl. az árvíz a termés megsemmisülését és így a bevétel kiesését okozza), akkor a kockázat pénzügyi eszközökkel csökkenthető (pl. árvíz esetén nyújtott segítség). Ezen megkülönböztetés alapján beszélhetünk olyan kormányzati intézkedésekről, melyek magát a kockázatot, és olyanokról, melyek a kockázat pénzben kifejezhető hatását csökkentik. Jelen tanulmány az USA-ban érvényben lévő azon támogatási formákkal foglalkozik, melyek a kockázatok termelői jövedelemre gyakorolt hatásait csökkentik, közvetlenül a termelőkhöz kerülve.

A mezőgazdaság tekintetében ötféle kockázati típust különböztetünk meg (Harwood – Heifner – Coble – Perry – Somwaru, 1999):

- termelési vagy hozamkockázat (természeti viszonyoktól és technológiától függ),
- piaci vagy árakockázat (az input- és termékpiaci árak ingadozása okozza),
- intézményi kockázat (a szabályozási rendszer változékonysága okozza),
- emberi vagy személyi kockázat (a munkaerő lelki és fizikai állapotától függ),
- pénzügyi kockázat (a működés finanszírozásának bizonytalanságaiból adódik).

Az USA agrárpolitikájában alkalmazott kockázatkezelési eszközök

Fontos megjegyeznünk, hogy az amerikai agrárszabályozásban számos olyan támogatási forma van érvényben, melyek hasonlítanak az EU agrártámogatásaihoz, ugyanakkor a tengerentúli rendszerben a mezőgazdaság támogatására fordított összeg kevesebb mint a fele, mint Európában, mind értékben, mind a termelési értéken belüli arányában (Normile - Effland - Young, 2004).

Az európaihoz talán legközelebb álló támogatási forma a közvetlen kifizetések (*direct payments*), melyek a termelői jövedelmek stabilizálását szolgálják történelmi referencia hozamok és területek alapján meghatározva. Ez a támogatás nem kapcsolódik az aktuális piaci árakhoz és a termelési döntések többségéhez, ezért nincsenek közvetlen hatással a gazdák telepítési döntéseire, vagyis el van választva azoktól (*decoupling*). A közvetlen kifizetések az USA-ban jóval nagyobb részét képezik az összes kiutalt támogatásnak (kb. 65% az 1999 és 2001 közötti időszak átlagában), mint az EU-ban (kb. 38-40% ugyanezen időszak átlagában). E támogatási forma sikere nagyban köszönhető annak, hogy a termelők nagy döntési szabadsággal rendelkeznek abban, hogy milyen növényt termesszenek a támogatás alá eső területen. Többek között ezzel a lépéssel kívánja a kormányzat ösztönözni a termelőket abban, hogy inkább a piaci jelzésekre hagyatkozzanak termelési döntéseik meghozatalakor a kormányzati támogatások helyett. Közvetlen támogatás búza, szemestakarmányok, rizs, gyapot, olajosmagvak és földimogyoró esetében vehető igénybe.

A *ciklikusságot kompenzáló (counter-cyclical payments, CCP) támogatás* a következő termékek esetében vehető igénybe: búza, szemestakarmányok, rizs, gyapot, olajosmagvak és földimogyoró, és ugyanazon referencia hozamok vonatkoznak rá, mint a közvetlen kifizetések esetében. A termelők akkor részesülhetnek a támogatásban ha az általuk realizált ár (piaci ár és

támogatások) nem éri el az irányarat. Ez a támogatási forma volt hivatott felváltani az ad hoc jellegű ún. „piaci veszteséget kompenzáló kifizetéseket” 2002-től.

A tejtermékek esetében a *termelői veszteségeket kompenzáló támogatást (national dairy market loss payments, NDMLP)* alkalmazzák, mely áralapú biztonsági hálóként szolgál a termelők számára. Abban az esetben, ha a meghatározott minőségű tej ára egy bizonyos árszint alá esik az adott hónapban, a termelők közvetlen támogatásban részesülnek. A hozzáférhető támogatás összege limitált, csak évi 1200 tonna mennyiségig vehető igénybe, ami nagyjából 135 tehén éves tejtermelésének felel meg, ami nagynak mondható, mivel a tejtermelő gazdaságok 80%-a kevesebb, mint száz tehénnel rendelkezik.

Az ad hoc jellegű *katasztrófa okozta károkat enyhítő közvetlen kifizetések (ad hoc disaster assistance programs)* 1984 és 2004 közötti húsz év közül tízben kerültek alkalmazásra váratlan természeti és időjárási katasztrófák, és szokatlanul alacsony termékárak, illetve gazdasági krízis esetén.

A *kölcsönnyújtási programok (commodity loan programs)* keretében bizonyos növények termelői állami kölcsönt kaphatnak, melyhez biztosítékul maga a termelés szolgál. A programok keretében a termelőknek lehetőségük van a termést felajánlani az államnak a kölcsön fejében, amennyiben a visszafizetés idején érvényben lévő piaci ár alacsonyabb, mint az esedékes törlesztés kamattal együtt. E támogatási formát szinte minden termék esetében alkalmazzák, kivéve a cukrot, tejtermékeket, dohányt és az extra hosszú szálú gyapotot.

A kormányzat az *állami felvásárlások (government purchases)* révén támogatja a vaj, a cheddar sajt és a sovány tejpör árát. Az intézkedés keretében az állam elegendő mennyiségű árut von ki a piacról ahhoz, hogy az említett tejtermékek előállításához szükséges tej ára legalább akkora legyen, mint a végső fogyasztásra kerülő tej támogatott ára.

A *bevétel- és terménybiztosítás* számos termék esetében elérhető a termelők számára támogatott díjak mellett. Ez a biztosítási forma az átlagon aluli hozamból vagy az átlagon aluli bevételek esetén juttat kompenzációs pénzeket a termelőkhez.

A *természeti környezet megóvását célzó (conservation reserve program, CRP)* program önkéntes alapon juttatja kompenzációhoz a termelőket, amennyiben azok hajlandók az általuk használatban lévő fokozottan erodálódó és más környezetvédelmi szempontból érzékeny földterületeket a mezőgazdasági művelés alól kivonni tíz és tizenöt év közötti időtartamra. Ebben az esetben a gazdák ajánlatot tesznek, hogy mekkora összegért lennének hajlandók az adott terület használatáról lemondani, így kerülve el a túlzottan magas támogatási összegeket. A végső támogatási keret egy része fedezi a megfelelő tartós növénytakaró kialakítását és az előírt karbantartás költségeit.

A fentiekben ismertetett támogatási formákat természetesen lehet tovább csoportosítani olyan hagyományos szempont szerint is, miszerint a támogatás a piaci árat vagy a termelői jövedelmeket célozza meg közvetlenül, azonban valamennyi itt feltüntetett támogatási forma közvetlenül a gazdákhöz eljutva azok jövedelmi helyzetét kívánja stabilizálni különböző mechanizmusok révén. Az amerikai támogatási rendszer további jellemzője az EU-hoz hasonlóan, hogy a támogatásokra való jogosultság bizonyos környezetvédelmi előírások betartásához kötött, vagyis ebben a rendszerben is érvényesül a kölcsönös megfeleltetés (*cross-compliance*).

A mezőgazdasági biztosítási rendszer kritikája

A jelenlegi amerikai agrártámogatási rendszer kialakulása hosszú időt vett igénybe, ahogy azt az Európai Unió esetében is megfigyelhetjük. A támogatási rendszer alapjait az 1930-as években fektették le, melynek számos eleme évtizedekig érvényben maradt. Az 1980-as években az EU-hoz hasonlóan a mezőgazdaság a túlzott szabályozási és ártámogatási rendszer miatt súlyos túltermelési válsággal küszködött. Az 1990-es évek közepére néhány közbenső reform után világossá vált, hogy sokkal áthatóbb reformokra van szükség, ha az USA többé-kevésbé piaci alapokon működő mezőgazdaságot szeretne magáénak tudni, melyhez elengedhetetlen fontosságú a megfelelően működő agrárbiztosítási rendszer.

Az igazi áttörést az agrárszabályozásban az 1996-os mezőgazdasági törvény (*Federal Agriculture Improvement and Reform Act*) hozta meg, mely felszámolta a korábbi gyakorlatból származó súlyos terheket. Ezt a törvényt követte egy újabb jelentősebb 2000-ben, majd egy 2002-ben, mely 2007-ig szól, így meghatározza a jelenlegi agrárszabályozási rendszert (Westcott – Young – Price, 2002). A kockázatkezelés szempontjából a 2000-ben elfogadott mezőgazdasági kockázatvédelmi törvény (*Agricultural Risk Protection Act*) számít mérföldkőnek, mely rendelkezett többek között a mezőgazdasági kutatás-fejlesztési tevékenységek fokozásáról, a kockázatkezelési oktatás kiterjesztéséről, továbbá fejlesztette a mezőgazdasági biztosítások rendszerét.

Az egyik legfontosabb és legtöbbet vitatott eleme az amerikai agrárpolitikának a mezőgazdasági biztosítások rendszere. A nem-mezőgazdasági ágazatokban a biztosítás mindig is elterjedt kockázatkezelési eljárás volt, illetve marad is a jövőben, amit nagymértékben annak is köszönhet, hogy megfelelően illeszthető a speciális igényekhez. Az amerikai mezőgazdasági biztosítások abból a szempontból jó irányvonalat képviselnek, hogy a megfelelő arányú magántőke bevonásával elméletileg piaci alapon működő agrárbiztosítási ágazat alakulhat ki, ami sok tehertől szabadítaná meg a kormányzatot, és a termelőknek is védelmet nyújtana bizonyos kockázatok ellen.

A mezőgazdasági biztosítások iránti igény, illetve a meglévő lehetőségek alkalmazása a mezőgazdasági termelők körében folyamatosan növekszik szerte az Egyesült Államokban, ám ezt a tendenciát több hátrányos kísérőjelenség övezi.

A morális kockázat („*moral hazard*”) jól ismert jelenség a biztosítási szakmában, de kiemelt jelentőséggel bír a mezőgazdaságban. A fogalom arra a magatartásmódra utal, amikor a termelők nem tesznek meg mindent a károk elkerülése érdekében, mivel a biztosítás megléte miatt csökken a kockázaterzékenységük, és ennek következtében növekszik a károk bekövetkezésének esélye (Roberts – Osteen – Soule, 2004). Ilyen eset lehet például, amikor a biztosított termelő nem fektet elegendő hangsúlyt a növényvédelemre, mert úgy érzi, hogy a kártérítés miatt ez a kockázat felvállalható, illetve ha a gazdák megnövekedett biztonságérzete arra sarkallja őket, hogy kockázatosabb tevékenységekbe vagy technológiák alkalmazásába kezdjenek.

Az antiszelekció („*adverse selection*”) szintén általános jelenség a biztosítási szakmában, melynek keretében azon termelők igyekeznek inkább biztosítást kötni termékeikre, akiknél az átlagosnál nagyobb a kár bekövetkeztének valószínűsége. Az antiszelekció súlyosabb formája, amikor a termelők olyan nagy fontossággal bíró információt hallgatnak el a biztosítást kínáló elől, mely a veszteség lehetőségének jóval pontosabb becslését tenné lehetővé.

A kormányzat túlzott jelenléte is problémákhoz vezet a mezőgazdasági biztosítások terén, mivel a biztosítási díj állami támogatása révén a termelők által fizetett díj átlagosan jóval kisebb,

mint a várható kártérítés átlagos mértéke, ezért a gazdák magasabb profitra és kisebb anyagi kockázatra számíthatnak a közpénzek rovására. Az állami költségek további növekedéséhez vezet, hogy az Egyesült Államokban a biztosítótársaságoknak lehetőségük van a biztosított károk közti szelekcióra, kezükbe véve így a jövedelmező biztosítási formákat, a veszteségeseket pedig meghagyva az állami intézményeknek (Skees, 1999).

Következtetések

Számba véve az USA agrárpolitikájának azon intézkedéseit, melyek a kockázatok termelői jövedelemre gyakorolt kedvezőtlen hatásait hivatottak csökkenteni, elmondható, hogy a tengerentúli ország agrártámogatási alapelvei sokban hasonlítanak az EU-ban érvényben lévőkhöz, legfőképp a támogatások termeléstől való elválasztása és a kölcsönös megfeleltetés tekintetében. Ezen túlmenően, a különböző támogatási formák is jelentős hasonlóságot mutatnak. Fontos azonban megjegyezni, hogy hivatalosan az amerikai rendszerben az agrártámogatások lényegesen kisebb súllyal szerepelnek a mezőgazdaságban, mint Európában, bár számos szakértő szerint, ha valamennyi, az amerikai mezőgazdaságba jutó pénzügyi juttatást számba vesszük, láthatjuk, hogy az USA is legalább annyit költ a mezőgazdaságára, mint az EU.

A tárgyalt agrártámogatási formák közül a mezőgazdasági biztosítások egyre nagyobb érdeklődésre és jelentőségre tettek szert az utóbbi tíz évben az USA-ban, bár e támogatási forma fejlődése nem problémamentes, ami főként az emberi viselkedésnek és az állami szerepvállalásnak tulajdonítható.

Minden hibájával együtt az agrárbiztosítások rendszere olyan lehetőség az állami agrárpolitikában, amely komoly jövőnek nézhet elébe Európában is, mivel lehetőséget nyújt az állami szerepvállalás csökkentésére a mezőgazdaságban a magántőke bevonása mellett. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy az agrárbiztosítások terén az Európai Unió változatos képet mutat, mivel a vonatkozó szabályozások országonként gyakran nagyon eltérőek, éppen ezért az uniós szintű szabályozás kialakítása komoly kihívást jelent a döntéshozóknak.

Irodalomjegyzék

Harwood – Heifner – Coble – Perry – Somwaru (1999): „*Managing Risk in Farming*” USDA. Washington, USA.

Normile - Effland - Young (2004): „*U.S. and EU Farm Policy—How Similar?*” In: USDA: U.S.-EU Food and Agriculture Comparisons. USDA. Washington, USA.

Roberts – Osteen – Soule (2004): „*Risk, Government Programs, and the Environment*” USDA. Washington, USA.

Skees, Jerry (1999): „*Agricultural Risk Management or Income Enhancement?*” The Cato Review of Business and Government Regulation. Vol. 22, No. 1, 1999. The Cato Institute. www.cato.org

Westcott – Young – Price (2002): „*The 2002 Farm Act - Provisions and Implications for Commodity Markets*” USDA. Washington, USA.

Williams – Smith – Young (1995): „*Risk Management and Insurance*”. McGraw-Hill, USA.

Ludescher Gabriella¹

TERÜLETI-TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK

This paper attempts to introduce the importance of the economy and social sustainability in sustainable rural development. The paper is based on the idea that the social and local disparities in our country cannot be examined or measured using simply statistics or quantitative data. The connection between local economic disparities and social parity will be discussed. Poverty and unemployment have caused the depopulation of some rural areas. This depopulation perpetuates a cycle of unemployment and further depopulation. The final part reinforces the idea that we cannot improve an area without knowing the local community's mentality, motivation and knowledge.

A fenntartható fejlődés alatt sokan csupán a környezetvédelmet értik. Ezzel szemben a fenntartható fejlődés négy komponensből áll. Ezek közül a gazdasági és társadalmi fenntarthatóság együtthatását kívánjuk jelenlegi munkánkban bemutatni, mely biztosítja a fenntartható vidékfejlesztést és a társadalmi területi egyenlőtlenségek kiküszöbölését.

„A fenntartható vidékfejlesztés célja: a vidéki térségekben élők életkörülményeinek és esélyegyenlőségének a javítása, a gazdasági, társadalmi, környezeti fenntarthatóság egyensúlyában, amiből következik, hogy a kialakított jövőképek az életminőség jobbítását kell célul tűznie” (Szörényiné Kukorelli, 2005 127. o.). A vidékfejlesztésnek e jövőkép eléréséhez meg kell ismernie a jelenlegi gazdasági, társadalmi és területi fejlődés aránytalanságait és egyenlőtlenségeit, illetve ezek okait. Ezek jelentős része területi metszetben jelenik meg. A térség, mint saját adottsággal rendelkező dimenzió önmagában is képes a kedvező és kedvezőtlen helyzet létrehozására.

Véleményünk szerint kizárólag a hátrányos helyzetet jellemző mutatókra (pl.: külföldi érdekeltségű vállalkozások száma, külföldi saját tőkéje egy lakosra, személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy lakosra, működő gazdasági szervezetek száma, munkanélküliek aránya stb.) alapozva nem lehet lemaradó, stagnáló területeket fejleszteni. Ezek a mutatók alkalmasak arra, hogy a kistérségeket közös jellemzők alapján összemérjük, és besorolásukat elvégezzük. Ugyanakkor nem adnak konkrét megoldásokat a lemaradó, stagnáló kistérségek felzárkóztatására és fejlesztésére.

A lemaradó és a stagnáló kistérségeknek leszakadásának a valós okai véleményünk szerint a következőkben gyökereznek (Dávid, 2004).

Infrastruktúra:

1. földrajzi elhelyezkedésük alapján belső és külső periférián helyezkednek el (kivéve nyugati határ);
2. elérhetőségük rossz, nehézkes, mind közúti, mind vasúti szempontból;
3. közelebbi településen való munkavállalásnak gátat szab a közlekedés magas költsége;
4. távolabb esnek a foglalkoztatási központoktól;
5. infrastruktúrájuk nincs kiépítve, vagy már elavult;

---

¹ Ph.D. hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Pécs

Gazdaság:

1. a vállalkozások hiánya, gyengesége, gyenge motiváltságuk;
2. monolitikus iparszerkezet, válságiparág jelenléte;
3. foglalkoztatottak magas hányadának foglalkoztatása a primerszektorban;
4. rendszerváltás előtt a fő foglalkoztatók a TSZ és melléküzemágai voltak;
5. az innovációs központok hiánya;

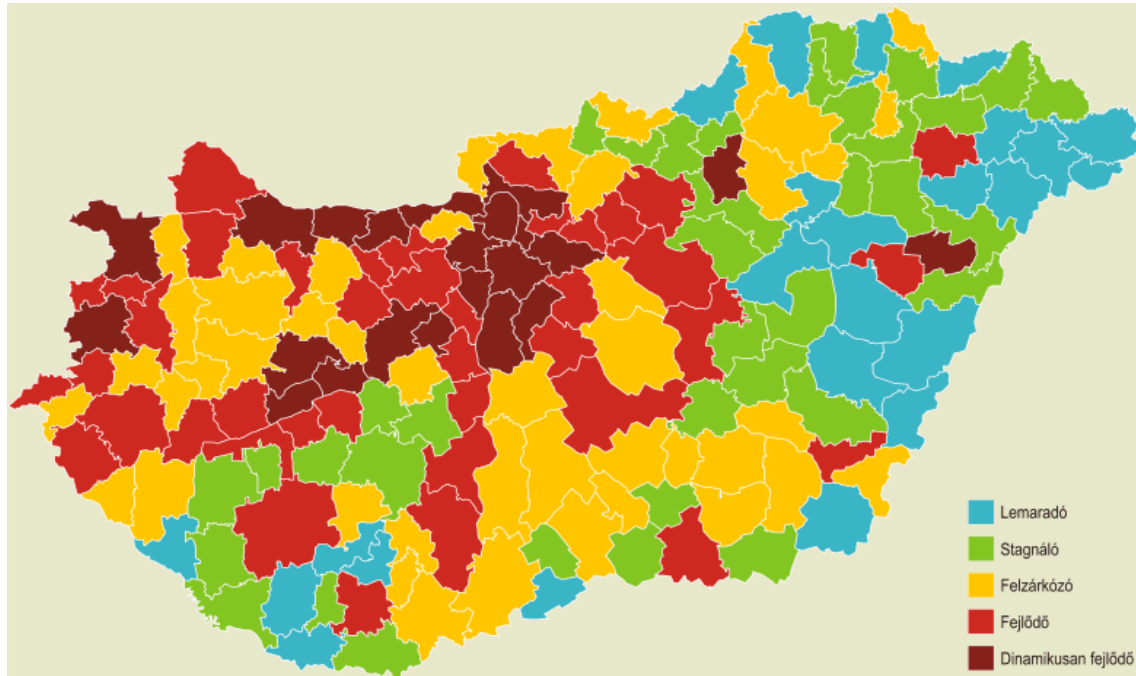
Humán erőforrás:

1. átlagos iskolai végzettség az országos átlag alatt van;
2. a gyerekek az átlagnál jóval magasabb arányban nem tanulnak középfokú iskolában,
3. szakképzetlen ifjúsági rétegek újratermelődnek;
4. elavult szaktudás, valamint korábbi foglalkoztatás során igényelt szakmák nem használhatók;
5. alacsonyan képzett munkaerő;
6. munkakultúra hiánya/gyengesége
7. viszonylag magas az idősebb, a roma, a szegény, hátrányos szocio-kulturális háttérrel rendelkező családok száma;

Lemaradó és stagnáló kistérségek nagyarányban a vidékies kistérségek körébe jelennek meg. Ezen kistérségek jelentős része (1. ábra) Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön és Dél-Dunántúlon található, mely amúgy is Magyarország legelmaradottabb régiói.

Magyarországnak jelenleg 168² érvényes beosztású kistérségből áll.

1. ábra: Kistérségeink helyzete

Forrás: Faluvégi Albert, 2004

2. táblázat: Vidékiek terület-népesség

² Budapestet nem tekintjük kistérségnek, adataival nem számolunk, mert az jelentős torzítást eredményezne

Vidékies kistérségek száma	Vidékies települések száma	Vidékies területen élő lakónépesség száma
100	1813	3,3 millió

Forrás: saját szerkesztés Csatári B. munkája lapján

„A 120 fő/km²-es népsűrűség és a népesség ezen értéke alapján számított koncentrációja szerint 100 vidékiesnek tekinthető kistérség található hazánkban (ez a kistérségek 59,2%-a). Összesen 1813 település tartozik hozzájuk (a települések 57,8%-a), területük 57 ezer km², a lakónépességük a 2001-es népszámlás szerint 3,3 millió fő (részesezés a 8,4 millió lakosból 39,7%). Ha az e tekintetben nem vidékies kistérségek besorolását tovább „finomítjuk”, akkor megállapítható, hogy további 41 olyan városias térség van, ahol különböző vidékies tényezők (pl. aprófalvas, tanyás, mezővárosias jelleg kiemelhetően megjelennek” (Csatári 2004, 47. o.).

A fenti adatok segítségével megismerhettük azt a tényt, hogy a vidékies településen él a lakosság nagy része, melyek többnyire lemaradó és stagnáló kistérségekben helyezkednek el. A kistérségek lemaradása társadalmi szegénységgel és egyenlőtlenséggel jár együtt. A szegénység és ezen belül is a tartós szegénység a falvakban gyakoribb az országos átlagnál. A népesség 15-16%-át teszik ki a relatív szegények³ - összességében másfél millió ember -, akik a szegénységi küszöb alatt élnek.

A szubjektív szegénység⁴ vonatkozásában még rosszabb a helyzet Magyarországon. A KSH adatai szerint a szűkös életkörülmények biztosításához 2002-ben a megkérdezettek 40.000 Ft-ot találták elegendőnek (napjainkban ez az összeg 45.000-50.000 Ft között mozog).

„18-75 évesek fele csak szoros beosztással tud kijönni a jövedelméből. A napról napra élők, a folyamatos anyagi problémákkal küszködők hányada 2002-ben 14,4% volt. Ezenfelül 4,4%-nyian vannak azok, akik saját megítélésük szerint nélkülöznek. Eszerint a szubjektív értelemben szegénynek nevezhető réteg a háztartások 19%-ára rúg. Az elfogadhatóan és gondok nélkül élők együttes aránya 31%, ezen belül viszont csak 2,5%-nyian nyilatkoznak úgy, hogy mindenre telik a jövedelmükből” (Társadalmi Helyzetkép 2003; 2004 92-93. o.).

Hipotézisünk szerint a szegénység és a társadalmi feszültség erősödésének közelebbi okai összekapcsolódnak egymással egy kört alkotnak. Ha nincs munka, vagy csak ideiglenes, rosszul fizetett munka lehetőségek vannak, akkor ez elég ok ahhoz, hogy a felnőttek, gyerekek ne legyenek motiválva a munkára, illetve a továbbtanulásra, vagy a helyben maradásra. Azokon a területeken, ahol a munkalehetőségek szűkösek nagyfokú elvándorlás várható, mely kiegyensúlyozatlan korszerkezeti és nemek közötti megosztással jár, és a természetes szaporodás csökkenéséhez vezet. Ez hosszútávon népesség csökkenést eredményez. A helyi lakosság csökkenésével a szolgáltatások iránti kereslet is csökkeni fog, így a munkalehetőségek is. Ez a társadalmi, vidéki helyzet fenntarthatatlanná válik, és még nagyobb szegénységet és egyenlőtlenséget hoz létre a vidéki társadalomban.

A szegénységet és az egyenlőtlenséget területi metszetben kell vizsgálni úgy, mint ahogy Andorka Rudolf tette, bár ő munkájában nem kistérségeket hasonlított össze, hanem város-

---

³ Azokat tekintjük relatív szegénynek, akik egy főre jutó háztartási jövedelme kisebb, mint a mediánjövedelem (közepes jövedelem érték, melynél ugyanannyi nagyobb és ugyanannyi kisebb érték található, a nemzetközi összehasonlításokban elfogadott szegénységi küszöb) 50-60%-a (Társadalmi Helyzetkép2003, KSH, 2004).

⁴ „Szubjektív szegénység fogalma mögött a jelenség olyan megközelítése áll, mely az érintettek személyes véleményét veszi alapul” (Társadalmi Helyzetkép2003, KSH, 2004).

okat és falvakat, hiszen a munkásága idején még nem beszélhetünk statisztikai kistérségekről (NUTS IV).

A több éves „Magyar Háztartás Panel adatfelvétel” (1980-as évektől 1994-ig) elemzése során, Andorka arra az eredményre jutott, hogy a községi társadalomban közel háromszor akkora a szegénység, mint a fővárosban és az agglomerációjában. Nem áll rendelkezésünkre elég összehasonlító adat jobb és rosszabb kistérségek vagy budapesti kerületek közötti szegénység tekintetében, de annyi bizonyos, hogy 8-10 évnyi különbségek vannak a férfiak várható élettartama között a dinamikusan fejlődő és a lemaradó, stagnáló kistérségek között (Ferge Zsuzsa, 2005).

Újszerű módszerünk a kutatásunk során, az hogy: az elnéptelenedés, szegénység és az egyenlőtlenség megértéséhez figyelembe vesszük a szokásos statisztikai mutatókon túl mutató tényezőket, mely alatt a helyi társadalom gondolkodásmódját, mentalitását értjük.

Feltételezésünk szerint egy térség elszegényedésének magyarázata nem csak az erőforrások és a gazdasági lehetőségek hiányában keresendő, hanem abban is, hogy az ott élők képtelenek az együttműködésre a közös célok elérése érdekében. Nem rendelkeznek elegendő felelősségérzettel, valamint bizalommal a helyi közösséggel szemben. E hiányok összességének a gyökere a mentalitásban, a motivációban, a jövőképben és a tudásban keresendő.

A mentalitásnak, motivációnak, tudásnak kiemelkedő szerepe van a helyi gazdaságban és társadalomban. A gazdasági szereplők a fent említett tényezők alapján hozzák meg mindennapi gazdasági döntésüket, melyek lehetnek célorientáltak vagy kudarcelkerülő, illetve utópisztikus vagy dinamikus döntések, jövőképek (Takáts, 2003). A tudatos hatékony vállalkozáshoz, illetve helyi társadalomhoz szükséges, hogy a szereplők rendelkezzenek olyan mentalitással, mely nyitott az állandó tanulás és az újítás előtt, és hozzájárul végső soron a helyi gazdaság fejlődéséhez. E tényezők fontosságát a következő kérdés teszi mindenki számára világossá. Miként értelmezhető, hogy bizonyos nemzetiségűek sikeresebbek a gazdasági tevékenységekben, mint más nemzetiséghez tartozók, holott a területi elhelyezkedésük és gazdasági adottságuk azonos? Ha komolyan választ akarunk adni erre a kérdésre, akkor a közösségi tényezők jelentőségét fel kell ismernünk és értékelnünk kell. A modern társadalomban rejtélyesnek látszanak ugyan ezek a tények, mely a vidék mentálisbéli sajátosságait jellemzik.

A fenntartható vidékfejlesztési programok kidolgozásakor nem szabad elfeledkezni, a helyi közösségek vidékfejlesztésben játszott fontos szerepéről. Figyelembe kell venni továbbá azt a tényt, hogy Magyarország térségeinek társadalmi összetétele nagyon különböző, így minden térségnek más fejlesztési útvonalat kell követnie. A népességmegtartás és munkahelyteremtés képesség érdekében olyan ösztönző programokat kell kidolgozni, melyek motiválják a helyi gazdasági és társadalmi szereplőket a helyben maradásra/letelepedésre, valamint gazdasági befektetésekre. E programok az emberek életmódját, megélhetését, illetve befolyásolására való képességüket is növeli, mely tartalmazza hozzájárul a vidéki élet fenntartásához.

Irodalomjegyzék

Csatári Bálint (2004): Magyarország új vidékfejlesztési tézisei. MTA RKK ATI, Kecskemét

Ferge Zsuzsa (2005): Ellenálló egyenlőtlenségek. ELTE TáTK, Bp

Takáts Péter (2003): A nyugati és a keleti vállalkozói mentalitásról. Új Mani-fest, Bp.

Andorka Rudolf (1999): Gazdasági, társadalmi változások és problémák a mai magyar falvakban. In: Pócs Gyula (szerk.) Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Bp.: Agroinform Kiadóház,

Faluvégi Albert (2004): Térbeli kirekesztődés, a térségek leszakadása. In. Monostori Judit (szerk.): A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata – Tanulmányok. Bp.: Központi Statisztikai Hivatal

Társadalmi helyzetkép 2003 (2004): Központi Statisztikai Hivatal

Dávid János (2004): „A hátrányos helyzetű (42) térségek további fejlesztésének lehetőségei és irányai” Falu – Város – Régió, 1-2. szám, 30-36. o.

Szörényiné Kukorelli Irén (2005): „A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben”. Tér és Társadalom, 19. évfolyam 3-4. szám, 111-137. o.

Dávid János (2004): „A hátrányos helyzetű (42) térségek további fejlesztésének lehetőségei és irányai” Falu – Város – Régió, 1-2. szám, 30-36. o.

Gerő Henriett Emese

A MUNKANÉLKÜLISÉG TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEI MAGYARORSZÁGON

At the beginning of the 90'-s – after the transition to the market economy - Hungarian labour market was characterized by the large number of unemployed people and by the low activity and employment rate. From the middle of the 90'-s –after stabilisation of the economy unemployment rate reduced significantly, and at the end of the decade employment rate and the number of economically active people increased under the economic growth. This was the period of the elimination of inequalities. By the end of the 90'-s inequalities stagnated. At the same time on the national labour market are labour force shortage and surplus. From the Millenary – in researcher's opinions – a new period started on the national labour market. Unemployment inequalities have increased again. (Gerő, 2004)

In my study I deal with the characterisation of the territorial disparity of the Hungarian unemployment. We can get to know how changed, or changed at all the intensity of the disparity of the unemployment in the Hungarian regions and counties. This study, also help to recognise which regions are in favourable or unfavourable condition regarding the unemployment and which part of the population was influenced by the larger number unemployment.

Bár már a Római Szerződés is elkötelezte magát az egyenlőtlenségek csökkentése mellett, az Európai Unióban a területi egyenlőtlenségek leküzdésének és vizsgálatának igénye csak az 1980-as években erősödött fel, hiszen az európai országok többségében számolni kellett a munkanélküliség tömeges megjelenésével, ami azzal járt együtt, hogy a területi egyenlőtlenségek vizsgálatával párhuzamosan elkezdődtek a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeit és azok okait feltáró vizsgálatok, kutatások is. Hazánkban bár a rendszerváltás előtt is készültek értékes és hasznos tanulmányok az egyenlőtlenségek vizsgálatára, de a munkanélküliség egyes térségekben súlyosabb, más térségekben, pedig enyhébb megjelenésének okaival, vizsgálatával csak az 1990-es évek elejétől - a piacgazdaságra való áttérést követően – készültek mind több, a munkaerőpiac egyenlőtlenségeit befolyásoló faktorokat is figyelembe vevő kutatások. [MTA; MTA-ELTE]. (Fazekas, 2005)

1. Vizsgálati anyag és módszer

Az egyenlőtlenség a tér és időbeliség kategóriája, ebből következően a legsokoldalúbb kérdésköre a területi vizsgálatoknak. A területi tagoltság nagyságának és változásának mérésére a statisztika és az elemző szakirodalom egyenlőtlenségi mutatók sokaságát alkotta. Megszámlálhatatlan tehát azoknak az indexeknek a száma, amelyek matematikai szempontból alkalmasak az egyenlőtlenségek nagyságának és változásának mérésére. Jó, sőt szükséges azonban többfajta egyenlőtlenségi index kiszámítása, hiszen nincs olyan kitüntetett egyenlőtlenségi mutató, ami a területi tagoltság mindkét oldalát egyedül képes lenne mérni. (Nemes Nagy - Németh 2005) Ennek megfelelően tanulmányomban alkalmazott mutatók három fő csoport köré épülnek fel:

1. A területi polarizáltság mérőszámai.
2. Szórás típusú mérőszámok,
3. Területi megoszlások eltérését mérő indexek.

A munkanélküliség területi egyenlőtlenségeinek vizsgálatába a 7 magyarországi régiót (NUTS 2 szint), valamint a 19 megyét és Budapestet (NUTS 3 szint) vontam be. A regiszt-

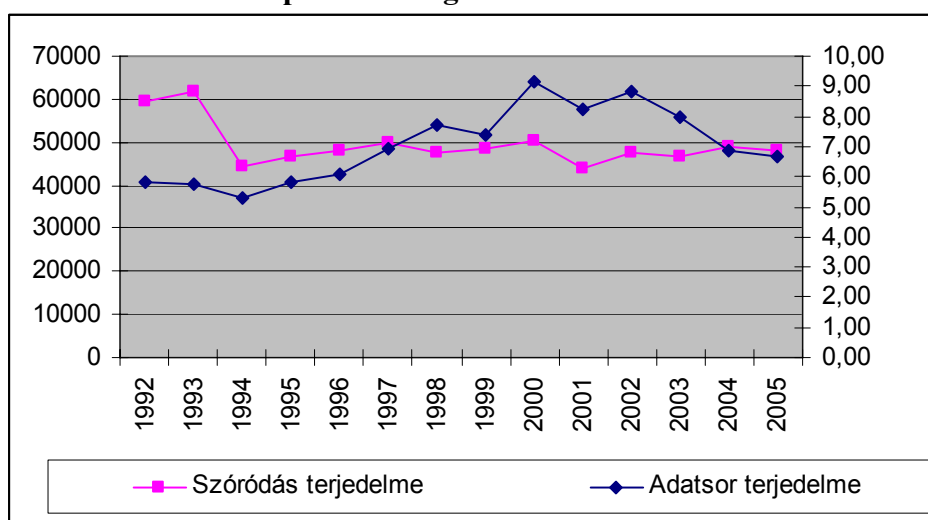

rált munkanélküliségi adatok a Központi Statisztikai Hivatal Évkönyveiből származnak, a Foglalkoztatási Hivatal regisztrációs rendszerében nyilvántartott álláskeresők számára vonatkozóan, 15 éves kortól a mindenkori nyugdíjkorhatárig. A népesség száma minden év január elsején a 2001. február elsejei népszámlálás bázisán a természetes népmozgalmi statisztika valamint a belföldi és nemzetközi vándorlás adatainak felhasználásával vissza, illetve továbbszámított területi adatok.

2. Területi polarizáltság mérőszámai

A fejezetben bemutatásra kerülő indexek matematikailag egyszerű formák, a legfejlettebb és a legelmaradottabb térségek, a leggazdagabb és a legszegényebb társadalmi csoportok közötti különbségekre irányítanak különleges társadalmi figyelmet. Az általam alkalmazott mutatók közül, az adatsor terjedelme a vizsgált adatsorban előforduló legnagyobb és legkisebb ismérvérték hányadosa. A szóródás terjedelme az adatsorban előforduló legkisebb és legnagyobb ismérvérték különbsége. A duál-mutató pedig a teljes megoszlás átlaga fölötti értékek átlagának és a teljes megoszlás átlaga alatti értékek átlagának hányadosa.

1. ábra: Területi polarizáltság mérőszámai 1992 és 2005 között

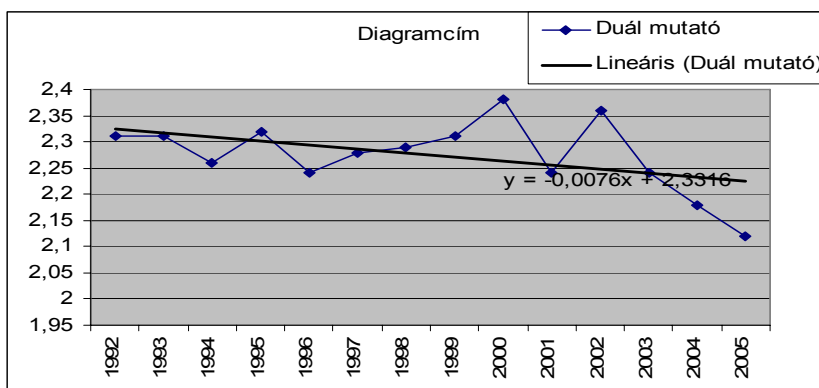

Forrás: FH regisztrált munkanélküli adatai alapján saját szerkesztés

A munkanélküliek számának terjedelme az 1990-es évek elején alacsonyabb volt, mint az évezred elején. 1994-ben a legkisebb munkanélküli számmal rendelkező Vas, (Nyugat-Dunántúl régió) és a legmagasabb munkanélküli számmal rendelkező Borsod-Abaúj-Zemplén (Észak-Magyarországi régió) megyék között 5,28-szoros volt a különbség. A két szélső értékkel rendelkező megye között, amelyek továbbra is Vas és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék maradtak 2000-ben ez az arány 9,16-szorosra nőtt. Napjainkban pedig ez az érték a 7-szeres érték alá csökkent és stagnálni látszik.

A szóródás terjedelme a 90'-es évek elején volt a legmagasabb - 1993-ban 61595 fő – majd fokozatosan csökkent, a kilencvenes évek közepén kisebb hullámzásokkal tarkítva ugyan, de értéke csökkent. Az ezredfordulótól pedig alig változott a két szélsőértékkel rendelkező megye (Vas; Borsod-Abaúj-Zemplén) munkanélküli száma közötti különbség. 2001-ben vette fel a legalacsonyabb értéket 43885-öt, majd emelkedett: 2005-ben 48163 fő volt. A két mutató értékeinek változásait – a (területi) polarizáltság mérőszámait a grafikonok is jól szemléltetik. /1. ábra/

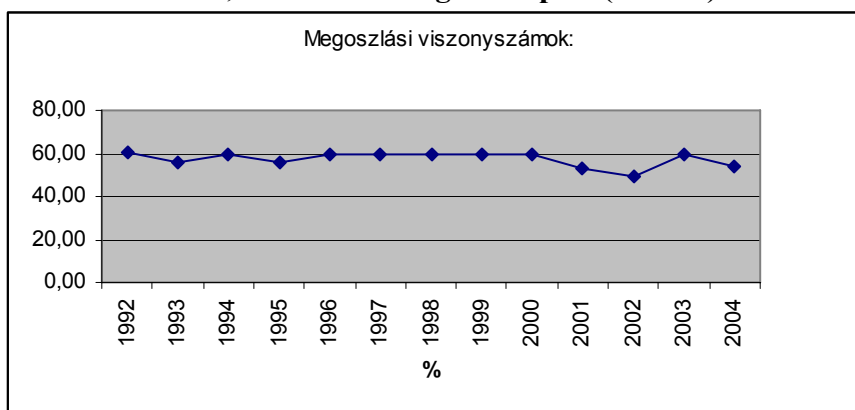
2. ábra: Duál mutató

Forrás: FH regisztrált munkanélküli adatai alapján saját szerkesztés

Az ábrából jól látható, hogy a Duál mutató értéke 1995-ben 2,32, 2000-ben és 2002-ben 2,38 illetve 2,36 voltak. Ezekben az években az átlag fölötti munkanélküliséggel rendelkező megyékben – lásd 1. táblázat – és az átlag alatti munkanélküliséggel rendelkező megyékben a munkanélküli értékek átlagának hányadosa a legmagasabb értéket adja, ekkor a legmagasabb a munkanélküliség „ollója”. A munkanélküliség ugyanis a kilencvenes évek elején az ország minden megyéjét megrázta, de a kilencvenes évek közepétől egyes megyék, régiók felzárkóztak, mások pedig lemaradtak, tehát nőtt a differencia. Az ezredfordulótól pedig a mutató tekintetében újabb egyenlőtlenégi hullám indult el, majd napjainkra pedig némileg stabilizálódott a helyzet, 2005-ben értéke 2,12.

3. ábra: Az átlag feletti munkanélküliséggel érintett megyék lakosság-száma, az összlakossághoz képest (%-ban)

Forrás: FH regisztrált munkanélküli adatai alapján saját szerkesztés

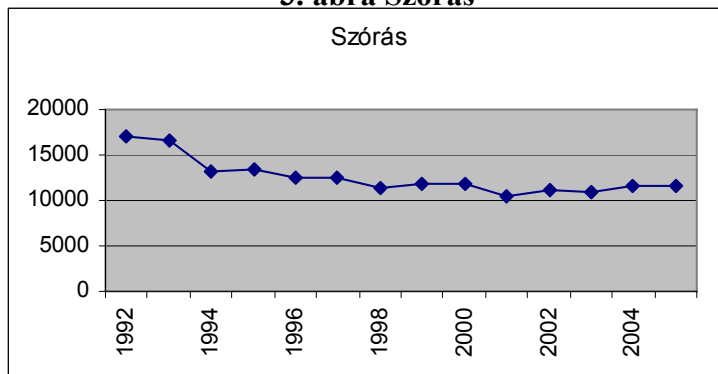
Az ábrából látható, hogy az átlag feletti munkanélküliséggel rendelkező megyék lakosságszáma az ország összlakosságához viszonyítva az évek során 60 % körül alakult. A legmagasabb értéket 1992-ben vette fel, amikor is a magyar lakosság 60,08 %-a azaz a lakosság majdnem 2/3-a volt kénytelen az átlag feletti munkanélküliséget elszenvedni. A legalacsonyabb értéket 48,9 %-ot 2002-ben vette fel.

3. Szórás típusú mérőszám(ok)

A szórás típusú mérőszámok közül, egyedül a szórást, mint generális statisztikai középet választottam vizsgálati eszközként, mivel a legtöbb ismérvérték esetében használható. A

szórás ezen változata jellemzően abszolút mennyiségben megadott jellemzők (ebben az esetben munkanélküliek száma) egyenlőtlenségeinek vizsgálatára szolgál.

3. ábra Szórás

Forrás: FH regisztrált munkanélküli adatai alapján saját szerkesztés

A szórás az adatsor terjedelméhez hasonló tendenciát mutat, legmagasabb értéket 1992-ben veszi fel 16952, amikor is a megyékben munkanélküli értékek a legnagyobb mértékben tértek el a középértéktől. A transzformációs válság következtében, ugyanis a korszak első felét a - munkaerőpiaci viszonyok átrendeződésének hatására -, a foglalkoztatottság és munkanélküliség egyenlőtlen térbeli megjelenése uralta. A térbeli egyenlőtlenségek az 1990-es évek közepétől kezdtek csökkenni, majd az ezredfordulótól, ha kis mértékben is, de növekedtek. A szórás 2001-ben vette fel a legalacsonyabb értéket 10441-et, majd az egyenlőtlenségek csökkenése után ismét azok lassú emelkedése következett a megyei, regionális munkaerőpiacokon. 2005-ben értéke 11687 volt. (Nemes Nagy – Németh, 2005)

4. Területi megoszlások eltérését mérő index(ek)

A területi megoszlások eltérését mérő indexek közül a Hoover indexet alkalmazom elemzéseimben. A Hoover index két mennyiségi ismérv területi megoszlásának eltérését méri. Azt mutatja meg, hogy a vizsgált társadalmi, gazdasági jelenség mennyiségének hány százalékát kell a területegységek között átcsoportosítanunk ahhoz, hogy területi megoszlása a másik jellemzővel azonos legyen. (Nemes Nagy - Németh 2005)

1. táblázat: Hoover index %-ban

n=20 megye	1992	1994	1996	1997	1998	2000	2001	2002	2003	2004
Hoover indexek /Munkanélküliek száma Népség/	15,44	13,87	17,13	16,91	18,82	22,57	22,64	22,96	22,86	22,05
Hoover indexek /Munkanélküliek száma GDP/ ¹	n.a.	26,88	30,90	31,43	33,76	39,06	38,70	40,34	40,34	n.a.

Forrás: KSH/FH adatai alapján saját szerkesztés

Az indexet nemcsak két területi jellemző megoszlásának összevetésére, hanem térbeli megoszlások időbeli változásának mérésére is használhatjuk. Az indexet kétféle módon is számítottam: munkanélküliek száma – népesség száma az egyes területegységekben illetve munkanélküliek száma – bruttó hazai termék beszerzési áron.

¹ Gross Domestic Product, beszerzési áron, az adatok 1994-től kezdődően állnak rendelkezésre.

Az indexek értékei 2002-ben és 2003-ban voltak a legmagasabbak. 2002-ben a munkanélküliek száma – lakosságszám alapján számított Hoover index: 22,96 %; míg a munkanélküliek száma GDP alapján számított index értéke: 40,34 % volt, ami azt jelenti, hogy ebben az évben a munkanélküliek számának 22,96 %-át illetve 40,34 kellett volna átcsoportosítani ahhoz, hogy a munkanélküliség területi megoszlása a lakosság és a bruttó hazai termék területi megoszlásával azonos legyen. Az értékek a kilencvenes évek elején voltak a legalacsonyabbak. A munkanélküliek száma és a lakosságszám alapján számított Hoover indexek 1992 és 2004 közötti átlagos, 1 évre eső területi eloszlás változása 18,79 %-os volt, míg a munkanélküliek száma és a GDP alapján számított Hoover indexek esetében ugyanez az érték 34,39 %. Az egy területegységre –megyére- eső eloszlásváltozás az első esetben (munkanélküliek – lakosságszám) 24,43 %, a második esetben (munkanélküliek - GDP) 20 megyére szintén 34,39 %. Megállapíthatjuk tehát, hogy az egyes területegységek között az egyenlőtlenségek mértéke a vizsgált periódus alatt nagyobb volt, mint annak éves változása.

5. Az egyes régiók, megyék sorrendje a munkanélküliség tekintetében

Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl és Közép-Magyarország munkanélküliség szempontjából a legjobb helyzetben lévő régiók, míg Észak-Alföld, Észak-Magyarország, Dél-Alföld, Dél-Dunántúl a legrosszabb helyzetben vannak ezen mutató tekintetében.

2. táblázat: Átlag feletti munkanélküliséggel rendelkező megyék 1992-2005 Munkanélküliek száma (fő)

Átlag > munkanélküli	1992	1993	1996	1997	1998	2000	2001	2002	2004	2005
Budapest	60947	63536	45835	40620	31071	21269	18302	17700	22942	21123
Pest	51399	44693	29912	29805	25308	19913	-----	-----	-----	-----
Baranya	-----	-----	-----	-----	-----	-----	17179	18559	20055	22109
Somogy	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	21236	21004
Borsod-Abaúj-Zemplén	72036	74544	57385	58168	54533	56359	49964	53758	57093	56700
Hajdú-Bihar	39230	41342	35726	34656	31594	31630	28021	28178	30471	31891
Jász-Nagykun-Szolnok	37883	34399	26958	25025	21548	20748	17724	-----	20246	-----
Szabolcs-Szatmár-Bereg	61781	52026	42091	43063	37538	38373	36145	35308	41014	42818
Bács-Kiskun	44677	40050	24370	24711	21970	21248	20143	19979	23227	23578
Békés	33918	-----	23597	23889	20651	18963	17814	-----	20230	21357
Átlag:	33151	31603	22373	23198	20205	18620	17151	17245	20030	37939
Elemiszám:	8	7	8	8	8	8	8	6	9	8

Forrás: FH regisztrált munkanélküli adatai alapján saját szerkesztés

Az egyik munkanélküliség szempontjából kritikus helyzetben lévő megye, Borsod-Abaúj-Zemplén megye részesedése a vizsgálat 13 éves időtartama alatt, a többi megyéhez képest alig csökkent az összmunkanélküliek számából, 2002-ben képviselte a megyék között a legmagasabb értéket 15,56 %-ot. A másik kedvezőtlen helyzetben lévő megye a mutató tekintetében Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, melynek részesedése a szintén magas 90'-es évek eleji 9 %-ról 10 % fölé emelkedett a 13 év alatt, tehát mindvégig magas arányt képviselt az összmunkanélküliekből így a legrosszabb helyzetű megyék közé tartozik. Budapest kezdeti magas – 10 % feletti – megoszlása 2005-re 5,14 %-ra csökkent, ami a munkaerő felszívó terciér és kvaterner szektor fővárosbeli erősödésével, koncentráltságával is magyarázható. 1992 és 2005 között Vas, Zala és Győr-Moson-Sopron megye megoszlási viszonyai a legalacsonyabbak.

Az Észak-Magyarországi régiót alkotó Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyék is az ezredfordulóig mindhárman az átlag feletti munkanélküliséggel rendelkező megyék közé tartoztak. Az Észak-Magyarországi Heves, Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék között, igaz ugyan, hogy a vizsgált időszak alatt csak Borsod-Abaúj-Zemplén megye tartozott az átlag feletti munkanélküliséggel rendelkező megyék közé, de részesedése a munkanélküliek országos értékéből, olyan magas volt, (mindvégig 10 % fölötti), hogy a két kisebb megye nem tudta ellensúlyozni a régió eme hátrányát.

A Nyugat-Dunántúlt alkotó Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyék valamint a Közép-Dunántúlt alkotó Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megyék munkanélküli értékei a vizsgált időszak alatt mindvégig az átlagos érték alatt voltak. Dél-Dunántúl munkaerőpiaci pozíciója romlott a régiót alkotó Baranya, Somogy, Tolna megyék közül ugyanis csak Tolna megye tudta megőrizni a vizsgált időszak alatt az átlag alatti munkanélküli értéket. Baranya és Somogy megye munkanélküliségi helyzete pedig romlott. A Dél-Alföldi régiót alkotó megyék helyzete változó, míg Bács-Kiskun megye munkanélküliségi értékei a 13 év alatt mindvégig az átlag fölött voltak, addig a régiót alkotó két másik megye közül Csongrád mindvégig, Békésnek pedig mindössze kétszer sikerült felvennie az átlag alatti munkanélküliségi értékeket.

A 3. számú táblázat a régiók sorrendjét mutatja a munkanélküliségi ráta tekintetében 1992 és 2004 között.

3. táblázat: A régiók sorrendje a munkanélküliségi ráta alapján 1992-2004

Régiók megyék	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2004
Közép-Magyarország	2	2	2	2	2	2	1	2	4	2	1	1
Közép-Dunántúl	5	4	4	4	5	4	3	4	2	2	3	3
Nyugat-Dunántúl	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	2
Dél-Dunántúl	3	5	5	5	4	5	5	5	5	4	6	5
Észak-Magyarország	7	7	7	7	7	7	7	7	7	5	7	7
Észak-Alföld	6	6	6	6	6	6	6	6	6	4	5	6
Dél-Alföld	4	3	3	3	3	3	4	3	3	3	4	4

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

Sajnálatos tény, hogy a 90-es évek elejétől egészen napjainkig nem sikerült sem az Észak-Magyarországi sem pedig az Észak-Alföldi régiókban a munkanélküliség nagy számát csökkenteni. Észak-Magyarországon Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Észak-Alföldön Szabolcs-Szatmár-Bereg megye a munkanélküliség „gócpontja”. Tudnunk kell azonban, hogy ezekben a régiókban, megyékben, nem a munkanélküliség az egyetlen faktor, amely a hátrányos helyzetet eredményezi. Az egy főre jutó GDP aránya, a termelékenység, a foglalkoztatottság és a keresetek is elmaradnak az országos átlagtól. A munkaerőpiac regionális egyenlőtlenségei mögött pedig rövidtávon alig orvosolható okok húzódnak meg. (Fazekas, 2005) És bár a kilencvenes évek elején a munkahelyrombolás mellett ezekben a kedvezőtlen helyzetű régiókban, megyékben is elindult a munkahelyteremtés folyamata, főként a tercier szektorban, ez azonban mégsem volt képes ellensúlyozni a nagy létszámot leadó termelővállalatok és ipari üzemek létszámelbocsátását – Ózdi, Diósgyőri bányabezárások -.

Összefoglalás, következtetések

Mint láthattuk a régiók közötti munkaerőpiaci egyenlőtlenségek nem csökkentek az elmúlt 13 év alatt. A régiók, megyék sorrendje a munkanélküliségi ráták tekintetében nem vagy alig változott. A legjobb helyzetben továbbra is Nyugat-Dunántúl és Közép-Magyarország régiók és azok megyéi vannak, míg munkanélküliség szempontjából hátrányos helyzetű

régiók pedig az Észak-Magyarországi és Észak-Alföldi régiók, ezeken belül is pedig Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék.

A munkanélküliség regionális mutatói tehát jól kifejezik azt a társadalmi költséget, melyet az egyes régióknak fizetniük kellett a piacgazdaságra való áttérés során. (Fazekas, 2005)

A munkanélküliség regionális mutatóinak vizsgálatai alapján 4 szakaszt különböztethetünk meg. A kilencvenes évek eleje – a munkanélküliek számának növekedésével együtt nőttek a munkanélküliség területi egyenlőtlenségei az ország lakosságának több mint kétharmadát érintette az átlagnál magasabb munkanélküliség. A kilencvenes évek közepe, amikor is az egyenlőtlenségek stagnálni látszódnak, míg a kilencvenes évek vége az ezredforduló a munkanélküliek számának növekedésével ismét az egyenlőtlenségek növekedését hozta, bár a magyar lakosság kevesebb, mint fele élt az átlagnál magasabb munkanélküliségi területeken. Az utóbbi két-három évben pedig a munkanélküliség területi egyenlőtlenségei csökkennek.

Irodalomjegyzék:

Gerő Henriett (2004): Regional Characteristics of the Hungarian Labour Market in: Application of Management Theory in Practice III. Konferencia, Kosice ISBN: 80-969181-1-7

Fazekas Károly (szerk.) (2005): A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.

Nemes Nagy József – Németh Nándor (2005): Regionális elemzési módszerek 106-116 o.

„A” SZEKCIÓ
FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS

A/2. Mezőgazdaság és környezetgazdálkodás

A szekció elnöke:

dr. Urfi Péter (Ph.D)
egyetemi docens, PE-GMK, Keszthely

Lektorok:

**dr. Urfi Péter (Ph.D) egyetemi docens,
PE-GMK, Keszthely**

**dr. Tóth Gergely (Ph.D)
egyetemi adjunktus, PE-GMK, Keszthely**

**dr. Brazsil József (Ph.D)
egyetemi adjunktus, PE-GMK, Keszthely**

**dr. Bacsai Zsuzsanna (Ph.D)
egyetemi docens, PE-GMK, Keszthely**

**Kardos Zoltánné dr. (habil, C.Sc)
egyetemi tanár, tanszékvezető, PE-GMK, Keszthely**

Poór Judit¹-Hegedűsné Baranyai Nóra²

A LEGJELENTŐSEBB HAZAI AGRÁRTERMÉKEK FELVÁSÁRLÁSI ÁRÁNAK ÉS MENNYISÉGÉNEK IDŐBELI VIZSGÁLATA

Not only the economic but also the social importance of Hungarian agriculture is significant. Food production in the Hungarian economy and within that the tendency of prices is an important macroeconomic question. For this reason we examined the price changes of the main agricultural products.

We examined the monthly tendencies of purchase and market prices between 1994 and 2005. In our analyses we applied deterministic methods of time series analysis. The aim of our examination was to show the cyclic character in the case of agricultural prices. On the course of analysis we put an emphasis on the role of influential elements, which affected the tendency of prices of the products examined. Beside the investigation of prices the analysis of the purchased quantity is of importance too. We examined the way the prices and quantity exercise mutual influence on each other. The source of data is the publication of the Hungarian Central Statistical Office (HCSO): Monthly Bulletin of Statistics.

Növénytermesztési- és kertészeti termékek dinamikai vizsgálata

A búza felvásárlási- és piaci átlagárának és felvásárlási mennyiségének alakulása

A búza felvásárlási- átlagárát és mennyiségét 1994 januárjától 2005 szeptemberéig vizsgáltuk, a bázis 1993. év átlaga volt. A búza felvásárlási átlagára havonta átlagosan 0,12 Ft-tal növekedett kilónként. A búza esetében a vizsgált időszakban a felvásárlási átlagárak tekintetében három teljes ciklus figyelhető meg.

A vizsgált időszak elején egy enyhe emelkedés következett be, melynek csúcspontja 1996 decemberében volt. Ennek magyarázata többek között, hogy 1993-ban és 1994-ben az aszály, a vihar és a jégkár súlyos károkat okozott. A vetést csak később tudták elvégezni. Ennek eredőjeként jóval kisebb lett a termés mennyisége és a minősége is rosszabb lett, mint amire számítottak a gazdák. Az 1995-ös búzatermést a kedvező minőség, és a magas termés jellemezte, ami együtt járt a búza árának növekedésével is. Az 1996-os év elején a gabonahiány miatt a felvásárlási ár emelkedett. A kisebb termés, a megnövekedett fogyasztói létszám, és a termelők kivárása miatt a nyár végén újabb áremelkedés következett.

Ezt követően a felvásárlási ár görbéje a szezonmentes trendhez képest csökkenést mutat 1998 novemberéig. Köszönhetően annak, hogy 1997-ben kínálati piac alakult ki, az árak lecsökkentek. Az 1998. januári enyhe időjárás kedvező hatással volt a búzára, a késői vetések is kikeltek. A búza jó termést adott. Túlkínálat jellemezte a piacot, a felvásárlási árak csökkentek.

Ezután újabb emelkedés következett be az árak alakulásában, és a csúcspont 2000. decemberében realizálódott. Az 1999-es és 2000-es évek mezőgazdaságára az időjárás nagyon kedvezőtlen hatással volt. A magyar mezőgazdaságot a belvíz, az árvíz és az aszály is sújtotta. A búza termésátlaga leromlott, a lecsökkent kínálati mennyiség magasabb árakat eredményezett. 2000-es év szokatlanul magas árainak hatására nőtt a termelési kedv, ennek köszönhetően 2001-ben bőséges lett a termés, amihez még kiugróan jó minőségi jellemzők is társultak. Sajnos ezt az árak nem tükrözték.

---

¹ Egyetemi tanársegéd, Pannon Egyetem, Veszprém

² Egyetemi tanársegéd, Pannon Egyetem, Veszprém

A következő mélypontnak 2002. márciusában lehettünk tanúi. Ettől az időtől kezdve a növekedés töretlen egészen 2003 decemberéig. Ekkor a búza árának hullámhegye 1993-hoz képest 37 százalékos pozitív eltérést, növekedést mutat. Majd egy újabb hullámvölgy következett be egészen a vizsgált időszak végéig. Az aszályos időjárás hatására 2002-ben jóval alacsonyabb lett a termés, mint az előző évben, az árak ebben az időszakban stagnáltak. A téli fagykár és a tavaszi aszály krízis helyzetet eredményezett a 2003-as évben. A termés nagyon alacsony lett, aminek következtében emelkedtek az árak. Ebben az évben már olyan magas árak alakultak ki a belföldi piacon, amit a hazai fogyasztók nem tudtak megfizetni, ezért a kormány kénytelen volt búzát importálni. A 2004-ben 5,8 millió tonna búza termett, ennek következtében raktározási gondok alakultak ki. 2005-ben a termelők még mindig raktározási gondokkal küzdöttek. Súlyosbította a helyzetet, hogy a raktárakban még az előző évi termés volt betárolva.

Korábbi vizsgálataink rámutattak arra a tényre, hogy a búza piaci átlagárának alakulását tekintve a felvásárlási árhoz hasonló ciklikusság figyelhető meg a görbe lefutásában. A két ár összehasonlításának vizsgálatából az derül ki, hogy a felvásárlási- és piaci átlagár ciklusai nagyon hasonlóan alakulnak. Összességében elmondható, hogy a piaci ár változása követi a felvásárlási ár változását, néhány hónapos késéssel. A búza felvásárlási mennyiségének és átlagárának ciklikus alakulását vizsgálva megállapítható, hogy a mennyiség és az ár konjunkturális és dekonjunkturális szakaszai ellentétesen alakulnak. Vizsgálataink során késleltetett regresszió analízist végeztünk, melynek alapján megállapítható, hogy a mennyiségi változás három hónappal megelőzi az árváltozást ($r=0,76$).

A kukorica felvásárlási- átlagárának és mennyiségének alakulása

A kukorica havi felvásárlási- átlagárának és mennyiségének alakulását ugyanarra az időszakra vizsgáltuk, mint a búzáét. A kukorica felvásárlási átlagára havonta átlagosan 0,12 Ft-tal növekedett kilónként. A kukorica felvásárlási átlagárának alakulására a ciklusosság jellemző. Három ciklus figyelhető meg a vizsgált időszak alatt. A kukorica felvásárlási mennyiségének és átlagárának ciklikusságát vizsgálva megállapítható, hogy a felvásárolt mennyiség ciklusa sokkal hektikusabb képet mutat, mint az áré.

1995-ben bevezették a garantált árat, a kukorica kereskedelmére exporttámogatást adtak, ez fellendítette az árak alakulását. Az 1996-os kukoricatermesztést az esős ősz, az elhúzó-dó betakarítás, a dráguló földgázárak, a magas szárítási költségek jellemezték. Takarmányhiány, belföldi keresletnövekedés miatt emelkedtek a felvásárlási árak. A felvásárlási átlagár konjunkturális szakasza 1996 októberéig tartott, ettől az időszaktól kezdve a ciklus recesszióba csapott át.

Az 1997-es évben problémát okozott, hogy az 1996-ban tárolt kukoricát még 1997-ben a vetésig nem adták el. Így az 1997-ben termelt kukoricával együtt már túlkínálat alakult ki, ami lecsökkentette az árakat. A felvásárlási- és piaci árak enyhe csökkenése következett be 1998-ban. A mélypont 1998 decemberében volt. Az 1998-as ősz nagyon csapadékos volt, ezért az őszi talajmunkákat 1999 tavaszán végezték csak el. Ezáltal csúszott a kukorica vetése, és csak a kisebb hozamú korai kukoricát tudták elvetni. Ez előrevetítette az alacsonyabb termésmennyiséget, ami az árak emelkedéséhez vezetett. A 2000. évben is csúszott az időjárás miatt a kukorica vetése, ez ugyanazt a problémát eredményezte, mint 1999-ben, aminek következtében 2000-ben is nőtt a kukorica átlagára.

Több mint harminc százalékos pozitív eltérés mellett a ciklus 2001 februárjában elérte újabb csúcspontját. 2001-ben a termés növekedésének hatása az emelkedő árakban is megmutatkozott. Az időjárás és a kukoricabogár kártétele 2002-ben kedvezően hatott a hozamra. Dekonjunktúra jellemezte a felvásárlási átlagár ciklusának alakulását 2002 már-

ciusáig, ettől az időszaktól kezdve újabb felfutás következett 2004 második hónapjáig. 2003-ban csökkent a vetésterület, az előrejelzések rossz termést ígértek, ennek következtében már tavasztól emelkedtek az árak. A 2004-es év rekordtermése csökkenő árakat eredményezett.

A kukorica piaci átlagára hasonló módon alakult, mint a felvásárlási átlagára. A ciklusok csúcspontjai és mélypontjai a vizsgált időszak első kilenc évében egybeestek.

Az árpa felvásárlási- átlagárának és mennyiségének alakulása

Hasonlóan a búza és a kukorica havi felvásárlási- átlagárának és mennyiségének alakulásához az árpa esetében is három ciklus figyelhető meg a vizsgált időszakban. A felvásárlási ár csökkenése figyelhető meg a vizsgált időszak elején annak köszönhetően, hogy a szántóföldi növények termelése meghaladta az előző évi rendkívül alacsony szintet a termésátlagok növekedésének következtében. Ennek oka többek között az éghajlati viszonyok, továbbá a termelés gazdaságosságának romlásából eredő jelentős takarékosági kényszer. Az 1995. januárjáig tartó dekonjunktúrális szakaszt egy felfutás követte egészen 1996. decemberéig.

Az árpa 1996-os magas árának köszönhetően 1997-ben nőtt a vetésterület. Ennek köszönhetően a felvásárlási ár ciklusában újra egy hullámvölgy kezdődött, melynek mélypontja 1998. novemberére. 1998-ban az őszi munkákat a rendkívüli esőzések megnehezítették, emiatt a korábbi évekhez képest csökkent az árpa vetésterülete 10 %-kal. 1999-ben a tavaszi ár- és belvizek következtében károsodott a növényállomány, a vetetlen terület 1998-hoz képest megduplázódott. A júniusi-júliusi viharok miatt a kalászosok betakarítása késett. Az árpa felvásárolt mennyisége 23,6 %-kal csökkent. A kínálatban jelentkező hiány következtében az árpa felvásárlási ára 2000. novemberében tetőzött.

2000 őszén a mezőgazdasági munkákat megfelelő időben, jó ütemben végezték, az előző évhez képest jelentősen növekedett a gabona vetésterülete, amiben a 2000. évi felvásárlási árak dinamikus emelkedése is közrejátszott. 2001 tavaszán az egyes régiókban ismét ár- és belvíz pusztított, ennek ellenére a vetetlen szántóterület a felére csökkent. A májusi aszály ugyan hátráltatta a növényállomány fejlődését, de a júniusi-júliusi esőzések hatására a fontosabb növénykultúrák terméseredményei kedvezően alakultak.

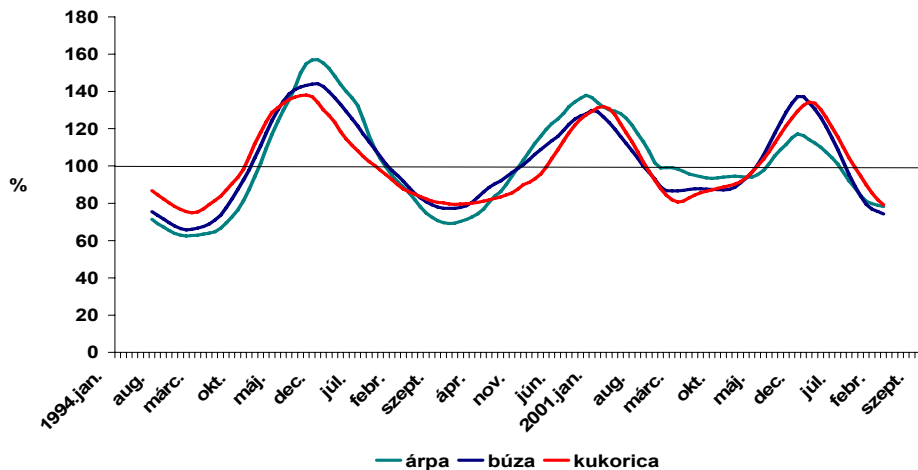
Míg 2000-ben a vetésterület 21 %-kal, addig 2001-ben 12 %-kal nőtt. A felvásárolt mennyiség 2000-es évi 27 %-os bővülését, 2001-ben 72 %-os követte. Ennek köszönhetően a felvásárlási ár egészen 2002 szeptemberéig csökkent.

A mostoha időjárás 2002-ben megnehezítette a termelők dolgát. A tavaszi aszály az árpánál árbevétel kiesését okozott. Nagyon alacsony lett ennek következtében a hozam. A kormány bevezette az árgarancia rendszert, ez megkönnyítette a termelők dolgát, mert már előre tudtak bizonyos jövedelemmel kalkulálni. 2003-ban az előző évinél is súlyosabb, fél évszázada nem tapasztalt aszály sújtotta a növényállományt. Sok helyen, főként a délföldi területeken a szárazság előtti kései fagy is pusztított. A hőmérséklet és a csapadék szempontjából is szélsőséges időjárás az ország teljes termőterületét érintette, és negatívan hatott a terméseredmények alakulására. Az árpa vetésterülete összességében 29 ezer hektárral csökkent 2002-höz képest.

A 2003. decemberéig tartó árnövekedést a 2004-es kedvező időjárási viszonyok berekesztették. Az átlagosnál melegebb november időjárása kedvezett a növények megerősödésének, a december-január hónapokban lehullott csapadék pedig összefüggő hótakaróként borította a vetéseket. Tavasszal kedvező talajnedvességi viszonyok mellett a nem túl magas hőmérséklet is jó hatással volt a növények fejlődésére. A betakarítás az előző –aszályos –

évhez képest két héttel később indult és optimális időjárási körülmények között folyt le. A kedvező időjárás túl a javuló technológiai színvonal is közrejátszott a termelés növekedésében. 2003-hoz képest nőtt a gazdaságok műtrágya-és növényvédőszer-felhasználása (17 illetve 14 százalékkal), amely a termésátlagok növekedését eredményezte.

1. ábra: A gabonafélék havi felvásárlási- átlagárának ciklikussága 1994 és 2005 között (1993 havi átlaga = 100%)

Forrás: Statisztikai havi közlemények alapján a szerző saját számítása

Az általunk vizsgált három gabonaféle felvásárlási árának ciklikus hullámmása hasonló képet mutat, amit az első ábra szemléltet. A konjunktúrális és dekonjunktúrális szakaszok kétévente váltották egymást. Továbbá megállapítható, hogy az átlaghoz képesti kilengések az idő előrehaladtával csökkenő tendenciát mutattak. Az időjárás, mint véletlen tényező döntő szerepet játszik a termelt mennyiség, és ennek következtében az árak alakulásában. Az ugyanazon éghajlati viszonyokat kedvelő búza, árpa és kukorica minősége és mennyisége is azonos módon változik.

Állatok és állati termékek dinamikai vizsgálata

A vágósertés felvásárlási- átlagárának és mennyiségének alakulása

A vágósertés felvásárlási- árának és mennyiségének 1994. és 2005. között vizsgáltuk az alakulását. A vágósertés felvásárlási átlagára havonta átlagosan 1,08 Ft-tal növekedett különként. A vágósertés felvásárlási átlagárának és mennyiségének elemzésekor a vizsgált időszakban három ciklus figyelhető meg.

A vizsgálat elején fellendülés tapasztalható 1995. júniusáig, az alacsony hízósertés kínálat következtében. 1995 második felében a magas felvásárlási árakat már sem a belső, sem a külső piac nem volt hajlandó a termék árában megfizetni, ezért csökkentették azokat. Az 1996-os év elején újabb áresés következett be, a túlkínálat miatt. Az exportszubszenció csökkenése a vágósertés felvásárlási árának csökkenését okozta, ez a folyamat egészen 1996 júniusáig tartott. Az 1996-os év végétől kezdve nőtt a kereslet, és ezáltal nőtt a felvásárlási ár is, erőteljes kukorica árnövekedés mellett. A jelentős mértékű import miatt 1997. decemberétől a vágósertés ára zuhanni kezdett, ez a dekonjunktúrális szakasz 1999. májusáig tartott. Ekkor ugyanis az FVM, rendeletben állapította meg a garantált felvásárlási árat, ebben az évben növekedtek a kocakivágások.

A 2000. évben ez azt eredményezte, hogy nőtt a felvásárlási- és a piaci ár ciklusa, hiszen túlkereslet alakult ki a piacon. 2001. júliusáig tartott az árnövekedés, melyhez hozzájárult a száj és körömfájás miatti további sertés kínálat csökkenés. A 2002-es év elején megszűnt a

kivétel támogatása, ami csökkentette a sertésenyésztési kedvet. 2003-ban árbizottságot hoztak létre, aminek feladata, hogy az uniós felvásárlási árakat követő magyar árrendszert kialakítsa. Ugyanebben az évben 80-100 ezer sertést ki kellett vonni a piacról, ahhoz hogy a viszonylagos egyensúly helyreálljon, és az árak ne csökkenjenek drasztikusan. Gazdademónstrációval akarták elérni a termelők 2004-ben, hogy az EU támogatás mellett nemzeti támogatást is kapjanak. 2004-ben azok a gazdák, akik az aratás után közvetlenül szerezték be az abrakot a beszerzés 50 %-ára 50 %-os hitelt és kamattámogatást kaptak. 2005-ben már a sertés létszám 4 millió alá süllyedt, és ez a szám folyamatosan csökken. Azonban a nemzetközi kereskedelem bővülése várható az elkövetkező években.

Korábbi vizsgálataink alapján elmondható, hogy a vágósertés piaci átlagárának vizsgálatakor szintén tapasztalható a ciklusosság. A vágósertés esetében is igaz az a megállapítás, hogy a felvásárlási átlagár változását követi a piaci átlagár változása.

A vágósertés felvásárlási mennyiségének és átlagárának ciklikus alakulását vizsgálva megállapítható, hogy a mennyiség és az ár csúcs- és mélypontjai ellentétesen alakulnak. Vizsgálataink során késleltetett regresszió analízist végeztünk, melynek alapján megállapítható, hogy az árváltozás három hónappal megelőzi a mennyiség változást $r=0,35/$.

A kukorica és a sertés felvásárlási árának kölcsönös egymásra hatása szembetűnő. A természetes piaci reakciókat erőteljesen befolyásolhatja továbbá a behozatal, az állami beavatkozások valamint a hazai fogyasztás alakulása.

A vágómarha, a -juh és a -baromfi felvásárlási- árának és mennyiségének alakulása

A vágómarha és a vágójuh esetén a megváltozott fogyasztói szokásoknak köszönhetően a felvásárolt mennyiség a teljes időszakban a 1993-as szint alatt van. Egyik termék esetén sem figyelhető meg ciklushatás. Az állattartók helyzetét az utóbbi években a külpiacon romlása is nehezítette. Az EU piacán, ugyanis a BSE-kór miatti félelem a vágómarha iránti keresletet csökkentette. A marhaágazat helyzetét a 2000-es években a nyugat-európai száj- és körömfájás is gyengítette, mivel a járvány miatt az importőr országok megtiltották az élőállat behozatalát. A belpiacon is érződött a marhahús iránti kereslet gyengülése.

A vágóbaromfi felvásárolt mennyiségének és árának vizsgálata során két ciklus rajzolódott ki. A mennyiségek és ezen keresztül az árak alakulását az állattartási előírások szigorodása, az olcsó import, az exportkereslet kibővülése valamint a takarmányárak változása befolyásolta.

Irodalomjegyzék

Fertő Imre (1995) „A mezőgazdasági árak stabilizálásának problémáiról”. Közgazdasági Szemle 42. évfolyam 3. szám március 256-269. o.

Hegedűsné Baranyai Nóra (2005): „Néhány mezőgazdasági termék felvásárlási- és piaci árának havi alakulása 1992 és 2005 között” XLVII. Georgikon Napok konferencia, Keszthely 2005. szeptember 29-30.

Kerékgyártó Györgyné – Mundruczó György (1987): Statisztikai módszerek a gazdasági elemzésben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Statisztikai havi közlemények (internet: www.ksh.hu)

Márkus Péter¹

LEHETŐSÉGEK A BIOGAZDÁLKODÁSBAN

This study is mainly about the opportunities of the organic farming. The essay examines how the organic farming earns income and demonstrates it through an exact case study. Nowadays the environmental protectionist thinking behaviour, the organic farming and the organic food production is getting more important significance in the agriculture through several causes. According to the economical sight – mainly on the external markets – this field seriously has an expansive opportunity, and gives a great chance to the minor sectors (beset with difficulties) to improve their disposal and marketing. In the sight of sociology, it is also important to observe of the population at the county side, and to increase their incomes. In the course of my work, I examined the ecological questions of a raspberry plantation, and I also tried to determine the benefits caused by the increased processing.

Bevezetés

Magyarországon az ökotermelésbe vont területek nagysága 1998-ban még alig 21.565 ha volt, 2005-re ez a szám elérte a 122.615 ha-t, ami közel 500%-os növekedést jelent. Bár jelenleg inkább csak választékbővítő termékként jelennek meg a biotermékek a magyar piacon, egyre nagyobb azon fogyasztók száma, és szélesebb ezen társadalmi réteg, akik tudatosan keresik és fogyasztják az ökotermékeket. Ezenkívül rendkívül fontos azt is megjegyezni, hogy Európán belül a biotermékek piaca sokkal szélesebb társadalmi réteg igényeit elégíti ki, illetve a környezettudatos fogyasztás jelentősebb mértékeket ölt, mint hazánkban. Fontos, hogy ez számunkra és a magyar biotermesztők számára egy rendkívül jó export lehetőséget jelent, s ennek megfelelően a magyar biotermékek nagyon nagy hányada hazánk határain túl kerül értékesítésre jelenleg is. Fontos a termelők szempontjából az a tény is, hogy a mai magyar piaci viszonyok között a bio-termékek értékesítése nagyobb biztonsággal valósítható meg, mint a hagyományos termékeké. Bár hozzá kell tenni, hogy ez a piac sem biztosít korlátlan árufelvételt (Sárközy-Seléndy, 1994), s a minőség biztosítása, s az öko-tanúsítás hitelessége elengedhetetlen feltétel (az ökotermék csomagolásán, termékkísérő bizonylatain szerepelnie kell a következőknek: „Ellenőrzött ökológiai gazdálkodásból származó termék, ellenőrizte: (pl.) a Biokontroll Hungária Kht., HU-ÖKO-01”). Ez azt jelenti, hogy a fogyasztók és a termelők között kizárt a félreértés, és azt is, hogy szabálysértést követnek el mindazok, akik a jelölést nem az előírásoknak megfelelően és ellenőrzési rendszerben előállított termékekre alkalmazzák.

Az ökológiai termékek előállítására az Európai Unió jogszabályok vonatkoznak (legfontosabb az EU bio rendelete: A Tanács 2092/91/EGK rendelete), amelyeket két hazai rendelet egészít ki. A rendeletek hatálya a mezőgazdasági termékekre, és élelmiszerekre és takarmányokra terjed ki, a termeléstől kezdődően a feldolgozáson át a forgalmazásig, beleértve az importot is.

Az ökológiai gazdálkodásra való áttérés átállási időszakkal indul, amely alatt a termelő már köteles betartani az ökológiai gazdálkodás minden előírását. Ez növénytermesztésnél a termőterületre vonatkozik, melynek időtartama három év. Az első 12 hónapban a termék még szokványosnak tekinthető, azt követően azonban már átállásiként forgalmazható, a

---

¹ Ph.D. hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Élelmiszertudományi Kar, Élelmiszeripari Gazdaságtan Tanszék, peter.markusz@uni-corvinus.hu

következő jelöléssel: „ökológiai gazdálkodásra történő átállás időszakában készült termék”.

S hogy mitől másabb egy biotermék a hagyományoshoz képest? A termelésnél különösen nagy hangsúlyt fektetnek a vetésciklus szigorú betartására, s ezen belül a pillangósvirágúak nagy részarányára (országoktól, s rendeletektől függően általában 20 %). Ezenkívül egyes növényfajok termesztése kizárólag zöldtrágya céljából történik, valamint melléktermékek felhasználása, melyek a konvencionális termelésnél gyakorta problémát jelentenek (trágya, szalma, szár, nyesedékek) rendszerint komposztálást követően történő visszajuttatásuk a talajba. Újra előtérbe került a „megfelelő helyen, megfelelő növényt” termesztésbeli elv, alkalmazkodva a környezeti adottságokhoz, azt jól kihasználva, s nem módosítva (Köpke, 2006). A szakszerű agrotechnikával, kártevők elleni szin-, és illatcsapdákkal, növénytársítással, valamint ellenálló fajták nemesítésével és termesztésével a környezetkímélő növényvédelem is megoldható. Ennek eredményeképpen pedig, egészséges, megfelelő vitamin-, ásványi-, és nyomelem tartalmú élelmiszereket kapunk, kevesebb nehézfémrel, viszont nagyobb szervesanyag-tartalommal, ami a jobb tárolhatóságot egyik alapfeltétele. A nem megfelelő mennyiségű műtrágya felhasználás okozta környezeti és egészségkárosító tényező (nitrát, nitrit) is kizárt a biotermesztésben (www.biokultura.org).

A témaválasztásom oka és kiindulópontja a fentebb említett pozitív gazdasági körülmények és az ökogazdálkodásra pozitívan ható hazai és nemzetközi gazdaság-politikai irányelvek, s a kedvező jövőbeli kilátások megléte. Vizsgálati hipotézisem, hogy az adott modell ültetvény telepítése és működtetése, kellő odafigyeléssel és megfelelő piaci körülmények között rentábilis vállalkozást jelent.

Vizsgálati módszer

A beruházás-gazdaságossági számítások módszertana

A beruházás-gazdaságossági számítások alapvető célkitűzése annak meghatározása, hogy a beruházások során lekötött tőke milyen hatékonysággal térül meg. A gazdálkodás gyakorlatában sok esetben alkalmazzák azt a megközelítést, hogy az inflációt figyelmen kívül hagyják a gazdaságossági számítások során. Más szóval: hallgatólagosan feltételezik, hogy a termeléshez felhasznált erőforrások és a késztermékek ára egymással párhuzamosan nő. Ezt úgy képzelhetjük el, mint amikor árvíz idején megemelkedik a folyó szintje és a rajta úszó vízi járművek együtt emelkednek a víz szintjével. Az egyszerűség érdekében az infláció hatását mi is ezzel a módszerrel szűrjük ki vizsgálatainkból (Hajdu I.né, 1980.). Ez azonban még mindig nem jelenti azt, hogy a különböző nominálértékű javak az egyes vizsgált időpontokban azonosaknak lennének tekinthetők. A gyakorlatban sokszor tapasztaljuk, hogy még képzett szakemberek is összekeverik az időpreferenciát és az inflációt (Brailey-Mayers, 1990.). Nem győzzük hangsúlyozni, hogy a kettő különbözik egymástól, mert ez utóbbi minden körülmények között fennáll, míg az infláció mértéke és egyáltalán megléte a gazdaság jellemzőivel elválaszthatatlanul összefügg. Az időpreferencia alkalmazása nem köthető egyértelműen meghatározott kritériumokhoz (Gulyás-Lakner, 2004). A témakör tankönyvei a beruházás-gazdaságossági számítások módszertanát részletesen tárgyalják.

Vizsgálataim során a nettó jelenérték (NPV) és a belső megtérülési kamatláb (IRR) azok a mutatók, amelyekkel a számításokban feltételezett modellek esetében a gazdaságosságot jellemeztem.

A számítási modellek

Alap kiindulási helyzetben egy, az ökogazdálkodás előírásainak megfelelően kialakított málnaültetvény telepítésének gazdaságosságát vizsgáltam meg, a következő – 1. számú – táblázatban látható paraméterek alapján (1 hektárra vetítve).

1. táblázat: az alapmodell számításához szükséges paraméterek

Év	Költség (e Ft-ban)	Hozam (t/ha)	Felv.ár (Ft/kg)	Bevétel (e Ft)	Egyenleg (e Ft)
1	990	0	240	0	-990
2	1265	0	240	0	-1265
3	780	3	240	720	-60
4	900	6	240	1440	540
5	900	6	240	1440	540
6	900	6	240	1440	540
7	900	6	240	1440	540
8	900	6	240	1440	540
9	900	6	240	1440	540
10	900	6	240	1440	540
11	900	4	240	960	60

Forrás: saját számítás (adatok Z. Kiss, Papp-Porpáczy és termelői adatszolgáltatás alapján)

Nagyon fontos megjegyezni, hogy az első két évben, a táblázatban látható költség adat már az állami támogatás mértékét követően ennyi, egyébként 45 %-kal több lenne. Ebben az esetben a beruházás nettó jelenértéke (NPV) 592.184 Ft (5 %-os kalkulatív kamatláb mellett), s a belső megtérülési kamatláb (IRR) 10,06 %. Jól látható, hogy – különösen az állami támogatásnak köszönhetően – a beruházásunk elfogadható mutatókkal bír, érdemes tehát – ilyen paraméterek mellett – az adott ültetvényt telepíteni. A következőkben viszont ha megvizsgáljuk azt is, hogy milyen változást okoz a felvásárlási árak csökkenése (2. modell), illetve a hozamcsökkenés hatása (3. modell), akkor mást tapasztalunk.

Az elmúlt időszakban sokszor lehetett hallani arról sajnos, hogy nagyon sok termelő nem kapott olyan árat a megtermelt és értékesített gyümölcsért, ami elfogadható lett volna, s olykor 180-200 Ft/kg-os árat tudtak csak elérni a piaci tranzakciók során. Ezt felhasználva megvizsgáltam a beruházás gazdaságosságát 200 Ft/kg-os felvásárlási ár mellett, s látható, hogy ebben az esetben az NPV értéke -804.662 Ft, -3,72 %-os IRR mellett, ami már egyáltalán nem kedvező. Ahhoz, hogy beruházásunk – az adott paraméterek változatlansága mellett – megtérüljön 223 Ft/kg-os minimális felvásárlási árat el kell érni!

Ha ugyan feltételezzük a 3. modell esetében, hogy a felvásárlási árak stabilan 240 Ft körül mozognak, viszont a termés hozam alig 10 %-ot csökken, akkor már szintén az előzőhöz hasonló kedvezőtlen helyzet alakul ki, ahol az NPV: -245.924 Ft, s az IRR: 2,63 %. Ebben az esetben a kritikus szintet a 7,05 %-tól nagyobb mértékű hozamcsökkenés jelenti.

Látjuk tehát milyen érzékenyen reagál az ültetvény gazdaságossága, akár a felvásárlási árak ingadozására, akár a hozamcsökkenés mértékére. Természetesen, ha meg tudnánk oldani, hogy a megtermelt málnát közvetlenül, kiskereskedelmi csatornán keresztül értékesíteni tudjuk, akkor a 240 Ft-os felvásárlási árak akár kétszeresét, de adott esetben – különösen bio-termékről lévén szó – akár többszörösét is realizálhatná a termelő. Ehhez azonban jó és közvetlen piaci-, és értékesítési kapcsolatok szükségesek, megfelelő logisztikai háttér, ami ritkán van együtt, egy kézben a termeléssel. Arról nem is beszélve, hogy egy rendkívül kényes és könnyen romlandó termékről van szó, ami tovább rontja, az amúgy

sem egyszerű helyzetet. A biztonságosabb termelés és vállalkozási tevékenység biztosítására egy másik célszerű – s célszerűbb – lehetőségnek, s kiútnak látszik az esetleges feldolgozottsági fok növelése.

A vizsgált 4. modellben tehát azt láthatjuk, hogy egy exkluzív, s akár túlzás nélkül is állítható, hogy kuriózum termék, mint a bio-málna pálinka előállítására vajon mennyire gazdaságos ültetvényünk szempontjából. Ha tehát a kiindulási táblázatunkból ismert paraméterek állandóságát feltételezve, s a lepárlás-, illetve palackozás költségeit bekalkulálva a számításokat elvégezve, már 1745 Ft/palack ár mellett is azt látjuk, hogy a beruházásunk megtérül! Ezen kívül lényeges dolog az is, hogy ebben az esetben már egy könnyen eltartható, illetve szállítható termékről van szó, szemben a friss fogyasztásra szánt gyümölcselel ellentétben, s ez már önmagában is egy biztonságot ad a piaci viszonytalanságokkal és bizonytalansági tényezőkkel szemben. Érdemes azért azt is megvizsgálni, hogy egy minőségi-, s különleges piaci termékről lévén szó hogyan alakul a gazdaságosság, ha 1745 Ft-tól magasabb árat feltételezünk – úgy gondolom egy teljesen elfogadható 2.100 Ft/0,5 l palack árral számolva. Ebben az esetben az NPV: 2.736.343 Ft, az IRR értéke pedig 24,29 %, ami már rendkívül kedvezőnek mondható.

Következtetések, javaslatok

2. táblázat: a 4 különböző modell paramétereinek és gazdaságosságának összehasonlítása

Modellek:	Terméshozam	Felvásárlási ár	IRR (%-ban)	NPV (e Ft-ban)
Alapmodell, (étkezési málna előállítása)	6 t/ha	240 Ft/kg	10,06	592,184
A felvásárlási ár csökkenésének hatása	6 t/ha	200 Ft/kg	-3,72	-804,662
10 %-os, hozamcsökkenés hatása	5,4 t/ha	240 Ft/kg	2,63	-245,924
Palackozott pálinka készítése, értékesítése	6 t/ha	2100 Ft/palack	24,29	2.736,343

Forrás: saját számítás (szakértői becslések és piaci adatok alapján)

Láthatjuk, hogy komoly lehetőségek rejlenek a biogazdálkodásban, a sikeresség azonban nagyon sok tényező együttes, és érzékeny harmóniában lévő hatása. A vizsgálatok alátámasztják azt, hogy a vállalkozási tevékenység jellegéből adódóan jelentős hatása van a gazdaságosságra a természeti tényezők-, a termelés mögött rejlő szakmai felkészültség-, s így a termésátlagok folyamatos és egyenletes biztosítása, amely árügymölcs-értékesítés esetében az árbevétel alapját képezi.

Jó megoldás lenne magasabb piaci ár elérése érdekében, ha a termelő nagyobb mértékben részesülne a kereskedelmi haszonból, s közvetlenül tőle, vagy általa kerülne eladásra a megtermelt áru. Ez azonban jelentős logisztikai és disztribúciós háttérrel igényel, ami nehezen kivitelezhető a termelő szempontjából, de ezen túl is – a könnyen romlandó termék jellege miatt – komoly veszélyt hordoz magában.

Alternatív, s egyben jobb megoldást kínál a málna további feldolgozása, s itt a számos lehetőség közül – üdítőital-, szörp-, lekvárkészítés – a lepárlás folyamatát, s az ebből származó előnyöket vizsgáltam meg. Természetesen itt is komoly szerepe van a természeti-, és termelési körülményeknek, de itt már a felvásárlási árak ingadozását jobban ki tudjuk vé-

deni, illetve a termék eltarthatósága is megoldott. Magasabb árat, s ezen keresztül jobb gazdaságossági mutatókat tudunk elérni, azonban itt is feltétel, egy jól működő – lehetőség szerint, már „bejártott” – értékesítési hálózat, -lánc megléte, mert megfelelő marketing és piaci kapcsolatok nélkül nehéz az értékesítés, különösen egy új termék piaci bevezetésénél. Fontos azt is megjegyezni, hogy bár maga az ökotermelés nem feltétlen jelent már manapság komoly, megoldhatatlan problémát, a konvencionális termelésnél azonban jóval nagyobb szakértelmet, s különösen termelési fegyelmet igényel, ami különösen igaz ültetvények esetében (Sárközy-Seléndy, 1994). Viszont ennek – szó szoros értelmében vett – gyümölcsként olyan termék áll rendelkezésünkre, ami jó minőségű, szermaradványoktól mentes versenyképes, piacképes áru.

A modellezett ültetvény társadalmi és szociológiai szempontból is jelentős lehetőségeket és előnyöket rejt magában, hisz a málnatermesztés rendkívül munkaigényes, a szükséges munkaórák közel 70 %-a a szüretet foglalja magában, s hektáronként mint egy nyolc alkalommal (a folyamatos érés miatt) 15-18 embernek ad munkát a betakarítás időszakában (Z. Kiss, 2003), ami egy alternatív megoldás lehet a munkanélküliség szempontjából hátrányos helyzetű régiókban és kistérségekben. A biotermesztés révén pedig egy kedvezőbb életkörülmény, s kisebb környezeti terhelés valósul meg az ott élők számára, valamint kialakulhat egy, a jövő szempontjából sem mellékes környezettudatos szemléletmód (Isart-Llerena, 1995). Maga az ültetvény pedig komoly értéket képvisel, illetve az adott természeti tényező optimális, jobb kihasználását eredményezi, más extenzív ágazatokhoz képest.

Felhasznált irodalom

Brailey M.-Mayers V. (1990): Modern vállalati pénzügyek I-II., Bankárképző, Budapest

Gulyás I.-Lakner Z. (2004): Élelmiszeripari beruházások gazdaságossága, Budapest

Hajdu Istvánné (1980): Gazdasági elemzés, Kertészeti Egyetem jegyzete, Budapest

J. Isart – J. J. Llerena (1995): Biodiversity and land use: The role of organic farming: Proceedings of the First ENOF Workshop : Bonn, 8-9 December 1995

Köpke, Ulrich (2006): The future of organic farming in the united Europe, Proceedings of the Conference 5th-7th April 2006 Corvinus University of Budapest

Papp J.-Porpáczy A. (1999): Szamáoca, málna (Bogyógyümölcsűek I.), Mezőgazda Kiadó, Budapest

Sárközy P.-Seléndy Sz. (1994): Biogazda 2. Szántóföldi és kertészeti növénytermesztés, Biokultúra Egyesület, Budapest

Z. Kiss László (2003): A gyümölcsstermesztés, -tárolás, -értékesítés szervezése és ökonómiája, Mezőgazda Kiadó, Budapest

www.biokultura.org

www.biokontroll.hu

Kovács Péter¹

A BALATONFELVIDÉKI SZŐLŐTERMELŐ CSALÁDI GAZDASÁGOK ÉLETKÉPESSÉGÉNEK VIZSGÁLATA

By means of accession with the European Union Hungary became a part of the unified market. Commercial orders have come to an end, the rate of foreign wines has increased, supporting system adapts to the wine market regulation of the Common Agricultural Policy. In consequence participants of the sector have to cope with contention getting stronger over and above strict administrative regulations; improvement of market position of the wine sector by the increase of competitiveness is important objective.

Creation of capacity of living is more essential problem than examination of competitiveness by meaningful part of the participants of this sector. Criteria of the capacity of living do not insured by viticultural family farms functioning in many instances as complementary source of income. In my paper I deal with the capacity of living of this family farmers which have little market share, but in view of numerical ratio they are significant.

Bevezetés

Az egyre globalizálódó világunkban, a gazdaság többi ágazatához hasonlóan, a szőlőtermesztésben és a borászatban is jelentős változások mennek végbe. Ezek a változások a szabályozottság növelésén túl, egyre erősödő versenyhelyzetet is teremtenek. A vállalkozásoknak versenyképességük megteremtéséhez azonban rendelkezniük kell az életképesség alapvető feltételeivel is. Ezen feltételek hiánya fokozottan jellemző a szőlő- és borágazat általam vizsgált, a termelői piramis „alsó” szegmensében elhelyezkedő családi gazdaságokra.

Elméleti megközelítésben

Mindenek előtt tekintsük át a versenyképesség-életképesség kérdéskör elméleti összefüggéseit.

Amint látni fogjuk a fogalmi meghatározások nem mindig egységesek. A neoklasszikus közgazdaságtan szerint azon vállalkozás életképes, mely szabad, nyílt és kompetitív piacon állami támogatások és egyéb a versenyhelyzetet érintő korlátozások nélkül a tulajdonosai számára egy társadalmilag elfogadott jövedelmet biztosít. Lin szerint az életképesség technológiai választás függvénye. Ezen kívül a vállalkozás életképességéhez megfelelő szervezeti struktúra illetve vezetés is szükséges (Lin, 2002). Lin azonban azt is kiemeli, hogy mindezek a feltételek szükségesek, de nem elégségesek egy vállalkozás életképességéhez, hisz egy komparatív hátrányban szenvedő szektor önmagában a vállalat életképtelenségét okozhatja.

Kozma Ferenc (2001) szerint abban az esetben, ha a vállalkozóban megtalálható a racionális gazdálkodás képessége, illetve egy ésszerű kockázatviselési hajlam, a vállalkozás életképességét piaci és gazdaságpolitikai feltételek határozzák meg. Ezzel összefüggésben az életképességnek három tartományát különíti el.

---

¹ egyetemi tanársegéd, Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék, Pannon Egyetem, Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, kovacs-p@georgikon.hu

Az elsőt (legalsót) „életben maradási képességnek” nevezi. Ez azt jelenti, hogy „az adott terület adott piaci és szabályozási körülményei között a vállalkozás biztosítja a költségek megtérülését, beleértve ebbe a tulajdonos megélhetéséhez szükséges összeg, valamint az üzleti tevékenység fenntartásához szükséges minimális tartalék képződését is. Ennyit, és semmi többet.” Stagnáló, vagy lassan fejlődő piaci viszonyok között e helyzet egyszerű újratermelést tesz lehetővé. Kozma szerint egy dinamikusan fejlődő piaci környezetben az „életképesség” ideiglenes: aki csak erre képes, az fokozatosan elveszíti életben maradási képességét is. Csak abban az esetben maradhat életben, ha a vállalkozás létfenntartó jellemző, vagy egy épp válságba került vállalkozás túlélési stratégiájának részét képezi.

A második fokozat a „lépéstartási képesség”. Az életképesség ebben a fokozatában Kozma szerint, a vállalkozás képes olyan haszonra szert tenni, amely biztosítja a likviditását, valamint a felhalmozási képességét. Vagyis a vállalkozás meg tudja tartani megszerzett piaci pozícióját.

Az „életben maradási képességet” Kozma a gazdálkodási aktivitás alsó küszöbének, a „lépéstartási képességet” viszont a vállalkozási aktivitás belépő határának tartja. Azt a jövedelemszintet, ami a lépéstartáshoz szükséges elvárt haszonnak nevezi. Véleménye szerint ez az elvárt haszonszint egyrészt biztosítja a fejlődés saját tőke szükségletét, másrészt lehetővé teszi - jelentősebb kockázat nélkül – idegen tőke bevonását.

A legfelső, harmadik fokozat az „expanziós képesség”. Ennek feltételeként említi az elvárt haszonszintet hosszabb időn keresztül meghaladó tartós „extrahasznót”.

Úgy gondolja, hogy a kis- és középvállalkozások legalsóbb szintjei már akkor sikeresek, ha hosszabb időre biztosítják életben maradásukat. A középvállalkozás megmaradásának alapfeltétele a lépéstartás. Ha ez sikerül, akkor a piaci pozíciójának stabilizálása után elindulhat az expanszióra képes „nagyvállalkozási lét” felé.

Ha elfogadjuk az életképességnek azt a meghatározását, melyszerint egy társadalmilag elfogadott jövedelem biztosítása nagyrészt megteremti az életképesség feltételét, úgy az életképtelennek minősülő vállalkozás még bizonyos pontig eltartóképes lehet. Ha azonban a működése annyira veszteséges, hogy a mindenkori minimálbér kitermelésére sem képes, a vállalkozást eltartóképesnek sem nevezhetjük.

A fentiekből fakadóan tehát az életképesség mellett az eltartóképeség vizsgálatával is foglalkozni kell.

Annak ellenére, hogy a hazai szakirodalomban az életképesség fogalmával sokszor találkozhatunk, igazán először a SAPARD támogatások kapcsán került előtérbe. A támogatásokra vonatkozó jogszabályi előírások szerint bizonyos vidékfejlesztési támogatásokban csak azok a mezőgazdasági üzemek részesülhetnek, amelyek egy kívánt üzemi méretet elérnek, gazdaságilag életképesnek tekinthetők, vagy a fejlesztések révén azzá válhatnak. Ezen elv alkalmazása mögött az a cél húzódik meg, hogy a néhol szűkösen rendelkezésre álló fejlesztési forrásokat azokra a vállalkozásokra koncentráljuk, amelyek hosszabb távon is életképesek maradnak. Ugyanis egy ágazat, vagy a gazdaság modernizációja csak akkor valósulhat meg igazán, ha azokat az üzemeket támogatjuk melyeknek jövedelmezősége hosszabb távon biztosított. Ebben az esetben azonban mindenképp szükséges megemlíteni, hogy egyes térségekben a szorosan vett ökonómiai feltételeken túl más célok is előtérbe kell, hogy kerüljenek a támogatási döntések meghozatalakor. Ilyen célok például; a vidéki lét megőrzése, a vidék népességmegtartó erejének fenntartása, az erőforrások mezőgazdasági hasznosítása, a mezőgazdaság multifunkcionális lehetőségeinek hasznosítása.

Az előzőek alapján az életképességre vonatkozóan a következő definíciót fogalmazhatjuk meg: „Azokat a gazdaságokat tekinthetjük hosszabb távon gazdaságilag életképesnek,

amely legalább egy főfoglalkozású munkaerőt, legalább a minimálbér szintjén képes eltartani” (EU - tanulmányok V. 413 p.).

Látni kell azonban, hogy az életképesség nem biztosítéka, hanem szükséges feltétele a versenyképességnek. Az Európai Bizottság meghatározása szerint a versenyképesség a piaci részesedés viszonylag tartós és profitábilis megőrzésének képességét jelenti. Az életképességre adott első definíció alapján az a vállalkozás tekinthető versenyképesnek, mely szabad, nyílt és kompetitív piacon a társadalom számára elfogadható, az átlagosnál magasabb haszonra képes szert tenni (AKI tanulmányok, 2004.).

A gazdaságok és termékeik versenyképességét hosszabb távon a mezőgazdasági termelés műszaki-technológiai színvonala, a termelési struktúra, a gazdálkodás korszerűsége is alapvetően befolyásolja.

Az életképesség vizsgálata a Balatonfelvidéki borvidék néhány hegyközségében

A Balaton-felvidék az ország történelmi, nagy hagyományokkal rendelkező bortermő vidékei közé tartozik. A 18-19. századból származó írásokban találkozhatunk először a Balatonfelvidéki borvidék elnevezéssel. A borvidéki határokat illetően több átrendeződés is történt, így ma már a területén három borvidék található, a Balatonfelvidéki, a Badacsonyi és a Balatonfüred-Csopak. A szoroson vett Balatonfelvidéki borvidéket csak a Káli-medencei, a lesencei- és a cserszegi körzetbe tartozó falvak alkotják.

Vizsgálataim ezen falvak közül Balatonederics, Lesenceistvánd, Lesencefalu és Várvolgy községekre terjedt ki. A kiválasztott négy község a borvidék területének közel 30%-át adja. A felhasznált adatok a megjelölt falvak hegyközségi adatbázisaiból származnak. Tudatosan választottam az adatoknak e forrását, mivel a kataszteri nyilvántartást a hegyközségek vezetik, valamint - a hegyközségi törvény előírásai alapján – minden 500 m²-t meghaladó ültetvények használója kötelezően tagja e szervezetnek. Következésképp a méretekre, illetve az „üzemek” számára vonatkozóan a legpontosabb adatok itt találhatóak.

Tekintve, hogy a gazdasági életképesség a fejlesztési támogatások nézőpontjából nagyrészt méretkategória, első lépésként különböző méretkategóriák szerint csoportosítottam a falvak szőlőtermeléssel foglalkozó „üzemeit”, pontosabban szólva a szőlőtermeléssel is foglalkozó családi gazdaságait. A kapott eredményeket az alábbi táblázatban foglaltam össze.

1. táblázat: A vizsgált hegyközségek birtokstruktúrája

Terület (m ²)	"Üzemek"		Terület (m ²)		Átlag méret (ha)
	db	%	m ²	%	
0-1500	256	31	283 650	9%	0,11
1501-3000	314	38	686 738	22%	0,22
3001-4500	116	14	411 737	13%	0,35
4501-6000	58	7	300 607	10%	0,52
6001-7500	19	2	125 587	4%	0,66
7501-9000	14	2	116 467	4%	0,83
9001-	48	6	1 143 668	37%	2,38
Összesen	825	100	3 068 454	100%	0,37

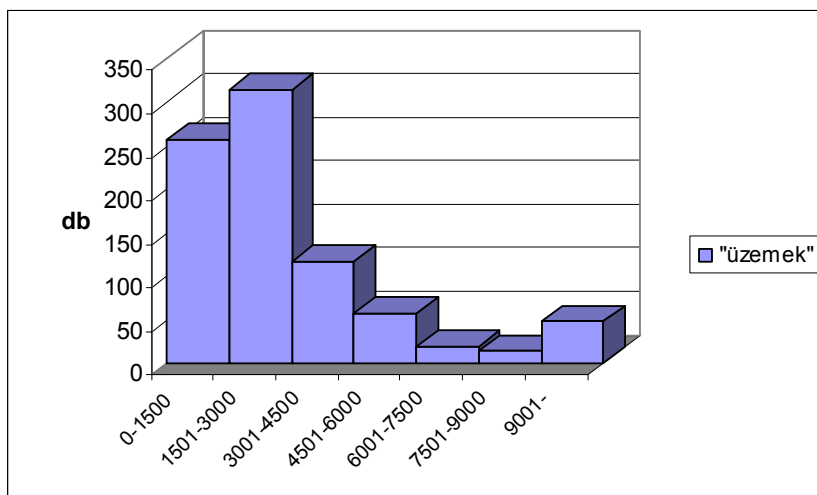
Forrás: HEGYIR rendszer, saját számítás

A táblázat a négy község adatait összesítve tartalmazza. A vizsgált négy hegyközség szőlőterülete a borvidék összes szőlőterületének több mint 30 %-át adja. A négy községre vonatkozó birtokszerkezet és termesztési technológia egyébként az egész borvidékre jellem-

zó. Ebből kifolyólag az ezek alapján levont következtetések nagyrészt a teljes Balatonfelvidéki borvidékre megfogalmazhatóak.

A táblázatból egyértelműen látszik az, hogy a Balatonfelvidéki borvidék az ország egyik legtagoltabb borvidékei közé tartozik. Az elaprózott birtokstruktúráját az is jól mutatja, hogy amíg országos átlagban 0,58 ha jut egy szőlőbirtokosra, addig a Balatonfelvidéken átlagosan 0,39 ha. Szőlőbirtokos alatt a bejelentkezett hegyközségi tagot kell érteni. Megjegyzendő, hogy ez a szerkezet nem tér el jelentősen az EU átlagától. Hasonló az olasz és a portugál viszonyokhoz, de jobb a görög helyzetnél (EU STAT, HNT).

1. ábra: A vizsgált hegyközségek méretkategóriák szerinti megoszlása

Forrás: HEGYIR rendszer, saját számítás

A hegyközségi nyilvántartások szerint a négy faluban összesen 825 család foglalkozik szőlőtermeléssel. Jellemző, hogy a kis szőlőterülettel rendelkező gazdaságok dominálnak, mivel közel 70 %-uk nem éri el a 3000 m²-t sem. Balatonederics kivételével a hegyközségekben az üzemek több mint 40 %-a az 1500-3000 m²-es területkategóriába esik. Mindez azonban a területi arányt tekintve csupán az összes szőlőterület 22 %-a. A 3000 m²-es határnak a területalapú támogatások igénybevételénél van jelentősége. A méretkorlát miatt az összes gazdálkodónak csupán 30 %-a juthat hozzá e támogatási forráshoz.

A strukturális alapokból lehívható támogatási források feltételeként az európai gyakorlat szerint a gazdaságok standard fedezeti hozzájárulása (SFH) a mérvadó. A standard fedezeti hozzájárulás a termelési érték és bizonyos változó költségek különbsége, egy területegységre (általában 1 hektárra) vagy állategységre számítva, és átlagos időjárás és üzemi feltételekre vonatkoztatva. Az ágazatok fajlagos SFH-értékét az ágazat méretével megszorozva megkapjuk a gazdaság összes standard fedezeti hozzájárulását, ami kifejezi az üzem potenciális jövedelemtermelő képességét. A standard fedezeti hozzájárulás szolgál az ökonomiai üzemméret meghatározására, amelynek alapegysége az európai méretegység (EUME). A meghatározás szerint egy EUME 1200 euró standard fedezeti hozzájárulással egyezik meg. Egy EUME, 265 Ft/euró-val számolva 318 000 Ft. Amennyiben az üzem számított SFH-ja magasabb, mint 2 EUME, úgy a gazdaság életképesnek tekinthető az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatások igénybevétele szempontjából.

Az SFH viszonylag egyszerűen meghatározható mutatószám, mely a gazdaság teljesítményéhez is kapcsolódik. Az SFH az egyszerű méretbeli kategorizálásnál összetettebb, mivel a gazdaság teljesítményét, teljesítő képességét is figyelembe veszi.

A 146/2004. (IX. 30.) FVM rendelet melléklete szerint az egyéb borszőlőt termelő gazdaságok esetén 289.185 Ft az egy hektárra vetített SFH érték. Annak érdekében, hogy a gazdaságok igénybe tudják venni a strukturális alapokból érkező támogatási forrásokat, legalább 2,2 ha szőlőültetvénnyel kellene rendelkezniük. Figyelembe véve e borvidék elaprózott birtokstruktúráját meglehetősen kicsi azon üzemek számaránya, amelyek élhetnek e finanszírozási forrással. Összesen 48 db - a gazdaságok 6 %-a - található 9000 m² feletti területkategóriában. Az üzemi adatok vizsgálatából kitűnik, hogy ezek közül is csupán 17 gazdaság területe haladja meg a 2,2 hektáros méretet, azaz e négy hegyközségben működő szőlőtermelő gazdaságok alig 2 %-a tekinthető támogatási szempontból életképesnek.

Összefoglalás, következtetések

A leírtak alapján azonban több kérdés fogalmazható meg! Valóban életképes az a gazdaság, ahol a működés során 636.000 Ft SFH-t realizálnak? Megfelelnek azoknak a feltételeknek, amelyeket a dolgozat első részében megfogalmazott életképességre vonatkozó definíció tartalmaz? Véleményem szerint: nem. Az AKI munkatársai által 2004-ben készített tanulmányban a kétmillió forint SFH-t elérő gazdaságokat tekintik gazdaságilag életképesnek. Elemzésük alapján, legalább ekkora potenciális teljesítőképesség szükséges ahhoz, hogy a gazdaság egy főfoglalkozású munkaerőt minimálbéren képes legyen eltartani.

Az eddigiekből megállapítható, hogy az általánosságban sokat hangoztatott elaprózottság valóban élő probléma a magyar mezőgazdaságban. Bár vannak jelek, melyek arra mutatnak, hogy történik valamiféle koncentráció, azonban ez nem minden ágazatban általános érvényű tendencia. A szőlőtermesztéssel foglalkozó gazdaságoknál ez különösen nehéz, mivel az ültetvénytelepítésnek jelentős beruházási erőforrásigénye van, valamint a szőlőtermesztés szabályozási rendszere sem mindig segíti az átlagos üzemméret növelését.

Figyelembe véve e borvidék földrajzi elhelyezkedéséből következő adottságait is, ez az elaprózott ültetvénystruktúra bizonyára a jövőben is meg fog maradni, továbbra is sajátossága lesz ennek a térségnek. A Balaton közelségéből fakadóan, mint üdülőkörzetben sok az olyan szőlőtulajdonos, aki aktív pihenésként szőlőt is művel. Természetesen más a helyzet a helyi állandó lakosság körében, akiknek évszázadokon keresztül a szőlőtermelés és a borászat volt az egyik fő megélhetési lehetőségük. Mire számíthatnak Ők? Vagy számíthatnak e Órájuk? Mi lesz azzal a sok száz elöregedett ültetvényeket művelő, alacsony technológiai színvonallal rendelkező családi gazdasággal, amelyek a támogatási források feltételrendszere szerint nem számíthatnak életképesnek? Kiesnek a támogatásra jogosultak köréből, így igazából esélyük sincs arra, hogy gazdálkodásuk eszköz és feltételrendszerén újítva versenyképes gazdasággá váljanak.

Megvizsgáltam e termelői kör életkor szerinti összetételét is. Anélkül, hogy részletesen bemutatnám a kapott eredményeket, elmondható, hogy sajnos az idősebb korosztály az, akik e körben jellemzően jelen vannak. Ez a tény újfent súlyos problémákat vet fel. Mi lesz a sorsa az idővel elhagyott ültetvényeknek? Hogy változik meg e hagyományos bortermő vidék képe? Mik lehetnek a kitörési lehetőségek? Ezekre a kérdésekre a választ további vizsgálatok alapján adhatjuk csak meg.

Irodalomjegyzék

Dr. Inotai András (szerk.) (2004): EU-Tanulmányok V.

Kozma Ferenc (2001): Elméleti kérdések a kis-, és középvállalatok „életképesség”-éről

Agrárgazdasági tanulmányok (2004)

Lukács Bence¹ – Olajos Marcell² – Dr. Tamaska László³

CSOMAGOLÓANYAGOK ÉLETCIKLUS-ELEMZÉSE ÉS ÉLETCIKLUS-KÖLTSÉGELEMZÉSE

The fundamental task of packaging material is to preserve the quality of the product inside, to conserving its consistence and to ease the transport.

The flow of the packaging waste in Hungary is constantly growing, the annual output in 2005 was 835 kt. Half of this amount was utilized in compliance with the European Union directive, and the target is to recover more and more waste. However, the constantly growing recycling will not be able to solve environmental problems, *horribile dictu* its impact can be negative. While the packaging material belongs to the product, its gainful lifetime extends form „extremely short” to „short”. It is important to know the environmental burdens of its manufacturing and waste management. The other relevant question is „how much is the fish”.

Bevezetés

A csomagolás célja a termékek mennyiségi és minőségi megóvása a termeléstől a felhasználásig az elosztási láncon (anyagmozgatás, szállítás, raktározás, tárolás, rakodás) keresztül. Ez a védelem több tényezővel szemben érvényesülhet:

- Erőhatásokkal szemben, melyek a szállítójármű mozgásából, az áru kezeléséből (pl. emelés), vagy a halmazolásból erednek.
- Időjárás hatásokkal szemben.
- Az árut és a csomagolást körülvevő élővilág okozta biológiai hatásokkal szemben.

A csomagolás csak az alábbiakból áll (EK, 1994; Kormány, 2002):

- a) fogyasztói vagy elsődleges csomagolás, amely értékesítési egységet képez a végső felhasználó vagy fogyasztó számára a vásárláskor;
- b) gyűjtő- vagy másodlagos csomagolás, amely a vásárlás helyén meghatározott értékesítési egységet foglal össze, amennyiben az egységeket ilyenként értékesítik a végső használó vagy fogyasztó részére, vagy amennyiben az csupán a polcok feltöltésének eszközéül szolgál az értékesítés helyén; azt a termékről a termék tulajdonságainak változtatása nélkül el lehet távolítani;
- c) szállítási vagy harmadlagos csomagolás, a fogyasztói vagy gyűjtőcsomagolás kezelését és szállítását, továbbá a fizikai kezelésnél és szállításnál történő károsodás elkerülését elősegítő csomagolás. A szállítási csomagolás nem foglalja magában a közúti, vasúti, vízi és légi közlekedésben használatos konténereket.

A csomagolás így szervesen kapcsolódik a termékhez; fizikailag ugyan elválasztható tőle, ám logikailag a legtöbb esetben nem. A csomagolás hasznos élettartama ennek megfelelően igen rövid, gyakran össze sem mérhető a termékével. Azonban előállításával, szállításával és hulladékká válása utáni kezelésével együtt a termék életciklusába foglalva szignifikánsan jelentkezik. Nehéz ilyenkor környezettudatosnak lenni, nem is beszélve arról, hogy

---

¹ Lukács Bence, Okl. környezetmérnök, projektmenedzser, KM-Projekt Mérnöki Tanácsadó és Szolgáltató Kft., lbence@gmail.com

² Környezetmérnök szakos hallgató, Pannon Egyetem, Környezetmérnöki és Kémiai Techn. Tanszék, olmarci@vipmail.hu

³ Egyetemi doktor, ügyvezető igazgató, KM-Projekt Mérnöki Tanácsadó és Szolgáltató Kft., kmprojekt@kmprojekt.hu

az a csomagolás, amellyel a fogyasztó találkozik, inkább befolyásolja, mint segíti a döntésben. További problémát jelenthet, ha a kívánt termék nem kapható az ideális, vagy legkevésbé környezetterhelő csomagolásban, így kialakulhat az a szélsőséges zöld szemlélet, amely eredményeképp a csomagolás határozza meg a terméket (Szilágyi, 2002).

Első ránézésre nyilvánvalónak tűnik, hogy az újrahasznosítás környezetvédelmi szempontból előnyösebb a lerakáshoz képest, de sokat vitatkoznak azon, hogy az étetéshez képest mutatkozik-e előny, és ha igen, mekkora.

A csomagolási hulladékokról szóló direktíva (EK, 1994) 6. cikkének (5) bekezdése így szól: *„Legkésőbb 2007. december 31-ig az Európai Parlament és a Tanács minősített többséggel és a Bizottság javaslata alapján eljárva meghatározza a 2009-től 2014-ig tartó harmadik ötéves időszak célkitűzéseit, a tagállamok által az (1) bekezdésben megállapított célkitűzések elérése során szerzett tapasztalatok, valamint a tudományos kutatások és értékelési technikák, úgymint az életciklus értékelés és a költség-haszon elemzés megállapításai alapján. Ezt a folyamatot ötévente meg kell ismételni.”* Ezért rendkívül kardinális a csomagolóanyagok életciklus-elemzésének elvégzése!

Nézzünk egy olyan egyszerű élelmiszeripari példát, mint a tojástartó! Magyarországon is többféle „tojás csomagolás” létezik: kisebb kiserelésben (6, ill. 10 db tojás tárolására) zárható polisztirol, illetve papírtartó is (ez utóbbi zömében viseli a hazai „környezetbarát termék” védjegyet). Nagyobb kiserelésben nyitott tálcás, egymásra helyezhető tartó, amely kivétel nélkül papírból készül.

Az USÁban a szilárd hulladék kb. 0,6%-a polisztirol – élelmiszer és egyéb, a termék védelmét szolgáló – csomagolás. A polisztirol élelmiszercsomagolás közegészségügyileg megfelelő, megvéd a kórokozók és a megromlás ellen, ám megfontolandó a sztirol penetrációja az elfogyasztásra kerülő részekbe.

A papír nem óv a nedvességtől, alakja deformálódhat. Az újrapapír könnyű anyag, ám gyenge vízállósága miatt külön utókezelést igényel. Előnye, hogy felhasználásával 25–70% közé tehető energiamegtakarítás érhető el. Kulcskérdés a már újrahasznosított papír újbóli felhasználása (mondjuk, ismét tojástartóként) a rostminőséget illetően. Az ipar véleménye szerint a papírostok kb. négy ciklust képesek „elviselni”, ez után olyannyira töredeznek, hogy lehetetlenné válik hasznosításuk. A papírhulladék összegyűjtése energiát igényel (elektromos áram, gázolaj), így károsanyag-emisszióval is számolni kell.

Európában megfigyelhető az a társadalmi felfogás, amely szerint a műanyagok sok helyet foglalnak a lerakón, így más kezelési módot kell keresni, ugyanakkor elégetésük során keletkező dioxin egészségügyi hatásai feszültséget okoznak; a papír pedig biológiailag lebontható.

Életciklus-elemzés, életciklus-költségelemzés

Az életciklus-költségelemzés két fajtáját szokták alkalmazni⁴: a **pénzügyi LCC** minden, a rendszerrel felmerülő költséget figyelembe vesz, mintha az életciklus-rendszer egyetlen gazdasági szereplő lenne. A **környezeti LCC** három különböző súlyozómódszert alkalmaz a környezeti hatások monetarizálásához, pl. emisszió és erőforrások felhasználása. Mivel mindkét módszer ugyanazt a mértékegységet használja, így könnyen felhasználhatók együtt egy gazdasági jóléti mutató kiszámításához.

Az LCC kifejezést sokkal gyakrabban használják a hosszú élettartamú és/vagy viszonylag magas működési költségű termékek minden költségének elszámolására (pl. épületek). En-

---

⁴ Más, hasonló gazdasági módszerek is alkalmazhatók, amelyek környezeti hatásokat is tartalmaznak, pl. költség-haszon elemzés, bár ez nem elég áttekinthető.

nek LCA-val történő összehangolására olyan megoldás kínálkozik, hogy minden áramhoz ütemezést és költséget kell rendelni.

Az LCC-re nincs szabvány vagy tanúsítvány, bár számtalan példát és definíciót találni, amely elmagyarázza, mit jelent és mit nem. Még az ISO 14040 nemzetközi szabványban is csak annyit találunk, hogy az életciklus-elemzés nem értékeli a terméket társadalmi vagy gazdasági szempontból. Ha pénzügyi LCC-t végzünk egy életciklus-elemzéshez, minden költséget be kell építeni, amely eleget tesz a funkcionális egység követelményeinek.

A környezeti LCC az LCA súlyozott módszereként fogható fel. A környezeti LCC egyik célja a döntési változók halmazának kezelhető számúvá csökkentése, valamint a környezetvédelmi tanulmányok eredményeinek jobb kommunikálása, ezen felül a pénzügyi LCC kiegészítője is lehet. Ezért ügyelni kell arra, hol húzzuk meg a két LCC közötti határt. Pl. a környezetvédelmi adó lehet pénzügyi költség, és környezeti költség becslése, de ha a pénzügyi és környezeti LCC-t kombináljuk, nem szabad elkövetnünk „kettős könyvelést”, vagyis csupán egyetlen helyen szerepelhet ez a költség.

Az LCA és a környezeti LCC egymást követő eszközök lehetnek, amelyben az LCC az LCA aggregált eredményeit használja fel. A kétféle LCC ötvözésével jóléti gazdasági elemzést végezhetünk, ha a rendszer releváns környezeti és gazdasági aspektusait vesszük figyelembe.

Ami a szükséges eszközök kombinálásához szükséges:

1. az adatgyűjtés lehetősége
2. a döntéshozó preferenciájának ismerete
3. a döntéshozó preferenciájának módszeralkalmassága

Jelenleg nem létezik tökéletes súlyozási módszer. Talán nem is lesz soha olyan módszer, amely alkalmasnak bizonyul az elemzés minden tárgyára és esetére. Különböző súlyozási módszerek különböző eredményt fognak adni, és nem mindig jelenthető ki, hogy egyik vagy másik a legalkalmasabb egy bizonyos probléma megoldására. Talán az a legjobb, ha óvatosan kezeljük a feltételezéseket és módszereket, és ha már használjuk ezeket, akkor megértjük és egyetértünk velük. A környezeti súlyozás az LCA eredmények kommunikációjának egy lépése. Az ISO 14043 szabvány szerint „a kommunikációt az életciklus interpretációja alatt kell végezni, ezért ez a fázis áttekinthető kell legyen. Ahol preferenciát, feltételezést, vagy értékválasztást alkalmaznak, ezeket érthetően ki kell fejeznie az LCA-t végzőnek.”

Az aggregált adatoknál mindig el fog veszni némi információ. Szigorúan tudományos alapon megvitatható a környezeti adat súlyozása egyetlen egységgé, amely később összevetésre kerül gazdasági adattal.

A súlyozómódszer arra is alkalmazható, hogy fontosság szerint különbséget lehessen tenni az egyes elemzési területek közt. Ha pl. hulladékgazdálkodási rendszerek gazdasági elemzését végezzük, számos környezeti súlyozómódszert kell használnunk párhuzamosan, hogy megmutathassuk, miben különböznek az eredmények. Azt persze fontos megjegyezni, hogy a módszerek közti különbség nem csak a bizonytalanságból ered, hanem az értékelési alapok különbségéből is (Reich, 2005).

Rendszerhatár, funkcionális egység

Jelen tanulmányban a funkcionális egységnek 1000 db tojás tízdarabos csomagolását választottuk. Ennek kiválasztása arra való tekintettel történt, hogy ugyan létezik a piacon kisebb 6 db-os, illetve papírból készült tálcás csomagolás is, amelynek anyagfelhasználása fajlagosan több, illetve kevesebb, valamint egy átlagos háztartásban – ha van választási

lehetőség – túlnyomórészt a tízdarabos csomagolást választják. A műanyag (polisztirol – PS) tojástartó tömege 22,5 g, a papíré 33 g.

A rendszerhatárt a csomagolás import alapanyagokból készült előállításánál húztuk meg, értelemszerűen beletartozik a hazai villamos energia-szektor kibocsátása és a belőlük keletkező hulladék kezelése is országos szinten (így figyelembe vettük a FKF Rt. által működtetett rákospalotai hulladékégetőt is).

A kisebb segédanyagokat kizártuk az életciklus-leltárból, mivel becslésük alapján .A mechanikai sérülések és karbantartások leírását nem vettük figyelembe. A PS-t az Európai Unióban gyártják, a granulátum közúti szállítással érkezik Magyarországra. Az újrapiapírból készült tojástartó gyártása azonban belföldön történik, országon belül visszaforgatott hulladékpapír, illetve import papíripari fa (rost) felhasználásával.

A következő főbb környezetihatás-indikátorokat használtuk:

- Energiaigény: elektromos áram és hő
- Nemmegújuló tüzelőanyag: kőszén, üzemanyag, földgáz
- Nyersanyag: főbb nyersanyagok
- Elsődleges energiaforrások: kőszén, nyersolaj, vízenergia, atomenergia, nyers földgáz, biomassza
- Emisszió a levegőbe: CH₄, SO₂, NO_x, CO és CO₂;
- Emisszió a vízbe: összes lebegőanyag (TSS), biológiai oxigénigény (BOI), kémiai oxigénigény (KOI), klórozott szerves anyagok (AOXs);
- Szilárd szennyezők: életútvégi szilárd hulladékok a lerakón, illetve égetőben.

Az energetika esetében az európai átlagot vettük figyelembe, az elemzést a GaBi 4 szoftverrel végeztük, valamint az alábbi kiegészítő információkat tehetjük:

1. A PS-gyártás, hulladékpapír-feldolgozás és papírgyártás energiaigénye a BUWAL 250 adatbázisból származik.
2. A nyersanyagszállítás energiaigényének számításánál figyelembe vettük, hogy a nyersanyag európai országokból érkezik, kb. 1000 km távolságról, 26 tonnás kamionokkal. A nyersanyag a PS granulátumot, illetve a papírgyártáshoz a rostokat (faanyagot) jelenti, járművenként 24 tonna rakománnyal. A hulladékpapír szállítása a papírgyárba 26 tonnás kamionnal történik, járművenként 25 t rakománnyal, 150 km-es szállítási távolságot feltételezve.
3. Az üres tojástartók tojástermelőkhöz, valamint kereskedőkhöz történő szállítása 14,5 tonnás kamionokkal történt, 150 km-es szállítási távolságot feltételezve.
4. A hazai feldolgozáshoz, gyártáshoz a már rendelkezésre álló, elkészített hazai aggregált villamos energia-ipari adatokat vettük figyelembe (Tamaska, 2005).
5. A hulladékok összegyűjtése 10,3 tonnás járművekkel történik, 30 km távolságra.
6. A PS hulladék újrafelhasználása nem lehetséges, az ebből keletkező hulladék 10%-a égetésre, 90%-a lerakásra kerül. A tojástartóból származó papírhulladék hasznosítása elhanyagolható, szintén 10:90 arányban kerül égetésre, ill. lerakásra.
7. Tekintettel arra, hogy a papírból készült tojástartó elnyerte a Környezetbarát Termék Kht. minősítő védjegyét, ez az előállított termékre 1,4 MWh/t-ban maximálja a villamos energia-felhasználást, illetve 11,25 GJ/t-ban a hőenergiafelhasználást, a nyers rostok felhasználását pedig 25%-ban. Erre tekintettel készült el a gyártás modellje az életciklus-elemző szoftverben.
8. A gázkibocsátás, folyékony és szilárd hulladék forrása a BUWAL 250 adatbázis.

Eredmények, értékelés:

A tojástartó költségelemzése az 1. táblázatban található eredményt hozta (nem tartalmazza a munkaerő költségét!), az életciklus-elemzés pedig a 2. táblázatban látható.

1. táblázat Tojástartók költségelemzése

<i>Költségek (forintban)</i>	<i>Papír (3,3 kg)</i>	<i>PS (2.25 kg)</i>
Gyártási költség	1483,61	1488,48
Elektromos áram	769,82	778,13
Hőenergia	660,00	0
nyersanyag	41,25	710,35
másodnyersanyag	12,54	0
Hulladékkezelés	59,98	41,33
Szállítási költség	30,74	42,65
Hulladékegetés (energiaértékesítés)	- 85,43	- 56,15
Összes költség	1488,9	1516,31

2. táblázat A kétféle tojástartó életciklus-elemzése

	Tojástartó – papír	Tojástartó – PS
Ecoindicator '95	20.685	11.878
CML96, Savasodási potenciál (AP) [kg SO ₂ -Equiv.]	0.7479	0.2903
CML96, Eutrofizációs potenciál (EP) [kg Phosphate-Equiv.]	0.03177	0.01340
CML96, Éghajlatváltozási potenciál (GWP 100 years) [kg CO ₂ -Equiv.]	19.572	11.397
CML96, Ózonszökkenési potenciál (ODP) [kg R11-Equiv.]	0.0001313	5.74E-05
CML96, Fotokémiai oxidációs potenciál (POCP) [kg Ethene-Equiv.]	0.006381	0.01520
EI95, Karcinogén összetevők [kg PAH-Equiv.]	2.67E-05	9.28E-06
EI95, Nehézfémek [kg Pb-Equiv.]	0.0002378	0.0001822
EI95, Peszticid [kg active ingr.]	0	0
EI95, Téli szmog [kg SO ₂ -Equiv.]	0.3271	0.1619

Az Ecoindicator '95 értékelési módszert alkalmazva a polisztirol tojástartó a jobb választás. Környezeti hatásaitak tekintve a polisztirol majdnem „kétszer jobb” a papírnál. Költségeiket elemezve pedig az tűnik ki, hogy a polisztirol ugyan kicsit drágább, s a papír magyarországi viszonyoknak megfelelő hulladékkezelése alkalmazásával (villamos- illetve hőenergiát nyerve a hulladékból, a szaldót javítva) az összes költség nagyjából megegyezik a gyártási költséggel.

A papír tojástartó gyártására részletes forgatókönyveket jelen dolgozatban helyszűke miatt nem mutatunk be, ám amennyiben 100%-ban újrahasznosított papírból készül a gyártás, és nem használnak fel szűz rostokat, úgy a környezetterhelés 15,116 pontnyira csökken.

Nyilvánvaló, hogy amennyiben a papírdobozt saját háztartásunkban sikerül újrahasználni (ez a piacon nagyobb sikerrel működhet, mint élelmiszerboltban), úgy a papír környezetterhelése még inkább csökken (a műanyag tojástartó nyilvánvalóan nem alkalmas erre a többutas használatra). Ennek megvalósítását nehezíti, hogy az uniós élelmiszerhigiéniai előírások miatt nem szabad a tojástartókat többször felhasználni. Más kérdés, hogy a szigorú szabályozások miért engedik meg ugyanakkor a guanós héjú tojások forgalomba hozatalát.

Irodalomjegyzék:

EK (1994) *Az Európai Parlament és a Tanács 94/62/EK irányelve a csomagolásról és csomagolási hulladékról*

Kormány (2002): 94/2002. (V. 5.) kormányrendelet a csomagolásról és a csomagolási hulladék kezelésének részletes szabályairól

M. C. Reich (2005): *Economic assessment of municipal waste management systems—case studies using a combination of life cycle assessment (LCA) and life cycle costing (LCC)*. J. of Cleaner Production, **13**, p. 253–263

Szilágyi L. (2002): *Milyen sört vegyek?* KukaBúvár, 2002. ősz (<http://www.kukabuvár.hu/cikk/8723>)

Tamaska L. (2005): A tej életciklus-elemzése, PhD-értekezés (benyújtás alatt).

Olajos Marcell¹ - Lukács Bence² – Dr. Tamaska László³

AZ ÜVEGHÁZHATÁSÚ GÁZOK KIBOCSÁTÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSA GAZDASÁGI ESZKÖZÖKKEL; AZ EMISSZIÓ KERESKEDELEM

The climate change effects and the extreme weather phenomena related to the atmospheric concentration of the greenhouse gasses (GHGs) present in the recent years mean a huge threat and challenge for the humanity. The brief history of the international collaboration on climate change is summarized in this study. The description of the greenhouse gas emission unit trading system of the European Union is given, that was set up in order to fulfill the undertakings of the Kyoto Protocol. The Hungarian national regulations on this topic are also mentioned. The paper also introduces a project that was initiated in order to improve the environmental performance of the dairy farms and dairy industry based on the lifecycle assessment of the milk production. The goal of the project is to mitigate endemic methane production of ruminant by means of forage management tools using soybean supplement.

A nyolcvanas évek második fele óta – amikor az emberek felismerték az üvegházhatású gázok kibocsátásának fenntarthatatlan ütemét, és az ezzel járó globális környezeti problémák kialakulását – több nemzetközi kezdeményezés történt az üvegházhatású gázok kibocsátásának megfékezésére, korlátozására. A Meteorológiai Világszervezet és az UNEP 1988-ban létrehozta az Éghajlatváltozási Kormányközi Testületet (IPCC). A testület célja a megfigyelési adatok, modellezési és hatáselemzési vizsgálatok eredményeinek áttekintése, értelmezése, tudományos konszenzus kialakítása és a tájékoztatás.

Az 1992-es Környezet és Fejlődés Világkonferencia (UNCED) volt az egyik nagy fordulópontra, melyet Rio de Janeiróban tartottak 117 ország állam- és kormányfőjének részvételével. Itt írták alá az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményét.

Az előkészítés során kiemelt szerepet kaptak az átalakuló gazdaságú országokra vonatkozó kötelezettségek. Az országok körét nem határozták meg formálisan, de a kelet-európai, volt szocialista országokat értették alatta.

Az egyezmény célja az éghajlati rendszerre gyakorolt veszélyes antropogén hatás megakadályozása az üvegház-gázok légköri koncentrációjának stabilizálása révén. Mindezt olyan időn belül kell elérni, hogy az ökológiai rendszerek alkalmazkodni tudjanak az éghajlati változáshoz, valamint az éghajlatváltozás az élelmiszertermelést se fenyegetse. A fenntartható gazdasági fejlődést azonban szintén szem előtt kell tartani [Csóka, 2003].

A felelősség kérdése kapcsán hangsúlyozza, hogy a fejlett országokat képviselő feleknek vezető szerepet kell betölteni az éghajlatváltozás és annak káros hatásainak leküzdésében.

A teljes körű együttműködésen túl a lényegi kérdésekben az előzetes tárgyalások során az egyeztetésekből a lényegi kompromisszumoknak három fő csoportja született, ezek a kibo-

---

¹ Környezetmérnök szakos hallgató, Pannon Egyetem, Környezetmérnöki és Kémiai Techn. Tanszék, olmarci@vipmail.hu

² Okl. környezetmérnök, projektmenedzser, KM-Projekt Mérnöki Tanácsadó és Szolgáltató Kft., lbence@gmail.com

³ Egyetemi doktor, ügyvezető igazgató, KM-Projekt Mérnöki Tanácsadó és Szolgáltató Kft., kmprojekt@kmprojekt.hu

csátás korlátozása, a fejlődő országok támogatása és az engedmények az átalakuló gazdaságú országoknak.

Az Egyezmény a végrehajtás elősegítésére és ellenőrzésére létrehozta a Részesek Konferenciáját. Az Egyezményben részes felek ennek a testületnek kötelesek tájékoztatást adni az Egyezménnyel kapcsolatban meghozott nemzeti intézkedésekről, valamint a kibocsátási szintekről és a nyelönkénti üvegházgáz kikerülésről.

Az Éghajlatváltozási Keretegyezmény 1994-ben lépett hatályba.

A részes államok első konferenciáját 1995-ben tartották meg Berlinben. Az ekkor elfogadott ún. Berlini Mandátum alapján megkezdődtek a tárgyalások a kibocsátásokkal kapcsolatban.

A Részesek Konferenciájának második ülészakát Genfben tartották 1996-ban. Leglényesebb eredménye, hogy a résztvevő 161 ország megerősítette, hogy a következő, Kiotóban tartandó konferencián olyan előterjesztést készítenek, amelyben meghatározzák az üvegház-gázok kibocsátásának csökkentésére vonatkozó ütemtervet. Azonban továbbra is maradtak megválaszolatlan kérdések, mint a figyelembe veendő gázok, a kibocsátás-csökkentés mértéke, az intézkedések ütemezése, az együttes megvalósítás, a nyelők becsapítása, vagy a konkrét intézkedések meghatározása.

A Részesek Konferenciájának harmadik ülészakán, 1997-ben körülbelül hatezer fő vett részt, 161 ország delegációja, valamint nemzetközi szervezetek, nem kormányzati szervezetek képviselői. Az ülészak napirendi pontjai között legnagyobb figyelmet a Kiotói Jegyzőkönyv kapta, melyet az ülészak végén fogadtak el.

Az elfogadott jegyzőkönyvben konkrét szakpolitikák és intézkedések megvalósítására és kidolgozására kötelezték magukat a felek. A kibocsátás csökkentését összesen 38 iparosított, és átalakuló gazdaságú ország vállalta átlagosan 5,2%-kal a 2008-2012 közötti időszakra. A vállalás és a teljesítés az öt év átlagára vonatkozik [Fenntartható Fejlődés Bizottság, 1998].

A Jegyzőkönyv konkrétan hat gázt, illetve gázcsoportot jelöl meg: a széndioxidot, a metánt, a dinitrogénoxidot, a fluorozott szénhidrogéneket, a perfluorkarbonokat és a kénhexafluoridot. Az egyes gázok kibocsátás-változása a széndioxid üvegházhatásának egyenértékében (GWP) fejezhető ki. A kibocsátás korlátozást illetve csökkentést az egyes országok a keretegyezményben meghatározott báziszint százalékában adták meg. A bázis szint Magyarország számára az 1985-1987-es évek átlagkibocsátása (ún. történelmi szint), ehhez képest a vállalt csökkentés 2008-2012-es időszak átlagára 6%-os. Az Európai Közösség országai egységes 8%-os csökkentést vállaltak, melyet közösen kell teljesíteniük (burden sharing).

A Jegyzőkönyv lehetővé teszi az elszámolás „nettósítását”, ami azt jelenti, hogy a forrásonkénti kibocsátásokból levonható az adott gázok légkörből való kikerülése, amit a nyelők biztosítanak.

Az együttes megvalósítás (Joint Implementation – JI) annyit jelent, hogy a Jegyzőkönyv I. Függelékében szereplő országok együttesen teljesíthetik kibocsátás-csökkentési vállalásukat. Az együttes megvalósítás feltétele, hogy a beruházást előzetesen, mint JI projektet elfogadják, azt a részesek előzetesen jóváhagyják, és az abban résztvevők a vállalt kötelezettségeiket teljesítsék.

A Jegyzőkönyv rendelkezik az emisszió-kereskedelemről, rögzíti, hogy ez a megoldás csak kiegészítő jellegű lehet az egyes országok és azokon belül a súlyosan szennyező tevékenységek emissziójának csökkentésében.

A tiszta fejlesztési mechanizmusban (Clean Development Mechanisms – CMD) a fejlődő országok is részt vehetnek, szemben az együttes megvalósítással és a kibocsátási jogok kereskedelmével. A mechanizmus célja az I. Függelékben nem szereplő részesek segítése a fenntartható fejlődés és az éghajlat védelmének elérésében. Ez alapján, ha az I. Függelékben felsorolt valamelyik ország kibocsátás-csökkentő beruházást valósít meg egy fejlődő országban, akkor az így elért emisszió csökkentést jóváírhatja saját vállalásainak elszámolásakor.

A Jegyzőkönyv a kibocsátási jogok adás-vételén túl lehetővé teszi azok tárolását is (banking), azaz a fel nem használt és nem is értékesített jogok a következő elszámolási időszakban felhasználhatók.

A Kiotói Jegyzőkönyvet 1998. március 16-án nyitották meg aláírásra New Yorkban, az ENSZ székhelyén. Hatálybalépésének több együttes feltétele van. A legfontosabb az, hogy annyi nemzetnek kell legalább ratifikálni, ahánynak a kibocsátása összességében eléri, vagy meghaladja a világ 1990. évi kibocsátásának 55%-át. A Jegyzőkönyvet 2003. márciusáig 84-en írták alá, és 106 ország ratifikálta, de a szükséges 55%-ból egyelőre csak 44% van meg.

A 2001-es Marrakechi Megállapodással zárult le a Kiotói Jegyzőkönyv egy közel 240 oldalas kiegészítéssel. A Marrakechi Megállapodás olyan részleteket szabályoz, mint:

- Az előírt mennyiségek meghatározása, hogyan kell fennmaradó egységet (assigned amount unit – AAU) számolni,
- Nyelők beszámítása,
- Büntetések, szankciók,
- Nyilvántartási rendszerek felállítása,
- Új pénzügyi támogatási alapok,
- A Kiotói Mechanizmusok feltételei (Együttes Megvalósítás, Tiszta Fejlesztési Mechanizmus, Emisszió Kereskedelem), stb.

A Marrakechi Megállapodás a részletek kidolgozásával tehát gyakorlatilag megnyitotta az utat a Kiotói Mechanizmusok alkalmazása felé, felgyorsultak a JI és a CMD projektek, az irántuk megnyilvánuló érdeklődés – elsősorban a hollandok és a dánok részéről – megnőtt [Beliczay, Szabó, 2003].

Mind a Kiotói, mind az Európai Unió emisszió-kereskedelmi rendszer tág teret biztosít a résztvevő országok számára, hogy hogyan érik el a vállalt kötelezettségeiket.

A nemzeti emisszió-kereskedelmi rendszerek főbb elemei, melyek döntő befolyással bírnak a megvalósítás hatékonyságára, a bevezetés egyszerűségére és az egyes nemzeti rendszerek átjárhatóságára az alábbiak:

- elosztási mód (árverés, szétosztás, kiigazítás),
- az új belépők kezelése,
- upstream vagy downstream megközelítés,
- abszolút és relatív plafonok,
- tartalékolás (banking),
- monitoring.

Az Európai Unió üvegházhatású gázok kibocsátási egységeinek kereskedelmének első szakasza 2005. január 1-től 2007 december 31-ig tart. Ez az úgynevezett tanulási szakasz, amikor még a feltételek sokkal kevésbé szigorúak. A második szakasz 2008. január 1-től kezdődik, és 2012 december 31-ig tart. Itt már a tényleges feltételek érvényesek. 2012-től várhatóan ötéves időszakokban fog a kereskedelem bonyolódni.

Az emisszió kereskedelmet Magyarországon a 2005. évi XV. Törvény az üvegházhatású gázok kibocsátási egységeinek kereskedelméről szabályozza, mely az egyes létesítmények üvegházhatású gázkibocsátásának engedélyezéséről, nyomon követéséről és jelentéséről szóló 272/2004. (IX. 29.) Kormány rendelettel együtt megfelel az Európai Közösség jogi szabályozásainak, melyek:

- az Európai Parlament és a Tanács 2003/87/EK irányelve (2003. október 13.) az üvegházhatást okozó gázok kibocsátási egységei Közösségen belüli kereskedelmi rendszerének létrehozásáról és a 96/61/EK irányelv módosításáról;
- az Európai Parlament és a Tanács 2004/101/EK irányelve (2004. október 27.) az üvegházhatást okozó gázok kibocsátási egységei Közösségen belüli kereskedelmi rendszerének létrehozásáról szóló 2003/87/EK irányelvnek a Kiotói Jegyzőkönyv projektmechanizmusaira tekintettel történő módosításáról.

Az egyes államoknak minden egyes időszakra nemzeti kvóta-elosztási tervet kell felállítaniuk, amelyben meg kell jelölni az összes emissziós kvóta nagyságát, és azt, hogy a kibocsátási jogokat milyen objektív módszerrel kívánják elosztani. A nemzeti rendszerek megtervezésekor széles körű társadalmi vitát kell lefolytatni.

A 2005-2007 közötti időszakban az üvegházhatású gázok kibocsátási egységeinek kereskedelmére vonatkozó Nemzeti Kiosztási Terv, és Nemzeti Kiosztási Lista kihirdetéséről, valamint a kibocsátási egységek kiosztásának részletes szabályairól a 66/2006. (III. 27.) Kormány rendelet rendelkezik. A nemzeti kvóta-elosztási tervet az Európai Bizottság is jóváhagyta.

Az első szakaszban a kibocsátási jogokat ingyenesen kerülnek elosztásra, majd a második szakaszban legalább 90%-ot kell ingyenesen elosztani. A kibocsátási jogokat az EU-n belüli jogi személyek egymás között, valamint harmadik országbeli személyek részére szabadon átruházhatják. A résztvevő üzemeknek minden év április 30-ig rendelkezniük kell a megelőző év teljes emisszióját lefedő kibocsátási jogokkal, amik ezután megsemmisítésre kerülnek.

Minden egyes üzemnek éves jelentést kell készítenie a megelőző év emissziójáról, amit az államnak jóvá kell hagynia. A nem teljesítés büntetést von maga után, mindazonáltal a büntetés nem menti fel az adott üzemet, hogy a teljes emissziójára vonatkozóan rendelkezzen a szükséges kibocsátási jogokkal.

2008-tól lehetővé válik a tagországok számára, hogy a Bizottság jóváhagyásával újabb üvegházhatású gázokra és gazdasági tevékenységekre is kiterjessék az emisszió kereskedelmet. 2005-től pedig az emisszió-kereskedelmet ki lehet terjeszteni azokra az üzemekre is, amelyek nem érik el a Jegyzőkönyv mellékletében meghatározott minimális kapacitásszintet. A tagországok legkésőbb 2007. december 31-ig időszakosan bizonyos üzemeket és gazdasági tevékenységeket kivonhatnak az emisszió-kereskedelemből a Bizottság előzetes jóváhagyásával.

A tagországok lehetővé tehetik azonos tevékenységet folytató üzemek működtetői számára, hogy „összeálljanak” (pooling), és közösen teljesítsék a kibocsátási szinteket. Ezeknek a működtetőknek ki kell jelölniük egy felelős megbízottat. A Bizottság előzetes jóváhagyása szükséges.

A direktíva kimondja, hogy kívánatos az emisszió kereskedelmi rendszer összekapcsolása az Együttes Megvalósítással (JI) és a Tiszta Fejlesztési Mechanizmussal (CDM). A projekt alapú rendszerek kibocsátási egysége el lesz ismervé az emisszió kereskedelmi rendszer keretein belül.

A kutatás-fejlesztés és a kísérleti tevékenységek nem tartoznak a direktíva hatálya alá. A direktíva hatálya alá eső gazdasági tevékenységek:

- 20 MW feletti erőművek, olajfinomítók, szénkohók (áram- és hőtermelés fosszilis nyersanyagból, ásványolaj-finomítás),
- ércfeldolgozók (vas- és acélgyártás, -feldolgozás),
- bányászati tevékenységek (cement-, építőanyag-, mész-, üveg-, üvegszál-, kerámia-termelés),
- fa-, papír- és kartonfeldolgozás [Civin, 2004].

Azon tevékenységek esetében, melyek nem tartoznak bele a fenti csoportokba, így a széndioxid kibocsátási egységek európai tőzsdei kereskedelmén kívül esnek, – azonban a Kiotói Egyezmény hatályába tartoznak – is van lehetőség az üvegházhatású gázok emissziójának csökkentésére. Ilyen például a mezőgazdaság, mely nem tartozik a tőzsdei kereskedelemben, bár vannak olyan irányú törekvések, hogy a közeljövőben ezt is bevonják a kereskedelemben. Az ilyen esetekben is lehetőség van a felszabadított kibocsátás továbbadására a piaci ár alatt, mivel a megvásárló ország a kiotói vállalásaiba beszámíthatja.

A metán a széndioxid mellett a legnagyobb mennyiségben kibocsátott üvegházhatású gáz, melynek üvegház potenciálja jóval meghaladja a széndioxidét (mintegy 23 szorososa). A metán legjelentősebb antropogén emissziós forrása a mezőgazdaság, főként az állattenyésztés, mivel a kérődzők (szarvasmarha, juh, kecske, teve, ... stb.) gyomrában, a bendőben található erjesztőbaktériumok a táplálék – elsősorban a poliszacharidok – lebontása során jelentős mennyiségű metánt termelnek.

A tej, mint termék komplex életciklus elemzése rámutatott, hogy egy liter tej előállítás, forgalomba hozatala és hulladékká válása során a környezeti hatások mintegy négyötöd részéért a metán emisszió üvegházhatása tehető felelőssé. Tehát a tejtermelés környezeti teljesítményének javítására ezen a területen van a legnagyobb lehetőség. Több tanulmány is készült a különböző táplálék kiegészítők takarmányozás során való alkalmazásának lehetőségeiről a metán emisszió csökkentésének érdekében [Hindrichsen, 2001.]. Másrészt a metán termelődés tápanyagbevitel szempontjából veszteségként jelentkezik, ezért is érdemes minimalizálni. A legnagyobb tapasztalat a szójabab etetése terén van a takarmányozásban, ami azért kiemelt fontosságú, mert a metán kibocsátás csökkentése mellett a magas tejhozam fenntartása is alapvető. A szójabab teljes értékű fehérje forrás is egyben, ezáltal a metán kibocsátás csökkentése mellett a megfelelő tápanyagbevitel is biztosítható. A hatékony alkalmazáshoz szükséges 4-5 tömegszázalék szójabab adható nyers vagy pirított formában. A pörkölés az eltarthatóság mellett a könnyebb emészthetőséget is biztosítja. A kiegyensúlyozott diétával tizenöt százalékos emisszió csökkenés érhető el, ez tehenenként napi 323g metán emisszió csökkenést jelent, ami 7,42 kg széndioxid ekvivalensnek felel meg.

Készült olyan projektjavaslat, mely szójabab táplálék kiegészítő szervezett alkalmazásával a nagyobb szarvasmarhatelepek bevonásával. Magyarországon 2004-es adatok alapján 730.000 szarvasmarhát tartanak, melyből 345.000 tejlő állat. A nagy telepeken 200.000 állat vonható be a projektbe. Így napi szinten 1.484 tonna széndioxid ekvivalens metánkibocsátás spórolható meg, ami akár el is adható, ugyan a piaci ár alatt. Az állatok takarmányozásának monitoringját a Magyar Agrár Kamara végezné.

A projekt második lépésében az értékesített kvótákat önrészként felhasználva anaerob rothasztó reaktorok és biogáz hasznosító berendezések létesítésére a hígtrágya kezelése is megoldható lenne, amivel további kibocsátás-csökkenés érhető el. Egyrészt a kihelyezéssel szemben így csak széndioxid keletkezik a trágyából, ráadásul energetikai célú hasznosítás

is történik, amivel fosszilis tüzelőanyagok válthatók ki. Tehát további értékesíthető kibocsátási egységek szabadíthatók fel.

A beruházás megvalósításának gazdaságosságát alapvetően a széndioxid kibocsátási egységek kereskedelmi árfolyama határozza meg, azonban mivel ez a rendszer még „tanulási időszakát” éli igen nagyok a bizonytalanságok, és az árfolyam szélsőséges mozgásokat mutat.

Az Európai Unió elfogadta az egységes európai energiaadó bevezetését. A két gazdasági eszköz jól kiegészíti egymást. Az energiaadó leginkább a közlekedést és a lakossági fűtési célú felhasználást fedi le, míg az emisszió kereskedelem a nagyobb pontszerű szennyezőforrásokat érinti.

Irodalomjegyzék

Beliczay Erzsébet, Szabó Zoltán (2003. május): Az emisszió-kereskedelem. Levegő Munkacsoport, Budapest

Civin Vilmos (2004): A ki nem bocsátott széndioxid, mint áru. In: A Magyar Villamos Művek Közleményei 2004/1, Budapest

Csóka Gabriella (2003): Az éghajlatváltozás problémájának kezelése az EU megújult energiapolitikájának tükrében. Budapesti Gazdasági Főiskola, diplomadolgozat, Budapest

Fenntartható Fejlődés Bizottság (1998): Üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése: Kiotói Jegyzőkönyv az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményéhez és a hazai feladatok.

I. K. Hindrichsen - H.-R. Wettstein - A. Machmüller - C. R. Soliva - K. E. Bach Knudsen - J. Madsen - M. Kreuzer (2001) “Effects of feed carbohydrates with contrasting properties on rumen fermentation and methane release in vitro” Canadian Journal of Animal Sciences, 84. szám 265-276. oldal

Simon Bálint¹ – Lukács Bence² – Tamaska László³

ÖKODESIGN, KÖRNYEZETTUDATOS TERMÉKTERVEZÉS AZ IT-SZEKTORBAN – ÁTTEKINTÉS

Im XXI. Jahrhundert wurde die „heilbringende“ Betrachtungsweise von der umweltlichen Betrachtung in der Industrie vorgefahren. Es war sehr wichtig, da die „end of pipe“ Technologien wurden haltlos. In dem neuen integrierten Umweltmanagement als ein Teil des Unternehmensmanagement spielt das Ecodesign eine unverzichtbare Rolle, als ein Werkzeug, was mehrere Umweltanalysierungswerkzeuge umfasst. Solche sind die Lebenszyklusanalyse (LCA), und noch verschiedene Matrixmethoden. Sie helfen uns, die Schwachpunkte des Produkts zu erkunden. Mit den Ergebnisse diesen Untersuchungen können die Produkte in ihrem ganzen Lebenszyklus im Hinblick auf die Umwelt verbessert werden. Diese „Studie“ bietet eine Überblick über eineige Werkzeuge, die in Ecodesign verwendet werden können, und so werden die „Umweltleistung“, sowie die wirtschaftliche Eigenschaften des Produktes optimiert.

Bevezetés

A 70-es évek első olajválságától kezdődően folyamatosan nőtt a környezeti szempontok jelentősége az ipari tevékenységnél. A természeti erőforrások kimerülése, és egyéb főként környezeti problémák, a környezeti elemek védelmének fontosságára hívták fel a figyelmet. A piacgazdaságban működő vállalatok környezeti teljesítményt javító eszközei kezdetekben inkább csak a szennyezés felszámolására, megtisztítására irányultak („end of pipe”), ezek voltak az ún. gyógyító intézkedések. Mivel ez csak tüneti kezelés, a szennyezés in situ megelőzése sokkal jobb megközelítés. Az ezt segítő eszközök a 80-as években jelentek meg (környezeti menedzsment rendszerek), ezt követi az új évezredben az „ökomenedzsment”. Az elektronikai iparnak ezt a trendet kell követnie, a veszélyes anyagok mellőzésével, tisztább termeléssel, a csomagolóanyagok visszaforgatásával és az elektronikai eszközök stand by módban jelentkező energiaszükségletének csökkentésével. Ezt különböző jogszabályi előírások segítik, a WEEE (Waste of Electrical and Electronic Equipment), RoHS (Reduction of Hazardous Substances in EEEs) and EuP (Energy using Products) direktívák létrehozásával.

Mi az ökodesign?

A design szót a 90-es évekig inkább a termék formatervezésére, megjelenésére értették. A környezeti szempontok megjelenésével a vállalati irányításban, a szemléletmód betört a terméktervezésbe is. De mi is az ökodesign? Ez tulajdonképpen a környezet integrálása a terméktervezésbe. Az ökodesign egy jobb terméktervezéssel csökkenti a termék környezetterhelését, annak egész életciklusán át. Manapság a designban a fogyasztói elvárások, a költség kontroll, vagy a technikai kivitelezhetőség faktorai számítanak. Az ökodesign egy új dimenziót nyit, azaz bevezeti a környezetet a termék, ill. szolgáltatás designjának faktorai közé. A termelést két oldalról közelíthetjük meg. Az egyik az „üzemi” megközelítés, ahol a termelés során felhasznált források mennyisége, a vállalat fizikai határai kerülnek előtérbe. A másik oldal, a „termék” megközelítés, ahol a termelés során előállított termék

---

¹ Pannon Egyetem, Környezetmérnöki és Kémiai Technológia Tanszék, projektmenedzser KM-Projekt Mérnöki Tanácsadó és Szolgáltató Kft; simonbalint@gmail.com

² projektmenedzser, KM-Projekt Mérnöki Tanácsadó és Szolgáltató Kft., lbence@gmail.com

³ ügyvezető igazgató, KM-Projekt Mérnöki Tanácsadó és Szolgáltató Kft., kmprojekt@kmprojekt.hu

kap nagy prioritást. Ez betekintést nyújt a termék életciklusának minden szakaszába, a „bölcsőtől a sírig”.

Mi is az ökodesign célja? Elsősorban a termék ökológiai minőségének javítása. Egy terméknek mindig van hatása a környezetre. Az ökodesign feladata ennek a hatásnak a tompítása a termék minőségének romlása nélkül. Az előzőekből kitűnik, hogy a legfőbb törekvés a környezeti minőség javítása. Ezt már a tervezésnél figyelembe kell venni. Az ökodesign végeredménye tulajdonképpen egy konszenzus végeredménye. A termék egész életciklusa során felmerülő költségek, és az okozott hatás egyensúlya (Nielsen, 2002). Egy tervezőnek nem csak a gyártás hatásait kell figyelembe vennie, költség és környezeti szempontból egyaránt, hanem a használatát, és a keletkező hulladékok kezelésének hatásait is. Ezeknek a meghatározása tehát a tervezési fázisban a legegyszerűbb. A megoldási tér, azaz a megoldások kiválasztásának szabadsági foka és ezért a környezeti eszközök potenciálja nagy, a terméktervezés első fázisaiban, ha az ötletek, és a koncepciók megoldások nyitottak (Nielsen, 2002). Azonban ez fokozatosan csökken, a termék alap jellegének lefektetésével, és egyre több részlet meghatározásával. A környezet javítására irányuló opciók a nyersanyagok kitermelésére, termelési folyamatra, logisztikára, a használatra, és a hulladékká vált termék kezelésére korlátozódnak, azaz a termék egész életét felölelik.

Milyen lehetőségeket kínál az ökodesign?

Az „öko-tervezés” rengeteg lehetőséget kínál a termelőknek, fogyasztóknak, és a közösségeknek. Ez a gyártókra vonatkozóan: anyag és energiaáramok megértése, optimalizálásának lehetősége; az alacsonyabb, lehetséges környezeti szabályozási költségek előreláthatósága; rizikó, krízisjelenségek, és viták csökkentése; a piac esetlegesen felbukkanó szükségleteinek gyors kielégítése; a fogyasztói bizalom várható növekedése a megbízhatóbb, környezetbaráttermékek miatt. A felhasználókat illető előnyök, amik a környezettudatos terméktervezésből származnak: hogy a termék funkcionalitása növekszik; a vásárló a termék vásárlásával hozzájárul az élő környezet fenntartásához, és javításához; valamint a termék használata adott esetben jelentősen gazdaságosabbá válik. A közösségek profitja pedig, az energiatakarékosság megvalósítása, a szennyezések és azok rizikófaktorainak csökkentésével süllyednek az egyéb járulékos költségek, valamint sikeresen megvalósítható a természeti erőforrások hosszú távú menedzsmentje.

A tervezéskor követnünk érdemes a „6 R” filozófiát, ami a következő tagokból áll: Re-think (átgondolni): a termékek és a funkciójuk újragondolása, frissítése. Re-duce (csökkenteni) az energia és anyagfogyasztás mértékét a termék életciklusa folyamán. Re-place (helyettesíteni) a káros anyagokat környezetbarát alternatívákkal. Re-cycle (újra feldolgozni), azaz az anyagok olyan megválasztása, hogy azok újra feldolgozhatóak legyenek, valamint a termékek olyan módon történő felépítése, hogy az újrafeldolgozáshoz könnyebben szétszerelhetőek legyenek. Re-use (újra felhasználni) lehetőségének szemelőtt tartásával a termék megtervezése oly módon, hogy annak részei újra felhasználhatóak legyenek. Re-pair (helyreállítani), tehát a terméket könnyen javíthatóvá kell tenni, hogy minél később kerüljön sor a teljes cserére (Schischke, 2005).

Hogy dolgozik, milyen eszközei vannak? Ökodesign stratégiák.

A termékfejlesztés általános lépéseit az 1. ábra mutatja. A design lépcsőinek elvégzésére több eszköz létezik. A legfontosabb lépés talán az elemzés, azaz a termék környezeti hatásainak vizsgálata. A környezeti értékelés magába foglalja a mennyiségi meghatározást,

1. ábra: A terméktervezés lépései

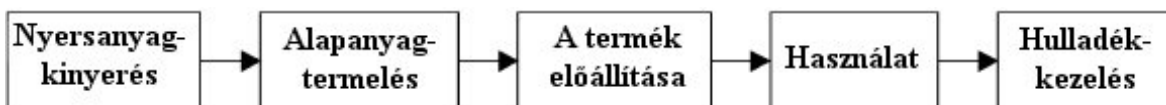

az értékelést és a környezeti szempontok sorrendbe rendezését, a termékrendszer szempontjából. A környezeti vizsgálati eszközök közül ajánlott, és széles körben elterjedt LCA-t, azaz életciklus-elemzést, vagy a mátrix módszereket használni a környezeti teljesítmény meghatározásához. A mély LCA igen drága, nehéz, és hosszadalmas művelet, érdemes egyszerűsített módszereket használni. A mátrix módszer tiszta és rendezett módon szolgáltat információkat a termékről környezeti szempontokat figyelembe véve. A legelső feladat a cél meghatározása. Két lehetőségünk van, vagy teljesen új terméket hozunk létre, vagy egy már meglévő környezeti teljesítményét javítjuk az ökodesignal (Hur, 2004).

Az életciklus-elemzés

Az életciklus elemzés használatához definiálhatunk egy referenciaterméket, ami a célt teszteli meg. A 2. ábra egy termék életciklusát mutatja. Az LCA, és az életciklus design feladata minden releváns folyamat, és anyag meghatározása a referenciatermék életciklusának minden fázisában. Bár az input adatok sok helyről beszerezhetők, ennek az eljárásnak a forrásigénye meglehetősen nagy, komplex termékek esetében. Egyes folyamatok környezeti szempontból nem olyan fontosak, ezért azok kihagyhatók egy ésszerű felosztás tükrében. Az ilyen egyszerűsített elemzések, ún. Simplified LCA elkészítésénél a készítőnek igen nagy tapasztalattal kell rendelkeznie, mert egy kevésbé relevánsnak tűnő életciklus szakasz kihagyása is nagy eltéréseket okozhat az eredményekben. SLCA az előbb említett módon, tehát az egyes életciklus-szintek kihagyásával, ill. az adatszükséglet csökkentésével, másodlagos, vagy általános adatbázisok használatával lehetséges, a nehézkes, pontos elsődleges adatok gyűjtése helyett.

2. ábra: Egy termék életciklusának főbb szakaszai

Az LCA elkészítése után kialakul a termék környezeti profilja. Ez az életciklus leltár (LCI) és analízisének (LCIA) eredménye. Ez egy összefoglalást ad az életciklus során bekövetkező hatásokról. A fellépő hatások számszerűsíthetők, különböző indikátormódszerekkel. Ezeknél minden a termék életciklusa során előforduló, és az elemzésben szereplő folyamat, anyag hatása az adott iterációs úton egy faktor értéket kap, ami hűen tükrözi annak környezeti hatását.

Ugyanakkor a terméktervezésben a döntés céljának támogatásához a különböző hatásokat összehasonlíthatóvá kell tenni. Ezt a normalizáció alkalmazásával érhetjük el, azaz a hatásokat egy referenciaértékre vonatkoztatjuk, így a jövőbeni lehetséges hatásokat, és a források ismert készleteit relatívan kapjuk meg. Ezeknek az eredményeknek a birtokában könnyen megtalálhatjuk a termék „forró pontjait”, azaz a legfontosabb környezeti hatásokat, a jövőbeni termékfejlesztésnek megfelelően. A következő kérdésekre kaphatunk válaszokat (Nielsen, 2002):

1. A referenciatermék életciklusának melyik folyamata a legfontosabb?
2. A referenciatermék melyik anyaga, ill. részegysége a legfontosabb?
3. A referenciatermék életciklusának mely szakaszai a legfontosabbak?
4. Melyik egyedüli in- és output a legfontosabb?

Ezek ismeretében kifejleszthetjük a legoptimálisabb koncepciókat. A környezeti profilok vázolója után ki kell találni, vajon mennyi, és melyik „hot spotot” lehet csökkenteni, ill. kiemelni. Sok szempontot kell figyelembe venni, mint a gazdaságtan, design, technikai kivitelezhetőség stb., ahhoz, hogy a termék megállja a helyét a piacon. Szerencsés esetben a szignifikáns környezeti teljesítményjavulás már a koncepció kidolgozásának fázisában elérhető. Az optimális koncepció megtalálása után azt részletesen meg kell ismerni, majd a megfelelő eredmény birtokában bevezethető a termelésbe.

A mátrix módszer

Alapjában a mátrix módszer használata sok információt szolgáltat a termékrendszer környezeti tulajdonságairól, tiszta és szisztematikus módon. A mátrix módszer eredményei egy átfogó áttekintést adnak a termékrendszer környezeti tulajdonságairól. Többféle mátrixot használhatunk az elektromos és elektronikus eszközök (EEE) vizsgálatához. Ezek többnyire 2 dimenziós rendszerek, mint pld. egy 5x5-ös mátrix, ahol az egyik dimenzió az életciklus szakaszok, a másik pedig valamilyen környezeti vonatkozás, vagy kategória. A környezeti teljesítmény 5 környezeti kategóriára van osztva, az 5 életciklus szakaszon felül. Minden mátrix cella egy környezeti teljesítmény pontot hordoz, 0-tól 4-ig, ahol a 4-es jelenti a legrosszabb teljesítményt (vagy fordítva). A környezeti teljesítménypontok, és a környezeti faktorok megadásához, egy pontozó elvet kell kifejleszteni, ilyen lehet az SLCA-nál használt indikátor számok. Minden környezeti kategóriához, és minden életciklus lépéshez jár egy súlyozás, hogy a relatív fontosságok különbsége kiemelhető legyen, ezt egy duplán-súlyozott mátrixszal lehet megoldani.

A következő leírás az ERPA (Environmentally responsible product assessment) mátrix módszert ecseteli (Hur, 2004). Az 1. lépésben a mátrix minden cellájához generál egy környezeti teljesítménypontot. Ezt 4 lépésben valósítja meg: (i) környezeti faktorok meghatározása minden cellához, (ii) checklista kifejlesztése minden környezeti faktorhoz, (iii) egy pontozási útmutató kialakítása minden kérdéshez és (iv) környezeti teljesítménypont generálása. Ennél a módszernél is, csakúgy mint az LCA-nál lehetőség van, sőt ajánlott azoknak a részeknek a mellőzése, melyek környezeti teljesítményét nem szükséges tovább javítani.

A súlyozási fázisban (2. lépés) az életciklus szakaszok és azok környezeti vonatkozásai kerülnek súlyozásra. Az ezt követő lépésben a környezeti megbízhatóságot kell megvizsgálni, amit a környezeti pontok, és a súlyozó faktorok szorzatával kapnak. a végső fázisban pedig egy megfelelő prioritási sorrendet állítanak fel a környezeti teljesítmény javításának érdekében.

Az elektronikai iparban alkalmazott alternatív gyártási módszerek

A visszaforgatásra alkalmas áramkörök tervezésében két irányelv is fontos szerepet játszik, az egyik a könnyű szétszerelhetőség, a másik pedig az anyagi alkalmasság. Már a kilencvenes évek végén a Würth Elektronik cég által gyártósorra került a drezdai műszaki egyetem által kifejlesztett Twinflex névre hallgató „NyÁK”. Lényege, hogy az áramkört, és annak elemeit egy fóliára vitték fel, amit ragasztással egy tartólaphoz erősítettek. Hátránya a ragasztóanyagban rejlik, mivel az ilyen „anyagfüggő” (ragasztó anyagától függő) rögzítések során a fólia és egyes alkatrészei megsérülhetnek. Ezek után nyilvánvalóvá vált, hogy más rögzítési rendszert kell keresni. Legalkalmasabbnak az alak, és erőfüggő kötések bizonyultak.

Erőfüggő kötésről akkor beszélhetünk, ha a fóliát egy keretbe szorítják. Ezt lehet kombinálni az alakfüggő rögzítésekkel. Akkor ugyanis a fóliát egy általunk megválasztható tulajdonságú műanyag kapszulába ágyazzák. Ha ötvözzük a két technikát, egy dobozhoz ju-

tunk, melyben beszorítva fekszik a fólia, a doboz fala és az áramkör közti teret pedig valamilyen anyag tölti ki. Több térkitöltő mátrixot is megvizsgáltak funkció, előállítás, költségek, szilárdsági tényezők, hővezetés, és újrafelhasználás szempontjából, s a következő sorrendet állapították meg (Schmith, 1998):

- 1) Alak és erőfüggő kötéseknel
  - a) Kerámiatöltésű elasztomer betétek
  - b) Hőre lágyuló elasztomerek
  - c) Kombinált alak- és nyomásfüggő elemek
- 2) Alakfüggő rögzítéseknél
  - a) Öntött szilikongumi masszák
  - b) Granulált, vagy porráőrölt anyagok
  - c) A fóliák számára negatív felületi struktúrával kialakított burkolócsészék[4]

Természetesen ez még a jövő kihívása, az elektronikai hulladékok mennyisége a világon évente megtöbbszöröződik, és bármilyen, gazdasági és társadalmi szempontból is megfelelő ártalmatlanítási módszer megtalálása sürgető. Ezt a problémát az ökodesign alkalmazásával, már a tervezésnél megoldhatjuk.

Természetesen az elektronikai iparban nemcsak az anyagok visszanyerése fontos. Nagy problémát okoz a veszélyes anyagok csökkentése, aminek az WEEE (Waste of Electrical and Electronic Equipment), RoHS (Reduction of Hazardous Substances in EEEs) direktívák próbálnak hátszelet adni, és ne feledkezzünk el az energiahasználatról sem. Ennek csökkentése, azaz az EEE hatékonyabbá tételének ösztökélésére hozták az EU-ban 2005 nyarán az EuP (Energy using Products) direktívát. Ezek mind egy keretet adnak annak, hogy a jövőben előállított EEE-k környezetterhelése „a bölcsőtől a sírig” a lehető legalacsonyabb legyen.

Felhasznált irodalom

Karsten Schischke, Marcel Hagelüken, Gregor Steffenhagen (2005): *„An Introduction to EcoDesign Strategies – Why, what and how?”* Fraunhofer IZM, Berlin, Germany, 12. o.

M.D. Bovea *, A. Gallardo (2006): *„The influence of impact assessment methods on materials selection for eco-design”* Materials and Design 27 (2006) 209–215

P.H. Nielsen, H. Wenzel (2002): *“Integration of environmental aspects in product development: a stepwise procedure based on quantitative life cycle assessment”*. Journal of Cleaner Production 10 (2002) 247–257

Schmith János: *„Recirkulásra alkalmas nyomtatott áramkörös panelek (Röhre, G.; Hanke, A.: Fortschritte bei recyclingfähigen Leiterplatten, Teil II.= Feinwerktechnik, Mikrotechnik, Mikroelektronik”*, 106. k. 6. sz. 1998. P. 423-426.

Tak Hur, Jiyong Lee (2004): *“Simplified LCA and matrix methods in identifying the environmental aspects of a product system”* Journal of Environmental Management 75 (2005) 229–237

Lámfalusi Ibolya¹

A MEZŐGAZDASÁGI JÖVEDELMEK STABILITÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS NÉHÁNY KIEMELT EU ORSZÁGBAN

The one of the basic objectives of Common Agricultural Policy is to protect the agricultural producers and consumers against the external effects through the stabilization of agricultural markets, and to ensure a fair, social accepted income level and standard of living for the agricultural community. Enhancing and improving the stability of agricultural income is the result of the previous one and the condition of the last one.

Since 2004, Hungary is the one of the full-rights member states of the EU, so from this date the CAP determines the frames (the products are worth producing, their volume, market prices, and sales opportunities) of farming of Hungarian producers, and hereby influence the income realized by the roles of agrarian sector from year to year. In connection with the long-term income level there is an important effort of the agricultural policy and the farmers to make it balanced by reducing the yearly fluctuations. It is worth to survey in detail, that the arrangements taking for stabilize agricultural income, in which measure has affect for the income of the EU member states between 1990 and 2004, and in their reflection how changing the stability of Hungarian agriculture income in this period?

The aim of this study is to answer these questions. In accordance, in the study is showed, that which influence factors (without completeness) which role played in the income stability or instability. (For example: prices, the volume of producing, subsidies)

Bevezetés

A dolgozatban a magyar és négy kiemelt EU tagország (Ausztria, Dánia, Franciaország és Portugália) mezőgazdaságának jövedelemstabilitása kerül összehasonlításra. A négy EU tagország kiválasztásánál részint a mezőgazdaság nemzetgazdasági súlya játszott szerepet – a négy ország mindegyikében a mezőgazdasági ágazat a GDP 2-4 százalékát adja –, részint pedig a mezőgazdasági tevékenység fejlettségi színvonala. Ez utóbbi tekintetében a vizsgált országok heterogénnek tekinthetők. A dolgozatban először a jövedelemstabilitás-vizsgálat eredményei, majd a jövedelem stabilitását befolyásoló tényezők hatásai kerülnek bemutatásra.

Adatbázis és módszerek

A jövedelemvizsgálat az EUROSTAT által összegyűjtött, a mezőgazdaság teljesítményének kimutatását biztosító Mezőgazdasági számlarendszerben (MSZR, Economic Accounts for Agriculture) összeállított adatokra épül.

A jövedelemingadozás számszerűsítése statisztikai elemzési módszer felhasználásával, trendszámítással történt. A trendszámítás során a függvényillesztés szorosságának elfogadott mutatószáma a reziduális szórás, azaz az idősor értékeinek a trendtől vett átlagos eltérése. Önmagában a reziduális szórás nehezen értékelhető, különösen az olyan összehasonlítások esetén, ahol az alapadatok nagyságrendje számottevő különbségeket mutat. Ezért célszerű a reziduális szórást az idősor átlagának százalékában kifejezni, vagyis a relatív reziduális szórást is meghatározni. A reziduális szórás nagysága – a korábban leírtakból

---

¹ Tudományos segédmunkatárs, Agrágazdasági Kutató Intézet, lamfalusi@akii.hu

adódóan – függ az illeszkedés szorosságától. Az objektivitás érdekében a vizsgálat során valamennyi ország esetében lineáris függvényt alkalmaztunk az alapirányzat leírására.

A kutatás időhorizontja tizenöt évet fog át 1990-től 2004-ig. Magyarország esetében azonban csak egy rövidebb, mindössze hétéves (1998-2004) időszakra terjedhet ki a vizsgálat. Annak érdekében, hogy az idősorok eltérései ne befolyásolják a kapott eredményeket és azok összehasonlíthatóságát, a négy kiemelt ország esetében két változatban készültek a számítások; részint a teljes idősorra (1990-2004), részint a – Magyarországgal való összevetésre is alkalmas rövidebb – részidősorra (1998-2004).

Eredmények

A jövedelem időbeli alakulása (csökkenés vagy növekedés) a vizsgált országok többségében a jövedelem stabilitásának javulásával járt együtt. Összevetve a teljes időszakra, és a csak az 1990-2004 évek közötti időszakra számított jövedelemstabilitási mutatót (relatív szórás), az 1998-2004 közötti időszakra számított értékek rendre azt mutatják, hogy a jövedelemstabilitás ekkor kedvezőbb volt, mint a teljes időszakban. (1. táblázat) Ez alól csak Dánia képez kivételt, ahol romlott a mutató értéke. Ez azonban nem volt számottevő, különösen ha figyelembe vesszük, hogy abszolútértékben (abszolút szórás) még javulás tapasztalható, vagyis a kedvezőtlen irányú változás okaként a jövedelem nominális értékének csökkenése jelölhető meg.

1. táblázat: A működési eredmény/vegyes jövedelem stabilitása/instabilitása

Me.: millió euró

Megnevezés	Átlag	Szórás	Relatív szórás (%)	Átlag	Szórás	Relatív szórás (%)
	1990-2004			1998-2004		
Magyarország	-	-	-	1 117	250,2	22,39
Ausztria	2 108	192,5	9,13	1 973	114,3	5,79
Dánia	1 874	329,5	17,59	1 581	301,3	19,06
Franciaország	18 002	1 479,7	8,22	18 269	284,8	1,56
Portugália	2 007	355,3	17,70	2 279	142,3	6,24

Forrás: Eurostat adatok alapján saját számítás.

A **magyar mezőgazdaság** működési eredményének kiegyensúlyozottságát a többi EU-s országgal összevetve, azt tapasztaljuk, hogy az uniós tagországokhoz képest jelentős a lemaradásunk. A szóban forgó eredménykategória ingadozásának relatív mértéke 1998 és 2004 között a vizsgált országok közül Magyarország esetében volt a legmagasabb (22,4 százalék). Mindez egyben azt is jelenti, hogy a vizsgálat tárgyává tett országok között a jövedelemstabilitás Magyarországon a legkedvezőtlenebb, ami minden bizonnyal szabályozási okokkal (vagy éppen a szabályozás hiányával) hozható összefüggésbe. A magyar agrárágazat jövedelemstabilitásának értékelésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a ténytet, hogy a 1998 és 2004 között Magyarországon még a nemzeti agrárrendtartás volt érvényben, s csak a vizsgált időszak utolsó évétől érvényesül a KAP.

Az eddigiekben bemutatott országoként eltérő jövedelemstabilitás mögött természetesen a jövedelmet alakító tényezők különböző hatása húzódik meg. A következőkben – a teljesség igénye nélkül – bemutatásra, kerül, hogy a jövedelem stabilitásában vagy instabilitásában mely tényezők milyen szerepet játszottak. (Például: árváltozás, a termelés bővülése illetve szűkülése, támogatások, stb.)

A mezőgazdasági jövedelmeket befolyásoló tényezők alakulása

A termékkibocsátás nagysága (volumen)

A mezőgazdasági termékkibocsátás **volumenének** nagyságát számos tényező befolyásolja. Ezek közül kiemelést érdemelnek a termékkibocsátásra ható tényezők, úgymint a természeti adottságok (domborzat, talajadottságok), időjárási feltételek, termelési hatékonyság stb, az ár, és az agrárpolitika törekvései.

Ez utóbbi, vagyis az agrárpolitika kapcsán szót kell ejteni a KAP törekvéseiről. A nyolcvanas évekig a korlátlan értékesítési garanciát nyújtó KAP jobbra a piaci lehetőségektől függetlenül ösztönözte a minél nagyobb volumenű termelést. A világgpiacon jelentkező élelmiszer-túlkínálat, az ennek nyomán kialakuló WTO követelések és nem utolsósorban az EU-szabályozás magas támogatásigénye kikényszerítette a KAP jelentős megreformálását. Ma már a termelés korlátozása érdekében az intézményi árakat alig növelik, mennyiségi korlátozás (kvótaszabályozás) van érvényben és kötelező a területpihentetés.

Magyarországon 1998 és 2004. között jobbra a termelés mennyiségének csökkenése volt megfigyelhető, s csak a 2004. évi kedvező terméseredmények hatására tapasztalható 9 százalékos növekedés a bázisévhez képest. Ugyanebben az időszakban az osztrák mezőgazdaság kibocsátási volumene stagnált, a dán és francia mezőgazdaságé pedig mindössze 1,5-3,1 százalékkal növekedett. Egyedül Portugáliában tapasztalható számottevő volumenbővülés, ahol a hét év alatt konzekvensen, összesen 16,7 százalékkal nőtt a termelés mennyisége 1998-hoz képest. (2. táblázat)

2. táblázat: A bruttó kibocsátás volumenindexe 1990-2004 között (1998=100)

Megnevezés	1990	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Magyarország	-	100,0	99,8	94,0	103,7	97,0	89,7	109,0
Ausztria	96,2	100,0	102,7	98,6	99,6	99,3	96,2	100,2
Dánia	97,1	100,0	98,8	99,1	99,9	99,2	100,2	101,5
Franciaország	90,1	100,0	102,1	101,2	98,3	101,5	92,8	103,1
Portugália	102,2	100,0	116,7	112,2	113,7	121,3	113,9	116,7

Forrás: Eurostat adatok alapján saját számítás.

Áralakulás

Az **árak alakulását** – a piac törvényszerűségei következtében – legnagyobb részben a kereslet és a kínálat (termelési volumen) egymáshoz való viszonya befolyásolja. Az ár és a volumen alakulása tehát – szokásos piaci körülmények esetén – egymással éppen ellentétes, így mérséklük egymás jövedelemalakító hatásait.

Az áralakulás kapcsán is említést kell tenni a Közös Agrárpolitikáról. A KAP a szabályozott mezőgazdasági termékek esetében hatással van az árakra. Az Unión belül ugyan tiltott minden olyan szabályozás, amely gátolhatja az áruk szabad forgalmát, s ezáltal befolyásolhatná az árat, azonban a mennyiségi szabályozás révén többé-kevésbé egyensúlyban van a kereslet és a kínálat. A kívülálló országokkal szemben az alkalmazott importlefölözés, vámtarifa, továbbá az exporttámogatás szolgálják a belső piac védelmét.

A kibocsátás folyó áron számított árindexe alapján jól áttekinthető az egyes országokban a vizsgált időszakban végbement árváltozás. Magyarországon figyelhető meg a legnagyobb mértékű árnövekedés, nyolc év alatt több mint egyharmadával emelkedtek az árak. (3. táblázat) Ezt követi Portugália több mint 20 százalékos növekedéssel, Dánia 6,4 Ausztria 4,3 és végül Franciaország 2,7 százalékos áremelkedéssel.

3. táblázat: A bruttó kibocsátás árindexe 1990-2004 között (1998=100)

Megnevezés	1990	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Magyarország	-	100,0	100,6	110,9	128,3	128,4	122,9	134,3
Ausztria	119,3	100,0	99,5	100,7	106,5	103,6	102,6	104,3
Dánia	107,8	100,0	97,2	105,4	114,1	104,8	102,8	106,4
Franciaország	94,4	100,0	98,3	99,8	102,0	101,7	100,3	102,7
Portugália	93,3	100,0	109,8	107,2	119,9	117,7	117,9	120,6

Forrás: Eurostat adatok alapján saját számítás.

Ráfordítások

A ráfordítások (folyó termelő felhasználás, munkavállalói jövedelem, amortizáció) együttes növekedését összevetve a kibocsátás bővülésének ütemével igen kedvezőtlen képet kapunk. A ráfordítások gyarapodása – Portugália kivételével – minden országban gyorsabb ütemben bővül, mint a kibocsátás, vagyis a folyó termelő felhasználás mind nagyobb hányadát teszi ki a kibocsátásnak. (4. táblázat) Mindezekből az következik, hogy a növekvő kibocsátás ellenére az ágazat jövedelemtömegének fenntartása még nominális értéken sem biztosított.

4. táblázat: Az összes ráfordítás részaránya a kibocsátáson belül 1990 és 2004 között

Me.: százalék

Megnevezés	1990	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Magyarország	-	74,8	76,9	82,4	83,5	86,4	87,5	82,3
Ausztria	65,9	82,3	82,8	82,2	79,9	82,1	82,3	83,7
Dánia	73,1	80,9	81,8	78,1	75,7	83,8	85,1	82,3
Franciaország	66,0	68,0	69,1	70,6	71,5	72,1	75,2	75,1
Portugália	72,5	73,6	70,4	72,7	69,4	70,8	69,9	70,7

Forrás: Eurostat adatok alapján saját számítás.

A ráfordítások kibocsátásban való részarányának folyamatos növekedése a folyó termelő felhasználás erőteljes gyarapodására vezethető vissza. Azon belül is az output és inputárak eltérő alakulásának, vagyis az agrárrolló kedvezőtlen változásának tulajdonítható. 1990 és 2004 között a termelői értékesítési árak változása valamennyi vizsgált országban, (Magyarországon különösen) elmaradt a ráfordítások árának alakulásától.

Adók és támogatások

Az adók és a támogatások az agrárpolitikai eszközök körébe tartoznak és szándékosan hivatottak a termelői jövedelmek hullámzásait mérsékelni. Az agrárrolló szinte természetes módon minden európai országban jelen van. Ennek negatív hatását igyekeznek a kormányok különböző gazdaságpolitikai eszközökkel ellensúlyozni, melyek között fontos szerepet kapnak az adók és a támogatások.

A támogatások és elvonások egyenlege a vizsgált országokban alapvetően valamennyi országban pozitív előjelű (néhány kivételtől eltekintve) és növekvő tendenciájú. A támogatások és adók nominális nagyságrendjénél azonban fontosabb a támogatottság színvonala. A támogatások kibocsátáshoz viszonyított alakulása a vizsgált időszakban Magyarországon volt a legkedvezőtlenebb, mindössze 2-3 százalék. (5. táblázat) Számottevő növekedés csak az időszak utolsó évében, 2004-ben tapasztalható. A legmagasabb támogatottsági szint, 23-28 százalék Ausztriát jellemezte. Ennek háttérében az EU csatlakozással összefüggésben bekövetkezett drasztikus árcsökkenés kompenzálásának szándéka húzódik meg.

A másik három országban a támogatások és adók egyenlege a kibocsátásnak mintegy 9-12 százalékát teszik ki.

5. táblázat: Támogatottsági szint a vizsgált országokban (1990-2004)

Me.: százalék

millió euró	1990	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Magyarország	-	2,2	1,4	1,6	1,7	1,6	2,6	12,8
Ausztria	2,9	23,0	22,2	23,0	25,6	27,1	27,7	28,5
Dánia	-1,1	8,4	8,6	8,0	8,0	8,7	8,8	9,2
Franciaország	-1,2	9,6	10,0	10,0	10,8	11,5	13,7	11,9
Portugália	3,6	12,8	11,4	10,0	10,7	10,3	11,0	11,8

Forrás: Eurostat adatok alapján saját számítás.

Az agrárpolitika eszközeinek (adók és támogatások) értékelésére elvégeztük a stabilitási vizsgálatot a támogatások és adók figyelmen kívül hagyásával, illetve azok figyelembe vételével is. Ez utóbbi, vagyis a támogatások és adók egyenlegének figyelembevételével végzett vizsgálatok eredményei rendre kedvezőbbek voltak, vagyis elmondható, hogy a jövedelem stabilizálásához az agrárpolitika hozzá tudott járulni. (6. táblázat)

6. táblázat: Az adók és támogatások jövedelemkiegyenlítő hatása

Me.: jövedelemstabilitási mutató, %

Megnevezés	1990-2004		1998-2004	
	Támogatások és adók nélkül	Támogatásokkal és adókkal	Támogatások és adók nélkül	Támogatásokkal és adókkal
Magyarország	-	-	10,97	15,32
Ausztria	10,92	8,03	5,52	4,83
Dánia	12,85	13,42	13,66	13,54
Franciaország	6,03	6,20	1,64	1,10
Portugália	14,66	13,43	5,25	5,16

Forrás: Eurostat adatok alapján saját számítás.

Összegezve: a mezőgazdaság kibocsátása valamennyi országban kisebb –nagyobb visszaesésekkel, és eltérő ütemben folyamatosan növekszik. A termelés során eszközölt ráfordítások ennél nagyobb és gyorsuló ütemben növekednek, bizonytalanná téve ezzel az ágazati szereplők által realizálható jövedelmet. Éppen ezért fontos szerepet kap a preferált adó- és támogatáspolitikai, amely révén a mezőgazdaságban bizonyos mértékű jövedelemstabilizáció érhető el. A változó és főleg kiszámíthatatlan adó- és támogatáspolitikai a mezőgazdaság instabilitását, hosszú távú leépülését eredményezheti.

Kerekes Csaba¹

A SZEKSZÁRDI BORVIDÉK „SZTÁRBORÁSZATAINAK” HELYZETE ÉS FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEI

Die Weingegend Szekszárd befindet sich in Süden Ungarns, wo der Weinanbau ein Vergantheit von 2000 Jahren zurückblicken lässt. Das ist kein Zufall, dass der Wein in den Wirtschaft und in den Entwicklungspotential des Gebietes auch noch heute ein sehr bedeutende Rolle spielt. Um diese Möglichkeiten durch die Synergieeffekte optimal ausnutzen zu können, ist es sehr wichtig ein deutliches Bild über den Zustand der Gegenwart zu erstellen, bzw. ein entsprechende Strategie für die Zukunft aufzubauen. Dazu möchte ich mit meine Forschungen beitragen. In der Recherche geht es um ein Übersicht für die Zukunft über die Lage und Chance der „Weinkönige”.

Natürlich kann dieser Kreis erweitert werden und man muß den Kreis auch erweitern. In dieser Hinsicht halte ich für den besten Ausgangspunkt die Meinungen von Weingärtner die schon den höchsten Ehre, nämlich „Weingärtner des Jahres” bekommen haben.

Témaválasztás

„A SZEKSZÁRDI BOR, MINT FEJLŐDÉSI KATALIZÁTOR AZ INTERDISZCIPLINÁRIS SZINERGIA RÉVÉN” területen folytatom a kutatásaimat, amely a téma jellegéből és összetettségéből adódóan egy rendkívül széles spektrumot kell, hogy felöleljen. Meglátásom szerint, ahhoz, hogy olyan munka szülessék, amely közel sem önmagának szól, hanem a gyakorlatban is felhasználható és remélhetőleg iránymutató tud lenni, felettébb fontos, hogy a tézisek felállításához nemcsak a szakirodalom, a különböző elméletek ismerete az alapvető, hanem ténylegesen találkozni, foglalkozni kell azokkal az emberekkel, akik mindennapjainkban is érzik a bor illatát és zamatát, valamint az azt létrehozó tudást és verejtéket. Nem kívántam patetikus hangvételt megütni bevezetőmben, mégis így sikerült. Jogsosan vetődhet fel a kérdés, miért? Talán az okot ott kell keresni, hogy a borászok között az ember mindig lelkesedést, tudást és nyugodtan írhatom, a szó klasszikus értelmében vett bölcsességet tapasztalhat, érezhet.

A forrás

Sokat vívódtam a tanulmány címén, mivel igazából nem találtam megfelelő és a magyar nyelvben is tisztességgel használatos, használható kifejezést azokra a szekszárdi borászokra, akiket meg kívántam szólaltatni. Talán helyesebb lett volna a legnépszerűbb, vagy az élborász „definíciót” használni, mégis maradtam a sztárborásznál, hiszen (sajnos) az angolból átvett szó az, amely legösszefoglalóbban takarja az ő megítélésüket és a szakmában, a piacon elfoglalt szerepüket, helyüket. A kiválasztásnál megpróbáltam úgy „igazságos” lenni, hogy ne érhesen (az egyébként tőlem távol álló) elfogultság vádja és így azon borászaink mellett döntöttem, akik eddig a rengeteg rangos hazai és külhoni siker és érmek mellett elnyerték az ÉV BORÁSZÁ címét. Ők Vesztergombi Ferenc, aki 1993 –ban és Takler Ferenc, aki 2004 - ben érte el azt a megtiszteltetést.

A vizsgálati metodika tekintetében arra a megállapításra jutottam, hogy úgy szerezhetem a legtöbb információt, hogy a személyes megkérdezést (interjút) választom. Mindezt olyan jelleggel tettem, hogy összeállítottam egy kérdéssort, amely áttekinti a területet, mégis le-

---

¹ abszolutóriumot szerzett Ph.D – hallgató, Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Ügyvezető igazgató, Metmark Ipari, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., kerekes.csaba@metmark.hu

hetőséget ad a megkérdozetteknek a téma szigorú kereteiből való „kilépésre”, ezáltal is lehetőséget és igényt biztosítva a részletek, hátterek, illetőleg az esetlegesen fellépő „kényesebb” részek érintéséhez.

Névjegyek

A rövid bemutatás előtt néhány szóban az ÉV BORÁSZJA címről. A jelölések kezdetekor az egész országban megszondázzák a szakmát, a médiát, a gasztronómiát, és az első öt kiválasztott kerül a 116 tagú Borakadémia színe elé, akik a végső döntést meghozzák.

Takler Ferenc

A 300 éves családi múltra visszatekintő borász két fiával vezeti a 36 hektáros családi vállalkozást, amelyből 13 hektár a termő ültetvény, 17 hektár új telepítés és 6 hektár folyamatosan telepítés alatt van. Kizárólag vörösborokat készítenek, melyekben szépen ötvöződik a modern technológia és az 500 literes ászokhordók használata. A barrique alkalmazása kissé háttérbe szorul. Szortimentjük meglehetősen széles: a legfontosabb fajták a Kékfrankos, a Kadarka, a Cabernet franc és a Merlot. Ezeket egészítik ki a cuvée-borok, köztük a kékfrankos alapú Trió és a csodálatosan szép és elegáns Bikavér. A Primariusról, erről a rendkívül testes és gazdag Merlotról pedig ódákat zengtek a szakírók. A Takler Pince sikereit mi sem bizonyítja jobban, hogy boraik már régóta szerepelnek több neves New York-i étterem borlapján is.

Vesztergombi Ferenc

Az 1790-es évek óta fennálló családi pincészet az első szekszárdi birtok, amely országos elismertségre tett szert. Közel 20 ha-os ültetvényei Hidaspetre, Porkolábvölgy, Kerékhegy dűlőiben fekszenek. Az általa készített borok mennyisége megközelítőleg 1000 hl, aminek kb. 75-80 %-át palackozva hozza forgalomba. Legfontosabb szőlőfajtái: Kékfrankos, Merlot, Kadarka, Cabernet sauvignon, Cabernet franc, és Ezerfürtű. Cabernet típusú boraival és kadarkáival önálló stílust alakított ki a szekszárdi borászatban. Vörösborai rubin-, vagy gránátvörös színűek. Finoman fűszeresek hosszú utóízekkel, amelyek a bor teljesérésében gyönyörű zamatgazdagságot és ízkoncentrációt mutatnak. A Vesztergombi Pincészet szintén azok közé a borászatok közé tartozik, melyeknél a második generáció is aktívan részt vesz a napi munkában. Vesztergombi Csaba saját összeállítású borával több nemzetközi borversenyen kapott már érmet.

Status

Az első kérdéskörben arra voltam kíváncsi, hogy miként látják az elmúlt időszak változásait, voltak – e ilyenek, miként ítélik meg a mai általános helyzetképet, hozott – változást területükön az Unió csatlakozásunk?

A kérdéskört mindketten hasonlóan ítélték meg, csak néhány kisebb részterületen volt véleménybeli eltérés. Alapvetően két gondolattal is össze lehetne foglalni értékelésüket: pozitív és nagyon érdekes. Általánosságban elmondható, hogy a hazai piac telítődött, de feletébb jelentős, hogy a felső kategória komoly fejlődésen ment át és az itt tevékenykedő pincészeteknek a pozitív hatása figyelhető meg a feltörekvők vonatkozásában is. Mivel ezen kategória különösen fontos hangsúllyal bír mind a hazai, mind külföldi piacok és ezen belül a fogyasztók tekintetében, ezért tekintik sikernek azt, hogy a „kisebkek” is első helyen szerepeltetik a minőséget és ez sikeresen javítja a magyar borok általános megítélését. Emellett fontos megjegyezni azt, hogy változik a világ, változnak az ízlések, fogyasztói szokások is, így ezzel párhuzamosan az elegánsabb, könnyebben fogyasztható vörösborok az eladhatóak. Természetesen a minőség mindkettőjükénél az origót jelenti minden tekintetben és területen, amiből engedni semmiképpen sem szabad. Úgy érzik, hogy a Szekszárdi

Borvidék szerepe felértékelődik – amire az itt termő szőlő nagyon is alkalmassá teszi – és ahogyan Takler Ferenc fogalmazott: „túl vagyunk az első 5 – 8 év tehetetlenségi nyomatékán és már nem csak mintákat visznek”. Jellemző ez az export piacokra is ahol egyáltalán nem látják igaznak a sokak által emlegetett piacvesztést, hiszen arra a borszakmában tudják a valódi okokat. Természetesen mindketten jelentősnek ítélték a külföldi piacok lehetőségeit, amit ki is kívánnak használni. Az Unió csatlakozásunkkal kapcsolatosan inkább szkeptikus véleményt fogalmaztak meg, hiszen különösebb (és ezen belül pozitív) hatását nem érzik, új piacok ez által nem keletkeztek. Ezzel szemben most már a költségekre nem lehet hivatkozni, igazodni kell az élesebb piaci versenyhez és a nyugat – európai termelők 3 – 400 éves eredeti tőkefelhalmozásból származó előnyét is kompenzálni kell. Nehézséget jelentenek az új előírások (pl. HACCP), a megbonyolított pályázati rendszerek és az hogy az EU nem a mezőgazdaságot, hanem a vidékfejlesztést támogatja. Példaként Vesztergombi Ferenc elmondta, hogy csak azért nem tud fontos támogatási pályázatokon indulni, mert pincészetének székhelye helyrajzi szám alapján Szekszárd közigazgatási határain belül van. Nem ettől kellene függővé tenni a támogatást, hiszen ugyanazt a munkát végzi, ergo ne az elhelyezkedés, hanem a tevékenység legyen a fontos.

Alapvetőnek tartottam arról is információkat szerezni, hogy mi a véleményük egy – helyi, illetőleg országos – összefogás adta lehetőségéről, miként értékelik az „országos bormarketinget”, törvényi környezetet, támogatásokat, az egyes közigazgatási egységek katalizáló szerepét, hogyan látják az újonnan szerveződő és sokak szerint fejlődési zálogként tekinthető pinceszövetkezet elindulását?

Az első, amit le kell szögezni az, hogy a bor nem lehet politika kérdése. Nincsen bal, jobb, vagy liberális bor, csak jó vagy rossz. Mindketten egyetértenek abban, hogy a bort, a hozzá kapcsolódó vertikumot, szolgáltatásokat országosan is az őt megillető helyén kellene szerepeltetni, hiszen az egyik legalkalmasabb eszköz a pozitív országimázs kialakításához, fejlesztéséhez. Mindemellett nyilvánvaló, hogy alkalmas a gazdaságban multiplikátor szerepre, amelyet ki kellene vagy kell használni. Sajnos úgy látják, hogy szinte alig történik valami e területen, jóllehet remélik, hogy bormarketing területén lesz előrelépés és a tervezett egy milliárd forintot nem nyeli el a központi költségvetés. A remény mellett megfogalmazták azt is, bíznak benne, hogy ez nem csak cél marad, hiszen a továbblépéshez óriási szükség lenne rá. Takler Ferenc külön kiemelte Gráf József miniszter úr szerepét, aki szakemberként és nem „politikusként” kezelte a kérdést. A támogatások területe nagyon egyszerűen definiálható: fordított mechanizmusként működik, tehát, amikor a legnagyobb szükség lenne rá, akkor nincsen lehetőség, és nem támogat senki. Ez abszurd és elszomorító, tehát mindenképpen változtatásra szorul. Amiben az ország, régió, megye, kistérség, város legfontosabb katalizátor szerepét látják, az mindegyik esetben a marketing. Az összefogás tekintetében az alapgondolat az, hogy rettenetesen fontos és jelentős az is, hogy mind országosan, mind helyben megvannak a fórumai, szervezetei, amelyek egyre hatékonyabban dolgoznak. „Nem kell egymást szeretni, de amit közösen könnyebb és jobban lehet megcsinálni, azt meg kell lépni” gondolat fejezi ki legjobban a hozzáállást.

Az újonnan alakuló szekszárdi pinceszövetkezettel kapcsolatosan: fontosnak érzik és van is rá lehetőség, de itt is fellép az immáron klasszikus kérdés: a hogyan? Emellett jelentős az is, hogy kikkel, van – e elég és megfelelő termőalapjuk, tudják – e a termék mennyiségét, minőségét folyamatosan garantálni, végül (jóllehet az elsők között kellene szerepelnie) van – e hozzá elég tőke? Úgy látják, hogy az első másfél, két év fog mindent eldönteni, ha azt sikeresen „túl tudják élni”, akkor életképes lesz.

Mit mond a 4P?

Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk, a marketingben használatos és remekül bevált eszközt választottam, miszerint módszeresen elemeztük azokat a területeket – termék, ár, értékesítés helye, promóció – amelyek lefedik mindkét pincészet működését és lehetőséget biztosít egy általános konklúzió levonására.

Termék vonatkozásában a borokat nézve általános vélemény, hogy egyrésztől szükséges a piaci igényekhez is igazodni, de emellett kell a saját stílus, ötlet és nem kell a piac minden rezdülésére azonnal reagálni, hiszen így is 10 – 12 éve az átlagosnál jobb minőségű borokat készítenek. Minél szélesebb szortimentet kell kialakítani az alapboroktól a csúcskategóriáig, de felettébb fontosak a szekszárdi tájjellegű borok, amelyek hozzák az igazi fajtajellemzőket. A minőség vagy mennyiség régi kérdésére is mindkét részről határozott volt a válasz: minőség az első helyen de növelve a mennyiséget. Különösen igaz ez a felső kategóriás borokra. Mivel a borhoz, mint termék szervesen kapcsolódik a borturizmus, gasztronómia, vendéglátás, logisztika, így erre is kíváncsi voltam. A válaszok mellett, hogy területet nagyon fontosként ítélik meg, sajnos lehangolóak: „teljesen magunkra vagyunk utalva”. Ez azt jelenti, hogy jelenleg Szekszárdon nincsen a borturizmust megfelelő szinten és mennyiségben kiszolgálni képes szálláshely, rendezvényhelyszín, és – mivel a pincészetek pl. Villánnal ellentétben, egymástól távol vannak – szállítási lehetőség. Úgy érzik ezen a területen a városnak kellene sürgősen lépnie és megfelelő hozzáállás, illetve stratégia mentén komplex fejlesztést végrehajtania. Árak tekintetében is hasonlóak a vélemények, rendkívül fontos területnek tartják, ahol nem is olyan egyszerű helyes döntést hozni. A piaci siker alapja az ár és minőség viszonya, amely szerint a fogyasztó érezze úgy, hogy „jobban járt”. Árpozicionálás vonatkozásában három stratégiai irányt említettek: legyen egy középső árkategóriás, de jó minőségű bor, a második egy jó erős „középhad”, amelyet a legnehezebb értékesíteni, míg harmadikként a prémium kategória, ahol igenis el kell kérni azt az árat, amit a világban bárhol egy hasonló minőségű borért felszámítanak. Az értékesítési csatornák vizsgálatakor is alapvetően megegyeztek az elmondottak, jóllehet export tekintetében itt volt a legnagyobb eltérés. Takler Ferenc szerint a kereskedőkkel való kapcsolat dönti el az értékesítés 75 – 80 százalékát, a többi a borturizmuson, bemutatókon keresztül jut el a fogyasztókhoz. Emellett alapvetőnek tartja, hogy a kereskedőházak megfelelő hatékonyságot biztosítsanak, hiszen ezen áll vagy bukik az értékesítés derékháda, viszont jelentős eredmény az, hogy minden kereskedőházzal kapcsolatban áll és már „automatikusan” működik a rendszer. Célpiacok vonatkozásában „a hazai fogyasztó mindenek felett, csak az a bor megy külföldre, ami itthon nem kell!” Export tekintetében fontosak a környező országok, illetve Hollandia, Svájc, Lengyelország, Csehország, de jelen vannak borai az Egyesült Államokban is. Vesztergombi Ferenc a hazai piacra szintén csak kereskedőkön keresztül jut el, viszont az árak alapján osztotta fel az értékesítési csatornákat: az alacsonyabb árkategóriájú, könnyebben fogyasztható borokkal van alapvetően jelen az áruházláncokban, hiszen „fontos, hogy mindenki hozzájuthasson jó borokhoz”. Ugyanitt a középső árkategóriájú borokból csak egy – két termékkel van jelen, jóllehet e területen a jövőben némi átstrukturálódást és fejlődést vár. A prémiumborokkal csak szaküzletekben és a gasztronómiában képviselteti a pincészetet. A csatornák hatékonyságáról megállapítható, hogy a maga kategóriájában mindegyik jó. Exportpiacaik Svájc, Belgium és Hong Kong, amelyekből utóbbi kettő az elmúlt három évben növekszik szépen. Ellentétben viszont a Takler Pincével, ők a külföldi piacokat kizárólag direktben érik el. A negyedik P, vagyis a promóció szintén nagyon hasonló véleményeket eredményezett. A versenytársaknál Takler Ferenc gyorsan kijavított, mondván „a hazaiakat inkább pályatársnak nevezném”, de ennek ellenére mindketten hozzászoktak a versenyhez, együtt kell vele élni. Úgy látják, hogy némi gondot nem is a minőség, inkább az ár miatt a beérkező külföldi borok okozhatnak az alsó és középső árkategóriájú termékeknél. Vesztergombi Ferenc itt kitért arra problémára, miként azon pincészetek, ahonnan ezek borok származnak több évszázad

alatt felhalmozott tőkeelőnyvel rendelkeznek és ezért tudnak olcsóbban megjelenni a piacon. Marketing eszközök között a legfontosabbként és szinte kizárólagosként a direkt marketinget nevezték meg, ahol is számtalan borvacsora, gasztronómiai est, helyben tartott borkóstoló, borturizmus az, amivel eredményt lehet elérni. Viszont a marketing területen várják a legtöbb segítséget is a már említett helyekről. Természetesen kíváncsi voltam az ÉV BORÁSZJA cím jelentőségére is, különösen marketing oldalról. Takler Ferenc: „óriási, várakozáson felüli, aminek nehéz megfelelni”, Vesztergombi Ferenc: „a felső kategóriában még ma is jelentős pedig 1993 – ban volt, éppen ezért fontosak a folyamatos és kiváló versenyeredmények, amelyek állandóan éreztetik a hatásukat és rangot adnak.” A jövő és tervek vonatkozásában mindketten állandó optimizmussal állnak a kérdéshez, hiszen eddig is óriási küzdelem, áldozatvállalás áll a hátuk mögött és folyamatosan és csakis előre tekintenek. Takler Ferenc AVOP pályázati támogatással tovább folytatja az építkezést palackozóval és szociális blokkal, míg Vesztergombi Ferenc technológiai korszerűsítést és érlelő – tér növelést tervez.

Konklúzió

Összefoglalva megállapítható, hogy az ÉV BORÁSZJA cím mindkettő esetben kiváló és arra érdemes helyre került, hiszen Takler Ferenc és Vesztergombi Ferenc csakis a kitartó és szorgalmas munkának, kiváló szakmai felkészültségüknek, széles látókörüknek és rendkívül szimpatikus emberi tulajdonságaiknak köszönhetik az elért eredményeket. Biztos vagyok benne, hogy ezek a sikerek, sikert jelentenek Szekszárdnak és Magyarországnak is és bízom benne, hogy a jövőben egyre többen lesznek, akik felismerik milyen pozitív és szinergikus hatások multiplikálódnak általuk. Ha ez a felismerés és utána a szándékok megvalósulnak, akkor biztosan egy tágabb értelemben vett és területen bekövetkező fejlődésről lehet majd a jövőben értekezni.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton is szeretném megköszönni Takler Ferencnek és Vesztergombi Ferencnek, amiért rengeteg elfoglaltságuk közepette is időt szakítottak rám és a kutatómunkát fontosnak ítélvén szinte baráti beszélgetés jelleggel tudtuk áttekinteni a felmerülő kérdéseket. Tisztelettel és szeretettel kívánok mindkettőjüknek jó egészséget munkájukhoz, céljaik eléréséhez és természetesen sok örömet Pincészeteik fejlődésében.

Irodalomjegyzék

- Hajdú Istvánné (szerk.) (2004): Bormarketing. Mezőgazda Kiadó
Kotler P.(2004): Marketing Menedzsment. KJK-Kerszöv. Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
Rohály G. – Mészáros G. (2004): Borkalauz. AKÓ Kiadó, 2004.

Hoffmann András¹-Somogyi Tamás²

MUTATÓSZÁMRENDSZER MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALATOK KÖRNYEZETTERHELÉSÉNEK ÉRTÉKELÉSÉRE

Research on the relation between companies and their environment is of increasing importance. A possible tool for revealing these relations is environmental accounting. In this publication we attempt to apply environmental accounting in agriculture, showing a system of quantitative measures capable of characterizing the environmental performance of companies. The specific quantities used have the advantage of making comparisons possible between different periods and companies. Extending and applying this system of quantitative measures may allow to draw conclusions, based on which profitability and environmental performance can simultaneously improved.

Bevezetés

Napjainkban egyre fontosabbá válnak azok a kutatások, amelyek a vállalatok és környezetük közötti kapcsolatok leképezésére irányulnak. E kapcsolatok feltárásának egyik lehetséges eszköze a környezeti számvitel. A környezeti számvitel ugyanis - *Schaltegger és Burritt (2000)* definíciója szerint - a számvitel olyan alágaként határozható meg, amely azokat a tevékenységeket, módszereket és rendszereket foglalja magába, amelyek egy meghatározott gazdasági rendszer környezetvédelmi problémáit vagy a környezetvédelmi tevékenység gazdasági hatásait tartják nyilván, elemzik és jelentésekbe foglalják. Saját kutatásaink erre a területre - a mezőgazdasági vállalatok környezetterhelésének mérésére, a környezetterhelés és a jövedelmezőség közötti kapcsolat feltárására - irányulnak. Korábbi kutatásaink során a környezeti számvitel különböző eszközeinek mezőgazdasági alkalmazására tettünk kísérletet. Jelen publikációnk e kutatások továbbvitelének eredménye.

Célkitűzés

Vizsgálataink célja, hogy meghatározzuk - és egy adott vállalat adatainak felhasználásával számszerűsítsük - azon mutatószámok körét, amelyek alkalmasak vállalatok környezeti teljesítményének jellemzésére. Olyan mutatószámrendszer összeállítására törekedtünk amely megfelel az alábbi követelményeknek:

- I. Figyelembe veszi a mezőgazdasági sajátosságokat.
- II. Alkalmas azonos tevékenységi körű, de eltérő méretű vállalatok összehasonlítására.
- III. A mutatók értéke a számviteli rendszerben (alapbizonylatok, analitikus adatok) jelenleg is megtalálható adatokból, szakirodalmi adatok segítségével kiszámítható.

A vállalati tevékenység környezetre gyakorolt hatásának vizsgálatával párhuzamosan igyekeztünk választ adni arra a kérdésre is, hogy a környezetvédelmi tevékenység költségei milyen hatást gyakorolnak a vállalat jövedelmére.

Adatbázis és módszer

Vizsgálatainkat egy észak-dunántúli, vegyes profilú mezőgazdasági részvénytársaságnál végeztük. A vállalat 8.000 hektárt meghaladó területen foglalkozik szántóföldi növénytermesztéssel, átlagos tejlő tehénállománya meghaladja a 3.000, tenyészkoca-állománya

¹ Ph.D. hallgató, Pannon Egyetem, Keszthely, hoffmann@georgikon.hu

² egyetemi tanársegéd, Pannon Egyetem, Keszthely

pedig az 1.000 db-ot.

Az alapadatok a részvénytársaság analitikus nyilvántartásaiból, belső kimutatásaiból, statisztikai jelentéseiből és éves beszámolóiból származnak. A mutatók összeállításának első lépéseként elkészítettük a vállalat N és P tápanyagmérlegét (főágazati bontásban), valamint környezeti folyamatmérlegét, és kigyűjtöttük a környezetvédelmi költségeit. E kimutatások összeállítását a szakirodalomban foglaltaknak (*Urfi et al., 2002a és b*), illetve a korábbi saját publikációinkban (*Hoffmann-Somogyi, 2005a és b*) bemutatott módszernek megfelelően végeztük.

Második lépésként azokat a számviteli, üzemgazdasági adatokat gyűjtöttük össze, amelyek szükségesek a mutatók kiszámításához, de az eddigi kimutatásokban még nem szerepeltek: *földterület (ha)*, *földterület művelési áganként (ha)*, *szántóföldi növénykultúrák száma (db)*, *növények területe (ha)*, *tenyészállatok fajtanként (db)*, *termelt tej mennyisége (l)*, *növényvédőszer-költség (eFt)*.

Ezt követően a harmadik lépésben olyan mutatókat képeztünk, amelyek megfelelnek a célkitűzésben meghatározott feltételeknek.

Eredmények

Az általunk alkalmazott mutatószámokat a 1. táblázat mutatja be. A mutatókat tartalmuk szerint három csoportra oszthatjuk:

- **1-8.** A vállalati termelés intenzitását szemléltető mutatók, amelyek közvetetten már a vállalat tevékenységének környezetterhelő voltára is utalnak. Az első négy esetében a magas érték utal a kevésbé intenzív termelésre, a második négy esetében az alacsony.
- **8-26.** A környezetterhelést kifejező mutatók: a növényvédelem, a tápanyag-gazdálkodás, a hulladékkezelés vállalati gyakorlata által okozott környezetterhelést szemléltetik.
- **27-37.** Jövedelmezőségi mutatók: a környezetvédelmi költségek vállalaton belüli jelentőségének értékelésére és a vállalati termelőtevékenység jövedelemtermelő képességének mérésére alkalmas mutatók.

A mutatók csoportosítását a szerint is érdemes elvégezni, hogy milyen terület értékelésére szolgálnak. Ennek megfelelően az 1. táblázatban szereplő mutatók a következő területek vizsgálatát teszik lehetővé:

- I.** A földhasználat sajátosságai és az állattenyésztés vállalaton belüli jelentősége, intenzitása, szerepe a tápanyag-visszapótlásban.
- II.** A vállalati tápanyag-gazdálkodás sajátosságai: a tápanyag-visszapótlás színvonala, a műtrágya alkalmazásának aránya, az állattenyésztés és a növénytermesztés közötti belső ágazati tápanyagkapcsolatok, a tápanyag-visszapótlás miatt keletkező környezetterhelés (felesleges tápanyagtöbbletek vagy elégtelen visszapótlás)
- III.** A növényvédelem, a növényvédőszer-használat környezetre gyakorolt terhelése, a növényvédelem jelentősége.
- IV.** Hulladékgazdálkodás: a keletkező hulladékok mennyisége, a hulladékkezeléssel kapcsolatban felmerülő költségek aránya.
- V.** A környezetvédelmi költségek összetétele, jelentősége a vállalatnál.
- VI.** A vállalati termelés jövedelmezősége.

1. táblázat. A fajlagos mutatók információtartalma

Sor- szám	Megnevezés	Mérték- Egység	„A” vállalkozás			
			2001	2002	2003	2004
1.	Szántóföldön termesztett növénykultúrák száma	db	15	14	15	14
2.	Rét/szántó arány	ha/ha	0,05	0,05	0,04	0,05
3.	Pillangós növények aránya a szántóterületen	%	13,6	13,3	12,1	12,5
5.	Őshonos állatfajták aránya a tenyészállatokon belül fajonként	%	-	-	-	-
4.	Másodvetés aránya a szántóterülethez viszonyítva	%	3,0	2,9	1,6	2,9
6.	1 hektár művelt területre jutó felhasznált gázolaj mennyisége	kg/ha	133,6	139,2	129,8	140,5
7.	100 hektár művelt területre jutó számosállat	db/100 ha	89,6	96,8	96,9	93,6
8.	Fajlagos tejhozam	l/db	7246	7081	6808	6712
9.	Szervestrágya aránya a N visszapótlásban	%	7,5	10,5	11,4	9,2
10.	Szervestrágya aránya a P visszapótlásban	%	29,6	51,5	40,1	41,7
11.	1 számosállatra jutó N-többlet vagy -hiány az állattenyésztésben ³	kg/számosállat	+27,4	+24,4	+24,4	+25,4
12.	1 hektár művelt területre jutó N-többlet vagy -hiány a növénytermesztésben ⁴	kg/ha	61,0	49,3	58,2	-9,0
13.	1 hektár művelt területre műtrágyával kijuttatott N	kg/ha	127,4	115,2	108,4	91,2
14.	1 hektár művelt területre kijuttatott N	kg/ha	139,8	130,4	123,7	102,5
15.	Műtrágya aránya a N-visszapótlásban	%	91,1	88,3	87,6	89,0
16.	1 számosállatra jutó P-többlet vagy -hiány az állattenyésztésben ⁵	kg/számosállat	+16,1	+16,7	+14,7	+14,5
17.	1 hektár művelt területre jutó P-többlet vagy -hiány a növénytermesztésben ⁶	kg/ha	-2,8	-2,7	1,3	-11,3
18.	1 hektár művelt területre műtrágyával kijuttatott P	kg/ha	6,5	4,6	6,8	3,6
19.	1 hektár művelt területre kijuttatott P	kg/ha	9,8	10,1	11,7	6,7
20.	Műtrágya aránya a P-visszapótlásban	%	67,0	45,8	58,0	53,4
21.	1 ha szántóterületre jutó növényvédőszer-hatóanyag ⁷	kg/ha	2,3	2,5	1,9	1,6
22.	1 ha szántóterületre jutó kifejezetten veszélyes növényvédőszer-hatóanyag	kg/ha	0,6	0,3	0,2	0,3
23.	1 hektár szántóterület növényvédőszer-költsége ⁸	Ft/ha	15812	16092	15759	16133
24.	Állati tetem részaránya a veszélyes hulladékok között	%	94,0	92,8	95,6	94,4
25.	Egy számosállatra jutó veszélyes hulladék ⁹	kg/számosállat	34,0	34,6	47,9	38,8
26.	Egy kilogramm veszélyes hulladék ártalmatlanítási költsége	Ft/kg	33,6	50,1	43,9	53,9
27.	Környezetvédelmi költségek és ráfordítások aránya az üzemi (üzleti) tevékenység eredményéhez viszonyítva	%	21,7	16,7	-	118,6
28.	Környezetvédelmi költségek és ráfordítások aránya a költségnevek szerinti költségek és egyéb ráfordítások összegében	%	0,6	1,0	1,2	1,2
29.	Költségként elszámolt környezetvédelmi költségek aránya a környezetvédelmi költségek és ráfordítások között	%	92,4	95,9	93,0	94,1
30.	Környezetvédelmi költségek és ráfordítások ellentételezett hányada	%	-	17,6	16,3	-
31.	Környezetvédelmi beruházások értéke	eFt	274.530	9.395	-	-
32.	Környezetvédelmi beruházások megvalósításához kapott támogatás aránya a beruházások értékében	%	85,0	95,6	-	-
33.	Környezetvédelmi bírság összege	eFt	-	-	-	-

³ A + jel többlet a – jel hiányt jelent.

⁴ A + jel többlet a – jel hiányt jelent

⁵ A + jel többlet a – jel hiányt jelent.

⁶ A + jel többlet a – jel hiányt jelent.

⁷ Csak a mérsékeltlen veszélyes, és kifejezetten veszélyes szerek adott évben történt felhasználásával kijuttatott hatóanyag mennyisége.

⁸ Adott évben az egy hektárra kijuttatott, a 4 közegészségügyi veszélyességi kategória valamelyikébe besorolt növényvédőszer költsége.

⁹ A veszélyes hulladékok mennyiségét azért célszerű a állatlétszámra vetíteni, mivel a veszélyes hulladékok nagy részét az állati tetem jelenti.

34.	Vállalati tevékenység jövedelmezősége ¹⁰	%	4,2	6,5	-0,6	1,0
35.	Jövedelmezőségi színvonal	%	2,6	6,0	-2,9	1,1
36.	Eszközarányos jövedelmezőség	%	2,4	4,9	-2,4	0,9
37.	Saját tőke arányos jövedelmezőség	%	4,7	9,7	-5,1	1,9

A jövedelmezőségi mutatók képzésekor az üzemi (üzleti) tevékenység eredményét alkalmaztuk (a 34. mutató kivételével), mivel a számviteli eredménykategóriák közül legtisztábban ez fejezi ki a vállalat termékelőállítás és -értékesítési folyamataiban keletkező jövedelem mértékét. A jövedelmezőségi színvonal számításakor vetítési alapként a költségnemenkénti költségek és egyéb ráfordítások együttes összegét célszerű alkalmazni, mivel az üzemi (üzleti) tevékenység eredményének kialakulásában az egyéb ráfordítások és egyéb bevételek is szerepet játszanak.

Az eredmények értékelése

A terjedelmi korlátok miatt e publikációban csak a tápanyaggazdálkodás vállalati gyakorlatának értékelésével foglalkozunk.

A vizsgált vállalat egyoldalú nitrogén visszapótlást folytat, míg a foszfor visszapótlást elhanyagolja (vö. 14. és 18. mutató). A N visszapótlás színvonala magas, a kijuttatott hatóanyag nagyrészt műtrágya (átlagosan 90%-ban). A kijuttatott N jelentős része azonban nem hasznosult, hanem a vizsgált négy évből háromban tápanyagtöbbletként (ld. 12. mutató) jelentős környezetterhelést okozott. Ez nemcsak környezetvédelmi szempontból kedvezőtlen, hanem gazdaságossági szempontból is, a növénytermesztés N tápanyagtöbblete ugyanis felesleges költséget - és mivel vásárolt műtrágyáról van szó – felesleges kiadást is jelentett.

Ezzel szemben, míg N-ből tápanyagtöbbletek keletkeztek, addig P-ből tápanyaghiány figyelhető meg (17. mutató). A kijuttatott P hatóanyag kisebb része származik műtrágyából mint a N esetében. A foszfor visszapótlásban tehát nagyobb a jelentősége az állattenyésztésben keletkező szerves- és hígtrágya kijuttatásának (vö. 9. és 10. mutató).

A vállalatnak tehát tápanyag-gazdálkodási és gazdaságossági szempontból is hasznosabb lett volna, ha a kijuttatott N műtrágya mennyiségét csökkenti, az így elért megtakarítást pedig P műtrágya vásárlására fordítja.

Összefoglalás, következtetések

Jelen publikációnkban olyan mutatószámokat állítottunk össze, amelyek segítségével képet kaphatunk a mezőgazdasági vállalatok környezettel való kapcsolatáról. A felvázolt módszer alkalmas egyes mezőgazdasági vállalatok környezetterhelésének és környezeti teljesítményének jellemzésére, emellett lehetővé teszi különböző vállalatok összehasonlítását is. Nagy előnye, hogy a szükséges adatbázis megteremthető a vállalatoknál jelenleg is feltehető adatokból, azaz nem igényel költséges méréseket, kísérleteket.

A tápanyag-gazdálkodás vizsgálatára alkalmas mutatók értékelésével szeretnénk volna bemutatni, hogy a mutatószámrendszer alkalmazásával olyan következtetések levonására nyílik lehetőség, amelyek alapot jelenthetnek a jövedelmezőség és a környezeti teljesítmény egyidejű javítására.

Mindenképpen szükség van azonban a módszer további fejlesztésére. Az itt bemutatott eredmények kezdeti lépésnek tekinthetők abban az irányban, hogy a vállalatok vezetői in-

¹⁰ [(Értékesítés nettó árbevétele + Aktivált saját teljesítmények értéke)/Költségnemenkénti költségek összege]*100 – 100

formációs rendszerét környezeti tartalmú modullal egészítsük ki. Ennek megvalósulása esetén nyílnak lehetősége a vezetésnek a vállalati működés feladatainak ökonómiai és ökológiai szempontokat egyaránt figyelembe vevő optimalizálására, egyszerre javítva ezzel a vállalat környezeti teljesítményét és jövedelmezőségét is. E cél elérése érdekében a következő feladatok elvégzését tartjuk fontosnak:

- I. A környezeti mutatószámok rendszerének bővítése, adaptálva a nemzetközi szakirodalomban (*Van der Werf, 2002; Pervanchon, 2002*) megtalálható módszereket.
- II. Az egyes ágazatok, termelési technológiák (technológiai változatok) környezetterhelésének és jövedelmezőségének egyidejű vizsgálata (ez elsősorban műveletiköltség-számítások segítségével történhet).
- III. A törvény alapján kötelező, adott ágazathoz kapcsolódó környezetvédelmi beruházások ágazati jövedelmezőségre gyakorolt hatásának vizsgálata. (pl.: hígtrágya-kezelő és -tároló rendszer létesítésének, működtetésének költségei és hasznai)

Köszönetnyilvánítás:

A szerzők köszönetet mondanak az OTKA K60444 AG4. számú kutatási téma támogatásáért.

Irodalomjegyzék

Hoffmann A. – Somogyi T. (2005a): Környezeti mérleg alkalmazása mezőgazdasági vállalatokban. XI. Ifjúsági Tudományos Fórum, Keszthely. CD, pp. 1-7.

Hoffmann A. – Somogyi T. (2005b): Környezeti mérlegek értékelésére alkalmas mutatószámok mezőgazdasági vállalatok számára. XLVII. Georgikon Napok . Keszthely. CD, pp. 1-8.

Pervanchon, F. – Bockstaller, C. – Girardin, P. (2002): Assessment of energy use in arable farming systems by means of an agro-ecological indicator: the energy indicator. *Agricultural Systems*. 72. 149–172.

Schaltegger, S. – Burritt, R. (2000): *Contemporary Environmental Accounting*. Greenleaf Publishing.

Urfi P. – Bacsó Zs. – Sárdi K. – Polgár J. P. (2002a): Környezeti számvitel a mezőgazdaságban. VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös. 4. 57-62.

Urfi P. – Bacsó Zs. – Sárdi K. – Polgár J. P. (2002b): Az üzemi tápanyagmérleg mint a környezeti menedzsment egyik lehetséges eszköze a mezőgazdaságban. „Ötven éves az Acta Agronomica Hungarica” Jubileumi Tudományos Ülés. Martonvásár, 2002. november 19. 335-341.

Van der Werf, H.M.G. – Petit, J. (2002): Evaluation of the environmental impact of agriculture at the farm level: a comparison and analysis of 12 indicator-based methods. *Agriculture, Ecosystems and Environment*. 93. 131–145.

„A” SZEKCIÓ
FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS

A/3. Vidékfejlesztés, vidékszociológia, falusi turizmus

A szekció elnöke:

Dr. habil. Kocsondi József (C.Sc)
egyetemi tanár, PE-GMK, Keszthely

Lektorok:

**dr. Pupos Tibor (habil, C.Sc) egyetemi tanár tanszékvezető,
PE-GMK, Keszthely**

**dr. Urfi Péter (Ph.D) egyetemi docens,
PE-GMK, Keszthely**

**dr. Fodor Lóránt (Ph.D) egyetemi adjunktus,
PE-GMK, Keszthely**

**dr. Kocsondi József (habil, C.Sc) egyetemi tanár,
PE-GMK, Keszthely**

**dr. Bacsí Zsuzsanna (Ph.D) egyetemi docens,
PE-GMK, Keszthely**

Nándori Eszter¹

A VÁLTOZÓ MINTÁKHOZ ÉS SZEREPEKHEZ VALÓ ALKALMAZKODÁS ÉS A CSALÁDI ÁLLAPOT ÖSSZEFÜGGÉSE

My paper examines the effect of household type as one of the factors leading to poverty. The analysis is based on the data of the 2001 census, broken down to counties. My first hypothesis is that with the increase of the number of children, there is an increased probability of the family becoming poor. My second hypothesis is that among those who bring up their children alone, there is also a higher probability of becoming poor. My first hypothesis has been proved but in the case of the second one, no significant correlation has been found.

Budapest has an important status as there is a significant difference in the values of the three examined variables (the number of children, the ration of single parents and monthly average net income) between the capital and other parts of the country.

A kirekesztettség problémája

A gazdasági és társadalmi szerepek változása minden korban kihat az egyének viselkedésére. A társadalom többsége képes alkalmazkodni a változó szerepekkel együtt járó változó elvárásokhoz, vannak viszont olyanok, akik életkörülményeik, vagy örökölt kulturális normáik miatt nem képesek alkalmazkodni e szerepekhez. Ők azok, akiket a társadalmi kirekesztés leginkább veszélyeztet, és ők azok, akik a lemaradás, leszakadás veszélyének leginkább ki vannak téve. Ha ezen csoportok aránya nagy, akkor ez az egész társadalom és gazdaság fejlődését veszélyezteti. [Miniszterelnöki Hivatal, 2003]

A szegénység a népességben belül nem véletlenszerűen oszlik el. A szegénység kockázata függ a háztartásfő életkorától, a háztartásfő iskolai végzettségétől, munkaerő-piaci aktivitásától, etnikai származásától, a lakóhely típusától, a háztartás lélekszámától, valamint attól, hogy a háztartásfő foglalkoztatott, vagy nyugdíjas. [Gábor – Szívós, 2002] Ezen csoportok közül jelen dolgozatomban a háztartás lélekszámát vizsgálom meg részletesen, azaz azt, hogy hogyan befolyásolja a jövedelemszintet az, hogy van-e a háztartásban gyermek, illetve, hogy hány gyermek van.

Egy 2002-ben végzett felmérés kimutatta, hogy 1991 és 2001 között a gyermekes háztartások tagjainak, különösen a három- vagy annál több gyermeket nevelőknek, illetve a gyermeküket egyedül nevelő szülőknek a szegénységi rátái jelentősen emelkedtek. [Gábor - Szívós, 2002]

Azt vizsgálom meg, hogy ezek a tényezők hogyan jelennek meg megyei bontásban.

A szegénység területi különbségei

Vizsgálataimat a 2001. évi népszámlálás adatainak felhasználásával, megyei bontásban végeztem. Mielőtt a kérdéses tényezők szerepét megvizsgálnám a szegénység alakulásában, azt nézem meg, hogy az adatok alapján fennállnak-e területi különbségek a szegénység mértékében, azaz az egy főre jutó nettó átlagkereset és az ország egyes területi egységei között van-e szignifikáns összefüggés.

Hipotézisem, hogy a havi nettó átlagkereset alakulására befolyásoló erővel bír a területi, regionális elhelyezkedés.

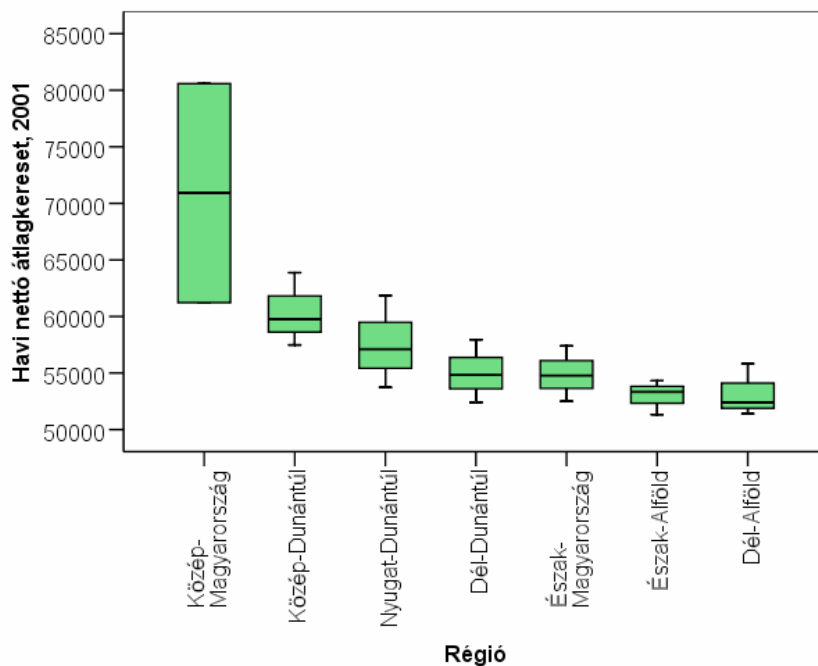
¹ Ph.D. hallgató, Miskolci Egyetem, Üzleti Statisztika és Előrejelzési Tanszék, nandorieszter@freemail.hu

A statisztikai elemzés módszere a variancia-analízis, mivel a független változónk (a régió) diszkrét, a függő (a havi nettó átlagkereset) pedig folytonos.

A variancia-analízis eredményeképpen kapott F-próba értéke 4,086; az ehhez tartozó szignifikancia-szint pedig $\alpha = 1,6\%$. Ez 5% alatti érték, ami azt jelenti, hogy az átlagjövedelmek alakulása szignifikánsan eltér az egyes régiók között.

Nézzük most meg azt, hogy a megyei adatok felhasználásával milyen különbségek vannak az egyes régiók között! Ehhez használjuk a box & whiskers ábrát!

1. ábra A havi nettó átlagkereset alakulása hazánk egyes régióiban 2001-ben

Forrás: www.nepszamlalas.hu

Az 1. ábrán látható, hogy az átlagkeresetek szórása a közép-magyarországi régióban a legnagyobb. A nagy szórás oka az, hogy ehhez a régióhoz tartozik Budapest, ahol az átlagjövedelem jóval az országos átlag fölött van, míg a régió másik tagja, Pest megye átlagjövedelme az országos átlag közelében helyezkedik el. Ugyanakkor az átlagos jövedelem is ebben a régióban a legnagyobb, 70000 forint feletti értékkel.

A gyermekes családok jövedelemszintje

Az egy főre jutó háztartásjövedelemben háztartástípusonként jelentős eltérések tapasztalhatók. A különbségek egyik meghatározó tényezője a gyermekes és gyermektelen háztartások tagjai között mutatkozik. 2001. évi adatok alapján a legmagasabb a jövedelem a gyermektelen háztartásokban, ezen belül pedig az egyszemélyes háztartások és a gyermek nélküli párok voltak a legjobb jövedelmi helyzetben. [Gábor - Szívós, 2002]

A gyermekes háztartásokon belül is jelentős eltérések tapasztalhatók a jövedelemszint tekintetében. Feltételezésem, hogy a gyermekszám növekedésével a jövedelemszint csökken.

Hipotézisem, hogy minél nagyobb egy adott megyében a három vagy annál több gyermekes családok aránya, annál alacsonyabb a jövedelemszint.

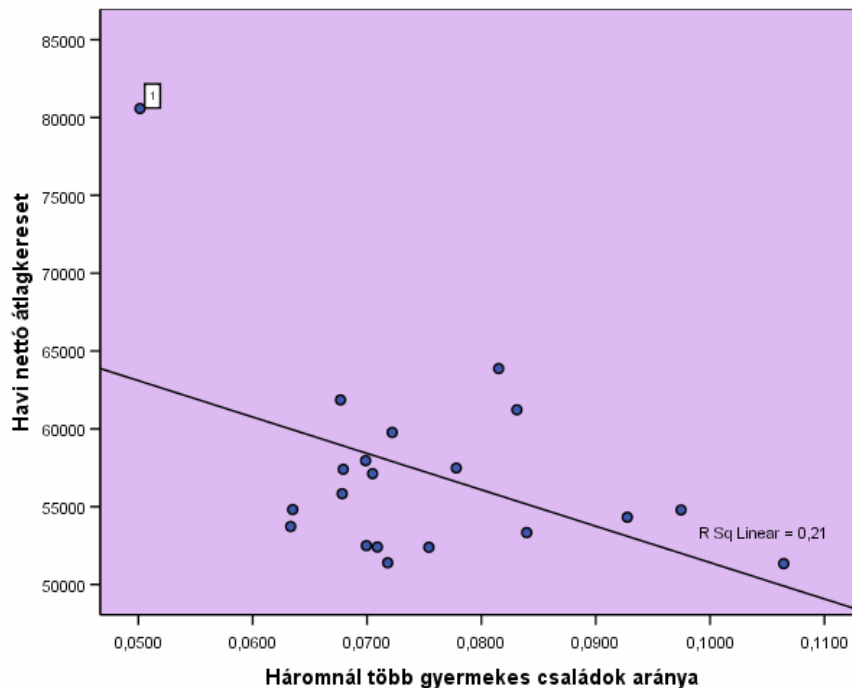
A vizsgálat statisztikai módszere a korrelációs számítás. A két vizsgált változó a három vagy annál több gyermekes családoknak az összes családhoz viszonyított aránya, valamint a havi nettó átlagkereset.

A korrelációs együttható értéke $r = -0,458$; ami $\alpha = 5$ százalékos szignifikancia-szinten szignifikáns negatív irányú kapcsolatot jelez. Tehát valóban igaz, hogy minél nagyobb a sokgyermekes családok aránya, annál alacsonyabb a jövedelemszint.

2001-ben az egygyermekes családok tagjainak éves egy főre jutó jövedelme 475 ezer forint volt, míg a legalább kétgyermekes háztartások tagjainak jövedelme valamivel 300 ezer forint felett volt. A legrosszabb helyzetben a három- és többgyermekes családok voltak, ahol az egy főre jutó éves jövedelem átlagosan 290 ezer forint volt. [Gábor – Szívós, 2002]

Nézzük meg grafikus eszközökkel, hogy hogyan alakul a két változó közötti kapcsolat! A 2. ábrán a háromnál több gyermeket nevelő családok arányának függvényében szerepelnek az átlagjövedelmek értékei.

2. ábra A háromnál több gyermekes családok aránya és a havi nettó átlagkereset kapcsolata, 2001

Forrás: www.nepszamlalas.hu

Az ábra alapján látható, hogy van egy kiugró érték, ami döntően meghatározza a korrelációs együttható által is jelzett szignifikáns kapcsolatot. Ez az egyessel jelölt Budapest. A fővárosban a havi nettó átlagkereset meghaladja az ország többi részén tapasztalható átlagot, a háromnál több gyermeket nevelő családok aránya pedig alatta marad az ország más részein tapasztaltnak.

Vizsgáljuk meg úgy is a két változó kapcsolatát, ha ettől a kiugró értéktől eltekintünk! Így a korrelációs együttható értékére az $r = -0,154$ -et kapjuk. Így már nem olyan szoros a kapcsolat, viszont a két változó közötti negatív irányú összefüggés továbbra is fennáll.

Mind a húsz adat felhasználásával regressziós egyenest fektethetünk az adatokra, hogy a két változó kapcsolatát függvényszerűen is meghatározhassuk. A regressziós egyenes a következő:

$y = 74782,5 - 233736x,$	(1)
--------------------------	-----

ahol y a havi nettó átlagkereset, x pedig a háromnál több gyermeket nevelő családok aránya.

Egy 2004-ben készített többváltozós regressziós elemzés szintén arra az eredményre jutott, hogy a magas gyermekszám növeli a szegénnyé válás esélyét. [Gábor – Szívós, 2004]

Ez a megállapítás különösen kedvezőtlenül hathat az ország népességének alakulására. A gyermekszületek számában 1990 óta egyértelmű és radikális csökkenés tapasztalható. Bár a magyarországi családalapítási modell átalakulása még nem fejeződött be, az valószínűsíthető, hogy a termékeny korban lévő nők gyermekvállalási gyakorlata visszafogottabb lesz. [Spéder, 2004] Ezt a kedvezőtlen tendenciát tovább súlyosbíthatja az, ha a három vagy többgyermekes családok esetében nagyarányú szegénység tapasztalható.

A gyermeküket egyedül nevelők helyzete

Már egy vagy két gyermek esetén is rendkívül magas a szegénnyé válás esélye, ha egyszülős háztartásról van szó. Most azt vizsgálom meg, hogy ez a megyei adatok esetén hogyan érvényesül.

Hipotézisem, hogy azokban a megyékben, ahol magasabb a gyermeküket egyedül nevelő szülők aránya, a havi nettó átlagjövedelem alacsonyabb.

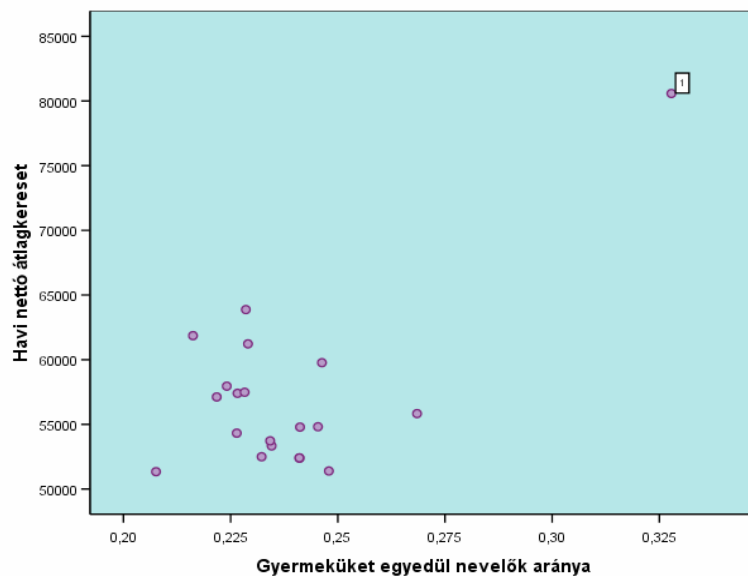
A vizsgálat statisztikai módszere a korrelációs számítás, ahol a vizsgált tényezők a gyermeküket egyedül nevelő szülőknek az összes családhoz viszonyított aránya és az egy főre jutó havi nettó átlagkereset.

A vizsgálatot mind a 19 megyére és a fővárosra elvégezve a következő eredményt kaptam: a korrelációs együttható értéke $r = 0,651$. Tehát ellentétes eredményt kaptunk, mint amit vártunk. Vizsgáljuk meg az adatokat grafikusán, hogy megállapíthassuk, van-e esetleg kiugró érték, ami eltorzíthatja az eredményt!

A 3. ábrán jól látszik, hogy van egy kiugró érték, mégpedig ismét az egyessel jelölt budapesti adat. A fővárosban tehát magas a gyermeküket egyedül nevelők aránya, ugyanakkor a havi nettó átlagkereset is meghaladja a megyékben tapasztalható értékeket. Az ábra alapján az valószínűsíthető, hogy a többi 19 megye vonatkozásában fenn fog állni a hipotézisünkben feltételezett negatív irányú kapcsolat. Ahhoz, hogy ezt tesztelni tudjuk, végezzük most el az elemzést úgy, hogy a budapesti adatot figyelmen kívül hagyjuk!

Az így kapott korrelációs együttható értéke $r = -0,202$, tehát így már valóban negatív irányú kapcsolat adódott a gyermeküket egyedül nevelők és a jövedelem között, bár a kapcsolat nem tekinthető szorosnak, szignifikánsnak.

3. ábra A gyermeküket egyedül nevelők aránya és a havi nettó átlagkereset közötti összefüggés, 2001

Forrás: www.nepszamlalas.hu

Összegzés

A háztartástípus szerinti elemzés alapján megállapítható, hogy a magas gyerekszám növeli a szegénység valószínűségét, viszont a gyermeküket egyedül nevelők és a szegénység között nem találtunk szignifikáns eltérést a megyei adatok összevetésekor.

Megjegyzem azonban, hogy a megyei adatok vizsgálatakor a kapott eredményekre jelentős hatással volt Budapest, mivel mindhárom vizsgált változó (a havi nettó átlagkereset, a háromnál több gyermeket nevelő szülők aránya és a gyermeküket egyedül nevelő szülők aránya) esetében jelentősen eltértek a fővárosban tapasztalt értékek az országos átlagtól. A sokgyermekes családok esetén Budapest erősítette az országos tendenciát, a gyermeküket egyedül nevelők esetén azonban fordított összefüggést tapasztaltam, mint az ország többi megyéjében.

A sokgyermekes családok helyzetének javítása tehát kiemelten fontos feladat, hiszen az ország népességének további csökkenésének megakadályozásában jelentős eredményeket lehetne elérni az ilyen családok megélhetésének javításával.

Felhasznált irodalom

Gábor András – Szívós Péter (2002): „A jövedelmi szegénység alakulása, a gyermekes családok helyzete”; In: Társadalmi Riport 2002, 42-59. o.

Gábor András – Szívós Péter (2004): „Szegénység Magyarországon az EU-csatlakozás küszöbén”; Társadalmi Riport 2004, 96-117. o.

Javaslat a Népesedési Kormánybizottság által 2003. őszére tervezett nemzetközi konferencia előkészítésére; Miniszterelnöki Hivatal; Általános Politikai Államtitkár; Népesedési Kormánybizottság Titkársága; 2003. április 22.

Spéder Zsolt (2004): „Gyermekvállalás és a párkapcsolatok alakulása”; In: Társadalmi Riport, 2004; 137-151. o.

Géror Imre¹

GONDOLATOK A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS RŐL A FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETI KERESKEDELEM (COOP-ÜZLETLÁNC) ASPEKTUSÁBÓL

The regional problems have social origin, this part of the population have no effective local forces when they might have the same living standards as the inhabitants in the towns. The author examine these aspects as well, as the different criteries with the Hungarian economical policy since changes of the regime. The recommendations of the different International Alliances (UNO, ICA ILO e.t.c.) incite the national governments to help the cooperations. In the first part of the study the author makes an examination theoretically of sustainable development, rural development and a general report on the prevailing conditions e.t.c. In the next part the author analyses theoretically the organizational evolution of the General Consumer's Trade Cooperations in Hungary. In conclusion the author makes a proposal of the future strategy of the General Consumer's Trade Cooperations.

Bevezetés

A magyar társadalomtudományi irodalomban Andorka szerint szinte közhelynek számít, hogy a falvak a városoknál sokkal hátrányosabb helyzetben voltak, alacsonyabbak voltak a jövedelmek, rosszabbak voltak a lakásviszonyok, elmaradottabb volt az infrastruktúra. Arra lehetett azonban számítani, hogy a települések közötti különbségek a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan mérséklődnek. Az 1990. évi rendszerváltás óta azonban ennek ellenkezőjét kell tapasztalnunk (Andorka 1999). Az utóbbi évtizedek jellemző tendenciája, hogy a vidékfejlesztési politika nemcsak az Európai Unióban, hanem ehhez hasonlóan Magyarországon is felértékelődött. A vidékpolitikát létrehozó társadalmi, gazdasági jelenségek, folyamatok és paradigmák azonban a két térségben sok szempontból eltérőek. Az Európai unióban a vidékfejlesztési politika a terület- és az agrárpolitika keretei között viszonylag későn, az 1980-as évek végén alakult ki. Kései megjelenése azonban valójában nem időbeli késés, hanem a szerves fejlődés következménye (Kovács 2003.13.o.). A fenntartható fejlődéssel és a vidékfejlesztéssel foglalkozó kutatók között nagyjából egyetértés mutatható ki abban a kérdésben, mely szerint ahhoz, hogy a vidékfejlesztés ne csak egy szűk helyi társadalom érdekének tűnjön, hanem a társadalom többsége is saját érdekének tekintse, többek között végbe kellett mennie az információs technológia által uralt második ipari forradalomnak, amely eloszlatta a végtelen növekedés hamis illúzióját. Az agrártúltermeléssel jelentkező problémák csak felerősítették azt a felismerést, hogy a tömegtermelés egyoldalú profitorientációja a remélt gazdasági nyereség címén végül pazarláshoz, környezetpusztításhoz és evolúciós zsákutcába vezet. Megoldási alternatívaként fogalmazódott meg a fenntartható fejlődés eszméje. A fenntartható fejlődés elmélete széles körben elfogadott fejlesztési filozófia, amelynek felfogásrendszerében a vidék központi szerephez jutott (Kovács 2003.13.o.). Az agrárpolitika és a vidékpolitika jelentős mértékben átfedi egymást, de a kettő nem azonos. Egyrészt az agrárpolitika területe nem szűkíthető le csak a vidéki térségekre, másrészt pedig a vidékpolitikának ugyan meghatározó területe az agrártermelés, de annak része a helyi ipar, a szolgáltatások, a turizmus, a közlekedés, az infrastruktúra és településfejlesztés, a közigazgatás és a helyi kulturális és építészeti hagyományok megőrzése stb. (Buday-Sántha 2001).

---

¹ dr. univ., főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Főiskola

A vidéki térségek életképessége döntően gazdaságuk stabilitásától függ. Fontos tehát, hogy a vidék gazdasági teljesítménye, ezen belül az agrárgazdasági termelés növekedjen. Az agrárgazdaság fenntartható fejlesztése a természeti és humán erőforrások ésszerű felhasználására épül. A vidékfejlesztés tehát a különböző természeti és gazdasági tényezők között dolgozó agrártermelők alkalmazkodóképességének javítására, egységes piaci megjelenésük érdekében az integráció és szövetkezés feltételeinek javítására is ki kell, hogy terjedjen (Dorgai 1999). A családi gazdasági méretekben termelt termékek nem, vagy csak nehezen jutnak el a piacra. Értékesítésük bizonytalan. Ugyanakkor a korábbi termelési integrációk szétesésével a termelőeszközök, anyagok beszerzése is nehézségekbe ütközik. Az integrációk hiánya a minőségi garanciák hiányában is jelentkezik (G. Fekete 1999).

A magyar vidék életében hosszú évtizedek óta – több mint másfél évszázada – meghatározó szerepet tölthettek - és megítélésem szerint tölthetnek - be még inkább a jövőben a fogyasztási szövetkezetek.

Témaválasztás oka

A magyar fogyasztási szövetkezeti mozgalom, amely igen nagy történelmi múlttal és fontos társadalmi-gazdasági szereppel bírt - elsősorban a vidék életében a múltban –a rendszerváltást követően csaknem elemeire hullott szét. A fogyasztási szövetkezetek kategóriájába három szövetkezeti ágazat tartozik – nem tévesztendő össze az agrár ágazatba sorolt korábbi termelőszövetkezetekkel – az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek, a takarékszövetkezetek és a lakásszövetkezetek. Ezeknek a szövetkezeti szervezeteknek igen komoly szerepe volt mind a múltban és lehet a jövőben is az élhető falu, a vidék integrált és fenntartható fejlődését, fejlesztését biztosító célkitűzések megvalósításában, éppúgy, mint a vidéki lakosság életszínvonala fejlesztésében. A tanulmányban elsődlegesen a fogyasztási szövetkezeti kereskedelem aspektusából próbálom közelíteni a fenntartható fejlődés és vidékfejlesztés összefüggés rendszerét, figyelembe véve a szubszidiaritás elvét, amely az európai államközösség egyik legfontosabb szervező elvévé változott a nyolcvanas évektől fogva. A társadalom szervezeteit az emberek maguk hozzák létre három fő értékdimenzió mentén. Ezek a közös lakóhely, a közös gazdasági érdek és a hagyomány közössége (Miklóssy 1999).

A kutatás célja

A fogyasztási szövetkezeti kereskedelem fejlődése jellemzőinek megismerését célzó PhD kutatásom keretében, elméleti közgazdaságtani oldalról is vizsgálom a szövetkezés lényegét, általában az együttműködésben rejlő különböző mozgásformák társadalmi-gazdasági helyét, szerepét és lehetőségeit. A magyar szövetkezeti mozgalom területén a rendszerváltást követő időszakban történtek alapján egyes szerzők arra a véleményre jutottak, hogy a szövetkezés elve végzetesen kompromittálódott, annyira hogy most talán valami új szót kell keresni az új típusú, nem kolhozmintájú szövetkezesek megnevezésére (Miklóssy 1999). A tanulmány szerzőjeként nem osztom ezt a véleményt. Azon az állásponton vagyok, hogy a szövetkezésnek nem az elnevezését kell megváltoztatni, hiszen a fejlett világbeli tapasztalatok is igazolják az elnevezés és a fogalom mögött meghúzódó elméleti és gyakorlati tartalom helyességét, hanem a szövetkezést, ezen belül a fogyasztási szövetkezeti mozgalmat új tartalommal kell megtölteni, a XXI. század világgazdasági trendjeivel adekvát módon. Ezen tanulmányban már csak terjedelmi korlátok miatt sem kerülhet sor a kutatás részletes bemutatására, azonban a fenntartható fejlődés és vidékfejlesztés aspektusából kísérlem meg megközelíteni annak a bemutatását, hogy miért fontos ebben a tudományos összefüggésrendszerben kezelni általában a vidék, a vidékfejlesztés kérdését és hogy a fogyasztási szövetkezeteknek milyen jelentős szerepe lehet mindebben.

A kutatás módszere

A kutatásom egészében módszertani szempontból meghatározó szereppel bír a szakirodalom elemző feldolgozására épülő szekunder kutatás. Ezt kiegészíti egy Delphi módszerrel készített – szakértői megkérdezésre alapuló – vizsgálat, valamint egy a szövetkezeti tagság, illetve a potenciális szövetkezeti tagság körében végzendő falu-fókuszcsoporthoz tartozó kvalitatív kutatás. A szakértői megkérdezés és a fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálat alapvetően egy új – a szekunder kutatások alapján felvázolható, marketing szemléletű – új fogyasztási szövetkezeti modell elgondolás tesztelését lesz hivatott alátámasztani, vagy elvetni. Ebben a tanulmányban csak a szekunder kutatás egy szűkebb területének (fenntartható fejlődés és vidékfejlesztés a fogyasztási szövetkezeti kereskedelem aspektusából) az elemző bemutatására vállalkozhatok, s próbálok mindezek eredménye alapján összefoglaló következtetéseket levonni.

A fenntartható- fejlődés és vidékfejlesztés fogalma

A szociális és a környezeti problémák fontosságának, e problémák, illetve megoldási lehetőségeik és a gazdasági fejlődés közötti sokrétű összefüggések felismerésével egyre inkább teret nyertek azok a nézetek, amelyek szerint e három területet együtt kell vizsgálni, s sajátosan a környezet és fejlesztés kérdéseinek együttes megközelítése szükséges. A nyolcvanas évek elején jelent meg a "fenntarthatóság" vagy a "fenntartható fejlődés" kifejezés a nemzetközi szakirodalomban. Általános ismertségét Lester R. Brown a fenntartható társadalom kialakításával foglalkozó műve váltotta ki (Brown, Lester R. 1994). A szerző összekapcsolta a népesség növekedését a természeti erőforrások hasznosításával és mindezt úgy kívánta megoldani, hogy a lehető legkisebb legyen a természeti környezet mennyiségi és minőségi romlása. 1983-ban az ENSZ Közgyűlés határozata alapján megkezdte munkáját az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága, amelyet Gro Harlem Brundtland norvég miniszterelnök vezetett. (E huszonkét tagú bizottságnak tagja volt Láng István akadémikus is.) A Bizottság 1987-ben „Közös jövőnk” címmel kiadott jelentésében a gazdasági növekedés olyan új korszakának lehetőségét vázolta fel, amely a fenntartható fejlődés globális megvalósítására épít, megőrzi a természeti erőforrásokat, s amely megoldás lehetne a fejlődő országok nagy részében elhatalmasodó szegénység leküzdésére is. A jelentés nagyon röviden és tömören határozta meg a fenntartható fejlődés fogalmát: "a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket" (Brundtland, G. H. et al, 1987). A fenntartható fejlődés három alappilléren nyugszik: a szociális, a gazdasági és a környezeti pillérekre és mindhárom együttesen, kölcsönhatásaik figyelembevételével mérlegelni kell a különböző fejlesztési stratégiák, programok kidolgozása során, illetve a konkrét intézkedésekben, cselekvésekben. A fenntartható fejlődés, mint általános stratégiai cél "bevonult" a nemzetközi konferenciák, szervezetek dokumentumaiba és a nemzeti kormányok cselekvési programjaiba. A fenntartható fejlődés fogalmáról, lényegéről számos elemzés, vitairat látott napvilágot. A Világ Tudományos Akadémiáinak Nyilatkozata megfogalmazásában: "A fenntarthatóság az emberiség jelen szükségleteinek kielégítése, a környezet és a természeti erőforrások jövő generációk számára történő megőrzésével egyidejűleg." (Világ Tudományos Akadémiáinak Nyilatkozata, Tokió, 2000).

„A **fenntartható vidékfejlesztés** az agrárgazdaság és ezen belül a mezőgazdaság, illetve élelmiszer-termelés fenntartható fejlődésénél tágabb fogalomkör, de azokkal szoros összefüggésben áll, mert magában foglalja a vidéki lakosság és a vidéki települések nem mezőgazdasági jellegű tevékenységi köreit is, amelyek sok esetben az agrárgazdaság fenntartható fejlődésének nélkülözhetetlen elemei. A fenntartható fejlődésnek az életminőség és az életfeltételek javítását kell célul kitűznie” (Láng 1997 42.o.)

Magyarországon a riói konferencia után, 1993-ban kormányhatározattal hozták létre a Fenntartható Fejlődés Bizottságot a konferencián elfogadott programokból és egyezményekből adódó hazai feladatok meghatározására és a végrehajtás koordinálására. Az elmúlt évtizedben megjelentek a fenntartható fejlődés egyes elvei és eszközei a különböző ágazati tervekben. Az 1995-ös környezetvédelmi törvény vagy az 1997-ben elfogadott és a 2002-ig terjedő időszakra készült Nemzeti Környezetvédelmi Program a fenntarthatóság elveire, integrált megközelítésére épült. Ez a szemlélet jellemzi a 2003-2008-as időszakra készült 2. Nemzeti Környezetvédelmi Programot is. A fenntartható fejlődés alapelvei, szemlélete azonban még több, mint tíz évvel a riói konferencia után sem váltak általánosan elfogadottá. A gazdaságban érezhető előnyös változások mellett nem feledkezhetünk meg a kedvezőtlen hatásokról sem. A gazdaság fejlesztése gyakran a környezet rovására történik/történik

Fogyasztási szövetkezeti kereskedelem

Hazai viszonyok között a szövetkezés ma identitási zavarral küzd. Az elmélet és a gyakorlat sokszor és sok helyütt egymással ellentétben áll. Az összhang biztosítása sokak műve lehet. A legfőbb letéteményesek azonban maguk a szövetkező tömegek. Szerepet játszanak benne a szövetkezeti és az állami intézmények, egészében a társadalmi és a gazdasági körülmények. A korrekciók bekövetkezhetnek spontán és tudatos cselekvés eredményeként. Alulról és felülről is történhet a kezdeményezés. Folyamatosan vagy lökésszerűen valósulhat meg az állapotmódosulás. A cselekvés konkrét tartalmát és irányát az határozza meg, hogy milyen érdekek és milyen kényszerek húzódnak meg a változások mögött. Ezért a gyakorlat módosulása egyformán jelenthet előrelépést, csakúgy, mint visszavonulást, térvessztést, a szövetkezők alapvágynak a korlátozását. Ez utóbbi mögött a politika, az állam, a piac mesterkedése állhat, netán tudatos szövetkezetellenesség húzódnak meg. Ma is sok tényező okoz aszinkront. Ezek külön-külön, vagy egymással csoportosulva fejezik ki gátló hatásukat. Az összhang hiánya azonban nem feltétlenül korszerűtlenségre utal. Az alapideák ugyanis változatlanul vonzó emberi és társadalmi törekvéseket fejeznek ki. A megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok, döntően a tőke túlhatalma, illetve az öldöklő piaci verseny ugyanakkor erőteljesen korlátozza vagy lehetetlenné teszi e nemes célok követését. Ezért, vagy ennek ellenére, választ vár a következő kérdés: továbbra is tartjuk-e iránytűnek a szövetkezeti értékeket és elveket azért, mert a tőkés környezet s annak minden következménye célszerűsíti a kisembereknek e keretek közötti összefogását, elsősorban a fenntartható fejlődés és vidékfejlesztés összefüggés-rendszerében? A gyakorlat adhat választ. Az emberek összefogása, tenni akarása, az önszerveződés, a demokratikus működés, a szükségletek jobb és olcsóbb kielégítésnek igénye, az aktivitás és a jövedelemszerzés vágya számottevő erőként mutatkozik meg a szövetkezés keretei között. Olyan verseny bontakozott ki (a termelésben és a realizálásban egyaránt), amely korlátozza a szövetkezetek működését azon területeken és népességcsoportokban (a tagság körében), ahol eddig természetes szerveződésként ágyazódtak be. Milliók esélye és lehetősége rendült meg az öntevékeny összefogásban, a sorsukért való önszerveződésben. Mindez a munkanélküliséggel, s a létbizonytalansággal is összekapcsolódott. Ez már túlmutat a szövetkezés térvessztésén, elméletének és gyakorlatának a konfliktusán. Az állam tehát nem lehet közömbös. Számolnunk kell azzal is, hogy a szövetkezetek és szervezeteik soha nem voltak és nem is lesznek független, elszigetelt jelenségek a társadalmakban. Azok mindig a külső feltételrendszerbe ágyazódnak, s abban is fejeződnek ki. Benne a gazdasági és a piaci viszonyok, a demográfiai tényezők, illetve a tulajdonformák, általában a társadalmi körülmények visszatükröződnek. Az önkifejeződés kiemelt fontosságára és folyamatosságának elsődlegességére mindenesetre rámutat az, hogy hazánkban gyökeret vert a szövetkezés magja, a hajtás szárba szökkenett, s az fává terebélyesedett. Ez a tény egyértelműen arra utal,

hogy a fennmaradás és a működés alapvető garanciája mindig is az élni akarás, s az ennek érdekében kibontakozó belső hajtóerő volt. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt a Coop-üzletlánc fejlődése jellemzőinek részletes taglalására e helyütt nem kerülhet sor. A gyakorlat összehangolása tehát a környezet kínálta előnyök kihasználását jelenti a belső anyagi és szellemi erők mobilizálása és sikeres hasznosítása alapján. Az ilyenfajta cselekvés mindig is többséyles volt és az is marad. Egy változatot szemléltet a következő gondolat: A kínáló külső lehetőségek jól kifejeződnek a belső viszonyokban. A szövetkezésben rejlő előnyök csak tovább gerjesztik a folyamatokat, növelik a teljesítőképességet, javul a hatékonyság. Önfel fejlődés, s akkumuláció valósul meg. Az előző gondolatok a szövetkezetek és szervezeteik öntevékeny cselekvésének fontosságára utalnak. Olyan magatartásra hívják fel a figyelmet, amely előrelátást, tudatosságot, tervszerűséget, mában és holnapban való gondolkodást fejez ki. Középpontjában a teljesítmény és a hatékonyság áll.

Összefoglaló következtetések, javaslatok

A tanulmányban elsődlegesen elméleti oldalról vizsgáltam a magyar fogyasztási szövetkezeti kereskedelem helyzetét. Az EU szintjén is kétségtelen sikereket felmutatni tudó magyar fogyasztási szövetkezeti kereskedelmi hálózat szerepe és jelentősége azonban jóval túlmutat azon a kizárólagos „kereskedelmi-szakmai téren”, amelyet ágazati szakmai szempontból a bolti kiskereskedelem és a logisztikai funkciókat betöltő Pro-Coop rendszer létrehozásával elért a „vidék” meghatározó kereskedelmi üzletlánc. A fogyasztási szövetkezetek vidéki magyarországi hagyományainál fogva, valamint a szövetkezésben rejlő értékekre és alapelvekre alapozva egy teljesen új marketing gondolkodásmóddal felépített stratégia segítségével véleményem szerint középtávon gyökeres fordulat érhető el a fogyasztási szövetkezeti kereskedelem és általában a szövetkezés társadalmi megítélése tekintetében a jövőben. A legújabb marketing koncepció elmélet alapján (Berács et al. 2004) a vevő/szövetkezeti tag számára olyan új értékeket (vevőértéket) javasolok létrehozni egy új szövetkezeti modell segítségével, ami vonzóvá teszi számára az új típusú szövetkezeti formációt és vélelmezhetően örömmel csatlakozna is hozzá. Milyen lehet ez? Például egy lehetséges elméleti modell: egy olyan diverzifikált vállalkozás, (Diver-Coop), amelyben a kereskedelem mellett az agrárgazdaság (agribiznisz), élelmiszertermelés és forgalmazás vertikuma (a vidékfejlesztés integrátoraként), szolgáltatások széles köre, kulturális, egészségügyi, és oktatási szolgáltatások komplex diverzifikált új rendszere alkothatja azt a XXI. századi új szövetkezeti modellt, amely az Internet (a hálózatok hálózatának) segítségével a szövetkezeti hálózatokkal analóg módon abszolút versenyképes partnere lehetne a globalizált világcégeknek is. Egy ehhez hasonló új fogyasztási szövetkezeti modell lehetne az egyik integrátora a fenntartható fejlődés- és vidékfejlesztéssel kapcsolatos – a tanulmányban elemzett - nemes célok megvalósításának.

Irodalomjegyzék:

- Átmenet a fenntarthatóság felé; Világ Tudományos Akadémiáinak Nyilatkozata, Tokió, 2000).
- Berács et al. (2004): Berács József-Lehota József-Piskóti István-Reketttye Gábor szerk.: Marketing-elmélet a gyakorlatban. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest, 2004.
- Brown, Lester R.(1994): Building a Sustainable Society, W.W Norton & Co, New York-London, 1994.
- Brundtland, G. H. et al.,(1987): Közös Jövönk. Mezőgazdasági Kiadó, szerk.: Persányi M., 1988.

Buday-Sántha Attila (2001): Agrárpolitika-vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2001.

Dorgai László (1999) : A területfejlesztéstől a vidékfejlesztésig az agrárgazdaság nézőpontjából. In : Pócs Gyula szerk.: Vidékfejlesztés vidékpolitika. Cikkek tanulmányok. Agroinform Kiadóház, Budapest 1999.

G.Fekete Éva (1999): Konfliktusok a 90-es évek második felének magyar falvaiban. In : Pócs Gyula szerk.: Vidékfejlesztés vidékpolitika. Cikkek tanulmányok. Agroinform Kiadóház, Budapest 1999.

Kovács Teréz (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2003.

Láng István (1997): A magyar mezőgazdaság fenntartható fejlődése – Lehetőségek és korlátok. In A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia. Szerk.: Kovács T. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 40-45.o.

Miklóssy Endre (1999): A regionális tervezésről, a szubszidiaritásról és a helyi gazdaságról. In: Pócs Gyula szerk.: Vidékfejlesztés vidékpolitika. Cikkek tanulmányok. Agroinform Kiadóház, Budapest 1999.

Csermák Károly¹

A LAKÁS(ÉPÍTÉSI) IGÉNY PROGNÓZISÁNAK EGZAKT ELEMEI

The attempts at solving the problem of housing seem to support the fact that a concept independent of government and politics based on research is not available, a conception which would be able to control in a satisfactory way the matter of housing for each applicant. The study deals with elements, connections and factors of the housing problem which would form the basis of the tasks in this matter. At the same time important conclusions may be drawn from the continuously renewing demand for houses and the related short, mid and long term tasks. The study is based on housing statistics and the conclusions are drawn for the relationship between housing demand and the construction of new houses, the structure of savings for housing purposes and the optimization of a housing model.

Bevezető gondolatok

A rendszerváltás előtti – főleg az – 1960-as, '70-es, és '80-as években a hazai lakáspolitikai fő irányvonalát a tömeges lakásépítés jellemezte a lakáshiány felszámolása jegyében. Ennek kapcsán és az urbanizálódás elősegítése érdekében elsősorban a fővárosban a megyeszékhelyeken és városokban bonyolítottak le nagy volumenű, kiemelten panel- és blokkos építési technológiával megvalósított lapostetős, társasházi és lakásszövetkezeti lakásépítéseket, melynek során új lakótelepi városrészek jöttek létre. (Egedy, 2001; 2002 13.o.) Hazánkban 1999-re drasztikusan csökkent az ezer lakosra jutó lakásépítések száma az 1988. évihez viszonyítva. Amíg 1987-ben hazánk még lépést tudott tartani az európai átlaggal, addig 1999-ben több mint felére apadt a lakásépítés a volt szocialista országokat nem tartalmazó átlaghoz képest. (Csermák, 1990; 1991) Mára viszont -köszönhetően a lakáspolitikai „erőfeszítéseknek”-a szükségből bőség lett, hiszen a lakáspiacon eladhatatlan új lakások várják, hogy reális árakon elkeljenek...

Az építendő lakásszám meghatározása

$$E_k = C_o + N_o + \sum_{i=0}^k (c_i + n_i) - \left[\sum_{i=0}^{k-1} \beta_i E_i + \left(L_o - \sum_{i=0}^k s_i \right) \right]; \quad (1), \text{ ahol}$$

E_k : egy adott bázisévhez viszonyított „k”-edik évi lakásépítési szükséglet (db)

C_o : családháztartások száma a bázis év elején (db)

N_o : nem-családháztartások száma a bázis év elején (db)

c_i : az „i”-edik évi családháztartások számának változása (növekedés vagy csökkenés) (db)

n_i : az „i”-edik évi nem-családháztartások számának változása (db)

β_i : az „i”-edik évi lakásépítési kapacitás”, $\left(\frac{\%}{100} \right)$, mint szorzótényező

E_i : az „i”-edik évi építendő lakások száma (db)

L_o : az ún. bázis év elején rendelkezésre álló lakások száma (db)

s_i : az „i”-edik évi lakásszanalások (lebontások) száma (db)

---

¹ Csermák Károly doktorandusz, elnök-ügyvezető igazgató, Lakás- és Garázsszövetkezet; csermak.karoly@t-online.hu

Az összes építendő lakások száma (E_{δ}) egy adott bázisévhez viszonyítva:

$$E_{\delta} = C_0 + N_0 + \sum_{i=0}^k (c_i + n_i + s_i) - L_0 ; \quad (2)$$

Egy átlagos építési kapacitás mellett ($\bar{K}$) az összes szükséges lakás felépítéséhez szükséges

$$\text{idő (év): } T = \frac{E_{\delta}}{\bar{K}} ; \quad (3) \quad \text{ahol} \quad \bar{K} = \frac{\sum_{i=0}^k K_i}{k} ; \quad (4), \text{ ahol}$$

k : az évek száma és K_i : az „ i ”-edik évi lakásépítés (db)

Az (1-4) összefüggésekkel¹ (Csermák, 1990; 1991) akár egyetlen település vagy egy ország teljes lakás(építési)igénye jól becsülhető egy tetszőleges időintervallumra, szemben az eddigi hazai és nemzetközi gyakorlat „elnagyolt” -főleg (lakás)politikavezérelt- sarokszámával. (Oxley - Smith, 1996)

Lakásvásárlási célú megtakarítás általános modellje

Ha az idő múlásával és lakáshitel igénybe vétele nélkül a lakáscélú megtakarítás „végösszege” ($M_{LI\delta}$) és a megvásárolni (építeni) szándékozott lakás (ház) vételára (P_L) is közel azonos arányban változik, akkor (Illés, 1989) értelemszerű alkalmazásával² egy adott (n) időintervallumra [év] vonatkozó megtakarítás és a vételár egyenlőségéből felírható,

$$\text{hogy} \quad \frac{P_L}{M_{LI(\delta)}} = \frac{P_L}{12M_{LI}} = \frac{q[(\lambda q)^n - 1]}{(q')^n (\lambda q - 1)} ; \quad (5), \text{ ahol}$$

$M_{LI(\delta)}$: az éves lakásvásárlási célú megtakarítás [Ft/év, külföldi valuta(deviza)/év]

M_{LI} : ugyan az mint előbb, csak havi szinten [Ft/hó, külföldi valuta(deviza)/hó]

$q=i+1$; (6) és $i = \frac{kl(\%)}{100}$; (7); $kl(\%)$: a lakásvásárlási célú megtakarítás fix kamatlába;

$q'=i'+1$; (8) és $i' = \frac{kl'(\%)}{100}$; (9); $kl'(\%)$: a lakásár változásának „kvázi” fix kamatlába;

λ : az éves ($\approx$ állandó) infláció mértéke, figyelembe véve az előző évet, mint bázisévet;

$$\left[\lambda = 1 + \frac{\%}{100} \right]; \quad (10);$$

A statikus (triviális) eset

$\lambda = 1$ (nincs infláció); $q=1 \rightarrow i = 0$ (nincs kamatozás); $q'=1 \rightarrow i'=0$ (nincs lakásár-változás). Ekkor

$$n = \frac{P_L}{M_{LI(\delta)}} ; \quad (11)$$

¹ Összefüggések a továbbiakban: öf.-ek

² **Megjegyzés:** A továbbiakban egyszerűsítő feltételezés, hogy a lakásvásárlási célú megtakarítás kamata (ha van), a lakásár-változás (ha van) és az infláció mértéke (ha van) az évek folyamán nem változik, azaz állandó.

A dinamikus eset(ek)

- Csak a lakásvásárlási célú megtakarítás kamatozik:

$\lambda = 1$ (nincs infláció); $q > 1 \rightarrow i > 0$ (a lakásvásárlási célú megtakarítás kamatozik);
 $q' = 1 \rightarrow i' = 0$ (nincs lakásár-változás). Ekkor

$$n = \frac{\log \left[i \left(\frac{P_L}{M_{L1(\text{év})}} + 1 \right) + 1 \right]}{\log q} - 1; \quad (12), \text{ melyre teljesül, hogy } \frac{P_L}{M_{L1(\text{év})}} = \frac{q(q^n - 1)}{q - 1}; \quad (13)$$

- A lakásvásárlási célú megtakarítás kamatozik és infláció is van:

$\lambda > 1$ (van infláció); $q > 1 \rightarrow i > 0$ (a lakásvásárlási célú megtakarítás kamatozik);
 $q' = 1 \rightarrow i' = 0$ (nincs lakásár-változás). Ekkor

$$n = \frac{\log \left\{ \lambda \left[(\lambda q - 1) \frac{P_L}{M_{L1(\text{év})}} + q \right] \right\}}{\log \lambda q} - 1; \quad (14), \text{ és teljesül, hogy } \frac{P_L}{M_{L1(\text{év})}} = \frac{q[(\lambda q)^n - 1]}{\lambda q - 1}; \quad (15)$$

- A lakásvásárlási célú megtakarítás kamatozik, van infláció és a lakásár is változik: $\lambda > 1$ (van infláció); $q > 1 \rightarrow i > 0$ (a lakásvásárlási célú megtakarítás kamatozik); $q' = 1 \rightarrow i' > 0$ (a lakásár változik). Ekkor az érvényes formula az (5) összefüggés, melyből az n értéke közelítő módszerrel (saját levezetés) számolható. Ennek az összefüggésnek egy speciális esetét kapjuk, amikor

$$(q')^n = q^x, \text{ ahol } 0 \leq x \leq n \quad (16); \text{ Ebben az esetben } n = \frac{\log \left[\frac{P_L}{M_{L1(\text{év})}} (\lambda q - 1) q^{x-1} + 1 \right]}{\log \lambda q}; \quad (17)$$

és $i' = (1+i)^{\frac{x}{n}} - 1$; (18); A két szélsőséges eset:

- ha $x = 0$, akkor $i' = 0$ (a lakásár nem változik)
- ha $x = n$, akkor $i' = i$ (a lakásár-változás „kamata” megegyezik a lakásvásárlási célú megtakarítás kamatával).

Legyen a lakás (ház) jelenlegi vételára P_L , melynek kiegyenlítése hitel igénybevételével a következő összefüggéssel értelmezhető (Csermák, 1990; 1991):

$$P_L = M_{L10} + H; \quad (19), \text{ ahol}$$

M_{L10} : az eddigi lakásvásárlási célú megtakarítás [Ft, vagy idegen valuta(deviza)]

H : igénybe venni kívánt, ill. a maximálisan adható hitel összege [Ft, mely lehet készpénz, szociális juttatás, esetleg idegen valuta(deviza) stb.]

Bankhitel felvétele, illetőleg igénybevétele esetén lényeges körülmény, hogy mennyi idő alatt és milyen hitelkamat kondíciókkal kell azt visszafizetni a hitelt nyújtó pénzintézetnek. Ennek alapösszefüggése -azonos összegű törlesztő részleteket feltételezve- a következő:

$$E_{(\text{év})} = H_B q_t = \mu(P_L - M_{L10}) \cdot \frac{i(1+i)^n}{(1+i)^n - 1}; \quad (20) \text{ ahol az ismert jelöléseken túlmenően}$$

$E_{(év)}$: az éves törlesztő részlet [Ft/év, esetleg idegen valuta(deviza), pl. EUR/év]

H_B : bankhitel

q_t : törlesztőfaktor

μ : szorzótényező, az ún. hitelnyújtási arány, melynek képlete:

$$\mu = \frac{H_B}{P_L - M_{L10}}; \quad (21), \text{ ahol nyilván } P_L > M_{L10} \text{ és ebből következően } 0 \leq \mu \leq 1$$

A szélsőséges esetek:

- Nincs lakásvásárlási célú megtakarítás:

$$\text{Ekkor} \quad M_{L10} = 0, \text{ azaz} \quad E_{(hó)} = \mu P_L q_t; \quad (22)$$

- Van lakásvásárlási célú megtakarítás:

Ebben az esetben $0 \leq M_{L10} \leq P_L$, vagyis $E_{(hó)} = \mu(P_L - M_{L10})q_t$; (ld. a 20 öf.-t!)

Meglévő és potenciális lakásigény

A lakásigények sohasem kezelhetők statikusan, mert állandóan változnak, módosulnak. E változás differenciális összefüggéséből (Csermák, 1990; 1991) -a deriválás elvégzése után adódik, a potenciális lakásigény „x” szerinti változása:

$$(I)' = \frac{dI}{dx} = tI_{p0}(x)^{t-1}; \quad (23), \text{ ahol } x = 1 + \frac{c_0 + n_0}{C_0 + N_0}; \quad (24) \text{ és } I_{p0} : \text{ a báziséveleji potenciális}$$

lakásigény;(a „0”indexek utalnak a bázisév „induló” állapotára). Tehát ezek az összefüggések a(z) (össz)háztartás-változás alapján teszik tervezhetőbbé az új lakások építési volumenét.

Az „alap” modellek kapcsolódásai és optimalizáltsága

A lakás kezelő (K), lakás igénylő (I) és lakás építő ($\acute{E}$) rendszermodell elemek között a lehetséges esetek, kapcsolódások száma (Csermák, 2004) után (általános n elemű rendszer esetén, a levezetést mellőzve):

$$k_{a(n)} = n(1 + \binom{n}{2} + \binom{n}{3} + \dots + 1) + \binom{n}{2}(1 + \binom{n}{3} + \binom{n}{4} + \dots + 1) + \dots + 2\binom{n}{n-1} + \binom{n}{n} + \binom{\binom{n}{2}}{2} + \binom{\binom{n}{3}}{2} + \binom{\binom{n}{4}}{2} + \dots + \binom{\binom{n}{n-1}}{2} = \sum_{k=1}^n \binom{n}{k} \left[1 + \sum_{i=1}^{n-k} \binom{n}{k+i} \right] + \sum_{i=1}^{n-2} \binom{n}{i+1}^2; n \in \mathbb{N}^+ \quad (25)$$

ahol:

n : a rendszer elemeinek a száma (db)

Ha $n = 3$ (pl. K : önkormányzat; I : háztartás; $\acute{E}$: Építési vállalkozás), akkor

$$k_{a(n=3)} = 3(1 + 3 + 1) + 3(1 + 1) + 1 + 3 = 25$$

Ezekből kiválaszthatók azok a lehetőségek, amelyek a gyakorlatban dominánsan előfordulhat(nak). A „ $K - I - \dot{E}$ ” rendszer n -számú elemének lakásköltségekből „kivállalt” részarányaiból számolható az ún. optimalizáltsági mutató (μ), azaz

$$\mu_{(1,2,\dots,n)} = \frac{p_1 \cdot p_2 \cdot \dots \cdot p_n}{\left(\frac{100}{n}\right)^n} \cdot 100 \quad [\%] \quad (26), \text{ ahol}$$

$p_1, p_2, \dots, p_n$: a „ $K - I - \dot{E}$ ” rendszer 1., 2., ..., n . tényezőjének lakásköltség részvételi aránya %-ban ; (Természetesen ezen túlmenően meghatározhatók az egyes $\mu_{(k,l,\dots,m)}$ részoptimalizáltsági mutatók is, amelyek arról adnak információt, hogy a rendszeren belül az egyes tényezők, ill. ezek kombinációi, az optimálisnál nagyobb, vagy kisebb súllyal vesznek-e részt a költségvállalásban.) Magyarországon jelenleg a „Panelprogram” működik optimálisan, hiszen az állam, az önkormányzat(ok) és a lakóközösség(ek) azonos, 1/3-ad-1/3-ad arányban veszik ki részüket a felújítás terheiből.

Összegzés

A lakásügy „kezelése” mindig vitára ad(ott) okot. Achillesi pontja abban rejlik, hogy nem kellőképpen veszi figyelembe a statisztikai adatokból levonható következtetéseket és „szalad” a problémák után. A fentebb közölt saját öf.-ek pl. pártpolitikai attitűdöktől függetlenül tervezhetőbbé teszik egyrészt -az (1-4) öf.-ekkel számolható- település- és régiókénti lakás(építési) szükséglet(ek)et, vagy annak időigényét, másrészt az (5-22) öf.-ek is rávilágítanak, hogy az állami költségvetési terhek jelentősen csökkenthetők a hosszútávú (cca. 15-25 év) lakás(vásárlási) takarékoskodással megfelelő jövedelmi viszonyok megteremtésével. Ugyanakkor a sajnálatos népességcsökkenés (évi cca. 3 ezrelék!) az új lakásépítések csökkentését indokolják a (23,24) öf.-ek értelmében (a tervezett évi 40 ezer helyett elég 30 ezer is), prioritást biztosítva ezzel a szintén nem kis állami költségvetési terheket jelentő - főleg- lakótelepi lakásállomány felújításának. A lakás-rendszermodell kapcsolódási lehetőségeit tetszőleges n -számú „résztvevő” esetén a (25), míg az ezen tényezők optimalizáltságát a (26) öf. segítségével lehet számolni, ami további alternatívák elemzését teszi lehetővé a lakásügy döntéshozói számára.

Irodalomjegyzék

- Csermák Károly (1990): „*A hazai lakáshelyzet elemzése*” ; Szakdolgozat. BKE 1990 (5-15.o.,39-42.o.,71-81.o.)
- Csermák Károly (1991): „*A lakásszövetkezet jelene és jövője a hazai lakáshelyzet tükrében*” Szakdolgozat. BKE KTI. 1991 (7-18.o.,26-28.o.,43-53.o.)
- Csermák Károly (2004): „*Bázistérfüggetlen vektorszámítások*” (kézirat) ; Nagykörös, Szabó Károly Városi Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény 2005 (106-111.o.)
- Egedy Tamás (2001): „*A lakótelepek helyzete Magyarországon*” – Területi Statisztika 4.(41.) évfolyam 2. KSH 2001.(143-159. o.)
- Egedy Tamás (2002): „*Tendenzen sozialstrukturellen Wandels in ungarischen Großwohnsiedlungen nach der politischen Wende*”-Institut für Länderkunde, Kézirat. Budapest, 2002 (13.o.)
- Illés Mária (1989): Iparvállalati gazdaságtan I/2. rész MKKE, Budapest,1989 (323-331.o.)
- Oxley, Michael – Smith, Jacqueline(1996): *Housing Policy and Rented Housing in Europe*; E. & F.N. Spon, London

Baják Imre¹

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ELEMEI DEBRECEN VÁROS STRATÉGIAI DOKUMENTUMAIBAN 2000-TŐL NAPJAINKIG²

Sustainable development became a frequently mentioned phenomenon in Hungary recently. Still, there is no guidance and there are no case studies available about local sustainability, so only a few local governments know about the international movements in this field, like the Aalborg Charter.

But many elements of local sustainability can be traced in the different strategies of municipalities. I concentrated on some of the strategic documents of Debrecen and chose some elements that could become a basis of a future local sustainable development strategy – sustainable transport, sustainable construction (in the case of formerly built buildings) and waste management.

Bevezetés

A Local Agenda 21 dokumentum szerint a fenntartható fejlődés globális eszméjének végrehajtása nagymértékben a helyi közösségekre hárul. Helyi szinten is szükséges a környezeti hatásokat a gazdaság és társadalom kérdéseivel együttesen kezelni, a problémákat azonosítani és megoldásukra a helyi közösség törekvéseivel összhangban megoldási javaslatokat kidolgozni, majd azok közül a legmegfelelőbbeket végrehajtani (Lafferty, 2001, p. 1-2.). A fenntartható fejlődés helyi stratégiái tehát a gazdaság, a társadalom és a környezet kérdésköreit integrálják. A gazdaság témakörén belül az erőforrások, a közlekedés és az infrastruktúra; a társadalom terén a demográfiai adatok, kormányzás, lakásügy, oktatás és képzés, egészségügy, rekreáció és közbiztonság témakörei különíthetők el (Szlávik, 2002).

Bár a fenntartható fejlődés gondolatkeréről napjainkban Magyarországon is egyre több szó esik, az országos fenntartható fejlődés stratégia mind a mai napig nem készült el. Nem készültek útmutatók a helyi önkormányzatok számára, esettanulmányok is csak csekély számban állnak rendelkezésre, így helyi fenntarthatósági stratégiák sem készülnek. Azonban a magyarországi önkormányzatok városfejlesztési, és egyéb stratégiáiban a fenntarthatóság számos eleme megtalálható. Ezért Debrecen város stratégiáit vizsgálva keresem a választ arra a kérdésre, vajon egy önálló fenntartható fejlődés stratégia alapjai megtalálható-e a város már meglévő dokumentumaiban.

A helyi fenntartható fejlődés stratégia alapjai Debrecenben

A bevezetésben említett kérdéskörök közül több is felbukkan Debrecen 2000-es Városfejlesztési Koncepciójában, egyrészt lehetőségekként, másrészt veszélyként. Néhány ezek közül:

- **Gazdaság:** tőkehiány, alacsony szintű iparosodottság, terciér és kvaterner szektorok viszonylagos fejlettsége, szellemi szolgáltatások és idegen nyelvet beszélő szakemberek hiánya, bevásárlóközpontok terjeszkedése kiskereskedelem rovására;
- **Közlekedés:** javuló megközelíthetőség, elkerülő utak hiánya, nagy kevéssé szabályozott átmenő forgalom, jelentős légszennyezés és zaj, kerékpár- és gyalogutak hiánya;
- **Társadalom:** fogyó népesség, vándorlási veszteség, kedvező korstruktúra, munkanélküli-ség magas szintje, lakosság elszegényedése, fejlődő civil szféra;

---

¹ Ph.D. hallgató, Miskolci Egyetem, Miskolc

² A tanulmány az OTKA T-046704 sz. pályázatának támogatásával készült.

- Oktatás: felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek, egészségügyi központ, a népesség képzettségi szintje magas, agyelszívás;
- Rekreáció és turizmus: kedvező rekreációs lehetőségek: Nagyerdő és Erdőpuszták, fejletlen sport és szabadidős lehetőségek, konferencia-, gyógyturizmus fejlődése, magas színvonalú szállodai szolgáltatások hiánya, ökoturizmus lehetősége kihasználatlan;
- Épített környezet: extenzív területpazarló településfejlesztés, természetközeli területek megszűnése, rehabilitálandó lakótelepi lakások, élénkülő lakásépítkezés, jelentős – de részben lepusztult – építészeti örökség, utcák terek rendezetlensége;
- Hulladék: szelektív hulladékgyűjtés és biológiai szennyvíztisztítás alacsony szintje, csatornázás hiánya, illegális személerakók, szennyezett mezőgazdasági területek;
- Környezet: jelentős természeti erőforrások. (VÁTI Kht., 2000)

Debrecen legfrissebb Környezetvédelmi Programja az 1998-2004 évekre vonatkozik, azt ezt követő dokumentum előkészítő munkálatai jelen pillanatban is folynak, stratégiai alapelvei a fenntartható fejlődés, az elővigyázatosság és a megelőzés elve: kiemelt területei az erőforrások egyre gyorsuló felhasználása, a környezeti és gazdasági problémák együttes kezelésének szükségessége, a környezeti értékek megőrzése, a környezeti károk megelőzése és felszámolása, a károsító hatások korlátozása és megszüntetése. A Program partneri viszony kialakítására törekszik: megvalósítása az Önkormányzat, a városban működő szakmai szervezetek, hatóságok és gazdálkodó szervezetek, valamint a lakosság összefogását igényli. A Program céljai:

- I. az egészséges környezet feltételeinek biztosítása, az emberi egészséget károsító hatások csökkentése, megszüntetése; a megfelelő életminőséghez szükséges környezeti állapot megőrzése, javítása és helyreállítása.
- II. az élő és élettelen környezet természetközeli állapotának megőrzése, a természetes rendszerek és természeti értékek megővése, fennmaradásának biztosítása, a bioszféra sokszínűségének megtartása, a természeti folyamatokban rejlő információk megőrzése;
- III. a lételemnek tekintett természeti erőforrásokkal való takarékos, a fenntartható fejlődés elvein alapuló, értékvédő gazdálkodás, megtartásuk a jövő nemzedékek számára;
- IV. a gazdasági fejlődés és a környezet harmonikus és ésszerű környezet-igénybevételre és a minimális környezetkárosításra törekvő viszonyának megvalósítása. (DMJV, 1999)

A beavatkozás leginkább az alábbi területeken ajánlatos:

- Levegőtisztaság, zaj és rezgés – belvárost elkerülő utak, tömegközlekedés arányának növelése – villamos és troli preferálása, kerékpárút-hálózat fejlesztése, emisszió csökkentése, mérőrendszer fejlesztése, zajtérkép készítése, zajvédelmi szabályzat;
- Vizek védelme – csatornázottság 85%-ra növelése, szennyvíz teljes mennyiségének biológiai tisztítása, szennyvíziszap komposztálása, szennyvízforrások felderítése;
- Földvédelem – a gazdálkodás szakszerűbbé tétele, kemikáliehasználat szabályozása;
- Települési és épített környezet – zöldfelületek fejlesztése, településrészek rehabilitációja, műemlékvédelem, jobb tervezési módszerek, lakossági részvétel a döntéshozatalban;
- Egészség – az allergiás megbetegedések kiváltó okainak megszüntetése;
- Természetvédelem – az oltalom alá helyezett területek, értékek megőrzése, fenntartása;
- Hulladék – hulladékgyűjtés arányának növelése, illegális hulladéklerakók felszámolása, folyékony hulladék fogadó és kezelő kapacitás növelése (DMJV, 1999).

A jelen előadás során a fenntartható közlekedés kapcsán a levegő- és zajszennyezés, a fenntartható építés kapcsán a települési és épített környezet, valamint a települési hulladékgazdálkodás kerül bemutatásra.

Fenntartható közlekedés

A levegő szennyezettségéért 82%-ban a közlekedés, 7%-ban az ipar, 11%-ban pedig a háztartási tüzelőberendezések a felelősek. A levegőbe kerülő szennyezőanyagok 84%-a CO, 6-6% NO_x és SO₂. A kén-dioxid mennyisége csökkenő, a nitrogén-dioxid mennyisége növekvő tendenciát mutat, az ülepedő por mennyisége lényegében változatlan, azonban ugyanebben az időszakban a szálló por mennyisége 50% körüli növekedést mutatott, az egészségügyi határértéket éves szinten azonban egyik adat sem közelíti meg (1. táblázat).

1. táblázat: Debrecen levegőszennyezettsége

Szennyezőanyag (µg/m ³)	Éves egészségügyi határérték	Éves mért érték Debrecenben
Szén-monoxid(CO)	3000	197,4
Nitrogén-oxidok(NO _x)	100	32,2
Kén-dioxid(SO ₂)	50	14,6
Szilárd anyag(TSPM)	50	6,7

Forrás: DMJV, 2005

Debrecen közlekedésének fenntarthatóbbá tételét segíti elő a város részvétele a MOBILIS-CIVITAS programban. Ennek során a városban 8 közlekedési prioritást határoztak meg.

- *Tiszta és energiahatékony közlekedési eszközök – bioüzemanyagok, CNG, alternatív üzemanyagok.* Az emissziós hatások csökkentése érdekében a városközpontban a nagy forgalmú buszvonalakat környezetbarátabb közlekedési módokkal (villamos, troli, CNG) fogják helyettesíteni. A felhasznált biogáz előállítása helyben történhet.
- *Közlekedés és parkolás a városközpontban.* Jelenleg a belvárosban 25000 m² forgalomtól (kivéve villamos) elzárt terület található, ez növelendő. A parkolási politika változtatásával korlátozni kell a központba bemenő forgalmat. A városközponton átmenő forgalom 30%-os, és az áthaladáshoz szükséges idő 20%-os csökkentése elérhető az átmenő forgalom megfelelő, intelligens irányításával, a tömegközlekedési eszközök népszerűsítésével, továbbá a közlekedésbiztonság javításával. Már ma is visszaszámláló berendezések (kb. 70 darab) vannak elhelyezve több csomópontban, de intelligens forgalomirányító berendezések segítségével szabályozhatóvá válnának a jelzőlámpák, és lehetőség lenne a forgalom számlálására, a szennyezés mérésére, valamint információkat lehetne szolgáltatni a forgalom helyzetéről az adott pillanatban.
- *Közlekedésmenedzsment – megközelíthetőség és gyaloglás.* A gyalogos zónák a városi életminőséget javítják, területük a központban 25000 m². A Déri Múzeum és az újonnan felépült konferencia központ irányába történő bővítéssel kialakulhat egy nagy kiterjedésű összefüggő gyalogos zóna, mely a város számos látnivalóját magában foglalja.
- *Kollektív közlekedési módok segítése.* A város forgalmának csökkentése a kollektív közlekedési módok propagálása mellett valósítható meg, melynek alapja a szolgáltatások színvonalának javítása, a főbb utazási célállomások könnyebb megközelíthetősége, valamint az utazási idő csökkentése. Egy modern, jármű helykövető és irányító rendszerrel felszerelt forgalomszabályozó központ biztosíthatná a tömegközlekedési eszközök prioritását és a valós idejű utas-tájékoztatást. A közlekedés biztonságosabbá tételét szolgálja a gépjárművezetők készségeinek fejlesztésére irányuló terv.
- *A gépjármű használat szabályozása.* Megfelelő propaganda és az Internet segítségével az azonos helyre irányuló utazások koordinálhatók, így a gépjárművek kihasználtsága nőne.
- *Fenntartható városi közlekedés-fejlesztési terv.* A fenntartható városi közlekedés jövőképét, legfontosabb témaköreit és kritikus kérdéseit egy fenntartható városi közlekedés-fejlesztési tervben kell meghatározni a város polgárainak bevonásával.
- *Kerékpárút-hálózat.* Az integrált és kibővített kerékpárút-hálózat (a jelenlegi 32 km 30 km-rel való növelése) kialakításának célja, hogy lehetőség legyen a kerékpáros közleke-

dést választani a gépjármű használatával szemben. A kerékpárosok egészségének és tulajdonának biztonsága érdekében kis forgalmú utcákban igyekeznek kerékpárutakat kijelölni, illetve fix rögzítő-berendezéseket és őrzött kerékpártárolókat alakítottak ki.

– *A villamos prioritása és utas-tájékoztatás.* Korábban már szerepelt. (DMJV, 2005)

Fenntartható építés

Az épített környezet minősége jelentős hatást gyakorol a városi környezetre és a lakók életminőségére. Az építészet meghatározza a város arculatát és erősíti a lakosok kötődését. Debrecen települési környezet állapotának jellemzői: I.) az épületek állapota, a települési infrastruktúra valamint a köztisztaság romlik; II.) az ipar és a közlekedés káros hatást fejt ki; III.) a közterületek és a város környéki területek állapota elhanyagolt; IV.) a zöldterületek aránya és minősége nem kielégítő. (Keletterv Kft., 2001)

Az épületek fenntartási költségei teszik ki a városok energia-felhasználásának legnagyobb hányadát. Napjainkban az újonnan épült épületeknek már meg kell felelniük bizonyos minimális energiahatékonysági követelményeknek, valamint a meglévő, korábbi elavult technológiával készült épületek felújításánál is, az energiatakarékosságot eredményező beruházásokat ösztönzi és támogatja a meglévő támogatási rendszer. Az épületek felújításának fő célja az állagmegóvás, a műszaki paraméterek javítása, az energiafogyasztás csökkentése, és esztétikai jellegű lehet. Az így elért hatások: értéknövekedés, komfortérzet javulása, költségcsökkenés. A leggyakrabban előforduló felújítás-típusok: homlokzat utólagos szigetelése, nyílászárók felújítása, tetőszigetelések, pinceszigetelések, egyéb – liftek felújítása, világítás korszerűsítése, fűtésszabályozás.

Debrecen területén közel 38000 elavult ipari technológiával készült lakás található. Az érintett épületek összkomfortosak, de hőtechnikailag alacsony értékűek, káros-anyag kibocsátásuk magas. Szerkezeteik megfelelőek, beavatkozást igénylő, általánosan jellemző károsodás nincs. (Keletterv Kft., 2001). Ezen épületek fenntarthatóbbá, lakhatóbbá tétele egy átfogó felújítási folyamat (30 év) során valósulhat meg, mely eleinte 500, majd 1000, végül 2000 lakás felújítását jelenti évente. Ezt segíti a panelprogram, mely pályázati lehetőséget a lakosság egyre inkább meg- és elismeri. A program keretében 2004 évben 291, 2005-ben 973 lakásfelújítás valósult meg összesen 891,19 millió forint értékben. Ennek az összegnek közel 40%-át, 341,38 millió forintot az önkormányzat, egy-harmadát a központi kormányzat, a többit a lakosok fizették. (DMJV, 2006)

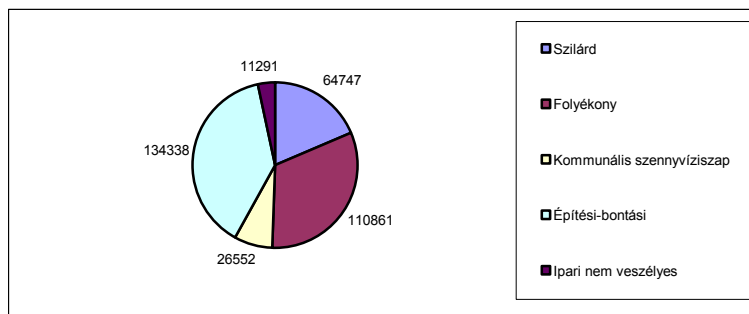
Hulladékgazdálkodás

A településen keletkező összes nem veszélyes hulladék mennyisége az Önkormányzat felelősségi körében 347789 tonna (1. ábra). Debrecen jelenleg érvényes, 2004-2008 időszakra vonatkozó Hulladékgazdálkodási Terve a következő prioritásokat tartalmazza:

- A hulladékok keletkezésének megelőzése – ismeretfejlesztés és szemléletformálás által;
- A hulladék mennyiségének és veszélyességének csökkentése – gyűjtőszigetek létrehozása, a szelektív gyűjtés kiterjesztése, egyedi komposztálás lehetősége, veszélyes hulladék begyűjtése és átvételi kapacitás növelése, csatornázottság növelése (2. táblázat);
- A keletkező hulladékok teljes mennyiségének begyűjtése és kezelése – szolgáltatás kiterjesztése, jobb ellenőrzés, csatornázottság teljessé tétele;
- A hulladékok hasznosítása – energetikai célú helyett anyagában történő hasznosítás preferálása, komposzt teljes mennyiségének mezőgazdasági hasznosítása;
- Ártalmatlanítás – hulladék égetők preferálása lerakókkal szemben. (A.K.S.D., 2004)

Kiemelt cél még az illegális hulladéklerakatok felszámolása, a visszagyűjtési ráta növelése a szelektív hulladékgyűjtés lehetőségeinek jobb kihasználásával, a gyűjtők zárttá tétele, a biológiailag lebomló szervesanyag-tartalmú hulladék mennyiség csökkentése, a felhagyott hulladéklerakók rekultivációja, a vonatkozó jogszabályok betartása és betartatása.

1. ábra: A keletkező hulladékok megoszlása az Önkormányzat felelősségi körébe eső területen

Forrás: (A.K.S.D., 2004)

2. táblázat: A keletkezett és tervezett nem veszélyes hulladék mennyisége

	Szilárd	Folyékony	Kommunális szennyvíziszap	Építési-bontási	Ipari nem veszélyes	Összes
2003	54887	1046500	26552	134338	11291	1273568
2005	57100	1046500	26500	142500	11980	1284580
2008	60600	108500	26500	155700	13090	364390

Forrás: (A.K.S.D., 2004)

Következtetés

Mint az előbbiekből látható a fenntartható fejlődés számos eleme megtalálható a már meglévő stratégiai dokumentumokban, így a helyi fenntarthatósági stratégia kidolgozása nagyrészt a különböző területek összehangolását, és a prioritások újragondolását jelentené. Ez a folyamat már meg is kezdődött, a város 2007-2013-as már elkészült, de csak májusban a közgyűlés elé kerülő stratégiájának 5 prioritása közül az egyik a természetes és épített környezet védelme és fejlesztése lesz.

Irodalomjegyzék

A.K.S.D. Városgazdálkodási Kft. (A.K.S.D.) (2004): Debrecen Megyei Jogú Város Hulladékgazdálkodási Terve 2004-2008. Debrecen, 2004.

DMJV (1999): Debrecen Város Települési Környezetvédelmi Programja az 1998-2004 évekre. Debrecen, 1999.

DMJV (2005): A MOBILIS-CIVITAS program munkaanyaga. Debrecen, 2005.

DMJV (2006): Melléklet a 241/2001. (XII. 6.) Kh. Határozattal elfogadott Debrecen Megyei Jogú Város lakásépület-felújítási programjához. Debrecen, 2006.

Keletmagyarországi Tervező Kft. (Keletterv Kft.) (2001): Tanulmány Debrecen Megyei Jogú Város Lakásfelújítási Programjához. Debrecen, 2001.

Lafferty, W. M. (ed.) (2001): Sustainable Communities in Europe. London, 2001

Szlávik J. (2002): A helyi-kisregionális szint szerepe a fenntarthatóságban. BKÁE Környezettudományi Intézetének tanulmányai 17. sz., Budapest, 2002.

VÁTI Kht. (2000): Debrecen Megyei Jogú Város Hosszú Távú Településfejlesztési Koncepciója egyeztetési dokumentáció. 2000.

Bodorkós Barbara¹

RÉSZVÉTELI KÖZÖSSÉGI TERVEZÉSEN ALAPULÓ VIDÉKFEJLESZTÉS A MEZŐCSÁTI KISTÉRSÉGBEN

In this paper, we present a participatory rural development project in a socio-economically disadvantaged floodplain area of Hungary derived from a framework and common ground of Ecological Economics and Participatory Action Research. This still ongoing action-research project directed towards the issues of bottom-up sustainability planning can be conceptualised as a mutual learning between local and scientific perspectives with a strong commitment to a participatory approach. Its community-based appreciative research framework puts special emphasis on the development of deliberative institutional arrangements in a local context. We discuss the principles and process of fieldwork and give some reflections on the process.

A fenntartható vidékfejlesztés fogalma

A vidékfejlesztésre vonatkozóan számos megközelítés alakult ki: a vidékfejlesztés azonban mindenekelőtt az elmaradott területek gazdasági, társadalmi viszonyainak, a vidéken élők életminőségének javítását jelenti harmóniában a vidéki környezet és táj adottságaival, megőrizve annak nem pótolható erőforrásait és kultúráját (Jenkins, 2000; Szakál, 1998). Az itt megadott definíció alapján a fejlődésnek sokféle, helyi útja lehet, amelyet - többek között - a gazdálkodási tevékenység kulturális vonatkozásai és társadalmi kapcsolati hálói határoznak meg. A jelen (akció)kutatás elméleti kereteit jelentősen meghatározó ökológiai közgazdaságtan megközelítése szerint is a gazdaság a helyi társadalmi és intézményi mintákba ágyazottan működik (Jenkins, 2000; Gowdy, 1994). Egyre szélesebb körben nyer teret az az elképzelés is, hogy a vidékfejlesztés szektorokon áthidaló megközelítéseket, alulról jövő kezdeményezéseket és az egyre fokozódó környezeti terhelés eredményeképpen a környezeti fenntarthatóság szempontjainak érvényesítését igényli (Jenkins, 2000; Szakál, 1998; Szokolay, 1998). A fenntarthatóság követelménye az, amely segíthet megkülönböztetni a valódi, hosszú távra szóló fejlődést a pusztán rövid távú fejlődéstől. A fenntartható vidékfejlesztésben ugyanakkor fontos a sokszínűség is, a gazdasági és társadalmi életnek a helyi közösségekre és magánkezdeményezéseire alapozott sokszínűsége. A sokszínűség kialakításához és fenntartásához pedig elengedhetetlen a helyi részvétel és az alulról jövő kezdeményezések erősítése (Prugh et.al. 2000; Szakál, 1998; O' Hara, 1995; Gowdy, 1994).

A részvételi akciókutatás módszertana a vidékfejlesztésben

A vidékfejlesztésre vonatkozó gondolkodásmód változásával együtt a kutatás módozatai is változnak. A hangsúly a kizárólag információszerző kérdőívekről az úgynevezett részvételi akciókutatások felé tolódik el; a korábban kizárólag a kutató" által elvégzett feladatokat, kutatási feladatokat, a fejlesztési kezdeményezések kialakítását és végrehajtását részben a helyiek valósítják meg; a stafétabot a helyiek kezébe kerül (Chambers, 1994). A kutató is új helyzetben találja magát: ötleteivel, kérdéseivel, kritikáival sokkal inkább a háttérben marad, facilitátori szerepkört tölt be; folyamatosan figyel és önmaga is tanulóvá válik (Meppem, 2000; Chambers, 1994; Reason, 2001). A módszerek fejlesztése sem kívülről történik, hanem azáltal, hogy a kutató kritikai érzékét és tudatosságát folyamatosan alkalmazza, a történésekre és saját viselkedésére állandóan reflektál (Reason, 2001). Az akció-

---

¹ Ph.D. hallgató, Szent István Egyetem, Gödöllő

kutatás módszertana az akciókutatás „kutatási fázisa” során kibontja a különféle helyi tudásokat, társadalmi tanulási folyamatot indít be, amelyek a cselekvőképesség erősödésén keresztül végül konkrét helyi cselekvésekhez vezetnek. Ebben az értelemben a kutatás nem végcél, hanem csupán a cselekvés eszköze (Reason, 2001, Meppem-Gill, 1998). Az akciókutatás módszertana arra törekszik, hogy ne részesítsen előnyben bizonyos tudásformákat másokkal szemben: pl. a szakértői tudást a laikusok tudásával (Meppem, 2000). A helyi közösségekkel való együttműködés révén megismerhető, hasznosítható és fejleszthető mind az egyéni, mind pedig a közösségi tudás (helyi viszonyok ismerete, helyi kapcsolatrendszerek, kultúra stb.). Egy ilyen folyamatban felszínre kerülnek az úgynevezett, hagyományos ökológiai tudás különféle részelemei is, melyek az emberek egymás közötti, illetve az adott tájhoz fűződő kapcsolatait, az alkalmazkodást és együttélést testesíti meg évszázadokon át főlhalmozott tapasztalatok alapján (Holling-Berkes-Folke, 1998). Mindezek a helyi közösségek hosszú távú életképességének alapvető tényezői.

Részvételi akciókutatás a Dél-Borsodi Mezőségben

Az ökológiai közgazdaságtan elméleti kereteibe ágyazva, a természet-gazdaság-társadalom szerteágazó kapcsolatrendszerének vizsgálatára indult kutatás 2003. szeptemberében hat magyarországi egyetem kutatóinak közreműködésével a Dél-Borsodi Mezőség öt településén. Az úgynevezett részvételi akciókutatás módszertanára építő kutatás célul tűzte ki azt is, hogy a kutatásban résztvevők a térségben élőkkel együtt, képességeire alapozva közösen elképzeléseket fogalmazzanak meg arra, hogyan lehetne a térségi kezdeményezéseket a környezeti és társadalmi fenntarthatóság elvei mentén alakítani és megvalósítani. A Tisza utóbbi évszázadban megváltozott állapota jelentős változásokat hozott, s hoz jelenleg is a helyi közösségek életében, ráadásul maga az EU csatlakozás indukálta változások jelentős mértékű alkalmazkodásra ösztökélik a helyi lakosságot. A helyzetfeltáró szakasz, valamint két konkrét ”akció” után – Természetvédelmi Nap megszervezése a helyi iskolákkal közösen, illetve részvételen alapuló közösségi tervezési fórum lebonyolítása az újonnan alakult, részben a Dél-Borsodi Mezőség településeiből álló mezőcsáti kistérségben – a kutatócsoport 2006. februárjától a kistérségi vidékfejlesztési stratégia-alkotási folyamatot segíti a társadalmi részvétel szélesítését szolgáló, a közösségfejlesztés eszköztárát is felhasználó, a térség sajátosságaira építő módszertanával.

Részvételen alapuló társadalmi tervezés a Mezőcsáti Kistérségben

A 2006. elején indult társadalmi tervezési folyamat célja, hogy a kistérség egy szisztematikus, külsősök által facilitált, társadalmi tanulási folyamatban találja meg a 2007-2013-as uniós költségvetési időszakra vonatkozó fenntartható vidékfejlesztési programját. A Mezőcsáti Kistérség megalakulását éppen azok a sajátos, hátrányos körülmények indokolták, melyek a Tisza-völgy idetartozó településeinek történetét és jelenlegi helyzetét jellemzik. A Tisza utóbbi évszázadban megváltozott állapota (vízminőség, áradások, stb.) jelentős változásokat hozott, s hoz jelenleg is a helyi közösségek életében, és az EU csatlakozás indukálta változások is folyamatos és jelentős mértékű alkalmazkodásra ösztökélik, kényszerítik a helyi lakosságot. Kiemelt fontossággal bír, hogy a helyi emberek, közösségek hogyan tudnak úgy alkalmazkodni a változásokhoz, hogy megőrizzék és javítsák életlehetőségeiket és életminőségüket. Megközelítésünk alapja a vidékfejlesztési stratégia által érintettek azonosítása (Grimble-Wellard, 1997), majd a stratégiakészítési folyamatba történő bevonása. Érintettnek lehet tekinteni minden olyan csoportot, vagy egyént, amely képes befolyásolni, vagy amelyre befolyással bírnak a vidékfejlesztési stratégiában foglaltak. Kulcsfontosságú az érintettek folyamatosan változó percepcióinak és preferenciáinak, és az egyes érintett csoportok egymásra hatásának, érdekellentéteinek illetve együttműködési

pontjainak feltárása, megértése. O' Hara (1995) és Meppem (2000) alapján a stratégiakészítési folyamat egyik fő törekvése, hogy az ne kezeljen kiemelten egyes csoportokat a másik rovására, és ne hagyja figyelmen kívül a térség hátrányos helyzetű, illetve kisebbségi csoportjait (pl. fiatalok, nők, munkanélküliek, szegények, fogyatékkal élők, romák stb.). Mindezek miatt is, illetve az ökológiai közgazdaságtan szakirodalmának ajánlásai alapján kiemelt szerepet kap a helyi erőviszonyok, erőterek feltérképezése is (DeFilippis, 2002; Kapoor, 2002; Söderbaum, 1999). A folyamat egy másik fontos kulcseleme a közösségfejlesztő szemlélet, vagyis az „emberléptékűség; annak felismerése, hogy a kistérség emberekből, illetve közösségekből áll, amelyek helyzete, jövője így közvetlenül egyéni döntésektől is függ” (Czene, 2004).

A részvételen alapuló társadalmi tervezés folyamata

A részvételen alapuló társadalmi tervezési folyamat főbb lépései (Clark, 2000):

1. A helyi lakosok széleskörű bevonása
2. A helyi erőforrások számbavétele
3. Közös jövőkép megfogalmazása
4. A jövőkép elérését szolgáló programok meghatározása.

Az érintettek érdekeinek összeegyeztetését célzó, facilitált tervezési folyamat egy rendszeresített, módszertani keretet biztosít a stratégia megalkotásához. A folyamat során egymást váltják a szakmai és a „laikus“ ötletek, tehát az értékelési folyamat vegyíti az „érték/helyi tudás szakértőket” és a „technikai szakértőket”, és a köztük lévő kreatív feszültségeket is felhasználja. A facilitált folyamat során a helyiek kiválasztják a számukra prioritással bíró témákat, majd a szakértők az eredményeket egy keretrendszerbe foglalják, alkalmazkodva az országos és regionális tervezési folyamatokhoz. A folyamat nagy mértékben alapoz a részvételi akciókutatás módszertani eszköztárára. A stratégiaalkotási folyamat (struktúrájában is) egyszerűsége és egyszerű nyelvhasználatra törekszik; a tervezési folyamat eredményei (interjúk, fórumok, közösségi beszélgetések) folyamatosan dokumentálásra kerülnek.

A tervezési folyamat során használt módszertani eszközök:

Desk research: korábbi és kapcsolódó fejlesztési tervek, statisztikai adatok tanulmányozása)

Mélyinterjúzás a kilenc település lakosaival, illetve helyi szakemberekkel: A mélyinterjú a problémák és az ötletek feltárásán túl a megkérdezettek gondolkodási és cselekvési folyamatainak megindítását is szolgálja, hiszen az interjú során a kérdező információkat ad a tervezés folyamatával kapcsolatban. Így már maga az interjú is a tervezési folyamatban való részvételt motiválja.

Kistérségi Civil Egyeztető Fórum megszervezése: A folyamat fontos része a Kistérségi Civil Egyeztető Fórum megszervezése, amelynek első feladata a stratégia-alkotó folyamat felügyelete.

Települési tervezési fórumok: E fórumok lényege, hogy közös gondolkodással, a problémák közös feltárásával, súlyozásával a jövőbeni közösségi tevékenységek kiválasztásával a helyiek megalkossák vidékfejlesztési jövőképüket, mely a további konkrét fejlesztési tervek és akciók alapjául szolgál. A települési fórumok egyik fontos funkciója, hogy azáltal képes legyen meghatározni viszonyát a kistérséggel: megfogalmazza kötelezettségeit és elvárásait a kistérséggel szemben.

Kistérségi szintű tervezési fórum: A kilenc települési fórumot kistérségi szintű fórum foglalja össze. A fórum során bemutatkoznak az egyes települések, bemutatják a települési fórum eredményeit, ezután kezdődik meg a kistérségi szintű munka. A kistérségi fórum

funkciója az együttműködési irányok megtalálása és a lehetséges „versenyterületek” kiszűrése.

Közösségi beszélgetések: A beszélgetések a települési és a kistérségi szintű kommunikáció stabil fórumait teremtik meg – ezek nélkül ugyanis semmilyen változtatási-fejlesztési próbálkozás nem lehet tartós. Ezek témáit természetesen az határozza meg, hogy mely kérdések emelkednek ki közös problémákként, illetve ötletekként a folyamat korábbi fázisaiban.

Rajzverseny meghirdetése helyi iskolákban: „Milyen települést szeretnék?” címmel

Közös terepbejárások helyi lakosokkal: Ennek célja a problémák közös feltárása és megismerése a helyi lakosok számára leginkább természetes élethelyzetben (pl. gazdálkodóval a birtok közös bejárása).

Közösségi munkások képzése: a helyi civil társadalom erősítését, a civil érdekérvényesítést szolgáló képzés lebonyolítása.

A tervezési folyamat eddigi tapasztalatai

A részvételi akciókutatás módszertanának alkalmazhatósága. Az eddigi tapasztalatok alapján azt állíthatjuk, hogy a részvételi akciókutatás módszertani eszköztára, szemlélete jól alkalmazható a vidékfejlesztésben, és konkrétan egy kistérségi stratégia-alkotási folyamatban.

Facilitálás. A folyamat facilitálása során a legnagyobb nehézségeket a kutatói és fejlesztői szerepek keveredése okozza. Ez a szerephalmozódás a kutató folyamatos önreflexiójával részben kezelhetővé válik.

Együttműködés az érintettekkel. Láthatóan az érintettek nincsenek hozzászokva a véleménynyilvánításhoz, ezért számos esetben nem kívánnak részt venni a folyamatban. Nincs önbizalmuk, és úgy vélik, hogy nincs is szükségük ilyen jellegű folyamatra (inkább már konkrét akciókat szeretnének látni és nem beszélgetni, tervezgetni). Bizonyos témákat illetően érezhető félelem is attól, hogy kihasználják az általuk mondottakat stb. A megfelelő bizalmi szint jelenléte nélkülözhetetlen egy ilyen típusú folyamatban: megteremtése vagy az elvesztett bizalom újrateremtése pedig hatalmas erőfeszítéseket igényel. Ez talán természetesnek is tekinthető az eddigi hasonló tapasztalatok hiányának tükrében. Az „átbillenéshez” az egyén és a közösség folyamatos tanulása és a tapasztalatszerzése szükséges, amelyre pontosan egy ilyen részvételi folyamat ad lehetőséget.

Hatalmi viszonyok. A közvetlen részvétel biztosításának veszélye, hogy klikkek, lobbicsoportok térnyerését segítheti elő. A helyi hatalmi viszonyok láthatóan a makroszintű hatalmi viszonyok mikroszintű leképeződései. Az akciókutatás során tehát a hatalmi helyzetekre is reflektálni szükséges; anélkül nem teremthető meg a valós részvétel.

Kistérségi társulás. A létrejött és működő kistérségi társulás veszélye lehet, hogy az nem tekinti másnak a társulást, mint a fejlesztési pénzekhez jutás új formájának (Szokolay, 1998).

Kapacitásépítés. A helyi lakosok kapacitásépítése – közösségi munkára, illetve a helyi érdekérvényesítésre történő felkészítése – által jelentősen javul a részvételi folyamat minősége.

Felhasznált irodalom

Chambers, Robert (1994): *The origins and practice of participatory rural appraisal*. World Development, 22. szám, 953-969. o.

Clark, Delia (2003): *Community Vision to Action Forums: An Organizer's Guide to Participatory Planning*.

Czene Zsolt: *A vidékfejlesztés kihívásai (és lehetőségei) napjainkban*. Előadásvázlat, Kunbábony, Községfejlesztés Nyári Egyetem, 2004. 08. 11.

DeFilippis, J. (2002): *The myth of social capital in community development*. Housing Policy Debate, 12. szám, 781-806.o.

Grimble, Robin-Wellard, Kate (1997): *Stakeholder Methodologies in Natural Resource Management: a review of principles, contexts, experiences and opportunities*. Agricultural Systems, 2.szám, 173-193.o.

Holling, C.S.-Berkes, Fikret-Folke, Carl (1998): *Science, sustainability and resource management*. in: F. Berkes- C. Folke (Eds) *Linking Social and Ecological Systems* Cambridge University Press, Cambridge

Jenkins, T.N.(2000): *Putting postmodernity into practice: endogenous development and the role of traditional cultures in the rural development of marginal regions*. Ecological Economics, 34. szám, 301-314.o.

Kapoor, Ilan, (2002): *The devil's in the theory: a critical assessment of Robert Chamber's work on participatory development*. Third World Quarterly, 23. szám, 101-117.o.

Meppem, Tony (2000): *The discursive community: evolving institutional structures for planning sustainability*. Ecological Economics, 34. szám, 47-61.o.

Meppem, Tony-Gill, R.(1998): *Planning for sustainability as a learning concept*. Ecological Economics, 26. szám, 121-137.o.

Reason, Peter-Bradbury, H. (szerk.) (2001): *Handbook of Action Research*. Participatory Inquiry & Practice. Sage, London

Szakál Ferenc (1999): *A hazai vidékfejlesztés rendszerének EU-konform átalakítási lehetőségei I: A vidékfejlesztés szervezési és ökonómiai problémái, a mezőgazdasági és a vidékfejlesztési politika összefüggései*. Zöld Belépő Sorozat, <http://korny10.bke.hu>

Szokolay, Örs (1998): *A fenntartható településfejlesztés és kistérségfejlesztés összefüggései*.

Zöld Belépő Sorozat, <http://korny10.bke.hu>

Tóth Éva¹

AZ ÖKOTURIZMUS, MINT A FENNTARTHATÓSÁG ESZKÖZE, A DUNA-DRÁVA NEMZETI PARK DRÁVAI SZAKASZÁN

Eine der bedeutendsten wirtschaftlichen Tätigkeiten wurde am Anfang des XXI. Jahrhunderts der Fremdenverkehr. Das Ziel wäre die Bewahrung der ursprünglichen Zustände, aber während der Tourismus die Werte vorzeigt, schadet sie auch in notwendiger Weise. Die Bedingung der Verminderung der negativen Wirkungen und die Verstärkung der positiven Wirkungen ist die Erschaffung der Auferhaltung. Bewahrung und Vorzeigung, die mit der Hilfe des Ökotourismus zur Symbiose geformt werden können.

Auf dem Gebiet des Donau – Drau National Parks (DDNP) ist der Entwicklung von Ökotourismus von großer Bedeutung, da diese wildromantische Umgebung längst der Drau vor Kurzem noch zu dem streng bewachten Grenzgebiet gezählt war, wurde es von den großen industriellen Anlagen ferngehalten. Es berührte natürlich die hier lebende Einwohnerschaft nachteilig, aber versicherte die Bewahrung und die Erhaltung der natürlichen und kulturellen Werte.

Bevezetés

A világ egyik legmeghatározóbb tevékenységévé vált turizmusnak - a gazdasági hatásain túl - igen fontosak a társadalmi és természeti környezetre gyakorolt hatásai, melyek hátrányosak, ill. előnyösek lehetnek. A negatív hatások csökkentésének és a pozitívak erősítésének feltétele a fenntarthatóság megteremtése. Megőrzés és bemutatás, ez az első hallásra kibékíthetetlen ellentét a turizmus gyakorlati megvalósítása során szimbiózissá formálható, ahol az ökoturizmus komplex megoldási lehetőséget kínál a védett természeti területek kezelői számára a vendégforgalom ellenőrzött keretek között tartására úgy, hogy a fejlesztésekből származó előnyökből a természetvédelem szervezetei mellett a helyi közösségek is részesülhetnek.

A Duna-Dráva Nemzeti Park (DDNP) területén különösen nagy jelentőséggel bír az ökoturizmus fejlesztésének gondolata, valamint a helyi lakosság bevonása az ökoturisztikai kínálat alakításába. Hiszen a Dráva mente nemrég még szigorúan őrzött határmenti területnek számított, ezért a nagyobb ipari beruházások elkerülték. Ez a lakosságot hátrányosan érintette, de egyúttal biztosította a természeti és kulturális értékek megőrzését. Kutatásom célja az ökoturizmus helyzetének felmérése, valamint a fejlesztési lehetőségek meghatározása volt.

Vizsgálataim célja, módszere

Vizsgálataim célterülete a Duna-Dráva Nemzeti Park drávai szakasza volt. A turizmusnak a bemutatás mellett fontos feladata még a természeti és kulturális értékek megőrzése is. Vizsgálataim során arra kerestem választ, hogyan végzi el a bemutatás és megőrzés szimbiózissá formálását az illetékes Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság az ökoturizmus segítségével?

Kutatásaimat a DDNP területén, valamint az ott működő különböző szervezeteknél végeztem. Az írásos anyagok begyűjtése mellett interjúkat készítettem, beszélgetéseket folytattam a térség szakembereivel, a nemzeti park vezetőivel, munkatársaival. A szakirodalmi áttekintés során folyóiratokat, CD-anyagokat, internetes forrásokat is felhasználtam. Elemzéseim során ezekből az adatokból indultam ki. Ismereteim bővítésére, empirikus megfi-

---

¹ Egyetemi hallgató, Pannon Egyetem, Veszprém

gyelésekre szolgált a különböző természetjárásokkal eltöltött idő, valamint a szervezett programokon való részvétel is, melyek során volt alkalmam beszélgetéseket kezdeményezni az itteni vadászokkal, horgászokkal, határőrökkel és többek között a helyi lakossággal is. A fent említett módszereken keresztül szerzett információk alapján SWOT analízist készítettem a Dráva mente helyzetéről, továbbá 2 saját kérdőívet is összeállítottam.

A DDNP Drávai szakasza és az ökoturizmus

A Dráva mentéhez kötődő, különösen értékes élőhelyek védetté nyilvánításának folyamata 1962-ben kezdődött meg. 1991-ben merült fel a közös jugoszláv-magyar, majd később horvát-magyar Nemzeti Park létrejöttének gondolata, ezt a kezdeményezést azonban a szomszédos országban dúló háború megakadályozta. A megalapításról szóló egyeztető tárgyalássorozat 1992 és 1994 között folyt, majd végül a Duna-Dráva Nemzeti Park létrehozásáról a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter a 7/1996. (IV.17.) KTM sz. rendeletével rendelkezett. Az igazgatóság működési területe ekkor több mint 1,4 millió hektár volt. Ez 2004-ben 1 285 000 ha-ra csökkent, mivel a Dél-Balaton a Balaton-Felvidéki Nemzeti Parkhoz került. Jelenleg a Dél-Dunántúl szinte teljes területén az Igazgatóság valamint a Dél-Dunántúli Környezetvédelmi Természetvédelmi és Vízügyi Felügyelőség látja el az 1996. évi LIII. , a természet védelméről szóló törvényből adódó hatósági és szakhatósági feladatokat.

A drávai térség turizmusának alapja a Dráva folyó, melynek vidéke hazánk legjelentősebb természeti értékeit rejt. A terület hátrányai közé tartozik a megélhetési források beszűkülése, a szolgáltatások alacsony színvonala, a munkanélküliség. Erősségei viszont a természet viszonylagos háborítatlansága, népi hagyományok, tradicionális szokások, kultúrtörténeti emlékek. Cél tehát a helyi lakosság gazdasági és társadalmi előnyökhöz juttatása az itteni adottságok kihasználásával, amire kiváló lehetőséget az ökoturizmus nyújt. A nemzeti parkok területén az ökoturizmus azt az idegenforgalmi-oktatási tevékenységet jelenti, amikor a látogatók szakvezetők, illetve a bemutató létesítmények (tanösvények, megfigyelőhelyek) segítségével irányított keretek között kerülnek kapcsolatba a természeti értékekkel. Ugyanakkor szolgáltatásokat vesznek igénybe, és ezáltal hozzájárulnak a helyi lakosság jólétének növeléséhez.

A drávai szakasz ökoturizmusának jellemző formái

Kerékpáros turizmus

A kerékpáros turizmus fejlesztésében még rengeteg lehetőség rejlik. Új trendeknek is megfelelő turisztikai érték ez, hisz a kerékpár nem szakítja el az embert a környezetétől, de egyben nagyobb területek bejárására szolgál rövidebb időn belül. Különösen kedvező a kerékpározás a teljesítményorientált fiatalok számára, ill. a külföldi idős turisták részére. Az infrastruktúra, a kitáblázott kerékpárutak fejlesztésének igénye merül fel e téren, mivel az Igazgatóság területein kiépített kerékpárút csak helyenként, a Dráva folyó töltésein halad, de az aránylag kis forgalom miatt az alsóbbrendű utak kiválóan alkalmasak kerékpártúrákra. Ajánlott és kedvelt útvonalak: a nemzetközi „Három-folyó-kerékpártúra” (Mura-Dráva-Duna) és a Borút kerékpártúra.

Természetjáró turizmus

A természetjáró turizmus alapelemei a túraútvonalak, tanösvények, és bemutatóhelyek. A túrák olyan területekre vezetnek, ahol a résztvevők az élővilág következményekkel járó zavarása nélkül szerezhetnek élményeket, ismereteket a növény- és állatvilágról. A tanösvények szabadon látogathatók, de igény esetén a Nemzeti Park (NP) Igazgatóság szakvezetést biztosít.

Vízitourizmus

A Dráva határfolyó jellege nem tette lehetővé a vízitourizmus tömeges megjelenését, ám a rendszerváltozást követően a szigorú határmenti korlátozások oldódni látszottak. Majd az

1996-os nemzeti parkká nyilvánítás következményeképp az emberek egyre inkább kezdtek érdeklődést mutatni hazánk legtisztább vizű és egyben legkevésbé ismert folyója iránt. A víziturizmus 2 formája jellemző a vidéken: a vízitúrázás / a kajak- kenu túrák/ , illetve a sétahajózás. A kajak-kenu túrák 2 naponta indulnak Őrtilosról illetve Vízvárról 30 fős csoportokban június 1 és szeptember 15-e között. A sétahajók Barcsról és Drávaszabolcsról indulnak a közeli szigetekre 45-50 fős befogadóképességű sétahajókkal.

Kérdőíves felmérés:

I. számú kérdőív

Az I. számú kérdőívet a Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar hallgatói és oktatói töltötték ki. A visszaérkezett kérdőívek aránya 75 százalék volt. 10 kérdést tettem fel, melyek segítségével azt akartam kideríteni, hogy mennyire ismert a Dráva menti vidéke, és a DDNP tevékenysége. Kíváncsi voltam hogy kinek mit jelent az ökoturizmus kifejezés, hogy mik a legsúlyosabb környezetvédelmi problémák.

Nem kellő mértékben ismert a Dráva vidéke. A területi elhelyezkedés, valamint néhány drávai város felsorolása nem okozott különösebb nehézséget, ám a Dráva menti tájegység kiválasztása 3 alternatíva közül, illetve innen származó személyek megnevezése már gondot jelentett. A legismertebb település Barcs lett, a legismertebb személy pedig Losonczi Pál. Sajnos a válaszadóknak kevesebb mint az ötöde járt eddig a Nemzeti Parkban, de két harmada tervezi hogy egy, öt vagy tíz éven belül ellátogat a vidékre. 50 %-os a NP tevékenységének ismertsége, leginkább újságokból, iskolából vagy ismerősöktől. Az ökoturizmus kifejezés megfogalmazása sok érdekes definíciót ihletett. Van akinek a környezet bemutatását jelenti, másnak csupán trendi marketingfogást, de többnyire mindenki érezte hogy a fenntarthatóság az ökoturizmus elengedhetetlen eleme. Kivétel nélkül mindenki fontosnak tartja a természet- ill. környezetvédelmet. A 3 legsúlyosabb probléma a megkérdezettek szerint a hulladék probléma, a levegőszennyezés, és az emberi közöny.

II. számú kérdőív

Ezt a kérdőíves felmérést Dráva menti önkormányzati vezetők körében végeztem, összesen 15 kérdéssel. A DDNP Igazgatóság és a helyi települések kapcsolatára voltam elsősorban kíváncsi. Az önkormányzati vezetők megkérdezését azért találtam célravezetőnek, mert ők tisztában vannak az együttműködések pozitív, illetve negatív hatásaival, és egyben a helyi lakosok véleményét is tolmácsolni tudják. A visszaérkezett kérdőívek aránya közel 50 %-os volt.

A válaszokból arra következtettem, hogy a települések és a Nemzeti Park Igazgatóság közti viszony eltérő. Néhány település esetében pozitív a viszony, együttműködés zajlik, persze kompromisszumokkal, kölcsönös segítségnyújtással. Más települések esetén viszont teljes az együttműködés hiánya, konfliktusok jellemzők, melyeket az eltérő célokkal indokolnak. Néhányan nehezményezik a Nemzeti Park korlátozó tevékenységeit, módszereit, valamint nem megfelelő eszközeit. A települések vezetői a NP által szervezett programok közül általában csak a reprezentációs jellegűeken vesznek részt, azokon is akkor, ha meghívást kapnak. Minden települési vezető elvárása a Nemzeti Parkkal szemben az együttműködés, a tájékoztatás, a segítségnyújtás, a szemléletformálás és az idegenforgalom fellendítése. Mindenhol támogatják ill. támogatnák a falusi turizmus fejlesztését az anyagi lehetőségekhez mérten, de sajnos nem minden vezető rendelkezik naprakész információkkal a különböző támogatásokról , pályázatokról. A vezetők szerint a legsúlyosabb probléma a környezetvédelem terén az emberi felfogás, gondolkodásmód és az együttműködés, ill. támogatás hiánya.

Következtetések, javaslatok

Következtetések:

Az általam vizsgált vidéken csakúgy, mint az ország más részein a turizmus, a marketing, a kommunikáció, és a közlekedés fejlesztésére lenne szükség, valamint munkahelyteremtésre, a foglalkoztatás növelésére.

Javaslatok:

- Térségre jellemző speciális termékek kialakítása.
- Szezonális kiküszöbölése.
- Kínálat-, programbővítés, rendezvény-turizmus.
- Szolgáltatók szakmai és nyelvi képzése.
- Vadászturizmus összeegyeztetése más turisztikai tevékenységgel.
- Horgász-, lovas- és kerékpáros turizmus fejlesztése.
- Fogadási feltételek megteremtése, korszerűsítése.
- Támogatókat vonzó tudatos marketingstratégia.
- Vendéginformációs rendszerek kiépítése.
- Kerékpáros kölcsönzőhálózat kiépítése.
- Önkormányzatok nagyobb szerepvállalása.
- Különböző pályázatok megcélózása.
- Oktatási, képzési és szemléletformálási programok szervezése.
- Infrastruktúra korszerűsítése.
- Határmenti kapcsolatok mélyítése, bővítése.

A már eddig megtett lépések is nagyban elősegítették az ökoturizmus fejlesztését, és bízom benne hogy javaslataim hozzájárulnak e jó irányba tartó fejlődés folytatásához.

Irodalomjegyzék

Könyvek

Iványi I. – Lehmann A. / 2002 /: Duna-Dráva Nemzeti Park. Mezőgazda Kiadó, Budapest.

DR. Kasza Sándor – Izményi Éva /sorozatszerk., szerk. , 2000 /: Magyarország

Kisrégiói , Somogy Megye – DRÁVA MENTE , CEBA KIADÓ .

Tardy János / főszerk., 2002 / :Értékkörző Magyarország, NEMZEI PARKOK,

VILÁGÖRÖKSÉG. TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest.

Folyóiratok

Dr. Behringer Zsuzsanna / főszerk., 2001.december / :TURIZMUS bulletin V. évf. 4. szám.

Dr. Behringer Zsuzsanna / főszerk., 2002. október/ : TURIZMUS bulletin VI. évf. 2. szám.

Dr. Behringer Zsuzsanna / főszerk., 2003. december / : TURIZMUS bulletin III. évf. 2. szám.

Dr. Behringer Zsuzsanna /főszerk., 2003. december / : TURIZMUS bulletinVII. Évf. 3. szám.

Tanulmánykötetek:

Guidelines /1992/: Development of National Parks and Protected Areas for Tourism, WTO-UNEP

Horváth Krisztián /1998/ : Az ökoturizmus értelmezése és tartalma, összehasonlítása a Kemenesalja Kistérségi Társulás és a Zalakarosi Régió fejlesztési programjában. TDK Dolgozat. VE-GMK, Keszthely.

Klema István /2004/ : A vidékfejlesztés és a falusi turizmus összefüggései a Gergely

hegyi kistérségben. Diplomadolgozat. VE-GMK, Keszthely.

Lengyel Márton /1995/ : A turizmus általános elmélete . KIT Kiadó Budapest.

Lengyel Márton: /1997/ : Ökoturizmus és marketing. MTA stratégiai kutatások, Budapest.

Szabó Ágota Eszter / 2004 / : A Dráva víziturizmusának jelene és jövője / Természetvédelem és/vagy turizmus?/. Szakdolgozat. Szolnoki Főiskola, Szolnok.

Kiadványok:

Fenyősi László : A Dráva / Természeti értékek a Duna-Dráva Nemzeti Park területén /. Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság kiadványa, Pécs.

Fenyősi László: Homokpusztáktól a láptavakig / a Barcsi Borókás természeti értékei /. Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság kiadványa, Pécs.

CD-anyagok:

DDNPI /2003/: Duna-Dráva Nemzeti Park drávai szakasz. Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság kiadványa.

Magyarics G.-Benkhardt T. B. /szerk., 2003/ : Ökoturizmus a védett természeti területeken. KGI Természetvédelmi Igazgatóság kiadványa.

Horn Gergely¹

VASÚTHÁLÓZATOK HELYE ÉS HELYZETE MAGYARORSZÁG RÉGIÓIBAN

Die ungarische Verkehrspolitik findet erst seit Jahrzehnten keine beruhigende Antwort auf das dichte Eisenbahnnetz. Die Dienstleistungen wurden weder erneuert, noch reduziert. Der allgemeine Zustand der regionalen Eisenbahnen ermöglicht kein Kooperation oder Wettbewerb mit dem öffentlichen Autobusverkehr. Die Struktur des Eisenbahnnetzes und das wirtschaftliche Potenzial der Regionen sind eng miteinander angeknüpft. Die entwickelnden nord-westliche Regionen haben ausgeglichene Bahnstrukturen mit wenigen internationalen, aber vielen mittelständischen Linien. Die Zurückgebliebene Ost- und Südungarn verfügt über wichtigen Hauptverkehrsrouten und vielen Nebenlinien, aber die Rolle der Mittelkategorien ist ziemlich beschränkt. Wirtschaftskrise erscheint bedeutend öfter in Kreisen mit schlechter Bahninfrastruktur, aber die gute Netzlage ist keine Garantie für ökonomische Stabilität.

Bevezetés

E tanulmány célja a magyarországi vasút- és településszerkezet mezo szintű – azaz regionális, megyei, kistérségi – összehasonlítása. A vizsgálat tehát a vasúti közlekedés kistérség szintjére helyezi a hangsúlyt. A vasúti és település-földrajzi struktúrák összevetésével egyebek mellett választ kaphatunk a vasúthálózatok gazdasági fejlettséghez kapcsolódó illeszkedésére, másrészt a vasúti közlekedés fejlesztésének vagy leépítésének dilemmája is könnyebben feloldhatóvá válhat.

A hálózatok regionális és kistérségi szinten is vizsgálat alá vethetők. Az elemzés alapjául a térbeli helyzet leírása mellett a vasúti pályák hivatalos besorolása, valamint a statisztikai kistérségek fejlettségének szintje szolgál. A fő- és a mellékvonalak rendszere egységes rendszerben, országos elemzés keretében kerül bemutatásra.

Vasutak helyzete a lokális közlekedési rendszerekben

A vasúti rendszerek általában markánsan külön választhatók térségi és távolsági közlekedésre. A két funkció a menetrendi kínálatban és a járművek kialakításában is általában különválik egymástól. Gyakori vonatforgalom esetben a kéttípusú forgalom pályáját is különválasztják egymástól. Magyarországon a két funkció sajnálatosan keveredik egymással, amivel a rövid és hosszú távolságú viszonylatokban utazók is rosszul járnak. A hosszú távolságú utasok a sok megálló miatt lassan jutnak el úticéljukhoz, a regionális közlekedésben pedig a menetrend nem igazodik a helyi igényekhez.

A budapesti elővárosi vasutak esetében 2007-2013 között jelentős fejlesztések megvalósítása szerepel a kormányzati tervek között, de ezeknek egyelőre még szakmai tartalma sem körvonalazódott. A többi város környezetében még tervek sincsenek az elővárosi közlekedés fejlesztésre, a regionális városközi összeköttetések és a sűrű mellékvonali hálózat jövőjéről pedig még szakmai vita sem kezdődött.

Magyarországon a kis távolságú közösségi közlekedés fejlesztése eddig alig kapott figyelmet. Nem véletlen, hogy miközben a kevésbé eszközigenyes buszközlekedésünk térveszté-

---

¹ Ph.D. hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, Kohéziós Alap Irányító Hatóság, horn.gergely@meh.hu

se szolid volt (piaci részaránya 30 év alatt 39%-ról 31,7%-ra csökkent), a vasút drámai visszaesést produkált (32%-ról 11,5%-ra esett vissza) (Ruppert 2000.). Emiatt a regionális közlekedés szövetségeknél sincsen perspektívája, pedig a vasút rá- és elhordás hiányában nemigen növelheti utasainak számát (Zegras 2000.). Addig viszont, amíg nincs korszerű vasutunk, a párhuzamos buszjáratok leépítését sem lehet megvalósítani. Így vagy a vasúti közlekedés fog megszűnni olyan viszonylatokon is, ahol a forgalom igényelné a gyors és nagykapacitású közlekedés lehetőségét, vagy megmarad a kétféle alacsony színvonalú párhuzamos közösségi közlekedési szolgáltatás.

A hazai sűrű vasúthálózat üzemeltetése a leromlott infrastruktúra és a nem hatékony üzemszervezés miatt pazarló, emiatt nem kerülhet sor a vasút versenyképessé tételére az erre alkalmas vonalakon. A vasút a szegények közlekedési eszközévé válik, de idővel a hátrányos helyzetű népesség is átpártol a magasabb színvonalú ellátást nyújtó autóbushoz (Vincze 2005.).

A vasutak fenntartása nem feltétlen közérdek. A közút mellett második vonalas közlekedési infrastruktúra üzemeltetése csak akkor indokolt, ha mindkettő hatékonyan működtethető. A vasútnak ehhez keresleti piaca – szállítandó utasa és/vagy áruja – kell legyen. A sebességben, minőségben, komfortban megfelelő szolgáltatáson túl igen fontos a vasútvonal vonzaskörzete, az utazási áramlatokkal egyező vonalvezetése, a személygépkocsi és autóbusz közlekedés helyettesíthetősége, valamint a vasútállomások könnyű megközelíthetősége.

Vasúthálózatok a hazai régiók térszerkezetében

Az Országos Vasúti Szabályzat vasútvonal tipológiája négy vonaltípust különböztet meg, és ezeket A1, A2, B1, B2 kóddal jelöli (Erdösi 2005.). A négy típus közlekedési sebességben és a napi helyi forgalmú vonatszámában is egyértelmű sorrendet követ (1. táblázat).

1. táblázat: Vasútvonal-kategóriák alapvető adatai

	Átlagos menetrendi sebesség (km/h)	Átlagos napi vonatszám (db)
A1	57	26
A2	54	12
B1	47	11
B2	39	7
KO	21	5
Összesen	46	13

A szerző számítása a 2005/2006. évi menetrendkönyv alapján

A legmagasabb szinten kiépített A1-es (*Nemzetközi fővonalak*) kategória Budapest központú centrális pályáinak kiépítettsége nem felel meg a „kvázi-nagysebességű” vonalak által megállapított műszaki követelményeknek (Protz 2005.). Közülük jobb állapotúak a kelet-nyugati irányú szakaszok, a dél-nyugati és déli irányokon igen rossz állapotú, ráadásul nagyrészt egyvágányú vonalakon lehet közlekedni. Az A2 (*Országos jelentőségű fővonalak*) kategóriába az A1 vonalokból kiágazó, valamint azokat összekötő haránt irányú (transzverzális) vonalak tartoznak. E vasutak teszik lehetővé jó néhány regionális központ, megyeszékhely elérését. A transzverzálisok között ma személy- és áruforgalmi szempontból nem kellően kihasznált vonalszakaszok vannak.

A B1 (*Regionális jelentőségű vonalak*) kategória a fővonalai és a mellékvonalai státusz között áll. Az ide tartozó vonalak a régió belüli fontos és a régiók közötti másodrendű érintkezés szempontjából fontosak. A B2 (*Mellékvonalak*) csoportban a magyar vasúthálózat

jövője szempontjából kritikus helyzetű vonalak találhatóak. Legfeljebb megyei, de gyakran kistérségi szintű feladatokat látnak el. Hosszabb utazások lebonyolítására lassú menetességük miatt alkalmatlanok. Hálózati jelentőségük igen változatos, találhatóak közöttük hosszú összekötő vonalak, térségen belül hálózatot alkotó vonalcsoportok, határ menti és Duna menti szárnyvonalak, elővárosi forgalomban résztvevő vasutak, rövid bekötő szakaszok. A forgalom fenntarthatósága, azaz a túlélés szempontjából a legrosszabb azok a pályák vannak, amelyek a jelentősebb központok felé tartó áramlatokra merőlegesen haladnak (Kömlös 2003.). Mára mindössze három közforgalmú *keskeny nyomközű* vonalcsoportunk maradt meg, őket a továbbiakban KO jellel jelöljük.

A négy plusz egy vasútvonal kategória területi megoszlása meglehetősen különböző. A menetrendi vonalhosszokat területegységre vetítve és régióként összesítve azt tapasztaljuk, hogy a vasutak az ország fejlettebb régióiban (Közép-Magyarország, Nyugat-Dunántúl) összpontosulnak, emellett kiterjedt vasúthálózattal Észak-Alföld rendelkezik.

Ha a vasúthosszakat 10000 km² egységterületre számítjuk ki régióként, akkor közös nevezőre hozhatjuk a területi adatokat.

Legkevesebb vasúttal az amúgy is hátrányos hálózatszerkezettel rendelkező Észak-Magyarország és Dél-Dunántúl rendelkezik. E két régióban találjuk a legtöbb életképtelen, központot elkerülő mellékvonalat. A kedvezőbb hálózati összetételű, gazdasági szempontból fejlettebb régiókban a vasútsűrűség is magasabb. Figyelemre méltó viszont a sok mellékvonallal rendelkező Észak-Alföld sok vasútja, ahol a legtöbb vonal az ország legelmaradottabb térségeiben, Debrecenről észak-keletre található (2. táblázat).

2. táblázat: Vasútvonal-kategóriák 10000 km² területre vetített menetrendi hosszai Magyarország régióiban

	A1	A2	B1	B2	KO	Összesen
Közép-Magyarország	649	33	271	56	0	1008
Közép-Dunántúl	199	318	217	184	0	917
Nyugat-Dunántúl	103	392	201	149	0	845
Dél-Dunántúl	194	47	206	313	10	770
Észak-Magyarország	177	96	90	363	0	726
Észak-Alföld	219	35	169	413	51	888
Dél-Alföld	102	77	174	373	58	784
Összesen	235	142	190	264	17	848

forrás: KSH adatok alapján a szerző számítása

Az egyes kategóriák régiók közötti megoszlása nem egyenletes. A nemzetközi fővonalak kimagasló arányban vannak jelen a Közép-Magyarországi régióban, hiszen más nagykapacitású dunai átkelő híján valamennyi fővonal Budapesten fut össze. Magas az A1 fővonalak aránya az Észak-Alföldön, ahol a régió egyik fő közlekedési ütőerét hosszútávon is a Budapest – Szolnok – Debrecen – Nyíregyháza – Záhony vasúti magisztrálé fogja jelenteni. Az A1 vonalak aránya magas a fejletlen Észak-Magyarországi régióban és a Dél-Dunántúlon is.

Gazdasági szempontból előbbre tartó Nyugat- és Közép-Dunántúli régióban az A1 vonalak aránya jóval szerényebb. Itt az egyetlen nemzetközi vasúti korridor a Budapest – Tatabánya – Győr – Hegyeshalom vonal, amely a két régió hat megyéjéből közvetlenül érdemben csak kettőt lát el. Figyelemreméltó, hogy két dunántúli régiónk 1990 óta – az osztrák határ közelségét kihasználva – magas sebességet biztosító közlekedési hálózat nélkül tudott a mai szintre fejlődni. Eközben a fejletlen keleti és déli országrészek Budapest központú,

Nyugat-Európától lényegében elrekesztelt közlekedési hálózata sokkal kevésbé volt alkalmas az innovációk közvetítésére.

Az A2 országos fővonalak aránya az A1 csoporthoz képest ellentétesen oszlik meg: kiugróan magas a Közép-Dunántúlon és a Nyugat-Dunántúlon. E két régióban található az ország A2 vonalainak 65%-a. A B1 kategória területi megoszlása is jellegzetes: e vonalak a Dunántúlon és a Dél-Alföldön összpontosulnak, nagyon kevés van belőlük a legfejletlenebb Észak-Alföldi és Észak-Magyarországi régióban. Mivel a közúthálózat szerkezete a vasúthoz hasonlatos, úgy tűnik, hogy nem a fővonalak megléte, hanem a hálózat egésze képes innovációkat, fejlődési folyamatokat a térben közvetíteni.

Ezt a mellékvonalak térbeli megoszlása is igazolni látszik. A lassú pályasebességű, teherforgalomban csak korlátozottan használható – így az innovációs hatás szempontjából alacsony értékű – mellékvonalak megoszlása a gazdasági fejlettséget tökéletesen követi: azaz nagyon sok van belőlük az ország keleti és déli felén, kevés a Dunántúl északi felén, és nagyon kevés Közép-Magyarországon. A keskeny nyomközű vonalak az Alföld régióban összpontosulnak.

Az észak-alföldi mellékvonalak, noha igen leromlott műszaki állapotúak, általában jól igazodnak a régió térszerkezetének központrendszeréhez. Dél-Alföld vasúthálózata is megfelelően látja el a rácsos szerkezetű mezővárosos-óriásfalvas településrendszert. Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország mellékvonalai viszont rosszul követik a települések láncolatát és a lokális vonzáskörzeteket.

A gazdasági fejlettség és a vasútvonalak műszaki paramétereinek közötti összefüggések

A régiók gazdasági teljesítménye és a hálózatszerkezet között összefüggés mutatható ki, ha a kistérségek fejlettségének értékelésére a KSH komplex mutatószám rendszeren alapuló ötösztatú besorolását vesszük alapul. (3. táblázat).

3. táblázat: Statisztikai kistérségek fejlettségi helyzete és térségközpontjuk legmagasabb fokú vasúti ellátottsága

	Lemaradó	stagnáló	felzárkózó	fejlődő	dinamikusan fejlődő	Összesen
A1	4	10	11	15	11	51
A2	1	3	12	9	3	28
B1	7	4	10	9	8	38
B2	11	15	9	6	0	41
KO	0	1	0	0	0	1
nincs vasút	1	5	2	1	0	9
Összesen	24	38	44	40	22	168

forrás: 2004. évi KSH adatok alapján a szerző számítása

Nem igazolható viszont az az állítás, miszerint a fejletlenség mindig periférikus országos fővonal mellett fekszik. További 8-at A2 vagy B1 vonal szolgál ki, vagyis a felük rendelkezik csak B2 mellékvonali kapcsolattal, vagy azzal sem. A stagnáló kategóriában is aránylag magas arányt képviselnek a rossz vasúti kapcsolattal rendelkező térségközpontok, de arányuk kevesebb, mint az elmaradottaknál.

A lista másik vége is figyelemreméltó. A dinamikusan fejlődők között egy sincs, amelynek csak B2 vasúti kapcsolata lenne. A fejlődő csoportnál kicsit más az eredmény: itt 6 kistérség létezik, ahol a központ B2 vonalon érhető el, és egy, amelynek nincsen vasútja.

A fejlődésbeli lemaradásnak tehát nem feltétele a rossz vasúti kapcsolat, fejlődő pályára állni rossz vasúti kiszolgálás esetén igen nehéz, ha nem is lehetetlen. Ezen kívül fontos tanulságként kell kezelnünk, hogy a nemzetközi fővonalakhoz való kapcsolódás nem biztosítja a gyorsabb fejlődést, mint ha egy település középkelet-európai (A2 vagy B1) vonal mellett fekszik. A mellékvonali ellátottság viszont jól látható hendikepet jelent a fejlődési verseny során. Végül érdemes felfigyelni arra is, hogy a vasúttal nem rendelkező kilenc térségközpontunk közül hat nem érte el a felzárkózó kategóriát sem.

Összegzés, kitekintés

A cikk tömören áttekintette a magyarországi vasúthálózat regionális településszerkezethez való illeszkedését. A hálózat szerkezetének elemzésénél világossá vált, hogy a fejlettebb dunántúli régiókra a decentralizált hálózatok jellemzők, de ezek térbeli illeszkedése sem nevezhető tökéletesnek. A többi régió közlekedésének fő problémáját a fővonal túlzott prioritása mellett a sok gyenge minőségű mellékvonal jelenti.

Az alacsony színvonalú vasúti közlekedés összefügg a kistérségek gazdasági teljesítőképességével, de nem határozza meg azt. Jó vasúti kapcsolatokkal is sok térség csúszott lemaradó és stagnáló állapotba, mellékvonali pozícióban ugyanakkor érdemben fejlődni alig néhány térség tudott.

A vasúthálózat jövőbeli mérete és szerkezete szempontjából lényegi kérdés, hogy melyek azok a vonzáskörzetek, amelyek vasút fejlesztése révén képessé válnak, hogy elérjék azt a sűrűsödési szintet, amelynél a közösségi közlekedés színvonalasan csak kötöttpályás infrastruktúrával látható el. Ott, ahol ez a lehetőség nem érvényesülhet, a vasútnak csak azokon a hálózati elemeken van létjogosultsága, ahol távolsági és tranzit funkciókat tud betölteni (Erdősi 2005.). A többi viszonylatban szerepét az autóbussznak kell átvennie. Az életképesnek ítélt vasutaknak ugyanakkor gyökeres fejlődésen kell átesniük. A közösségi közlekedés oldaláról ez teremti meg annak a lehetőségét, hogy új térségek vagy a rendszerváltás óta hanyatló települések kapcsolódjanak be a városok dinamikus vonzáskörzeteibe, illetve hosszú távon kiegyensúlyozott, egymással és a környező térségekkel egyaránt szoros kapcsolatban lévő központosított alakulhasson ki.

Felhasznált irodalom

- Erdősi F. (2005.): Magyarország közlekedési és távközlési földrajza – Dialóg-Campus Budapest-Pécs
- Erdősi F. (1993): A kommunikációs ellátottság területi különbségei – In: Enyedi György (szerk.) Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon KJK Budapest
- Komlós A. (2003): Vasúti közlekedésünk főbb problémái, különös tekintettel a mellékvonalak fenntarthatóságának kérdéseire – Tér és Társadalom 2003/3. 87-114. o.
- Perczel Gy. (szerk.) (2003): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza – ELTE Eötvös Kiadó Budapest
- Protz P. – Domonkos R. – Devecseri G. (2005): „A Szajol-Debrecen-Nyíregyháza-Záhony vasútvonal fejlesztése” – Közlekedéstudományi Szemle 2005/2. 55-62. o.
- Ruppert L. (2000): Az átalakuló közép-kelet-európai közlekedés és a magyar közlekedés várható fejlődése – In: Galtz Ferenc (szerk.) Közlekedési rendszerek és infrastruktúrák. Magyarország az ezredfordulón sorozat: Közlekedés, hírközlés, informatika. MTA Budapest
- Vincze T. (2005): „A magyar mellékvonali vasúthálózat jövője” – Közlekedéstudományi Szemle 2005/5. 162-169. o.
- Zegras, C. (2000): A városi közlekedés alakulása. – In: Enyedi György (szerk.): Magyarország településkörnyezete. MTA Budapest
- A Központi Statisztikai Hivatal honlapja – www.ksh.hu (2006. április 26-ai állapot szerint)
- A vasutakról szóló 2005. évi CLXXXIII. tv.

Vadkerti Anita¹

A FENNTARTHATÓ TURIZMUS MEGVALÓSÍTÁSA ÉS MEGŐRZÉSE EGERBEN

Eger is one of the main tourism destinations in Hungary. In my publication, however, I have pointed out several deficiencies that may hinder sustainability.

The town has two possibilities: it may either make an effort to create the conditions of quality tourism, or it may continue the tradition of mass tourism. This latter possibility however, is not viable, as billion-worth developments wear away within a short time, and their renewal may require large amounts.

Quality tourism may become the keystone of long-term planning, resulting in an Eger with no crowd, providing high-quality services and enjoyable programmes, yet a place where it is good to live, and which provides employment for the inhabitants for long decades.

Bevezetés

Eger azon helyek közé tartozik, amelyet élete során legalább egyszer felkeres az ember, aki szereti hazáját és kíváncsi annak értékeire, mert a város ismerete beletartozik az általános műveltségbe.

Először valószínűleg iskolai osztálykirándulás keretében, hogy a várban átélje azt a különleges hangulatot és látványt, amit Gárdonyi Géza halhatatlan remekművében, az Egri Csillagokban leírt.

Több tényező járult hozzá, hogy a mai formájára fejlődjön a turizmus Egerben és ne csak a várlátogatás legyen a fő attrakció a tömegturizmus jellegével.

Az elmúlt évtizedekben az idegenforgalmi szakemberek jelentős lépéseket tettek a város (turisztikai kínálatának) versenyképességének megőrzése érdekében.

A városban élők és a helyi turizmusban dolgozók számára fontos kérdés, hogy Eger a fejlesztések és a növekedés hatására

- hogyan képes természeti, társadalmi, kulturális és gazdasági erőforrásait megőrizni és megújítani,
- milyen ütemű az a fejlődés, amit a város kedvezőtlen változások nélkül el tud fogadni,
- mi a további fejlődés lehetséges iránya, ehhez milyen beruházásokat, infrastrukturális fejlesztéseket kell végrehajtani,
- hogyan képesek a látogatók és a helyi lakosság egymás szokásait, hagyományait kölcsönösen tiszteletben tartani.

Olyan várost kell kialakítani, ahol mind a belföldi és a külföldi látogatók, mind a városban élő polgárok jól érzik magukat, és ahol Eger jelenlegi értékei hosszú távon is megmaradnak.

---

¹ Dr. Vadkerti Anita, közgazdaságtudományi egyetemi doktor, főiskolai adjunktus, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, Vállalkozás-gazdaságtan tanszék, vadkerti.anita@chello.hu

Fenntartható turizmus fogalma

A konkrét téma kifejtése előtt mindenképpen szükségesnek tartom a fogalom meghatározását.

A fenntartható turizmus hosszú távon tiszteletben tartja a jelenlegi gazdasági, társadalmi, kulturális és fizikai adottságokat, emlékezetes élményeket nyújt a látogatóknak, akik pihe-nésük, kikapcsolódásuk alatt figyelembe veszik, hogy a természetes és mesterséges vonzerők a jövő generációja számára is használható értéket képviseljenek és javítja a helyi lakosság életkörülményeit, számukra az idegenforgalom nem jelent terhet és vendégbarát hozzáállást tanúsítanak az adott desztinációba érkezőkkel szemben.

Eger helye Magyarország turizmusában

A turizmus és vendéglátás Eger lakosainak életében meghatározó szerepet játszik. Az itt élő emberek büszkék a városukra és vendégszeretetükről is igen híresek.

Eger turisztikai vonzerejét legfőképpen a műemlékeknek, a kulturális rendezvényeknek, gyógyvizeinek, a borainak, a pincerendszernek, a Bükk és a Mátra természeti szépségeinek köszönheti.

A város, mint turisztikai termék, megfelelően reklámozza magát a turizmus piacán. Számos Egerről szóló prospektust ad ki a város, az Interneten is megtalálható, illetve a hazai és külföldi turisztikai vásárokon is részt vesz. A város imázsa megfelelő, mert a sokszínűséget hangsúlyozza, a látnivalók és szolgáltatások között mindenki megtalálja azt, amire vágyik. A város honlapja viszont szerintem nem megfelelő, mert idegen nyelvű menüje nincs. Angol, német és lengyel nyelven is be lehetne mutatni a várost, hiszen a külföldi turisták ugyan nincsenek jelen akkora számban, mint a belföldiek, de számuk jelentős, és az ő informálásuk is fontos. A város ugyan megtalálható más honlapokon is (www.nordtour.hu, www.hevestour.hu), ahol idegen nyelven is tájékozódhatnak a turisták, de kimondottan a város honlapján is ugyanígy kellene tenni. Az előbb említett oldalak azért nagyszerűek, mert a régió, illetve a megye turisztikai termékeit együttesen kínálják. Ez azért fontos, mert a termékek összessége jobban ösztönzi a turistákat utazásra.

Sajnálatos rossz hír volt, mikor kiderült, hogy nem Eger lesz 2010-ben Európa Kulturális Fővárosa. Megérdemelte volna a város, hiszen annyi vonzereje van és a turizmus szempontjából nagy forgalmat bonyolít le. Ez egy nagyszerű reklámozási lehetőség lett volna, ha Eger nyeri meg a címet, az emberek jobban felfigyeltek volna a városra és szépségeire.

Egerben a KSH előzetes adatai alapján 2005-ben 133 612 vendéget regisztráltak, akik 308 396 vendégéjszakát töltöttek a városban. A vendégek száma 25,95 %-kal, a vendégéjszakák száma pedig 27,80 %-kal emelkedett a 2004-es év adataihoz viszonyítva.

A szálláshelyeken a vendégek 26,21 %-a külföldi volt a 2005-ös évben, ez a 2004-es évhez képest a külföldi vendégek arányában 3,3 %-os csökkenést jelent. A külföldi vendégéjszakák aránya 2005-ben 32,10 % volt, ez az arány az előző évhez képest 3,61 %-kal szintén csökkent.

Az átlagos tartózkodási idő 2005-ben 2,31 nap volt, ami a 2004-es 2,27 naphoz viszonyítva kismértékű emelkedést mutat. A külföldi vendégek átlagos tartózkodási ideje mindkét évben magasabb, 2005-ben 2,83 nap, 2004-ben 2,75 nap, mint a belföldi vendégeké, amely 2005-ben 2,12 nap, 2004-ben 2,07 nap volt.

Az igen rövid átlagos tartózkodási időből az a következtetés vonható le, hogy bár Eger és térsége nagy vonzerővel, turisztikai kínálattal és kiépült turisztikai infrastruktúrával rendelkezik, azonban a turisták nagy része leginkább kirándulás, átutazás céljából látogat ide.

Egerben a szálláshelyek széleskörű választéka jellemző, minőségi és területi eloszlásuk azonban nem egyenletes.

A szállodák jellemzően a városközpontban helyezkednek el, többségük 3, illetve egy közülük 4 csillagos, de hiányzik a legfelsőbb kategóriájú szállodatípus.

A fizetővendéglátás férőhelyeinek jellemző területei a Dobó tér környéke, a városközponttól keletre és délre húzódó történelmi településrészek, a Szépasszonyvölgy, a Károlyváros, az Almagyar városrész, kisebb számban Lajosváros és Hajdúhegy.

Turistaszállások jellemzően közép- és főiskolai kollégiumokban üzemelnek.

Egerben kemping Nagylapos NY, valamint a Szépasszonyvölgy térségében üzemel.

A rövid tartózkodási idő problémájának a megoldása érdekében elsősorban a gyógy- és a konferenciaturizmus feltételeit szükséges megteremteni, illetve fejleszteni. Olyan elemek színvonalas jelenlétére kell törekedni, amely tartósan meghosszabbítja az itt tartózkodás idejét és fokozza a költési hajlandóságot, valamint a szezonális hullámzást kiegyenlíti.

Ebből a szempontból nagyon fontos a szállodai szolgáltatások bővítése, magasabb szolgáltatási színvonal megjelenése: a város kínálatából hiányoznak a legmagasabb szintű szolgáltatásokat nyújtó 5 csillagos felsőkategóriás szállodák, melyek új látogatókört vonzanának a városba, ezzel is emelve a vendégéjszakák számát.

A konferenciaturizmus feltételeinek javítása érdekében szükséges újabb konferenciaközpontok építése, a közlekedési kapcsolatok fejlesztése.

A fenntartható turizmus megvalósítása és megőrzése

A környezeti hatások kezelése

A fenntartható turizmus megőrzésének egyik fontos feltétele a környezetvédelmi hatások megfelelő menedzselése. A turizmusnak pozitív és negatív hatásai egyaránt lehetnek a környezetre, attól függően, hogy hogyan tervezik, fejlesztik azt. Megfelelő menedzseléssel a pozitív hatások erősebben érvényesülnek a negatív hatások mellett.

A közlekedési helyzet megoldása Egerben igen fontos tennivaló.

A fokozódó autóhasználat csúcsidőben torlódásokat okoz, nagy a zsúfoltság a parkolóknak, ami a város zaj és légszennyezési mértékét is fokozza. A központi autóbusz-állomás túlzásfolt, kinőtte magát. A növekvő közúti forgalom, a parkolási nehézségek megoldásra váró problémák.

A városon belül a Széchenyi utca rekonstrukciója folyamatban van. Jelenleg ez fennakadást jelent a forgalomban, hisz a belváros is nehezen megközelíthető a munkálatok miatt.

A város belső közlekedési hálózatának fejlesztésénél – a 25-ös út városon áthaladó szakaszának tehermentesítése érdekében – legfontosabb feladat a hiányzó Észak-Dél irányú elkerülő út megépítése.

A belvárosi autóbusz-pályaudvar áthelyezése ideális lenne a vasútállomás térségébe, és itt megfelelő parkolóterületet is ki lehetne alakítani a turistabuszok fogadására, ahol megfelelő színvonalú kiszolgáló létesítmények várnák az utasokat, de még inkább a fáradt sofőröket.

A belváros parkolási problémáinak enyhítése megoldható lenne mélygarázsok, esetleg parkolóház építésével.

A sétálóutcák forgalomszabályozása jelenlegi állapotában elfogadhatatlan képet mutat. A sétálóutcákban való gépjárműforgalom a turisztikai csúc szezonban riasztó hatással van a turistákra.

A személtelés is egy a sok negatív hatás közül. A városban a tisztaságért a Városgondozás Eger Kft. a felelős. A város képe összességében szép, esztétikus, de ha szemétesek az utcák, az rontja a város imázsát. A szemét eltakarítása sokszor nem alapos. Amit pozitívumnak könyvelhetünk el Egerben, az az, hogy vasárnap reggel általában nyoma sincs a fiatalok előző esti szórakozásának és a kiborított kukáknak.

A városban található műemlékvédelem alatt álló és egyéb épületek renoválása sürgető feladat, vegyük csak például a Buttler-házat, melyet már évtizedek óta nem újítottak fel, és a város szégyenfoltja a kitört ablakaival a vár felé vezető úton. Nagyon sok turista megfordul ebben az utcában. A felújítás után esetleg helyet kaphatna benne egy múzeum, vagy vendéglátó egység, esetleg szálloda.

Szükséges lenne, hogy a Széchenyi utca, mely sétálóutcaként funkcionál, igazán a turizmus érdekeit szolgálja. Az oda nem illő üzletek kiszorítása, csökkentése lehetne egy fontos célkitűzés. Több színvonalas terméket kínáló üzlet, étterem, kávézó települhetne ide. Fontos lenne ezek nyitvatartási idejét is úgy alakítani, hogy az a turisták igényeihez igazodjon. A vendéglátó egységek este 10-kor bezárnak és ezzel sok vendéget veszítenek, hiszen főleg hétvégén jelentős a késő estig falatozó, iszogató vendégek száma, de a hét bármely napján lenne rá igény, hogy egy pohár borral a kezükben akár éjfélig is csevegjenek. Az üzleteknek sem kellene bezárniuk délután 5 órakor, mert ha késő estig nyitva tartanának (mint például Görögországban), akkor jelentős bevételt realizálhatnának és a vendég is kellemeesen, nézelődéssel, vásárlással tölthetné el az estjét.

Az elmúlt években a belváros több utcáját egységes mintára díszburkolattal látták el. Ezt a folyamatot további területekre is ki kellene terjeszteni, elsősorban az igen rossz állapotú (burkolatú) utak, terek burkolatcseréje lényeges.

Nemrégiben megkezdődött az Érsekkert teljes felújítása. A felújítás során törekednek a szakmai szempontoknak való megfelelésre, ötvözve a sétáló, nézelődő, sportoló, kulturális funkcióknak való eleget tétellel. Lebontották a régi játszóteret és az EU követelményeinek megfelelően építették újjá, három generációs játszóteret létrehozva. Ezen kívül a zöld terület megóvása érdekében rendbe teszik a területet és facsereket, illetve bokrokat ültetnek. A városban már évek óta jelen van a közterületek virágosítására irányuló program, amelynek közvetlen szerepe van az imázsalakításban.

Továbbra is fenn kell tartani a Virágos Egerért, szép környezetért lakossági akciót virágtövek biztosításával, mely az elmúlt években pozitív visszhangot kapott nemcsak a városlakók, hanem az itt tartózkodó vendégek köréből is.

Összegezve a környezeti hatások kezelését, inkább túlsúlyban vannak a negatív hatások leküzdésére utaló biztató jelek, megfigyelhető a tervezés és a menedzselés is.

A társadalmi-gazdasági hatások kezelése

A fenntartható turizmus tervezésénél a környezeti hatások mellett nagyon fontos a társadalmi-gazdasági hatások figyelembevétele is.

A turizmus egyik nemzetgazdaságilag is meghatározó tulajdonsága a munkahelyteremtés.

A turisztikai munkaerőpiac országos szintű problémáival a város is szembesül:

Bár Eger középfokú tanintézményei és a szakirányú tanfolyamok nagy létszámú munkaerőt biztosítanak, az innen kikerülő végzősök többnyire szakmai gyakorlattal nem rendelkeznek, és lexikális tudásuk is nagyon hiányos.

A másik jellemző probléma a vezetői munkaerő utánpótlása. Ma Eger nem jelent perspektívát hosszú távon a 25-35 éves, szakmája iránt elkötelezett fiatalok számára. Elsődleges szempont az anyagi előrelépés. Persze az is hozzátartozik a kérdéshez, hogy szakmai gyakorlat nélkül nem is alkalmaznak a vállalkozások fiatalokat, ennek megszerzéséhez pedig fel kellene vállalni a szakmai ranglétra végigjárását, ami egyenes következménye a kezdetben alacsonyabb fizetésnek is.

A munkaerőpiac elemzésénél a szezonálitást is elemezni kell. Az egész évben üzemelő idegenforgalmi vállalkozásokban a munkaerő szezonális alkalmazása nem jelentős, esetleg a megnövekedett vendéglétszám miatt a nyári hónapokban fordul elő, a szezonális üzletekben azonban csak a főszezon 3-4 hónapjára alkalmaznak munkaerőt. Ennek a munkaerőnek

az egyik része szakképzetlen diákokból, pedagógusokból, illetve nyugdíjasokból tevődik össze, és ez a munkájuk minőségén is meglátszik. Mivel számukra a nyári hónapokban megkeresett jövedelem csak kiegészítés, ez a vendégekhez való viszonyukon is erősen érződik.

Az életminőségre gyakorolt hatás

A város lakosságának életminőségére ható tényezők közül a turizmus okozta egyik negatív hatás a nyári hónapokban a zsúfoltság, ami a helyi turisták számára is egyre kedvezőtlenebb méreteket ölt.

A turizmus egy másik, életminőségre gyakorolt hatása az inflációgerjesztő folyamat.

A kínálati árak ugyan igazodnak a vendégek által elfogadott árszínvonalhoz, de a helyi lakosság fizetése nem követi a magasabb árszintet.

Eger városának neve mellé nem véletlenül illesztik immár hagyományosan a fesztiválváros jelzőt. Az itt lakók s az ide látogató turisták ezrei igényes szórakozási, művelődési lehetőségek kínálatában válogathatnak az évnek szinte minden hónapjában.

Kiemelkedik a főszezon idején az Agria Nyári Játékok eseménysora. Júliusban, augusztusban a hagyományos Fesztivál a Barokk Egerben rendezvénysorozat foglalja magába az Erlau Táncfesztivált, a Filmművészeti Nyári Egyetemet. Ősszel Eger Ünnepe, az Egri Vár Napja nyújt kikapcsolódási lehetőségeket a vendégeknek és az itt élőknek egyaránt.

A turizmus egyik pozitív hatása a nyelvtanulás. Az angol és a német nyelvismeret már nem lesz elég, hiszen a szlovák és a lengyel vendégek is visszatértek városunkba, a kelet-európai piacok megnyílásával pedig az orosz is ismét szükséges lesz.

Összegzés

15 éve élek Egerben és az ezen idő alatt felhalmozott ismeretanyagomat ismerttettem ezen tanulmány keretében. Elsődlegesen azt a szempontot figyelembe véve, hogy a turizmus a város egyik húzóágazata.

A város előtt két lehetőség mutatkozik: a minőségi szolgáltatásokat igénylő turizmus feltételeinek megteremtése (gyógyturizmus, konferenciaturizmus) vagy továbbra is a tömegturizmus preferálása.

Utóbbi valójában nem járható út, az idegenforgalmi fejlesztéseket a város saját értékeire, a történelmi, kulturális, szőlőtermesztési és borászati hagyományokra, továbbá a termálvízre kell alapozni. A kínálat kiegészítéseként kell figyelembe venni, és ezáltal a tartózkodási idő meghosszabbítására felhasználni a városkörnyéki települések vonzástényezőit is.

Irodalomjegyzék

Lengyel Márton (2001): A turizmus általános elmélete. KIT Képzőművészeti Kiadó, Budapest

Puczkó László – Rátz Tamara (2001): A turizmus hatásai. Aula, Budapest

WTO (2000): A fenntartható turizmus fejlesztése. Geomédia, Budapest

Heves Megye Fejlesztési Terve és Operatív Programja, Fejlesztési Terv I. kötet (2003 március) Heves Megyei Vállalkozói Központ

Horwath Consulting: Idegenforgalmi program. Tájékoztató az Eger és környezete Kistérség társulásainak fejlesztési tevékenységéről, Egri Kistérségi Iroda

Kelemen Eszter¹

A FENNTARTHATÓ VIDÉKFEJLESZTÉS AZ ÖKOLÓGIAI KÖZGAZDASÁGTANBAN ÉS A VIDÉKSZOCIOLOGIÁBAN

The paper discusses two approaches to sustainable rural development (SRD) of two disciplines – ecological economics and rural sociology. Ecological economists relate SRD mainly to environmental issues, while rural sociologists think the institutional and social background is the main reason for analyzing the topic. Papers from both disciplines search for cases of local SRD projects in order to elaborate workable models on them, however only few signs indicate a creative scientific discourse between them. The role of culture in endogenous development by Jenkins, and Ray's idea on culture economy shows a very similar solution to SRD, based on parallel theoretical considerations. Thus, endogenous development and the role of traditional cultures can be common origins for the discussion between the two disciplines.

Bevezetés

A dolgozat a fenntartható vidékfejlesztést két diszciplína szemszögéből közelíti meg: az ökológiai közgazdaságtanéból és a vidékszociológiáéból, amely választást három indok támasztja alá. Először is, a két tudományterület számos hasonló vonást mutat alapvető jellemzőiben, s egyformán fontos témaként kezeli a vidékfejlesztést. Másodsorban, a hasonlóságok ellenére viszonylag kevés jel utal a két diszciplína közti a párbeszédre, ami kellemes kíváncsisággal fűszerezi a kutatást, hiszen ösztönzi a kutatót a diskurzus közös kiindulópontjainak felfedezésére. Harmadrészt, a tény, hogy a szerző hasonló vidékfejlesztési témákat egyszerre kutat (párhuzamosan folyó kutatásokban) a két tudományág nézőpontjából, személyes szempontból releváns kérdéseket is felvet.

A dolgozat kiinduló kérdése: miként értelmezi az ökológiai közgazdaságtan és a vidékszociológia a fenntartható vidékfejlesztést, s hogyan ágyazza be a témát az adott diszciplína kereteibe? A kutatás célja, hogy összevetve a két diszciplína képviselői által a témában írt munkákat, rámutasson a közös elméleti alapokra, mint a diskurzus potenciális kiindulási pontjaira. E célt elérendő a tanulmány röviden bemutatja az ökológiai közgazdaságtant és a vidékszociológiát, kiemelten kezelve a két tudományág fenntartható vidékfejlesztésre vonatkozó megközelítését. Ennek során a dolgozat a témában kiemelkedő szerzők – főként a két tudományterület nemzetközi folyóiratában (az Ecological Economics-ban és Sociologia Ruralis-ban) publikált – írásaira támaszkodik. A megközelítések összevetése, a hasonlóságok és differenciák kiemelése képezi alapját az összehasonlító elemzésnek, valamint a következtetéseknek.

A két tudományterület tárgyalása előtt szükséges röviden definiálni a fenntartható vidékfejlesztést a bemutatásra kerülő diszciplínáktól független módon, amire megfelelő lehetőséget kínálnak az ENSZ és az EU keretei között elfogadott alapvető vidékfejlesztési dokumentumok (így többek közt a Local Agenda 21, 1992; a Cork-i Nyilatkozat, 1996; és a Salzburgi Konferencia, 2003 záródokumentumai). Ezek alapján a következő definíciót lehet megfogalmazni: a fenntartható vidékfejlesztés egy olyan *holisztikus* megközelítés, amely célul tűzi ki a vidéki térségekben élők életszínvonalának javítását *helyi erőforrásokra* épülő, *participáción* alapuló, demokratikus vidékfejlesztési programok által, oly módon, hogy azok biztosítsák a vidéki térségek természeti és tájképi értékeinek *fenntarthatóságát*.

---

¹ Ph.D. hallgató, Szent István Egyetem, Gödöllő

Az ökológiai közgazdaságtan és a fenntartható vidékfejlesztés

Az ökológiai közgazdaságtani gondolkodás kezdetei az 1960-70-es évekre vezethetők vissza, s részben a gazdasági növekedés határainak felismerésében, részben a termodinamika második alaptörvényének kiterjedtebb alkalmazásában gyökereznek. A diszciplína hivatalosan az 1980-as években szerzett létjogosultságot a nemzetközi társaság (International Society for Ecological Economics) és folyóirat (Ecological Economics) megalakításával (Spash, 1999). Az ökológiai közgazdaságtan a neoklasszikus közgazdaságtan paradigmájával szemben pozicionálja magát (Røpke, 2005). Követői elkötelezettek a természet-társadalom-gazdaság holisztikus, interdiszciplináris kezelése irányában, hiszen felfogásukban a gazdaság a társadalmi és ökológiai rendszerekbe beágyazott. Ennek megfelelően kutatási érdeklődésük középpontjában is e három rendszer egymással összefüggő, együtt alakuló, ko-evolváló problémái állnak (Norgaard, 1985). Az ökológiai közgazdaságtan bizonytalan, eltérő értékek mentén leírható, különböző aktorok érdekszférájába tartozó, sürgető kérdéseket vizsgál, ami szükségessé teszi, hogy e kérdéseket szélesebb metodológiai, társadalmi és etikai kontextusukba beágyazva, azokra folyamatosan reflektálva elemezzék. Mindezek miatt az ökológiai közgazdaságtant posztnormál tudománynak tekinthetjük (Funtowicz és Ravetz, 1991; idézi Tacconi, 1998.).

A fenntartható vidékfejlesztés mint kutatási téma relevanciája az ökológiai közgazdászok számára kettős (Midmore-Whittaker, 2000). Egyrészt a vidéki térségek adnak teret az egyre fogyatkozó természetes ökoszisztémáknak, amelyek biztosítják a vidéki és a városi népesség számára egyaránt létfontosságú ökoszisztéma szolgáltatásokat. Másrészt a szerzők szerint a vidékkel foglalkozó gazdasági elemzések általában kritikai él nélkül alkalmazzák a neoklasszikus közgazdaságtan alaptételeit a vidéki fenntarthatóságra is, és sokszor nem veszik figyelembe a környezetre gyakorolt társadalmi és gazdasági hatásokat. Kiegészíthetjük ezt Glazer és Diele megjegyzésével, miszerint a vidékfejlesztés gazdasági szemléletű elemzése többnyire figyelmen kívül hagyják a társadalmi fenntarthatóságot, amely hiányosságot azonban az ökológiai közgazdaságtan holisztikus megközelítése képes áthidalni (Glazer-Diele, 2004). A vidékfejlesztés ökológiai közgazdaságtani irodalma a diszciplína problémaorientált felfogását követve főként a vidéki térségek fenntarthatóságát elősegítő gyakorlatokra fókuszál. A következőkben azonban egy, a fenntartható vidékfejlesztés értelmezési kereteinek formálásához való elméleti hozzájárulást szeretnék felvázolni, nagyobb teret adva így a vidékszociológiai közelítésekkel való összevetésre.

Midmore és Whittaker a fenntartható vidékfejlesztés alfájának és ómegájának a rendszer-szemléletben való gondolkodást tekinti (Midmore-Whittaker, 2000). Jenkins a vidék rendszerszemléletű megközelítésében a fenntarthatóság biztosítására helyezi a hangsúlyt (Jenkins, 2000). A szerző szerint a posztmodern társadalom kialakulásával felértékelődő tradicionális kultúrák erősítik a fenntarthatóságot, egyrészt azért, hogy az ember-természet közötti szorosabb kapcsolatra épülnek, s fenntartják azt; másrészt önfenntartó rendszerjellegük által, amely meghatározó erővel hat az adott közösség erőforrás-használatára, külső kapcsolataira, társadalmi szerveződésére stb. A tradicionális kultúra ráadásul – megfelelően menedzselve – egy-egy térség alapvető piaci erőforrásává válhat, így fenntartható jövedelemforrást és munkahelyeket teremthet. Jenkins az actor-network elméletet tartja a tradicionális-kulturális elemekre épülő endogén fejlődés vizsgálatára alkalmas elemzési keretnek, mivel az (Midmore-Whittaker, 2000 gondolatmenetéhez hasonlóan) rendszerszinten, beágyazottan kezeli a piaci viszonyokat, ennél fogva képes rávilágítani az endogén fejlődés extra-lokális aktoroktól való függőségére is. Az actor-network elméleten alapuló vidékfejlesztés a szerző szerint lehetővé teszi a vidék természeti-társadalmi-gazdasági potenciáljának összefüggéseiben való kezelését (feltárja a lokális és extra-lokális tényezők egymásra hatását, a hatalmi viszonyokat, a hálózatosodást stb.), ez

által hozzájárul a helyi erőforrás-használat optimalizálásához, intézményi megoldások kialakításához, a technológiai innovációhoz – vagyis az adott térség fejlődéséhez.

Fenntartható vidékfejlesztés a vidékszociológiában

A szociológia vidékszociológiai ága az 1950-60-as években indult fejlődésnek, európai társasága (European Society for Rural Sociology) 1957-ben alakult meg. Marsden szerint a vidékszociológia sokáig háttérbe szorult a városkutatással szemben, hiszen a világháborút követően (a zöld forradalom révén) a vidék a modernizáció színterévé vált, ami azt a kérdést is felvetette, hogy egyáltalán szükséges-e külön vidékszociológiával foglalkozni (Marsden, 2005a). A szerző ugyanígy írja azt is, hogy a vidékszociológia nem tartozik az élesen lehatárolt tudományágak közé, inkább egyfajta határterület, amely felvállaltan építkezik a társadalomtudományok számos más irányzatából. A vidékszociológia interdiszciplináris és kritikai tudomány egyben – a vidéki társadalommal összefüggésben lévő kutatási kérdéseket tágabb kontextusukba helyezve igyekszik feltárni, arra a feltevésre alapozva, hogy a vidéki problémák komplexitásuk miatt nem vonatkoztathatóak el szélesebb értelemben vett társadalmi, politikai, intézményi stb. környezetüktől. Ugyanakkor a vidékszociológia viszonylag kevés normatív elemet hordoz magában – ahogyan az előbbi szerző írja másutt: túl kockázatos megválaszolni a kérdést, hogy kiknek *kellene* részt vennie a vidék társadalmi szinten történő újra-konstruálásában (Marsden, 2005b, 205. o.).

A vidékszociológia számára alapvető kutatási kérdések a rurális térségek jelenlegi helyzetét (problémáit) meghatározó vertikális és horizontális kényszerekhez kötődnek: így az élelmiszer-termelési és ellátási rendszerhez (vertikális kényszer), valamint a társadalom és a gazdaság térbeli újrastrukturálódásához (horizontális kényszer) (Marsden, 2005a). E kényszerek hátterében a posztmodern társadalmi változások, a kockázattársadalom kialakulása, valamint a területi identitások változásai (regionalizáció) állnak, amely tényezők mintegy ötvöződnek a fenntartható vidékfejlesztésben. A vidékszociológiai írások a vidéket sújtó problémákat, illetve az ezek megoldására hivatott vidékfejlesztési kísérleteket széles kontextusban, általában esettanulmányyszerűen mutatják be, az elemzések fókuszában többnyire a társadalmi-intézményi beágyazottság, s az egyes gyakorlatok ebből fakadó jellegzetességei állnak. A következőkben – az előző fejezethez hasonlóan – egy olyan elméleti modellt szeretnék röviden felvázolni, amely alapvetően hozzájárult a fenntartható vidékfejlesztés értelmezési kereteinek formálásához.

Ray máig meghatározó írásában a kultúra-gazdaság fogalmát vezeti be, mint az endogén fejlődés lehetséges bázisát (Ray, 1998). Úgy érvel, hogy külső nyomások (átstrukturálódó mezőgazdasági támogatások, a fogyasztói társadalom változásai, növekvő regionalizáció) arra ösztönzik a vidéki térségeket, hogy saját erőforrásaikra építkezzenek a fejlesztési folyamat során, amelyek között lényegi erőforrásként jelennek meg a kulturális jellemzők (tradíciók, kézműipar, tájképi elemek stb.). Az ilyen endogén fejlődés keretében a rurális térségek újraértékelődnek kulturális identitásuk alapján, s lehetőség nyílik a gazdasági kontroll helyben tartására. Ray a kultúra-gazdaság négy lehetséges módozatát különíti el: i) a helyi/regionális kultúra áruvá válását (területi identitás épül be a termékekbe); ii) új területi identitás konstruálását és értékesítését a térségen kívülre; iii) a területi identitás belső felhasználását a tudatosság erősítése érdekében (e két esetben a területi identitás a kulturális jellemzőkön alapulva konstruálódik); iv) végül, mint az előző három esetben egyaránt működő módozatot, a nemzetgazdaság leképeződését a lokális gazdaságban (a kereskedelem szerepén alapulva). Ray egy későbbi munkájában az endogén fejlődés keretrendszerének kidolgozására is kísérletet tesz a kultúra-gazdaság modelljéből kiindulva (Ray, 1999). Az endogén fejlődés eszerint három elemből építkezik: a fejlődési repertoárból és utakból, a demokrácia fajtái közötti választásból, és a jogok fejlődéséből. A fejlődés endogén meg-

közelítésének alapja az, hogy egy térség saját fejlődési repertoárjában (amit kultúra-gazdaságnál megismert kulturális jellemzők alkotnak), illetve annak piaci hasznosításában kezd gondolkodni. Ily módon a repertoár közvetítőként jelenik meg a helyi és az extra-lokális szint között. A jogok politikai és kulturális elemként vannak jelen, s szintén közvetítő szerepet töltenek be a lokális és extra-lokális szintek között az általuk képviselt intézményi viszonyokon és a helyi öntudat kialakításán keresztül. A jogok biztosítják, hogy helyi és nem helyi viszonylatban is kialakulhasson egyfajta diskurzus a fejlődési utakról. Végül, e fejlődési utak közötti választás a demokrácia valamely (képviselési, részvételi vagy deliberatív) formájában valósul meg.

Összehasonlító elemzés és következtetések

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a két tudományterület alapvetően hasonlóságot mutat a problémák komplex kezelésében és az alkalmazott módszertanokban, bár a hangsúlyok eltérőek. Míg a vidékszociológia megmarad alapvető társadalmi fókuszánál, az ökológiai közgazdaságtan a közgazdaságtan paradigmájából egyaránt kitekint a környezettudományok és a tágabb értelemben vett társadalomtudományok felé, s főként ez utóbbi által válik összevethetővé a vidékszociológiai megközelítésekkel. Mindkét tudományágban jellemzőek a kvalitatív módszertanok, bár az ökológiai közgazdaságtanban valamivel gyakoribbak a kvantitatív kutatások. Végül, eltér némileg a két tudományág orientációja: míg az ökológiai közgazdaságtan inkább probléma- és gyakorlatorientált, a vidékszociológia jellemzően teoretikusabb.

A bemutatott elméleti írások (Jenkins, 2000 és Ray 1998, 1999) rávilágítanak arra, hogy a két diszciplína korábban leírt jellegzetességei hogyan tükröződnek a teoretikus munkásságban, illetve hogyan kapcsolódnak össze. Mindkét cikk a kultúra vidékfejlesztésben betöltött szerepéről, valamint az endogén fejlődésről, mint a vidékfejlesztés lehetséges és kívánatos formájáról szól. Míg azonban Ray cikke modellszerűbb, világosabb és egyben mélyebb megoldást kínált társadalomtudományos nézőpontból, Jenkins gondolatmenete teret hagyott a gazdasági és természeti szempontok integrálásának. Az actor-network elmélet mint ajánlott elemzési keret is a holisztikus megközelítést támogatja, hiszen az elmélet élettelen dolgokat (technológiákat, erőforrásokat) is aktorként (cselekvőként) kezel, ennélfogva az összes kulcsszereplő egymásra hatását igyekszik vizsgálni. További különbség, hogy Jenkins az Európai Unió vidékfejlesztési politikájához mintegy normatív módon kapcsolódik gondolatmenetével (hangsúlyozva, hogy a kultúrán alapuló endogén vidékfejlődés követendő irány lehetne), Ray ellenben megmarad a kultúra-gazdaság és az endogén fejlődés bemutatásánál és működésük megértésénél (maximálisan figyelembe véve az intézmény kereteket, de nem törekedve azok megváltoztatására).

Összefoglalóan elmondható, hogy a két tudományág, bár vizsgált témáiban és módszereiben átfed, más kompetenciákkal rendelkezik. Ebből következően azonban potenciálisan ki tudják egészíteni egymást: a vidékszociológia megértő nézőpontja és mély társadalmi és intézményi elemzése az ökológiai közgazdaságtan átfogó, az ökológiai és gazdasági szempontokat jobban integráló, normatív megközelítését; az ökológiai közgazdaságtan problémaorientált, specifikus kérdésfelvetései a vidékszociológia általánosabb, teoretikusabb megközelítését; s mindezt természetesen fordítva is. E kiegészítő, szinergikus hatások azonban – legalábbis az idézett publikációk hivatkozásait tekintve – inkább az ökológiai közgazdászok részéről ismeretesek és keresettek. A kereszthivatkozások alacsony gyakorisága mindazonáltal könnyen adódhat a két diszciplína eltérő orientációjából, relatív korából, illetve a tématerület lehatárolásának szűkebb vagy tágabb mivoltából. Mindenesetre az, hogy Marsden vállalja, hogy a vidékszociológia széles tudományos ismeretkörből me-

rít, és inkább határterületet jelent a társadalomtudományokban (Marsden 2005a), reménykeltő lehet az ökológiai közgazdaságtannal való együttműködés szempontjából is. A bemutatott két tanulmány jó példát szolgáltat a diskurzus potenciális elméleti kiinduló pontjaira: a tradíció és a kultúra szerepére, a posztmodern társadalom vidékfejlesztést befolyásoló jellegzetességeire, s az endogén fejlődésre – bár kétségtelen, hogy jelen dolgozat fókuszán kívül eső tématerületek (pl. az organikus gazdálkodás) is hordozzák az együttműködés lehetőségét.

Irodalomjegyzék

Cork-i Nyilatkozat: http://europa.eu.int/comm/agriculture/rur/cork_en.htm, letöltve: 2006. április 14.

Glaser, Marion – Diele, Karen (2004): „*Asymmetric outcomes: assessing central aspects of the biological, economic and social sustainability of a mangrove crab fishery, *Ucides cordatus* (Ocypodidae), in North Brasil.*” *Ecological Economics*, 49. évfolyam, 3. szám, 361-373. o.

Jenkins, T. N. (2000): „*Putting postmodernity into practice: endogenous development and the role of traditional cultures in the rural development of marginal regions.*” *Ecological Economics*, 34. évfolyam, 3. szám, 301-314. o.

Local Agenda 21: <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/Agenda21.pdf>, letöltve: 2006. április 14.

Marsden, Terry (2005a): „*Pathways in the sociology of rural knowledge.*” In: Cloke, P. – Marsden, T – Mooney, P (eds.): *Handbook of Rural Studies*. Sage, London.

Marsden, Terry (2005b): „*The road towards sustainable rural development: issues of theory, policy and practice in a European context.*” In: Cloke, P. – Marsden, T – Mooney, P (eds.): *Handbook of Rural Studies*. Sage, London.

Midmore, Peter – Whittaker, Julie (200): „*Economics for sustainable rural systems.*” *Ecological Economics*, 35. évfolyam, 2. szám, 173-189. o.

Norgaard, Richard (1985): „*An Evolutionary Critique and Plea for Pluralism.*” *Journal of Environmental Economics and Management*, 12. évfolyam, 3. szám, 382-394. o.

Ray, Christopher (1998): „*Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development.*” *Sociologia Ruralis*, 38. évfolyam, 1. szám, 3-20. o

Ray, Christopher (1999): „*Towards a Meta-Framework of Endogenous Development: Repertoires, Paths, Democracy and Rights.*” *Sociologia Ruralis*, 39. évfolyam, 4. szám, 521-537. o.

Røpke, Inge (2005): „*Trends in the development of ecological economics from the late 1980s to the early 2000s.*” *Ecological Economics*, 55. évfolyam, 2. szám, 262-290. o.

Salzburgi Konferencia: <http://europa.eu.int/comm/agriculture/events/salzburg/panels>, letöltve: 2006. április 14.

Spash, Clive L. (1999): „*The Development of Environmental Thinking in Economics.*” *Environmental Values*, 8. évfolyam, 4. szám, 413-435. o.

Tacconi, Luca (1998): „*Scientific methodology for ecological economics.*” *Ecological Economics*, 27. évfolyam, 1. szám, 91-105. o.

A TURIZMUS SZEREPE A VIDÉKI TÉRSÉGEK FEJLŐDÉSÉBEN

It has a vital importance in Hungary's development, to decrease the differences among the areas of the country and with this the conditions of existence in the rural areas approach the level in the cities. The lag of the rural regions will not stop by itself, it can be only stopped by conscious development. One possibility for the development is the promotion of tourism in areas, which are suitable for it. Our EU-membership means more opportunities in that field than ever before. After defining the rural region and rural development I will present the tourism, as an important sector of the national economy in the 21. century. I will talk about the condition of the Hungarian rural tourism, its constitutional structure, legal regulations and about the market-changes. I introduce results of a primer research about costumers behaviour in tourism.

Bevezetés

Magyarország fejlődése szempontjából létfontosságú, hogy az ország különböző térségei közötti fejlettségbeli eltérés csökkenjen, ezáltal a vidéken élő emberek életfeltételei és esélyei közelítsenek a városban élőkéhez. A vidék lemaradásának folyamata nem áll meg magától, tudatos fejlesztések eredményeképpen lehet a leszakadást megállítani. A fejlesztés egyik lehetséges iránya a turizmus fellendítése az arra alkalmas vidéki térségekben.

A vidék meghatározásai

A vidék fogalmának meghatározására számos kísérlet történt a vidékfejlesztéssel és kutatással foglalkozó szakemberek körében. Egységes vidék fogalommal nem találkozunk sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban.

Csibe András idézi tanulmányában Howard Newby (1977; 1985) angol vidékkutatót, aki a következőképpen definiálta a vidéket: „olyan földrajzi egységek, amelyekben a lakosság mérete és népsűrűsége alacsony, és ahol a gazdaság - elsősorban a mezőgazdaság - extenzív módon hasznosítja a rendelkezésre álló teret (a termőföldet)”.

A vidék szó jelentése a magyar nyelvben gyakran azt jelenti, hogy nem város. A vidék ismert kutatója Kovács T.(2003) szerint a vidék fogalma legkézenfekvőbbben a centrum-periféria viszonyrendszer mentén értelmezhető. Ebben az összefüggésben a vidéket a centrumhoz viszonyított elmaradottság és az önmeghatározó-képesség hiánya jellemzi, a vidék bizonyos területi, közigazgatási és funkcionális centrumok vonzáskörzetét jelenti. Dorgai L.(1999) meghatározása szerint: „A vidék az országnak a vidéki települések által lefedett része.” Vidéki településeknek tekinti a tanyákat, falvakat és a kisvárosokat. Ezzel az értelmezéssel tehát a lazább kiépítettségű országrészeket tekinti vidéknek, ahol kisebb a zsúfoltság, a gazdasági tevékenységek viszonylag szorosan kötődnek a megújuló energia- és nyersanyagforráshoz, az élő környezethez. A népesség foglalkoztatásában és a gazdaságban viszonylag jelentős a mezőgazdaság szerepe.

Az Európai Unió törekvései és megfogalmazott programjai között is központi szerep jut a vidéknek. Már az Európai Közösséget létrehozó Római Szerződés céljai között is szerepelt a térségek fejlettségében mutatkozó különbségek csökkentése. A vidékfejlesztés alapelvei és támogatási formái pedig az elmúlt öt év során fogalmazódtak meg markánsan az EU-

---

¹ Ph.D. hallgató, Pannon Egyetem, főiskolai docens, Szolnoki Főiskola, laszlo@szolf.hu

ban. Három dokumentumot fontos megemlíteni: a Vidéki Térségek Európai Kartája (1995), a Corki Nyilatkozat (1996), valamint a Buckwell Jelentés (1997). A vidék meghatározások egy része kvantitatív mutatókhoz próbálja kötni egyes területek státuszát, gazdasági potenciállal kívánja leírni a vidéki-nem vidéki állapotot. Nem általában a vidéket határozzák meg, hanem térségek és települések besorolását végzik el. A mennyiségi mutatók közül a leggyakrabban a népsűrűséggel és a népességszámmal találkozhatunk. Ezek egzakt, minden településre pontosan kiszámítható mutatók, nagyságrendbe állíthatók, rangsoralkotható általuk, tehát bizonyos értelemben a célnak megfelelnek. Más mutatók minőségi jellemzők alapján különítenek el csoportokat. Ilyen egyértelmű mutató a településtípus, a közigazgatási hovatartozás, a lakosság foglalkozása.

A népsűrűségen alapuló definíciók közül a legegyszerűbben használható az OECD meghatározása, mely a települések szintjén 150 fő/km²-ben határozza meg a vidékiség határát, míg területek esetében a vidéki településen élők arányával számol. Eszerint a régiók vidékiségük alapján lehetnek alapvetően vidéki területek, jellemzően vidéki területelés alapvetően városi területek. Az Európai Bizottság a vidék meghatározásában az urbanizáció fokát tekinti meghatározónak, amely közvetlenül függ a népsűrűségtől. Így megkülönböztet sűrűn lakott térséget, köztes területek, ritkán lakott térségek

Érdekes, hogy a Területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, bár használja a vidék kifejezést a területfejlesztés céljának meghatározásában, de magát a szót nem definiálja. Az alapfogalmak definíciójánál ugyanakkor meghatározza a mezőgazdasági vidékfejlesztési térség (rurális térség) elnevezést. Ez alatt olyan térségeket ért, „... ahol jelentős a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, illetve a mezőgazdasággal foglalkozók aránya a foglalkoztatási szerkezetben, illetve magas a községekben és a kisvárosokban élő népesség aránya”.

A vidékfejlesztés

A vidéki térségek gazdasági fejlettségének lemaradása az urbánus területektől a történelmileg a következő folyamatnak a következménye:

- a tömegtermelés kialakulása., az ipari forradalom vívmányainak alkalmazása előbb az iparban, majd a mezőgazdaságban a termelékenység növekedését, az előállított termékmennyiség gyors növekedését eredményezte.
- ez a mezőgazdaságban élelmiszerfelesleg keletkezéséhez vezetett.
- a termelés csökkenésének következménye a falusi munkanélküliség, majd a vidékről a városokba irányuló migráció, aminek következménye a vidék folyamatos elnéptelenedése.
- egyéb szolgáltatások működésének feltételei a lakosság számának csökkenése miatt megszűnnek, ez tovább rontja a vidéken élők életfeltételeit.
- a vidéket érő környezeti károk tovább erősítik ezt a folyamatot.

Buday-Sántha A. (2001.) szerint a vidékfejlesztés fogalma a vidéki területek lehatárolása után már könnyen megadható. Eszerint „vidékfejlesztésnek tekinthető mindazoknak a gazdasági, szociális, kulturális és ökológiai tényezőknek a fejlesztése,” amelyek révén nő az adott térség gazdasági és kulturális színvonala, az ott élők életminősége, mindezek az egész nemzet fejlődését szolgálják úgy, hogy egyidejűleg megőrzik és védik a természeti erőforrásokat, a környezetet, a tájat, a helyi kulturális örökséget.

A vidékfejlesztés alapvető céljai egyrészt a mezőgazdasághoz, másrészt egyéb területek fejlesztéséhez kapcsolódnak. A fejlesztés lehetséges iránya a vidéki turizmus fejlesztése. A társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, más kitörési lehetőséget nem találó térségek gyakran túlzott lehetőséget tulajdonítanak neki, nyilvánvaló, hogy egyedüli eszközként nem oldja meg a vidék problémáit.

A turizmus fogalma és hatása

A turizmus növekvő társadalmi szerepét több tényező együttes hatására vezethetjük vissza. A turisztikai piac a gazdasági lehetőségek egyik forrása egy ország, egy régió vagy egy település számára. Hazánkban 2005-ben, a statisztikai értelemben vett turizmus szektor a nemzetgazdaságban megtermelt GDP 1,59%-át és a foglalkoztatottak 2,8%-át adja. A teljes közvetlen turizmus szektor adja a GDP 4,66%-át és a foglalkoztatottak 7,1%-át. A teljes közvetlen és közvetett turizmus szektor a magyar GDP 8,76%-át és az alkalmazotti létszám 12%-át teszi ki.

A turizmus hatását gyakran annak csak gazdasági hatásaival mérik a gazdaság szereplői. A gazdasági tartalmú mutatókkal kifejezhető hatások mellett olyan hatásai is vannak a turizmusnak, melyek bár nem számszerűsíthetők, mégis befolyásolják egy térségnek, a térségben élőknek illetve a turizmusban résztvevőknek a jövőjét. Amennyiben a turizmus kedvező hatását a vidéki térségekben fejtí ki, úgy a vidék felzárkóztatásában, a vidék fejlesztésében szintén jelentős szerepet játszhat. A turizmusnak, ezzel együtt a falusi turizmusnak a társadalmi, gazdasági és természeti környezetre gyakorolt hatása az alábbiakban foglalható össze.

A turizmus pozitív ökológiai hatása felhívja a figyelmet a természeti értékekre, elindítja azok védelmét, óvását. Ugyanakkor a nem átgondolt tömegturizmus negatív következményekkel is járhat a lég-, talaj-, vízszennyezés, rombolás, stb., következtében. A turizmus nem lehet az a piaci szektor, ahol a kereslet növekedését mindenképpen a kínálat bővítésével kell kiszolgálni. Egyrészt a turisztikai termékek jellemzői miatt, másrészt a rövid és hosszú távú ökológiai szempontok miatt a turizmus fejlesztésében a fenntarthatóságra kell törekedni.

A turizmus társadalmi hatását jelenti, hogy a turisták és a fogadó terület lakosainak közvetlen találkozása a megértést, toleranciát erősíti. A térségek politikai, gazdasági együttműködésének fontos megalapozója, különösen a szomszédos országok, népek vonatkozásában. A turizmus fejlesztése nem választható el a települések kulturális életének fejlesztésétől, ugyanis a turisztikai kínálat meghatározó eleme a kulturális életbeli események, rendezvények sora.

A vidéki lét egyre inkább felértékelődik az emberek számára. A vidék a városban élők számára számos vonzerőt hordoz magában, a távolit, az egyedüllétet, a magányt szimbolizálja, az embertömegtől való időleges megszabadulás lehetőségét jelenti. A béke, nyugalom és kikapcsolódás a vidék szinonimái az emberek többsége számára. Jelenthet kalandot és kihívást, olyan sportoknak az űzését, melyre városban kevésbé van lehetőség. Jelenti a természetet, a friss levegőt, az egészséget, családos vagy baráti társaság számára alkalmas kellemes helyeket és időtöltést. Össze lehet kapcsolni a turista igényeit a vidék adta lehetőségekkel.

A szakirodalomban a falusi turizmus gyakran szinonimája vidéki turizmusnak (rural turizmus). Dolgozatomban a falusi turizmust a vidéki turizmus egyik formájának tekintem. Tárgyban értelmezve beletartozik az agro-turizmus, mely a turista számára speciális mezőgazdasági tevékenységekben való részvétel lehetőségét nyújtja. (pl. állatgondozás vagy gyümölcsszüretelés.) A farm turizmusban a turista számára farmon, falusi gazdaságban biztosítanak szállást. Szabadidős tevékenységének nagy része a gazdaság napi életéhez kapcsolódik. A szűkebb értelemben vett falusi turizmus a vidéken töltött szabadidőt, sátorozást, kirándulást és kulturális programokat foglalja magában. Inkább rendezvényeken való részvételt, semmint a vidéki életben való részvétel lehetőségét nyújtja.

Az Országos Idegenforgalmi Bizottság megfogalmazásában "A falusi turizmus minden nem városban és turisztikai szempontból nem országos jelentőségű vidéki területen folytatott vendégfogadás, amely komplex turisztikai terméként egy település illetve kistérség

turisztikai kínálatát viszi piacra a falusi vendégfogadás sajátos (település- és szálláshely-specifikus) elemeivel."

A falusi turizmus jövőbeli lehetőségeit tovább növeli, hogy a mezőgazdasági termelés uniós közvetlen támogatása háttérbe szorul, és erősödik a vidékfejlesztési programok támogatása, így a vidéki turizmus alapjainak megteremtése is.

A falusi turizmus fejlődését jelenleg még a következő tényezők hátráltatják:

- a falusi lakosság tőkehiánya, alacsony fokú szakmai felkészültsége, az infrastruktúra részbeni hiánya
- esetenként a turizmus nem kielégítő szervezettsége, információhoz való hozzáférés lehetősége, a nyelvtudás hiánya,
- a lakosság jelentős részének alacsony jövedelme,
- Magyarországon a vidék, a mezőgazdaság alacsony presztízse.

Falusi turizmus vidékfejlesztéssel való összefüggései mindig egyértelműek voltak, de napjainkban, amikor az európai csatlakozás után vagyunk, még hangsúlyosabb szerepet kapnak. A források segítségével fejleszthetők a térségi vonzerők, bővíthető a turisztikai kínálat és megismertetést szolgáló marketingeszközök. Szükség van azonban arra is, hogy megismerjük a turisztikai keresletet jelentő fogyasztói utazási szokásokat, a falusi turizmus ismertségét és az iránta megnyilvánuló érdeklődés mértékét, a turisták preferenciáit. Természetesen a hazai falusi turizmus alkalmas a külföldi turisták fogadására is, de a legújabb turisztikai trendek szerint az utazók érdeklődése a nemzetközi idegenforgalomban a városlátogatások felé tolódik el a közeljövőben. Ezért az eddiginél is fontosabb a hazai lakosság megszólítása.

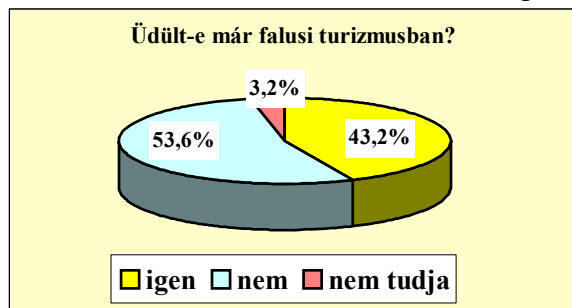
A falusi turizmus iránti kereslet vizsgálata

Primer kutatásom egy 148 fős mintán, szóbeli kérdőíves megkérdezés formájában folyt 2006. március hónapban a hazai felnőtt lakosság körében, a falusi turizmusban való korábbi részvételről és a jövőbeni utazási tervekről. A kutatás távolabbi célja a falusi turizmus célcsoportjainak minél pontosabb meghatározása. A kutatásban a Szolnoki Főiskola idegenforgalom és szálloda szakos hallgatói vettek részt. A továbbiakban a kutatás néhány eredményét mutatom be.

A válaszadók azonos arányban, 37,2 %-ban válaszolták, hogy évente egyszer, illetve évente többször utaznak valahová. 10,1 százalékuk 2-3 évente, 15,5 %-uk pedig az elmúlt öt évben nem utazott turistaként sehová. A továbbiakban ez utóbbiak válaszait nem elemeztem. Így a felhasználható kérdőívek száma 125 db volt

A mintában nagyobb arányban 24,2 %-ban vannak megyeszékhelyen lakók, mint az alapsokaságban. De a minta módosítását nem tartottam szükségesnek, hiszen azt feltételeztem, hogy a városban élők számára nagyobb vonzerőt jelent a vidék, mint a vidéken élők számára.

A válaszokból ez a feltételezésem nem igazolódott, mert a falusi turizmusban már résztvevők 38,9 %-a lakik nagyvárosban és 60,1 %-a pedig vidékies településen. Az utazások jellemzőit vizsgáló állítások közül a hétvégi néhány napos utazás még egyáltalán nem jellemző az utazások között, több mint negyven százaléka a válaszadóknak mondta ezt.

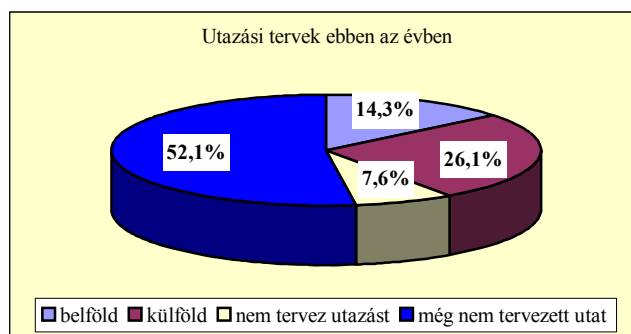

A főleg nyáron utazás a lakosság több mint hatvan százalékára jellemző. A válasz-

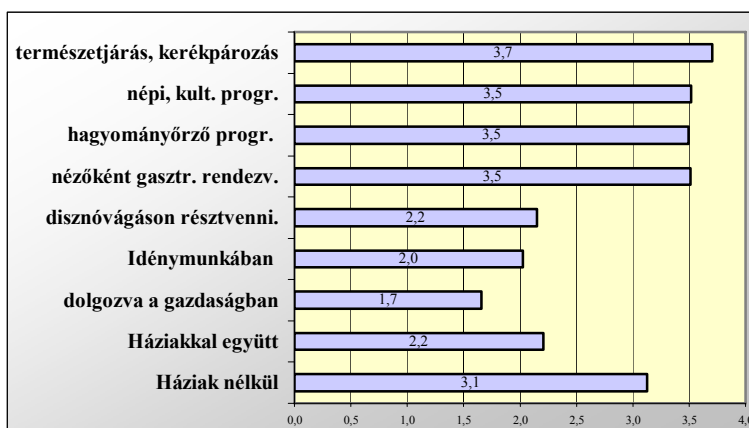
adóknak 43,2 százaléka válaszolta, hogy már részt vett falusi turizmusban. A válaszadók 20,8 %-a úgy válaszolt következő utazásai során nem venne részt falusi turizmusban, a jelentős többség azonban választott olyan régiót, ahol szívesen pihenne.

A nyitott kérdésre adott válaszok alapján hazai utak többsége az Észak-Magyarország régióba irányult, ez a válaszok 20,8 százalékát jelenti. Ezt követi az uticélok között a Nyugat-Dunántúl 12,6 %-ban, és az Észak- Alföld 11,2 %-ban. A legtöbben az iskoláskorú gyerekek és szülei számára tartották legmegfelelőbbnek ezt a turizmusformát, de ugyanilyen százalékban (26,7 %) említették baráti társaságokat is.

A hazai falusi turizmus szempontjából egyáltalán nem kedvező az, hogy a válaszadók nyolcvan százalékának az uticélja jellemzően külföld. Ebben az évben ugyancsak többen terveztek külföldi utat azok, akik már egyáltalán terveztek. 52,1 %-a még nem tervezte meg az idei utazását, külföldre a válaszadók 26,1 %-a, belföldre pedig 14,3 %-a szándékozik utazni. 7,6

százaléka a válaszadóknak az idén nem tervez utazást egyáltalán. A falusi turizmusban

megtalálható kínálatból a válaszadók a háziak nélküli pihenést jobban élveznék, mint a háziak jelenlétét, de a háziakkal történő találkozás nem jelent teljes elutasítást. Leginkább a vidéki természetjárást, kerékpározást élveznék az utazók. Ennek élvezeti értéke az ötös skálán 3,7-es értéket kapott. Hasonlóan élvezetesnek értékelték a

gasztronómiai, a kulturális és hagyományőrző programokat. Úgy tűnik, hogy az inkább agro-és farm- turizmus kínálata kevesebb érdeklődőre számíthat.

Összegzés

A magyarországi vidéki térségek számára a turisztikai vonzerők fejlesztése felzárkózási lehetőséget jelent. Hatására a növekvő kereslet az ott élők számára jobb megélhetést, a vidéki térségek népességmegtartó erejének erősödését eredményezi. Minden eszközt fel kell használni annak érdekében, hogy honfitársaink mind többen és többen érezzék úgy, hogy szeretnének a magyar vidéken nyaralni, vagy egy-egy hétvégét eltölteni.

Irodalomjegyzék

Buday-Sántha Attila (2001): Agrárpolitika-vidékpolitika. Dialóg Campus Bp.-Pécs.

Kovács Teréz (2003): Vidékfejlesztési politika. Bp.- Pécs, Dialóg Campus.

Csitsi András: (1999): .A paraszti közösségtől a ruralitásig Szociológiai Szemle 1999. 3.

Dorgai L[1998]: Az agrárgazdaság helye és szerepe a vidék fejlesztésében. A falu, 1998. 4.

Vidéki Térségek Európai Kartája (1996)

„B” SZEKCIÓ
NEMZETKÖZI GAZDASÁG ÉS PÉNZÜGYI FOLYAMATOK

B/1. Nemzetközi gazdasági folyamatok

A szekció elnöke:

Lőrincné Dr. Istvánffy Hajna D.Sc.
Tanszékvezető egyetemi tanár

Lektorok:

Lőrincné Dr. Istvánffy Hajna, (D.Sc.)
tanszékvezető egyetemi tanár, Pannon Egyetem

Dr. Zsinka László (Ph.D.)
egyetemi docens, Pannon Egyetem

Dr. Constantinovics Milán (Ph.D.)
egyetemi docens, Pannon Egyetem

Molnár Csilla Márta¹

A 25 EURÓPAI UNIÓS TAGÁLLAM SZOCIÁLPOLITIKÁJA, A SZOCIÁLIS BIZTONSÁGI RENDSZEREK KOORDINÁLÁSA

After the EU-enlargement in 2004 very significant changes have arised respecting the EU-social policy. Because of the greatly weaker economics of the new ten memberstates determinant differences have come between the early fifteen and the new ten memberstates. One of the main aims of the European Union is to secure a large social protection beside the predominance of the market competition. The society of the EU-memberstates is a solidary society, they attach importance to the social welfare and security of the EU-memberstates's citizens. For that very reason the European Union has purposed to face the challenges, which affect the social security systems; therewith to secure the European Union's elderly citizens's social security towards the co-ordination of the memberstates's systems.

Bevezetés

Az Európai Unió 2004-ben történő bővülése után az EU szociálpolitikája terén jelentős változások jelentkeztek. Az újonnan csatlakozó tíz ország jelentősen gyengébb gazdasági helyzetéből adódóan meghatározó nagyságú szakadék jött létre a korábbi tizenöt és az akkor csatlakozó tíz tagország között, s így az Európai Unió egyre nagyobb szociálpolitikai kihívásokkal is kell, hogy szembenézzen. Számos közép-kelet-európai országban már jelentős intézményi reformokat végrehajtottak - különösen a nyugdíjrendszerben -, ugyanakkor sokukban még jelen vannak a strukturális problémák. A régi tagországokkal összehasonlítva az említett országokban a szociális juttatások abszolút és relatív szintjében is elmaradás tapasztalható - a nyugdíjak GDP-ből való részesedésének kivételével. Ennek oka részben a közép-kelet-európai országok alacsonyabb szintű gazdasági teljesítménye - az egy főre jutó GDP vásárlóértéken mérve átlagosan kevesebb, mint a régi EU-tagállamok átlagának fele -, ezen kívül pedig a finanszírozást biztosító erőforrások is nagyban hiányoznak. A szociális-gazdasági különbségek még nagyobbak lettek, a változások látványosak, a kihívások pedig nem alábecsülendőkké váltak.

Ezzel egyidőben azonban a kibővült Európai Unió új lehetőségeket kínál az új tagállamok számára a még nagyobb gazdasági növekedés elérése érdekében. Az Európai Unió célja mindenképpen az, hogy szembenézzen többek között a szociális biztonsági rendszereket érintő kihívásokkal is, és a tagállamok szociális biztonsági rendszereink koordinálását elősegítve biztosítsa az idős európai uniós állampolgárok szociális biztonságát. Az EU-ban nem létezik közösségi politika a nyugdíjrendszereket illetően, így e rendszerek működtetése teljes mértékben nemzeti hatáskörben marad. Az EU azonban annak ellenére, hogy tisztában van azzal, nem lehet harmonizálni a speciális elemekkel felruházott szociális biztonsági rendszereket, de részleges koordinálásukat, illetve a különböző rendszerek közti átjárhatóságot az Európai Gazdasági Közösség koordinációs rendeleteinek segítségével próbálja elérni.

---

¹ Ph.D. hallgató, Széchenyi István Egyetem, G9+yőr

Az EU szociálpolitikájának kialakulása és fejlődése - fókuszban a nyugdíjrendszerek

Az **Európai Szociális Charta** az Európa Tanács egyik legfontosabb nemzetközi szerződése, amelynek célja az EU állampolgárai legalapvetőbb jogainak és szociális biztonságának megerősítése. A Chartát az emberi és szociális jogok biztosításában élenjáró legfejlettebb nyugat-európai országok kormányai írták alá az Európa Tanács égisze alatt, 1961-ben. A Szociális Charta Európai Unió vonatkozása majd az Amszterdami Szerződéssel került előtérbe. A Szerződésbe ugyanis ekkor emelték be az Szociális Chartát, mint a tagállamok által követendő munkavállalói és szociális jogok egyik fő hivatkozási forrását.

A szociális kérdések csupán a gazdasági együttműködés előrehaladásával összefüggésben rendeződtek, annak ellenére, hogy a közös szociálpolitikáról az 1957-es, az EGK-t alapító Római Szerződés is külön fejezetben rendelkezett. Elsőként - 1957 és 1972 között, az európai integráció kezdeti időszakában - a munkaerő szabad áramlásának megteremtését szolgáló szabályozások születtek meg. Kétségtelen, hogy a különböző Európai Unió nyugdíjrendszerek összehangolásának hiánya is az egyik alapszabadság - a személyek, pontosabban a szabad munkaerő mozgásának - érvényesülését korlátozná, hiszen a nemzeti szociális védelmi rendszerekre vonatkozó jogalkotás közösségi koordináció nélkül kizárólag az adott tagállam területére terjedne ki. Szerencsére azonban már az Európai Gazdasági Közösség megalapítása után rendkívül hamar felismerték azt, hogy ha a Közösségen belül mozgó munkavállalók és családtagjaik szociális biztonsági ellátáshoz nem jutnának, vagy a már megszerzett jogaikat nem érvényesíthetnék egy másik tagállamban, akkor az a munkaerő szabad áramlását gátolná a tagállamok között. A személyek és munkavállalók szabad mozgásának, valamint a tagállamok szociális biztonsági rendszereire vonatkozó koordináció közösségi jogi alapját a Szerződés 39.-42. cikkében fektették le. Ennek megfelelően született meg 1971-ben a migráns munkavállalók, önálló vállalkozók és családtagjaik szociális biztonságáról szóló **1408/71/EGK rendelet**, valamint az ennek végrehajtását célzó 1972. évi **574/72/EGK rendelet**. A szociális biztonsági rendszerek koordinálását **2004. április 29.** óta a **883/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet** biztosítja. Ez utóbbi rendelet lépett az **1408/71/EGK rendelet** helyébe, amely leegyszerűsíti és korszerűsíti a meglévő jogszabályt. (*Lengyel-Gellérné Lukács-Rézműves, 2003*)

A szociális biztonsági rendszerek koordinációja a tagállamok eltérő jogszabályi háttéréből adódó és a gyakorlatban tényleges hátrányt előidéző akadályok elhárítását szolgálja. E rendeletek minden Európai Unió tagállamban teljes egészében közvetlenül alkalmazandók és jogilag kikényszeríthetők, melyek olyan **koordinációs eszközöket** hoztak létre, amelyek az érintett tagországok szociális biztonsági rendszerei között a jogosultságok megállapítása és az ellátások más tagállamban történő biztosítása érdekében kapcsolatot teremtenek. A munkavégzés eltérő feltételekkel ugyan, de szinte valamennyi Európai Unió tagállamban a szociális biztonság rendszerében való kötelező részvételt vonja maga után. Ha azonban e kötelezettséggel terhelt munkavállalóként - a szabad mozgás és munkavállalás jogával élve - valaki több tagállamban dolgozik és teljesíti az ehhez kapcsolódó járulékfizetési kötelezettséget, akkor a megfelelő védelem biztosítása nélkül az ennek alapján szerzett jogosultságok kerülnének veszélybe. Az Európai Unióban pedig nem létezik egységes nyugdíjrendszer, hiszen a szociális biztonságra, így a nyugdíjellátásra vonatkozó előírások is valamennyi tagállamban nemzeti hatáskörbe tartoznak. Vagyis nem beszélhetünk a szó klaszikus értelmében vett közösségi politikáról a nyugdíjrendszereket illetően. Azonban a személyek, valamint a munkaerő szabad áramlása érdekében az ún. **koordinációs rendeletek (mechanizmusok)** - az Európai Gazdasági Közösség szabályrendszere - lehetővé teszik a különböző országok társadalombiztosítási nyugdíjrendszerei közti átjárhatóságot, még ha ez az újonnan csatlakozott országok esetében csak korlátozottan is érvényesül. Ez tehát azt jelenti, hogy az anyaországban szerzett biztosítási jogok nem vesznek el abban az esetben,

ha valaki egy másik Európai Unió tagállamban vállal munkát, vagy telepszik le nyugdíjasként. E koordinációs szabályokat az EU-tagállamok mellett az Európai Gazdasági Tér- ség társadalombiztosítási eseményeire is alkalmazni kell - idetartozik például Izland, Liechtenstein és Norvégia. (Pákozdi, 2003)

A szociális jogharmonizáció 1972-ben kezdődött, ugyanis ebben az évben az Európai Unió tagállamainak állam- és kormányfői által a párizsi csúcson hozott megállapodása eredményeként született meg az 1974-es **Szociális Akcióprogram**. E program három fő célja a foglalkoztatási helyzet, az élet- és munkakörülmények javítása, valamint a közösségi döntéshozatal során egy szélesebb körű párbeszéd kialakítása.

A közösségi szociálpolitika gyorsabb fejlődése az 1986-os Egységes Európai Okmánnyal megteremtett egységes belső piac életbelépésével vált lehetővé. 1991-ben fogadták el az Európai Unióról szóló Maastrichti Szerződést, melyben a szociális jogokról a **Szociálpolitikai Jegyzőkönyv** és a **Szociálpolitikai Megállapodás** külön dokumentumként rendelkezik. A Római Szerződés 1997-es amszterdami módosításának - Amszterdami Szerződés - eredményeként a Szociálpolitikai Megállapodás bekerülhetett a Szerződés szociálpolitikai fejezetébe. (Gyulavári, 2004)

Az „**AGENDA 2000**” elnevezésű dokumentumot hosszú vita után 1999. március 26.-án a berlini csúcson fogadták el az Unió állam- és kormányfői. A dokumentum a XXI. századba átlépő Unió képét vázolja fel, amelynek választ kell adnia olyan új kihívásokra, mint a bővítés, a globalizáció, a versenyképesség javítása, a munkanélküliség magas szintjének mérséklése, a negatív demográfiai perspektíva kezelésének igénye. A dokumentum a 2000-tól 2006-ig terjedő időszakra elkülönítve határozta meg (5+1 országra vetítve) a kibővítéssel kapcsolatos költségeket és az EU költségvetési alapelveit. Az „**AGENDA 2000**” dokumentum **Szociálpolitikai fejezetének** legfőbb eleme a gazdaság, a foglalkoztatottság és a *megfelelő szociálpolitika biztosítása* volt. Az Európai Unió legfontosabb célkitűzései közt szerepel a humán erőforrásba történő befektetés ösztönzése, és ezáltal a képzett európai állampolgárok számának növelése. Az EU célja mindenképpen az, hogy az évtized végére közel 70 százalékra növelje a foglalkoztatottságot. Különös hangsúlyt helyez a nők és az idősek foglalkoztatási helyzetének javítására. Célja 2000-ben az volt, hogy 2010-re az Európai Unió 25 tagállamában összesen mintegy 20 millió új munkahelyet hozzon létre. Az **AGENDA 2000**-nek fontos részét képezi az ún. **Európai Foglalkoztatási Stratégia**. E stratégia fő elemeként a minél több, új és minőségi munkahely létrehozását; a magas szintű, valamint az aktív idős kori foglalkoztatottságot; és a *munkaerő szabad áramlásának* biztosítását fogalmazták meg. E stratégia segíti azt, hogy az uniós piacok minél nyitottabbak és megközelíthetőbbek legyenek, annak érdekében, hogy az EU szociál- és foglalkoztatáspolitikai célkitűzései megvalósíthatóvá váljanak. (Európai Bizottság, 2005b)

A tagországok együttműködése a szociálpolitika terén 2000 márciusában, illetve decemberében, az Európa Tanács lisszaboni és nizzai ülésén kapott lendületet. Ezeken az üléseken deklarálták az európai szociális modell korszerűsítésének szükségességét.

2000. decemberében, Nizzában fogadták el a Római Szerződést módosító **Nizzai Szerződést**, valamint a Közösség öt évre (**2000-2005**) szóló első szociálpolitikai programját, az ún. **Európai Szociálpolitikai Menetrendet** (Social Policy Agenda). A Nizzai Szerződés megfogalmazta a 2004. évi bővítéshez elengedhetetlen intézményi reformokat. E szerződés rendelkezései átalakították a közösségi szociális jogalkotás hatásköri szabályait és megteremtette az ún. **nyitott koordinációs mechanizmus** jogi alapját. Az EU az utóbbi években vezette be - többek között a nyugdíjak területén - a nyitott koordináció alkalmazását egyes szociális védelmi területeken. Az új módszer a „legjobb tapasztalatok” elterjesztésének és a

koordináció megvalósításának eszköze, amely a szubszidiaritás elvén alapul, és fő célkitűzése, hogy segítse a tagországokat saját politikájuk fejlesztésében. Ez azt jelenti, hogy a tagállamok közös stratégiai célokat határoznak meg, és rendszeresen jelentéseket készítenek e célok megvalósításáról az egyes tagállamokban. A legjobb gyakorlatokat megismerik, és ezután közkinccsé teszik. Pontosan ez szolgálja az Európai Unió által is sokszor hangoztatott nemzeti sajátosságok védelmét a nyugdíjrendszereket illetően. A nyitott koordináció viszont nem jelent harmonizációt!

A **2006-2010** közötti időszakra vonatkozó **Európai Szociálpolitikai Menetrend** középpontjában a lisszaboni célkitűzések megvalósítása és azok végrehajtása áll.

A **lisszaboni stratégiát**, 2000. márciusában dolgozta ki az Európai Bizottság, melyben a különböző szociálpolitikai problémákkal kapcsolatosan próbáltak megoldásokat keresni. E program legfontosabb céljaként a problémákat a teljes foglalkoztatottság megteremtésével vagy legalábbis a foglalkoztatottsági ráta növelésével és a gazdasági növekedés ösztönzésével próbálják kezelni. A lisszaboni csúcstalálkozón elfogadott stratégia célul tűzte ki, hogy az Európai Unió 2010-re a világ legversenyképesebb térsége legyen, valamint a világ dinamikusabb tudásbázisú gazdaságává váljon, amely képes a fenntartható gazdasági növekedésre több és jobb munkahellyel, valamint erősebb társadalmi összetartozással.

A Lisszaboni stratégiának része az európai szociális modell korszerűsítése, melynek célja beruházni az emberekbe, valamint aktív és dinamikus jóléti állapotot fejleszteni. Mindez döntő jelentőségű lesz az Európai Unió tudás gazdaságban elfoglalt helyét illetően, valamint abban, hogy az új gazdaságban megszűnjenek a jelenlegi szociális problémák - a munkanélküliség, a társadalmi kirekesztettség és a szegénység. Az európai szociális modell korszerűsítésének fő célja a szociális védelem szerepének erősítése, valamint a szociális védelmi rendszerek fenntarthatósága, melynek elengedhetetlen feltétele a gazdaság és a foglalkoztatás markáns növekedése.

E programban konkrétan szó esik a nyugdíjakról is. A megfelelően kialakított szociális védelmi rendszerek a gazdaság fejlődéséhez is hozzájárulnak a gazdasági növekedésre nézve kedvező környezet biztosításával. Ahhoz, hogy a szociális védelmi rendszerek betölthessék kulcsszerepüket az európai társadalomban és gazdaságban, általánosságban is reagálni kell tudniuk a szociális tendenciák változásaihoz. Összetett demográfiai, gazdasági és társadalmi tényezők azok, amelyek eddig is és a jövőben is az egész EU-ban szerkezeti változásokat idéznek elő, alkalmazkodásra és megújulásra készítetik a szociális védelmi rendszereket. Az 50-64 év közötti korcsoport létszámának gyors növekedése nagymértékben megnöveli az aktív öregkor jelentőségét. A 65 éven felüliek létszámának növekedése még sürgetőbbé teszi a megfelelő nyugdíjak fenntarthatóságának biztosítását. A magasabb nettó bevándorlás a munkaerő-kínálatban mutatkozó hiány ellentételezésével képes lehet a demográfiai változásokból eredő egyensúlyhiány kiigazítására és a nyugdíjreform révén a nyugdíjrendszerek pénzügyi fenntarthatóságának javítására. A fenntartható és méltányos nyugdíjakat biztosító reformoknak arra kell törekedniük, hogy a megfelelő ösztönzők révén a dolgozók minél tovább maradjanak aktívak, a munkaadók pedig felvegyék és megtartsák az idősebb dolgozókat is. Tudjuk azonban, hogy ennek megvalósítása rendkívül nehéz, ismerve azt, hogy az Európai Unió tagállamaiban egyre nagyobb mértékben jelentkező demográfiai és gazdasági problémákkal kell szembenézni. (Európai Bizottság, 2005a) A lisszaboni stratégia összefüggésében a nyugdíjakkal kapcsolatos *nyitott koordinációs módszert* pontosan annak érdekében fejlesztették ki, hogy előmozdítsák a három nagy közös célra, nevezetesen a méltányosságra, a pénzügyi fenntarthatóságra és a modernizálásra irányuló reformok megvalósítása érdekében tett erőfeszítéseket, amelyek révén számolni lehet a társadalomban végbemenő változásokkal.

A fenntarthatóság és a méltányosság elválaszthatatlan. A jövő nyugdíjrendszerei csak akkor biztosíthatnak méltányos nyugdíjakat, ha pénzügyileg fenntarthatók, és ha jól alkalmazkodnak a változó szociális környezethez. Megfelelő és méltányos nyugdíjat csak úgy lehet mindenki számára biztosítani, ha a nyugdíjrendszerek jól illeszkednek az egyének felmerülő igényeihez. Figyelembe kell venniük az egyre változatosabb foglalkoztatási formákat és a nemek közötti nagyobb egyenlőségre való törekvést. Amennyiben a nyugdíjrendszerek nem képesek méltányos jövedelmeket biztosítani a nyugdíjasoknak, akkor további költségek fognak felmerülni, például a megnövekedett szociális segélyek, kiadások formájában. A nagy kihívást ekkor a pénzügyi fenntarthatóság elérése fogja jelenteni.

A fentiekben leírtakat szolgálja a társadalmi integráció folyamatának egyik pozitív eredménye - a hét **szakpolitikai elsőbbség** egyike² - a **szociális védelem rendszereinek módosítása**, amely annak biztosítását jelenti, hogy a fenntartható szociális védelmi konstrukciók mindenki számára megfelelőek és hozzáférhetőek legyenek és a munkaképeseknek járó ellátások hatékonyan ösztönözzék a munkavállalást, valamint megfelelő biztonságot nyújtsanak az embereknek a változásokhoz való alkalmazkodáshoz. (Európai Bizottság, 2005a)

Konklúzió

A szociális védelem az európai társadalmi modell alapvető komponense. Az Európai Unióban általánosan elfogadott, hogy a szociálpolitikának minden időben - akár alacsony, akár magas gazdasági növekedés időszakában - jelen kell lennie. Az EU stratégiai céljának elérésében a fejlett szociális védelmi rendszer nagyon fontos elem, hiszen e cél nem más, minthogy a régió 2010-re a világ legversenyképesebb gazdasági övezetévé váljon.

A mai reformoknak elsősorban a ma felmerülő problémákra kell választ adniuk, de segítséget kell nyújtaniuk a jövőbeli gazdasági növekedés bázisának előkészítésében is. Az európai szociális gondolkodás sajátja, hogy a társadalmi összetartozás és az egyenlőtlenségek csökkentése a gazdasági hatékonyság növelését szolgáló stratégiák szerves részei. Az elemzések is közvetlenül igazolják, hogy azon országokban jobbak a fontos gazdasági teljesítmény mutatói, ahol az aktív jóléti állam elveit a legelkötelezettebben alkalmazzák. Az európai szociális modell a jövőben is megőrzi az alapvető szociális értékeket, mint a szolidaritás és az igazságosság, és egyre inkább erősödni látszik a koordináció a szociálpolitika terén.

Az Európai Unió tagállamainak összefogva kell szembenézniük a szociális biztonsági rendszereket is érintő kihívásokkal, hiszen minden tagállamban, ha nem is ugyanolyan mértékben, de jelen vannak az olyan társadalmi, gazdasági és más jelentős problémák, amelyek elsősorban demográfiai eredetűek.

Irodalomjegyzék:

EURÓPAI BIZOTTSÁG (2005a): A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának - Együttes jelentés a szociális védelemről és a társadalmi integrációról (tervezet), COM(2005)14 végleges, {SEC(2005)69}, Brüsszel, 2005.01.27.

EURÓPAI BIZOTTSÁG (2005b): Employment and Social Affairs – Action Plans for Skills and Mobility - About Skills & Mobility, Brüsszel, 2005.01.12.

---

² A hét szakpolitikai elsőbbség, melyet mind a 25 tagállam elfogadott: a munkapiaci részvétel erősítése, a szociális védelem rendszereinek módosítása, az oktatási és képzési hátrányok leküzdése, a gyermekszegénység felszámolása, az elfogadható lakhatás biztosítása, a minőségi szolgáltatásokhoz való hozzájutás javítása

http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/skills_mobility/index_en.htm

GYULAVÁRI Tamás (szerk.) (2000): Az Európai Unió szociális dimenziója, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest

LENGYEL Balázs Dr.-**Dr. GELLÉRNÉ** dr. **LUKÁCS** Éva- **RÉZMŰVES** Judit (2003): Az Európai Unió polgárainak szociális biztonsága, Európai Füzetek 14., 1.-40.o., A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa, Budapest

PÁKOZDI Ildikó (2003): Nyugdíjak a csatlakozás után, Európai Füzetek 1., 1.-36.o., A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa, Budapest

Vatai Tünde¹

MUNKAERŐPIACI RUGALMASSÁG AZ EURÓPAI UNIÓBAN

The union grants the necessary global conditions for the participating national economies to operate efficiently and it cannot take on to provide for the individual economies' sufficient growth rate, and their domestic and foreign trade balance. The *asymmetrical shock* constitutes the risk of the EU membership, in the *absorption* of which also the *job market* should *take part*, and only flexible markets can fulfil this task.

In my lecture, I will first summarize the components of the flexible functioning of job markets explicating their positive and negative effects on flexibility. Then, I will turn to, in the form of enumeration (with shorter and longer explanations), how welfare differences hinder the mobility of the job market. Finally, I will draw inferences concerning the Hungarian job market.

Bevezetés

Napjaink nemzetközi gazdasági – pénzügyi rendszerének egyik legizgalmasabb, legtöbb vitát kiváltó és legnagyobb kihívást jelentő ügye az EMU létrehozása. A résztvevőknek módosult makrogazdasági eszköztárral kell működniük, és a hagyományos gazdaságpolitikai eszközökről le kell mondaniuk, ha belépnek a monetáris unióba. Bizonyos eszközök továbbra is a nemzeti kormányok kezében maradnak, másokról pedig uniós kézben döntenek. A foglalkoztatottság és a szociális ellátás alakulása terén a monetáris uniót alkotó országok nemzeti kormányainak kell továbbra is a megfelelő körülményekről gondoskodniuk. A szociális ellátórendszerek kialakítása a tagállamok kizárólagos hatáskörébe tartozik. Sem az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Szerződés és módosításai, sem az azt végrehajtó másodlagos jog nem biztosít lehetőséget a tagállami szociális ellátórendszerek közösségi szabályozására. Minden tagállam maga határozza meg, hogy saját jogszabályai alapján kit tekint biztosítottnak, milyen juttatásokat nyújt és milyen feltételekkel, azonban szem előtt kell tartaniuk a Szerződés legfontosabb alapelvét, az állampolgársági alapon történő megkülönböztetés tilalmát.

Az unió a résztvevő nemzetgazdaságok hatékony működéséhez szükséges globális feltételekről gondoskodik, és nem vállalhatja fel az egyes nemzetgazdaságok megfelelő növekedési ütemének, illetve bel- és külgazdasági egyensúlyának a biztosítását.

A monetáris politika nem igazodhat a tagok sajátos - esetleg másoktól lényegesen eltérő - helyzetéhez, hanem csak az euró régió globális igényeit tudja szem előtt tartani.

A leghatékonyabb sokkfelszívó mechanizmusok akkor működhetnek, ha a *piacok szabadsága* és így rugalmas jellege korlátlanul biztosított.

Az aszimmetrikus sokkhatások felszívásában a munkaerőpiacnak is részt kell vennie, s e feladatnak csak a rugalmasan működő piacok tudnak eleget tenni.

Az áru- és munkaerőpiacok között szoros kölcsönhatás áll fenn. A munkaerőpiac rugalmas igazodása egyrészt az árak, azaz bérek rugalmasságát, másrészt a keresleti változásokhoz gyorsan igazodó munkaerő szabad áramlását jelenti. A rugalmas munkaerő-áramlás felgyorsítja az árak és bérek regionális, illetve nemzetgazdasági szintű változását, s így segíti a sokkhatások miatt szükséges reálárló- és reálbérek-korrekciókat.

Ha a munkaerőpiac szabadon működik, az árak rugalmasan igazodnak a kereslet-kínálat viszonyokhoz, így nem alakulhat ki tartós munkaerő-túlkínálat.

---

¹ Ph.D. hallgató, Pannon Egyetem, Veszprém, vataitunde@freemail.hu

A munkaerőpiac rugalmas működésének összetevői

A munkaerőpiac rugalmas működésének több összetevője van. Ilyenek például:

- (1) a rugalmas piaci ármechanizmusok,
- (2) a kereslet-kínálat szabad áramlása (munkaerő mobilitás) és
- (3) a differenciált ügyletformák (rugalmas munkaszerződések, atipikus foglalkoztatási formák).

(1) Meghatározó szerepet játszik a *munkaerő-piaci ármechanizmus rugalmassága* abban, hogy a hazai cégek nemzetközi versenyképességüket milyen hatékonyan tudják megvédeni.

Az ár-, illetve bérmechanizmus rugalmasságát meghatározzák az alábbi tényezők:

- béralku, bérmegállapodások formája, menete, intézményi kerete,
- a kialakított nominális bérek jövőbeni reálértékének biztosítási formája, illetve a minimális bérszintre vonatkozó előírások,
- nem bér jellegű költségek súlya és alakulása.

(2) A *munkaerő mobilitás* nemcsak a munkaerő térbeli áramlását, az egyes régiók (nemzetgazdaságok) közötti mozgását jelenti, hanem az ágazatok, illetve vállalatok közötti mobilitást is. Az ágazati mobilitás nem jár feltétlenül együtt a munkaerő helyváltogatásával, így az áttelepülési költségek megtakaríthatók, ugyanakkor jelentős átképzési költségeket igényel. Strukturális munkanélküliség növekedésekor rendkívül fontos a munkaerő ágazati mobilitásának ösztönzése, az ezzel kapcsolatos átképzési költségek társadalmi megosztása. A vállalatok közötti munkaerő-áramlás esetén az egy munkahelyen történő foglalkoztatásának az átlagos időtartama jól tükrözi a munkaerő-mobilitás mértékét.

(3) A közösségi munkajog szabályozási területe közé tartoznak az *atipikus foglalkoztatási formák*. A közösségi foglalkoztatáspolitikai egyik célja a rugalmas európai munkaerőpiac megteremtése (munkaerő mobilitás, rugalmas reálbérszint). Ennek egyik feltétele a rugalmas munkavállalási formák elterjesztése. Ide tartoznak a *részmunkaidős foglalkoztatás* (munkaidő rugalmasság), a *határozott idejű foglalkoztatás*, a *munkaerő-kölcsönzés* és a *táv munka*.

A piac rugalmas működése szempontjából nem elhanyagolható, hogy milyen időtávra kötik a munkaszerződéseket, rögzítik-e a munkaviszony végét, avagy lejárat nélküli megállapodásokról van-e szó.

Pozitív és negatív hatások a rugalmasságra vonatkozóan

Rugalmas piaci ármechanizmusokat akadályozzák a túlzottan magas munkanélküli-segély, a törvényileg rögzített minimumbér és a bérek igen magas adó- és járulékkerhe.

Ezek egyrészt a munkaerő-kínálat csökkenését, másfelől a munkaerő iránti kereslet növekedését gátolják.

Az aszimmetrikus sokkok vonatkozásában az a tagállam van kedvezőbb helyzetben, ahol a munkaerő-piaci ármechanizmus megengedi a reálbéréknek a konjunkturális ciklusokhoz igazodó rugalmas változtatását. Keresletcsökkenés esetén legyen arra mód, hogy a reálbérek szintje viszonylag gyorsan lefelé mozduljon. E követelményt sérti a számos kormány által előírt minimálbér, mely a jövedelmi szint túlzott differenciálódását megakadályozza, de a rugalmas bércsökkentés lehetőségét szigorúan behatárolja.

Minél hosszabb időre szól a bérmegállapodás, annál nehezebb menet közben, a gazdasági körülmények hirtelen romlásakor, a szükséges korrekciót megtenni, ugyanakkor kedvezően hatnak a társadalomra.

Béralku menetét illetően fontos, hogy mennyiben egyeznek meg a felek preferenciái, milyen fontossági sorrendet alakítanak ki a béremelés és a foglalkoztatás között.

A munkaerő mobilitás és a monetáris unió között szoros kölcsönhatás áll fenn. Az unió beindítása megköveteli, hogy a munkaerő-áramlás útjában álló akadályokat felszámolják. A munkaerő-mobilitás fokozódásának igen pozitív hatása lehet a gazdaságok igazodási folyamatára.

Az elégtelen szintű mobilitás okai lehetnek az eltérő nyelvhasználat, eltérő kultúrák, szociális rendszerek különbözősége, adóztatási rendszerek eltérése, iskolarendszerek, képzési formák nemzeti sajátosságai stb.

A munkaidő rugalmassága esetén a szerződő felek szabadon állapodnak meg abban, hogy teljes vagy részmunkaidős foglalkoztatásra kerül-e sor. Minél nagyobb a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya, annál alacsonyabb lehet a munkanélküliség, de aligha lehet számítani a termelés, jövedelmi színvonal emelkedésére. Részmunkaidős foglalkoztatással a munkaerőpiac rugalmasabban tud működni.

A meghatározott időre szóló munkaszerződések társadalmi-szociális szempontból negatívak, hiszen a foglalkoztatott szeme előtt ott lebeg a munkaviszony automatikus megszűnésének a veszélye. Meghatározott időre szóló munkaszerződések esetén az átmenetileg feleslegessé váló munkaerő felszabadítható, s így annak hatékonyabb alkalmazására kerülhet sor a többlet-munkaerőt felszívó ágazatokban. Eszerint minél rövidebb a munkaszerződés időtartama, annál érezhetőbben erősödik a munkaerőpiac rugalmassága.

Megállapítható, hogy az uniós tagállamok munkaerőpiacai nem minősülnek kellően rugalmasnak. A rugalmasság alapösszetevői – reálbérszínvonal alakulása, munkaerő-mobilitás és a munkaszerződések jellege.

Szociálpolitikai különbségek hatása a munkaerő-piaci mobilitásra

Bizonyos kérdéseket illetően a kormányzati intézkedések közösségi egyeztetése elengedhetetlen, pl. a *szociális védőrendszerek* országhatárokon átnyúló működése, a nyugdíj jogosultság egységes kritériumainak a bevezetése, a képzettségek valóban kölcsönös elismerése, a letelepedés anyagi terheinek és egyéb feltételeinek az egységesítése, a közszférában történő foglalkoztatás korlátainak felszámolása.

A szociálpolitikai különbségek alapvetően gátolják a munkaerőpiac mobilitását.

A szociális szféra fejlődése mindenekelőtt a gazdasági növekedés függvénye, nagymértékben függ továbbá a nemzeti, illetve a közösségi politikáktól.

A szociális fejlődéshez a jogszabályok is hozzájárulnak azáltal, hogy minden uniós állampolgár számára biztosítják az alapvető jogokat. Az alapvető jogok közül néhányat az alapszerződések rögzítenek - ilyen például a férfiak és nők azon joga, hogy azonos munkáért azonos bért kapjanak. Más jogokat olyan irányelvek rögzítenek, melyek a munkavállalók védelméről (munkahelyi egészségvédelem és biztonság) illetve az alapvető biztonsági normákról szólnak.

A szociális kedvezmények helyhez kötöttsége alapvető gátja lehet a munkaerő-mobilitás valódi kialakulásának. Minél jelentősebbek a szociális rendszerek közötti eltérések, annál erőteljesebben akadályozza meg az unión belüli migrációt.

Munkaerő-piaci túlkereslet ellenére sem áramlik be a megfelelő munkaerő-kínálat, ha a munkaerőhiánnyal küzdő gazdaság szociális juttatásai csekélyebbek, mint az anyaországé.

Az Európai Unió szociális jogának alapvető vonása, hogy a *szociális védelem* terén alapvetően megmarad a tagállamok kizárólagos hatásköre. A Közösség hatásköre a nemzeti *szociális biztonsági rendszerek koordinációja*.

(1) *Szociális védelem* alatt az összes olyan újraelosztási mechanizmust értjük, amelynek célja az állampolgárok védelme a szociális kockázatokkal szemben.

A szociális védelem területei közé tartozik a munkaerő-piaci politika, a társadalombiztosítás, a szociális segélyezés, a mikroszintű és területi alapon szervezett szociális ellátórendszerek, a gyermekek védelme és a családtámogatás.

Két pillére van:

- (a) *a szociális biztonsági ellátások* (betegségi és anyasági ellátások, rokkantsági ellátások, öregségi ellátások, hozzátartozói nyugellátások, baleseti ellátások, halálozás esetére szóló ellátások, munkanélküli ellátások, családi ellátások)
- (b) *a szociális segélyezés*
Ide tartozik minden ellátási és szolgáltatási forma, függetlenül attól, hogy:
- hozzájárulás fizetéséhez van-e kötve (pl. munkanélküli járadék),
  - univerzális, alanyi jogon járó juttatás (pl. családi pótlék),
  - rászorultságon alapuló segélyezés (pl. szociális törvény hatálya alá tartozó ellátások, rendkívüli gyermekvédelmi támogatás).

(2) *A szociális biztonsági koordináció* a szociális biztonsági ellátásokat szabályozza a nemzeti szociális biztonsági rendszerek egymáshoz való kapcsolatát úgy, hogy elsődleges célja a közösségi munkavállalók védelme. Szociális biztonsági koordináció alappillérei:

- az állampolgárságtól független egyenlő bánásmód a juttatásokhoz való hozzájutásban,
- a tagállamokban megszerzett időszakok összeszámítása.

A kollíziós alapelvek szerint a tagállamok esetében a szociális jogi normák csak egyoldalú kollíziós normák lehetnek, tehát minden tagállam csak a saját jogának határait húzhatja meg, a másik tagállam joghatóságába nem avatkozhat bele.

Munkaerőpiac Magyarországon

Magyarországon még kevésbé terjedt el a részmunkaidős foglalkoztatás és a távmunka. A határozott idejű foglalkoztatásnak hazánkban törvényességi akadályai vannak, például korlátozva van, hogy hányszor hosszabbítható meg az ilyen szerződés és mennyi idő után alakul át automatikusan a szerződés lejárat nélküli munkaviszonnyá.

Magyarországon az állami szociális védelmi rendszer *alkotmányos alapokon* áll és három típusú – *biztosítási, segélyezési és univerzális* alapú – ellátórendszerből tevődik össze.

Magyarország számára is az képezi a legfontosabb döntést, hogy mikor merje vállalni az Európai Unió Gazdasági és Monetáris Uniójához való csatlakozást. A monetáris unió a tagországok összefonódásának igen magas fokát jelenti, amely feltételezi a valutaárfolyamok végleges rögzítését és a tagállamok közös pénzpolitikáját.

A monetáris uniónak a költségei erőteljesen jelentkeznek a nemzeti gazdaságpolitika mozgásterének szűkülése kapcsán. Ezeket a költségeket nem szabad elhanyagolni, még akkor sem, ha az EMU számos mikro-és makrogazdasági előnnyel jár.

Mikroszinten a piacok zavartalan működését biztosító feltételek kialakulása remélhető, s így az áru-, szolgáltatás-, munkaerő- és tőkepiacok hatékonyabb működésére lehet számítani. Makroszinten a pozitív hatások a monetáris rendszer hatékonyabb működésében összegeezhetők. Makrogazdasági politika szempontjából az unió beindítása esetén kiegyensúlyozott gazdasági növekedés biztosítására lehet számítani.

Az EU-tagság elérésével a monetáris unióban a részvétel feltétele ugyanazoknak a maastrichti kritériumoknak a teljesítése lesz, amelyeknek a Gazdasági és Monetáris Unióba első körben belépő országok már megfeleltek. Magyarország európai integrációjának mindkét szakaszában a gazdaságpolitika célja az euró-övezettel való gazdasági konvergencia elérése lesz.

Irodalomjegyzék

Gyulavári Tamás (szerk.): Az Európai Unió szociális dimenziója, OFA Kht., 2004

Kiss György (szerk.): Az Európai Unió munkajoga, Osiris, Budapest, 2001.

Lothar Funk – Hagen Lesch: Industrial Relations in Central and Eastern Europe, Intereconomics, 2004. szeptember-október, 264-270. o.

Lőrincné Istvánffy Hajna: Pénzügyi integráció Európában, KJK-Kerszöv, Budapest, 2001

Lőrincné Istvánffy Hajna: Nemzetközi pénzügyek, Aula Kiadó, 2004

Lőrincné Istvánffy Hajna – Kacsirek László – Török Ádám – Zsinka László: Európai gazdasági integráció, VE Kiadó, Veszprém, 2004

Lukács Éva: Munkavállalás az Európai Unióban, KJK Kerszöv, Budapest, 2004

Benke Dávid¹

MONETÁRIS POLITIKAI SZABÁLYOK - HATÉKONY-E AZ ECB MONETÁRIS POLITIKÁJA?

The basic question of researches about monetary policy is whether it is efficient or not, how is efficiency in monetary policy to be measured. John B. Taylor presents a framework to study the efficiency of different monetary policies. In this study I present his simple macroeconomic model, which has been developed for designing a realistic monetary policy reaction function, which is called Taylor-rule. On the basis of Taylor's theory I present a simple analysis of the European monetary system. I compare the monetary policies of the European Central Bank, to the central banks of Denmark, Sweden and the UK.

A leghatékonyabb monetáris politika receptjét már a közgazdaságtan kialakulása óta folyamatosan keresik. A modern kori tudománytörténetben John M. Keynes adott új lendületet a vitának, az ő állítása szerint a kormányoknak expanzív monetáris politikát kell folytatni, mert annak pozitív reálhatása van. A monetaristák, mint Milton Friedman ezzel szemben megmutatták, hogy a keynes-i expanzív pénzpolitika hosszú távon reálértelemben hatástalan, és csak inflációt gerjeszt. Ez a neoklasszikus nézet azóta a mainstream közgazdaságtan sajátja lett, elég csak egy pillantást vetni bármelyik modern gazdaság jegybankjának alapszabályára, amely kimondja, hogy a központi bank elsődleges feladata az árstabilitás megteremtése és fenntartása.

Ha elfogadjuk, hogy a monetáris politika transzmissziós mechanizmusai – de legalább a kamatsatorna – hatékonyan működik a modern gazdaságokban, akkor érdemesnek tűnik optimalizálni a kamatláb meghatározási elvét. Az alábbiakban a téma meghatározó munkáját, a szerző nevééről elhíresült Taylor-szabályt mutatom be.

John B. Taylor 1993-ban mutatta be először szimplifikált makromodelljét, amelyet azért alkotott meg, hogy levezessen a keretein belül egy olyan szabályt, amely optimalizálhatja a monetáris politika viselkedését. Azóta a modell többször átdolgozásra került többek közt Taylor által is, itt egy matematikailag is jól követhető felírást vezetek le (Ball 1997).

A modell felírásához a következő feltevésekre van szükség:

1. Nyitott áru- és tőkepiacú gazdaságot vizsgálunk önálló monetáris politikával, és lebegő árfolyampolitikával (lásd a témához a lehetetlen hármasság elvét)
2. Az egyszerűség kedvéért a monetáris politika egyetlen eszköze a kamatláb megváltoztatása. Ez sem tűnik túlzó feltételezésnek, tekintve, hogy a kamatpolitika messze a legmeghatározóbb eleme a „monetáris mixnek”.
3. Az optimális monetáris politika minimalizálja az inflációs ráta és a jövedelem volatilitását. Amennyiben elfogadjuk a neoklasszikus érvelést a pénzpolitikával kapcsolatban, akkor ez a feltevés is megállja a helyét. Az említett célváltozók simább alakulása fogyasztói szempontból is alátámasztható, mert feltételezések szerint, a fogyasztó jobban

---

¹ Tudományos munkatárs, Ecostat Gazdaságelemző és Informatikai Intézet, PhD hallgató a Budapesti Műszaki és Gazdálkodástudományi Egyetem Műszaki Menedzsment Doktori Iskolának Pénzügyek tanszék, dbenke@index.hu

preferál egy állandó, mint egy kiszámíthatatlanul ugráló jövedelmet, és az infláció stabilan tartása is főként fogyasztói szemszögből előnyösebb a hektikusan változónál.

A modell mindössze két egyenletből áll:

$$(1) y = -\beta r_{-1} + \lambda y_{-1} + \varepsilon$$

$$(2) \pi = \pi_{-1} + \alpha y_{-1} + \mu,$$

ahol y a jövedelem,
 r a reálkamat,
 π az inflációs ráta,
 $\alpha > 0$, $\beta > 0$, $0 \leq \lambda \leq 1$ rögzített paraméterek,
 ε és μ normális eloszlású véletlen sokkok.

Az első egyenlet egy (dinamikus) IS görbe, a második pedig egy módosított Philips görbének felel meg. A jövedelem negatívan függ a reálkamattól, és pozitívan a saját előző időszak értékétől, az infláció pedig pozitívan függ a jövedelemtől, és szintén pozitívan a saját késleltetettjétől.

A fenti modellben belátható, hogy a monetáris politika célfüggvénye az alábbi szerint alakul:

$$(3) r = \delta \pi + \rho y,$$

vagyis pozitívan reagál az inflációs rátára, és a jövedelemre. Megjegyzem, hogy a felíráson nem változtat, de plasztikusabbá teszi, ha infláció helyett az egyensúlyi inflációtól (vagy inflációs céltól) való eltérést és jövedelem helyett kibocsátási rést (output gap) szerepeltetünk.

Belátható, hogy ha a kamatpolitika a fenti reakciófüggvény szerint alakul, akkor hatékony, ami annyit tesz, hogy minimalizálja az infláció és a jövedelem volatilitását. Ezen belül a két paraméter, δ és ρ változtatható aszerint, hogy inkább az infláció, vagy inkább a jövedelem kisimítása fontosabb, ez a gazdaságpolitika szája ízére van bízva.

Taylor empirikus adatsorokon, többek közt az Egyesült Államokon, úgy találta, hogy érvényesül a hatékony monetáris politika fenti kritériuma, mégpedig 1 feletti együtthatóval az inflációs rátára, és 0 és 1 közötti paraméterrel a jövedelemre. Ez annyit tesz, hogy az infláció egy százalékpontos emelkedésére ennél nagyobb mértékben kell emelni a kamatlábat, míg a jövedelem egy százalékos emelkedésére ennél kisebb mértékben.

Az egyenlet egy másik fontos következtetése, hogy az adott időszakra vonatkozó inflációhoz és outputhoz kell igazítani a reálkamat szintjét. Ez azonban feltételezné, hogy a döntéshozó ismeri az adott időszak megfelelő adatait, ám ez a gyakorlatban nem állhatja meg a helyét. A statisztikai adatok rendszerint csak a megfigyelési időszak után, gyakran jelentős késéssel állnak rendelkezésre. Mindezek miatt, ha a valós folyamatokat akarjuk megérteni, úgy kell tekintenünk, hogy az adott időszaki értékek helyett a megfelelő változókra vonatkozó várakozások szerepelnek.

Az elmélet megjelenése óta empirikus adatokon történő igazolásra vagy cáfolásra többször is kísérletet tettek közgazdászok és ökonóméterek, köztük maga a szerző is. E kísérletek kimenetele azonban jelentősen függ a vizsgálathoz választott gazdaságtól és időintervallumtól. Ennek egyik nyilvánvaló oka lehet a modell – és így a monetáris reakciófüggvény

– egyszerű, lineáris formája. A gyakorlatban ennél sokkal összetettebb, nemlineáris reakciófüggvény valószínűsíthető, esetleg egyéb változók is szerepelhetnek benne. A reakciófüggvény léte elméletileg is támadható, elég a Lucas-kritikára gondolnunk.

A fent említett hiányosságai mellett azonban mégis több gyakorlati mondanivalóval szolgál számunkra a Taylor-szabály elmélete: a monetáris politikát alakítók a céljaik elérése érdekében valamilyen – nem feltétlenül formalizálható – szabályszerűség mentén alakítják a pénzkínálatot, és ehhez néhány kulcsváltozóra vonatkozó várakozásukat veszik figyelembe. Habár a legtöbb modern gazdaság jegybankjának explicit célja az árstabilitás fenntartása a lehető legalacsonyabb reálgazdasági veszteségek mellett, Taylor ettől némileg eltér. Állítása szerint a pénzpolitika valós célja az infláció és a jövedelem volatilitásának csökkentése, ez azonban nem mond ellent az előző állítással. Amennyiben megmaradunk a neoklasszikus pénzszemlélet keretein belül, akkor úgy tekinthetjük, hogy a jövedelmet a monetáris politika csak rövid időszakokra képes eltéríteni az egyensúlyi pályától, és ez a beavatkozás inflációs sokk kíséretében mehet csak végbe. Ha ezt a megfontolást elfogadjuk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy valóban létezik trade-off a két változó volatilitása között.

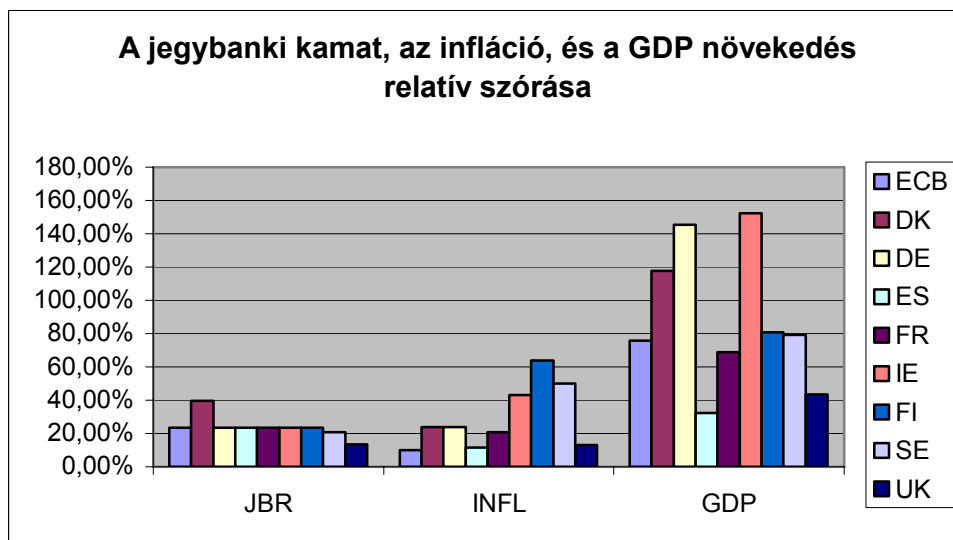
Amennyiben valóban az infláció és a jövedelem volatilitásának csökkentése a monetáris politika végső célja, akkor a különböző pénzpolitikák teljesítménye elméleti alapon összevethető egymással. Lévén a közgazdaságtan nem kísérleti tudomány, így ez az összehasonlítás a gyakorlatban nehezebben kivitelezhető, olyan valós gazdasági helyzeteket kell találni, amikor a lehető legjobban hasonlító külső feltételek között eltérő monetáris politikákat tanulmányozhatunk. Erre viszonylag korlátolt lehetőségünk adódik a gyakorlatban. Korábbi kutatások egyazon gazdaság eltérő időszakait hasonlítják egymáshoz (lásd Clarida 2000), ez azonban kevésbé védhető módszer, tekintve, hogy különböző időszakokban eltérő jellegű és intenzitású külső sokkok érik a gazdaságokat.

Mivel előadásom alapkérdése az Európai Központi Bank által gyakorolt monetáris politika hatékonyságának meghatározása, a különböző időszakok összehasonlításához nem is áll megfelelően hosszú idősor rendelkezésre. Emiatt azt a módszert választom, hogy az ECB politikáját egy kontroll-országhoz hasonlítom, amely hasonló külső sokkoknak volt kitéve az adott időszakban. Erre kézenfekvő példák az eurozónán kívül maradt, de az Unió fejlettségéhez és gazdaságszerkezetéhez közelálló országok, Dánia, Nagy-Britannia és Svédország. A hatékonyság mérőfoka pedig a fent levezetettek alapján az inflációban és a jövedelemben tapasztalható volatilitás.

Rövid elemzésemben azt hasonlítottam össze, hogy a volatilitás alapján mit lehet mondani az egyes központi bankok „stílusáról”, és a gazdaságra kifejtett hatásukról. A vizsgált adatokat az EUROSTAT honlapjáról töltöttem le, az 1999-2005-ös időintervallumon az euró-zóna, Dánia, Németország, Spanyolország, Franciaország, Finnország, Svédország és Nagy-Britannia jegybanki kamatait, inflációját és GDP növekedési indexét. A jegybanki kamatot és a GDP-t negyedéves gyakoriságú, az inflációt havi idősoron vizsgáltam. Az egyetlen mutató, amit összehasonlítottam az országok között a változók relatív szórása volt. Megjegyzem, hogy a jegybanki kamatot nominális szinten vettem figyelembe, de ez a kiegyensúlyozott inflációs pályákat tekintve nem lényegesen befolyásolta az adatokat.

Az összehasonlítást az alábbi ábra illusztrálja:

1. ábra

Először a jegybanki kamatok relatív szórását összehasonlítva kitűnik, hogy a Dán központi bank viselkedett a vizsgált időszakban a leghektikusabban, közel 40%-os relatív szórással, a bruttó jegybanki kamatszint alakulása volt a legsimább, az ECB és a svéd jegybank a kettő között volt, 23%-os értékkel nagyjából egyforma volatilitást produkálva.

A fenti monetáris politikai viselkedések hatása némileg eltérő egymástól. Először, ha az euró-zónát hasonlítjuk a többi gazdasághoz, akkor úgy tűnhet, hogy itt sikerült a leginkább stabilizálni az inflációs rátát, míg a hasonló kamatalakulás dacára Svédország 50% körüli relatív szórásával sokkal rosszabbul teljesített. Ha ezzel szemben az euró-zóna egyes országait hasonlítjuk össze, akkor egészen más képet kapunk. Németország 23%-os értékkel Dánia szintjét érte el, és a vizsgált országok közül Finnország messze kimagaslik 63% feletti reaktív szórással.

A legnagyobb relatív szórásértékekkel a GDP növekedési ütemében találkozhatunk. E mutató tekintetében Spanyolország és Nagy-Britannia esetében volt a legalacsonyabb volatilitású. Az euró-zóna viszonylag kiegyensúlyozott mutatója ellenére Németország és Írország GDP-jének volatilitása messze kimagaslik 100% feletti relatív szórásokat produkálva, aminek az az érdekessége, hogy míg Írország átlagosan a legmagasabb növekedési ütem mellett érte el ezt az eredményt, addig Németország a legalacsonyabbal.

Az eredményekből természetesen nem érdemes túlságosan mélyreható következtetéseket, ami azonban szembeűnő, hogy a Bank of Englandnak sikerült elérnie a legsimább GDP és inflációs ráta alakulást, mindezt az alapkamat nem túl hektikus mozgásával. A másik következtetés az ECB-re nézve nem túl pozitív, mégpedig, hogy bár az euró-zóna gazdasági mutatóit sikerült ugyan egyenletesen alakítani, de az egyes tagállamokban ez rendre magasabb volatilitást mellett következett be, ami a fogyasztók szemszögéből nem tekinthető kedvező fejleménynek.

Ligeti László¹

AZ ASZIMMETRIKUS SOKKOK

From the introduction of the euro, the euro-zone forms one currency area. The economic theories of the optimal currency area were worked out in the 1960's. This theories deal with the relevant question, which conditions make sense for different countries to have the same currency versus separate currencies and retain their own monetary control. The theory analyzed the results mostly from macroeconomic aspects, such as unemployment, downfall of the producing and growth-rate.

The occurrence of asymmetrical shocks goes to show that the EMU is not an optimal currency area. In my essay I give a summary, how the EMU fulfills the different components of the theory.

The experiences colleted can be more useful for 10 new EU members because the contingent asymmetrical shocks can slow down their balanced economic growth.

Bevezető

Dolgozatom témája az aszimmetrikus sokkok vizsgálata a Gazdasági és Monetáris Unióban. Az euro bevezetésével kapcsolatban ismét előtérbe kerültek az Optimális Valutaövezet elméletek (Optimum Currency Area: OCA), hiszen a Gazdasági és Monetáris Unió (EMU) az új közös pénz bevezetésétől fogva egy valutaövezetet alkot. Az elméletek a nemzeti valutájukat feladó és egy közös valutát bevezető országok, és az így kialakult valutaövezet vizsgálatával foglalkoznak. Az 1960-as évek elején megjelent elméletek Robert Mundell és Roland I. McKinnon munkáságához köthetőek. Az elméletek alapján könnyű belátni, hogy a valutaunió előnyeinek kiaknázása nagyban függ attól, hogy azok az országok, amelyek az uniót létre akarják hozni, rendelkeznek-e bizonyos közös jellemzőkkel, optimális valutaövezeti tulajdonságokkal.

Egyes álláspontok szerint az a valutaövezet tekinthető optimálisnak, ahol a nemzeti valutáról, ezzel egyidejűleg a pénzügyi szuverenitásról való lemondás, mindegyik ország számára hasznos, azaz az ezzel járó előnyök nagyobbak, mint a felmerülő költségek. Ugyanakkor ez a nézet nem tükrözi a megfelelő működés elvárását, hiszen megelégszik a kielégítő megoldással, nem törekszik az optimum megkeresésére. Az aszimmetrikus sokkok vizsgálata az ideálshoz közeli irányítás eléréséhez adhat egy kis segítséget.

A gazdasági sokkok

Könnyű belátni, hogy a valutaövezetet alkotó, saját monetáris politikájukat feladó országok esetén megváltozik a térséget érő sokkok természete és jellege is. Az OCA-elmélet részletesen foglalkozik azzal, hogy a monetáris politikai autonómiáját feladó régiót gazdasági sokk esetén milyen veszteségek sújthatják. A sokk olyan nem várt (negatív vagy pozitív) esemény, melynek következtében (közvetlenül vagy közvetetten) egy adott gazdaságban az endogén változók egy része (infláció, munkanélküliség, output stb.) és értéke gyorsan és nagymértékben módosul.

---

¹ Projekt-menedzser, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest

A sokkok általános csoportosítása²:

- a) rövid távú (átmeneti), illetve hosszú távú (permanens);
- b) külső, illetve belső;
- c) az unió egészét érintő, illetve régióspecifikus;
- d) a gazdaság egészét érintő, illetve szektorális;
- e) szimmetrikus, illetve aszimmetrikus sokkokat.

Egy sokk aszimmetrikus lehet időpontja, helye, illetve jellege alapján. Az aszimmetrikus sokkok: olyan hatások, amelyek másképpen hatnak az EU egészének konjunkturális állapotára, mint az adott térség gazdaságára.³ Az ilyen események bekövetkezésének hatására távolodik egymástól az adott térség és a valutaövezet konjunktúraciklusa. Az aszimmetrikus sokkok ily módon a termelés visszaeséséhez, a munkanélküliség növekedéséhez, a „külső egyensúly” romlásához vezetnek. Mivel az EMU tagsággal egyidejűleg a monetáris irányítás kikerül a nemzeti gazdaságpolitika eszköztárából, így a negatív sokkhoz való alkalmazkodás alapvetően a lefelé rugalmas bérek, a munkaerő és tőke mobilitásával, illetve a fiskális transzferek segítségével oldható meg.

Az Európai Monetáris Unió

Az EMU területileg hatalmas, kifelé zártnak mondható. Ez azzal magyarázható, hogy a résztvevő tagországok külkereskedelmének jelentős mértéke egymás között folyt. Az EMU 12 tagországának lakossága 308 millió fő, az éves GDP-je (vásárlóerő paritáson) 7,3 billió euró.⁴ A valutaövezet mérete nagyban befolyásolja a monetáris politika eszköztárát. Ha egy régió kis terjedelmű, akkor annál könnyebb a területi egyenlenségeken úrrá lenni. Ugyanakkor mérete miatt annál nehezebben tud a környező országoktól független politikát alkalmazni. Ha egy valutaövezet mérete nagy, akkor ez pont fordítva van. A nagy területet gyakrabban érik aszimmetrikus sokkok, amik regionális szinten deficitessé teszik a fizetési mérleget, és ez kihat az unió egészére is.

Az euró bevezetésének első éveiben a tagországok konjunktúraciklusainak vizsgálata az egyes ciklusok között fáziseltérést mutat. Kialakult egy lassan növekvő, nagy gazdasági erejű, magas fejlettségű mag – 4 nagy tagországgal –, és a periféria, ami magába foglalja a gyorsan növekvő kisebb gazdasági erejű tagországokat.

Mundell és McKinnon elméletei szerint az optimális valutaövezet feltételei a következők:

- rugalmas tőke, a munkaerőpiac mobilitása, bérek rugalmassága
- régió belső homogenitása az aszimmetrikus külső sokkok elkerülése miatt

Az elmélet később kiegészült azzal, hogy a gazdasági zavarok elhárításához szükséges a megfelelő költségvetési transzferek megléte.

A fentiek alapján az EMU nem optimális valutaövezet – amit számos szakértő bizonyított is⁵. Ezt az is alátámasztja, hogy előfordulhatnak benne aszimmetrikus tehát nem az Unió egészét, hanem csak egy vagy néhány tagját, régióját érintő sokkok. A közös valuta beve-

---

² Békés Gábor: Optimális valutaövezetek, gazdasági integráltság és hasonlatosság: Az Európai Unió példája

³ Elméletileg egy kellően diverzifikált ágazati szerkezet biztosítékot jelenthet arra nézve, hogy az egyes ágazatokra érő sokkok hatásai kiátlagolódnak. Az országok közötti szerkezeti hasonlóság ugyancsak kizárja jelentős aszimmetrikus hatásokat. Ezek azonban strukturális tényezők, amik még középtávon is permanensnek tekinthetők.

⁴ Az EMU és a másik két nagy valutaövezet főbb mutatói megtalálhatók az 1. sz. táblázatban.

⁵ P. De Grauwe: The economics of monetary integration, 1998

zetésével megmarad a fő bizonytalansági tényező, azaz a régió gazdaságát aszimmetrikusan érintő változások kezelésének lehetősége. Negatív sokkhatás esetén a kormányok a rájuk nehezedő belső nyomás miatt kénytelenek lehetnek fiskális expanzióval élni. Ha az aszimmetrikus gazdasági sokkok kialakultak, akkor a költségvetési politika (ez az eszköz maradt meg a nemzetállamok kezében) megváltoztatása lehet az átmeneti sokk kezelésének egyik lehetséges módja.

Az egyes tagországok az önálló monetáris politika hiányában nehezen tudnak alkalmazkodni a változásokhoz. Az OCA elmélet szerint a költségvetési transzferek megfelelő mértéke és a munkaerő mobilitása jelenthet megfelelő védelmet.

Meg kell jegyezni, hogy a világgazdasági integráció hatására az EMU és az Egyesült Államok gazdasági ciklusai is közelednek egymáshoz. Ez csökkenti a külső sokk bekövetkezésének esélyét.

A 10 új EU tagállam – köztük Magyarország - számára a sokkhoz való alkalmazkodás még fontosabb lehet, hiszen ha a sokk egy fejlődő tagországot érint hátrányosan, akkor az egy elmaradottabb tagállam felzárkózási folyamatait jelentősen lassíthatja.

Közös költségvetés, fiskális politika

Az EMU-n belül a résztvevő tagállamok⁶ számára a fiskális politika kereteit a Stabilitási és Növekedési Paktum határozza meg.⁷ A Paktum fontos eleme, hogy kimondja: ahhoz, hogy a tagállamok a költségvetési hiányt néhány kivételes esetet leszámítva mindenkor a szerződés jegyzőkönyvében meghatározott referenciaértéken (a GDP 3 százalékán) belül tudják tartani, középtávon egyensúly közeli vagy többletet mutató államháztartási egyenleget kell megcélolniuk⁸. Az eddigi évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a tagállamok költségvetése jellemzően tartalmaz majdnem 3%-os hiányt. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, ez az aszimmetrikus sokkok oldaláról nézve, egy sarkalatos pontja a fiskális politika irányelveinek. Az OCA elméletnek megfelelően egy magas újraelosztással rendelkező közös költségvetés lehet – kiegészülve egy hatékony regionális politikával - a sokkok kezelésének egyik fontos eszköze. A jelenlegi EU költségvetés alig több, mint a közös GDP 1 százalékát osztja újra, azt is egy rugalmatlan struktúrában. Ennek a megváltoztatására - főleg politikai okokból - a közeljövőben nem lehet számítani.

Fiskális oldalról számolni kell még a költségvetés automatikus stabilizáló hatásával. Ez alatt azt kell érteni, hogy az egyes költségvetési tételek mértéke a ciklus irányával ellentétes módon változik. Ezek az automatikus folyamatok lassítják a növekedés mértékét, de ugyanakkor csökkenthetik a gazdaság lassulását is. Természetesen nem mindegyik költségvetési tétel egyformán érzékeny a ciklikus hatásokra. A legkevésbé érzékenyek a társadalombiztosítási hozzájárulások, míg a társasági nyereségadó a legérzékenyebbek közé tartozik.

---

⁶ A SNE valamennyi EU-tagállamra érvényes, de néhány szempontból eltérő módon kezeli az eurót már bevezetett 12 tagállamot és az euró övezeten kívül maradó tagállamokat. A túlzott deficit fennállása esetén a szankciók csak az eurót bevezető tagállammal szemben alkalmazandók.

⁷ A Stabilitási és Növekedési Paktum megalkotásáról az érintett felek az állam és kormányfők 1996. decemberi dublini találkozásánál állapodtak meg. Az egyezmény elfogadására 1997-ben Amszterdamban került sor.

⁸ A Paktum fiskális előírásai is az árstabilitás védelmében születtek. A költségvetési hiány és az államadósság is inflációnövelő hatással bír. Ha valamely ország a többiekénél nagyobb inflációval rendelkezik, akkor ennek megnyilvánulása a többiekre a közös valután keresztül inflációs nyomást kényszerít.

Nehéz megtalálni azt az állapotot, amikor a Paktum által szabályozott fiskális politikák nem válnak maguk is aszimmetrikus sokkok előidézőivé. Ez a jövőben még számos probléma forrása lehet. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Paktum ösztönzi a költségvetési struktúrák harmonizációját is, s ez hosszú távon csökkenti az adózási és kiadási politikák különbözőségéből adódó negatív sokkok valószínűségét.

Az Európai Unió munkaerőpiaca

Az Európai Unión belül tradicionálisan alacsony a munkaerő mobilitása – sőt még az egyes tagországokon belül is. Az alacsony érték a kulturális, nyelvi és egyéb okokra vezethető vissza. A mobilitás mérőszámának alacsonysága rögtön kitűnik, ha az EMU mutatóját összehasonlítjuk az Egyesült Államok megfelelő mutatójával. Az elméleti háttér alapján elmondható, hogy a kisebb rugalmasságot mutató munkaerő-piaccal rendelkező országokban magasabb lehet a munkanélküliség és az infláció, és alacsonyabb a hosszú távú növekedés várható mértéke.

A munkaerőpiac problémáját tovább tetőzi, hogy hiány van a magas szakképesítésű munkaerőben is. Ugyanakkor, ha az egységes piac hatására kialakul a regionális specializáció, akkor kialakulhatnak regionális munkanélküliségbeli különbségek is. Természetesen az egyes specializált területek, az egyes aszimmetrikus hatásokra sokkal érzékenyebben reagálhatnak.

Az EU belső homogenitása

Az iparágakat érintő sokkok kevés kivételtől eltekintve a tagországok szintjén nem, csak regionális szinten érzékeltethetik hatásukat.

Ennek magyarázata abban rejlik, hogy az EMU gazdasági szerkezete homogenitás szempontjából kettős képet mutat. Az egyes iparágakban magas a régiók specializáltságának a foka. Ugyanakkor más termelési ágazatok diverzifikáltabb képet mutatnak. Így általánosságban azt lehetne elmondani, hogy a specializáció erősödésével az EU területén növekedne az országspecifikus sokk valószínűsége. Ugyanakkor történelmi és gazdaságföldrajzi okokból ezek a specializációk inkább regionális jellegűek⁹. Például az elektronikát érintő sokk jellemzően nem országspecifikus, hanem érintheti Hollandiát, Bajorországot, Dél-Angliát és Emilia-Romagna tartományt.

---

⁹ Békés Gábor: Optimális valutaövezetek, gazdasági integráltság és hasonlatosság: Az Európai Unió példája

Felhasznált irodalom

Andor László: Nemzetek és pénzügyek, Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest 2003.

Békés Gábor: Optimális valutaövezetek, gazdasági integráltság és hasonlatosság: Az Európai Unió példája, Közgazdasági Szemle, XLV. évf., 1998. július–augusztus (709–737. o.)

Benczes István: A stabilitási és növekedési paktum kritikai értékelési, Európai tükör 2003. augusztus.

Csajbók Attila - Csermely Ágnes: Az euró hazai bevezetésének várható hasznai, költségei és időzítése, MNB Műhelytanulmányok, 2002

Darvas Zsolt - Szapáry György: Konjunktúraciklusok együttmozgása a régi és új EU-tagországokban; Közgazdasági Szemle, LI. évf., 2004. május (415–448. o.)

Euró, érvek és ellenérvek: Miniszterelnöki hivatal, Stratégiai Elemző Központ, Stratégiai füzetek 16. 2003. december

Ferkelt Balázs: Egy történelmi vállalkozás, az euró első éve, EU-Working Papers, 2001. IV. évf. 3. szám.

Marján Attila: Európa pénzügyei, Sanoma Budapest Könyvkiadó, Budapest 2005.

szerk. Blahó András: Európai integrációs alapismeretek, Aula Kiadó, Budapest 2003.

Ritzlné Kazimir Ildikó¹

A REGIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEK ÉS A NÉPESSÉG ALAKULÁSÁNAK KAPCSOLATA

A close relation is between the economic state of regions and the populations' fluctuation. The economic factors define the populations' fluctuation, the urbanizations rate and the composition of human resources. If the population increases, the rate of urbanization and the qualified labour will go up. So the industries which operate in structure of monopolistic competition will move to the region where the qualified labours relative wage is lower. The firms' concentration increases the centre-periphery's structure. At the same time another developed region can receive the leader position if its markets grow and here the relative wage of qualified labour is lower. The increasing concentration of monopolistic competition industries causes the regions economic development and the economic growth react the run of population. These two factor can influence population and economic development of other regions.

Egyes régiók tartós alulfejlettsége, ill. a népesedés problémái már régóta foglalkoztatják a társadalomtudósokat.

Az alulfejlettséget számos tényezővel magyarázták már, azonban mégis azokra az elméletekre érdemes a figyelmünket fordítani, amelyek az alulfejlett régiók elmaradott helyzetét a fejlett területektől való függőséggel magyarázzák. Ez érthető, hiszen a nemzetközi tőke-mozgástól, és a külkereskedelem hatásaitól nem tekinthetünk el. A függőséget a kulturális különbségek is erősíthetik. (Wallerstein, 1983, Wagner, 1993, Gilpin, 2004)

A függőséget felhasználó elméletekben az a közös, hogy a tartós alulfejlettség, ill. a centrum-periféria szerkezet kialakulása valamilyen demográfiai folyamat eredménye. A népesség eloszlása, szakképzettsége, vagy a termelési tényezők nehéz helyettesíthetősége (képzett és képzetlen munkaerő aránya és mobilitása) okozhatja egyes területek perifériára csúszását, mások centrummá fejlődését. (Wagner, 1993, Krugman, 2003, Huntington, 2001)

Ugyanakkor a szociológusok már régóta kutatják azt, hogy mi határozza meg a népesség növekedési ütemét. Számos gazdasági tényező befolyásolja a születések számát, ami a jövedelem növekedésével csökkenő. (Andorka, 1987)

Egy olyan modellt szeretnék cikkemben felvázolni, amelyben két gazdasági régió gazdasági növekedése egymás, és a demográfiai folyamatok által kölcsönösen meghatározott.²

A modell feltételei

A vizsgált két régió olyan világgazdasági egységnek tekinthető, amely több országot, nemzetet foglal magába, kulturális szempontból mégis homogénnek tekinthető. Erre a felosztásra azért van szükség, mert a különböző termelési tényezőknek a régióon belül és kívül eltérő a mobilitásuk.

A két régióban a termeléshez tőkét, képzett és képzetlen munkaerőt használnak fel. A tőke a régiók között szabadon átcsoportosítható, a munkaerő azonban csak a régióon belül mobil. A munkaerő azért nem áramlik a régiók között, mert az emberek bizalmatlanok az eltérő

---

¹ Ph.D. hallgató, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Közgazdaságtan tanszék, kazimir@pszfb.bgf.hu

² A cikkben ismertetett modell az irodalomjegyzékben szereplő szakirodalmak felhasználásával készült.

kultúrájú, viselkedésű emberekkel szemben. Másrészt az új lakóhely kiválasztásánál a távolság is meghatározó.

A felsorolt termelési tényezőket felhasználhatják a tradicionális iparágakban, amelyek az állandó mérethozadék és a tökéletes verseny feltételeivel írhatók le. Ezek közé tartozik a mezőgazdaság, vagy olyan ipari tevékenység, amelyre a tömegtermelés jellemző. A tradicionális iparágakban a termelés elsősorban képzetlen munkaerőt igényel, vagyis ezekben a szektorokban nagyobb arányban használják fel a képzetlen munkaerőt, mint más iparágak termelésénél.

A nem tradicionális iparágak termelésének munkaigénye inkább a képzett munkaerőre irányul, és előállításukra növekvő hozadékú technológia jellemző. A termelés növekedésével így csökken az egy termékre jutó összköltség. Ezek az iparágak ugyanis jelentős tőkebefektetést igényelnek, ami a vállalatnak állandó költséget jelent. Ugyanakkor a piac mérete korlátozott, így lehetséges, hogy a vállalat az átlagköltség függvényének csökkenő szakaszán termel.

A nem tradicionális iparágakban monopolisztikusan versenyeznek a vállalatok, mert szabad az iparágba a belépés, és emiatt nulla lesz a vállalatok gazdasági profitja. Hiszen ameddig pozitív a gazdasági profit, addig újabb vállalatok belépése várható. Viszont minden egyes új vállalat belépésével szűkül a már működő vállalatok piaca, és így nő termelésük átlagköltsége. Az iparágban tehát csak korlátozott számú vállalat tevékenykedhet. (Carlton – Perloff, 2003)

A monopolisztikus verseny feltételei közt működő vállalatokra a koncentrált térbeli elhelyezkedés jellemző.³ Ugyanis a vállalatoknak ott érdemes üzemet építeni, ahol a szükséges termelési tényezők nagyobb arányban állnak rendelkezésre és ahol nagyobb a potenciális piac. A vállalatok letelepedése egy kumulatív folyamatot indít el, hiszen a termelés egyben a keresletet és a már működő vállalatok profitját is növeli, így teszi vonzóvá a régiót a többi vállalat számára. (Matsuyama, 1995)

Mivel a növekvő hozadékú technológiát használó vállalatok koncentrálnak, ezért mindkét régióban centrum-periféria szerkezet alakul ki.

A két régió között a komparatív előnyök, és így a külkereskedelem szerkezetét is a képzett és a képzetlen munkaerő relatív ára határozza meg. Ez annak köszönhető, hogy a munkaerő a tőkével ellentétben a régiók között nem mobil, vagyis a nagy tőkeigénnyel rendelkező, monopolisztikus verseny keretei közt működő iparágak oda települnek, ahol a képzett munka relatív ára alacsonyabb. Természetesen az iparágak helyváltoztatása jelentős tranzakciós költséggel jár, így új telephelyet csak akkor választanak a vállalatok, ha a tranzakciós költségek is megtérülnek.

A két régióban eltérő a népesség növekedési üteme. Egy földrajzi egység népessége akkor növekszik, ha a születések számának és bevándorlóknak a száma meghaladja a halálozások és az elvándorlók számának összegét egy adott időszak alatt. A halálozások alakulásával azért nem foglalkozik a modell, mert azt nem közvetlenül a gazdasági tényezők hanem elsősorban az egészségügyi ellátás színvonala határozza meg. A születések számának változását azonban számos gazdasági tényező befolyásolja. Az első és talán a legfontosabb a gyermeknevelés alternatív költsége, vagyis az, amiről a családnak le kell mondania gyermekvállalás esetén. Ez általában megegyezik az anya kieső jövedelmével és feláldozott szabadidejével. Az iskoláztatás költségei a gyermeknevelés közvetlen költségei közé tartoznak, és szintén befolyásolják a születések számát. A gazdasági költségek eltérőek a vá-

---

³ Annál nagyobb a koncentráció, minél alacsonyabbak a szállítási költségek

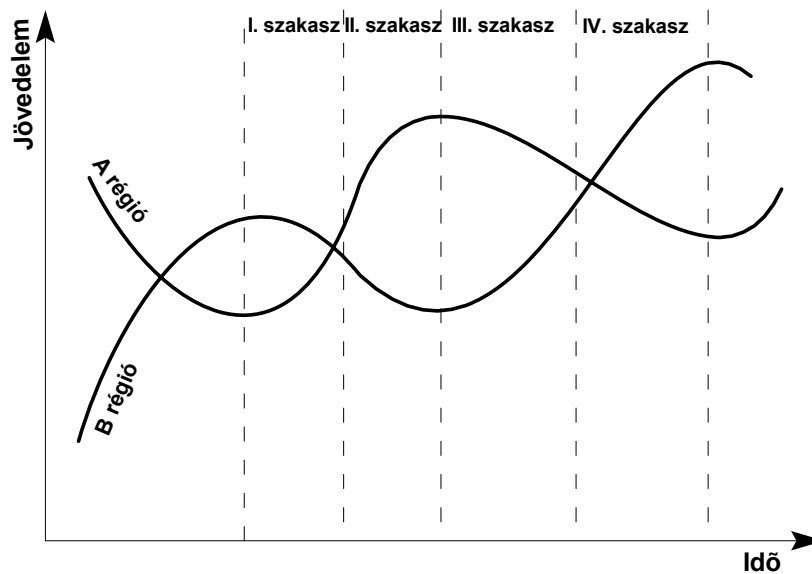
rosi és a vidéki, tradicionális területeken foglalkoztatott népesség körében. A nem gazdasági tényezők közé tartozik a vallásosság és az egészségügyi ellátás színvonala is.

A demográfiai változások és az iparágak elvándorlása általában nagyon hosszú idő alatt mennek végbe. Ezért az általam ismertetett folyamat akár több évszázadot is magában foglalhat.⁴

A modell működése

A modell, amit ismertetni szeretnék egy olyan ciklikus ingadozást eredményez, amely a két régióban egymáshoz képest eltolódva, mégis egymás által meghatározva zajlik le, ahogy a következő ábrán is látható.

1. ábra: A két régió jövedelmének időbeli alakulása

Forrás: saját szerkesztés

Az első szakaszban a tradicionális termelési szerkezettel rendelkező A régióban megnő a népesség, és így az egy családban élők száma is. Azonban a megnövekedett vidéki népességet már nem tudja ez a termelési forma (általában a mezőgazdaság) – amely képzetlen munkaigényes – eltartani, ezért megindul a vidéki népesség elvándorlása. Az új lakóhelyet kereső emberek elsősorban a közelebb elhelyezkedő centrumokat – nagyvárosokat – részesítik előnyben.

Megnő a városi képzetlen munkaerő aránya. E tényező relatív bősége miatt ennek a régióknak komparatív előnye lesz a képzetlen munkaigényes termék előállításában. A specializációnak köszönhetően megnő a városokban a képzetlen munka relatív ára, ami még több vidéken élőt ösztönöz a városba költözésre.

A specializációnak, és a népesség növekedésének köszönhetően a jövedelem növekedése gyorsuló ütemű. Ugyanakkor emelkedik a városi népesség aránya, ezzel együtt a dolgozó nők aránya is, ami tetemesebbé teszi az esetleges gyermekvállalás alternatív költségét. Továbbá a képzett munka relatív szűkössége miatt ennek a tényezőnek a relatív ára maga-

⁴ Európában például a fellendülés, azaz az első szakasz a tizenötödik században kezdődött, és a második szakaszba csak a huszadik század első felében lépett át. (Huntington 2001)

sabb. Ez arra ösztönzi a családokat, hogy iskoláztassák gyermekeiket, így a gyermeknevelés közvetlen költségei is emelkednek.

A két tényező együttes hatására a városi népesség növekedésével csökken a születések száma, emelkedik a képzett munkaerő aránya, és csökken a relatív ára. Ráadásul az A régió belső piaca növekvő, ezért egyre vonzóbbá válik a képzett munkaigényes terméket előállító vállalatok számára. Ezek a vállalatok a monopolisztikus verseny feltételei közt működnek, azaz tevékenységük jelentős tőkebefektetést igényel, de a növekvő hozadék miatt termelés növelésével mégis csökken a termék egységköltsége.

A növekvő hozadékú technológiát használó vállalatok letelepedése is növeli a jövedelmet azért, mert elindít egy kumulatív folyamatot. Emelkedik a kereslet, ennek következtében a működő vállalatok profitja is javul, ami további vállalatok letelepedését ösztönzi, ez pedig tovább növeli a keresletet.

Akkor lép át az A régió a második szakaszba, amikor a születések száma már annyira visszaesik, hogy a népesség csökkenni kezd. Ebben a szakaszban a növekedés csökkenő ütemű, mert a képzett munka igényes terméket előállító vállalatok növekvő koncentrációja miatt még növekszik a jövedelem. Ha nő a vállalatok száma, akkor nő a foglalkoztatás, emelkedik a reálbér, és így a piac még akkor is bővíthet, ha csökken a népesség. Ez újabb vállalatok letelepedését eredményezi.

A városi népesség aránya a folyamatos vidéki elvándorlás ellenére sem emelkedik tovább, ez a születések visszaesésének köszönhető.

A jövedelem csökkenővé válik, azaz bekövetkezik a felső fordulópont, ha a vállalatok már kihasználták a növekvő hozadékból származó előnyüket, és a helyi piac a népesség csökkenése miatt már nem hordoz magában további lehetőségeket. Ekkor néhány vállalat új telephelyet választ magának abban a régióban, ahol a piac olyan mértékben növekvő, hogy a vállalat számára az elköltözés még a tranzakciós költségek ellenére is megéri. Az A régióban tehát csökken a vállalatok száma, csökken a foglalkoztatás, és így a jövedelem is visszaesik. A jövedelem csökkenés gyorsuló ütemű, hiszen már néhány vállalat elköltözésével csökken a foglalkoztatás, ami csökkenti a keresletet, és egyre több vállalat kényszerül arra, hogy a B régióban létesítsen új üzemet.

Az A régió jövedelmének visszaesését csökkenti az, ha fékeződik a vállalatok elvándorlása, ill. a városi népesség aránya csökken. Ugyanis ez a tényező lassítja a népesség számának csökkenését. Tehát a negyedik szakaszban a jövedelem visszaesése csökkenő ütemű.

Az alsó fordulópontot akkor éri el az A régió, ha annyira megnő a vidéki népesség aránya, hogy a népesség száma lassan növekedni kezd. Természetesen ez egy nagyon hosszú folyamat, amely akár több évszázadot is felölelhet.

A B régióban a jövedelem alakulása eltolódott az A régió jövedelmének alakulásához képest.

Az első szakaszban, amikor A régióban egyre gyorsuló a növekedés, B régióban megindul a hanyatlás, a visszaesés gyorsuló ütemű, hiszen a monopolisztikusan versenyző vállalatok egyre nagyobb számban települnek át a dinamikus növekvő, és egyre jelentősebb városi népességgel rendelkező A régióba. B régió akkor éri el az alsó fordulópontot, amikor az A régió jövedelme növekvőből csökkenővé válik. Ebben a szakaszban befejeződik a vállalatok elvándorlása a B gazdasági egységből, és megnő a tradicionális iparágban foglalkoztattak és a nem városi népesség aránya, ami lefékezi a népesség fogyását. Az A régióban ennek a demográfiai folyamatnak az ellenkezője zajlik le.

A harmadik szakaszban megindul B régióban a népesség növekedése, A-ban a népesség tovább csökken, és így a vállalatok a növekvő piaccal rendelkező B régióban létesítenek újabb telephelyet. Végül a negyedik szakaszban befejeződik a vállalatok elvándorlása A régióból, itt csökken a városi népesség aránya, míg B régióban csökken a népesség, és lassul a növekedés.

Összefoglalás

A felvázolt modell szerint egy régió gazdasági fejlődését, és a megtelepülő iparágakat a demográfiai folyamatok irányítják úgy, hogy a modern, tőkeigényes technológiát felhasználó vállalatok ott választanak telephelyet, ahol alacsonyabb a képzett munka relatív ára.

A régió belüli tényezőáramlás elősegíti ezt a folyamatot, hiszen ezeknek a vállalatoknak koncentráltan rendelkezésre álló képzett munkaerőre van szükségük. Az egyre erőteljesebb centrum-periféria szerkezet kialakulása a régió belüli az adott gazdasági egység fejlődésének kísérőjelensége.⁵

Természetesen ez a ciklus annyira hosszú, hogy ilyen tiszta formában a valóságban aligha megfigyelhető. Azonban bizonyos szakaszai az elmúlt évszázadok történeteiben felismerhetők. Ilyenek a nagy európai ipari központok kialakulása a tizenötödik századtól kezdve, a nagy elvándorlási hullámok, az európai népesség csökkenése a huszadik század első felében, és a máshol új telephelyet választó iparágak.

Irodalomjegyzék

Carlton, Dennis W. – Perloff, Jeffrey M. (2003): Modern piacelmélet. Panem, Budapest

Dusek Tamás (2003): A területi elemzések alapjai Regionális Tudományi Tanulmányok 10. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék- MTA-ELTE Regionális Tudományi kutatócsoport

Gilpin, Robert (2004): Nemzetközi politikai gazdaságtan. Budapest Centre for International Political Economy, Budapest

Huntington, Samuel P. (2001): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest

Krugman, Paul (1995): Development, Geography, and Economic Theory. The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England

Krugman, Paul (2003): Földrajz és kereskedelem. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Lösch, August (1962): Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart

Matsuyama, Kiminori (1995): Complementarities and Cumulative Processes in Models of Monopolistic Competition Journal of Economic Literature, Vol. XXXIII. June 701-729

Stiller, Silvia Dr. (2000): Raumdifferenzierende Effekte, Aussagen der Neuen Ökonomischen Geographie (WiSt Heft 10 – Oktober)

Wagner, Helmut (1993): Wachstum und Entwicklung Theorie der Entwicklungspolitik R. Oldenbourg Verlag, München Wien

Wallerstein, Immanuel (1983): A modern világgazdasági rendszer kialakulása A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. Században Gondolat, Budapest

---

⁵ A centrum-periféria szerkezet kialakulásának akadályozása, vagy mesterséges lebontása éppen ezért az adott régió hátrányát okozhatja.

Koloszár László¹

AZ OLAJ SZEREPE AZ OROSZ POLITIKÁBAN

In the '90s Russia lost his world-power state, even he couldn't get his own way in regional point of view. The world's hunger of material gave a new tool to Russia. How depend the Russian economy on the oil income? Could he use his oil and natural gas reserves to restore his world-power state? What could the EU do for the stability of the energy-supply? The presentation examines these questions.

Oroszország az 1990-es években

Oroszországban a GDP 1990-1994 között körülbelül az 1990-es érték 50%-ára esett vissza. Ezen belül a kitermelőipar durván egyharmados visszaesést produkált, míg a feldolgozóiparban a visszaesés az 50%-ot is meghaladta. A szovjet gazdaságban lényeges szerep jutott a hadiiparnak, mely 1996-ra az 1991-es termelés 20%-ára esett vissza. A '80-as évekre a hadiipar „polgári lába” egyre nagyobb hányadot tett ki, ám a visszaesés ezt a pillért is megroppantotta.

A visszaeső termelés a fajlagos költségek növekedését hozta magával, miközben egyes becslések szerint a kapacitások átlagos kihasználatlansága a 60%-ot is eléri. Mindezzel párhuzamosan elindult a termelési szerkezet degradációja. A tőke a nagy megtérüléssel kecsegtető a kitermelő-ágazatokba áramlott, miközben az import aránya egyre nőtt. Nagyon lényeges itt még megemlíteni, hogy az importban egyre nagyobb szerepet kaptak a nagy hozzáadott értékű gépek, berendezések, miközben az exportban egyre inkább a különböző nyersanyagok vették át a vezető szerepet. Az amúgy is krónikus forrásszűkében lévő iparnak szinte csak a kitermelő-szektorába áramlott a tőke (hollandkór jelensége), miközben a többi ágazat lassanként a hazai piacról is kiszorult.

A létszámleépítés jelentősen elmaradt a termelés visszaesésétől, ez jelentős termelékenység-csökkenéssel járt. Ez magyarázható politikai okokkal, a társadalmi berendezkedéssel, viszonyokkal. 1996-ban a részben állami tulajdonú vállalatokhoz tartozott a termelés 65, a létszám 57 százaléka. A privatizáció során a mamutvállalatokról leszakadó vállalkozások számának megtöbbszörződése ellenére a legtöbb iparágban a termelés koncentrációja indult meg. A nyolc legnagyobb cég súlya 1995-ben (1993-ban) az energiatermelésben 29,6% (24,6%), a kőolaj-feldolgozásban 69,0% (59,8%), vaskohászatban 57,0% (52,6%), fa és papíriparban 25,7% (12,8%) volt.

A legnagyobb probléma ugyanakkor a termelő alapok lerombolása, az újratermelés szinte teljes hiánya. Az állótőke-beruházások reálértéke 1990 óta az egyharmadára esett vissza, a gépgyártásban, könnyűiparban, építőiparban 1991 és 1995 között 92-95%-kal csökkent a beruházások reálértéke, az energiaszektorban 53%-kal. A külföldi tőke szerepe eltölpül az iparban, néhány szektor állótőke-beruházásaiban ugyanakkor jelentős szerepet játszik. (Deák - Farkas - Ludvig – Réthi, 2001)

A rendszerváltás gazdaságpolitikája – elkerülhetetlen vagy hibás lépések?

Vajon a nemzetközi versenyképtelenség, az elavult technikai színvonal, a torz szervezetek, a versenymentes környezet önmagában megkövetelte a sokkterápiát, az túlzott mértékű,

---

¹ Tanszéki munkatárs, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron

hibákkal tarkított volt-e, mely okok milyen mértékben játszottak közre a termelés visszaesésében, a struktúra eltorzulásában?

Az 1991. augusztusi puccs után nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió a végnapjait éli. Jelcin a Jegor Gajdar, Anatolij Csubajsz fémjelezte csapatot bízta meg, hogy készítsék el a piacgazdasági átmenet tervét. Akkoriban csak a lengyel példa és az IMF tanácsai álltak rendelkezésre, ám nem vették kellően figyelembe a gazdaság belső militarizáltságát, nagyobb nemzetközi elszigeteltségét, az erős monopolizáltságot, területi sokféleséget, a csúcstechnológiák meglétét és a jelentős szociális hálót. A nyugati monetarista tanok bűvöletében élő közgazdászok jó társra találtak az IMF-ben.

Az árak liberalizálása, az energiaárak világpiaci szinthez közelítése megnövelte a költségeket, a nagy profit reményében, a szabad árképzés lehetőségétől megrészegülve, a vállalatok pedig saját áraikat emelték az égbe. Felpörgött a hiperinfláció. A csökkenő kereslet, az importtermékek növekvő piaci hányada, a kaotikus viszonyok, a vállalatok fizetési nehézségei következtében előtérbe került a barter, a körbetartozások olyan szövevénye jött létre, amelytől még ma is nyög az orosz gazdaság. Az IMF recept azonban itt is a szokásos volt, restriktív pénzpolitika, a kiadások visszaszorítása (SLIP – stabilizáció, liberalizáció, privatizáció). Az árak emelkedése, átrendeződése közben szűkülő pénzkínálat szintén a barter elterjedését erősítette. A fogyasztói árindex 1992 végére több mint 26-szorosára nőtt.

Az iparvállalatok túladóztatása (az ipar a GDP harmadát, az adók felét adta) a vállalatok egy részét a fekete-, illetve szürkegazdaságba száműzte. Virágzani kezdtek a különböző „túlélési stratégiák”, az adóeltitkolás, virtuális foglalkoztatás. Az export alul-, az import felülszámlázása a tőkemenekítés és adócsökkentés eszköze lett. Az árak és bérek kusza megjelenítése létrehozott egy virtuális gazdaságot. Az állam eközben a költségvetés hiányát az állampapírpiacra próbálta befoltozni, tőkét vonva el a reálszektor elől, és jelentősen megdrágítva a hiteleket.

Az iparpolitikai támogatások kezdeti visszafogása után szelektív támogatási rendszert próbáltak kialakítani, ám a forrásszűke a korrupciót segítette elő. Egy 1993. decemberi elnöki dekrétum lehetővé tette pénzügyi-ipari csoportok létrejöttét (amelyekre, mint orosz multinacionális vállalatokra szükség van az ország felemelkedéséhez), ám a vállalatok és az államapparátus összefonódása oly nagy mértékűvé vált, hogy egyes becslések szerint az úgynevezett speciális kapcsolatok kiépítése a profitok 30-50%-át vitte el. Az orosz multinacionális vállalatok létrejöttének egyik fő oka, a tőke- és kockázat-megosztáson túl, éppen a lobbyszerű kiaknázása volt. A privatizáció orosz folyamata is a korrupciót erősítette.

Ekkor jött az 1998-as válság.

A 2000-es évek

A válság után Moszkvának adósságrendezésre volt szüksége, ugyanis a dollárban kifejezett GDP értéke a várt 470-500 Mrd helyett csupán 149 Mrd-ot tett ki, a külföldi hitelek nagysága a GDP-hez képest jelentősen megnövekedett. Ráadásul a visszafizetési politika kedvezőtlen alakítása miatt a 2000-es évek elején hatalmas törlesztőrészleteket kellett volna állnia Oroszországnak. A politikai „zsarolás” itt is tetten érhető: A hol közeledő, hol távolodó álláspontok közepette köszöntött be a koszovói válság, amely az eltérő NATO és orosz álláspont közeledését, és hirtelen IMF-megegyezést hozott magával. Bár a nyilatkozatok másként szólnak, a politikai befolyás egyértelmű.

Aztán a nyugat is leckét kapott az orosz mindennapokból, mikor 1999. augusztus 9-én Jelcin a semmiből húzta elő az új miniszterelnököt, aki december 31-én utódja lett az elnöki székben.

Az orosz gazdaság, köszönhetően a növekvő olajárnak, lendületbe jött. Putyin elnök új célja, hogy tíz év alatt megduplázza az orosz GDP-t, ehhez persze komoly reformokat is végre kell hajtani. A gazdaság liberalizálása a WTO-tagság elnyerésének is feltétele, a pénzügyi rendszer megszilárdítása, a direkt állami támogatások megkurtítása, nemcsak a WTO-csatlakozás szempontjából szükséges, hanem az orosz gazdaságot is stabilabbá teszi. A WTO-tagság ezen túl is gazdasági haszonnal kecsegtet.

2. táblázat: Oroszország gazdasági mutatói (1999-2004)

	1999	2000	2001	2002	2004
GDP értéke folyó áron <i>mrd Usd</i>	193,2	251,1	308,0	344,9	582,3
GDP növ. változatlan áron %	3,5	8,3	5,0	4,3	7,1
1 főre jutó GDP változatlan áron <i>Usd/fő</i>	1321,0	1725,0	2127,0	2379,0	4030,0
Infláció %	36,5	20,2	18,6	15,1	11,5
Munkanélküliségi ráta %	12,6	10,5	9,0	7,6	8,3
Az export értéke <i>mrd Usd</i>	71,8	103,0	100,7	106,9	181,5
Az import értéke <i>mrd Usd</i>	30,2	33,9	41,2	60,5	75,6
Folyó fizetési mérleg egyenlege <i>mrd Usd</i>	-1,9	7,1	8,9	n.a.	n.a.
Költségvetés egyenlege a GDP%-ban %	-1,0	2,8	2,9	0,5	4,0
Közv. külföldi tőkebefektetések <i>mrd Usd</i>	1,6	4,5	4,0	4,0	9,42

Forrás: <http://www.kulugyminiszterium.hu>

Az orosz külpolitika és az olaj

Oroszország ugyanakkor nem szeretné feladni szuperhatalmi szerepét, bár gazdasági tekintetben messze lemaradt. Az országot a különböző gazdasági kényszerek egyre kevésbé kötik, devizatartalékai ugrásszerűen megugrottak az elmúlt években, így szabadabban alakíthatja politikáját. De milyen eszközök vannak az ország kezében? A megörökölt ENSZ-vétő komoly fegyver, de a világszervezet nem túl rugalmas, így másra is szükség van. A hidegháborús ellenállás megszűntével az atomarzenál már nem alkalmas külpolitikai eszközként, így más lehetőséget kellett keresni.

Fenyegetés pedig akad bőven. A FÁK államok egyre inkább távolodnak a regionális hatalmi pozíciót óhajtó Moszkvától, a grúz és ukrán forradalom további exportja azonban sikertelen volt, Belarusz, Azerbajdzsán, Kazahsztán, vagy Üzbegisztán hatalmi struktúrájának megdöntése nem sikerült. Belarusz ugyanakkor távolodott Moszkvától is, az unió terve mára lekerült a napirendről. Az „isztán” országok USA-hoz való közeledése – USA támaszpont létesítése például – szintén veszélyforrás orosz szemmel. A hihetetlen tempóban növekvő Kína pedig ott van a „szomszédban”, milliányi kínaival az elnéptelenedő orosz távol-kelet mellett. Ebben a helyzetben az orosz diplomácia új eszköz után nézett: megfogta az olaj-, illetve gázcsapot.

Oroszország a világ második legnagyobb kőolaj-exportőre és tisztában van ennek jelentőségével. Bár manapság gyakran hallani a megújuló energiaforrások használatáról, a fosszilis tüzelőanyagokról történő teljes átállás csak a nagyon távoli jövőben lehetséges. A vízenergia kiaknázása átrendezi a környezetet, és teljes kiaknázása esetén is kb. 3 TW energiát nyerhetnénk belőle, míg a mai összes energiafelhasználás 14 TW-ra tehető. A napenergiában komoly tartalék rejlik, kb. 1000 TW-nyi aknázható ki a becslések szerint, ugyanakkor ez az energia egyenlőtlenül éri a Földet, tárolása pedig nem megoldott. Ráadásul ko-

moly területeket (az országunk számára ma szükséges energia biztosításához kb. 100 km²-t) kellene lefedni. A szélerőművek zajosak, veszélyt jelentenek a madarakra, és a közepes szélerősségű helyeken alkalmazhatók leginkább, a benne rejlő potenciál becslések szerint 10 TW. A biomassza is csak kiegészítő megoldás lehet. Ugyanannyi energiát a növények közül a cukornádból lehet legkisebb területen „termeszteni”, de egy 1000 MW-os átlagos hőerőmű teljesítményének eléréséhez így is 1300 km² kell felhasználni. Az atomenergia pedig a benne rejlő hatalmas kockázat miatt nem tökéletes választás. Azaz a kőolaj és a földgáz még sokáig velünk marad.

Ráadásul a világ kőolaj tartalékainak zöme olyan országokban található, melyek kevésbé megbízhatóak, persze az olajbevételek töltik fel a kincstárukat, így a szállítás viszonylag garantált. Az olajiparba történő befektetés komoly tőke- és időigényt feltételez, így a világban a becsült 40 évnnyi olajkészlet jóval nagyobb is lehet, a ma még drágán kitermelhető készletek, az olajmezőkön maradó jelentős mennyiség, az alternatív lehetőségek, olajpala, olajhomok után is lehet nyúlni (ráadásul Irakban az 1970-es évek óta nem végeztek komolyabb feltárást, Oroszország kelet-szibériai részén sem tudni pontosan, mennyi olajat rejt a föld mélye), de ez persze költségnövelő, így az olcsó olaj korszakának feltételezhetően vége, egyre jelentősebb lesz, hogy a GDP-t mekkora fajlagos energiafelhasználással termeli meg egy ország. A mai struktúrák is csak nehezen változtathatók, 2010-re ígérik a Nabucco projekt befejezését, mely Törökország felől „csövezné” be Európát, az orosz-kínai csövezeték építése pedig 2020-ra fejeződik be. Németország a Balti-tenger alatt létesít közvetlen orosz kapcsolatot, és építkeznek a Kaszpi-tengernél is, a cél Oroszország, és lehetőleg Irán megkerülése. Az olaj árát felfelé hajtja Kína szomszaga, és bebizonyosodott, hogy ma már az elmúlt évtizedben elhanyagolt finomítói kapacitás is elérte maximumát, egy-egy finomító kiesése nagyobb áremelkedést okozhat (Katrina hurrikán – USA 2005).

Putyin először az országban fogta szorosabbra a gyeplőt. A média döntő többsége már kormány közeli, a hírek kozmetikáztak. A 89 régió eddig választott vezetőjét, ma már az elnök nevezi ki. Végül pedig az energetikai szektort vonták állami kézbe – lásd pl. Jukosz ügy (vezetője Hodorkovszkij nyíltan Putyin ellen szegült, és politikai riválissá kívánt lépni, illetve a nyugati mintára átalakított, átlátható cég részbeni külföldi privatizációját tervezték). Az első számú állami vállalat, a Gazprom, mely bevételeinek nagyobb részét még mindig a gázszektorban termeli ki, nekiállt az olajipar bekebelezésének is, miközben működése még a korábbi állami vállalatnak megfelelő, átláthatatlan, nem hatékony.

Földgáz terén Oroszországnak vannak a legnagyobb tartalékai, így Európa számára kényszerűség az egyre jelentősebb orosz kapcsolat, bár a 2005. év végén történt orosz-ukrán (Oroszország 230 dollárra akarta emelni a lejáró szerződésben még 50 dolláros árat) gázvita rámutatott, hogy szükség van, ha mégoly költséges is, a diverzifikációra, mondjuk az Észak-Afrika felé történő nyitásra. Az orosz gázár már eddig is elég politikafüggő volt. Belarusz 50 dollárt fizet 1000 m³-ért, ellene már tavaly bevetette Moszkva a gázarat, így szereve meg az országon átfutó tranzitvezeték feletti ellenőrzést (a vezetékhalózat kiépítése horribilis pénzbe kerül, bővítése lassú, így birtoklása hosszabb távon még a kitermelésnél is jövedelmezőbb lehet). Grúzia 110 dollárért jut a gázhoz, Ukrajna 50 dollárt fizetett (2006-tól 95-öt). Az ukránok még a Szovjetunió idejéből maradt energiafaló nehézipart örökölték, és sokak szerint Moszkva így akarta büntetni a Nyugat felé forduló országot. Magyarország 230 dollárt ad 1000 m³ gázért, Litvánia 150 dollárért jut hozzá. A Balti államok és Finnország gázfelhasználását ráadásul 100%-ban orosz importból fedezik.

Oroszország tehát nyíltan bizonyította, hogy külpolitikai céljainak elérésért hozzá mer nyúlni a gázcsapokhoz is, az ellátás biztosítása pedig a fosszilis energiafordozókban szegény Európa gazdaságának alapja. Európa számára a kiút a diverzifikálásban rejlik, USA

mintára – az Egyesült Államok kínosan ügyel rá, hogy egyre jelentősebb kőolaj behozatalát a lehető legtöbb régióból szerezzék be (Szaúd-Arábia, Nigéria, Mexikó, Venezuela) – több alternatív forrás bekötésével. Ez idő- és költségigényes, orosz szempontból viszont a fenyegetettség jár, hogy a jelenleg zömmel rajta át futó kőolajvezetékeknek alternatívái lesznek, ezzel nemcsak jelentős tranzitbevételről esik el, hanem pl. az olajban gazdag Kaszpi-tenger menti régió is jobban függetlenül lehet az orosz akaratától. Nem véletlen tehát, hogy Oroszország a vezetékhalózatot is saját kezében kívánja tudni, ráadásul az európai alternatívák többsége is az orosz gáz különböző útvonalakon történő behozatalát szolgálja – Észak-Afrikában hosszú távon nincs túl sok tartalék, a második legnagyobb földgázkészlettel pedig Irán rendelkezik.

Rövidtávon tehát hatékony eszköz lehet az olaj- és gázcsappal operálni, de Oroszország jelenleg ugyanannyira rászorul az értékesítésre, mint a vevők az energiahordozókra, így hosszabb távon rosszabb helyzetbe hozhatja saját magát, mind világpolitikai, mind regionális szerepkörét illetően (főleg azután, hogy a dél-amerikai változások, a baloldal felerősödése, és az öböl menti instabilitás, az USA figyelmét is Oroszországra irányította – ambíciózus tervek szerint az évtized végére már az amerikai olajimport 13 százaléka származik orosz forrásból). Az ukrán gázárva is inkább csak próbálkozás volt orosz részről, hatásmérés, illetve kísérlet az Ukrajnán átfutó vezetékhalózat feletti ellenőrzés megszerzésére.

Az erőforrásszegény Európa számára tehát a megújuló erőforrások elterjesztése lehet az orosz függés alternatívája, a fosszilis energiahordozók beszerzésének diverzifikációja középtávon fontos feladat, de a nyersanyagkészletek és a politikailag instabil kapcsolatok az orosz szállításokat kulcsfontosságúvá teszik. Ezzel azonban Oroszország is tisztában van, ezért lényeges, hogy az uniós energiapolitika nagyobb szerephez jusson. Nem elég, ha pl. a németek vagy a britek megakadályozzák, hogy a Gazprom tulajdonhoz jusson energiaszektorukban, közös uniós stratégiára van szükség, hogy Európa hosszú távú energiaellátása megfelelő legyen. És tényként kell kezelni, hogy ebben egy egyre kevésbé vezethető Oroszország lesz a fő stratégiai partner.

Irodalomjegyzék

Deák András- Farkas Péter- Ludvig Zsuzsa- Réthi Sándor (2001): Oroszország a világgazdaságban- válság előtt és után, Aula

Ludvig Zsuzsa (1999): Az orosz gazdaság egy éve, MTA VKI, Kihívások 124. sz.

Popov, V. (1999): „Internationalization of the Russian Economy: What Went Wrong”,

Samuel P. Huntington (1996): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Kiadó, Budapest

Sz. Bíró Zoltán (2002): Oroszország 2002 őszén, Népszabadság, 2002. november 9.

Weiner Csaba (2004): Oroszország Gazdasága a XXI. század elején Függőség, MTA VKI, Kihívások 174. sz.

<http://www.imf.org> ;<http://www.hvg.hu>; <http://www.fn.hu>; <http://www.ksh.hu>;

<http://www.kulugyminiszterium.hu>; <http://www.mid.ru>; <http://www.cia.gov>;

<http://www.gazprom.com>; <http://www.opec.org>

Csiszár Miklós¹

A KÜLÖNLEGES (SZABAD) GAZDASÁGI ÖVEZETEK (K(SZ)GÖ)² KIALAKÍTÁSÁNAK MAGYARORSZÁGI SAJÁTOS SÁGAI ÉS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

In external economy (i.e. foreign trading) there are several regional-economic management models worldwide. Among the various complex forms, there is a type of an economic model which is known as a special economic zone. In Hungary, the National Territorial Developmental Concept recognizes eleven special economic zones. A special economic zone is a particular means of territorial/regional development which is implemented in those cases when the problems of the area cannot be managed otherwise. The first part of this study discusses the brief history of the formation of special economic zones, and introduces their characteristics and objectives. The second part of the study provides a detailed discussion of the specific characteristics of these zones.

Bevezetés

Az utóbbi negyedszázad folyamán a világgazdaságban egyre jobban előtérbe kerülnek az olyan gazdaságpolitikai intézkedések, amelyek bizonyos tevékenységet felszabadítanak a kibontakozás természetes útját korlátok közé szorító, a nemzetközi munkamegosztás egészséges fejlődését akadályozó adminisztratív kötöttségek alól.

Lényeges, hogy a létesítő ország az övezetet az ipari termelőüzemek alapításához, működtetéséhez szükséges minden termelő és kommunális jellegű infrastruktúrával ellássa, az oda beruházni, illetve ott termelni szándékozó vállalkozókat a lehető legnagyobb mértékben mentesítse a hatékony termelést gátló adminisztratív kötöttségek alól, illetve a feldolgozóipari termelés gazdaságosságát elősegítendő vámmentesen engedje bevinni mind a termelő berendezéseket, mind a gyártáshoz szükséges inputokat stb. Fontos az anyaország mint piac, és az exportpiacok közötti helyes arány meghatározása, mely mind a külföldi befektető, mind az anyaország gazdasága számára a lehető legnagyobb előnyöket biztosítja.

Természetesen igaz az, hogy a vállalkozások állandó versenyben vannak egymással az inputok és az outputok egyes piacain, de ez nem zárja ki együttműködésüket. Példaként a szakemberek az említik, hogy a vertikális munkamegosztás esetében az egyik cég outputja a másik cég inputja lehet, tehát létrejött a verseny és a kooperáció kombinációja.

Ma már a világkereskedelem értékének több mint egytizedét teszi ki, és egyre gyorsabban nő a szabad övezetek különböző változataiból exportra kerülő áruk értéke, a szokásos kötöttségek alól felszabadított tevékenységek köre a gazdasági élet szinte valamennyi területén bővülőben van. Így pl. a bankszférában, a biztosítási businessben, a közlekedés és szállítás terén, sőt még ide sorolhatjuk a pénzköltést „elősegítő” játékkaszinó-városok fel-, ill. újravirágztatását is. Napjainkban összesen több mint 2000 szabad övezet működik.

A tanulmányban röviden bemutatjuk a vállalkozási övezetek magyarországi kialakulásának történetét, sajátosságait, feladatait, s kialakításának módszereit. A tanulmány következő

---

¹ Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Miskolc

² A különleges (szabad) gazdasági övezetek -vállalkozási övezettként, különleges gazdasági övezettként, szabad gazdasági övezettként, franko övezettként, és más hasonló elnevezésekként szerepel a szakirodalomban. Ezért a cikk megírásakor nem ragaszkodtam meredeken csak egy definícióhoz. Példaként említhető, hogy Magyarországon ezen gazdasági képződmények vállalkozási övezetek elnevezést kaptak.

részében pedig bemutatásra kerülnek azon specifikus jellemzők, melyekkel ezen vállalkozói övezetek rendelkeznek Magyarországon és világ többi országaiban.

A vállalkozási övezetek magyarországi kialakulásának története

A külgazdasági tevékenység gyakorlatában világszerte többféle területi - gazdasági irányítási modell létezik. A vállalkozási övezet megvalósítása először a 80-as évek második felében vetődött fel Magyarországon. Lényege úgy fogalmazható meg, hogy különleges (egyedi) gazdasági feltételrendszer lokális megvalósításával - a várakozások szerint - ugrásszerűen fokozható a gazdasági, szolgáltatási, szállítási és exportteljesítmény Magyarország nyugati és keleti határzónájában, építkezve a meglévő jelentős szállítási kapacitásokra, kereskedelmi és termelő tevékenységekre (Dr. Csuha V. Imre, 2002).

Magyarországon az Országos Területfejlesztési Konceptió tizenegy vállalkozási övezetet nevesít. A kijelölt térségek a következők:

- Záhony és térsége,
- Ózd-Putnok-Észak-Heves,
- Zemplén,
- Barcs és térsége,
- Bihar,
- Mohács és térsége,
- Salgótarján-Bátonyterenye térsége,
- Makó és térsége.
- Kunmadaras,
- Békéscsaba-Gyula
- és Lenti térség.

A vállalkozási övezet egy speciális eszköze a területfejlesztésnek, amit leginkább akkor vesznek igénybe, ha már más eszközökkel nem lehet egy térség problémáin segíteni. Az övezet létrehozásának lényege az, hogy a versenysemlegesség elvének feladásával a kormányzat meghatározott időre gazdasági előnyöket biztosítson az adott térségben.[2], [3].

Minden egyes ország vagy egy külön vett régió, amikor létrehozza a K(sz)GÖ-et maga szabja meg a kedvezményeket. Így, ahogy azt a gyakorlatban is láthatjuk, a K(sz)GÖ-ben megállapított kedvezményrendszer minden esetben elég egyedi és kapcsolódik az övezet területén megvalósítandó programokhoz és projektekhez. Viszont a közgazdasági irodalomban a kedvezmények 4 fő csoportját szokták kiemelni:

- Fiskális kedvezmények, amelyek ösztönzik a vállalkozás bizonyos fajtáinak a fejlődését. Ezeket a jövedelemadóval, a bevételre és vagyonra kivetett adókkal valamint az adótarifák nagyságával kapcsolatosan alkalmazzák. Ebbe a szférába tartoznak a vállalkozók ideglenes vagy állandó adómentességének kérdései.
- Pénzügyi kedvezmények, ami a földhasználat, az üzemi helyiségek, infrastruktúra objektumainak valamint kommunális szolgáltatásokra kiszabott alacsony árak illetve bérleti díjak formájában jelentkeznek. A pénzügyi kedvezmények magukba foglalják még az állami háztartás eszközeiből származó, valamint a kedvezményes állami hitelek formájában megadott többféle támogatást.
- Adminisztratív kedvezményeket általában a K(sz)GÖ közigazgatási szervei azzal a céllal állapítják meg, hogy megkönnyítsék a vállalat bejegyzését, a külföldi állampolgárok be- és kiutazását, valamint különböző szolgáltatások nyújtását. Az adminisztratív ügyek egyszerűsítése mindig pozitív reakciót vált ki a befektetőkben, néha pedig döntő szerepet játszik az övezetbe való külföldi tőke bevonásában.
- Külgazdasági kedvezmények. Ezek általában a külgazdasági ügyletek egyszerűsített rendjével állnak kapcsolatban valamint az export - import illeték csökkentésé-

vel vagy visszavonásával. [6], [9], [10].

Az összes felsorolt kedvezmény, ahogy a világgyakorlat is mutatja, bármilyen kombinációban alkalmazható, de még sem mindig játszik a külföldi befektetések bevonásában a döntő ösztönző szerepet. Magyarországon is ezen kedvezmények kombinációit alkalmazzák.

Módszertan, eszköztár a vállalalkozási övezetekben

Alapcélként leszögezendő, hogy a vállalalkozási övezet nem egy lehatárolt sziget az országban, vagy a régióban gazdasági értelemben sem. Helytelen törekvés lenne az, hogy az övezeten belüli kapcsolatok miatt az övezeten kívüli, külső gazdasági szálak erősödését nem segítenék. Ellenkezőleg: az övezeti státus időszakában a belső kapcsolatrendszer hálójának kiépítése mellett a külső kapcsolatok újraépítésére és a megerősítésére kell felhasználni.

A fentebb említettek szerint világossá válik, hogy nincs egy olyan séma, amely segítségével száz százalékra biztosítva lenne egy olyan "recept" melynek segítségével kialakítható egy hatékony vállalalkozási övezet. De vannak olyan jellegzetességek úgy Magyarországon, mint külföldön is, amelyek nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ezek (valószínű nem teljes körű) táblázatba való összefoglalása a következő: (Tóth, 1998).

JELLEMZŐK	JELLEMZŐK LEÍRÁSA
<u>TELEPÜLÉSEK</u>	•kisvárosi és falusi térségek
<u>VÁLLALKOZÁSOK</u>	•szakmai-, termelési-, értékesítési hálózatokba szerveződés •a régiók közötti erős szakmai - szektorális kapcsolatok •a régiók közötti erős kooperációk kialakulása •rugalmas termelési szerkezet (technológia) amely az innovációk gyors befogadására képessé tesz •közös szolgáltatások szervezése •magas vállalalkozási aktivitás •jó munkaadói - alkalmazotti kapcsolat
<u>MUNKAERŐ</u>	•az övezeten belül rugalmas munkahely és munkakör változtatás •magas szintű hagyományos szakértelem •folyamatos továbbképzés •részmunkaidős foglalkoztatás elterjedése •szorgalom, munkaszeretet és hivatástudat •megfelelően ösztönző (magas) bérszínvonal és juttatások
<u>INFRASTRUKTÚRA</u>	•jó színvonalú közlekedési infrastruktúra •magas színvonalú kommunális infrastruktúra •teljes körű logisztikai szolgáltatás
<u>ÖNKORMÁNYZATOK</u>	•döntési önállóság gazdasági kérdésekben •együttműködés széles skálája a vállalkozókkal, azok működésnek segítése •szakszerű, gyors és korrekt ügyintézés •részvétel a közös szolgáltatások nyújtásában
<u>KULTÚRA</u>	•erős helyi társadalmi kapcsolatok •helyi hagyományok, ünnepek, rendezvények •széles (erős) középosztály, kicsi társadalmi különbségek •intenzív civil szervezeti élet
<u>OKTATÁS</u>	•magas színvonalú alap- és középfokú oktatás •szakemberképzésben a vállalkozások és az oktatási intézmények szoros együttműködése •a felsőfokú tanintézetekkel és kutatóhelyekkel kialakított szoros továbbképzési és kutatási együttműködés

Forrás: Tóth Lajos: Néhány gondolat a vállalalkozási övezetekről és az ipari parkokról, Konferencia anyag, Zempléni Vállalkozási Napok 1998. április 24-26, Sátoraljaújhely,

A különleges (szabad) gazdasági övezetek fejlesztési stratégiája

A kedvező beruházási légkör megteremtéséhez a különleges (szabad) gazdasági övezetben szükséges:

- 1) Biztosítani egy hosszú távú és stabil jellegű gazdasági politikát.
- 2) Liberalizálni a tőke és áru szabad áramlásának feltételeit.
- 3) Biztosítani olyan termelési és kereskedelmi feltételeket, melyek összhangban vannak a világszabványokkal, valamint a tulajdonjog védelmét biztos jogi garanciákra és alapokra helyezik.
- 4) Hatékony együttműködés kialakítása az állami hatósági szervek, helyi és regionális önkormányzat valamint az övezet vezetősége között, amely kölcsönös édekeltségen alapszik a magas általános gazdasági eredmények elérése céljából.

A különleges (szabad) gazdasági övezetek kialakításának folyamatában szükséges betartani a konceptuális megoldások egységét, ami a következőkben nyilvánul meg:

- Beállítottság egy olyan hatékony gazdálkodási rend (mód) elérésére, melynél minden egyes gazdálkodási alany komoly eredményeket ér el és egészében egy pozitív népgazdasági hatás alakul ki.
- A különleges (szabad) gazdasági övezetek rugalmas és dinamikus irányítása, ami lehetővé teszi a piaci konjunktúra és külső gazdasági környezet változásaira történő gyors és megfelelő reagálást.
- A különleges (szabad) gazdasági övezet összes, az övezet létrehozásában és működtetésében résztvevő érdekeinek egyensúlyba tartása.
- A különleges (szabad) gazdasági övezetek megközelítésének, forma és modelltervezésének sokoldalúsága (alternatívája).
- Térségbeli és működési továbbfejlesztési perspektívák.
- Összhang a különleges szabad gazdasági övezetek prioritást élvező irányai és a térség és állam prioritást élvező fejlődési irányzatok között.
- A nemzeti biztonsági követelmények figyelembe vétele.

A különleges (szabad) gazdasági övezetek kialakításának bizonyos elhelyezési tényezők figyelembe vételével kell véghez mennie, és pedig:

- A különleges szabad gazdasági övezet elhelyezkedése a kitűzött célok eléréséhez kedvezőknek kell lenniük a külső és belső lehetőségek szempontjából.
- Elégséges erőforrás bázis adottsága (természeti és klimatikus feltételek, nyersanyagok, földkincsek, munkaerő, tudományos és termelési potenciál, stb.).
- Termelői bázisok és szociális infrastruktúra megléte (létező vagy a különleges szabad gazdasági övezet létrehozásával épül ki) a nemzetközi szabványoknak megfelelően.
- Fejlett kommunikációs rendszer, különösen telekommunikációs eszközök, fejlett közlekedési hálózat.
- Nem állnak fenn (vagy a különleges (szabad) gazdasági övezetek alapító okirataiban figyelembe veszik) az ökológiai korlátozásokat, tilalmakat, azok létrehozásánál a fennálló vagy előrelátható környezeti ártalmak hatásának figyelembevételével. (Csiszárík, 2006)

Összefoglalás

A felsorolt általános tényezőkön kívül, az összes területi - gazdasági képződmények esetében figyelembe kell venni azon jellegzetes feltételeket, melyek jellemzőek a különleges (szabad) gazdasági övezetek egyes típusaira.

Ezek a tényezők a különleges (szabad) gazdasági övezetek célirányú és funkcionális irányzataitól, az övezeten kívüli gazdasági kapcsolataiktól, a nemzeti és világgazdasági integrációjuk szintjétől, valamint a termelési és egyéb meglévő objektumok rendszerének elhelyezésétől függenek. Továbbá, szükséges figyelembe venni a helyi hatalmi szervek, a regionális önkormányzatok és a lakosság érdekeltségének mértékét az adott területen történő különleges szabad gazdasági övezet létrehozásánál.

A különleges (szabad) gazdasági övezetek hatékony működésének fontos előfeltétele az övezet fejlesztésének kidolgozott konkrét programja, mely kijelöli a célokat, szakaszokat, feladatokat, a megfelelő pénzügyi - gazdasági infrastruktúra (banki, biztosítási, beruházási és egyebek) azok határidejét, nagyságrendjét és a beruházási forrásokat irányozza elő.

Figyelembe véve a jelenlegi gazdasági helyzetet, valamint a meglévő természeti és termelési kapcsolatokat, a magyarországi képzett munkaerő tartalékainak hatékony felhasználásának szükségességét, célszerű a szabad gazdasági övezetek kiterjedt rendszerét létrehozni, annak különböző funkcionális típusait felhasználni, melyekben a külkereskedelmi komplex termelési és tudományos – technikai irányzatok dominálnak.

A nyitottság és elhelyezési hely szerint integrációs különleges szabad gazdasági övezeteket különböztetnek meg, (melyek tevékenysége szoros együttműködésben valósul meg az ország övezeten kívüli gazdaságával), valamint anklav különleges szabad gazdasági övezetek (melyek tevékenysége a külső piaci gazdasági kapcsolatokra orientált), külső különleges szabad gazdasági övezetek (melyeket az ország határain helyeznek el,) valamint belső különleges szabad gazdasági övezetek (melyek az ország belső körzeteiben alakulnak).

Magyarországon célszerű támogatni a különböző szakosodású tudományos- technikai központok, technikai parkok és inkubátorok létesítését, melyek még a jelentéktelen méretű projektek és a kutatási problémák szűk ágazati korlátozása esetén is elősegítik a tudományos – technikai potenciál fejlesztését, valamint a beruházások realizálását a termelői ágazatban.

Perspektivikus és gazdaságilag célszerű több profilú szakosított komplex termelői övezet létrehozása, többek között, export termelői övezeteket a meglévő bázis alapján, támogatva őket nemzeti és külföldi befektetésekkel. Ez elősegíti a régiók és az ország export potenciáljának fejlesztését, valamint a lakosság foglalkoztatási problémájának megoldását.

Felhasznált irodalom

Cihan T.V.-Paholko P.V. (2004) „*Posztrojenije rejtinga effektivnosztyi dejatyelnosztyi SZEZ i TPR v Ukraine*”. Teorija i praktika upravljenija, N11

Csiszárik Miklós (2006): „A különleges (szabad) gazdasági övezetek létrehozásának megvalósíthatósági modellje”. In: *microCAD' 2006. konferencia, „Vállalati versenyképesség a XXI. században” szekció, Miskolci Egyetem, Miskolc, 2006. március 16-17., pp. 31-37.*

Dr. Dankó László - Csiszárik Miklós (1998): „*Különleges gazdasági övezetek Magyarországon*”. In: *microCAD'98, Miskolci Egyetem, 1998 pp. 25-32.*

Dr. Dankó László (2000): *Az európai integrációról vállalkozóknak. Zempléni Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Sátoraljaújhely.*

Kovács Teréz (2003): *Vidékfejlesztési politika. Dialógus Campus Kiadó, Budapest-Pécs.*

Makogon J.V-Ljasenko V.I.-Kravcsenko A.V. (2004): Regionalnije ekonomicseszkije szvjazi i szvobodnije ekonomicseszkije zoni. Alfa Pressz, Doneck.

Paláncsi Tibor (1999): Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó

Probáld Ferenc (1998): Európa regionális földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Szivacsenko I.J.-Kuharszka N.O.-Levickij M.A. (2002): Viljni ekonomicsni zoni. Dakor-Alerta, Kijev.

Шеховцов А., М. Шестакова, А. Громова (2000) „Свободные экономические зоны: мировой опыт и перспективы в России”. Вопр. экономики, N10

www.chinaunique.com/business/sez.htm (2006. 04.19.)

www.en.wikipedia.org/wiki/Shenzhen (2006.04.15.)

www.europe.eu.int (2006.03.13.)

www.jogiforum.hu/hirek (2005.12.20.)

www.magyorország.hu (2005.12.10.)

www.ogrsez.uzhgorod.ua (2006.04.24.)

www.onkorkep.hu (2006.04.28.)

www.rfh-rt.hu (2006.03.21.)

Isépy Tamás¹

PÉNZÜGYI STRUKTÚRA ÉS PROCIKLIKUSSÁG

When examining financial superstructures, we can differentiate between two basic types: bank-based and market-based structures. In a bank-based financial structure, the banks have an intermediary role, collecting deposits and providing loans primarily to the corporate sector. In a market based system due to the highly-developed securities market, businesses give preference to corporate bond or equity issues to resources acquired from banks. Most publication leap to the conclusion that, no close connection can be pointed out between the dominance of any type and the success of the economy. Comparing the growth performance in the USA and the euro area there is evidence of increasing disparities. In my study I focus on the importance of the different financial structures. Since USA is market based and the majority of the euro zone countries are bank-based, there is a relevant research aspect, whether the higher procyclicality of banking sector was one of the issue of lower GDP growth rate in the euro area.

Az eurózóna és az USA GDP növekedési adatait összehasonlítva tartós eltérés tapasztalható. Az irodalomban az az uralkodó nézet, hogy a pénzügyi struktúra összetétele nincs hatással a hosszú távú egy főre jutó reál GDP növekedésére. Másfelől azonban az USA és az euró régiót jelenleg alkotó tagországok átlagos éves reál GDP növekedése szignifikánsan különbözik egymástól az elmúlt időszakban. A legtöbb publikáció e jelenség magyarázatának a korösszetétel, a munkaerő kihasználtság és a munka produktivitás relatív változását tekinti. Tanulmányomban a különböző pénzügyi struktúrák fontosságára fókuszálok. Tekintettel arra, hogy az USA piaci alapú, míg az Európai Unió országok többsége banki alapú, ezért fontosnak tartom annak megvizsgálását, hogy a bankrendszer nagyobb prociklicitásának egyik oka-e az alacsonyabb GDP növekedési ráta az euró zónában.

A pénzügyi szuperstruktúrák vizsgálatokor két alapvető típust különböztethetünk meg: a banki alapú és a piaci alapú struktúrákat. A Basel II. markáns kritikája, hogy az új szabályozás elsősorban a hitelkockázatok tőkekövetelményeinek meghatározásánál konjunktúra esetén kisebb-, míg dekonjunktúra esetén nagyobb tőkekövetelmény hozzárendelését teszi lehetővé az egyes pozíciókhoz felerősítve ezzel a bankrendszer eredendő prociklikusságát. A banki alapú rendszerben kiemelt jelentőségű, hogy a bankok betéteket gyűjtenek és közvetítenek elsősorban a vállalati szektorhoz. A piaci alapú struktúrákban a fejlett tőzsdék szerepe a meghatározó, a piaci szereplők előnyben részesítik a részvény- és kötvénykibocsátásokat a banki hitelekkel szemben.

A pénzügyi rendszerek (pénzügyi piacok és közvetítők) elsődleges funkciója a források eljuttatása a megtakarítóktól azon pénzügyi szereplőkhöz, akik produktív beruházási lehetőségekkel rendelkeznek. Az alapvető funkció három részfunkcióra osztható: a megtakarítások mobilizálására, az információk megszerzésére és a kockázatkezelésre. E funkciók teljesítésével a pénzügyi rendszerek növelik a reálberuházások mennyiségét és minőségét egyaránt és általuk a jólétet. A pénzügyi rendszerek a gazdasági növekedésre három csatornán keresztül fejthetik ki hatásukat. Először, a pénzügyi szolgáltatások jutaléka a kis piaci szereplők megtakarításának mobilizálására sarkall. A pénzügyi rendszer a hatékonyság növekedésén keresztül – nagyobb összegű megtakarítás allokálható a vállalkozásokhoz – tőke és termelékenység növekedést érhet el. A vállalatok likviditási kockázatának csök-

---

¹ Egyetemi tanársegéd, Budapesti Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest

kontéval hozzájárul a gazdasági növekedéshez. Másodsor, a hitelezők jobb elemzési és monitoring tevékenysége a források hatékonyabb elosztásához vezet. Harmadsor, a kockázatmegosztás tökéletesítése a megtakarítási ráta növekedésén keresztül innovatív projektek megvalósítását segíti elő.

A pénzügyi rendszer fejlettségi szintje a jövőbeni gazdasági növekedést jól előrejelző változó. A növekedélméletek fő árama szerint a gazdasági növekedést befolyásoló faktorok a reálgazdaságban keresendők. A gazdasági növekedés 4 fő hajtóereje: az emberi erőforrások, természeti erőforrások, tőkefelhalmozás, technológia.

Az utóbbi években jelentős mértékben megnőtt a pénzügyi struktúra és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat feltárását célzó tanulmányok száma. A kutatások fő csapása egyrészt a pénzügyi szektor fejlettségének (mélységének) és a gazdasági növekedés közötti viszony szorosságának és stabilitásának vizsgálatára, másrészt pedig a dominánsan banki és piaci alapú struktúrák összehasonlító elemzésére terjedt ki.

A legtöbb publikáció arra a következtetésre jut (pl. Alsi Demirguc-Kunt és Ross Levine), hogy a pénzügyi rendszer fejlettségi fokozata erős hatással van a közgazdasági eredményre, de egyik vagy másik típus dominanciája kisebb jelentőségű, mivel nem mutatható ki szoros kapcsolat a banki- vagy a piaci alapú struktúra és a gazdaság sikeressége között.

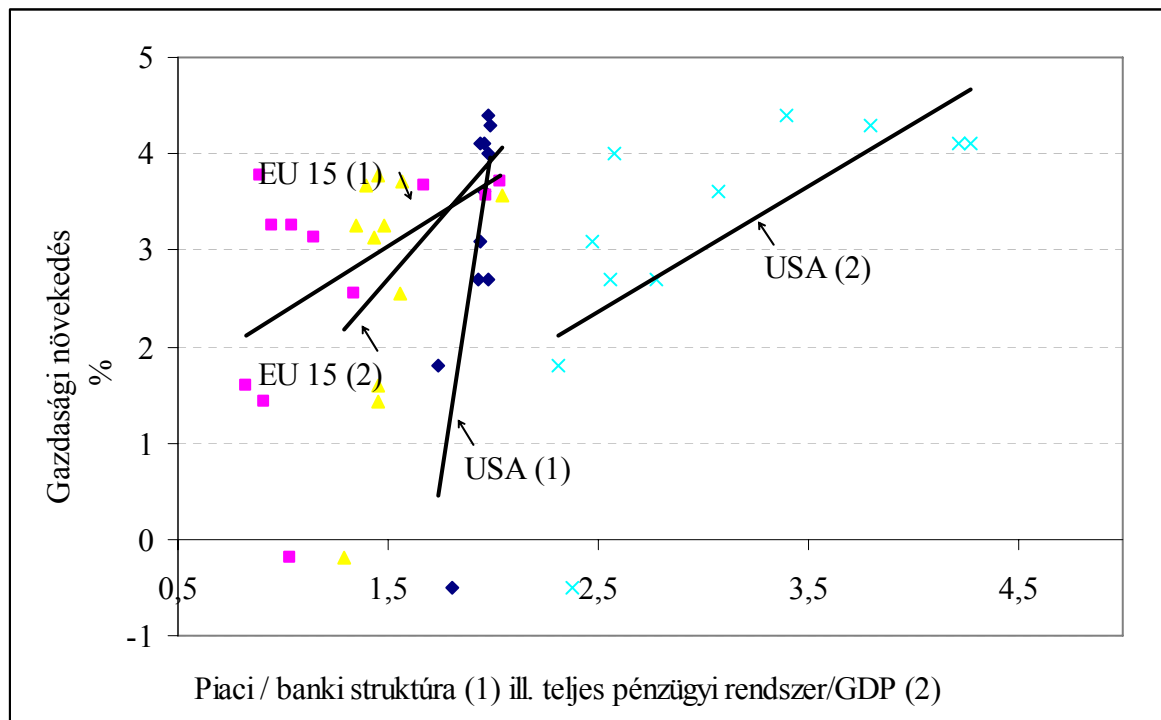
A legújabb – elsősorban ökonometriai módszereken alapuló – kutatások arra a következtetésre jutnak, hogy a finanszírozás és a gazdasági növekedés közötti összefüggés korántsem olyan stabil és országonként, - csoportonként jelentősen eltérhet. Rousseau és Wachtel (2005) arra a következtetésre jut, hogy a 3000 és a 12000 USD közötti egy főre jutó GDP-jű országoknál a pénzügyi rendszer fejlettségének emelkedése növeli a gazdasági növekedést, míg a fejlett országoknál nem mutattak ki pozitív kapcsolatot, a fejlődő országokban a finanszírozás-növekedés kapcsolat pozitív, de nem szignifikáns ill. csak pontatlanul becsülhető. Mi lehet az oka mégis annak, hogy a fejlett országok gazdasági növekedési rátája korántsem egyformán alakul?

Az utóbbi években a pénzügyi struktúra fontossága ismét előtérbe került. A legtöbb euró zóna tagország fejlett, kifinomult bankrendszerrel rendelkezik, de a részvénytőzsaik kevésbé fejlettek. Empirikus tény, hogy a nagy kockázatú tőkebefektetések jóval nagyobb mértékűek az USA-ban, ahol a kockázati tőkepiac (venture capital market) igen fejlett, mint más országokban. Ezek a high-tech projektek kockázatosabbak s magas potenciális hozammal kecsegtetnek egy átlagos befektetéshez képest és felgyorsítják a gazdaság tudomány és technológia vezérelte transzformációját. A kockázati tőkebefektetés a tartós, szoros kapcsolaton (relationship-based) alapuló finanszírozási típusba tartozik, ugyanakkor a piaci alapú pénzügyi struktúrájú országokban alkalmazzák elsősorban.

Több tanulmány is a fő hangsúlyt a munkaerő termelékenységének növekedésével magyarázza az EU ill. az USA közötti ráták különbségét, azonban érdekes lehet annak a felvetése, hogy vajon a bankrendszer eredendően nagyobb prociklicitása – azaz cikluserősítő működése miképpen hatott az adott ország gazdasági növekedésére. Az a feltételezésem, hogy a dominánsan banki alapú pénzügyi struktúrájú országok jóval érzékenyebben reagáltak/túlreagáltak az üzleti ciklusokat, amely konjunktúra esetében a hitelezés jelentősebb bővülését, míg dekonjunktúra esetén a hitelek jelentős visszafogását jelenti s ez komoly hatással lehetett a gazdasági növekedés alakulására.

A pénzügyi rendszer fejlettsége és a gazdasági növekedés közötti összefüggésekről szóló kutatások elsősorban a banki hitelek és a részvénytőke kiterjedtségének fontosságát elemezték. A fejlett kötvénypiac – mint külső finanszírozási forrás – hangsúlyozása csak az utóbbi évek irodalmában jelent meg. A kötvénypiac fejlettsége – a piac fegyelmező erejének növelésével - nagy mértékben hozzájárulhat bankrendszer egészséges működéséhez. A vállalati kötvénykibocsátások segíthetik az adott nemzetgazdaság/régió stabil gazdasági növekedésének elérését. Ha az elmúlt évtized a részvénytőke volt, akkor a következő várhatóan a hiteleké (szindikált hitelek, kötvények) lesz. A növekvő átlagos költségvetési deficit ellenére az államkötvények piacának aránya a teljes kötvénypiachoz képest az 1995. évi 41,4%-ról 30%-ra esett vissza 2005-re.

1. ábra

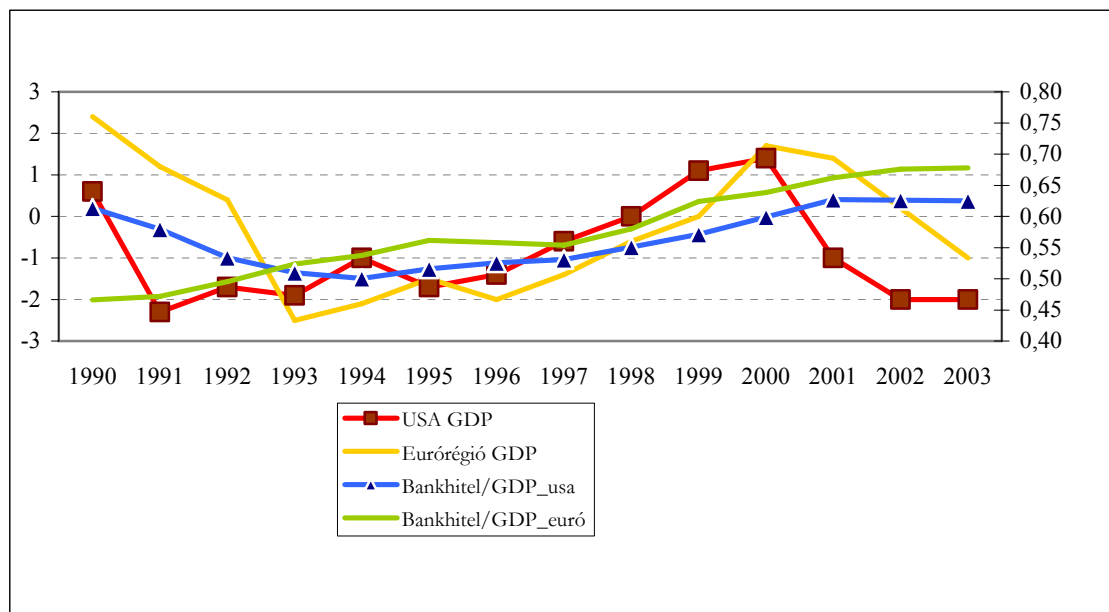

Forrás: OECD, World Bank [2006]

A fenti táblázat a piaci (részvénytőke és kötvénypiaci kapitalizáció) és a banki struktúra (banki eszközök) hányadosának függvényében ábrázolja a gazdasági növekedés alakulását 1990 és 2000 között az USA-ban és az eurórégióban.

Borio és Furfine (in MNB 2002) 10 fejlett tagország 1980 és 1993 között az üzleti ciklus és a magánszférának nyújtott hitelek GDP-hez viszonyított adatait vizsgálta s arra a következtetésre jutott, hogy az előbbi változása az utóbbi szignifikáns növekedésével vagy csökkenésével járt együtt. Az output gap a potenciális és az aktuális GDP közötti különbség a potenciális GDP százalékában. Nagy pozitív értéke a gazdaság túlfűtöttségét jelzi. Az alábbiakban az euró régió és az USA 1990 és 2003 közötti output gap és a bankrendszer magánszférának nyújtott hiteleit vizsgáltam s arra a következtetésre jutottam, hogy az adott időszakban az említett összefüggés jóval kisebb erejű volt.

2. ábra

Forrás: World Bank, OECD

Az Egyesült Államok és az eurózóna egy főre jutó reál GDP növekedési adatait összehasonlítva az eurórégiót alkotó országok növekedési rátái magasabbak voltak, mint az USA-é 1960-tól a 70-s évek végéig, a nyolcvanas években közel azonosak, de a kilencvenes évek közepétől alacsonyabbak. A 60-s és 70-s években az egy főre jutó GDP növekedés az eurózónában 5% körül, a nyolcvanas évektől a kilencvenes évek közepéig 2% körül alakult, míg a kilencvenes évek közepétől átlagosan 1,7%-ra csökkent. Ezzel szemben az USA hasonló átlagos növekedési rátája 1960-tól 1980-ig 3%, 1980-tól a kilencvenes évek közepéig 2%, míg 1995 és 2004 között 2,2%. Ennek következtében az eurórégió, amely a 80-s évek elején az egy főre jutó GDP 90%-ra megközelítette az USA-t, jelenleg csak a USA GDP-jének 70%-t éri el.

	1996-2000 Megoszlás				2001-2005 Megoszlás			
	Potenciális GDP növekedés	Munka	Tőke	TFP	Potenciális GDP növekedés	Munka	Tőke	TFP
Euró régió	2,0	0,6	0,8	0,6	1,9	0,7	0,6	0,6

Forrás: ECB (2005)

A fenti táblázat az eurórégió átlagos potenciális GDP növekedését ábrázolja 1996-2000 ill. 2001-2005 között s látható, hogy az egyes faktorok átlagos hozzájárulásában eltolódás történt tőke és a munkatermelékenysége között.

Az eurózóna és az USA üzleti ciklusainak 30 éves idősorát összehasonlítva az alábbiak állapíthatók meg: a reál GDP volatilitása az USA-ban nagyobb, mint az eurózónában. A közép ill. hosszú távú volatilitás hasonlóan alakult a vizsgált időszakban. Az eurórégió üzleti ciklusa elnyúlóbb, mint az USA-é s az USA üzleti ciklusa vezeti az euró régióét.

A fejlett országokban a bankok erőteljes prociklikussága komoly károkat okozhat pl. credit crunch., ezért a szabályozó hatóságok és az egyedi bankok elemi érdeke a cikluserősítő hatás erőteljes visszafogása. Több tényező mellett véleményem szerint a banki szabályozás is hozzájárulhatott a dominánsan banki alapú pénzügyi struktúrájú euró régió ciklusainak kisebb volatilitásához.

Irodalomjegyzék

ALLEN, F. GALE, D. Comparing Financial Systems MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England 2001

DEMIRGÜC-KUNT, A., LEVINE, R. Financial Structure and Economic Growth: A Cross country Comparison of Banks, Markets and Development 2002. Cambridge Pp. 444.

ECB [2003] The Transformation of the European Financial System Second ECB Central Banking Conference October 2002, Frankfurt am Main, 2003.

ECB [2005]: EU Banking Structures, October 2005

EUGENIO DOMINGO SOLANS [2003] Member of the Governing Council and of the Executive Board of the European Central Bank Seminar on financial structures, Why does the structure of the financial system matter?, Santiago de Compostela 13 June 2003

D. GIANNONE and L. REICHLIN [2006]: Trends and cycles in the euro area – How much heterogeneity and should we worry about it?, ECB Working Papers Series March 2006 References

KARMANN, A. (ed.) Financial Structure and Stability Physica-Verlag Heidelberg New York, 2000. ISBN 3-7908-1332-X

MNB [2002]: Tanulmányok a bankszektor középtávú fejlődési irányairól, MNB Műhelytanulmányok 2002. október

MNB [2006]: Jelentés a pénzügyi stabilitásról, 2006. április

MONNET, C., QUINTIN, E. Why do financial system differ? History matters ECB Working paper series No. 442 February 2005.

OECD [2003]: The Sources of Economic Growth in OECD Countries

ROUSSEAU, P.L., WACHTEL, P. Economic growth and financial depth: is the relationship extinct already? UNU/WIDER conference on Financial Sector Development for Growth and Poverty Reduction July 1-2, 2005 Helsinki

Gilányi Zsolt¹

AZ ADÓSSÁGCSÖKKENTÉS KORLÁTAI A VILÁGGAZDASÁGBAN

A 80-as évek nemzetközi adósságválsága következtében uralkodóvá vált az a nézet, hogy a válság elkerülése végett az adósságállományt bizonyos szinten túl nem szabad növelni. Ezért azoknak az országoknak, amelyek adósságállománya meghaladta ezt a szintet, azaz a harmadik világ eladósodott országainak, a fejlett országok azt javasolták, hogy csökkentsék adósságukat. Megmutatjuk, hogy ha (1) egyetlen világpénz van (pl. a dollár) és (2) el akarjuk kerülni a válságot, akkor a harmadik világ adósságcsökkentése csak a fejlett világ adósságnövekedése mellett lehetséges, mégpedig úgy, hogy a fejlett országok adósságnövekedése gyorsabb, mint a harmadik világ adósságállományának csökkenése.

Bevezetés

Ahhoz, hogy bármilyen (makro)gazdasági kérdéstről érdemben beszélhessünk – kapcsolódjon ez a külföldi adósság, az infláció vagy a munkanélküliség kérdéséhez – egy elképzeléssel (modellel) kell rendelkezünk a gazdaság működéséről.

Az uralkodó elmélet (Arrow-Hahn 1971, Branson 1989) szerint minden túlköltekezés, így a külföldi államadósság kérdése is visszavezethető egy jelen és jövő időszaki fogyasztás közötti választási problémára. Ha egy ország túlzott mértékben eladósodik², akkor ennek az az oka, hogy vásárlásai tartósan meghaladják eladásait, ami a gyenge pénzügyi fegyelem következménye. Így az adósság megszüntetéséhez elég, ha jobb ügyvitelre kényszerítik ezeket az országokat a pénzügyi korlátok szigorításával. Az erre a gondolatra épülő gazdaságpolitikák a 80-as évek nemzetközi adósságválsága során sovány eredménnyel zárultak. Ezért felvetődik a kérdés, hogy jól megalapozott-e az ilyen gazdaságpolitika?

J. A. Schumpeter (2005) szerint a mai modern gazdaságok működési mechanizmusát csak akkor érthetjük meg, ha nem tévesztjük szem elől, hogy e gazdaságok pénzügyi rendszere a hitelpénzen alapul. Ezért az uralkodó elmélet hibásan egyszerűsít akkor, amikor egy gazdaság működését a fogyasztók, vállalatok, állam és külföld kategóriákba sorolt szereplőkkel ábrázolja. Bankrendszer nélkül ugyanis pontosan a lényeg veszik el: bankrendszer nélkül a modern gazdaságokban nem lehet megérteni a pénz szerepét sem.

Így a (külföldi) adósság kérdését sem a jelen és jövő időszaki fogyasztás közötti átváltás problémáján keresztül kell szemlélni, hanem a bankrendszer hitelpénz-teremtési mechanizmusán keresztül.

Ennek megfelelően a probléma felírásakor módosítani kell az uralkodó elmélet feltevésein (Rosier 1991, 1992): azt tételezzük fel, hogy tiszta hitelpénz-gazdaságban vagyunk. Ez azt jelenti, hogy a pénzügyi rendszer a következő: a pénz egy olyan pénzügyi eszköz (aktíva), amelyik lehetővé teszi, hogy egy szereplő a vele szemben fennálló összes követelést törölje (kifizesse). Egy pénzügyi eszköz (forrás) olyan eszköz (forrás), amelyik forrás (eszköz) egy másik szereplő mérlegében. A követelés (tartozás) egy olyan pénzügyi eszköz (forrás),

---

¹ egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, zsolt.gilanyi@uni-corvinus.hu

² Valamilyen kritérium szerint.

amit idővel ki kell fizetni. A bank az egyetlen olyan gazdasági szereplő, amelyik képes pénzt teremteni. Lévéen gazdasági szereplő, ezért ha hitelt nyújt, kamatot számol fel.

Az uralkodó elmélettel ellentétben ezek a modellek azt adják eredményül, hogy csak akkor van olyan állapot, ahol mindig minden szereplő vissza tudja fizetni esedékes tartozásait, ha a világ hitelállománya növekvő tendenciát mutat.

A külföldi adósság vonatkozásában ez azt jelenti, hogy az uralkodó elmélet szerint egy mai modern gazdaságban a külföldi adósság nagyságát lehet úgy tartósan csökkenteni, hogy egyik ország adósságállománya sem nő és minden gazdasági szereplő vissza tudja fizetni esedékes tartozásait. A schumpeter-i elmélet szerint ez lehetetlen.

Munkánk célja ezen alternatív elmélet bemutatása.

Ezért első lépésben vázolunk egy hitelpénz-gazdaságot leíró schumpeter-i modellt. Második lépésben pedig ezt alkalmazzuk egy olyan hipotetikus világgazdaságra, ahol egyetlen világpénz van (pl. a dollár).

A Rosier-modell alapfeltevései és a gazdaság működőképességének feltétele

Schumpeter (2005) szerint a mai modern gazdaságok legfontosabb jellemzője az, hogy a pénzt a bankok hitelművelettel teremtik. Ezért Rosier (1991, 1992) nyomán egy bankokból és nem banki szereplőkből álló tiszta bankpénz-gazdaságot tekintünk. Az itt vázolt modell némiképp eltér Rosier munkáitól. Az esetleges hiányosságok ebből adódnak.

Csak annyit tételezünk fel a szereplőkről, hogy mindig megpróbálják visszafizetni tartozásaikat. Aggregált szinten ezért szükségképp igaz az a szabály, hogy az adósok csak akkor tudják mind visszafizetni tartozásaikat, ha együtt legalább annyi fizetőeszközzel rendelkeznek az esedékesség pillanatában, mint a tartozások összege. Az időt időszakokra osztjuk. Az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy a t -edik időszakban felvett D_t hiteletet a következő $t+1$ -edik időszakban kell visszafizetni.

Ugyancsak az egyszerűség kedvéért a bankrendszert egyetlen bankká, a nem banki szereplőket pedig egyetlen nem banki szereplővé konszolidáljuk. Feltételezzük továbbá, hogy kizárólag hitelviszony van a bank és a nem banki szereplők között. Ekkor a mérlegek az alábbi módon alakulnak:

Bank (Konszolidált bankrendszer)	
Eszközök	Források
Valós eszközök	Egyéni gazdagság
Pénzügyi eszközök Most a szereplők adóssága a bankkal szemben, D	Pénzügyi források Most a szereplők bankkal szemben fennálló pénzügyi eszközei, M

Nem banki szereplők (konszolidált mérlege)	
Eszközök	Források
Valós eszközök	Egyéni gazdagság
Pénzügyi eszközök Most a szereplők pénzügyi eszközei a bankkal szemben, M	Pénzügyi források Most a szereplők adóssága a bankkal szemben, D

ahol:

- M_t -vel jelöljük a bankkal szemben a t -edik időszakban fennálló pénzügyi eszközöket, ami magában foglalja többek között a bankjegyeket, a folyószámlákat, a megtakarítási számlákat, a bank által kibocsátott kötvényeket és részvényeket.
- C_t -vel jelöljük az adott időszakban a bank által kibocsátott pénzügyi eszközöket, ami éppúgy magában foglalja az időszakban folyósított hitel pénzeszköz megfelelőjét, mint például a bankból kiáramlott pénzeszközöket (pl. kamatkifizetés).

Minden pénzügyi forrás abszolút értékben szerepel.

A t -edik időszakban a bankkal szemben fennálló pénzügyi eszközök mennyisége az alábbiakkal adott:

$$M_t = M_{t-1} - D_{t-1} + C_t, \quad M_t, D_t, C_t \geq 0, \quad \forall t \quad (1)$$

Ez azt jelenti, hogy a t -edik időszak végén a pénzügyi eszközök mennyisége M_t egyenlő az előző időszakból áthozott összeggel M_{t-1} plusz a t -edik időszakban a bank által kibocsátott összeggel C_t csökkentve a t -edik időszakban visszafizetendő hitelek nagyságával D_{t-1} . Ha az (1)-es egyenlet $M_t < 0$ eredményt adna, akkor nem lehet az összes esedékes tartozást visszafizetni. Ekkor tehát léteznie kell olyan szereplő(k)nek, aki(k) nem tudja(k) tartozásait visszafizetni.

Rosier (1991, 175. o.) az olyan állapotot, ahol lehetetlen minden esedékes tartozást kifizetni ($M_t < 0$), átfogó válságnak nevezi (*crise globale*). Az ellenkező esetet, ahol minden szereplőnek megvan az elméleti lehetősége az esedékes tartozások kifizetésére ($M_t \geq 0$), normális működésnek (*fonctionnement normal*) nevezi.

Ha feltételezzük, hogy a bank minden időszakban kevesebb pénzügyi eszközt bocsát ki, mint az ennek megfelelő forrás (azaz ugyanebben az időszakban keletkezett forrás), akkor igaz, hogy:

$$C_t < D_t \quad \forall t \quad (2)$$

Így az (1)-es és (2)-es egyenletekből adódik:

$$D_t - M_t > D_{t-1} - M_{t-1} \quad \forall t \quad (3)$$

Ha a gazdaság normálisan működik $M_t \geq 0$. Ebből következik, hogy

$$D_t \geq D_{t-1} - M_{t-1} \quad \forall t \quad (4)$$

A (4)-es egyenlet azt jelenti, hogy tendencia van az adósságok összegének növekedésére. Természetesen az adósság állománya időnként csökkenhet, de egy ilyen csökkenés előbb-utóbb a $D_{t-1} - M_{t-1}$ alsó korlátba ütközik, ami viszont növekvő a (3)-as egyenlet szerint.

Tehát igaz az alábbi állítás [Rosier (1991)]:

Ha a bank minden periódusban kevesebb pénzügyi eszközt bocsát ki mint forrást, akkor egy tiszta bankpénz-gazdaság normális működéséhez az szükséges, hogy a nem banki szereplők bankokkal szemben fennálló pénzügyi forrásainak összege növekedő tendenciát mutasson. Hasonlóképpen, a nem banki szereplők nettó hitelezési pozíciója növekvő.

A fenti állításból az következik, hogy az olyan gazdaságpolitika, ami az adósság mértékét azáltal próbálja csökkenteni, hogy a nagyobb adóssággal rendelkező szereplőket szigorúbb ügyvitelre kényszeríti, csak az adósság elosztását változtathatja meg. Ráadásul, az ilyen politika megnehezíti a korábban felvett hitelek visszafizetését. [Rosier (1991), 167. o.]

A külföldi adósság csökkentésének feltétele

Az imént bemutatott Rosier-modell tulajdonképp egy nyitott gazdaságot ábrázol. A pénzügyi eszközök és források között ugyanis külföldi szereplőkre szólnak is lehetnek, amelyek a választott központi bank pénznemébe vannak átkonvertálva. Vagyis a nem banki szereplők között minden olyan szereplő szerepel, amelyik nem a választott bankrendszerhez (központi bank és kereskedelmi bankok) tartozik. Azaz ha például a dollárt vesszük alapul a hipotetikus világgazdaság ábrázolásához, akkor az elméleti konszolidált bank az amerikai jegybank mentén jön létre és az aggregált elméleti nem banki szereplő minden más szereplőt magába foglal, beleértve az összes olyan bankot is, ami nem dollárban teremt pénzt.

Ha feltételezzük, hogy van egy olyan ország, amelyik pénzét az összes többi ország is tartalékként használja, (ez a világpénz), akkor a fenti egyszerű modell eredménye kiterjeszthető (ekkor ugyanis a végső adósság csak ebben a pénzben fizethető ki, vagyis kezelhetjük úgy a világgazdaságot, mintha egyetlen pénz lenne benne).

Megállapíthatjuk, hogy ha (1) egyetlen világpénz van (pl. a dollár) és (2) el akarjuk kerülni az általános válságot (minden gazdasági szereplőnek megvan az elvi lehetősége arra, hogy visszafizesse tartozásait), akkor egy kétszereplős modellben (például fejlett országok illetve harmadik világ országai) az egyik ország adósságcsökkentése csak a másik ország adósságnövekedése mellett lehetséges, ahol az adósságok változásának összege nem zérus, hanem az egyik ország adósságnövekedése gyorsabb, mint a másik adósságcsökkenése. Másként fogalmazva: ha a világpénzt kibocsátó ország a pénzügyi korlátok szigorításával kívánja kikényszeríteni a másik ország adósságcsökkentését, akkor csak megnehezíti annak visszafizetését (és saját mérlegét pedig rontja).

Következtetés

Természetesen Schumpeter és Rosier munkái nyomán bemutatott kis modellt nem tekinthetjük a világgazdaságot leíró tökéletes modellnek, és nem is azonosíthatjuk fenntartások nélkül az elméleti szereplőket egyetlen konkrét országgal, vagy országcsoporttal sem, anélkül, hogy számos egyéb tényezőt be nem vezetnénk.

Mindazonáltal levonhatjuk azt a következtetést, hogy egy bankpénzrendszeren alapuló világgazdaság adósságállományának változása nem zérusösszegű játék. Ezért a pénzügyi szigor az adósságcsökkentés kikényszerítésére csak megnehezíti az adósság csökkentését és végső soron a túlzott adósság létéből fakadó pénzügyi válság veszélyét nemhogy csökkenti, de azzal éppen ellentétes hatást ér el.

A fenti eredmény a schumpeter-i megközelítés központi feltételezéséből adódik, miszerint egy bankpénz-gazdaságban a bank és a nem banki szereplők között aszimmetrikus viszony van (Gilányi 2003): a nem banki szereplők tartozásaikat csak a bankok által kibocsátott pénzzel tudják kifizetni.

Köszönetnyilvánítás

A Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

Felhasznált irodalom

Arrow K. J., Hahn F. H. (1971), *General Competitiv Analysis*, San Francisco: Holde-Day and Edinburgh: Oliver and Boyd.

Branson W. A. (1989), *Macroeconomic Theory and Policy*, Harper and Row, New.York.

Gilányi Zs. (2003), „Relations économiques et marché à (du) crédit dans l'œuvre de J. A. Schumpeter” előadás, Xe Colloque de l'Association Charles Gide pour l'Etude de la Pensée Economique, „Histoire des représentations du marché”, Grenoble, Franciaország., 2003.

Rosier M. (1991), *Eléments d'une approche théorique et comptable du phénomène d'endettement*”, Cahier monnaie et financement, n.20.

Rosier M. (1992), „Des causes et des remèdes aux surendettements nationaux et internstionaux”, Cahier du G.R.A.T.I.C.E.

Schumpeter J. A. (2005), *Théorie de la monnaie et de la banque*, L'Harmattan, Paris.

Fehér Helga¹

EU-ECHO: „SZÓLJ, GONDOLJ, TÉGY JÓT”

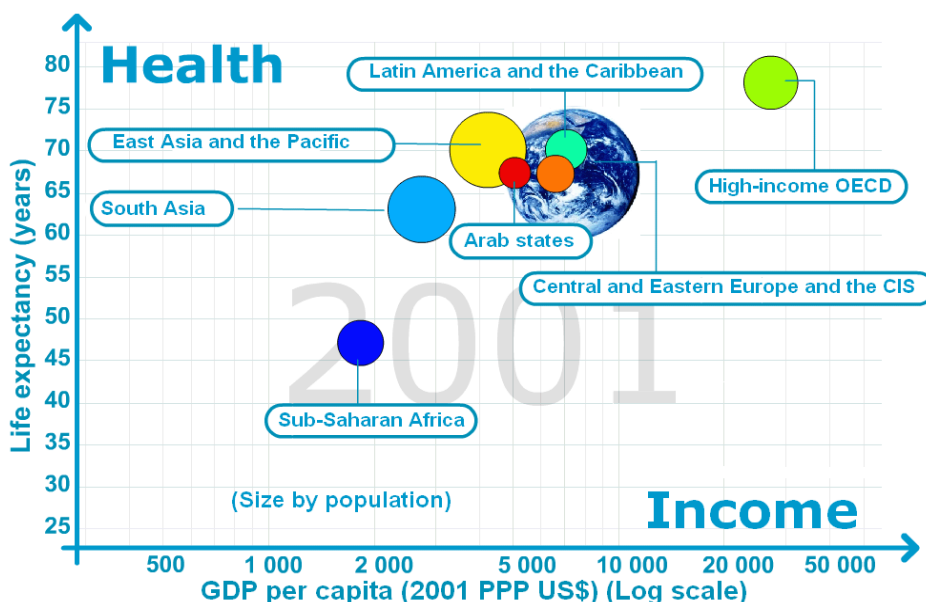
European governments provide over half of the world’s development aid. In international development negotiations over the last five years they have provided crucial international leadership. In 2005 they pledged further increases to aid levels in order to help fight world poverty.ⁱ If these pledges are honoured, Europe will provide at least \$38 billion more aid a year from 2010 onwards. Increases in high quality aid are vital for the fight against poverty. Providing more aid would enable millions of people in desperate poverty to get access to health, education and productive opportunities. In 2002 European governments set themselves a collective target of providing 0.39% of their gross national income (GNI) for Official Development Assistance (ODA) by 2006 and individual minimum targets for each country of 0.33% of ODA/GNI by 2006.

Bevezetés

Ha a világ egészségéről, jólétéről készített kimutatások, statisztikák átlagos értékeit vesszük görcső alá, első pillantásra az a benyomásunk támadhat, hogy az elmúlt évszázadban globalizált világunkban folyamatosan nőtt a Föld népességének jóléte és egészsége. Alaposabb vizsgálatot végezve rájövünk, hogy helytelen volt következtetésünk arról, hogy a világ egy fenntartható úton halad és az életkörülmények folyamatosan javulnak minden ember számára.

A valóságban, a folyamatosan növekvő jólét és a rohamosan fejlődő technika korában még mindig messze túl sok gyermek kezdi életét alultápláltan, egyébként gyógyítható betegségeknek kitéve, alapszintű oktatás nélkül.

1. táblázat: A világ régióinak egészsége és gazdagsága

Forrás: UNDP Human Development Trends 2003 Report

¹ Ph.D. hallgató, Pannon Egyetem, Veszprém

A Földön minden harmadik másodpercben éhen hal egy gyermek, vagy meghal a mai orvostudomány ismeretei szerint egyébként gyógyítható betegségben. Szomorú tény, hogy a világban élő szegények fele gyermek. (Demery-Walton, 1998). A Human Development Trends 2003-as adatai szerint, míg a világ 35 százalékkal lett gazdagabb 1980 óta, addig 70 ország átlag jövedelme csökkent ebben az időszakban.

A nemzetközi pénzügyi intézmények és civil szervezetek (NGO-k) több évtizedes múlttal rendelkező fejlesztési-segélyezési programjainak köszönhetően néhány ország esetében jelentős javulás következett be a szegénység felszámolása terén, mint például a Csendes-óceán térségében fekvő országokban, ahol a szegénységi ráta 58 százalékról 16 százalékra csökkent 1981 és 2001 között. Szomorú ezzel szemben a Szaharától délre fekvő afrikai országok példája, ahol az utóbbi két évtizednyi népességnövekedési ütem és csökkenő jövedelmek eredményeképpen a végletes szegénységben élők száma közel duplájára növekedett. (Gwin, 2002)

A témával foglalkozó szakértők gyakran megfogalmazzák a kérdést, hogy a legszegényebb országokba irányuló évtizedek óta tartó segélyezés ellenére miért nem sikerült a harmadik világnak látványos fejlődést elérnie. A segélyek hatékonyságát több tényező is negatív irányba befolyásolhatja, melynek kiküszöbölése, illetve új, hatékonyabb megoldások alkalmazása jelentheti napjaink segélyezési politikájának kihívását. A szakirodalomban gyakran kritizált donorközösség tagjai közötti koordináció hiánya és annak orvoslására született megoldások, valamint a befogadó országok körültekintőbb kiválasztása jelenthetik az új segélyezési politikák sikerességének zálogát. (Szent-Iványi, 2005)

Háttér

Már a 2005. szeptemberi ENSZ milleniumi felülvizsgálati csúcstalálkozót megelőzően az EU a Bizottság javaslatai alapján új, történelmi kötelezettségvállalásokat tett a milleniumi fejlesztési célok gyorsabb megvalósítása érdekében. A legújabb kötelezettségvállalások minden bizonnyal erősíteni fogják az Európai Unió kiemelkedő segélyadományozói szerepét, melyek a következő területeken jelennek meg:

- A hivatalos fejlesztéstámogatásra (ODA) vonatkozó új célkitűzések a 2015-ös 0,7%-os ENSZ célkitűzés középső állomásaként 2010-re az EU fokozatosan bruttó nemzeti jövedelmének együttesen 0,56%-ára emeli az ODA-t. Ez a kötelezettségvállalás összekapcsolódik az afrikai országok számára nyújtandó segélyek ötven százalékos növelésére vonatkozó ígérettel,
- A fejlesztés-finanszírozás innovatív forrásaira, a további adósságkönnyítésre és nemzetközi javakra vonatkozó további kötelezettségvállalások,
- EU-szinten jobban koordinált és hatékonyabb segély, valamint a támogatás-hatékonyságról szóló párizsi nyilatkozat végrehajtása, beleértve az előreláthatóbb segély-mechanizmusokat (különös tekintettel a költségvetési támogatásokra, a külső csapások enyhítésére, a segélyek feltételhez való kötésének megszüntetésére és a nemzetközi pénzügyi intézmények reformjára),
- Kereskedelmi vonatkozású támogatás (KVT), amelyre a Tanács a Hong Kongban megtartott WTO miniszteri konferenciát megelőzően további konkrét kötelezettségvállalásokat tett.

A Tanács felkérte a Bizottságot, hogy felügyelje a kötelezettségvállalások végrehajtását, illetve évente tegyen jelentést a segélyek hatékonyságának fejlődéséről.

Cél: a 2006-os ODA célkitűzés elérése

2005-ben az EU növelte a kezdeti ODA-előirányzatokat, amelyeket azok a tagállamok állítottak fel 2006-ra, amelyek részt vettek a „barcelonai kötelezettségvállalásokban” (EU-15: 0,39%-os kollektív EU átlag eléréséhez egyenként 0,33%-os ODA/GNI alapcélkitűzés). A 2015-re kitűzött 0,7%-os ENSZ-cél elérésének érdekében mind a 25 tagállam, beleértve a 2004-ben az EU-hoz csatlakozott országokat (EU-10) is, új kötelezettségvállalásokat írt alá: az EU-15 ígéretet tett arra, hogy 2010-re egyenként elérje a 0,51%-os – az EU pedig a 0,17%-os – alapcélkitűzést képviselő ODA-t a GNI százalékában, amely így 0,56%-os ODA/GNI eredményt ad. A csatlakozás előtt álló Bulgária és Románia hozzáigazodtak ezekhez a kötelezettségvállalásokhoz.

1. táblázat: EU-s ODA-szintek 2004-2006

Oda-szintek	2004		2005		2006	
	Millió €	a GNI %-a	Millió €	a GNI %-a	Millió €	a GNI %-a
Ausztria	554	0,23	1072	0,45	1080	0,43
Belgium	1195	0,41	1358	0,45	1577	0,5
Ciprus	4	0,04	4	0,04	5	0,04
Csehország	88	0,11	102	0,11	110	0,11
Dánia	1664	0,85	1675	0,81	1715	0,8
Észtország	4	0,05	5	0,06	6	0,06
Finnország	535	0,35	600	0,39	671	0,416
Franciaország	6921	0,41	8093	0,47	8213	0,47
Németország	6155	0,28	6204	0,28	7505	0,33
Görögország	380	0,23	484	0,28	589	0,33
Magyarország	45	0,06	68	0,085	89	0,1
Írország	496	0,39	546	0,4	675	0,47
Olaszország	2011	0,15	3279	0,24	4577	0,33
Lettország	7	0,06	7	0,06	8	0,06
Litvánia	8	0,042	12	0,06	14	0,064
Luxemburg	192	0,83	204	0,85	216	0,86
Málta	8	0,18	7	0,18	9	0,2
Hollandia	3434	0,73	4104	0,83	4221	0,82
Lengyelország	96	0,05	200	0,09	250	0,1
Portugália	842	0,63	454	0,33	450	0,33
Szlovákia	23	0,072	29	0,09	30	0,085
Szlovénia	25	0,1	30	0,12	35	0,127
Spanyolország	1991	0,24	2600	0,3	3234	0,35
Svédország	2224	0,78	2587	0,88	3070	1
UK	6439	0,36	7138	0,39	8061	0,42
EU 15	35033	0,35	40398	0,4	45854	0,44
EU 10	308	0,07	464	0,09	556	0,1
EU 25	35341	0,34	40862	0,38	46410	0,42

Forrás: Az OECD/DAC 2005-ös éves jelentése és az EU tagállamok válasza a Monterrey felmérésre

A 2006-ra vonatkozó előrejelzések meglehetősen ígéretesnek tűnnek: ha a jelenlegi becslések nem csalnak, az EU-15 együttesen 2006-ban meg fogja haladni a 0,39%-os célt.

Az EU ODA növelése: új időközi célkitűzések 2010-re

Az előzetes felmérések megmutatták, hogy a legtöbb tagállam bevezette a 2010-es ODA-célkitűzések eléréséhez szükséges intézkedéseket: hat tagállam GNI-jének 0,7%-át vagy többet fog ODA-ra fordítani, köztük Svédország, amely GNI-jének 1,0%-át kitevő ODA-t nyújt és Luxemburg, amely megpróbálja elérni ezt a szintet. Ezen kívül további négy tagállam GNI-jének közel 0,6%-át fogja fejlesztési segélyre fordítani, a többiek pedig folyamatos évenkénti emelést terveznek a 0,5%-os ODA/GNI cél elérésének érdekében. Egyes előrejelzések szerint az ODA-összegek áramlása következetesen növekedni fog; mindent egybevetve ennek a növekedésnek a jelentős része az adósságenyhítési programokhoz kötődik. A megfogalmazott célok elérését nagyban nehezíti, hogy a tagállamok – különösen azok, melyek még mindig messze vannak a 2006-os év alapcélkitűzésének elérésétől – gyakran élnek a halasztás lehetőségével, hajlamosak elodázni a költségvetés-tervezés során beépítendő elemeket, melyek az ODA-összegek folyamatos növelését biztosítják.

A segélyek hatékonyságára vonatkozó Európai Unió kötelezettségvállalás

A segélyezés több ok miatt sem volt képes a korábbi évtizedekben beteljesíteni a hozzá fűzött reményeket. A témának hatalmas szakirodalma van, szinte valamennyi nemzetközi fejlesztési együttműködéssel foglalkozó tanulmány említést tesz róla. Cassen és szerzőtársai főként a befogadó országok viszonyait jelölték meg mint a segélyek alacsony hatásfokának okozóját, ma már azonban egyre elfogadottabb, hogy a donorországok is hasonló mértékben felelősek a sikertelenségért.

A szakirodalom a segélyezés korábbi alacsony hatásfokát főként az alábbi tényezőkre vezeti vissza (Gwin, 2002):

- A segélyek többes felhasználhatósága, azaz annak kérdése, hogy a befogadó ország a beérkező források révén felszabaduló költségvetési összegeket mire költi, melyik szektorba csoportosítja át,
- Az allokációs paradoxon, amelynek lényege, hogy a segélyek nemzetközi elosztása kiszámíthatatlan, évről-évre változó, ami nagyban megnehezíti a befogadó országok költségvetésének tervezését
- A segélyezési mechanizmus gyakran indokolatlanul bürokratikus és adminisztráció-orientált beállítottsága, ami szintén nagyban hozzájárul a sikertelenséghez,
- A segélyek kötöttsége, azaz, hogy a donorkok a segélyeik nagy részét megkötik. Az utóbbi években jelentős előrelépés történt ezen a területen, de még mindig vannak sereghajtók, mint például az USA, aki segélyeinek mintegy 70%-át megkötöti,
- A tulajdon-érzet hiánya. A hagyományos megközelítés szerint a fejlesztési projekteket a donorkok tervezik, irányítják és sok esetben felügyelik megvalósításukat, így a fogadó országok nem érzik azt sajátjuknak, ezáltal kevésbé érdekeltek a sikerben,

Szinte a mai napig hiányzik a donorközösségek fejlesztési politikájából a megfelelő feltételenség, azaz a segélyeket az érintett országok korábbi teljesítményüktől, gazdaságpolitikájuktól, illetve politikai berendezkedésüktől függetlenül megkapták.

A fenti problémák közül napjainkra több is javult, például a multilaterális segélyezés egyre növekvő hányada (jelenleg az összes ODA harmada), illetve az EU által tett koordinációs erőfeszítések hatására - ha kis mértékben is - nőtt az allokáció hatékonysága (Fodor, 2003). Az Európai Unió Bizottsága jelentős lépéseket tesz annak érdekében, hogy egy megfelelő-

en összehangolt stratégia születhessen a segélyek jobb elosztása és növelése terén, a korábbi tapasztalatokra építve ennek a stratégiának immáron a legfőbb célja a segélyek nagyobb hatékonyságának biztosítása.

Következtetések

A szegénység felszámolása a világ legnagyobb globális kihívása napjainkban és a fenntartható fejlődés nélkülözhetetlen feltétele, különösen a fejlődő országokban. Bár saját fenntartható fejlődéséért és a szegénység felszámolásáért minden egyes ország elsősorban saját maga felel, és a nemzeti politikák és fejlesztési stratégiák szerepe nem hangsúlyozható eléggé, emellett összehangolt és konkrét intézkedésekre van szükség minden szinten ahhoz, hogy a fejlődő országok el tudják érni a szegénységgel kapcsolatos, nemzetközileg elfogadott – köztük az ENSZ konferenciáin létrejött megállapodásokban és az Egyesült Nemzetek Milleniumi Nyilatkozatában lefektetett - konkrét eredményeket és célokat.

Az EU új fejlesztési politikájával úgy tűnik, hogy felkészült a 2006-os közbülső ODA-célok elérésére, ehhez azonban szükség van a nemzetközi donorszervezetek és NGO-k támogatására és együttműködésére, valamint konkrét akciótervek kidolgozására. Biztató jel, hogy a témakörben számos jelentős előrelépés történt az utóbbi években, főként, hogy a kutatók is mind többet foglalkoznak a legszegényebb országokba irányuló fejlesztési politika sikerességét vagy éppen sikertelenségét meghatározó tényezőkkel és azok hatásai-val.

Irodalomjegyzék

- Blahó András-Pandler Árpád (2001): Nemzetközi szervezetek és intézmények, AULA, Budapest
- Cassen, Robert (1986): Does Aid Work? Report to an Intergovernmental Task Force, Clarendon Press, Oxford
- Demery, Lionel – Walton, Michael (1998): Are Poverty Reduction and Other 21st Century Social Goals attainable?
The World Bank, Washington, D.C.
- Gwin, Catherine [2002]: IDA's Partnership for Poverty Reduction
The World Bank, Washington, D.C
- Az Európai Közösségek Bizottsága (2006): A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek – Fejlesztés-finanszírozás és támogatás-hatékonyság. Az EU-segélyek növelésének kihívásai a 2006-2010 években, Brüsszel
- European Commission (2004): Report on Millenium Development Goals 2000-2004, European Commission DG Development, Brüsszel
- Fodor Erika (2003): „Partnerek a fejlődésben – az Európai Unió fejlesztési politikája”, Külügyi Szemle II. évfolyam, 2003/2 pp. 142-170.
- Joint European NGO Briefing: EU aid (2006): Genuine leadership or misleading figures? An independent analysis of European aid figures
- Szent-Iványi Balázs (2005): „A nemzetközi fejlesztési együttműködés politikai gazdaságtana”, Kül-Világ, II. évf. 4. szám, 28-45. o.

„B” SZEKCIÓ
NEMZETKÖZI GAZDASÁG ÉS PÉNZÜGYI FOLYAMATOK

B/2. Nemzetközi pénzügyi folyamatok

A szekció elnöke:

Dr. Mihályi Péter D.Sc.
Tanszékvezető egyetemi tanár, PE-Veszprém

Lektorok:

**Dr. Mihályi Péter, (D.Sc.),
tanszékvezető egyetemi tanár, Pannon Egyetem, Veszprém**

**Dr. Vincze László, (Ph.D.),
egyetemi tanár, Pannon Egyetem, Veszprém**

Baksay Gergely¹

A DOLLÁR BEVEZETÉSE ECUADORBAN

Ecuador has introduced the US dollar in 2000 as the solely legal tender. It has been carried out after a strong economic and financial crises. The new monetary regime contributed significantly to the fast economic recovery. Both theoretical arguments and empirical experiences support the so-called „dollarization”, but only for small, open economies. It seems Ecuador was able to exploit the benefits of dollarization, and its net economic effect was positive. Nonetheless dollarization is not the best solution for each small economies struggling with economic difficulties as the case of Panama reveals it. This analysis emphasize that dollarization can be carried out in many forms, and under various institutional circumstances.

A dollarizáció fogalma

Szűkebb értelemben a *dollarizáció* jelentése, hogy egy ország feladja önálló pénznemét, és helyette a dollárt (vagy egy másik valutát) tekinti a hivatalos fizetőeszköznek. A jegybank bevonja a forgalomban lévő készpénzmennyiséget és a valutatartalékából azzal megegyező értékű új valutát hoz forgalomba. A jegybanki mérlegnek így mindkét oldala azonos értékkel csökken. Az önálló pénznem megszűnésének szerteágazó következményei vannak, célja elsősorban a hiányzó pénzügyi stabilitás és hitelesség megszerzése. Röviden azt lehet mondani, hogy a pozitív hatások közé tartozik, hogy leveszi a jegybank válláról az árfolyam „menedzselésének” terhét, és amennyiben a bevezetett valuta elég stabil, megszünteti a felelőtlen monetáris politika, a magas infláció és az árfolyam elleni spekulációs támadások veszélyét. Ugyanakkor elveszik az önálló monetáris politika, ami a gazdasági ciklusok „finomhangolását”, a sokkokhoz való alkalmazkodást korlátozza. Az idegen valuta bevezetése után a jegybank funkciói számottevően csökkennek. A dollarizáció visszafordíthatatlannak tűnik, de valójában nem az. Több példa is van arra, hogy egy ország ismét bevezette saját pénznemét, utoljára Libéria a nyolcvanas években.

Létezik *nem-hivatalos dollarizáció* is, mikor a magánszemélyek és a vállalatok a hazai valuta értékvesztésétől vagy pénzügyi összeomlástól félve pénzvagyonukat mindinkább külföldi pénznemben, elsősorban dollárban tartják. Ezzel párhuzamosan a vállalatok is dollárban denominált kötvényeket bocsátanak ki, nő az államadósság külföldi valutában fizetendő aránya stb. A két pénznem egymás mellett él a készpénzforgalomban annak ellenére, hogy a külföldi valuta nem hivatalos fizetőeszköz az országban. Ha a nem-hivatalos dollarizáció elér egy kritikus szintet, érdemes hivatalosan is áttérni az új valutára. Ez a rövid dolgozatban csak a hivatalos és teljes dollarizációval foglalkozik.

A dollarizáció terjedését segítő változások és elméletek

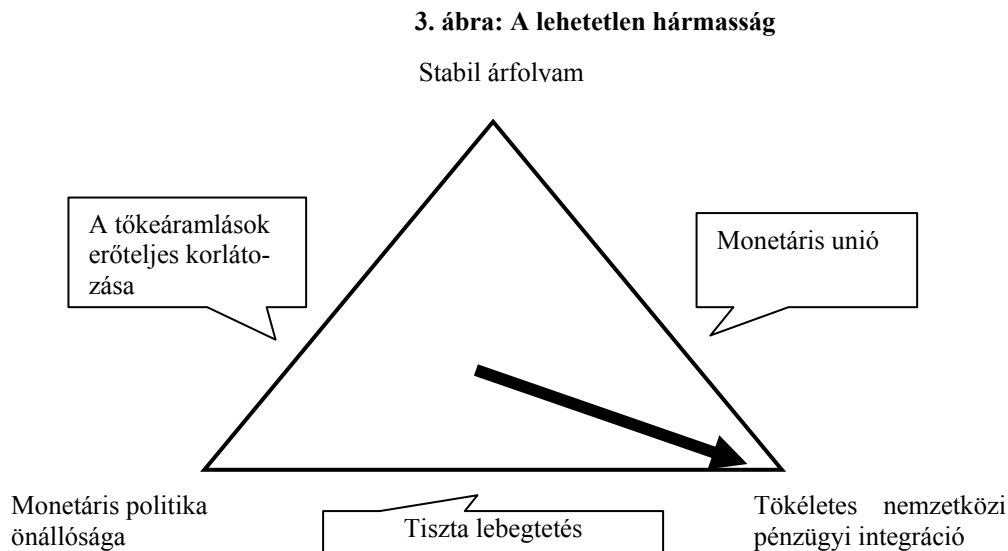
A kilencvenes években a valutaválságok sorozata felhívta a figyelmet a kiigazíthatóan rögzített árfolyamok veszélyeire, ugyanis mindegyik válságot elszenvedő ország ilyen árfolyamot tartott fenn. A valutaválságok sora: Mexikó 1994, Távol-Kelet 1997, Oroszország 1998, Brazília 1999 és Törökország 2001. Ezen felül drasztikusan megnőtt a devizapiacokon forgó pénzmennyiség, a fejlett országokban liberalizálttá vált a tőkeáramlás és integrálódtak a pénzügyi piacok. Míg 1989 áprilisában a devizakereskedelem átlagos napi értéke

---

¹ Ph.D. hallgató, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola, Központi Statisztikai Hivatal, gergely.baksay@ksh.hu

500 milliárd volt, addig kilenc évvel később elérte az 1700 milliárd dollárt. A fejlődő országok többsége számára is előnyösnek tűnt ebbe a globális tőkepiacba a lehető legnagyobb mértékig integrálódni, tehát ők is liberalizálták a nemzetközi pénzügyi- és tőke-tranzakciókat.

E két fejlemény vezetett a „lehetetlen hármasság” jelentőségének felismeréséhez. Az alábbi háromszög mindegyik csúcsa a monetáris politika egy-egy fontos célját jelöli. A lehetetlen hármasság kifejezés arra utal, hogy ezek közül egyszerre csak kettő teljesülhet. Azaz a monetáris politika irányítói csak két célt választhatnak. Ezek eléréséhez pedig a két csúcs közötti oldal mellé írt eszközt kell alkalmazniuk.

Mivel a kilencvenes évek második fele óta a „tökéletes nemzetközi pénzügyi integráció” már nem választható cél, hanem mindinkább adottság, így az egyik csúcs adott. A monetáris politika meghatározói aszerint választhatnak a tiszta lebegtetés és a monetáris unió (azaz a leginkább kötött árfolyamrendszer) között, hogy a monetáris politika önállóságát vagy a stabil árfolyamot érzik e fontosabbnak az ország gazdasági helyzetét figyelembe véve. E két árfolyamrendszert nevezik közös néven „sarok-megoldásnak” (corner solution). Sok közgazdász ma azt mondja, hogy csak ez a két rezsim életképes, a köztes megoldásokat el kell felejtetni. Ezt a nézetet „kétpólusú álláspontnak” (bipolar view) nevezik.

A dollarizáció hatásai sokoldalúak és komplexek. Feltételeiként a következők említhetők: a monetáris bázist meghaladó valuta- és aranytartalék, stabil bankrendszer, társadalmi konszenzus (ezt helyettesítheti a politikai vezetés kellő eltököltsége, különösen a gyenge latin-amerikai demokráciákban). A dollarizáció kívánatossága sok más tényezőtől is függ: a jelenlegi monetáris politika minőségétől (minél rosszabb, annál kedvezőbb a dollarizálás); a valuta anyaországával való kapcsolatok erősítésének szándékától; a saját pénznemhez, mint a nemzeti szuverenitás egyik jelképéhez való ragaszkodás mértékétől; attól, hogy milyen mértékig kíván bekapcsolódni az ország a pénz- és tőkepiacok nemzetközi rendszerébe. A dollarizálás sikeressége rövid- és középtávon elsősorban az optimális valutaövezet kritériumainak teljesülésétől, a bankrendszertől és a kormány elkötelezettségének sikeres bizonyításától függhet.

Miért vezet be egy ország idegen valutát? Erre a kérdésre többnyire teoretikus válaszok születnek. A dollarizáció előnyei lehetnek felsorolásszerűen: elsősorban a nominális árfolyam stabilabbá válik, ha egy erősebb gazdaság valutáját veszi át az ország (illetve a kiválasztott országgal szemben eltűnik az árfolyamkockázat), a monetáris politika hibázási

lehetőségei szinte teljesen megszűnnek és hitelességet is kölcsönöz a gazdaságpolitikának, ennek következtében csökken vélhetően a nominális kamatláb. Erősödhet a külkereskedelmi kapcsolat a valuta anyaországával, megszűnik a jegybank fenntartásának költsége és jobban ösztönzi a kormányt a költségvetés egyensúlyban tartására. A dollarizáció hozzájárulhat az infláció mérséklődéséhez, azáltal, hogy minden „nominális horgonynál” erősebb és hitelesebb. A hátrányok sem elhanyagolhatóak természetesen: A nemzeti monetáris politika elvesztése a dollarizáció alfája és omegája. Önmagában nézve a hátrányok közé sorolható, de előnyt is jelenthet, ha a hibalehetőségek kiküszöbölésére gondolunk. Önálló monetáris politika folytatásának hiányában nehezebbé válik az alkalmazkodás, ha a gazdaságot külső sokk éri, és az nem ugyanolyan módon jelentkezik az átvett valuta anyaországában (tehát aszimmetrikus a sokk), ugyanis sem a kamatcsökkentés/növelés, sem az árfolyam leértékelés lehetősége nem áll fenn. Ez tekinthető a dollarizáció legnagyobb veszélyének. Hátrány még a seigniorage jövedelem és a jegybank végső hitelező funkciójának – legalábbis részleges – elvesztése, valamint az átállási költség. Nem számszerűsíthető költsége a dollarizációnak az, hogy a nemzeti szuverenitás egyik jelképének feladását jelenti. Edwards – Magendzo (2004) egy regressziós egyenlettel empirikus válaszokat is keresett a bekezdés elején feltett kérdésre. Úgy találták, hogy bizonyos tényezők növelik annak a valószínűségét, hogy egy ország idegen valutát vezet be törvényes fizetőeszközként, mások pedig csökkentik ezt. Nem meglepő az az eredményük, hogy a kicsi, gazdaságilag nyitott, fejlett országokkal szabadkereskedelmi megállapodást kötött, nem független országok nagyobb valószínűséggel vesznek át idegen valutát. Ugyanakkor csökkenti a dollarizáció valószínűségét, ha a szóban forgó ország szigetállam, és ha politikai-gazdasági rendszere hitelesen, megbízhatóan működik (credibility). Bogetictől (2000) származik az idegen valutát használó országok – nem teljes – listája (dólt betűvel a nem független államok):

3. táblázat: Idegen valutát használó országok

Idegen valutát használó ország	Az átvett valuta	Idegen valuta bevezetése
<i>Cook szigetek</i>	Ausztrál dollár	1995
Ecuador	USA dollár	2000
El Salvador	USA dollár	2001
<i>Grönland</i>	Dán korona	18. század
Kiribati	Ausztrál dollár	1943
Liechtenstein	Svájci frank	1921
Marshall szigetek	USA dollár	1944
Mikronézia	USA dollár	1944
Nauru	Ausztrál dollár	1914
Palau	USA dollár	1944
Panama	USA dollár	1904
<i>Puerto Rico</i>	USA dollár	1899
Tonga	Ausztrál dollár	?
Tuvalu	Ausztrál dollár	1892
euró bevezetése előtt		
Andorra	Francia frank, spanyol peseta	1278
Monaco	Francia frank	1865
San Marino	Olasz líra	1897

A dollarizáció Ecuadorban

Ecuador 1998-99-ben komoly gazdasági válságon ment keresztül, amely bankcsődök sorozatát okozta, jelentős inflációhoz és valutaleértékelődéshez vezetett. Az ország GDP-je

1999-ben 6%-kal csökkent. 1999 folyamán és 2000 elején Ecuador nemzeti valuta drasztikusan leértéklődött a dollárhoz képest. 1998 végén egy amerikai dollár 6825 sucre-t ért, 2000 januárjában azonban már 28 000-et. Mahuad elnök 2000. január 9-én jelentette be, hogy fel fogják adni a nemzeti valutát és hivatalosan dollarizálják az országot. Ez átmenetileg megnyugtatta a piacokat, a nemzeti bank már harmadnap 200 százalékról a tizedére csökkentette az irányadó kamatlábat (még a dollarizációt taglaló törvény elfogadása előtt). A január második felében végrehajtott sikeres államcsinnyel hatalomra kerülő korábbi al-elnök, Gustavo Noboa folytatta a megkezdett dollarizációt. Február 29-én a kongresszus elfogadta az erre vonatkozó törvényt, amely március 13-án lépett életbe. Egy átmeneti időszak után, 2000. szeptember 13-án Ecuador teljesen és hivatalosan dollarizált országgá lett, a hasonló államok között a legnagyobb népességgel. Korántsem volt egyetértés a dollarizációról sem a hazai, sem pedig a nemzetközi szintén. A Nemzetközi Valutaalap többször is hangot adott ellenérzéseinek, és így tett a folyamat egyik központi szereplője, az Ecuadori Központi Bank (Banco Central del Ecuador). Röviden összegezve a dollarizáció Ecuadorban sikeresnek nevezhető, legalábbis helyreállította az ország gazdasági egyensúlyát. A dollarizáció kedvező kimenetelét segítette, hogy az azt megelőző valutaértékelés drasztikusan csökkentette az importot, ugyanakkor az exportbevételek az olajárak emelkedésének köszönhetően jelentősen nőttek. Mindez kiegészült a közszféra béreinek csökkentésével és egy sikeres adósságátütemezéssel. A költségvetés bevételei túlságosan is az olajexporttól függenek. Magas olajárak mellett akár a költségvetés bevételeinek egyharmada is ebből származhat, máskor alig 5%-a.

Panamával ellentétben Ecuadorban nem szüntették meg a központi bankot a dollarizáció után. A dollár bevezetése a gyakorlatban úgy folyt, hogy a jegybank a devizatartalékából a meghatározott árfolyamon a gazdaságban keringő bankjegyeket és érméket felvásárolta és kivonta a forgalomból. A devizatartalék fennmaradó részével a jegybank korlátozottan továbbra is képes szabályozni a gazdaságban forgó pénzmennyiséget, illetve képes kiegészíteni a likviditási válságba kerülő bankokat. A jegybankot funkcionálisan négy kisebb központi pénzügyintézményre alakították, melyek saját mérleggel rendelkeznek és egymástól függetlenek. Az első intézmény megtartotta a devizatartalék egy részét. Ez fedezi a még forgalomban lévő sucre-t és a kibocsátott saját érméket. A második intézmény mérlegében a devizatartalékkal szemben pontosan megegyező értékű bankbetétek és saját kibocsátású stabilizációs kötvények állnak forrásként. A harmadik intézmény birtokolja a devizatartalék fennmaradó részét és az államkötvényeket, amelyek a központi bank nemzetközi kötelezettségeit, az államháztartás betéteit és a központi bank belső kötelezettségeit fedezik. Csak ez a harmadik intézmény képes devizatartalékait piaci műveletekhez felhasználni, elsősorban kereskedelmi bankok részére kölcsönt nyújtani. A negyedik intézmény mérlegében szerepel a többi jegybanki aktíva és passzíva.

A dollarizáció végrehajtásáról törvényben (Gazdasági átalakulásról szóló törvény) foglalkozni kellett a korábban megkötött, hazai valutában denominált szerződések átírásával (ezek nagy része a sucre leértékelődését feltételezve kötött). A törvényben csökkentették a sucre-ban meglévő betétek és hitelek kamatát is. A dollárra való áttérést leértékelt árfolyamon hajtották végre, ennek következtében az árak 2000-ben drasztikusan emelkedtek, hogy a reálárfolyam ismét egyensúlyi szintre kerüljön. Közel 100%-os fogyasztói áremelkedést mértek 2000-ben, 2001-ben pedig 38%-osat. Ez a kiigazítás elég volt ahhoz, hogy a reálárfolyam visszatérjen korábbi szintjére.

Más tekintetben a gazdaság a makromutatók alapján stabilnak mondható. Az infláció 2004-ben 3%-ra mérséklődött. A reálárfolyam már 2002 óta alig változik, az alacsonyabb infláció pedig csökkentette a nominális kamatokat. A jegybank valutatartalékai még nem érték

el a dollarizáció előtti szintjüket, de 2003-2004-ben növekedtek. A gazdasági növekedés 2004-ben 7%-ra gyorsult, amihez elsősorban a fellendülő export járulhatott hozzá.

Konklúzió

A dollarizáció kérdésével viszonylag széles körű elméleti szakirodalom foglalkozik, és jóval kisebb az empirikus tapasztalatokat feldolgozó tanulmányok száma. Az értékelést elsősorban az nehezíti, hogy az idegen valutát használók országok túlnyomó része kicsiny, néhány tízezer fős lakosságú állam. Ez alól sokáig csak Panama és a nem független Puerto Rico jelentett kivételt. Az ezredfordulón Ecuador és El Salvador is belépett ebbe a körbe, ami megélnéltette az ezzel kapcsolatos közgazdasági eszmecserét.

Panama tapasztalatai ellentmondásosak, és nagyrészt megfelelnek az elméleti megközelítésből tárgyalt várakozásoknak. Az ország a nagyobb pénzügyi stabilitásért volatilisabb növekedéssel felelt, mert nem volt képes rugalmasan alkalmazkodni a külső negatív hatásokhoz. Nem Panama sikeres gazdasági története, hanem a kényszer vezette Ecuadorra, hogy szintén a dollárt tegye meg hivatalos fizetőeszköznek. A stabilizációt a dollarizáció nagyban segítette. Ecuador példája azt mutatja, hogy a dollarizációnak sincs „királyi útja”. Panamával szemben Ecuadorban továbbra is működik az újjászervezett nemzeti bank, viszont az ország pénzügyileg sokkal kevésbé nyitott. El Salvador kedvező gazdasági helyzetben tért át a dollárra, és ez nem is okozott jelentősebb változást a gazdasági életben.

Felhasznált irodalom

- Alesina, Alberto – Barro, Robert J. (2002) „*Currency Unions*”. The Quarterly Journal of Economics, 117. évfolyam 2. szám
- Beckerman, Paul – Solimano, Andrés (2002) „*Crisis and Dollarization in Ecuador*”. The World Bank
- Beckerman, Paul (2001) „*Dollarization and Semi-Dollarization in Ecuador*”. The World Bank Policy Research Working Paper
- Berg, Andrew – Borensztein, Eduardo (2000) “*The Pros and Cons of Full Dollarization*”. IMF Working Paper No. 2000/50.
- Bogetic, Zeljko (2000) „*Official Dollarization: Current Experiences and Issues*”. Cato Journal 20. évfolyam 2. szám
- Edwards, Sebastian – Magendzo, I. Igal (2004) „*Strict Dollarization and Economic Performance*”. National Bureau of Economic Research Working Paper
- Edwards, Sebastian (2001) „*Dollarization and Economic Performance: An Empirical Investigation*”. NBER Working Paper 8274.
- Goldfajn, Ilan – Olivares, Gino (1999) „*Full Dollarization: The Case of Panama*”. Pontificia Universidade Católica – Rio de Janeiro
- Hanke, Steve H. (2003) „*Money and the Rule of Law in Ecuador*”. Policy Reform, 6. évfolyam 3. szám
- IMF (2004): International Financial Statistics, Yearbook 2004
- Moreno-Vilallaz, Juan-Luis (2005) „*Financial Integration and Dollarization: The Case of Panama*”. Cato Journal, 25. évfolyam 1. szám
- Schuler, Kurt (2005) „*Some Theory and History of Dollarization*”. Cato Journal 25. évfolyam 1. szám

Bedő Zsolt¹ - Ács Barnabás²

TULAJDONOSI KONCENTRÁCIÓ, KOALÍCIÓ ÉS IDENTITÁS HATÁSA AZ S&P500-AS VÁLLALATOK TELJESÍTMÉNYERE.

We conduct a cross sectional analysis of S&P500 companies to determine the relation between ownership concentration and firm performance. Shareholder identity is also specified in the model in order to scrutinize the possible role of institutional investor activism in the system of corporate governance. We find that the dominance of the largest blockholder is deterministic and positive in the monitoring of firm management, while the effect of coalition in this case is negative. This implies that dominant blockholders do “create their own space” and additional blockholders are not able to positively contribute to the control of management. The fact that the dominant blockholder is institutional investor further increases the positive effect of monitoring, which supports the positive role of institutional investors in the system of corporate governance.

Bevezetés

A vállalati méret növekedésével és a tőkepiacok kifejlődésével a külső források bevonása szükségessé és egyre hatékonyabbá vált. A részvénykibocsátás a tulajdonosi jogok szélesebb körben történő gyakorlását eredményezte. Az angolszász gazdaságokban a tulajdonosok számának növekedésével a tulajdoni hányadok csökkenése is együtt járt, mely az egyes tulajdonosok érdekérvényesítő képességére negatív hatást gyakorolt.

A vállalati feladatok számának valamint azok összetettségének növekedésével szükségessé vált egy professzionális csoport vállalati működésbe történő integrálása. Ezt a csoportot a vállalatvezetők alkották. A vállalatvezetéssel azonban a tulajdonlás nem járt együtt, így ezen vezetők érdeke nem esett egybe a tulajdonosokéval, mely az *érdekek konfliktusához* vezetett. Az érdekkonfliktuson túl a vállalatvezetők és tulajdonosok számára megszerezhető információ minősége és mennyisége jelentősen különbözött, mely *információs aszimmetriát* okozott.

A kezdetekben tulajdoni hányaddal rendelkező igazgatótanácsi tagok célrendszere megkérdőjelezhetetlen volt, mely a vállalati érték maximalizálása felé irányult. Idővel azonban a tulajdoni hányaduk és vállalatvezetéstől való függetlenségük csökkenésével a tulajdonosi érdekek képviselője kérdésessé vált. Ezt a problémát tovább fokozta a tagoknak juttatott anyagi ellentételezés, mely független volt a vállalat teljesítményétől.

Az érdekkonfliktus és információs aszimmetria szülte feszültséget a vállalatkormányzás rendszere hivatott feloldani. Az igazgatótanácsok függetlenségének csökkenésével egy alternatív mechanizmus jelent meg a 70-es és 80-as években, melyet *vállalati kontrolpiacnak* nevezünk. Ez a mechanizmus akvizíciók formájában jelentkezett, mely során a rosszul teljesítő vállalatot felvásárolják, vezetését leváltják. A kilencvenes évekre az akvizíciók száma világszerte lecsökkent, mely a vállalati kontrolpiac beszűkülését is jelentette.

A 90-es évek az intézményi befektetők tőkepiaci súlyának jelentős növekedését hozta, mellyel egyidőben a nagyobb tulajdoni hányaddal rendelkező befektetők aktív tulajdonosi szerepvállalása is megjelent. Ezt a mechanizmust a *vállalatkormányzás politikai modelljének* nevezzük. Az intézményi befektetők, mint legaktívabb blokktulajdonosok³, a vállalat-

---

¹ Ph.D. hallgató, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, zsoltbedo@ktk.pte.hu

² Ph.D. hallgató, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, acsbarnabas@ktk.pte.hu

³ Legalább 5%-os tulajdoni hányaddal rendelkező befektető

vezetők kontrollját beadványokon, proxy csatákon keresztül látják el, mely egyre inkább saját reprezentánsuk igazgatótanácsba történő delegálását eredményezi. Ez a jelenség az Egyesült Államokra jellemző vállalatkezelési rendszer esetén jelentős előrelépést jelentett, hiszen a szétaprózódott tulajdonosi szerkezet lehetetlenné tette a tulajdonosi befolyás gyakorlását. A tulajdonosi koncentráció vállalati teljesítményre gyakorolt pozitív hatásáról elsőként Shleifer és Vishny (1986) értekezett, mely feltevést tizenegy évvel később meg is kérdőjelezték⁴. Ennek alapjául az a megfigyelés szolgált, mely szerint a domináns tulajdonosok saját célfüggvényük maximalizálására használják fel helyzetbeli előnyüket a vállalati érték maximalizálása helyett, így megkárosítva a kisebbségi tulajdonosokat⁵. Ezenfelül a nagy érdekérvényesítő erővel rendelkező blokktulajdonos túlzottan szűk korlátok közé szorítva a vállalatvezetést jelentősen csökkentheti annak hatékonyságát (Burkart és sz.t., 1997). A blokktulajdonosok számának növekedésével a vállalati részvény likviditása csökken, mely a részvényárfolyam információtartalmának visszaeséséhez vezethet (Holmstöm és Tirole, 1993). Noe (2002) ezzel szemben azt állítja, hogy az intézményi befektetők, mint blokktulajdonosok, növelik a részvénylikviditást, mivel többet információt szolgáltatnak, így csökken a vételi-eladási árrés (bid-ask spread). Az irodalomból kiragadott néhány példán jól látszik, hogy a kérdés összetett és még el nem döntött.

Zwiebel (1998) elméletét, mely a blokktulajdonosok között létrejövő koalíció lehetőségéről szólt Earle, Kucsera és Telegdy (2005) a Budapesti Étektőzsdére alkalmazva arra a megállapításra jutott, hogy a domináns blokktulajdonos valóban „*kialakítja saját terét*”⁶ s ezáltal a következő blokktulajdonos vállalatteljesítményre gyakorolt hatása negatív.

Dolgozatunkban Earle, Kucsera és Telegdyhez hasonlóan azt vizsgáljuk, hogy a blokktulajdonosok között létre jön-e kollektív együttműködés a vállalatvezetés hatékonyabb kontrollja érdekében. Mi a kollektív együttműködésre vonatkozó kérdést ugyanakkor kiegészítjük a blokktulajdonosok identitásával is, vagyis különbséget teszünk intézményi befektető, alapkezelő és belső tulajdonos között. Ezt a már előzőekben említett intézményi befektetők által kifejtett kimagasló tulajdonosi aktivitás, valamint az esetlegesen egymástól eltérő motiváció indokolja. Az általunk vizsgált vállalati kör is jelentősen eltér Earle és sz.t. által elemzettől, hiszen a BÉT-en jegyzett vállalatokra a magas tulajdonosi koncentráció sokkal jellemzőbb, mint az S&P500-as vállalatokra. Ez, tehát azt jelentheti, hogy az esetünkben vizsgálat alá vont S&P500-as vállalatoknál, mivel a tulajdonosi koncentráció kicsi, sokkal nagyobb jelentősége lehet a koalíció létrejöttének.

Vizsgálandó kérdéseink, tehát a következők:

1. Milyen hatást gyakorol a tulajdonosi koncentráció a vállalat teljesítményére?
2. Kialakul-e blokktulajdonosi koalíció ha (a) létezik domináns blokktulajdonos, akinek tulajdoni hányada meghaladja a 10%-ot vagy (b) nem létezik domináns blokktulajdonos?
3. Változik-e az esetlegesen kialakuló koalíció hatékonysága, ha a domináns blokktulajdonos intézményi befektető?
4. Befolyásolja-e a koalíció hatékonyságát a koalíció homogenitása, vagyis a blokktulajdonosok identitása?

Adatok és módszertan

Elemzésünket az S&P500-as vállalatok 2005 harmadik negyedéves adatain végeztük el. Független változóként a sajáttőke arányos megtérülési mutatót (*ROE*) és működési hatékonysá-

---

⁴ Shleifer, Vishny (1997)

⁵ Zwiebel (1995)

⁶ „creating their own space” (Zwiebel, 1995)

ságot mérő mutatót használtuk. A sajáttőke arányos megtérülési mutatót (*ROE*) az adózott eredmény és sajáttőke hányadosaként, míg a működési hatékonyság mutatót (*MH*) az árbevétel és a foglalkoztatottak számának hányadosaként definiáltuk. A könnyebb kezelhetőség érdekében az *MH* mutatót logaritmizáltuk ($\text{Log}(MH)$). A keresztmetszeti elemzéshez az adatokat a Reuters és Business and Company Resource Center adatbázisokból nyertük. A modellekben a vállalati méret kiigazítását a foglalkoztatottak számát reprezentáló változó bevonásával végeztük el (*M*).

Elsőként a koncentráció és teljesítmény kapcsolatát becsültük meg az (1) egyváltozós regressziós modell segítségével, melyben Y_i a *ROE* és $\text{Log}(MH)$ függő változók, míg a B_{ji} független változó az *i*-edik vállalat *j*-edik koncentrációs mutatója. C_1 (11,05% átlag) a legnagyobb blokktulajdonost, C_2 (16,46% átlag) az első kettő blokktulajdonos együttléve, míg C_3 (19,19% átlag) az első három blokktulajdonos együttes tulajdoni hányadát jelenti. Annak érdekében, hogy az egyes blokktulajdonosi szintek izolált hatását becsülni tudjuk a C_2 és C_3 mutatókból a második (B_2) és harmadik (B_3) legnagyobb blokktulajdonos tulajdoni hányadát is be kell vonni az elemzésbe. Az B_2 , tehát a második blokktulajdonos átlagos tulajdoni hányada 7,75%, míg a B_3 -é 6,71 százalék.

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 B_{ji} + \beta_2 M_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

Több blokktulajdonos együttes jelenlétének hatása szempontjából lényeges kérdés a legnagyobb blokktulajdonos tulajdoni hányadának nagysága. Ha 10%-ot meghaladja, tehát domináns blokktulajdonosról van szó, akkor céljai eléréséhez nem feltétlenül van szüksége más blokktulajdonosok támogatására, valamint többletjogai és információszerző képességével könnyen visszaélhet, ezáltal megkárosítva a kisebb blokktulajdonosokat. A legnagyobb blokktulajdonos dominanciájának hatását a D_{DOM} dummy változó bevonásával becsüljük, mely egyenlő egyel, ha C_1 nagyobb vagy egyenlő 10%, valamint 0 ha C_1 10%-nál kisebb. Ha C_1 nem-domináns, akkor hatását a δ_1 koefficiens, valamint a koalíció hatását ($C_{mind} - C_1$) δ_2 koefficiens mutatja meg. Dominancia esetén $\delta_1 + \delta_3$ a legnagyobb blokktulajdonos, míg $\delta_2 + \delta_4$ a további blokktulajdonosok összefogásának hatását méri. Az összefüggést a (2) modell foglalja össze.

$$Y_i = \beta_0 + [\delta_1 + \delta_3 D_{DOM}] C_1 + [\delta_2 + \delta_4 D_{DOM}] (C_{mind} - C_1) + \beta_1 M_i + \varepsilon_i \quad (2)$$

A bevezetőben megemlített tulajdonosi aktivizmus, melyben az intézményi befektetők kiemelt szerepet játszanak a (3) modellben jelenik meg. A D_{TP} dummy változó a C_1 blokktulajdonos típusát specifikálja, mely intézményi, ha $D_{TP} = 1$ és belső vagy alapkezelő, ha $D_{TP} = 0$. Így tehát, ha a legnagyobb blokktulajdonos nem-domináns és nem intézményi, akkor teljesítményre gyakorolt hatását a δ_1 koefficiens mutatja meg, míg a koalícióét a δ_2 . A dominancia kérdését ez a modell is (2)-hoz hasonlóképpen kezeli, míg a tulajdonosi típus hatását λ_1 és λ_2 méri. Így tehát domináns és intézményi C_1 esetén $\delta_1 + \delta_3 + \lambda_1$ koefficiensek összege a releváns, míg ebben az esetben a koalíció hatását $\delta_2 + \delta_4 + \lambda_2$ összeg mutatja meg.

$$Y_i = \beta_0 + [\delta_1 + \delta_3 D_{LN} + \lambda_1 D_{TP}] C_1 + [\delta_2 + \delta_4 D_{LN} + \lambda_2 D_{TR}] (C_{mind} - C_1) + \beta_1 M_i + \varepsilon_i \quad (3)$$

Az egyes befektetői csoportok érdekei között fennálló különbséget, mely a koalícióalkotás szempontjából releváns, a (4) modell vizsgálja. Jelen dolgozatra vonatkozó terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé az eltérő motivációk taglalását, így fogadjuk el azt, hogy az nem feltétlenül egyezik meg egy menedzser-tulajdonos, állami nyugdíjalap és egy alapkezelő esetében. A D_{HOM} dummy változó a kizárólag intézményi befektetőkből álló koalíciónál 1 értéket vesz fel, míg heterogén csoportnál 0-t. A γ_1 koefficiens a homogén koalíció teljes hatáshoz adódó kontribúciót méri.

$$Y_i = \beta_0 + [\delta_1 + \delta_3 D_{LN} + \lambda_1 D_{TP}] C_1 + [\delta_2 + \delta_4 D_{LN} + \lambda_2 D_{TR} + \gamma_1 D_{HOM}] (C_{\min d} - C_1) + \beta_1 M_i + \varepsilon_i \quad (4)$$

A tulajdonos típusának relevanciáját, s ezen belül is az intézményi befektetők jelentőségét a mintában megfigyelhető eloszlásuk ugyancsak alátámasztja. A melléklet 3. táblázatában jól látható az első három blokktulajdonosi kategóriában ezen csoport előfordulása. A C_1 csoportban 85,23, B_2 -ben 83,02, míg a B_3 -ban 82,97 százalék.

A mintából azokat a vállalatokat kizártuk, melyeknél a ROE mutató szélsőségesen nagy értéket vett fel. A teljes mintán ez négy vállalat eliminálást jelentette.

Eredmények

A következőkben közölt eredményeinkről egységesen elmondható, hogy statisztikailag nem szignifikánsak, ugyanakkor érdemes megvizsgálni bennük rejlő gazdasági mondánivalót. Elsőként a teljesítmény és blokktulajdonosi csoportok közötti kapcsolatot vizsgáltuk az (1) modell segítségével, melynek becsült eredményeit az 1. táblázat mutatja⁷. A ROE mutató esetében a koncentráció növekedésével a hatás mértéke csökken, majd pedig negatív irányban befolyásolja a vállalati teljesítményt. Ez az összefüggés a működési hatékonyság mutatónál már a kezdetekben is negatív, de ahogy nő a koncentráció, úgy csökken az ellentétes hatás mértéke. Ha figyelembe vesszük a $\text{Log}(MH)$ esetében a növekvő értékeket, akkor kijelenthetjük, hogy a hatás ellentétes a ROE mutatónál tapasztaltakkal, mely esetében a növekvő számú blokktulajdonos egymással érdekkonfliktusba kerülve nem képes a vállalatvezetés hatékony kontrolljára, s ezáltal a vállalati teljesítmény növelésére. Mivel a standard hiba nem növekszik, ahogy a koncentráció nő, így a ROE változónál kijelenthető, hogy a csökkenést nem a koncentrációból származó adatokban jelentkező „zaj” okozza. A $\text{Log}(MH)$ változónál ugyanez elmondható, de természetesen ellentétes irányú hatás feltételezése mellett.

1. tábla: A növekvő tulajdonosi koncentráció vállalati teljesítményre gyakorolt hatása.

Függő változó					
ROE			Log(MH)		
C_1	C_2	C_3	C_1	C_2	C_3
8,67	1,82	-1,65	-0,60	-0,35	-0,23
(16,394)	(12,089)	(9,626)	(0,276)	(0,202)	(0,161)

Megjegyzés: Független változók: C_1 – legnagyobb blokktulajdonos tulajdoni hányada; C_2 – első kettő legnagyobb blokktulajdonos együtt; C_3 – első három legnagyobb blokktulajdonos együtt. Zárójelben a standard hiba látható. *** - 1%-os szignifikancia; ** - 5%-os szignifikancia; * - 10%-os szignifikancia-szintet jelöl.

A C_2 és C_3 koncentrációs mutatókat felbontva a 2. táblázatban láthatjuk az egyes tulajdonosi csoport izolált hatását. A ROE függő változót tartalmazó regressziós becslés eredménye nem okoz meglepetést, hiszen ott a második és harmadik blokktulajdonos csökkentette a vezetői kontroll hatékonyságát. A működési hatékonyság esetében viszont ellentmondás látszik az egyes tulajdonosi csoportok izolált és a koncentrációs mutatók hatásai között. Míg a koncentrációs mutatóknál a növekvő hatékonyságot (csökkenő negatív hatást) volt a jellemző, addig az egyes tulajdonosi csoportnál a koefficiensek csökkenő tendenciát mu-

⁷ Az itt használt koncentrációs mérőszámot először Demsetz és Lehn (1985) használta.

tatnak. Ez más szóval azt jelenti, hogy a második és harmadik blokktulajdonos tovább csökkenti a kontroll hatékonyságát.

2. tábla: Az első három blokktulajdonos egymástól függetlenül becsült hatása a függő változókra

Függő változó					
ROE			Log(MH)		
C_1	B_2	B_3	C_1	B_2	B_3
8,67	-115,58	-187,84	-0,600	-1,990	-2,92
(16,394)	(50,508)	(107,649)	(0,276)	(0,808)	(1,600)

Megjegyzés: Független változók: C_1 – első legnagyobb blokktulajdonos tulajdoni hányada; B_2 – második legnagyobb blokktulajdonos tulajdoni hányada; B_3 – harmadik legnagyobb blokktulajdonos tulajdoni hányada. Zárójelben a standard hiba látható. *** - 1%-os szignifikancia; ** - 5%-os szignifikancia; * - 10%-os szignifikancia-szintet jelöl.

Arra a kérdésre, hogy a domináns (legalább 10% tulajdoni hányaddal rendelkező blokktulajdonos) blokktulajdonos „kialakítja e saját terét” vagy nem a 3. táblázatban bemutatott becsült értékek adnak választ. A ROE változó esetében, ha C_1 nem-domináns, akkor C_1 képtelen a hatékony kontrollra (-9,34), ekkor a koalíció hatása pozitív (3,61), tehát a blokktulajdonosok összefogásának eredményeképpen vállalati teljesítménynövekedés abszolválható. A Log(MH)-nál viszont a nem-domináns blokktulajdonos képes a hatékony kontrollra (1,17), melyet a koalíció tovább erősít (0,14). A ROE esetében a dominancia pozitív hatása hatékonytá teszi a legnagyobb blokktulajdonos tevékenységét (-9,34+21=11,66), ezzel szemben a koalíció jelentőségét veszti. Ez, tehát azt jelenti, hogy a domináns blokktulajdonos valóban „kialakítja saját terét”, mely szükségtelemé teszi további blokktulajdonosok jelenlétét. A működési hatékonyságnál a hatás ismét csak ellentétes.

3. tábla: A legnagyobb blokktulajdonos és a koalíció becsült hatása, a legnagyobb blokktulajdonos dominanciája vagy nem-dominanciája esetén.

Függő változó							
ROE				Log(MH)			
δ_1	δ_3	δ_2	δ_4	δ_1	δ_3	δ_2	δ_4
-9,34	21,00	3,61	-16,53	1,17	-1,27	0,14	-0,16
(55,267)	(42,945)	(18,695)	(22,490)	(0,917)	(0,714)	(0,310)	(0,374)

Megjegyzés: N = 437. δ_1 – nem-domináns blokktulajdonos (<10%) hatása; δ_3 – domináns blokktulajdonos (>10%) hozzájárulása a teljes hatáshoz ($\delta_1+\delta_3$); δ_2 – nem-domináns blokktulajdonos esetén a koalíció hatása; δ_4 – koalíció hozzájárulása a teljes hatáshoz domináns blokktulajdonos esetén ($\delta_2+\delta_4$). Zárójelben a standard hiba látható. *** - 1%-os szignifikancia; ** - 5%-os szignifikancia; * - 10%-os szignifikancia-szintet jelöl.

Az intézményi befektetők aktív tulajdonosi szerepvállalása, valamint kizorító hatása a 4. táblázat ROE szegmensében egyértelműen nyomon követhető. A legnagyobb blokktulajdonos dominanciájának, majd pedig intézményi befektetői mivoltának ténye tovább növeli befolyását. Ezzel szemben a dominancia és intézményi befektetői ismérvek csökkentik a koalíció lehetőségeit. A működési hatékonyság függővé tételekor az eredmény ismét csak ellentétes a ROE esettel, de ugyanakkor kiemelendő a domináns intézményi szenáriónál a koalíció, kismértékű ugyan, de pozitív hatása.

4. tábla: A legnagyobb blokktulajdonos és a koalíció becsült hatása a függő változókra, a legnagyobb blokktulajdonos dominanciája vagy nem-dominanciája és típusának függvényében.

Függő változó					
ROE					
δ_1	δ_3	λ_1	δ_2	δ_4	λ_2
-10,92	18,45	9,64	19,38	-14,97	-20,41
(55,416)	(43,377)	(24,873)	(26,767)	(22,675)	(24,826)
Log(MH)					
δ_1	δ_3	λ_1	δ_2	δ_4	λ_2
1,22	-1,26	-0,07	-0,09	-0,18	0,3
(0,921)	(0,721)	(0,415)	(0,441)	(0,376)	(0,403)

Megjegyzés: N = 437. δ_1 – nem-domináns blokktulajdonos hatása; δ_3 – domináns blokktulajdonos hozzájárulása a teljes hatáshoz ($\delta_1 + \delta_3$); δ_2 – nem-domináns blokktulajdonos esetén a koalíció hatása; δ_4 – koalíció hozzájárulása a teljes hatáshoz domináns blokktulajdonos esetén ($\delta_2 + \delta_4$); λ_1 és λ_2 – intézményi befektetők egyéni és jelenlétükben a koalíció hatását jelenti; Zárójelben a standard hiba látható. *** - 1%-os szignifikancia; ** - 5%-os szignifikancia; * - 10%-os szignifikancia-szintet jelöl.

A különböző érdekrendszerrel rendelkező befektetői csoportok koalícióalkotási készségét, vagy inkább hatékonyságát az 5. táblázatban a γ_1 értékek reprezentálják. A ROE esetén a kizárólag intézményi befektetőkből álló koalíció (homogén) negatív hatást gyakorol a vállalati teljesítményre, míg a működési hatékonyság függővé tételekor a homogenitás pozitívan járul hozzá a vezetői kontrollhoz. Abban az esetben, amikor a domináns tulajdonos egyben intézményi is a homogén intézményi koalíció tovább csökkenti a tulajdonosi aktivitás hatékonyságát.

5. tábla: A legnagyobb blokktulajdonos és a koalíció becsült hatása a függő változókra, C_1 dominanciájának és típusának, valamint a koalíció homogenitásának függvényében.

Függő változó						
ROE						
δ_1	δ_3	λ_1	δ_2	δ_4	λ_2	γ_1
-110,18	85,43	-2,34	20,05	-27,18	-20,31	-14,42
(77,113)	(65,600)	(37,099)	(37,443)	(33,326)	(31,554)	(16,543)
Log(MH)						
δ_1	δ_3	λ_2	δ_2	δ_4	λ_2	γ_1
1,16	-0,84	-0,52	-0,56	-0,24	0,61	0,11
(1,246)	(1,060)	(0,604)	(0,602)	(0,539)	(0,501)	(0,266)

Megjegyzés: N = 303. δ_1 – nem-domináns blokktulajdonos hatása; δ_3 – domináns blokktulajdonos hozzájárulása a teljes hatáshoz ($\delta_1 + \delta_3$); δ_2 – nem-domináns blokktulajdonos esetén a koalíció hatása; δ_4 – koalíció hozzájárulása a teljes hatáshoz domináns blokktulajdonos esetén ($\delta_2 + \delta_4$); λ_1 és λ_2 – intézményi befektetők egyéni és jelenlétükben a koalíció hatását jelenti; γ_1 – a homogén, azaz csak intézményi befektetőkből álló koalíció hatását méri; Zárójelben a standard hiba látható. *** - 1%-os szignifikancia; ** - 5%-os szignifikancia; * - 10%-os szignifikancia-szintet jelöl.

Következtetések

A vállalati érték és tulajdonosi struktúra közötti összefüggés egyre szélesebb körben kutatott kérdés. Az eredmények ugyanakkor meglehetősen ellentmondásosak, melynek egyik oka az eltérő módszertan, valamint koncentrációmérés. Jelen dolgozat a koncentráció hatásán túl vizsgálta a blokktulajdonosok koalícióalkotási hajlandóságát, annak hatását. A koalícióalkotás vizsgálatán túl jelen dolgozat fontos kontribúciója a blokktulajdonosok típusá-

nak elemzésbe történő bevonása. A tulajdonosi aktivizmussal foglalkozó kutatási irány képviselői rávilágítottak a blokktulajdonosok aktív szerepvállalása nyomán kialakuló vállalati teljesítményváltozásra, mely alátámasztja vizsgálatunk létjogosultságát.

Eredményeink statisztikailag nem szignifikánsak, ugyanakkor részben alátámasztják a már eddig ismert összefüggéseket. A legnagyobb blokktulajdonos dominanciája meghatározó vállalatvezetői kontroll hatékonysága szempontjából. Domináns blokktulajdonos képes pozitív hatást gyakorolni a vállalati teljesítményre, ugyanakkor ilyen esetben a többi blokktulajdonos tevékenysége káros hatást fejt ki. A koalíció ellenben hatékonynak bizonyul, amikor a legnagyobb blokktulajdonos nem rendelkezik 10%-nál nagyobb tulajdoni hányaddal.

Dominancia esetén az a tény, hogy a domináns blokktulajdonos intézményi befektető tovább erősíti a pozitív hatást, míg tovább rontja a koalíció lehetőségeit. Fontos kiemelni, hogy ezen specifikációnál a működési hatékonyság mutató, mint függő változó, pozitív relációt mutat a koalíció változójával, tehát ellentétben a ROE mutató esetével, a koalíció képes a hatékonyságnövelésre.

A koalíció összetételének, homogenitásának, vizsgálata ellentétes eredményeket hozott a két függő változó viszonylatában. A ROE mutatónál a kizárólag intézményi befektetők alkotta koalíció nem képes pozitív irányba befolyásolni a vállalat teljesítményét, míg a működési hatékonyság mutató esetében a reláció pozitív.

Összegzésül, tehát azt mondhatjuk, hogy eredményeink, még ha statisztikailag nem is szignifikánsak, alátámasztják a blokktulajdonosok egymáshoz viszonyított méretéből fakadó hatékonyságkülönbséget. Továbbá az is bizonyítást nyert, hogy a tulajdonos típusa, feltehetően az eltérő motiváció és célrendszerek folytán, ugyancsak változtat a vállalatvezetői kontroll hatékonyságán.

Irodalomjegyzék

- Burkart M., - Gromb D., - Panunzi F. (1997) „*Large shareholders, monitoring and the value of the firm*”, *Quarterly Journal of Economics*, CXII(3), 693-728. o.
- Demsetz H., - Lehn K. (1985) „*The structure of corporate ownership: Causes and consequences*”, *Journal of Political Economy*, 9(6), 1155-1177. o.
- Earle J., - Kucsera Cs., - Telegdy Á. (2005) „*Ownership concentration and corporate performance on the Budapest Stock Exchange: Do too many cooks spoil the goulash?*”, *Corporate Governance*, 13(2), 254-264. o.
- Holmstöm B., - Tirole J. (1993) „*Market liquidity and performance monitoring*”, *Journal of Political Economy*, 101(4), 678-709. o.
- Noe T. (2002) „*Institutional activism and financial market structure*”, *Review of Financial Studies*, 15, 289-319. o.
- Shleifer A., - Vishny R. (1986) „*Large shareholders and corporate control*” *Journal of Political Economy*, 94(3), 461-488. o.
- Shleifer A., - Vishny R. (1997) „*A survey of corporate governance*”, *Journal of Finance*, 52, 737-783. o.
- Zwiebel J. (1998) „*Block investment and partial benefits of corporate control*”, *Review of Economic Studies*, 62, 161-185. o.

Melléklet

**1. tábla: Az S&P500-as vállalatok tulajdonosi koncentrációja 2005 harmadik negyed-
évében (%)**

Kategória	Változó	Átlag	Szórás	Minimum	Medián	Maximum
Első legnagyobb	C ₁	11,05	5,99	5,02	9,64	42,82
Első kettő összesen	C ₂	16,46	8,18	5,02	15,43	55,61
Első három összesen	C ₃	19,19	10,29	5,02	18,38	61,57
Első tíz összesen	C _{Mind}	21,24	13,27	5,02	18,38	86,78
Második legnagyobb	B ₁	7,75	2,52	5,06	7,02	21,39
Harmadik legnagyobb	B ₂	6,71	1,67	5,00	6,25	13,36

Forrás: Reuters adatbázis, Business and Company Resource Center, szerzők számításai

Megjegyzés: Elemszám (N) = 500

**2. ábra: Az első három legnagyobb blokktulajdonos tulajdoni hányadának leíró sta-
tisztikája tulajdonosi típus szerinti bontásban**

Kategória	Típus	Átlag	Szórás	Minimum	Medián	Maximum
Első legnagyobb	Intézményi	10,22	4,41	5,02	9,38	39,33
	Belső	15,84	10,26	5,11	12,52	42,82
	Alapkezelő	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Második legnagyobb	Intézményi	7,62	2,29	5,06	7,02	17,63
	Belső	9,14	3,79	5,07	7,91	21,39
	Alapkezelő	7,32	2,44	5,21	6,68	16,07
Harmadik legnagyobb	Intézményi	6,79	1,74	5,00	6,27	13,36
	Belső	6,37	1,63	5,22	5,61	10,22
	Alapkezelő	6,27	0,98	5,03	6,17	8,13

Forrás: Reuters adatbázis, Business and Company Resource Center, szerzők számításai

**3. tábla: A tulajdonosi típusok tulajdonosi kategóriák közötti abszolút és százalékos
eloszlása**

Típus		C ₁	B ₂	B ₃	Összesen
Intézményi	Előfordulás	381	259	151	791
	%-os arány	85,23%	83,01%	82,97%	84,06%
Belső	Előfordulás	66	30	9	105
	%-os arány	14,77%	9,62%	4,95%	11,16%
Alapkezelő	Előfordulás		23	22	45
	%-os arány	0,00%	7,37%	12,09%	4,78%
Összesen	Előfordulás	447	312	182	941

Forrás: Reuters adatbázis, Business and Company Resource Center, szerzők számításai

Megjegyzés: A kategóriákban a típusok összesített előfordulása azért nem éri el az 500-at (N), mert vannak vállalatok, melyek tulajdonosai között nem található 5%-ot meghaladó tulajdoni hányaddal rendelkező befektető.

**4. tábla: ROE mutatónak, működési hatékonyságnak, Log(MH), foglalkoztatottak
számának leíró statisztikája**

Változó	Definíció	Átlag	Szórás	Minimum	Medián	Maximum
ROE	Tőkemegtérülési mutató	18,86	26,00	-96,99	16,15 337	316
MH	Működési hatékonyság	579 789	826 480	36 034	580	10 377 250

B/2. Nemzetközi pénzügyi folyamatok

Log(MH)	Log(Működési haté- konyság)	5,53	0,65	0,01	5,53	7,02
ASZ	Alkalmazottak száma	43 822	95 215	360	19 847	1 700 000

Forrás: Reuters adatbázis, Business and Company Resource Center, szerzők számításai

Megjegyzés: ROE = adózott eredmény/sajáttőke; MH = árbevétel/alkalmazottak száma

Antal Kristóf:

MÉRHETŐEK-E A PÉNZMOSÁS MAKROÖKONÓMIAI HATÁSAI?

„Wie im Geld aller qualitative Unterschied der Waren ausgelöscht ist, löscht es seinerseits als radikaler Leveller alle Unterschiede aus.” Drehen wir diese Aussage von Marx um: ist schwarzes Geld illegales Ursprungs gleichwertig mit sauberem Geld? Keinesfalls. Da die zu sauberem Geld führende Geldwäsche den Kriminellen Kosten verursacht, ist ihre Wirkung sowohl mikroökonomisch als auch makroökonomisch erfassbar. Aus Sicht des Marktes der Geldwäsche präsentiere ich in den folgenden die Grundzüge eines durch den Geldwäschemultiplikator erweiterten Modells des monopolistischen Wettbewerbs. Die makroökonomische Analyse, die einerseits das Volumen der Geldwäsche bestimmen soll und andererseits ihre Auswirkung auf diverse Faktoren, basiert auf dem theoretischen Modell vom Professor Donato Masciandaro.

Bevezetés

„Miként a pénzben az áruk minden minőségbeli különbsége megszűnik, a pénz mint radikális leveller (egyenlősítő) minden különbséget eltöröl. De a pénz maga is áru, külső dolog, amely mindenkinek magántulajdonává lehet.” Marx leghíresebb művében, A tőkében olvasható e két mondat, melyeket átértelmezve érdekes kérdéseket fogalmazhatunk meg a pénzre, mint (Marx kifejezésével élve) árura vonatkozóan. Eltekintve a pénz aktív „egyenlősítő” funkciójától, kezelhetjük-e tényként, hogy passzív alanyként a pénz maga is egyenlő az azonos mennyiségű (és devizanemű) pénzzel? Konkrétabban fogalmazva: igaz-e, hogy az illegális eredetű pénz egyenértékű a legális eredetűvel? A kábítószer-értékesítésből származó 20.000 dollár ugyanannyit ér birtoklójának, mint az egy személygépkocsit értékesítő vállalatnak? A két különböző eredetű pénzösszegnek ugyanolyan hatása van a gazdasági makromutatókra?

Szögezzük le: nem. Az illegális eredetű pénz bűncselekményből származik, melyet bűnüldöző szervek próbálnak felderíteni és megakadályozni. A gazdasági jellegű (meggazdagságra, pénzszerzésre irányuló) illegális tevékenységek elkövetőihez a hatóságok sokszor pont az eredményként megjelenő pénzmozgások visszakövetésével jutnak el. A bűnelkövetőknek így célja, hogy akár költségek vagy veszteségek vállalásával is elkerüljék a lebukás ezen útját. A pénzmosás révén tisztává „varázsolt” összegek és vagyonok éppen homályos eredetük és gazdaságilag irracionális viselkedésük révén nehezítik meg a makroökonómiával foglalkozó elemzők munkáját, hiszen az ilyen jellegű pénzáramok mozgását sokkal nehezebb előrejelezni, mint a legális eredetűekét, így torzítják a hagyományos modellekkel kalkulált makroökonómiai mutatók értékét.

Tudományos kutatásom és a Pannon Gazdaságtudományi Konferenciára összeállított előadásom témája a pénzmosás folyamata és makroökonómiai hatásainak vizsgálata.

Pénzmosási alapfogalmak

A pénzmosás – leginkább elterjedt definíciója alapján – olyan illegális folyamat, melynek célja, hogy bűncselekményből származó pénzek eredetét felismerhetetlenné tegye. Így tehát kettős bűnelkövetésről beszélhetünk, hogy a „fő” bűncselekménynek mintegy velejárója a pénzmosás, mint másodlagos bűncselekmény. A pénzmosás is illegális cselekedet, hiszen – ahogy a Bevezetésben megjegyeztem – a bűnüldözők arra irányuló munkáját teszi nehezebbé, vagy teljesen lehetetlenné, hogy az elsődleges bűncselekmény elkövetőihez a

pénz útját visszakövetve jussanak el. A jelenleg is hatályos 2000. évi CI. törvény a pénzmosásról¹ a preambulumban a következő megállapításokat fogalmazza meg:

- „a növekvő nemzetközi problémává váló súlyos bűncselekmények elleni harc modern és hatásos módszerek alkalmazását igényli nemzetközi szinten”, illetve
- „ezen módszerek egyike a bűnözők megfosztása a bűnözésből származó jövedelemtől”.

A bűnüldözők több ponton is beavatkozhatnak a pénzmosás folyamatába azzal a céllal, hogy megakadályozzák a piszkos pénzek² tisztára mosását, és a pénz útját felderítve felfedjék az elsődleges bűncselekmény elkövetőjének személyét.

A pénzmosásnak az USA vámhatósága által a szakmai köztudatba hozott fogalmai szerint három fázisát különböztetjük meg:

Elhelyezés

Az elsődleges (más néven alap-) bűncselekményből származó pénz a pénzügyi szervezetekhez kerül, melyek lehetnek bankok, biztosítók, brókercégek, stb. Általában nem a bűnelkövetők, hanem közreműködők – akik sokszor nem is tudják, hogy illegális eredetű pénzt bíznak rájuk – fizetik be a piszkos pénzt ezekhez a szervezetekhez. Strukturálásnak nevezük azt a technikát, amikor az azonosításhoz szükséges összeghatár alatti több összegben végzik a befizetéseket azzal a céllal, hogy így a befizető anonim maradjon. A pénzmosás ennek a fázisában a legnagyobb a felderítés (illetve lebukás) esélye.

Rétegzés

Ebben a szakaszban a pénz útját teszik követhetlenné többszöri nemzetközi átutalásokkal (itt kapnak nagy szerepet az off-shore bankok), fedőműveletekkel, komplex pénzügyi tranzakciókkal, fiktív számlákkal és szerződésekkel, külkereskedelmi okmányokkal.

Integrálás

Az utolsó fázisban „teremtődik meg” a magyarázat a pénzmosó vagyonnövekedésére. Az egykor piszkos pénz itt már mint legális vállalkozásból származó jövedelem jelenik meg.

A pénzmosás piaca

A pénzmosási alapfogalmak között tárgyaltuk a pénzmosás folyamatát, annak fázisait. A valóban alapfogalommá vált, és gyakorlatilag az összes szakirodalomban elemzett folyamat-jelleg mellett én legalább akkora jelentőséget tulajdonítok a pénzmosás szolgáltatás-jellegének is.

Gál (2004) helyesen ismeri fel, hogy a pénzmosás piacán érvényesülnek egyes kereslet-kínálati szabályszerűségek, és a piaci szereplők (Gálnál: háztartások, üzleti szervezetek és állam) haszonmaximalizálásra, illetve – a másik oldalon – a költségek minimalizálására törekednek. Modelljében a tökéletes piacból indul ki, bemutatja, hogyan működik ez a piac az adott szereplőkkel és fiktív feltételekkel. Az elemzés végén utal arra, hogy torzító tényezők jelentkezhetnek a modellben, melyek megváltoztathatják a piaci keresleti és kínálati viszonyokat.

---

¹ A hivatkozott törvény teljes címe: 2000. évi CI. törvény a pénzmosásról, a bűncselekményből származó dolgok felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló, Strasbourgban, 1990. november 8-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

² Piszkos pénz: illegális forrásból származó pénz, melyet legálisként szeretnének feltüntetni. Fekete pénz: legális forrásból származó pénz, melyet más legális forrásból származónak tüntetnek fel (például adókerülés céljából).

Bongard (2001) ennél tovább megy doktori disszertációjából írt könyvében. Szerinte az eltérő kockázati preferenciák, és főleg a hiányos átláthatóság, szervezettség és központosítotttság okán sem beszélhetünk tökéletes piacról. Bár a kínálati oldalon jelentős számú piaci résztvevő található, többen olyan pénzmosási lehetőségeket tudnak felkínálni, melyek esetében nem létezik egyenrangú helyettesítő szolgáltatás, így az irántuk megnyilvánuló kereslet relatív rugalmatlan. Bongard utal arra, hogy különböző országokban eltérőek a pénzmosási piacok, így (elsősorban az eltérő nemzeti szabályozásoknak köszönhetően) nem lehet szó egységes nemzetközi pénzmosási piacról.

A fenti gondolatmenet alapján a pénzmosás piacán feltételezhetünk oligopóliumot vagy monopolisztikus versenyt. Az összejátszásos oligopóliumot³ kizárhatjuk azzal a megfontalással élve, hogy a piaci szereplők keresleti és kínálati oldalon is nagyfokú titoktartással övezik tevékenységüket, míg Bongard vizsgálatai alapján a (bármely fajta) oligopólium lehetőségét is elvethetjük. Legvalószínűbbnek azt tartom, hogy a pénzmosás piacán monopolisztikus verseny érvényesül, melyben számos „vásárló” és „eladó” jelenik meg a piacon, de a kereslet-kínálat központjában lévő termékek (szolgáltatások) differenciáltak. A differenciáltság azonban relatív, hisz a szolgáltatások végterméke minden esetben „tiszt” pénz, így a kínált szolgáltatások mégis versenyeznek egymással.

Kutatásom egyik vonala annak vizsgálata játékelméleti módszerekkel, hogy érdemes-e az államnak (fedőcégek révén) beszállnia a pénzmosás monopolisztikus versenyébe azzal a céllal, hogy megfontolt stratégiával élve egyrészt ellehetetlenítse a pénzmosás kínálati oldalának minél több szereplőjét, másrészt felfedje a keresleti oldali szereplők identitását.⁴ Bongardnak a különböző nemzeti pénzmosási piacokról alkotott elképzelését továbbfejlesztve elemezni fogom, hogy érdemes-e a pénzmosás ellen nemzeti szinten harcolni – hiszen amennyiben a pénzmosás más országban elvégezhető, az alaphüccselekmények volumene aligha fog csökkenni a kiinduló országban –, illetve ha beigazolódik ennek eredménytelensége, akkor ez mennyiben vetíthető ki a fejlett és fejlődő országok kapcsolataira. A végső kérdés ebben a vonatkozásban: mennyiben beszélhetünk a pénzmosás elleni harc esetében a környezetvédelemhez hasonló szélmalomharcról a világszintű nemzetközi összefogás hiányában.

Makroökonómiai elemzés

Gál (2004) szerint a pénzmosás volumenére lehet következtetni közvetlen becsléssel, mely a nemzetközi banki statisztikákon alapul, és közvetett becsléssel, melynek alapja a pénzmosást megelőző elsődleges (vagy alap-) hüccselekmény ismert (vagy szintén becsült) volumene. A szakirodalomban a leggyengébb lábakon álló közvetlen becsléssel szemben a leggyakrabban a közvetett becslés módszerével élnek, mely a módszer szofisztikáltságától és az alkalmazott faktorok számától és megfeleléségétől függően akár néhány adatot alapul véve is többé-kevésbé pontos becslést adhat⁵.

A Gál által említett módszerek mellett azonban létezik egy tudományosan megalapozottabbnak tűnő modell is, melyet az olasz Donato Masciandaro professzor dolgozott ki. Ő a keynes-i modell jövedelmi alapegyenletébe kvázi-külföldként bevonja az illegális szektort, mely a legális szektor (a modellben kvázi-belföld) termékei és szolgáltatásai iránt keresletet támaszt, míg cserében saját termékeit és szolgáltatásait kínálja fel:

---

³ Lásd bővebben Samuelson-Nordhaus (2002): Közgazdaságtan, X. Fejezet: Oligopólium és monopolisztikus verseny, A tökéletlen verseny elméletei c. alfejezet.

⁴ Carlton-Perloff (2003) gondolatmenetei a termék differenciálásról és a monopolisztikus versenyről további támpontot jelentenek kutatásaimhoz. A hivatkozott műben bemutatott elhelyezkedési modellek újfajta megvilágításba helyezik Bongard elméletét a nemzeti pénzmosási piacokról.

⁵ Lásd például: Gál (2004), Lilley (2001), König (2003).

$$Y = C + I + G + X_{isz} - IM_{isz},$$

(1)

ahol X_{isz} az illegális szektor keresletét, míg IM_{isz} az illegális szektor kínálatot mutatja a fenti relációban. Masciandaro a legális szektor részére rendelkezésre álló jövedelmet csökkenti a bűnözési jövedelem-újraelosztással, mint kvázi-adóval⁶, míg az illegális szektor termékei és szolgáltatásai iránt megnyilvánuló keresletet annak jövedelem-rugalmasságától és a szervezett bűnözés elleni állami szerepvállalás eredményességétől teszi függővé. Az illegális szektor által támasztott kereslet annak jövedelem-rugalmassága mellett függ a pénzmosás elleni (állami) intézkedések hatékonysági együttthatójától.

Masciandaro bevezeti még a pénzmosási multiplikátor fogalmát is, mely a tisztára mosott pénzek mennyiségének megállapításához a kiinduló (illegális eredetű) pénzmennyiséget csökkenti a (pénzmosáshoz kapcsolódó) tranzakciós költségekkel és a pénzmosás elleni harc által (a pénzmosóknak) okozott költségekkel. Vizsgálataim során ezt a pénzmosási multiplikátort szeretném integrálni a monopolisztikus verseny modelljébe azzal a céllal, hogy a korábban már említett állami szerepvállalás hatékonyságát fel lehessen mérni.

A fentiekben általam is röviden bemutatott közvetlen és közvetett becslési módszereket elemezve Masciandaro is arra a következtetésre jut, hogy ezek csak elnagyolt eredményeket adnak. Ő inkább azt az eljárást javasolja, mely során különböző makroökonómiai mutatóknak⁷ az elméleteknek ellentmondó változásáról feltételezzük, hogy ezek a szervezett bűnözés hagyományos piaci modellekkel nem jellemezhető pénzügyi lépéseinek (ezek között a pénzmosásnak) a következményei, így ezek számszerűsítésével lehet következtetni a pénzmosás volumenére. Werner (1996) hivatkozik például Couvrat és Pless 1993-as munkájára⁸, melyben a szerzők az egyes országok fizetési mérlegeit aggregálták világszinten, mely összegnek elméletileg nullának kellene lennie. A több ezer milliárd dolláros eltérést a kutatást végzők a szervezett bűnözés jövedelmének országok közötti mozgásával magyarázták utalva arra is, hogy a leginkább érintett országok hivatalos mutatói és statisztikai messze állhatnak a valóságtól.

Összefoglalás

A pénzmosás különböző aspektusaira vonatkozó kutatásaim két fő célt szolgálnak:

1. A makroökonómiai elemzés során Masciandaro modelljéből kiindulva a nemzeti és nemzetközi mutatószámok alapján az eddigieknél pontosabban megállapítani a pénzmosás volumenét és feltárni annak hatását a hivatalos statisztikai adatokra, és
2. a pénzmosás piacán feltételezett monopolisztikus verseny pénzmosási multiplikátorral bővített modellje segítségével elemezni az állami szerepvállalás várható hatásait.

Kutatásom remélt eredménye rávilágítana arra, hogy milyen mértékű gazdasági problémával állunk szemben. A mikroökonómiai elemzéssel elindított gondolatmenetem segítségével szeretnék az állam (illetve a bűnüldöző szervek) részére ötletet adni a pénzmosás elleni harc gazdaságpolitikai kezeléséhez.

---

⁶ Itt a legális jövedelmek illegális szektor általi eltulajdonításáról van szó (rablás, zsarolás, stb.), mely csereérték nélkül történik.

⁷ Ezek a makroökonómiai mutatók Masciandaro-nál a következők: fizetési mérlegek, pénzmennyiség, deviza-árfolyamok, jövedelem-elosztás, gazdasági növekedés, piaci árak volatilitása, megtakarítási és befektetési ráta.

⁸ A hivatkozott munka címe: „Das verborgene Gesicht der Weltwirtschaft”.

Irodalomjegyzék

2000. évi CI. törvény a pénzmosásról, a bűncselekményből származó dolgok felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló, Strasbourgban, 1990. november 8-án kelt Egyezmény kihirdetéséről. In: Figyelőnet/Törvénytár, link: <http://fn.opten.hu/cgi-bin/fnofs.cgi?st=t&ttext=&twhere=0&ttmwhole=&ttmneg=&ttmsame=&tyear=2000&tnum=CI&temitter=&ttype=&tabbrevnum=&tarea=&tvalid1=&tvalid2=&tvalid3=&tvalid4=&tvalid5=&tvalid6=&tedate1=&tedate2=&tedate3=&tedate4=&tedate5=&tedate6=&tstep=20www.fn.hu>. Letöltés időpontja: 2006. április 20.

Altenkirch, Lars (2002): Techniken der Geldwäsche und ihre Bekämpfung. Bankakademie Verlag, Frankfurt am Main. /ISBN 3-933165-57-1

Antal Kristóf (2005): Fragen der Geldwäsche in Mittel-Europa: Bedrohung oder Realität? In: Dr. PhD Gulyás László – Baló Tünde (szerk.): Európai Kihívások III. Tudományos Konferencia. Szeged. /ISBN 963 482 757 8/

Bongard, Kai (2001): Wirtschaftsfaktor Geldwäsche. Analyse und Bekämpfung. Deutscher Universitäts-Verlag, Wiesbaden. /ISBN 3-8244-0622-5/

Carlton, Dennis W. – Perloff, Jeffrey M. (2003): Modern piacelmélet. Panem Kft., Budapest. /ISBN 963 545 341 8/

Dusik Sándor (2005): Nemzetközi fellépés a pénzmosás ellen. In: Belügyi Szemle 2005/3. száma. In: <http://www.orfk.hu/elemezsek/bunuldozes/penzmosas.html?pagenum=2>. Letöltés időpontja: 2006. április 18.

Gál István László (2004): A pénzmosás. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest. /ISBN 963 224 754 X

Jaksity György (2004): A pénz természete. Alinea Kiadó, Budapest. /ISBN 963 86306 5 5

König, Johann-Günther (2003): Finanzkriminalität. Geldwäsche, Insidergeschäfte, Spekulation. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. /ISBN 3-518-12273-8

Lilley, Peter (2001): Piszkos ügyletek. A pénzmosás világa. Perfekt Rt., Budapest. /ISBN 963 394 432 5/

Marx Károly (1949): A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Szikra Kiadás, Budapest. (Második kiadás)

Marx, Karl (1987): Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Dietz Verlag, Berlin. (31. Auflage) /ISBN 3-320-00749-1/

Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (2002): Közgazdaságtan. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest. /ISBN 963 224 564 4/

Werner, T. A. (1996): Wachstumsbranche Geldwäsche. Die Ökonomisierung der Organisierten Kriminalität. Fachhochschule für Wirtschaft, Berlin. /ISBN 3-89404-784-4/

Jármai Tamás

A KÖLTSÉGVETÉS ÁFA BEVÉTELEINEK ALAKULÁSA 2000 ÉS 2005 KÖZÖTT ÉS AZ EGYKULCSOS ÁFA LEHETŐSÉGEI

The paper describes a short demonstration of the Value Added Tax (VAT) rate's income between 1999 and 2004. A short analysis of the period is shown. Estimation for years 2005 – 2007 is made. It is shown, what the changes of the VAT rates on the field of budget income means. It is also investigated, how would the VAT income be formed on all kinds of domestic realisation, if there were rate-reductions by the government. There are direct and indirect effects examined on the economy. The conclusion is drawn, which is the suitable single VAT rate whereby the state gets what it needs, not to take to much out of the economy.

Az ÁFA bevételek kulcsenkénti megoszlása 1999 és 2003 között

Az 1. táblázatban szerepelnek Az APEH világa 2004 című [1] könyvben publikált tényadatok 1999 és 2003 között, melyek a bevallások adatai alapján adókulcsokra bontva tartalmazzák a Magyar Köztársaság ÁFA bevételeit. Elmondható, hogy 1999 és 2003 között nem volt változás az ÁFA mértékekben, ekkor 0%-os, 12%-os és 25%-os ÁFA kulcs volt hatályban. Így ezek a bevételek minden szempontból összehasonlíthatóak, meghatározható trendnek megfelelően alakulnak. A növekedésük kapcsolatban van a gazdasági növekedéssel, illetve az inflációs adatokkal egyaránt, így a költségvetésben tervezhető.

2. táblázat: A költségvetés ÁFA bevételeinek alakulása kulcsenként 2003. – 2004. években (millió forint) [2]

Év	2003	2004	Év	2003	2004
5%-os kulcs alá tartozó értékesítés		1 430 338	15%-os kulcs alá tartozó értékesítés		8 598 522
12%-os kulcs alá tartozó értékesítés	9 737 349	305 540	25%-os kulcs alá tartozó értékesítés	24 112 541	28 723 337

Forrás: Az APEH Internetes honlapján közölt adatok (www.apéh.hu)

2005 évre vonatkozóan még nem állnak rendelkezésre összesített országos adatok (az összesítés folyamatban van), így erre az évre vonatkozóan a tendenciák alapján egy becslést valósítottam meg. A 12%-os kulcsú adatok további visszaszorulását mindenféleképpen alapadatnak tekintem, mivel ez a kulcs 2004. január 1-től nem hatályos, csak korábbi évekre vonatkozó helyesbítő adatként elképzelhető az előfordulása. Az 5%-os és 15%-os értékesítések bővülését mindenféleképpen feltételezhetjük. Kiszámítottam, hogy az adóalapok összegei miként változtak 1999-2004' között, és ebből a kapott adatból pontillesztéssel – lineáris növekedést feltételezve – meghatároztam, hogy mekkora lehet a várható adóalap 2005-ben. Az adóalapok ismeretében meghatároztam, hogy mekkora az adott kulcsnak megfelelő, számított adó. Ezek részenkénti meghatározása után kiszámítható az összes belföldi értékesítés és annak adója.

1. táblázat: Az általános forgalmi adó fontosabb adatai 1999-2003. években, közelítő becslés 2004 évre, illetve prognózis 2005-2007 évre (millió forint)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004'	2005*	2006 (b)	2007 (b)	2007 (e.b)	
Belföldi értékesítés	26 297 314	30 414 179	34 293 464	37 402 887	40 989 071	50 390 438	55 419 902	58 241 471	62 208 889		
Belföldi értékesítés adója	4 610 928	5 376 328	6 045 020	6 613 895	7 263 064	8 266 647	9 098 747	7 961 583	8 820 953		
5%-os kulcs alá tartozó értékesítés						1 362 227	1 539 886	1 784 015	1 889 709		
5%-os kulcs alá tartozó értékesítés adója						68 111	76 994	87 201	94 485		
12%-os kulcs alá tartozó értékesítés	6 677 486	7 742 957	8 963 658	9 554 267	9 720 366	305 007	40 000	10 000	0		
12%-os kulcs alá tartozó értékesítés adója	801 293	929 151	1 075 634	1 146 505	1 166 439	36 600	4 800	1 200	0		
15%-os kulcs alá tartozó értékesítés						8 359 604	10 040 083	10 590 405	11 059 027		
15%-os kulcs alá tartozó értékesítés adója						1 253 940	1 506 012	1 588 561	1 658 855		
Egykulcsos ÁFAs értékesítés (17%)									48 100 004		
Egykulcsos ÁFAs értékesítés adója (17%)									8 177 001		
20%-os kulcs alá tartozó értékesítés									31 359 108	34 151 870	
20%-os kulcs alá tartozó értékesítés adója									6 271 822	6 830 374	
25%-os kulcs alá tartozó értékesítés	14 842 123	17 466 593	19 478 616	21 449 931	23 943 318	27 631 984	29 337 186	400 000	50 000		
25%-os kulcs alá tartozó értékesítés adója	3 710 560	4 366 684	4 869 692	5 362 521	5 985 866	6 907 996	7 334 296	100 000	12 500		

Forrás: Az APEH világa 2004 Évkönyv [1]

' Az APEH Interneten 2003 más adatokat közöl, mint az APEH világa 2004 Évkönyv 2003 évre közölt bevallások adataiból felépülő adatai. Az Internetes adatok a befizetések adataiból származnak. Az eltérés áthidalására arányokat számoltam ki a megfelelő értékekre. Ezek számítás eredményei, közelítő becslés a 2004 évi adatsor, mely *nagyságrendileg* megfelel a valós adatoknak.

* 2005 évre vonatkozóan még nem állnak rendelkezésre összesített országos adatok, így megbecsültem a trendnek megfelelő adatsort.

(b) a trendeknek megfelelő egyszerű lineáris becslés. Az adómértékek változását az adóalapokra számítandó adó eltéréssel ragadtam meg.

(e.b.) 17%-os egykulcsos ÁFA mérték mellett kalkulálható költségvetési ÁFA bevétel.

A 1. táblázatból leolvasható, hogy az összes belföldi ÁFA befizetés adója 1999-ről 2000-re 16,6%, 2000-ről 2001-re 12,44%, 2001-ről 2002-re 9,41%, és 2002-ről 2003-ra 9,82%-kal haladta meg az előző évi ÁFA befizetést. Ezek az adatok az időszakos inflációs adatokat meghaladják, így lehet azt mondani, hogy a gazdaság bővült az időszakban, hiszen nagyobb volt az a keret, amit a magánszemélyek és társaságok fogyasztásra fordítottak. Ezen belül, mivel ebből származik az időszakos teljes ÁFA bevétel, a 12%-os kulcs alá tartozó értékesítés adói jól láthatóan növekedtek 1999 és 2003 között, viszont tendenciája erősen csökkenő. 2002-ről 2003-ra már csak 1,74%-kal lett nagyobb a 12%-os kulcs alá tartozó értékesítés adója. A termékek egy részét a 25%-os kulcs alá sorolták át, így ez is magyarázatul szolgálhat a jelentős mértékű mérséklődésre. Ez jól látható az alábbi táblázatból:

3. táblázat: A 12%-os és 25%-os kulcs alá tartozó értékesítés az előző évihez képest

	1999	2000	2001	2002	2003	2004'	2005*
12%-os kulcs alá tartozó értékesítés adója az előző évihez viszonyítva (Bázis=100)	...	115,96%	115,77%	106,59%	101,74%	-	-
25%-os kulcs alá tartozó értékesítés adója az előző évihez viszonyítva(Bázis=100)	...	117,68%	111,52%	110,12%	111,62%	115,41%	106,17%

Forrás: APEH világa 2004 Évkönyv

A 25%-os kulcs alá tartozó értékesítés adói jól láthatóan jóval kiszámíthatóbban alakultak. Itt viszont nem jelenik meg a 12%-osból történt átsorolás eredményeként a bevétel-többlet, hanem egy viszonylag egyenletes, a 10%-ot és az inflációt minden évben meghaladó növekedés figyelhető meg. A két adatsorból látszik, hogy 2000 volt az az év, amikor a legjelentősebben nőtt a beszédett bevétel, ez mindkét kulcstípus esetén igaz, megfigyelhető. 2004-ben megváltozott a kulcsok mértéke, Magyarország – megfelelően az Európai Unió vonatkozó irányelvének – megszüntette a 0%-os mértékű adókulcsot és az ide sorolt termékeket és szolgáltatásokat 5%-os kulcs alá sorolták át. Ez a korábbi 0 Ft ÁFA-bevétel helyett közel 70 milliárd forint ÁFA bevételt eredményezett a költségvetésnek. A 12%-os kulcs alá tartozó termékeket és szolgáltatásokat 15%-os kulcs alá sorolták át, ami szintén bevétel-növelő hatású volt az állami költségvetésre. Az 1. táblázatból leolvasható, hogy helyesbítések, korábbi időszakokról elmaradt számlázás esetén még megjelenik a bevallási adatok között a 12%-os kulcs alá tartozó bevétel. 2004 évre (becslés) 10,64%-kal nőtt a két soron szereplő adatok alapján a beszédett belföldi értékesítések adóinak nagysága. Az adóalapok korábbi növekedési tendenciáiból kiindulva 2005-re a 15%-os kulcs alá tartozó belföldi értékesítések adói 17,07%-kal emelkedtek. 2006-ra a tendenciákat változatlanul feltételezve 5,23%-os növekedést prognosztizálhatunk, ami összességében 1 588 561 millió forint ÁFA bevételt jelent. A 25%-os értékesítések adója 2004-re (a két adatsor különbözőségéből adódóan arányszámos módszerrel) kiemelkedően, 15%-ot meghaladó mértékkel emelkedett, ami jelentős többletbevételhez jutatta a költségvetést. 2005-re (becslés) a helyzet viszont az adóalapok tendenciáiból kiindulva romlott, már „csak” 6,17%-kal nőtt az adó-bevétel mértéke. 2006-ra az adókulcs megváltozott, 20%-os mértékűre apadt. Ebből kifolyólag az adatsor nem folytatható, nem összehasonlítható. Az adóalapok növekedéséből származó trendekből kiindulva becsülhetjük a bevétel nagyságát, ami 6 271 822 millió forint. Ez előző időszakos 7 334 296 millió forinthez viszonyítva viszont ez elég jelentős kiesés, közel 1 000 milliárd forint. Ez önmagában hatalmas összeg, de nem releváns, mert nem tartalmazza a levonható ÁFA hasonló 5%-os mértékű csökkenésének bevételkiesés ellensúlyozó hatását. A 4. táblázatból jól látható, hogy a belföldi értékesítések és beszerzések adójának egyenlege miként alakult. 2000-re 18,44%-kal nőtt a befolyt bevétel nagysága. Ez 2001-re minimális növekedésre csökkent, még az 1%-ot sem érte el. Itt vél-

hetően valamilyen külső tényező befolyásolta a magyar ÁFA törvény hatálya alá tartozó ügyletek eredményeként képződő ÁFA bevételeket, drasztikusan leszorítva azt. 2002-re és 2003-ra helyreállt a korábbi trend, ismét 16% feletti értékekkel emelkedett a belföldön realizált bevételek nagysága.

2007-re készítettem egy előrejelzést **egykulcsos ÁFA** mértéket feltételezve. Ezt minden korábbi kulcs alá tartozó termék és kulcs egy kulcs alá vonásával értelmezem, vagyis, hogy 2007-ben az általános forgalmi adóról szóló 1992. évi LXXIV. törvényt olyan módon módosítják, ami egységes kulcsot állapít meg minden korábbi termék és szolgáltatás esetében. Ezt az adómértéket ebben a számításban 17%-ban határoztam meg. Abból a feltételezésből indul ki, hogy a számos szakértő felvetette 2005 év folyamán az egykulcsos ÁFA ötletét, és a kulcsok mértékét 17-19% körül határozták meg. A környező országok közül Szlovákiában már bevezetésre került az egykulcsos ÁFA, összhangban a társasági és személyi jövedelemadó mértékével, ami ott 19%-os mértékű. Az államok közötti „adóversenyt” mindenféleképpen fel kell, hogy tételezzem, mert ha átalakításba kezd valamelyik kormányzat, akkor vélhetően összevetik az övéket a környező országok adómértékeivel, amivel kiiktatható a másik állam adóelőnye. [3] 19%-osra határozták meg az egykulcsos ÁFA mértékét. [4] Ekkor a felső kulcs 25%-os volt. 2006-ra a felső kulcs 20%-osra csökkent, ami feltételezi, hogy a csökkentés utáni adómértéknek kevesebbnek kell lennie 19%-nál (ez nem jelentene jelentős csökkentést, inkább csak emelést az alacsonyabb kulcsok esetén). Vélhetően a 15%-os mérték alá nem engedik a csökkentést, mert óvatosan kívánják meghatározni a bevételek biztos kiesése és a pozitív hatások kiszámíthatatlansága miatt. A tendenciák figyelembevételével 17%-os, óvatos egykulcsos ÁFA mértéket tételeztem fel, és ez alapján készítettem el prognózist. A táblázatból leolvasható, hogy ebben az esetben a költségvetés éves szintű bevételei elmaradnak a különböző kulcsok esetén előre jelezhető ÁFA bevételtől. Van viszont egy olyan tényező, amit ebben a számításban nem látunk, de hatása az egyenlegre óriási. Ez pedig a költségek oldala. Mi az, amit a vállalkozások levonhatnak?

4. sz. táblázat: Az összes értékesítés és az összes beszerzés összevetése 1999- 2003 években (millió forint)

	1999	2000	2001	2002	2003
Összes értékesítés	32 756 821	39 177 262	44 412 172	47 363 897	51 706 642
Összes értékesítés adója	4 775 396	5 554 955	6 366 966	6 875 863	7 487 802
Összes beszerzés	23 584 390	27 938 041	33 828 182	36 030 665	36 907 419
Összes beszerzés adója	4 756 674	5 649 357	6 465 119	6 924 443	7 511 156

Forrás: Az APEH világa 2004 Évkönyv [1]

Ez gyakorlatilag azt jelenti egykulcsos ÁFA esetén, hogy a levonható és visszaigényelhető ÁFA összege az 5%-os, a 15%-os mértékű korábbi ÁFA kulcs alá tartozó termékek és szolgáltatások esetén nő, viszont a 20%-os mértékű, korábbi felső kulcs esetén a levonható ÁFA csökken. Megjegyzendő, hogy az 5%-os ÁFA mérték alá tartozó termékek és szolgáltatások köre nagyon korlátozott, az ÁFA törvény mellékletében tételesen fel vannak sorolva. Ezek közül a gyógyszerek és a könyvek talán a legnagyobb társadalmi kihatásúak. Sokan többet fizetnének be a költségvetésbe, és a vállalkozók ilyen beszerzések esetén többet is vonhatnának le. A 15%-os mértékű termékek és szolgáltatások közül az élelmiszerek köre kiemelkedő. Több ÁFÁt fizetne minden olyan ember, aki élelmiszert vásárol, de az ilyen tevékenységet végző vállalkozások tökelekötése is megnőne. Ez teljesen átalakítaná a jelenlegi befizetők körét. Társadalmi kihatása jól meghatározható, szociálpolitikai eszközkel – szándék szerint – ellensúlyozható.

Következtetések

Nagyon sok múlik a bevételek jövőbeli alakulásán. Mindenki számára ismert, hogy az euró övezethez való csatlakozásunkhoz egyáltalán nem mindegy, hogy miként alakul a költségvetés helyzete 2006 és 2007 folyamán. Tudjuk, hogy a magyar adórendszer az önadózás (önként bevallott és megfizetett) rendszerére épül. Ezért fontos, hogy a gazdasági élet szereplőire milyen hatásokat gyakorolnak a változtatások. A 2006-os változások szerintem a felső kulcs (25%-ról 20%-ra) csökkentésén keresztül mindenféleképpen kedvezőek. A vállalkozások szempontjából kevesebb tőkét von el – esetenként időlegesen – az APEH. A kisebb ÁFÁt morálisan talán többen is hajlandóak lesznek megfizetni, ami a gazdaság ki-fehéredéséhez is hozzájárul. A magánszemélyek szempontjából szintén kedvező, mert ők a felső kulcs alá tartozó termékek, szolgáltatások után megfizetik az ÁFÁt, azt visszaigényelni nem tudják. Így ebből a termékkörből kisebb a fizetési kötelezettségük. Ez morálisan itt is hatást gyakorolhat; aki eddig számla nélkül vásárolt, előfordulhat, hogy a kisebb ÁFA összeget már hajlandó lesz megfizetni.

A leginkább vitatható terület: az állam oldala. Mit jelent itt ez az átalakítás? Kevesebb lesz ugyanolyan adóalap után az állami bevétel. Vélhetően változik kis mértékben a fogyasztás szerkezete is, megnő a felső, általános kulcs alá tartozó termékek fogyasztása. A bevétel csökkenése egyértelmű, ehhez társul viszont a levonható ÁFA mértékének csökkenése. A korábbi 25%-os áthárított adó helyett már csak 20%-ot lehet áthárítani, ezáltal levonni és visszaigényelni. Mindenféleképpen kedvezőek a visszaélések szempontjából a hatások, mert a fiktív számlagyáraknak több számlát kell gyártania, hogy meglegyen ugyanaz a bevétel, ami növeli a lebukás kockázatát. Ebben – a visszaélések, ÁFA csalások elleni harcban – igen nagy szerepe lehetne az egykulcsos ÁFÁnak is, ami csökkentené a leginkább fiktív számlázással érintett területek (elsősorban az építőipar, üzleti tanácsadás, stb.) levonható ÁFÁját.

Az egykulcsos ÁFA egyértelműen kedvező a magánszemélyek és a vállalkozások szempontjából. Az állam bevételkiesése is jelentős lesz viszont, ami esetleg ösztönözheti az állam méretének csökkentését. Azt viszont mindenféleképpen célszerű figyelni, hogy a leépítések mellett új feladatot már ne hárítsanak az állami szervekre, pl. az APEH-re, azaz célszerű lenne a törvényekben rögzített feladatkiosztást is áttekinteni. Ne az legyen a tendencia, hogy az új jogszabályokkal az állam több szervénél nő a feladat, mert az egyik területen növekvő feladatmennyiség rövid átfutási idő után más szervnél is új feladatként jelenik meg, azaz az állam önmagának generál feladatokat, amelyeket aztán megoldhat.

Mindenféleképpen jó próba a felső kulcs csökkentése, ami megalapozhatja az egykulcsos ÁFA-ra való átállás megvalósítását.

Felhasznált irodalom:

[1] Az APEH szerkesztőbizottsága (2005): *Az APEH világa 2004 Évkönyv: Tények, információk az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal szervezetéről és annak 2004. évi tevékenységéről*, készült a Saldo Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt gondozásában, 2005. április, 199. oldal

[2] *Értékesítés alap – országos (MFT)* www.apeh.hu, Interneten hozzáférhető

[3] *Bevált a román egykulcsos adó* Világgazdaság, index.hu 2005. október 3., hétfő 9:45., elérhető az Interneten

[4] *Napirenden az egykulcsos áfa; A vállalkozók 19-20 százalékos forgalmi adót várnak* Világgazdaság, index.hu 2005. január 20., csütörtök 7:59, elérhető az Interneten

Kiss Lilla¹

ÖNKORMÁNYZATI HITELFELVÉTEL NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

Improving the efficiency and effectiveness of local governments has a very important role in macro- and microeconomic competitiveness. Financing public expenditure and local economic development have to face with budgetary resource gap, which could be covered by off budgetary investments. The article introduces the special situation of local governments in the region of Central and Eastern Europe. The article analyses the credit market as a possible way of local government's modernization, including advantages and disadvantages of the different financial instruments (such as new issue of bonds, credit accomodation) and regulations. The focus is on recommendations to Hungarian local governments reflecting financial problems of the public sector, including necessary reforms and challenges.

Bevezetés

Az önkormányzatok jövedelmének és pénzügyi helyzetének nemzetközi összehasonlítását megnehezíti az a tény, hogy az önkormányzatok jelentősen függnék az egyes nemzetállamok államháztartási rendszerétől. Helyzetüket nagyban determinálja a közösségi körbe vont feladatok mértéke, az állami és a közfeladatok ellátásában való munkamegosztás arány, valamint a források nagysága és a felettük való rendelkezés autonómiája. Egyre általánosabbá válik viszont az a tendencia, hogy az állam több feladatot bíz az önkormányzatokra. (Péteri, 2004) Az EU irányvonalnak megfelelően, a gazdasági minisztérium tervei szerint 2007-től fokozatosan csökkenteni kívánják a vissza nem térítendő támogatásokat, helyettük a hitellehetőségeket erősítenék.

A hitel nem új jelenség az önkormányzati finanszírozásban, a rendszerváltozás óta lényeges változások történtek hazánkban ezen a téren. Az önkormányzati kötvények által biztosított finanszírozási technika kezd népszerűvé válni világszerte. Az önkormányzatok által igénybevett hitelek volumenének növelésének több oka is van: a magyar önkormányzati szférában hatalmas kielégítetlen beruházási igény halmozódott fel. Elég, ha a rendszerváltozás óta lezajlott vagyonszerzésre, elhasználódott infrastruktúrára gondolunk. Hazánk gazdaságpolitikája számára nagy kihívást jelent az Európai Unióhoz történt csatlakozás előnyeinek és hasznainak maximalizálása. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a központi és helyi kormányzati szint beruházásainak finanszírozása pályázatok útján fog történni, melyhez saját transzvert kell biztosítani. Komoly gazdaságpolitikai dilemmát jelent pénzügyi mozgástér bővítése, melyhez a hitel és a magán forrás bevonás szintén fontos szerepet tölthet be.

Elméleti áttekintés

A helyi önkormányzatok szuverenitása korlátozott. Pénzügyi önállóságukat, tőkepiaci kapcsolataikat két elvi modell alapján lehet megszervezni és megkülönböztetni: az egyik a szabad piaci megoldás a másik a helyi önkormányzatokat megkülönböztető szabályozás. Az első megoldás nem különbözteti meg a helyi önkormányzatokat a többi gazdasági szereplőtől, ismérvei a következők:

- Az önkormányzatok adósságára nincs központi állami kezesség, a puha költségvetési korlát lehetősége nem működik.

---

¹ Ph.D. és MBA hallgató, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, kisslillav@freemail.hu

- Az önkormányzatok nem élveznek versenyelőnyt. (Például nincs adómentes kamat az önkormányzati kötvényeken.)

A szabad piaci felfogás szerint, melynek elméleti alapját a Tibeout modell jelenti, állami szabályozásra nincs szükség. A hitelt felvevő önkormányzat racionálisan viselkedik, valamint a hitelt felvevő önkormányzat és a hitelt nyújtó fél informáltsága egyformán biztosított.

A helyi önkormányzatokat megkülönböztető szabályozás széles skálán mozog. Egyrészt tudomásul veszi az önkormányzatok lakossági ellátási felelősségét, másrészt a politikai döntéshozatal speciális szerepét. A szabályozás központjában a hitelfelvétel engedélyezése áll. A kölcsönfelvétel lehetősége az önkormányzati tőkepiac fontos jellemzője és a szuverenitás fokmérője. Nemzetközileg is különböznek a szabályozások abban a tekintetben, hogy nem fizetés esetén az állam mennyiben felel az adós önkormányzat mögött, illetve milyen korlátot szabnak az önkormányzati szféra eladósodásának. Az ún. aktív kontroll jelentése, hogy a hitelfelvételt jóvá kell hagyatni a központi kormányzattal, vagy a helyi közösséggel. A passzív kontroll valamilyen viszonyítási alapot, maximális hitelösszeget határoz meg, vagy a hitel során befolyó összeg elköltésének lehetőségeit írja elő (például csak infrastrukturális fejlesztési célokra). Napjaink önkormányzatai mindkét elvi modellre építenek, de a pénzügyi nehézségek esetén az üzleti szervezetekre érvényes csődszabályozás érvényes.

Az önkormányzati hitelfelvétel lehetséges instrumentumai és kockázatai

A kölcsönforrás –bevonás során alkalmazott eszközök között megkülönböztetjük a bankhitelt és az önkormányzati kötvényt. Az utóbbi során a tőkepiacról gyűjthetők források. Az önkormányzati kötvénnyel való önkormányzati finanszírozás előnyei és hátrányai a következőkben foglalhatók össze²:

- A kötvénykibocsátás által megszerezhető forrás azonnal rendelkezésre áll, azaz gyorsabban forráshoz jut az önkormányzat és nincsen kitéve a szigorú banki monitoringnak.
- A kötvénytulajdonosok és az önkormányzat között szorosabb együttműködés alakul ki, a kötvénytulajdonosok érdekelték lesznek a helyi gazdaság fejlesztésében.
- A kötvénykibocsátás során az önkormányzat olcsóbb forráshoz juthat, másrészt az így megszerzett források elköltésének szélesebb körű az elköltési lehetősége.
- A kötvénykibocsátás fent említett előnyei mellett az önkormányzat pénzügyi vezetésének nem szabad megfelelni a kapcsolódó kockázatok kezeléséről sem, például nemzetközi kötvény –kibocsátás esetén az árfolyamkockázatról, valamint a kötvény kamatláb-kockázatáról, melyek menedzselése komoly szakértelmet kíván.

A közép –kelet –európai önkormányzati hitel –és tőkepiackialakulása és szerkezete együtt vizsgálendő az egyéb beruházási források kínálatával és keresletével. (Barati, é.n.)

A hitelfelvétel során kialakuló pénzügyi nehézségek fontosabb okai a következők:

- Erkölcsi kockázat (moral hazard): ekkor az önkormányzat nagyobb beruházásba fog és teherbíróképességénél nagyobb hitelt vesz fel, illetve a bankok könnyelmű hitelezési politikát folytatnak.
- A hitelfelvétel során a hasznot az önkormányzat azonnal realizálja, míg a hitel törlesztése a következő testületet terheli.
- Az önkormányzat nem tartja be a hitelfelvétel során meghatározott törlesztési tervet.

---

² A cikk terjedelmi korláta miatt nem térek ki a kötvények különböző fajtáinak ismertetésére.

A hitelezési kockázat kezelésének intézményesült megoldásai az alábbiakban összegezhetők (Vigvári, 2004):

- Szabályozott adósságrendezés: az önkormányzatok eladósodásának és a pénzügyi nehézségek során követendő eljárások szabályozása.
- Állami garanciaintézmények: lényegében elvégzik az önkormányzat által finanszírozni kívánt projekt minősítését. (Számos előnye van, többek között csökkentik a hitelbírálat költségeit, átláthatóbbá és hatékonyabbá teszik a piacot.)
- Pénzügyi szolgáltató piac speciális szereplői: ilyenek a szektor finanszírozására szakosodott intézmények, fejlesztési alapok, könyvvizsgáló cégek.
- Magántőke: a magánbefektetők megfelelő hozamelvárással lépnek be az önkormányzati projekt finanszírozásába, de a projekt egészének finanszírozása általában vegyes.
- Bankok: mindig nagy hagyománya volt a bankoknak az önkormányzati fejlesztések finanszírozásában, illetve szakmai tanácsadásban. (A világ legnagyobb önkormányzati bankja a DEXIA, amely a spanyol, belga, francia és egyéb önkormányzati bankok egyesülésével jött létre.)

Nemzetközi tendenciák, különös tekintettel a Közép –Kelet –Európára

A helyi önkormányzatok világviszonylatban is egyre több feladatot látnak el, amihez az állam nem biztosít elegendő forrást. A külső forrás bevonásának döntő hányada hitel és részben külföldi forrás. A fejlesztési és beruházási projektekben gyakori a kötvénykibocsátás, kölcsön vagy tőkerészesedés. A kötvénykibocsátás az Amerikai Egyesült Államokból ered, ahol két kötvénytípust alkalmaznak: a szokásos „önkormányzati kötvényt” (munibonds), melynek fedezete az önkormányzat költségvetése, valamint a „jövedelem kötvényt” (revenue bond), mely díjbevételt termel az adósság fedezetéül. Az USA-ban szintén gyakori megoldás az államilag támogatott garanciaalapok létrehozása, vagy üzleti alapon működő hitelbiztosító intézmények működése. Az amerikai pénzügyi szolgáltatók egyre aktívabb finanszírozói az átmeneti gazdaságok önkormányzatainak. Az átmeneti gazdaságok megnövekedett önállósága gyakran meggondolatlan hitelfelvétel eredményezett. A nemzeti kormányok erre reagálva: vagy drasztikusan megtiltották a hitelfelvételt (pl. Ukrajna), vagy a központi költségvetés engedélyéhez kötik (pl. Pakisztán), vagy minisztériumi szabályozást vezettek be (Horvátország, Törökország). Kevésbé merev szabályozás állt elő hazánkban, Lengyelországban és Romániában, ahol a helyi bevételek meghatározott százalékában jelölik ki az önkormányzatok hitelfelvételének keretét, részleteiben:

Magyarország: Az adósságszolgálati limit a saját bevételek (helyi adók, díjak) 70%-a, beleértve a garanciákat is. Adósság/ bevételi limit nincs. Egyéb korlátozások: 100 millió Ft felett külső független audit. A hiteleket nem lehet fedezni törzsvagyomból, valamint SZJA-ból. Rövid lejáratú likviditási hitelre nincs korlátozás.

Lengyelország: Az adósságszolgálati limit a teljes bevétel 15%-a, beleértve a garanciákat is. Adósság/ bevételi limit nincs. Egyéb korlátozások: A rövid lejáratú hiteleket éven belül vissza kell fizetni és nem léphetik túl az éves bevételek 5%-t. Nincs állami garancia. A hosszú lejáratú hiteleket csak beruházásra lehet fordítani. Lengyelországban a bankok jelentős önkormányzati hitelállománnyal rendelkeznek, de nem tudják likviditási problémák esetén értékesíteni azokat más pénzügyi szereplőknek.

Románia: Az adósságszolgálati limit a teljes bevétel 20%-a. Nincs állami garancia, az adósságszolgálatot nyilván kell tartani, s évente publikálni. A rövid lejáratú hiteleket éven belül vissza kell fizetni és nem léphetik túl az éves bevételek 5%-t. Külföldi hitelfelvétel esetén központi jóváhagyásra van szükség. (Bubnova, 2000)

Az Európai Unió szabályozása (Stabilitási és Növekedési Paktum) szigorította a szubnacionális kormányzatok pénzügyi kötelezettségvállalásának feltételeit. Hangsúlyozza a különböző kormányzati szintek eladósodása feletti kontroll jelentőségét. Az adósságlimit meghatározása fontos tényező, hisz megakadályozza a konszolidált államadósság növekedését.

Hazai sajátosságok

A hazai önkormányzati finanszírozás követi a nemzetközi tendenciákat, s a kedvezőtlen tapasztalatok megjelentek hazánkban is. A 90-es évek elején megindult hitelfelvétel nem volt jelentős, a Bokros-csomag után a meglévő hitelállomány visszaesett, de napjaink a külső forrásbevonás megfelelő szerepet játszhat az önkormányzatok finanszírozásában. A magyar önkormányzati szektor hitelbevételei jelentős emelkedést mutatnak, melynek oka a megélt beruházási tevékenység. 2002-ben a szektor külföldről devizában felvett hosszú lejáratú hitelállománya 46,9 mrd forint volt. a kötvények általában 5 éves futamidővel rendelkeznek. A belföldi hitelintézetek 115,2 mrd forinttal szerepelnek a pénzügyi számlákban, ebből hosszú lejáratú hitel 88, rövid lejáratú 26,3 mrd névértéken, a kamat 0,8 mrd forint. (Vigvári, 2004) Fontos kérdés a hitelezővédelem, mely témában Magyarország Európában szinte egyedülálló módon szabályozta az önkormányzatok fizetőképzetlensége során kialakult helyzetet. Az önkormányzati csódtörvény 1996-os bevezetésére elsősorban a puha költségvetési korlát feltételezése miatt volt szükség. A hitelezők ugyanis implicit állami garanciát feltételeztek az önkormányzati nagyfokú gazdasági önállósága mögött.

2. táblázat: A magyar önkormányzatok hitelfelvételének SWOT analízise

<i>Erősség</i>	<i>Lehetőség</i>
<ul style="list-style-type: none"> - A szektor általában nem eladósodott. - Kemény költségvetési korlát, így a központi költségvetés nem finanszírozza az önkormányzatok hiányát. - Egyértelmű szabályozás a hitelfelvételi korlát, csódtörvény tekintetében.	<ul style="list-style-type: none"> - A forrásbevonás motivációja az elaprózottság felszámolásának irányába mutat. - Megfelelő preferenciákkal motiválni lehet a lakossági, esetleg vállalati megtakarításokat.
<i>Gyengeség</i>	<i>Veszély</i>
<ul style="list-style-type: none"> - A központi forrásbevonás csökkenése és kiszámíthatatlansága csökkenti a szektor hitelképességét és növeli annak kockázatát. - A szektor elaprózottsága nem teszi lehetővé a kötvénykibocsátás méretgazdaságosságát. - A pénzügyi szolgáltatás kínálata nem elég széles. - Megfelelő szakszerű tervezés hiányában megalapozatlan elképzelések a projekt finanszírozásával kapcsolatban.	<ul style="list-style-type: none"> - Az átgondolatlan hitelfelvétel további vagyonszertést okozhat. - Az uniós finanszírozások utólagossága miatt növekedni fog az önkormányzatok likviditási kockázata. - Hazánk ország kockázati besorolásának romlása drágíthatja az önkormányzatok hitelfelvételét.

Forrás: Vigvári, 2004

Hazánkban nem beszélhetünk az önkormányzati kötvények másodlagos piacáról, hisz nem elég likvid és a mérete sem megfelelő.

Konklúzió - A külső forrásbevonás modernizációjának követelményei

Az önkormányzati tőkepiac, s ezen belül is a kötvénypiac fejlesztése, fontos szerepet kap az átalakuló országokban. A bevezetett intézkedések sok esetben a fejlett országok példáját próbálják meg követni, ami elsősorban a fennálló speciális gazdasági és intézményi környezet miatt sokszor nehézségekbe ütközik. Hazánkban is megfigyelhető decentralizációs trend során a költségkonceptió és a piaci elvek beépülnek a közszolgáltatások nyújtásába.

A pénzügyi decentralizáció az érintettek szoros együttműködését követeli meg. Ennek elérére a központi kormányzat sok esetben, finansziális szűkösség miatt, gátat szab az önkormányzati projektek megvalósításának. A helyi önkormányzatoknak fell kell nőniük a helyi szolgáltatások ellátásának, a helyi gazdaság fejlesztésének, továbbá az önkormányzati vagyon kezelésének és megtartásának újszerű feladataihoz. Az érkeleést nehezíti, hogy a szabályozás évente változik és a kockázatok bekövetkezésének valószínűsége nem tekinthető hosszú távon stabilnak. Elsődleges cél egy sokkal átláthatóbb és kiszámíthatóbb szabályozási keret kialakítása, az önkormányzati hiteleszközök használati feltételeinek tisztázása. Fontos a puha költségvetési korlát megszüntetése, azaz az erkölcsi kockázat csökkentése. A hatékony hitelpiac megköveteli, hogy a hitelező saját értékelési rendszere alapján ítélje meg az önkormányzatot, ne pedig a központi kormányzat változó és pártpolitikai preferenciáitól sem mentes támogatási politikáját figyelje.

Újra kell gondolni a közösségi feladatok ellátásának mai struktúráját, a feladatellátás mai szétaprózottságának csökkentése és a költség-hatékonyabb szolgáltatás biztosítása érdekében, miközben a számonkérhetőséget és a helyi kezdeményezések kibontakoztatását prioritásként kell kezelni. A helyi és központi kormányzati szintek együtt alkotják az államháztartási szektort, és az államadósságot a makroökonómiai stabilitásnak és céloknak megfelelő szinten kell tartani. (Kopányi–Vigvári, 2003) A helyi önkormányzatok hitelfelvétele a központi költségvetés hitelfelvételét helyettesíti és nem adódhat pótlólagos teherként az államadóssághoz egyebek között, hogy a Maastricht kritériumok teljesüljenek.

Irodalomjegyzék

- Vigvári András (2002): Közpénzügyek, önkormányzati pénzügyek, KJK-KERSZÖV
- Barati Gabriella (é.n.): Önkormányzati hitelezés, hitelképesség Kézikönyv a magyar önkormányzatok számára, Kanadai Urbanisztikai Intézet
- Bubnova, Nina (2000): Governance impact on private investments: evidence from the international pattern of infrastructure bond risk pricing, World Bank Technical Paper
- Péteri Gábor (2004): Önkormányzati forrásszabályozás: Ideák és javaslatok, Tanulmányok a helyi önkormányzatok finanszírozási rendszerének továbbfejlesztési lehetőségeiről. TIMP Kft, Budapest, 115-125. oldal
- Vigvári András (2004): Önkormányzatok hitelfelvétele, Tanulmányok a helyi önkormányzatok finanszírozási rendszerének továbbfejlesztési lehetőségeiről. TIMP Kft, Budapest, 151-167. oldal
- Kopányi M. –Vigvári A. (2003): Az önkormányzati szektor forrásbevonó képességének növelésével kapcsolatos gazdaságpolitikai kérdések. Pénzügyi Szemle 11. sz.1071-1088. oldal

Szél Bernadett¹

A MAGYAR LAKOSSÁG PÉNZPIACI AKTIVITÁSA A NEMZETKÖZI MINTÁK TÜKRÉBEN

By 2000, after the recession, the gross real incomes have reached and since that even exceeded the pre-transition level. Higher incomes increased predominantly the consumption willingness, while savings were much behind the Western-European level, and credit-market activity were strengthening in a dynamic way. How can we describe personal savings in Hungary; what characteristics does the credit-market have; and what kinds of expectations motivate long-term financial obligations? How do these processes relate to international patterns? The article addresses and analyses these issues.

A hazai pénzpiac jellemzői

2004-ben a felnőtt lakosság 10%-a törleszt valamilyen formájú hitelt. Ez az arány lényegében 1998-ban is ugyanennyi volt, azonban összetétele jelentősen megváltozott: míg 1998-ban jellemzően a személyi kölcsönök iránti kereslet volt magas, 2004-ben már lakás- és autvásárlással kapcsolatos hiteleket preferálta a lakosság; előbbieket az állami támogatások ösztönözték, míg az autó- és áruvásárlási hiteleket a piaci viszonyok motiválták. A személyi kölcsönök iránt kereslet pedig döntően a folyószámla hitelkeretek kihasználása révén csökkent. (GfK, 2004)

A hitelpiaci viszonyokat célszerű a megtakarítási szokások tükrében kutatni, hiszen a megtakarítások mennyisége, struktúrája és célja sokrétűen befolyásolhatja a hitelpiaci aktivitást. A későbbiekben tárgyaljuk, hogy a hazai megtakarítások csökkenése a fogyasztói hajlandóság növekedésével van összefüggésben, amely egy előrehozott elköteleződéssel, vagyis hitelfelvétellel további kielégítést nyerhet. A fogyasztás sok éven át késleltetett kielégítése elsősorban a megtakarításokat mérsékelte hazánkban, és ezzel párhuzamosan növelte a hitelpiaci aktivitást, amely a változatosabb hitelkínálattal, a bankolási kultúra fejlődésével, valamint a gazdaság általános erősödésével várhatóan a jövőben is növekedni fog. Napjainkban az erősebb egzisztenciával és társadalmi státusszal rendelkező középkorú generációk megtakarításai a legjelentősebbek, miközben a fiatalabb és képzetesebb lakosok hitelpiaci aktivitása a legdinamikusabb. A GfK Hungária Piackutató Intézet kutatása alapján² (GfK, 2005) a következő formában és célokra tartalékolja a felnőtt magyar lakosság a vagyonát.

Megtakarítási formák és vonatkozó lakossági arányok

2005. októberi adatok szerint a magyar lakosság egyharmada (32%) rendelkezett megtakarításokkal. A megtakarítással rendelkezők 62%-a nyilatkozott úgy, hogy megtakarításait forintbetétben tartja. A megtakarítással rendelkezők 26%-a nyilatkozott úgy, hogy tartalékait készpénzben tartja. A megkérdezettek ugyanezen csoportjának 16%-a az életbiztosítást, 12%-a pedig az értékpapírokat részesíti előnyben.

---

¹ Ph.D. hallgató, kutató, Jövőkutatás tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem, bernadett.szel@uni-corvinus.hu

² A GfK Hungária Piackutató Intézet 1995 óta folyamatosan készít felmérést az ügyfelek – úgy magánszemélyek, mint gazdálkodó szervezetek – igényeiről, preferenciáiról és banki szolgáltatásokkal kapcsolatos szokásairól. A mintavétel 1 000 fő megkérdezésével történik.

Megtakarítási célok és vonatkozó lakossági arányok

A megelőző évekhez viszonyítva 2005-re némiképpen átstrukturálódott a jellemző megtakarítási célok sorrendje: csökkent a gyermekek számára és a nyugdíjas évekre történő tartalékolásnak elsőbbséget adók aránya, és nőtt a váratlan kiadások, illetve a lakás- és ingatlanvásárlások céljára történő megtakarításoknak prioritást adók száma. Ennek oka egyrészt valószínűsíthetően összefügg a fiatalok továbbtanulási lehetőségeinek expanziójával, amely növeli a családok anyagi terheit; másrészt magának a lakáshitelek bővülésének és állami támogatottságuknak a növekedésére reagál.

Eközben az összes lakossági megtakarítás aránya fokozatosan csökkent: 2005 második negyedévére csupán egyharmada rendelkezett megtakarításokkal. Ennek egyrészt feltételezhetően a fogyasztási hajlandóság növekedése az oka: a magyar lakosság pénzügyi döntéseit tehát a rendszerváltás óta a késleltetett szükséglet kielégítés következtében megfigyelhető növekvő fogyasztás-orientáltság jellemzi, amelyet keresleti oldalról a fogyasztói türelmetlenség motivál, a kínálati oldalon pedig egyre növekvő számú hitelkonstrukció tud felszívni. A másik ok pontosan a hitelpiac és –kultúra fejlődése lehet: a hitelvásárlás igazából egy olyan döntés, amelyet a későbbi időszakokban realizálódó jövedelmünk felhasználására vonatkozóan egy korábbi időszakban megteszünk, és jellegéből kifolyólag lehetővé teszi a vásárlások időbeni előbbre hozatalát.

A megtakarítások lakosságon belüli szóródása

Egy korábbi, 2004 augusztusában végzett kutatás³ konklúziójaként állapították meg (GfK, 2004), hogy a diplomás, havi 140 000 forintnál magasabb jövedelmű háztartásban élő, és 50 évnél idősebb lakosság az átlagnál jóval magasabb megtakarítással rendelkezik. (1. táblázat) A vizsgálat ezen ismérveknek a megtakarítási hajlandóságra vonatkozó igen jelentős hatását mutatta ki: a tehetősebb emberek kétharmada (a teljes lakosság 16%-a) rendelkezik megtakarítással, míg a „lemaradók” csupán egynegyede tud pénzt félretenni (a teljes lakosság 40%-a érintett e kategóriában). A jövedelem alapján a 100 ezer forintos nettó havi bevétel bizonyult vízválasztónak: e szint alatt az átlagnál kevesebb, míg felette átlagos, vagy az átlagnál nagyobb megtakarítási ráták mérhetőek.

1. táblázat.

**Magyarországon a befektetési formák megoszlása iskolai végzettség szerint.
A válaszadók százalékában. 2004 decembere**

Befektetési forma	Nyolc ált. v. kevesebb	Szakmunkás-képző	Érettségi	Diploma	Országos átlag
Takarék- v. folyószámla	17	21	25	33	22
Életbiztos.	6	14	18	23	14
Nyugdíjal.	4	8	12	19	10
Kötvény	3	5	5	5	4
Részvény	2	2	4	8	4

Forrás: GfK Piackutató Intézet, 2004

³ A mintavétel a 15 évesnél idősebb magyar lakosság körében, korra, nemre, település típusára, régióra, iskolai végzettségre és jövedelemre reprezentatív, 1000 fő megkérdezésével történt.

Életciklus szerint egyértelműen az 50 évesnél idősebbek megtakarítási hajlandósága a leg-erősebb (2. táblázat), és ez a jelenség azóta is stabil. A skála két végpontját a következőképpen lehet meghatározni: a „megállapodott szeniorok” (marketinges terminussal élve „életet újrafogalmazók”) 55%-a rendelkezik megtakarítással, ellenben a karrierkezdőkkel (vagyis „életkezdők”), akik közül csupán 33% tud a rendszeres havi kiadások után félretenni a nettó jövedelméből. Fontos észrevétel ugyanakkor, hogy a kutatás szerint nem, foglalkozás, a lakóhely településtípusa és a régió nem gyakorol befolyást a megtakarítási hajlandóságra.

3. táblázat. A megtakarítással rendelkezők megoszlása életkor szerint, 2004 első félévben. A válaszadók százaléka szerint.

Életkor	2004 I.-VI.
15-29 éves	28
30-49 éves	39
50 éves és idősebb	44
Országos átlag	38

Forrás: GfK Piackutató Intézet, 2004

Új célcsoportok meghatározása

Az elmúlt időszakban a bankok a fiatalabb lakosságot is megszólították: a diákélet materiális háttérét biztosító, illetve a – tipikusan a karrierkezdőket célzó – lakáshoz jutást elősegítő hitelkonstrukciók megnövekvő számát és variációit kínálják ezen újnak tekinthető célcsoportok számára. Nyilvánvalóan nem a legpiacképesebb rétegekről van szó, azonban a hazai piac korlátai miatt a bankoknak alapvetően három lehetőségük van arra, hogy piacot szerezzenek: a teljes körű pénzügyi szolgáltatások nyújtása, egymás ügyfeleinek megszerzése, illetve niche piacok felfedezése. A fiatalok és életkezdők megszólításánál az utóbbi jelenségnek lehetünk tanúi, és e folyamat csupán mintegy fél éve kezdődött el.

A jelenbeli diákoknak kínált hitelek várhatóan a jövőbeni magasan kvalifikált és így nagyobb jövedelemmel, valamint a pénzpiacok működésének megértését lehetővé tevő magasabb ismeretszinttel rendelkező rétegek pénzügyi elköteleződése lesznek, akik ezek által nagyobb hajlandóságot mutatnak majd a pénzpiaci aktivitásra; így hosszú távú és a pénzügyi kultúrában jártas szereplői lehetnek a magyar pénzpiacnak.

E célcsoport szempontjából kiemelten fontos, hogy jelenleg elsősorban 20-40 évesek vesznek fel lakáshitelt. E folyamatot államilag garantált támogatási, például készfizesetű konstrukciók is motiválják, bár ennek a tendenciája már csökken. Az OTP Bank Rt. lakásépítési hitelei például már hét kategóriára optimalizáltak: lehívható (1) köztisztviselői lakáshitel, (2) közalkalmazotti lakáshitel, (3) „fészekrakó” lakáshitel, (4) lakáshitel kiegészítő kamattámogatással vagy lakásépítési kedvezménnyel, egyéni preferencia szerint fix vagy változó kamatozással, adóstárssal együtt vállalva alacsony törlesztéssel, esetleg életbiztosítással, (5) lakáshitel három konstrukcióban, (6) deviza lakáshitel, (7) lakáshitel piaci kamatozással. A „Fészekrakó” program a tapasztalatok szerint tipikusan a 30 év alatti, felső középosztálybeli életkezdőknek nyújt segítséget.

Nemzetközi kitekintések

A következőkben a magyar pénzüpiaci sajátosságokat elsőként a közép-kelet-európai régió viszonylatában, majd Nyugat-Európaéhoz, illetve az USA-hoz viszonyítva elemezzük.

Magyarország pénzüpiaci helyzete a közép-kelet-európai régióban⁴

Hazánkban a 15 évesnél idősebb lakosság kétharmada tagja valamely pénzintézetnek, míg Közép-Kelet-Európában a lakosság 77%-a. E populáció több, mint 50%-a rendelkezik bankszámlával, és ezzel a régió rangsorában az ötödik helyen áll. Kimagasló e tekintetben Szlovénia és Horvátország (91 és 83%), mivel ott a nyugdíjakat is bankszámlára utalják. A harmadik Csehország (64%), a negyedik pedig Szlovákia (59%), a hatodik pedig Lengyelország (48%). A banki ügyleteket igénybe vevők aránya stabil, és ez az állandóság jellemző az egész régióra. A bankolás fő célcsoportját az egész térségben a 20-50 évesek jelentik.

A megtakarítások prioritása szempontjából a régióban a háztartás jobb felszerelését, a nyaralást, illetve a családtagok támogatását célzó tartalékképzés kap prioritást. Az egyes nemzetek vonatkozásában vannak eltérések: Magyarország vonatkozásában fontos, hogy a nyaralási kiadások hátrébb szerepelnek, mint Csehországban és Szlovákiában, de a családtagok támogatására, bútorvásárlásra és a háztartás jobb felszerelésére irányuló tartalékolási erőfeszítések hasonlóképpen alakulnak, mint Szerbia-Montenegróban, Szlovákiában és Romániában (bár hazánkban a megkérdezettek 20%-a említette, míg a másik három országban ennél valamivel többen).

A megtakarítások formájára vonatkozóan hazánkban főleg a takarékbetéteket és a lakás-saját lakóház formájában történő befektetéseket preferálják, ezzel szemben Szlovákiában és Oroszországban ugyan szintén a takarékbetétek a legnépszerűbbek, de csak közel fele annyi ember választja, mint hazánkban. Csehországban és Szlovákiában a lakás-saját lakóház, illetve egyéb ingatlan, valamint az építési kölcsönszerződés formájában realizálódó megtakarítások kapnak prioritást.

A magyar lakosság befektetési kockázatvállalása Nyugat-Európa és az USA viszonylatában

Nemzetközi mérések szerint⁵ az európai magánbefektetők kevésbé kockázatvállalóak, mint az amerikaiak; ez mérhető a tőzsdei értékpapírokba történő befektetések volumenén és gyakoriságán. A hipotetikus kérdésre adott válaszok – vagyis a miként fektetne be 50 ezer USD-t az USA-ban, 50 ezer eurót az EU-ban, illetve 25 ezer eurót Közép-Kelet Európában készített felmérés esetében – azt tükrözik, hogy Nyugat-Európa alapvetően kockázatkerülő: a megkérdezettek 37%-a kamatmentes, de alacsony hozamú rövid lejáratú értékpapírokba fektetné pénzét, 13%-a pedig életbiztosításba.

Közép-Kelet-Európában a megkérdezettek 66%-a, Magyarországon pedig 72%-a sem rövid lejáratú értékpapírokba, sem életbiztosításba nem fektetne be; előbbiben a megkérdezettek 19%-a bízna meg a rövid lejáratú értékpapírokban, utóbbiban csupán 10%, de ez is csökkenő tendenciát mutat. Hazánkban a megkérdezettek 7%-a mondta azt, hogy életbiztosításba. Ezzel szemben az USA-ban tíz főből három részvényekbe vagy részvényalapú befektetési alapokban tartaná pénzét. Nyugat-Európában 13% nevezte meg az értékpapírokat, de a legnépszerűbbek a rövid lejáratú értékpapírok. Közép-Kelet Európa a kötvényeket preferálta; a megkérdezettek 11%-a tartaná ezt megfelelő megtakarítási formának.

---

⁴ Fessel-GfK, 3. Pénzüpiaci Kutatási Konferencia (FMRC) keretében elhangzott előadás alapján

⁵ GfK Custom Research Worldwide és a WSJ Europe 2005. március-májusi adatai alapján, 15 ezer személy megkérdezésével készült a GfK Befektetési barométere, amelynek eredményeire e fejezet támaszkodik.

Láthatjuk, hogy egész Európa kevésbé kockázatkedvelő, mint az Egyesült Államok, és hogy Magyarország pedig még a közép-kelet európai régió átlagánál is alacsonyabb kockázatvállalási hajlandóságot mutat. Változást a gazdaság dinamikájának erősödésétől, valamint a lakosság releváns pénzügyi ismereteinek bővülésétől várhatunk.

Tanulságok

A kutatás legfontosabb tanulsága az, hogy a gazdaság egészséges működését támogató pénzügyi viszonyok megteremtésének elengedhetetlen feltétele a gazdaság általános teljesítményének stabilizálása, a megfelelő intézményrendszer kialakítása és folyamatos bővítése, valamint a lakosság pénzügyi kultúrájának fejlesztése. Jóllehet jogos Homans megállapítása, mely szerint „az emberek fogékonysága megtakarításra és pénzügyi befektetésre leginkább a gazdaság helyzetüktől függ. A fejlettebb országokban a bonyolultabb befektetéseket kedvelik, a fejlődő piacokon inkább a mindennapi megtakarítási lehetőségeket részesítik előnyben” (Homans 2004) A szűken értelmezett gazdasági helyzeten túlmutatóan azonban a pénzügyi piacok működésének társadalomtudományos aspektusból történő megközelítésénél figyelembe kell venni az emberek tájékozottságát, releváns ismereteit, attitűdjeit, mentalitását, bizalmát, vagyis általános kultúráját. Elgondolkodtató, hogy hazánkban ugyan 4% a 25 ezer euronál magasabb magánvagyonnal rendelkező háztartások aránya (amely a közép-kelet-európai régióátlag kétszerese és viszonylag állandó értéket mutat), a lakosság mégis erősen kockázatkerülő attitűdöt tanúsít. Az ismerethiány megtakarítások esetében valószínűleg inkább nyereségminimalizáló hatású, de hitelpiaci aktivitás esetén veszteségmaximalizáló következményekkel is járhat. Kiemelkedően fontos feladat lenne tehát a lakosság pénzügyi kultúrájának fejlesztése, ugyanis a késleltetett kielégítés miatt felhalmozódott fogyasztási hajlandóság ismerethiány esetén a háztartások anyagi helyzetére kedvezőtlen hitelpiaci aktivitást eredményezhet.

Irodalomjegyzék

GfK Befektetési barométer 2005.

Homans, Mark (2004): The GfK WW-WSJE Investment Barometer 2001-2004. GfK Custom Research WorldWide, Belgium, www.gfk.at

Pénzügyi Adatszolgáltatás 2005. A GfK Hungária Piackutató Intézet 2005. októberi, 64. számú jelentése

www.gfk.hu

www.otp.hu

Szüle Borbála¹

BANKOK ÉS BIZTOSÍTÓK KOCKÁZATI KÜLÖNBSÉGEI MAGYARORSZÁGON

In the last decades, banks and insurance companies cooperate more and more in many countries. This phenomenon is also present in Hungary, and bancassurance and financial conglomerates also occurred in the Hungarian financial services sector. The cooperation of banks and insurance companies may have an effect on the risk of the institutions (the extent of this risk effect may depend also on the original risk of the institutions). Risk can be defined in many ways, this study analyses the probability of insolvency as a measure of the „institution-level” risk. In this paper (based on the data of Hungarian banks and insurance companies between 1996 and 2003) results about the difference in the „institution-level” risk of Hungarian banks and insurance companies are presented.

Bankok és biztosítók együttműködése Magyarországon

Napjaink pénzügyi rendszere a világ számos országában jelentősen különbözik a néhány évtizeddel ezelőtti helyzetétől. A pénzügyi intézményeknek – a gazdaság más szereplőjéhez hasonlóan – egyik alapvető tulajdonsága a folyamatos fejlődés, az utóbbi néhány évben lezajlott változások azonban sok szempontból meghaladják az odáig vezető átalakulásokat. Az utóbbi években kezdett például elterjedni a bankok és biztosítók együttműködése, és pénzügyi konglomerátumok is létrejöttek.

Az egy csoporton belül többféle pénzügyi intézményt kombináló szervezetek kockázatainak vizsgálata tehát időszerű téma. A kockázat elemzése a pénzügyi és a biztosítási szakirodalomnak egyaránt központi témáját jelenti, aminek egyik fő oka, hogy a pénzügyekben és a biztosításoknál is a kockázat fogalma a vizsgált problémák lényegével függ össze. Az együttműködés a bankok és a biztosítók esetében – a konkrét megvalósulási forma függvényében – az eredeti kockázat módosulásával járhat (erről részletesebben például *Szüle[2004]* ír). A kockázat módosulásának mértéke összefügg az eredeti kockázati szintek különbözőségével is. Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy Magyarországon az előző néhány évben a bankok és biztosítók kockázati szintje milyen mértékben különbözött egymástól. Az elemzés eredményei hozzájárulhatnak az együttműködés potenciális kockázati hatásainak felméréséhez.

A kockázati szint empirikus vizsgálata

A vizsgálatban szereplő adatbázis a magyarországi bankok és biztosítók (mindkét esetben részvénytársaságok) évente publikált mérlegeiben illetve eredménykimutatásaiban található adataiból épült fel. Az adatbázis felépítésekor a vizsgálat időtartamát úgy határoztam meg, hogy az a lehető leghosszabb tartamú legyen, tartalmazza az elemzés készítésekor hozzáférhető legfrissebb (a 2003. évre vonatkozó) adatokat, valamint lehetőleg minél több bank és biztosító részvénytársaság vizsgálatban való szerepeltetését tegye lehetővé. Ezen megfontolások alapján az adatbázisban 1996 és 2003 közötti adatok szerepelnek. A PSZÁF nyilvántartása (*PSZÁF[2004]*) szerint 2003 végén Magyarországon összesen 31 bank és 30 biztosító részvénytársaság működött, ezek közül az empirikus elemzésbe azok a cégek kerültek be, amelyeknél az elemzés teljes tartamára rendelkezésre álltak az elemzéshez szük-

---

¹ egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, borbala.szule@uni-corvinus.hu

séges adatok, valamint az adott céggel nem történt a vizsgálat tartama alatt olyan esemény (például egyesülés egy másik céggel), amely az adatbázis felépítését és az eredmények értelmezését nagymértékben torzíthatná.² Ezen megfontolások alapján az adatbázisba 21 bank és 14 biztosító részvénytársaság adatai kerültek be; az említett megfontolások figyelembevételével így az adatgyűjtés a magyar bankok és biztosító részvénytársaságok esetében teljes körűnek tekinthető. Az empirikus vizsgálatban szereplő cégek listáját a **Melléklet** tartalmazza. A tanulmányban bemutatott eredmények számítása az SPSS statisztikai program alkalmazásával valósult meg.

A „kockázat” mint fogalom meglehetősen széleskörű értelmezést tesz lehetővé, így a kockázat mérőszámai is sokfélék lehetnek. Az elemzés az „intézményszintű” kockázat egy mutatószámát, az inszolvenca valószínűségét tartalmazza. Az inszolvenca valószínűségéhez kapcsolódó Z-érték számítását *Boyd et al.*[1993] meghatározása szerint végezzük el.

Boyd et al.[1993] az inszolvenciát (*bankruptcy*) úgy definiálja, hogy ekkor a saját tőke nem elegendő a veszteségek fedezésére. Jelölje például A az összes eszköz értékét, E a saját tőkét, P pedig a profit nagyságát (amely lehet negatív is – ekkor veszteség keletkezett). Ekkor bevezetve az $r = \frac{P}{A}$, illetve a $k = -\frac{E}{A}$ jelöléseket, az inszolvenca valószínűségét a következőképpen határozhatjuk meg:

$$Pr(P < -E) = Pr(r < k) = \int_{-\infty}^k \varphi(r) dr \quad (1)$$

ahol $\varphi(r)$ az r sűrűségfüggvénye. Az egyenletet tovább alakítva a standard normális eloszlás sűrűségfüggvényével való közelítéssel kapjuk az inszolvenca valószínűségéről a következő eredményt:

$$Pr(r < k) = \int_{-\infty}^z N(0,1) dz \quad (2)$$

$$\text{ahol } z = \frac{k - \rho}{\sigma}$$

Itt ρ az elméleti várható értéke, σ pedig az elméleti szórása az r eloszlásának. Belátható, hogy z értéke alkalmas mérőszáma lehet a kockázatnak: z mutatja ugyanis, hogy a profitnak hány szórásnyira kell lennie a várható érték alatt ahhoz, hogy a saját tőke ne legyen elegendő a veszteségek fedezetére. Az empirikus elemzés során a *Boyd et al.*[1993] írásában leírtaknak megfelelően kiszámítjuk $-z$ értékét, amelyet Z -vel jelölünk (ez a Z -érték szerepel az elemzésben). A számítás módja következtében a magasabb Z -érték kisebb inszolvenca-valószínűsége, tehát alacsonyabb kockázati szintre utal. E számításokkal kapcsolatban problémát jelenthet, ha a hozamok eloszlása nem jól közelíthető a normális eloszlással, e probléma jelentőségét azonban mérsékli, hogy a Z -érték alkalmazásával a Bienaymé-Csebisev egyenlőtlenség³ alapján az inszolvenca valószínűségére nem normális eloszlások esetében is felső korlátot adható akkor, ha a várható érték és a szórás létezik (*Boyd et al.*[1993]):

² Az elemzésben nem szerepelnek például olyan cégek adatai, amelyek az elemzés tartama alatt egyesültek egymással, így az elemzés tartamának egyik részében még külön-külön éves beszámolókkal, később viszont egyesült vállalatként már csak egy éves beszámolóval rendelkeztek.

³ A bemutatott összefüggésre a külföldi szakirodalom egy része (például *Boyd et al.*[1993]) ezzel az elnevezéssel hivatkozik.

$$Pr (r \leq k) \leq \left(\frac{\sigma}{\rho - k} \right)^2 = \frac{1}{z^2} \quad (3)$$

A Z-mutató számítása a következő képlet alapján történik:

$$Z = \frac{\sum_{j=1}^n \left(\frac{\pi_j}{A_j + A_{j-1}} \right) + \sum_{j=1}^n \left(\frac{E_j + E_{j-1}}{A_j + A_{j-1}} \right)}{n} \cdot \frac{n}{S_r} \quad (4)$$

ahol π_j jelenti az adott vállalat j . évben kimutatott adózott eredményének értékét, az E_j a vállalat j . évben nyilvántartott saját tőkéjét, az A_j a vállalat j . évben nyilvántartott mérlegfőösszegének értékét, az S_r pedig az r becült szórását mutatja.⁴

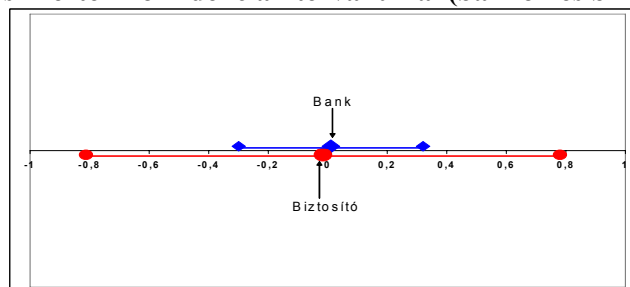
A következőkben az elemzés kiindulópontja a bankok és biztosítók kockázati mutatóit együttesen tartalmazó, standardizált adatbázis. A Z-mutató esetében a bankok és biztosítók standardizált adatainál a csoportátlagok és a csoporton belüli szórások értéke (1. táblázat), illetve a csoportátlagok esetében a 95 százalékos konfidenciaintervallum (1. ábra) a következőképpen alakul⁵:

1. táblázat: Csoportjellemzők a bankok és biztosítók esetében

Mutatószám	Bank		Biztosító	
	átlag	szórás	átlag	szórás
Z	0,0106	0,6806	-0,0159	1,3793

Forrás: saját számítások

1. ábra: Átlagos Z-érték konfidenciaintervallumai (bankok és biztosítók esetében)

Forrás: saját számítások

Az adatok szerint a biztosítók átlagos Z-értéke negatív, vagyis a biztosítók csoportátlaga nagyobb kockázatú mint a bankoké, bár a 95 százalékos konfidenciaintervallumok nagyrészt átfedik egymást, így szignifikáns különbséget nem lehet megállapítani (a konfidenciaintervallumok átfedése a csoportokon belüli szórás magas értékeivel is összefüggésben van). A Z-mutató esetében kétmintás t-próba elvégzésével a Z-mutató csoportok közötti különbségről kapunk képet. Az elemzéseket 2 százalékos szignifikanciaszinten végezve megállapítható, hogy az elemzési módszer alkalmazási előfeltételei teljesülnek (a

⁴ Az elemzésben szereplő legkorábbi adatokra ebben a képletben a $j=0$ index utal.

⁵ A táblázatban a félkövér jelölés a kevésbé kockázatos értéket mutatja.

variancia homogenitására a Levene teszt, a bankok és biztosítók csoportján belül a vizsgált mutató normális eloszlására a Kolmogorov-Smirnov teszt alapján következtetünk):

2. táblázat: Normális eloszlás tesztelése a bankok és a biztosítók csoportjában

Tests of Normality							
BANK	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk			
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.	
Z	,00	,192	14	,172	,843	14	,018
	1,00	,116	21	,200*	,966	21	,651

*. This is a lower bound of the true significance.

a. Lilliefors Significance Correction

3. táblázat: A variancia homogenitásának tesztelése és a t-próba eredménye

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	98% Confidence Interval of the Difference	
Z									Lower	Upper
	Equal variances assumed	5,218	,029	-,076	33	,940	-,0266	,35019	-,88270	,82959
	Equal variances not assumed			-,067	17,267	,947	-,0266	,39741	-1,04507	,99196

A t-próba alapján levonható fő következtetés az, hogy a bankok és biztosítók csoportjában a Z-mutató értéke nem különbözik szignifikánsan.

Következtetések

A bankok és a biztosítók inszolvenca-valószínűségének egy számított mérőszáma alapján megállapítható, hogy e mutató tekintetében a vizsgált időszakban a bankok és biztosítók között nem volt statisztikailag szignifikáns különbség. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy Magyarországon a bankok és biztosítók részvételével működő pénzügyi csoportokban, illetve pénzügyi konglomerátumokban a két intézmény együttműködésekor a kockázati szint potenciális megváltozásában az eredeti kockázati szintek különbözőségének feltehetően kisebb szerep jut.

Irodalomjegyzék

Boyd, J.H.-Graham, S.L.-Hewitt, R.S.[1993]: „*Bank holding company mergers with nonbank financial firms: effects on the risk of failure*”. Journal of Banking and Finance 17, pp. 43-63.

PSZÁF[2004]: „*A felügyelt szektorok 2003. évi működése*”. Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete

Szüle, B.[2004]: „*Diverzifikáció és kockázat a pénzügyi konglomerátumokban.*” Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem

Melléklet:
Az empirikus elemzésben szereplő cégek listája⁶

	BANKOK
1	Általános Értékforgalmi Bank Rt.
2	BNP Paribas Hungária Bank Rt.
3	Budapest Hitel- és Fejlesztési Bank Rt.
4	Calyon Bank Magyarország Rt.
5	CIB Közép-európai Nemzetközi Bank Rt.
6	Citibank Rt.
7	Commerzbank (Budapest) Rt.
8	Hanwha Bank Magyarország Rt.
9	IC Bank Rt.
10	ING Bank (Magyarország) Rt.
11	Inter-Európa Bank Rt.
12	KDB Bank (Magyarország) Rt.
13	Kereskedelmi és Hitelbank Rt.
14	Konzumbank Kereskedelmi Bank Rt.
15	Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.
16	Magyar Takarékszövetkezeti Bank Rt.
17	Magyarországi Volksbank Rt.
18	Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank
19	Postabank és Takarékpénztár Rt.
20	Raiffeisen Bank Rt.
21	WestLB Hungaria Bank Rt.

	BIZTOSÍTÓK
1	ÁB-Aegon Általános Biztosító Rt.
2	Ahico Első Amerikai-Magyar Biztosító Rt.
3	Allianz Hungária Biztosító Rt.
4	Argosz Biztosító Rt.
5	Aviva Életbiztosító Rt.
6	Credit Suisse Life&Pensions Biztosító Rt.
7	Euler Hermes Magyar Hitelbiztosító Rt.
8	Európa Biztosító Rt.
9	ING Biztosító Rt.
10	Magyar Exporthitelbiztosító Rt.
11	OTP Garancia Biztosító Rt.
12	QBE Atlasz Biztosító Rt.
13	Union Biztosító Rt.
14	Uniqua Biztosító Rt.

---

⁶ A listában a cégek az adatgyűjtéskor érvényes, aktuális nevükön szerepelnek.

„C” SZEKCIÓ
GAZDASÁGTÖRTÉNET ÉS FEJLŐDÉSTANULMÁNYOK

A szekció elnöke:

Dr. Török Ádám
az MTA levelező tagja
egyetemi tanár, PE-Veszprém

Lektor:

Dr. Török Ádám
az MTA levelező tagja, egyetemi tanár,
Pannon Egyetem, Veszprém

Lukács Gábor¹

KONJUNKTURÁLIS HATÁSOK JELENTKEZÉSE A FESTETICS-BIRTOK GAZDÁLKODÁSÁBAN

Tisztelettel ajánlom dr. Gunst Péter (1934-2005) emlékére.

After leaving the army Earl György Festetics started to modernize his old fashioned estates. In 1792 he appointed János Nagyváthy bailiff, who wrote his book entitled 'Common Instruction', which is regarded the first book of work organization by agricultural technical literature. Besides the reorganization of the estate and the reform of the structure of production, he introduced a new documentation system, which led to the foundation of 'Georgicon' in 1797, which was the first regularly teaching institution of agricultural higher education in Europe. In my study besides writing about the influences of the economic boom of the age, I analyze changes of the income as a consequence of the farming and managerial reform introduced on the Festetics estate at the end of the 18th century.

Konjunkturális hatások a XVIII-XIX. századi magyar mezőgazdaságban

Balla szerint a „XVIII. század még megközelítőleg sem hozta be a véres és zivataros századoknak a mulasztásait. Magyarország még nagyon elmaradt, földművelése külterjes, kereskedelme, ipara alig indult meg, földje elhanyagolt”². A hagyományos, extenzív, és fejletlen gazdálkodás, ami a magyar mezőgazdaságot jellemezte, BARTA (2000) szerint „egyfajta ördögi kört teremtett”³, mely „kör” középpontjában az állattenyésztési és növénytermesztési ágazatok komplex szervezésének hiánya állt. A trágyahiány miatt rendszeres szántó-pihentetést kellett fenntartani, csaknem kizárólag gabonaféléket termesztettek, emiatt a takarmánynövények nem terjedhettek el, így gyakori volt a takarmányhiány, ami megakadályozta az intenzív állattartási módok alkalmazását, ebből adódóan nem képződött kellő mennyiségű trágya sem, ami miatt pihentetni kellett a szántókat. A növénytermesztésben a nyomásos gazdálkodást alkalmazták, ezzel együtt járt az alacsony művelési színvonal is; a rossz talajművelés és a tápanyag-visszapótlás teljes hiánya, a silány hatékony-ságú robotmunka felhasználása gátolta a fejlettebb módszerek, technológiák elterjedését.

A XVIII. század derekától hazánk mezőgazdasági termelőerői fejlődésbe lendültek. Nagy-birtokaink egy részét a Bécs és környékének tömegméretű élelmiszer- és nyersanyagigénye már lassan konjunktúrába vonta, a Habsburgok gyakori hadviselése is növelte a mezőgazdasági termények iránti keresletet. A kedvező értékesítési lehetőségek kiaknázása érdekében a nagybirtokosok igyekeztek majorságaik területét növelni, és azt a jobbágyok munkajelével, robotban (tehát a jobbágyok igásállataival és munkaeszközeivel) megműveltetni (Gunst, 1996). A modern magyar mezőgazdasági szakirodalom előfutárai (Nagyváthy, Tessedik, Pethe, Mitterpacher) ekkoriban alkották meg korszakos jelentőségű műveiket, és néhány nagybirtokos már az új ismeretek felhasználásával modernizálta birtokainak termelését. A reformokban kétségtelenül fontos szerepet játszott a birtokvezetés is, Mérei (1948) szerint a „hagyományos majorgazdasági üzemvezetés” nem ügyelt a befektetések és a vár-

---

¹ Ph.D.-hallgató, Pannon Egyetem, Keszthely, lg@georgikon.hu,

² Balla (1935) 190. p.

³ Ifj. Barta (2000) 84. p.

ható haszon arányára- a „nyers” jövedelem fokozása volt a célja (így a befektetett tőke gyakran nem javította a birtokos helyzetét, a kölcsöntőke kamatait sem térültek meg).

A szakszerű birtokvezetés az uradalmi gazdatisztek munkáján alapult, akik a magyar nyelvű mezőgazdasági szakirodalom mellett „*kezdetben a Festeticsek keszthelyi Georgiconjában avagy a Habsburg-uradalom mosonmagyaróvári gazdasági iskolájában szereztek meg*”⁴. A „Georgicon” megalapítását Nagyváthy kezdeményezte, és a kor legnagyobb magyar agrárszakemberei fogtak össze az intézmény megalapításakor, amely széles látókörű, alapos tudású gazdatisztek százait bocsátotta ki. E tiszték jól látták, hogy a gabonakonjunktúra végeztével várhatóan áresés következik be, így a nagybirtok jövedelem csökkenését elkerülendő már az állattenyésztési célú fejlesztésekre tértek át. A birtokgazdálkodás megújítására azok a korabeli nemesek szánták rá magukat, akik már nem az úrbéres föld használatáért kapott gabonát értékesítették, hanem a jövedelmet a saját, jól kezelt központi irányítású allódiumon, és saját kezelésben tartott földön berendezett majorságból szerezte, ezért nyitottabbak lehettek a kezdetben költségesebb, de a robotnál sokszorosan termelékenyebb bérmunka alkalmazása, továbbá „*a gazdasághoz kötődő jogi és társadalmi viszonylatok polgárosítása iránt*”⁵.

A piaci szempontból kedvezőbb (nyugati) országrészen fekvő allódiuumokkal, némi tőkével rendelkező, nagyműveltségű nyugat-magyarországi nagybirtokos főurak vállalták birtokuk gazdálkodásának korszerűsítésével járó - elkerülhetetlen - kockázatot. Azokon a nagybirtokokon, amelyek nem modernizálták termelésüket- ezek voltak döntő többségben- az uradalmi gazdálkodási színvonala később sem emelkedett a jobbágygazdálkodásé fölé. A fejlett gazdálkodású uradalom már az új, modern mezőgazdasági irányzatokat, a korszerű szaktudást gyakorlatban alkalmazva a hazai viszonyok között „*iskolapéldáját nyújtotta a haladó, racionális gazdálkodásnak*”⁶. A napóleoni háborúk hatására korábban sohasem tapasztalt gabonakereslet, és magas piaci ár jelentkezett. Az allódiuumok döntő részén ezért továbbra is egyoldalú növénytermesztési fejlesztések történtek, melyeket a konjunktúra hatása mellett annak viszonylagos alacsony tőkeigényével magyarázhatunk. A kortárs Horváth (1840) szerint ebben az időszakban nagy „*haladás mutatkozott a nagybirtokok földművelésében*”⁷. A gabonakonjunktúra idején a szántóföldi növénytermesztés munkaerő-, eszköz- és területigénye akadályozta az állattenyésztés fejlesztését. További gátló tényező volt, hogy kevesebb befektetéssel és kisebb kockázattal is jól értékesíthető és jövedelmező terméket (gabonát) tudtak előállítani a növénytermesztésben. Az állattenyésztés lassú fejlődésében kétségtelenül szerepet játszott a legelő- és réthasználat évszázados megszokásokon alapuló rendje. A szántóföld legelő és rét rovására történő növelése, valamint a vetésterület szélesítése az ugar ellenében általánossá tette a háromnyomásos gazdálkodást, amely a hagyományos földművelő technika mellett a legnagyobbra növelte a vetésterületet. Az ily módon megnövelt vetésterületen az allódiuumokban elsődlegesen kevésbé tőkeigényes szántóföldi növénytermesztést folytattak. A nagybirtok termelési szerkezetében változás csak a hadikonjunktúra lezárultával figyelhető meg, mivel a gabonafélék piaci árai jelentősen csökkentek, ellenben az „örökös tartományokban” lassan kibontakozó ipari „forradalom” növelte a gyapjú iránti igényt hazánkban. A gyapjúkonjunktúra jelentkezésével párhuzamosan az állattenyésztési ágazatok fejlesztése került előtérbe, így elkezdődött az összefüggő birtoktestek kialakítása, majd felszámolták a nyomásrendszert, áttértek a takarmánynövények intenzív, vetésforgós, ugarvetéses termesztésére.

---

⁴ Csorba (2000) 42. p.

⁵ Csorba (2000) 40-41. pp.

⁶ Gaál (1966) 218. p.

⁷ Horváth (1840) 277. p.

Az intenzív tartási mód terjedésével az állattenyésztés minőségi átalakítása is szükségessé vált, mert a magyar szürke marha, a magyar racka juh, a szalontai sertés, a magyar alföldi és az erdélyi ló egyedülálló fajták voltak ugyan, de sem elegendő mennyiségű, sem a korban elvárt minőségű terméket nem tudtak a fenti fajtákkal előállítani. Különösen igaz volt ez a gyapjúra: a durva és rosszul kezelt magyar gyapjú nem volt versenyképes még a belső, birodalmi piacokon sem. Az új piaci igények megjelenésével a korábbi gabonatermőterületeket az 1820-as évektől kezdődően juhlegelővé változtatták át, az allódiomokra ekkoriban Wellmann (1937) szerint a „*külterjesen művelt szántóföldek és messze nyúló, jobbagyúföldre is át-átcsapó juhlegelők*”⁸ voltak a jellemzők. A nagybirtok gazdálkodásában ekkor vált tehát elsődleges jelentőségűvé az állattenyésztés, Gaál az allodizálás és az állattartás kapcsolatait vizsgálva azt állapította meg, hogy „*bár a törekvés a majorokban az állattartás felé irányul (...) az allódiomoknak kezdetben nem jutott különösebb szerep az állattenyésztés fejlődésében. A kevés, de annál mutatósbab kivételek legfőljebb szabályt erősítenek. Az uradalmi állattenyésztés fontossága csak a juhtenyésztés merinó korszakában fejlődik ki példátlan mértékben*”⁹.

Konjunkturális hatások a Festetics-birtok gazdálkodásában

A fenti irodalmi áttekintésből látható, a magyar mezőgazdaság XVIII-XIX. század fordulóján bekövetkezett termelési szerkezetátalakulásáról könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésünkre. A megvalósulás „vállalati szintű” (t.i.: a nagybirtok belső termelési szerkezetében bekövetkezett változások) vizsgálatára kevés figyelmet fordítottak. A modern uradalomtörténetek Orosz szerint „*birtokukkal törődő, annak gazdálkodását sokszor aprólékos részletességgel kezükben tartó földesurakat, sokoldalú, a gazdálkodás különféle ágazatait befogadó nagybirtokokat írtak le*”¹⁰. Ennek oka az, hogy csak a gazdálkodását megfelelően dokumentáló nagybirtokról maradt fenn elegendő adat. Az általam vizsgált Festetics-birtok adminisztrációs és gazdálkodási színvonala átlagosnak volt mondható egészen 1792-ig, amikor Nagyváthy János lett a birtok „Directora”, munkásságának köszönhetően a birtokon egyedülálló vezetési és gazdálkodási reformok zajlottak le. Fontosnak tartotta, hogy az uradalmak ne csak a termelés központjai legyenek, hanem valódi pénzügyi és kereskedelmi centrumokká váljanak. „*Közönséges Instructio*” című művében rendkívül részletes kereskedelmi utasításokat is adott tisztjeinek, mivel felismerte, hogy „*A leg=Serényebb Gazdaság is haszontalan, ha a' Gazda Ember Productumait jó Árrán el=nem tudja adni, (...) sok Dolgok vannak olyanok, a' mellyeket úgy a'mint teremnek, nem lehet olly Szerentsésen el=adni, mint ha azok Mesterség által=meg változtatnak és úgy tétetnek pénzé*”¹¹.

Nagyváthy a gyapjúkonjunktúrát három évtizeddel megelőzően kiemelte a juhászat stratégiai szerepét, és adott részletes juhtenyésztési ismereteket tisztjeinek. A „*Közönséges Instructio*”-ban részletesen leírta korának „marhákkal” kapcsolatos állategészségügyi, szaporítási, tartási-takarmányozási ismereteit.

A birtok központi, Keszthelyi Uradalmának gazdálkodásában a legnagyobb változás a juhtenyésztésben következett be. Az állományban mennyiségi, és minőségi változás is megfigyelhető: a jobb minőségű gyapjút adó „spanyol” birkák száma az időszak végére jóval meghaladta a korábban domináló „ordinari” fajtájú állatok számát. A minőségi átalakulás

---

⁸ Wellmann (1937) 45. p. idézi: Gaál (1966) 227-228. pp.

⁹ Gaál (1966) 227-228. pp.

¹⁰ Magyarország agrártörténete 63. p.

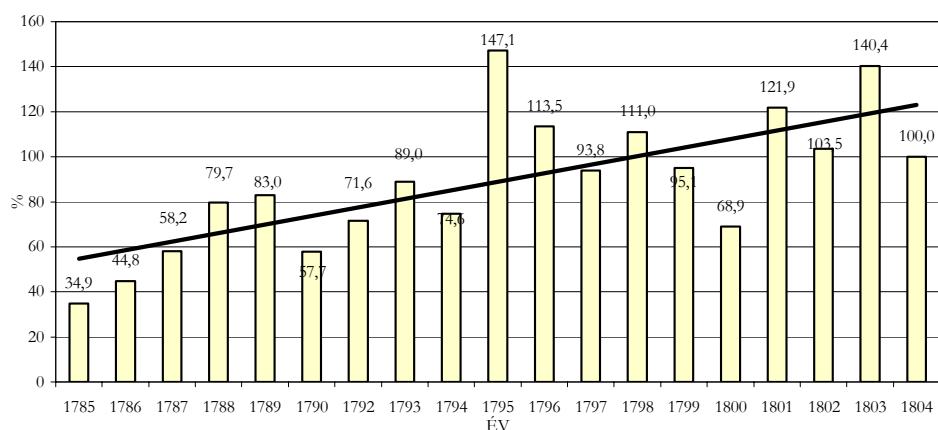
¹¹ Nagyváthy (1792) 299.p.

és a nagyobb számú állomány miatt a juhokból származó jövedelem az 1784-ben összeírt 41 (!) Ft-ról 10000 Ft (!) fölé szökött a századfordulóra¹².

Összes állatlétszám változása a Festetics-birtokon				
ÉV	Szarvasmarha	Sertés	Juh	Ló
1785	2127	2785	18046	171
1790	2016	1640	24968	268
1791	2485	3047	30934	229
1793	2713	3527	34737	159
1795	3071	2989	36216	183
1797	2188	2155	32288	217
1801	2207	1875	52055	241
1804	3079	709	54925	351
1810-11	2212	525	56827	455

1. táblázat: A Festetics-birtok állatállományának változása (szemelvény)
[Forrás: MOL Festetics CsL. P 235/147. I-XIX. füzet]

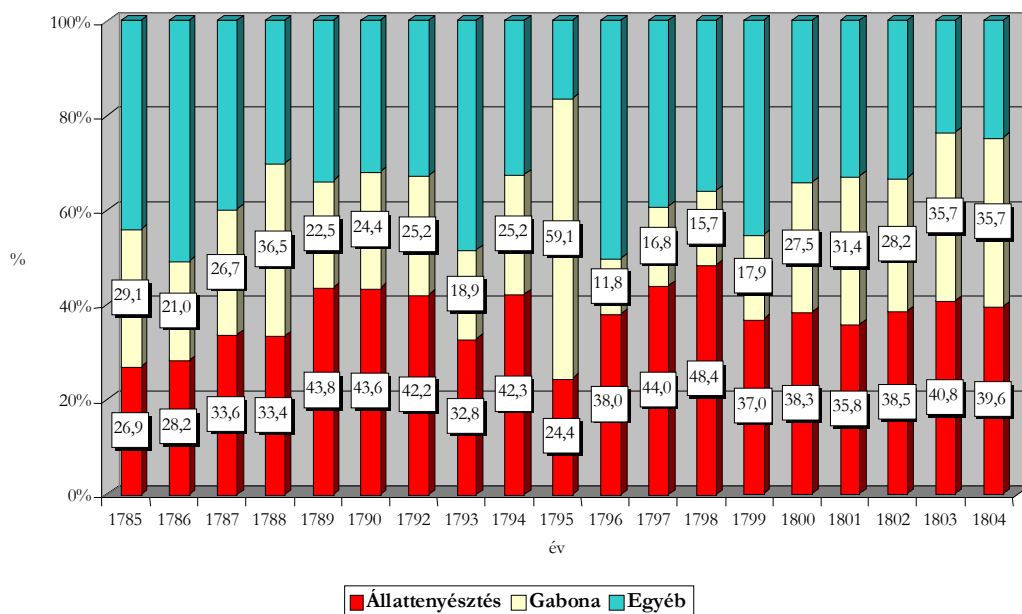
A teljes birtokon 1785 és 1810 között bekövetkezett állatállomány-változásokat (1. táblázat) megfigyelve látható, hogy a szarvasmarha-tenyésztés stagnálása mellett a sertés-tenyésztés erősen visszaesett. A lótenyésztés és a juhtenyésztés gyors fejlődésnek indult, mind mennyiségi, mind minőségi szempontból, az újításoknak köszönhetően a birtok bevételei abszolút értékben növekedtek (1. ábra)

1. ábra: A Festetics-birtokok mezőgazdasági eredetű bevételeinek változása (1785-1804)
[Forrás: MOL FCsL. P 235/147. I-XIX. füzet]

Vizsgálataim szerint nem okozott jelentős hatást a gabonakonjunktúra a birtok bevételeiben (2. ábra). Nagyváthy reformjait követően a gabonaértékesítésből származó bevételek (az 1795-ös kiugró értéket leszámítva) tartósan lassabban növekedtek, mint az állattenyésztési ágazatok bevételei.

¹² Forrás: MOL Festetics CsL. P 235/147. I-XIX. füzet

2. ábra: A Festetics-birtok bevételi forrásainak aránya.
[Forrás: MOL Festetics CsL. P 235/147. I-XIX. füzet]

Összegzés

A Festetics-birtok gazdálkodása néhány év alatt megújult. Az eddigi elemzések azt mutatják, hogy a megtermelt áruk mennyiségének növelése mellett annak minőségét is javítani tudták, így fokozták a birtok jövedelmeit. Kiemelendő, hogy a birtokreformot nem a jobbagyság mértéktelen megterhelésével hajtották végre. A magyar mezőgazdaság történetében egyedülálló újításokat hozott Nagyváthy keszthelyi munkássága. A vizsgált időszakban a Festetics-birtok gazdálkodásában sok újdonság érzékelhető. A növénytermesztésben a takarmánynövények megjelenése és lassú terjedése; a kukorica térhódítása; az állattenyésztésben az intenzívebb takarmányozás és az istálló állattartás meghonosítása értékelhető új vonásnak. A mérhető, mennyiségi jellemzők fejlesztése mellett minőségi előrelépés (számszerűen kevésbé kifejezhető) is bekövetkezett. A birtok gazdasági rendszerének szakmai megreformálása mellett komoly előrelépés történt a gazdaság eredményeinek elszámolása, a nyilvántartások vezetése terén, és a gazdálkodás szemlélete is jövedelemcentrikusabbá vált. A jövedelem növelése a termelés olcsóbbá tétele (felesleges költségek visszaszorítása, szigorú számadás) mellett a jövedelmezőbb ágazatok preferálásával, az értékesítési árak magas szinten tartásával történt.

Nagyváthy jószágigazgatóként olyan fejlesztésekhez fogott, amelyeket más magyar allódiomok csak negyedszázaddal később kezdtek bevezetni. Összefüggéseiben kezelte az állattenyésztési és növénytermesztési ágazatokat, a pénzületi jövedelmet jelölte meg a gazdálkodás céljául és pontos számadási rendszert dolgozott ki, vezetési ismereteket foglalt össze. Nagyváthy életművéről elmondható, hogy széleskörű társadalmi-politikai és gazdasági hatást fejtett ki, nagyszerű reformer volt, akihez fogható csak a Széchenyi István nevével fémjelzett reformkorban találunk hazánk történetében.

Felhasznált irodalom

MOL Festetics Családi Levéltár

P 276 / 45-54. cs. A Keszthelyi Uradalom egészére vonatkozó iratok, számadások

P 235 / 147. cs. Termény- és pénzüvedelem kimutatások

P 235 / 135. cs. Növénytermesztés, vetésforgó, műtrágyázás a Keszthelyi Uradalomban (1799-1940); Állattenyésztés a Keszthelyi Uradalomban (1769-1864).

Balla Antal [1935]: A legújabb kor gazdaságtörténete.

Ifj. Barta János [1973]: Mezőgazdasági irodalmunk a XVIII. században. Budapest.

Ifj. Barta János [2000]: A tizenkilencedik század története. Budapest.

Borotvás-Nagy Sándor [1942]: NAGYVÁTHY János. Budapest.

Csorba Győző [2000]: A tizenkilencedik század története

Gunst Péter - Lőkös László (szerk.) [1982]: A mezőgazdaság története. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

Gunst Péter [1996]: Jobbágyparasztság Magyarország történetében. In.: RUBICON, 1996/7sz.

Horváth Mihály [1840]: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon. Buda.

Kállay István [1980]: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711-1848. Budapest.

Mérei Gyula [1948]: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1797-1848. Bp.

Nagyváthy János [1792]: „Közönséges Instructio a Mltgos Tolnai Gróf Festetics György Királyi Kamarás Urodalmiban gyakoroltatni szokott Gazdaságnak rendjén keresztül”. Keszthely. Kézirat.

Wellmann Imre [1979]: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Strausz Péter¹

A BUDAPESTI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA SZEREPE A VISSZACSATOLT TERÜLETEK GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓJÁBAN (1938-1941)

Hungary had to front serious challenges because of the territory-regainings between 1938 and 1941. The regained regions had to be re-integrated to the Hungarian state not only politically but economically too and it needed the help of chambers. The government resorted among others the help of Chamber of Commerce and Industry of Budapest (CCIB) to be the regained territories rejoined Hungary in economical terms. CCIB handled the regulations of commerce and industry of regions which were belonged to Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia between 1920 and 1938. This chamber took a great part in craftsmen-deployment in the economically high and dry Subcarpathia. Through its huge efforts the rejoined regions could be very quickly re-integrated to the Hungarian economy.

Az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájában 2003–2006 között az OTKA támogatásával és Gergely Jenő professzor vezetése alatt működő kutatócsoportunk célja az volt, hogy feltárjuk az 1848 és 2000 közötti fontosabb magyar autonómia-szervezetek struktúráját és működését. A kisebbségi önszerveződések kivételével szinte minden fajsúlyosabb önkormányzat vizsgálata megtörtént, így görcső alá kerültek a közigazgatási-területi önkormányzatok éppúgy, mint az egyházak, kamarák, társadalombiztosító intézetek illetve az egyetemek, sőt a Magyar Tudományos Akadémia is. E kutatómunka egyik leágazásaként is felfogható az alábbi rövid tanulmány, amely a magyar gazdaságtörténet egy apró, de talán mégsem teljesen érdektelen szeletével, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának (BKIK) a visszacsatolt területek gazdasági integrációjában vállalt szerepével foglalkozik. Hazánk újkori történetének egyik legtragikusabb eseménye az 1920-as trianoni békeszerződés volt, amely nemcsak a történeti Magyarország politikai egységét törte össze, hanem a Kárpát-medence addigi gazdasági integritását és munkamegosztását is megszüntette. Trianon következtében Magyarország területe – a hazánkkal 1918-ig perszónáluniót alkotó Horvátországot nem számítva – 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre (tehát egyharmadára), lakossága pedig 18,2 millióról 7,6 millióra (43%-ára) csökkent. Az elcsatolt területeken élő 10,6 millió ember közül 3,2 millió volt magyar nemzetiségű. (Romsics, 1999. 245. o.) A nyersanyaglelőhelyek jó része is az új határokon kívül maradt, így funkció nélkülivé vált a Budapest környékére települt, kiterjedt méretű feldolgozóipar. Az első világháború után – 1526 óta először – teljesen önállóvá váló magyar államnak komoly külpolitikai elszigeteltség és rendkívül súlyos gazdasági helyzet közepette kellett meg- illetve újjászerveznie saját magát. Az igazságtalanul szigorú békediktátumot sem a politikai vezetés, sem pedig a közvélemény nem fogadta el egyetlen pillanatig sem, így a revízió ügye a két világháború között mindvégig a magyar kül- és belpolitika prioritása maradt.

Magyarország kezdetektől fogva a trianoni béke felülvizsgálatára és az igazságtalanul megvont határok megváltoztatására törekedett. Először a szomszédos államokkal próbált valamilyen megegyezésre jutni e kérdésben, majd e kísérlet kudarca után Franciaország és kisebb mértékben Nagy-Britannia jóindulatát szerette volna megnyerni. Mivel azonban e két nagyhatalom nem sok érdeklődést mutatott a kelet-közép-európai térség eme problémája, sőt az 1930-as évektől maga a régió iránt, Budapest Olaszország felé fordult, majd

---

¹ Ph.D. hallgató, ELTE BTK Budapest

akarva-akaratlanul a hitleri Németország befolyási övezetében találta magát. Berlin a Kárpát-medence töredezettségét és a Duna-menti államok ellentéteit illetve a franciák és angolok érdektelenségét kihasználva, az „oszd meg és uralkodj!” elvét alkalmazva építette ki pozícióit Közép-Kelet-Európában és a Balkán északkeleti felén. E politikának volt része a magyar revíziós politika támogatása is, amely sajnos csakis a Német Birodalom akaratából tudott részleges sikereket elérni.

Miután a müncheni konferenciát követően elkezdődött magyar-szlovák tárgyalások nem vezettek eredményre, 1938. november másodikán – Párizs és London érdektelensége miatt csupán – két nagyhatalom, Németország és Olaszország képviselői döntőbíráskodása nyomán jött létre az első bécsi döntés, amely a Felvidékből 11 927 négyzetkilométert 1 050 ezer lakossal (88%-uk magyar) újra Magyarországhoz csatolt. A határozat révén olyan gazdaságilag is fontos városok tértek vissza, mint Komárom, Kassa, Ungvár és Munkács. (Pölöskei – Gergely – Izsák, 1997. 213. o.)

Alig pár hónappal később, Csehszlovákia német megszállása nyomán a magyar honvédség is támadásba lendült és 1939 márciusában visszafoglalta a Kárpátalját. A katonai akció eredményeképp 12 061 négyzetkilométerrel és 600 ezer – közülük csupán 40 ezer magyar – lakossal gyarapodott az ország.

Már javában zajlott a második világháború, amikor 1940. augusztus 30-án a határvitában megegyezni nem tudó Magyarország és Románia felkérésére a Joachim von Ribbentrop német és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter vezetésével működő olasz-német döntőbírárság megállapította az új magyar-román határt. A második bécsi döntés eredményeképp Észak-Erdély 43 ezer négyzetkilométernyi területtel és 2,5 millió lakossal (52%-uk magyar nemzetiségű) tért vissza Magyarországhoz. Újra magyar lett Nagyvárad, Szatmárnémeti, Máramarossziget, Kolozsvár és Marosvásárhely. (Romsics, 1999. 246. o.)

Egy bő fél évvel később Magyarország – főleg Berlin nyomására – csatlakozott a Jugoszlávia elleni német támadáshoz, s a magyar honvédség csapatai elfoglalták Bácskát, a baranyai háromszöget illetve a Muraközt, 11 500 négyzetkilométert és 1 030 ezer lakos visszacsatolva ezzel az anyaországhoz. Ettől kezdve három és fél évig magyar igazgatás alá tartozott a regionális gazdasági központnak számító Szabadka és Ujvidék. (Romsics, 1999. 249. o.)

A visszacsatolások alapvetően nem változtatták meg az ország gazdasági szerkezetét. A fa és a só behozatali kényszere megszűnt ugyan, a legfontosabb ipari bázisok azonban Szlovákiában és Dél-Erdélyben maradtak. Csallóköz, Bácska a gabonatermelés bázisát növelte, Észak-Erdély hegyi legelői a tej- és gyapjútermelés szempontjából voltak jelentősek. Az új határ azonban a nyersanyagforrásokat és az arra települt feldolgozóipart sok esetben elvágta egymástól. Kárpátalja visszatérével pedig egy fában és ásványi anyagokban gazdag, viszont gazdasági szempontból igen fejletlen régió lett újra a magyar állam része. (Romsics, 1999. 249. o.)

A területgyarapodások azonban amellet, hogy a magyar közvéleményt eufórikus hangulatba röpitették, igen komoly problémát jelentettek a kormányzat számára. A több mint húsz év után visszatért, s ez idő alatt egymástól és az anyaországtól is különböző irányú és ívű fejlődésen keresztülment vidékeket ugyanis vissza kellett integrálni a magyar államba és egy működőképes egészévé kellett összegyúrnunk őket a trianoni Magyarországgal. Emellet az ezekkel a területekkel kiegészült magyar államnak nemcsak politikai, hanem gazdasági egységét is meg kellett teremteni. Ez utóbbi olyan hatalmas feladatot jelentett, amelyet az állami szakmai közigazgatás nem volt képes egyedül, saját erejéből elvégezni, ezért a kormányzat elhatározta: az érdekképviseletet is bevonja eme óriási munkába. A hatalom a szakmai autonómiák közül elsősorban a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara segítségére számított.

A BKIK ekkor már igen patinás múltú autonóm szervezet volt: 1850-ben uralkodói páten eredményeképp jött létre, majd a kiegyezést követően az 1868. évi VI. törvény alapján – immár a magyar felfogás szerint is teljesen alkotmányosan – folytatta tevékenységét. (Zachar, 2004. 100-103. o.) Mind Trianon előtt, mind pedig utána Magyarország legnagyobb kereskedelmi és iparkamarájának számított, az 1930-as években körülbelül 53 ezer kereskedő és iparos tagja volt. (MOL Z 193 50. d. 45. t.) Vezetőinek egy részét ott találhatjuk a két világháború közötti Magyarország felsőházi tagjainak sorában éppúgy, mint különböző, a korban igen előkelő társadalmi szervezetek prominens alakjai között. (Strausz, 2004. 133-137. o.) 1941-ben azonban a hatalom különböző okokból kifolyólag felfüggesztette a szervezet autonóm működését: a közgyűlés ettől kezdve nem ült össze s a kamara élén nem a választott elnök, hanem a kereskedelemügyi miniszter által kinevezett kormánybiztos, vitéz Gyulay Tibor állt, aki korábban egyébként a BKIK főtitkári posztját töltötte be. (Sárközi, 1967. 77. o.) A kamara autonóm működésének megszűnte ennek ellenére nem hátráltatta a BKIK hivatali apparátusának hatékony tevékenységét és a visszacsatolt területek gazdasági integrációjában való aktív részvételét.

A kamara ugyanis nem várt a kormányzat hivatalos felkérésére, hanem igen hamar önálló cselekvésbe kezdett. A BKIK hivatalos lapja, a Kamarai Közlöny már 1938. november 4-én (!) foglalkozott a Felvidék egy részének visszatérével kapcsolatos gazdasági kérdésekkel és ugyanilyen kitüntetett figyelem kísérte a többi régió későbbi visszacsatolását is. Mivel az érdekképviselő tisztában volt azzal, hogy a határmódosítások révén olyan kereskedő és iparos rétegek kerültek vissza a Magyar Királyságba, amelyek egyáltalán nem ismerik annak rájuk vonatkozó szabályozásait, a BKIK számukra létrehozta Munkaügyi Tájékoztató című kiadvány-sorozatát, amelyben rendszeresen és közérthető módon ismertették az anyaországi jogszabályokat. (MOL Z 193 50. d. 44. t.)

A kamara azonban gondot fordított arra is, hogy a volt csehszlovák állam legfontosabb kereskedelmi és ipari jogszabályait megismerje és azokat a magyar szabályozással összevesse. A leszűrt tapasztalatokból gyakorlati kézikönyveket állítottak össze a közhatalóságok, a bíróságok és az érdekképviselők részére, hogy így is megkönnyítsék a kereskedő- és iparos réteg illetve az újonnan berendezkedő közigazgatás összecsiszolódását és együttműködését. Külön tájékoztató füzetecske foglalkozott az ipari rendtartás, a kereskedelmi jog, a szociálpolitika, a társadalombiztosítás és az adóztatás kérdéskörével kapcsolatos jogszabályokkal. A BKIK kezdeményezése nyomán összeállított munkák annyira hasznosnak bizonyultak, hogy Észak-Erdély és a Délvidék visszacsatolását követően e területek relációjában is sor került ilyen jellegű kiadványok megjelentetésére.

Teleki Pál miniszterelnök 1940. szeptember 14-én létrehozta az Erdélyrészi Gazdasági Tanácsot, amelynek fő feladata az észak-erdélyi viszonyok megismerése és a régió Magyarországra történő integrálása lett. A kormányfő az ekkor még kamarai főtitkári feladatokat ellátó Gyulay Tibort – Teleki bizalmas emberét – is kinevezte a testület tagjává: Gyulay a Tanács és a hatóságok közötti kapcsolattartást kapta feladatul. E munkába a főtitkár személye révén pedig a kamara is bekapcsolódott.

Az anyaországi és a visszatért észak-erdélyi területek szakmai körei közötti kapcsolatfelvétel elősegítése érdekében a BKIK vármegyénként illetve foglalkozási áganként címtárakat állított össze. Ezt egy évvel később a Délvidék viszonylatában is megtette, e kiadvány terjedelme négy kötetre rúgott s vármegyére, városra és községre lebontva több ezer iparúzó személy, illetve számos bank és takarékpénztár adata volt megtalálható benne. A kamara a kormányhatóságok számára pedig több emlékiratot is készített a legfontosabb erdélyi gazdasági kérdésekről, s az ebben foglaltakat széleskörű anyaggyűjtés révén összeállított adatokkal támasztotta alá. A kamara külön memorandumban számolt be a magyarság és szász-ság román uralom alatt elszenvedett gazdasági sérelmeiről is. Mindezzel párhuzamosan adóügyi és munkaügyi tájékoztatót állított össze az erdélyiek számára az anyaországi rend-

szerről és az igénybe vehető kedvezményekről. Emellett gazdasági jellegű felvilágosító előadás-sorozatokra is sor került a visszacsatolt területeken, amelyeket szintén a BKIK szervezett meg. (MOL Z 193 50. d. 44. t.)

Mindezekén túl a kamara folytatta a kormányzat és szakmai közigazgatás munkájának véleményezés és tanácsadás útján végzett eddigi elősegítését is. A hatalom és az érdekképviselő közötti együttműködés kitűnő példája volt az Észak-Erdéllyel visszatért iparosok helyzetének rendezése. Az erdélyi részéről szóló 9330/1940. M. E. számú minisztériumi (értsd: miniszterelnöki) rendelet szabályozta ugyanis az ottani iparosok jogi helyzetét és többek között úgy határozott, hogy Romániából az új határokon belülré visszatérő erdélyi illetőségű (de eddig a Regátban működő) tanoncok, segédek és iparosok eddigi gyakorlatát illetve mesteri oklevelét az iparügyi miniszternek áll jogában elfogadni és honosítani. A miniszter pedig döntései előtt ki kellett, hogy kérje a BKIK véleményét is; a szervezet így módon részesévé vált az elbírási eljárásnak. A kamara álláspontja szerint az érintettek ügyeiben méltányosságból az erdélyi illetőségű iparosok irányában igen megengedő eljárást tartalmazó 9330/1940. M. E. számú rendelet szellemében kell döntenet. Az érdekképviselő nem csupán beszélt, de cselekedett is e téren: e kérelmeket – a kérelmezők gyakran igen súlyos anyagi helyzetére való tekintettel – soron kívül intézte el. (A kamara egyébként már rendelkezett tapasztalatokkal e kérdéskörrel kapcsolatban, mivel Kárpátalja visszacsatolását követően is foglalkozott az iparosok jogállásának problematikájával, sőt a kormányzat akkor a BKIK javaslatait figyelembe is vette e kérdéstről szóló rendeletében.) (MOL Z 193 50. d. 44. t.)

Az érdekképviselő felismerte azt is, hogy a régi-új ország egységes gazdasági vérkeringésének megteremtése érdekében lehetővé kell tenni a visszatért területeken működő iparosok és kereskedők termékeinek eljuttatását a központi régiókba. Ezért komoly egyeztető munkát folytatott a szállítmányozás könnyebbé tétele érdekében. A BKIK szervezésében úgy nevezett tarifa-ankétokra került sor Kassán, Ungváron és Kolozsvárott, amelyeken a kamara, az iparos- és kereskedő rétegek mellett az Államvasutak is képviseltette magát. Az eszmecseréken megfogalmazott igények közül a MÁV számos kérést teljesített, így a felvidéki, kárpátaljai és észak-erdélyi termékek kisebb szállítási díjért cserébe és sokszor prioritást élvezve jutottak el a belső területek felvevő piacaira. A kamara sikeres közvetítő tevékenységében komoly szerepe volt Gyulay Tibor kamarai főtitkár-kormánybiztosnak, aki a közérdek szempontjából is előnyösen kamatoztatta Teleki Pálhoz fűződő személyes barátságából (is) fakadó lobbierjét. (MOL Z 193 50. d. 44. t.)

Röviddel Kárpátalja 1939-es visszatérte után egyértelművé vált, hogy a térség gazdasága igen féloldalas: egyes nyersanyagokban ugyan gazdag a régió, erre azonban elégtelen méretű feldolgozóipar települt, sőt a lakosság szükségleteit kielégítő házi- és könnyűipar – fejletlensége miatt – sem képes kiszolgálni felvevő piacát. Mivel az ország más vidékein viszont túlon túl magas volt az iparúzésből és kereskedelemből megélni szándékozók száma, a kormányzat iparostelepítési akciókkal igyekezett valamennyire egyensúlyt teremteni. A kabinet felhívására a kerületi kamarák tagjaik soraiban toborzást indítottak. A budapesti kerületből 410 fő (180 fővárosi és 230 vidéki) vállalta, hogy foglalkozását ezentúl Kárpátalján űzi. E személyek ottani vállalkozásuk beindítására indokolt esetben úgy nevezett önállósulási kölcsönért is folyamodhattak. A kamara közbenjárásának és segítőkészségének is köszönhetően végül a budapesti kerületekből elég sokan, 244-en részesültek e segítségben. (MOL Z 193 50. d. 44. t.)

A BKIK tevékeny részt vállalt abban is, hogy mielőbb megfelelő felkészültségű helyi apparátus láthassa el a visszatért területek szakmai közigazgatással járó feladatait. Ennek érdekében Erdélyben Kolozsvár központtal előadás-sorozatot indítottak az ipartestületi jegyzők részére, Léván, Losoncon és Marosvásárhelyen pedig ipari közigazgatási tanfolyamok kerültek megszervezésre a kamara égisze alatt. (MOL Z 193 50. d. 44. t.)

Talán a fenti példák is érzékeltetik, mekkora feladatot jelentett a visszatért területek re-integrálása Magyarország gazdasági életébe. Az ehhez szükséges óriási és számos részterületre kiterjedő munkát az állami apparátus önmagában nem volt képes elvégezni, ezért nagy segítséget jelentett az, hogy a különböző érdekképviselők (köztük a kereskedelmi és ipar- illetve mezőgazdasági kamarák) igen lelkesen és tevékenyen részt vállaltak a gazdasági egység megteremtésében.

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara több szempontból is szinte predesztinálva volt arra, hogy e törekvés egyik zászlóvivője legyen. Egyrészt központi fekvése miatt sokkal könnyebben talált utat a különböző politikai döntéshozókhoz, másrészt pedig ekkor már csaknem egy évszázados szakmai múltja, ebből fakadó tapasztalatai illetve kiterjedt és hozzáértő hivatali apparátusa révén játszhatott e téren nagyobb szerepet más, nála periférikusabb elhelyezkedésű s kisebb kamaráknál. Fontos viszont hangsúlyoznunk, hogy a BKIK nem országos joghatóságú szakmai szervezet volt (Az egyes kereskedelmi és iparkamarák közötti kapcsolattartást a Központi Iroda látta el úgy-ahogy. Zachar, 2005. 125. o.) – bár sok esetben szemmel láthatóan sokkal befolyásosabbnak számított, mint a többi kerületi érdekképviselő –, ez a tény pedig semmiképp nem könnyítette meg a visszacsatolt területek gazdasági integrációja érdekében végzett munkáját. Mindent összevetve azonban a források tükrében úgy tűnik, hogy e területen többé-kevésbé megvalósult az állami közgazgatás és a kamarai autonómia szinte zavartalan együttműködése. Mindkét szereplő ugyanis a közös célt tartotta szem előtt, ráadásul mind az állam, mind pedig az érdekképviselő tisztában volt azzal, hogy egymásra vannak utalva: a hatalom biztosította a kamara anyagi forrásainak egy részét, támogatta annak bizonyos akcióit, viszont a szakmai autonómiák segítsége nélkül az állam csupán saját adminisztrációjára támaszkodva számos feladatát nem tudta volna ellátni. Emellett nem szabad elfeledkeznünk arról a hatalmas pozitív érzelmi többletről sem, amely a revíziós sikerei nyomán a magyar társadalomban – s annak szinte minden tagjában – keletkezett. Ennek a – mai kifejezéssel élve – humán erőforrás szempontjából is fontos szerepe volt, hiszen számos esetben például a kamarai alkalmazottak és vezetők túlórában és külön díjazás nélkül vállalták a visszátért területek kapcsán felmerült kérdések elintézését. (A BKIK apparátusára lásd: MOL Z 193 50. d. 44. t.; a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara tisztviselőinek ingyen túlórájára: BKMÖL 234.a.) A fent felsorolt számos kezdeményezés is mutatja, mekkora lendülettel fogott hozzá a magyar kereskedő és iparos társadalom egyik legnagyobb törvényes képviselője a korabeli Magyarország egységének újrateremtéséhez, így többek között a BKIK erőfeszítései is közrejátszottak abban, hogy a hamarosan bekövetkező második világháború okozta hatalmas nehézségek ellenére a visszátért területek gazdasági integrációja nagyobb zökkenők nélkül ment végbe.

Felhasznált irodalom:

Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (1997): 20. századi magyar történelem. Korona Kiadó, Budapest.

Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest.

Sárközi Zoltán (1967): „A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara hivatali története.” Levéltári Szemle 1967. 1. szám, 55-107. o.

Strausz Péter (2004): „A magyar kamarák érdekérvényesítő képessége a két világháború között.” In: Gergely Jenő (főszerk.): Autonómiák Magyarországon 1848-1998. ELTE BTK., Budapest.

Zachar Péter Krisztián (2004): *„Fejezetek a magyarországi kereskedelmi és iparkamarák autonómia-történetéből.”* In: Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848-1998.* ELTE BTK., Budapest.

Zachar Péter Krisztián (2005): *„A szakmai önkormányzatok létrejötte és fejlődése 1850-1918.”* In: Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848-2000.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Levéltári források:

BKMÖL 234.a. = Bács-Kiskun Megyei Önkormányzati Levéltár. 234. fond: A Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara iratai. a.) Általános iratok.

MOL Z 193 50. d. 44. t. = Magyar Országos Levéltár. Z 193 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara iratai. 50. doboz, 44. tétel. A visszacsatolt területek bekapcsolása.

MOL Z 193 50. d. 45. t. = Magyar Országos Levéltár. Z 193 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara iratai. 50. doboz, 45. tétel. Kamarai képviselet különböző szervezetekben.

Zachar Péter Krisztián¹

A BUDAPESTI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA ÉS A KERESKEDELEMFEJLESZTÉS A BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÁSÁR TÜKRÉBEN (1885-1945)

Die Industrie- und Handelskammern waren in der Geschichte Ungarns eine der wichtigsten Indikatoren der wirtschaftlichen Entwicklung. In der vorliegenden Studie wird in dieser Beziehung die Entstehung der Internationalen Messe von Budapest und die Rolle der Industrie- und Handelskammer der Hauptstadt bei der Organisation derselben dargestellt. Die erste Messe wurde noch 1885 unter der Schirmherrschaft des Kronprinzen Rudolf veranstaltet, während im Jahr 1896 das tausendjährige Bestehen Ungarns mit einer riesigen (unter anderem Handels-) Ausstellung gefeiert wurde. Die regelmäßigen Messen begannen im Jahre 1906 mit der ersten sog. Mustermesse, die in den späteren Jahren von einer Abteilung der Industrie- und Handelskammer von Budapest organisiert wurde und die ab 1925 den Namen Internationale Messe von Budapest (BNV) trugen.

Jelen tanulmány az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájában 2003–2006 között az OTKA támogatásával és Gergely Jenő professzor vezetése alatt működő kutatás eredményeként is felfogható. Kutatócsoportunk célja az volt, hogy feltárjuk az 1848 és 2000 közötti fontosabb magyar autonómia-szervezetek struktúráját, így a közigazgatási-területi önkormányzatok, az egyházak, a kamarák, a társadalombiztosító intézetek illetve az egyetemek, sőt a Magyar Tudományos Akadémia működését. E kutatómunka során behatóan foglalkoztunk a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (BKIK) kereskedelem- és ipar-élénkítő szerepével, többek között a nemzetközi vásárok megszervezésével kapcsolatban is.

A modern, polgári korszakba ágyazódó piacorientált gazdaság alapjait hazánkban a kielyezés rendszere nyomán megvalósuló kamarai önkormányzat nagymértékben elősegítette. A hazai kamarai rendszer alapjai ugyanakkor francia mintákra és a neoabszolutista egysegállam megteremtésének igényére nyúlnak vissza. Jogi alapjait a kereskedelmi és iparkamarákról szóló ideiglenes császári pátens teremtette meg, melynek hatályát 1850-ben Karl Ludwig Bruck császári kereskedelmi miniszter rendeletileg terjesztette ki Magyarországra is, összesen 11 kamarai központot hozva létre.² (A kamarák történetéről lásd részletesen: Fritz, 1896; Szávay, 1927; Diczig-Radó, 1938; Zachar, 2004; valamint Zachar, 2005.) Az így megindult kamarai működés „vezéregyéniségévé” hamarosan a pest-budai kereskedelmi és iparkamara vált, mely – noha nem alkotmányos alapokon nyugodott működése³ –, mégis meghatározó kezdeményezéseket tudott a neoabszolutista berendezkedés közepette is útjára bocsátani. Olyan témák szerepeltek a kamarai ülések napirendjén, mint a bankkérdés rendezése, az osztrák nemzeti bank megnyitott fiókjának dotációemelése, a dunai gőzhajózás monopolizálásának veszélyei, a közúthálózat fejlesztése, a vasútvonalak kiépítése, a szabad verseny és ezzel az iparszabadság teljes megteremtése, Pesten egy át-

---

¹ Ph.D. hallgató, ELTE BTK, Budapest

² A 11 kamarai központ: Pest-Buda, Sopron, Pozsony, Kassa, Temesvár, Debrecen, Kolozsvár, Brassó, Eszék, Zágráb és Fiume székhellyel jött létre. Lásd: Császári kereskedelmi miniszteri rendelet a kereskedelmi és iparkamarák felállításáról. Közli: Autonómiák, 2005. I. k. 517-527.o.

³ A kamara vezetése a budai Helytartótanács, elsősorban Geringer báró előterjesztésére nem választással hanem kinevezéssel került kijelölésre. Lásd erre többek között: MOL Z 195 1. cs. 1850/13389. 6-8.pp (1850. dec. 4.); MOL Z 195 1. cs. 24.067/G. 1850. 28-30.pp. (1850. dec. 4.); MOL Z 195 1. cs. 1851/8919. (1851. jún. 6.)

meneti raktár és egy külföldi mintára szervezett kereskedelmi felső iskola létrehozása⁴, valamint egy szintén pesti téli kikötő és egy áru- és értéktőzsde létesítése. (Mindezekről lásd részletesen: Fritz, 1896. 52–58.o.; Szávay, 1927. 201–249.o.) A pesti kamara egyik első jelentése általános problémaként említette a kereskedők és iparosok nehéz helyzetét, a kormányzat gátló fellépését. Ennek nyomán sürgette a magyar országgyűlés mielőbbi összehívását, mely megfelelő gazdaságpolitikai döntéseket hozhatna az ország érdekében. (Sárközi, 1967. 63.o.)

A fenti témákból az is nyilvánvaló, hogy a kamara ügykörébe tartozott a gazdaság és kereskedelem fellendítésének gyakorlati elősegítése is. Erre a terjedelembeli korlátokra való tekintettel ebben a korszakban csak egyetlen példát emelnék ki: 1854. január 6-án, majd ezt követően több ízben is, a Pester Lloyd hasábjain a pest-budai kamara, Appiano József elnök és Rósa Lajos titkár által felhívást intézett kerületének összes iparosához, hogy vegyenek részt a július 15. és október 15. között megrendezésre kerülő müncheni, a bajor kormányzat által támogatott iparkiállításon (Industrieausstellung). Ez a kamara véleménye szerint rendkívül jó lehetőség a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére és a távoli piacokon történő bemutatkozásra. Főleg így volt ez, ha figyelembe vesszük, hogy az információ-áramlás és az utazás nehézségei erősen gátolták a nemzetközi piacok korszerű értelemben vett működését. A kamara ezért a kereskedelmi minisztérium megkeresésére magára vállalta a jelentkezők részletes tájékoztatását, a kiállításon való megjelenésük elősegítését és a kiállításra bejegyzett termékek állami költségen történő továbbítását is. (Pester Lloyd, 1854) A későbbiek során is nemcsak a külföldi, de a Pesten, majd szerte az országban megrendezésre kerülő vásárok alkalmával ösztönzőleg lépett fel a kamara vezetése.

Az alkotmányosság helyreállításával 1867-ben megkezdődött a kamarák alkotmányos alapokra helyezése és autonómiájuk teljes körű biztosítása is az 1868. évi VI. törvénycikkkel és végrehajtási rendeleteivel. (Lásd erről részletesen: Zachar, 2005.) A polgári korszak kamarai működése a törvényi és rendeleti felhatalmazás alapján igen szerteágazó feladatok ellátásával vált jelentőssé. A korabeli intézménytörténettel foglalkozó kutatások igyekeztek három nagy kategóriába besorítani ezeket, így beszélhetünk a kamarák közhatósági, véleményező és kezdeményező-javaslattevő feladatköréről. (Lásd a BKIK ügyrendjét: Autonómiák, 2005. I. k. 580-588.o.)

Ebből a számadatok alapján a legnagyobb csoportot a közhatósági feladatok jelentették, ugyanis a törvénykezés a kamarákra ruházta az áruvédjegyek, mustrák és minták lajstromozását, a közhatósági szállítmányozók megbízhatósági tanúsítványainak kiállítását, a cégbejegyzések ellenőrzését, a származási bizonyítványok kiállítását, és számos további hasonló közfeladatot. (A későbbiekben ezek foglalják le a kamara jelentős energiáit.) Ugyancsak ebbe a feladatkörbe sorolandó a minisztériumi megkeresésre adandó felvilágosítások, statisztikai összeállítások és adatsorok, szakértői vélemények megküldése. A második csoportba, a véleményező tevékenységbe kell sorolnunk a minisztérium által a kamarákhoz eljuttatott törvény- és rendelettervezetekről alkotott kamarai véleményeket, az egyes minisztériumi szakbizottságokban való kamarai tanácskozó megjelenést, vagy a nemzetközi konferenciákon való képviselést is. A harmadik feladata a kamaráknak saját javaslataiknak előterjesztése, a tagság érdekeinek képviselése volt.⁵ Az érdekérvényesítés

---

⁴ A kereskedelmi szakoktatás első előterjesztője Appiano József, a pesti kamara elnöke (1851–1852, 1854–1856) volt, akinek javaslatára 1856-ban ténylegesen elindultak azok az előkészületi munkálatok, melyek nyomán 1857. november 1-jén megnyitotta kapuit a pest-budai Kereskedelmi Akadémia. Erről bővebben lásd: Szuppán Vilmos: *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia emlékkönyve (1857–1907)*. Budapest, 1907; Székács Antal: *Kereskedelmi iskoláink és a gyakorlati élet*. Budapest, 1903.

⁵ A tagság igényeinek megfelelően, érdekvédelmi funkcióit komolyan véve, a kamara tagjainak folyamodványait szinte kivétel nélkül továbbította a minisztérium (illetve korábban a helytartótanács) felé. Ennek szép

terén azonban a kamaráknak egyre inkább szembe kellett nézniük további önszerveződő és maguknak autonómiát követelő szereplőkkel. A céhrendszer felszámolását követően (1872: VIII. tc.), részben a kamarák szervezési tevékenységének is köszönhetően, alig egy évtized leforgása alatt megjelent a hivatalos törvényes érdekképviselő mellett mintegy 300 szakmák szerint szerveződő ipartestület (1884: XVII. tc.), melyek szintén maguknak követelték az érdekképviselő autonómiáját. Ezek mellett további kézműves- és kereskedőszervezetek, egyesületek és egyletek kívánták befolyásukat a kormányzattal szemben érvényesíteni. A későbbi időszakban, 1902-es megalakulását követően a kamarák legnagyobb konkurensává váló Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége egyre nagyobb befolyásra tett szert, részben a kamarák rovására és ellenük fellépve. (Lásd erről Strausz, 2004)

Ennek folyamányaként a hazai kereskedelmi és iparkamarák, elsődlegesen a túlsúlyos és a kormányzattal való kapcsolattartásban fokozottan érvényesülő budapesti kamara vezetésével új javaslatokat dolgoztak ki a hazai ipar és kereskedelem fejlesztése érdekében. Erre azért is volt egyre sürgetőbb szükség, mert a kamarával részben az érdekérvényesítés mikéntje révén szembenálló egyesületek, szövetségek egyre inkább kezdeményezőleg léptek fel e téren.

Témánk szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírt, hogy 1885-ben megrendezték Budapesten az első Országos Általános Kiállítást. Ennek fővédnöke nem volt más, mint maga Rudolf trónörökös, míg a megnyitó beszédet az örökifjú Jókai Mór tartotta. Majd ezt követte a mindmáig maradandó hatású Ezredéves Kiállítás, mely a Városliget területén a Millennium ünnepségsorozatának csúcspontjaként a magyar ipar és mezőgazdaság kiegyezés utáni fejlődését, gyarapodását volt hivatott megjeleníteni. Ennek létrejöttében – elsősorban a kiállítás ipari részének előkészítésében – a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara örökérdemű szerepet vállalt.⁶

Ezt követően több oldalról is az iparfejlesztés és a kereskedelemserkentés érdekében felvették, hogy a Millenniumi Kiállítás mintájára kerüljön sor egy árumintavásár megszervezésére a fővárosban. Ez egész Európában újszerű kezdeményezésnek mondható, hiszen eddig hasonló jellegű vásárra mindössze Lipcsében (Leipziger Messe) és Párizsban (Foire) került sor. A munka dandárját ekkor a Fővárosi Kereskedők Egyesülete, annak is vezetője, Szénássy Béla vállalta magára, mely 1906 tavaszán tartotta az első „Márctiusi Vásárt”. Ez ekkor a pesti Vigadó területén, mindösszesen 225 négyzetméteren, 88 kereskedővel került megrendezésre. (Kapalyag-Kornidesz-Steigervald, 1996.)

Ezt követően viszont a vásár rohamos fejlődésnek indult. Az 1908-as vásárnak már a Városliget adott otthont és azokban a szegmensekben, ahol nem voltak „magyar versenytársak” a külföldi árutermelők is megjelenhettek. Ennek az immár Tavaszai Vásárnak nevezett rendezvénynek a szervezésében a BKIK már erőteljesen részt vett. Lánczy Leó, a BKIK nagybefolyású elnöke, aki majdnem három teljes évtizedig (1893-1920) töltötte be a kamarai elnöki posztot, a kezdetektől támogatta a vásár kezdeményezését. Ebben látta ugyanis az egyik leghatékonyabb fegyvert a századfordulón erőteljesen jelentkező ún. antimerkantilista gazdaságpolitikai koncepciók ellen.⁷ Ezért is az 1908-as vásár már üveg,

---

példája Liszka Károly esete, ki kérvényezte, hogy a kamara járjon közben a szerb kormány által az osztrák-magyar sörre kivetett nagy adó leszállításában /Lásd: MOL Z 195 IK. 1535.k. (1866. év) 95. i.sz. (1866. jan. 30.)/, vagy Müller Miksa kérvénye, melyben egy árverési intézet felállításáért folyamodik, és melyet a kamarának kell véleményeznie /Lásd: MOL Z 195 IK. 1535.k. (1866. év) 258. i.sz. (1866. márc. 7.)/.

⁶ A kiállítás előkészítéseként Fritz Péter, a BKIK titkárának szervezésében és szerkesztésében összeállították a magyarországi kereskedelmi és iparkamarák első monografikus jelentőségű történetét: Fritz, 1896.

⁷ Ennek során elsősorban azt kellett megakadályoznia a kamaráknak, hogy a mezőgazdasági körök ne tudják megvalósítani tervüket, amely szerint a termelők és fogyasztók közt, a közvetítő kereskedelem teljes kizárásával, közvetlen összeköttetést hoznának létre. Ez ellen az irányzat ellen, mely Szávay szerint „egyenesen a

porcelán, majolika, illatszer, cipő szakcsoportokkal is büszkélkedhetett, és a 311 kiállító közül 41 volt külföldi. (Szávay, 1927. 590.o.) Majd 1912-re már a Fővárosi Kereskedők Egyesülete nem tudta kezelni a hihetetlen mennyiségű jelentkezőt, így ez év novembere során a kereskedelemügyi miniszter javaslatára a vásár megszervezését teljes egészében a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara vette át. Az erről megírt felterjesztésre a kereskedelmi miniszter 1913. jan. 12-éről datált 85.880/1912/IV. sz. rendeletével válaszolt: a Tavaszi Vásár a BKIK árumintavásár-osztálya által rendezett intézménnyé vált, melynek igazgatójává, közel egy évtizeden át, Kármán Aladár vált. (Szávay, 1927. 590.o.)

Sajnálatos módon a Nagy Háború (ahogy a kortársak az első világháborút nevezték) megakasztotta a sikeres vásárvárosi fejlődést. Ugyanis 1914-ben, majd 1918-ban a háború alatt mindösszesen Bulgária és Törökország képviselte a külföldi kereskedelmet, ezért a két, szűk keretek között zajló vásár Keleti Vásár néven írta be magát a BNV történetébe. Az intézmény szélesebb bázison történő újjáélesztésére csak a kamarai működés teljes helyreállítását követően, az 1918/19-es forradalmak után került sor, Budapesti Árumintavásár néven. Az 1920. évben megrendezett vásár szinte minden tekintetben alkalmazkodott a háborús vereség, a Tanácsköztársaság okozta szélsőséges korlátozások és az ország – a trianoni békediktátum következtében – megváltozott földrajzi, társadalmi és gazdasági helyzetéhez. Ismét csak magyar kiállítókkal, az Iparcsarnok területén bonyolították le szerény körülmények közepette, ám Horthy Miklós kormányzó részvételével a XI. Budapesti Árumintavásárt.

A következő nagy fejlődési lehetőséget az 1925-ben megalakult a Vásárvárosok Nemzetközi Szövetsége (UFI) nyújtotta, melynek Budapest alapító tagja lett. Ezzel egyidejűleg a BKIK szervezésében megrendezett vásár végleg felvette a Budapesti Nemzetközi Vásár elnevezést. A kamara pedig a szervezés terén elsősorban a külföldi részvételt próbálta erősíteni, ezért is mindenekelőtt a tiszteletbeli képviselők számát növelte és nagy ívű propagandába kezdett: a vásár időpontját ismét a húsvét utáni tavaszi időpontra helyezik vissza, külön címtárat nyomtatnak, a plakátok 13 különböző nyelven kerülnek kialakításra és a BNV egy saját szimbólumot is kap, a Szárnyas Merkúr személyében. Ezt egészíti ki egy Budapestet népszerűsítő kiadvány (közel 60.000 példányban!), valamint az európai nagyobb lapokban megjelenő figyelemfelkeltő hirdetések. Nem csoda, hogy az ebben az évben megrendezett kiállítás hatalmas sikert hozott, ugyanis a 9000 négyzetméteren (az Iparcsarnok, Műcsarnok és a Mezőgazdasági Múzeum területén) 822 kiállító termékeit 248 000 látogató tekintette meg 10 nap alatt. (Emlékezzünk az alig két évtizeddel korábban szerény körülmények között megrendezett első vásár adataira!) Az egyedi bemutatók közé tartozott a Mezőgazdasági Múzeum épületében megtartott rádió-bemutató, mely kiváltotta az előfizetéses rendszerben még ebben az évben meginduló magyar rádiózást. Majd teljes műsor-esteket állítottak össze a vásárhoz kapcsolódóan.⁸ (Lásd erről: A BNV városligeti története.)

A világgazdasági válság természetesen nem kímélte a budapesti vásárt sem, egyre csökkent a kiállítók és a vásár iránt érdeklődők száma is. Ennek nyomán 1931-ben átszervezték a BNV vezetését, amelyben most már a kamarán kívül a főváros is helyet kapott. Sőt 1933-ban az egyre erősödő GYOSZ elérte, hogy a gyáriparosok szövetségének elnökét bevonják a BNV működtetésébe, mégpedig alelnöki minőségben. (A kamarák és érdekszövetségek Horthy-korszakbeli helyzetére lásd Strausz, 2005.) A következő években fokozatosan bővült a külföldi kiállítók száma és a vásár ismét egyre sikeresebb lett. Önálló pavilonnal

---

kereskedelem léte ellen” intézett támadásokat, a kereskedelmi és iparkamara egészen a Nagy Háború kitöréséig küzdött. Lásd bővebben: Szávay 1927., 384. o.

⁸ A vásár vezetősége először 1926-ban kötött megállapodást az Operaházzal, a Nemzeti Színházzal és a Kamara Színházzal, hogy a BNV ideje alatt ünnepi ciklust rendezzenek.

jelentkezett Olaszország, Ausztria, Bulgária, Németország, Törökország, Lettország és Észtország, valamint India, illetve Brazília is. 1937-re a 10 napos tavaszi kiállítás (ápr. 30 – május 10.) már 1664 résztvevővel büszkélkedhetett, melyek közül 86 volt külföldi. A teljes mérete is lenyűgöző volt: az évről évre növekvő kiállítói terület elérte a 26.600 négyzetmétert! (MOL Z 195 252. t. KK 1937. május 31.)

A vásár újabb válsága úgy tűnt 1940-tól kezdődik. Ekkor ugyanis – a háború következtében – ismételt nehézségek mutatkoztak a szervezés körül, a rendezvényen ismét kevesebb kiállító vett részt és egyben rohamosan csökkent a vidéki látogatók száma. A külföldi érdeklődőket viszont ekkor még ellensúlyozni tudták a visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területekről érkező látogatók. (MOL Z 193 50. d. 43. t. 116. lap) Sőt mint a következő évben kiderült, a látogatók elmaradása elsősorban a pusztító árvíznek volt betudható, ugyanis 1941-ben minden eddiginél sikeresebb évet zárhatott a BNV: közel egymillió látogató járt a vásárral, igaz a korábbiakhoz képest kevesebb, mindössze 1403 kiállító standján. Emellett pedig első alkalommal itt mutatkozhatott be a Szovjetunió külföldi vásáron! (MOL Z 193 50. d. 43. t. 119. lap) A számadatokból kiderült, hogy a vásár rendkívül jó lehetőséget jelentett a Magyarországhoz visszatért területek számára a bemutatkozásra és a hazai kereskedelmi és iparéletben való részvételre. Ugyanis 1942-ben a látogatók 13,3%-a az erdélyi, míg 6,2%-a a délvidéki visszacsatolt területekről érkezett a budapesti vásárcsúpontra. (MOL Z 193 50. d. 43. t. 123. lap) A háború ezt követően nemcsak a vásár megtartását tette lehetetlenné, de egyben magukat a kiállító pavilonokat is megrongálta, tönkretette. A háborút követően ismét a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara erőfeszítéseire volt szükség, hogy – ha rövid időre is – a kisipar és a vásárrugó teret nyerhessen.

Felhasznált irodalom:

Autonómiák, 2005 = Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848-2000.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Diczig Alajos – Radó Dezső (1938): *A kereskedelmi és iparkamarák hazánkban és külföldön.* Nagy Károly Grafikai Műhelye, Debrecen.

Fritz Péter (1896): *A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének története 1850-1896.* Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest.

Hallósy István (1926): *Visszapillantás a Budapesti Nemzetközi Vásár két évtizedes múltjára (1906-1926).* Budapest.

Kapalyag Imre – Kornidesz Mihály – Steigervald József (1996): *A Budapesti Nemzetközi Vásárok története: 100. BNV. Hungexpo Vásár és Reklám Rt. [Budapest]*

Kornidesz Mihály (1998): *A Budapesti Kamara története.* In: Kardos József (szerk.): *Budapest gazdaságának 125 éve.* BKIK., Budapest.

Sárközi Zoltán (1967): „*A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara hivataltörténete.*” *Levéltári Szemle* 1967. 1. szám, 55-107. o.

Strausz Péter (2004): „*A magyar kamarák érdekérvényesítő képessége a két világháború között.*” In: Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848-1998. Tanulmányok.* ELTE BTK., Budapest.

Strausz Péter (2005): „*A kamarai autonómiák szervezeti felépítése és mozgástere 1920-1944.*” In: Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848-2000.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Szávay Gyula (1927): *A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története 1850-1925.* a BKIK kiadványa, Budapest.

Zachar Péter Krisztián (2004): „*Fejezetek a magyarországi kereskedelmi és iparkamarák autonómia-történetéből.*” In: Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848-1998.* Tanulmányok. ELTE BTK., Budapest.

Zachar Péter Krisztián (2005): „*A szakmai önkormányzatok létrejötte és fejlődése 1850-1918.*” In: Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon 1848-2000.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

A BNV városligeti története. (internetes forrás, 2006. 04. 20.):

<http://zuglo.netkey.hu/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=19>

Levéltári források:

MOL Z 193 50. d. 43. t. = Magyar Országos Levéltár. Z 193 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara iratai. 50. doboz, 43. tétel. A kamarai tevékenységről jelentés 1934-1942.

MOL Z 195 1. cs. = Magyar Országos Levéltár. Z 195 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara iratai. Általános iratok. 1. csomó.

MOL Z 195 IK. = Magyar Országos Levéltár. Z 195 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara iratai. Általános iratok. Iktatókönyvek.

MOL Z 195 252. t. KK = Magyar Országos Levéltár. Z 195 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara iratai. Általános iratok. 252. tétel, Kamarai Közlöny, a BKIK hivatalos lapja.

Pester Lloyd, 1854 = *Pester Lloyd* 1854. január 6. („Die Pest-Ofner Handels- und Gewerbekammer an die Industriellen ihres Distriktes“) és 1854. március. 2. („Rundschreiben der Pest-Ofner Handels- und Gewerbekammer an sämtliche Industriellen und Produzenten ihres Distriktes betreffs der Beschickung der Industrieausstellung in München“). Országos Széchenyi Könyvtár, mikrofilm-tár, FM3/775 1. és 2. tekercs.

Pelle Anita¹

AZ „EURÓPAI GONDOLAT” EGYIK KORAI MEGJELENÉSE: ROBERT LIEFMANN ELKÉPZELÉSEI A VERSENYSZABÁLYO- ZÁSRÓL AZ 1920-AS ÉVEK NÉMETORSZÁGÁBAN

In our study we introduce the competition regulation thoughts of Robert Liefmann, an economist active mainly in Freiburg from the end of the 19th century till 1933. After briefly describing the social, historical, political, economic and theoretical surrounding in which he published his works, we take a closer look at his description of the cartels and trusts as the main formations aiming at restricting competition. Interestingly, he states that cartels are in quite a number of terms advantageous to the national economy. Eventually, letting cartels be formed and operated prevents the birth of large concerns and trusts which have a much greater power to exploit their workers, consumers and the national economy as a whole.

Kiindulópont: Németország az I. világháború után

Tanulmányunkban egy manapság – véleményünk szerint méltatlanul – ritkán emlegetett német közgazdásznak, Robert Liefmann-nak versenyszabályozási elképzeléseit tekintjük át nagyvonalakban. Liefmann a XIX. század végétől 1933-ig fejtett ki nyilvánosan tudományos és oktatási tevékenységet, legnagyobb részét a freiburgi egyetemen. Így tulajdonképpen a freiburgi iskola egyik előfutáraként is tekinthetünk rá. A freiburgi iskola makroökonómiai kérdésekkel foglalkozott, elsősorban az államnak a gazdaságban betöltendő szerepét próbálta meghatározni. Az 1930-as években, majd – néhány év történelmi kényszerszünet után – az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején gazdaságpolitikai ajánlásokat fogalmazott meg Németország (majd a Német Szövetségi Köztársaság) számára, és tulajdonképpen a német szociális piacgazdaság elméleti alapjait teremtette meg (Albert 2004). Liefmann a versenyszabályozásról egyik legnagyobb összefoglaló művében, a *Kartelle, Konzerne und Trusts* c. könyvében ír, amelyet először Németországban adtak ki 1924-ben, majd az 1920-as évek folyamán többször is. Angol nyelven először 1932-ben jelent meg, oxfordi kiadásban².

Mielőtt gondolataival megismerkedünk, szükséges behelyezkednünk abba a társadalmi-gazdasági környezetbe, amelyben Liefmann élt és alkotott. Az (általa csak Háborúként emlegetett, és a következőkben e tanulmányban is így nevezendő) első világháború utáni Németország gazdasági helyzete történelmi szempontból és szerkezetét tekintve egyaránt nagyon speciális volt. Az ország a Háború és a forradalmak után olyan békeszerződést volt kénytelen aláírni, amely gazdasági lehetőségeit nagy mértékben korlátozta. A jóvátétel nagy terhet jelentett, ugyanakkor kezdetektől fogva voltak olyan hangok, hogy azt nem szükséges megfizetni (Rubovszky 1992). A politikai elzártság, a kereskedelmi protekcionizmus nagy mértékben visszafogta Németországnak a nemzetközi kereskedelemben való részvételét. Ugyanakkor az élelmiszer-ellátás – sőt, egyáltalán az ellátás – központi gazdaságpolitikai kérdés volt (Fulbrook 1990). Ráadásul Németország az 1920-as évek elején egy rekord mértékű hiperinflációt is elszenvedett (Sargent 2005).

Mindeközben Oroszországban az 1917-es forradalmat majd bolsevik hatalomátvételt követően elkezdődött a Szovjetunió és a szocializmus építése. Sok más honfitársával együtt

---

¹ Egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, pelle@eco.u-szeged.hu

² Ennek változatlan tartalmú elektronikus megjelenését ld. az irodalomjegyzékben (Liefmann 2001). Munkánk során mi ezt a kiadást vettük alapul.

Liefmann is éberrel figyelte az oroszországi eseményeket, illetve a szocialista tanoknak többek között Németországban észlelt terjedését. Amikor Liefmann írását olvassuk, mind-ezeket szem előtt kell tartanunk.

Elméleti környezet: ütközőpont az angolszász és a szocialista tanok között

A gazdasági-társadalmi környezet mellett fontos az elméleti környezet vizsgálata is. Liefmann, németországi közgazdász professzorként két nagy elméleti rendszernek, az angolszász, ún. szabadversenyos kapitalizmusnak és a szocialista állam- és gazdaság-elképzeléseknek – mind földrajzilag, mind intellektuálisan – az ütközőpontjában helyezkedett el. Már említett könyvében mindkét rendszert folyamatosan bírálja, s mindkettő németországi képviselőinek „üzenet”, éles kritikai megjegyzések formájában. A szabadversenyos kapitalizmus elméleti rendszerét nem tartja reálisnak. Azt mondja ugyanis, hogy ha szigorúan értelmezzük annak állításait, végső soron szabadversenyos kapitalizmusban is minden termelő a saját termékének teljes monopolistája, és minden szerződés a verseny korlátozására irányul. Ezenkívül – véleménye szerint – egy-egy piac soha nem stabil. Elméletileg folyamatosan a tökéletes verseny és a monopólium végletei között ingadozik, akár az extrém pontokat elérve is. Ráadásul őt sem kerülte el az 1920-as évek Németországában az a közhangulat, amelyben általános gyanakvás övezte a nyugati győztes hatalmak ideológiai „traktáját”: politikai szempontból a demokrácia kulcsszava mögé bújtatva látták a hatalmi érdekek érvényesítésének nagyon is erős szándékát, és ugyanez volt a vélemény gazdasági téren a szabadversenyos kapitalizmus hirdetéséről is (Bihari 2002).

Másrészt Liefmann a szocializmust megvalósíthatatlannak tartja. Azt mondja, hogy az állam ne legyen tulajdonos, mivel nem tud „jó tulajdonosként” viselkedni. Részvétele az iparban szücségtelen többletberuházásokhoz és hatékonyság-vesztéshez vezet. A szocializmus fennkölt célmegfogalmazásait egyszerűen túlzásoknak, üres frázisoknak tartja. Az állam szerepét elsősorban a szabályozásban látja, de semmiképp sem a piaci folyamatokban való aktív részvétel révén.

Liefmann: eredeti figura, de egy bizonyos környezetbe beágyazódva

Azt gondoljuk, Liefmannat olvasva bátran nevezhetjük őt a gazdaságtörténet egy eredeti figurájának, aki nem félt attól, hogy a saját korának ingatag politikai-gazdasági-társadalmi, sőt, elméleti környezetében kritikusan fogalmazzon, és önálló, az akkor – még Németországban is – uralkodó fő irányzatoktól merőben eltérő érvrendszerrel álljon elő. Munkásságát olvasva – a teljesen sajátos, olvasmányos, és a mai kor embere számára is élvezetes stíluson felül – meglepődhetünk néhány kifejezésen, amelyeket azonban konzekvensen használ. Az alábbiakban ezek közül a legfontosabbakat tekintjük át, és a továbbiakban ezeket idézőjelbe téve fogjuk mi is használni. A fogalmak liefmanni értelmezése során láthatjuk annak a környezetnek félreérthetetlen hatását, amely őt körülvette, és az erre adott kritikai válaszokat, amelyek révén mégis önálló, független gondolkodónak tekinthetjük.

– „Kegyetlen verseny”: a szabadversenyos kapitalizmus szinonimája. Azért kegyetlen, mert ebben a versenyben „mindenki mindenki ellen” küzd. A „kegyetlen verseny”-ben a fogyasztó a „nevető harmadik”. Az általa vizsgált, Háború utáni német termelési struktúrában ráadásul a „lehető legalacsonyabb áron” való értékesítés sokszor hatalmas tőkevesztéseket jelent, ezért nem kívánatos.

– „Extrém individualizmus”: a szabadversenyos kapitalizmus másik szinonimája. Ennek értelmében minden együttműködés „versenykorlátozó”, beleértve minden szerződést is.

– „Egészséges rivalizálás”: az „extrém individualizmus” alternatívája. Lényege, hogy azok között, akik „hasonló mesterséget űznek”, van együttműködés, és a versengés nem az

Pelle Anita: Az „európai gondolat” egyik korai megjelenése: Robert Liefmann elképzelései a versenyszabályozásról az 1920-as évek Németországában

egyén illetve az egyedi vállalatok szintjén történik, hanem iparágak között, ipar és kereskedők között, valamint ipar és beszállítók között. Ez Németországban a céhek révén több évszázada így működik.

– A szakszervezetek mint kartellek: a szakszervezetek működése nagyon sok tekintetben a kartellekéhez hasonlít, hiszen végső soron a szakszervezetek „munkaértékesítő kartellek”. Működésük vizsgálatát éppen ezért ugyanazzal a módszertannal lehet elvégezni, mint az összes többi kartellét.

– „Régi tőke” vs. „új tőke”: a „régi tőke” az előző technológiá(k)ba, kapacitásbővítés(ek)be fektetett tőke, míg az „új tőke” ennek analógiájára az új technológiá(k)ba, kapacitásbővítés(ek)be fektetett tőke. A kettő megkülönböztetése a tőkekockázat szempontjából fontos.

– „Friss verseny”: kartellizált, monopolizált iparágakban – amennyiben a gazdasági racionalitás törvényei szerint érdemes – új, kartellen illetve monopóliumon kívüli szereplők jelennek meg. Ők jelentik a „friss verseny”-t, amely egészséges, és a kartellt illetve (korábbi) monopóliumot is hatékonyság-növelésre – ha pedig arra van szükség, akár felbomlásra – ösztönzi.

– „Elfogadható ár”: a szabadversenyes kapitalizmus terminológiájában folyton használatos, ám teljesen megfoghatatlan elméleti fogalom, amelynek semmilyen gyakorlati jelentősége nincs. Senki nem tudja egy adott piacon, hogy mi lenne az ár, ha másmilyen lenne a piaci szerkezet. Senki nem tudja megmondani, hogy milyen ár az „elfogadható”. Amivel ellenben lehet érdemben mit kezdeni, az az árak stabilitása.

– „Ellátás” = „kereslet”: a vizsgált gazdasági szituációban (az 1920-as évek Németországa) az ellátás és a kereslet tulajdonképpen felcserélhető fogalmak. A kereslet mai, fogyasztói társadalomban általános koncepciója itt még teljesen ismeretlen.

Liefmann véleménye a kartellekről és trösztökről

Liefmann fent említett művében a főbb versenykorlátozó szerveződések, azaz a kartelleket és a konszerneket, trösztöket vizsgálja. A kartellek értelmezése országonként és kultúránként különböző. Véleménye szerint Németországban az iparági együttműködéseknek nagy hagyományai vannak. Ő a modern kartellnek a következő definíciót adja: „önkéntes megállapodás egymáshoz hasonló, de egymástól független vállalatok között a piaci monopólium biztosítására”. Ez viszont nem újdonság, hiszen az adás-vételben a felek mindig is törekedtek a monopóliumra. A kartelleket mai formájukban viszont a modern gazdaság hozta létre, azon belül is a nagy vállalati méret és a tömegtermelés. A tömegtermeléshez nagy méretű fix tőkebefektetésre van szükség, így a kockázat is megnő. A kartell így végső soron a tőkekockázat és a profit szétválásának eredménye. A kartellek kialakulásához közvetlenül a nagy tőkeigényű iparágakban tapasztalt „kegyetlen verseny” vezetett. A vállalatok felismerték, hogy együttműködés révén kiküszöbölhetik az előnytelen tényezőket. A kartell tehát legjobban olyan iparágakban működhet, ahol tömegtermelés folyik, kevés minőségi különbség van a termékek között, valamint a fix tőke aránya a termék árában nagy. A mezőgazdaságot éppen a fentiekből következően nem jellemzi a kartellszerveződés. A kereskedelem pedig alapvetően nehezen kartellizálható, mivel a befektetett tőke nagy része forgótőke.

Liefmann megvizsgálta néhány más országban is az iparági szerveződések, és megállapította, hogy a többi közép-európai országban Németországhoz hasonló, sőt, sokszor a német kartellekkel együttműködő, azok hatására létrejött iparági kartellek működnek. Anglia az az ország, amely leginkább különbözik a német rendszertől. Ennek oka az individualista

kultúra, amelynek szellemében minden együttműködés „a verseny korlátozásával” egyenértékű. További okok, amelyek miatt alacsony a kartellszerveződési hajlandóság: az alacsony vámszint, nagyobb kitétség a világpiacon, kevésbé zárt rendszer. Összességében Angliában kartellek helyett a fúziók létrejötte jellemző, amely szerinte sokkal ártaimlasabb, mint a kartellszerveződés, hiszen az „egészséges rivalizálás” már nem biztosított. Az Egyesült Államokban a kartellszerveződés a vasúti szállítás terén kezdődött, de a törvény nem engedte. Az amerikai vállalatok ehelyett, az angliai mintához hasonlóan, trösztök kifejlődésének irányába mozdultak el. Ennek végeredménye szintén a túlságosan nagy hatalommal rendelkező óriásvállalatok kifejlődése lett.

A szabadversenyos kapitalizmus szellemében a „mindenki mindenki ellen való küzdése” az élet természetes velejárója. Liefmann szerint ez többet érthet a nemzetgazdaságnak, mint amennyit használ, ezért az azonos iparágban tevékenykedők együttműködése sok esetben kívánatos lehet. Ezzel állást foglal: a gazdaságfejlesztési szempontok legalább olyan fontosak, mint a versenypolitikaiak (Török 2001). A küzdelem tehát a termelők egymás közötti harcából áthelyeződött a piac két oldalára. Az „egészséges rivalizálás” azonban továbbra is fő rendezőelv maradt. Ráadásul nem elhanyagolandó szempont, hogy „az emberek” nem csak fogyasztók, hanem alkalmazottak is, sőt, a nyílt részvénytársaságok és a dolgozói részvényprogramok révén egyre inkább részvény-, azaz tőketulajdonosok is, tehát a képlet nem olyan egyszerű.

Liefmann összegzi a kartellek előnyeit, melyek legnagyobbbrészt stabilizációs jellegűek, ezért a Háború utáni Németország számára kulcsfontosságúak. Ilyen előnyökként említi a csökkenő tőkeközázatot, a stabilabb foglalkoztatást, a dekonjunktúrának és a pénz leértékelődésének sikeresebb kezelését, vagy a kisebb áringadozásokat, amelyek véleménye szerint az adott társadalmi-gazdasági környezetben sokkal „többet érnek”, mint a kartell legalapvetőbb hátrányaként emlegetett, „az elfogadható árnál” magasabb árak. Liefmann értelmezésében reális hátrányokként inkább a befagyasztott piaci szerkezetek, a technikai fejlődés akadályozása és a bürokrácia túlbujánzása jelennek meg.

Érdekes az az okfejtés, amelyet a kartellek alkalmazottaival és a kartellek termékeinek kereskedelmét bonyolító vállalatokkal kapcsolatban vezet le. Az alkalmazottak tekintetében számos pozitívumot sorol fel, melyek közül a legfontosabb az, hogy a kartellek előnyösebbek az alkalmazottak számára, mint a konszernnek és trösztök, ez utóbbiak ugyanis a munkáltató erejét nagyban megnövelik a szakszervezettel szemben. Ugyanakkor – a kartellen belüli vállalkozások közötti rivalizálás miatt – a szakszervezet (azaz a „munkaértékesítő kartell”) erősödik. Ezen túlmenően a stabilizáló hatás következtében a bérek, sőt, maga a foglalkoztatás is sokkal stabilabb, mint a „kegyetlen verseny”-ben résztvevő vállalatok esetén. Szokatlan felvetés Liefmann részéről, hogy a kartellek segítették az „egészséges” szocialista gondolatok fejlődését. Németországban a kartellszervezések hozzájárultak a munkások jogainak elismeréséhez, a munkások társadalmi helyzetének javulásához. Ami a kereskedőket illeti, Liefmann szerint szabadversenyos kapitalizmusban a kereskedők egymással szemben versenyeztetik az iparág termelőit. A kartellek ezt a piaci „hatalmat” korlátozzák. Válaszként a kereskedők is önszerveződést kezdeményezhetnek, amelynek eredményeképpen a kereskedelmi lánc rövidül, így a termékek fogyasztói árát a kereskedelmi költségek a korábrinál kevésbé emelik. Liefmann egyenesen arra a következtetésre jut, hogy Németországban az 1920-as években a termelői és kereskedelmi kartellek végső soron hozzájárultak a német márka stabilizálódásához.

Röviden ki kell térnünk arra is, hogy a kartellek biztosan és törvényszerűen hátráltatják-e a technikai fejlődést? Liefmann 30 éves megfigyelése során azt állapítja meg, hogy ez nem feltétlenül igaz a kartellen belüli rivalizálás miatt, hiszen a vállalatok nagyobb kvóták re-

Pelle Anita: Az „európai gondolat” egyik korai megjelenése: Robert Liefmann elképzelései a versenyszabályozásról az 1920-as évek Németországában

ményében érdekeltek a technológiai fejlődéssel elérhető költségcsökkentésben. Ráadásul nagyobb illetve együttműködő vállalatok meg tudnak valósítani nagy tőkeigényű fejlesztéseket, továbbá az alacsonyabb tőkekockázat segítheti a fejlesztést. Mai szemmel kissé furcsán tekinthetünk arra a gondolatmenetre, hogy mivel az új technológiába fektetett „új tőke” gyorsan amortizálja a „régit”, akkor ha a kartell hozzájárul ahhoz, hogy vállalatok emiatt ne menjenek tönkre, az jó.

Hogyan hatnak a kartellek a fogyasztóra? Fontos visszaemlékezni arra, hogy a fogyasztó itt „ellátott”-ként, vagy még inkább „ellátandó”-ként jelenik meg. Liefmann kimondja, hogy míg a „kegyetlen verseny”-ben az ár alkalmazkodik a kereslethez, kartellek esetén a termelés. Így gazdasági válság idején is biztosított a termelés, azaz az ellátás. A kartell magasabb árai pedig nem jelentenek igazi problémát, hisz a fogyasztás (az ellátás) nagy részét a mezőgazdaság és a kereskedelem biztosítja, melyre az ipari kartelleknek nincs hatása. Az ipari termékek ezen felül sokkal kevésbé elégitenek ki életszükségleteket, így keresletük árrugalmassága sokkal nagyobb, mint az élelmiszereké.

Liefmann, könyve végén egy szokatlan gondolatmenetre invitálja olvasóját. Szerinte a Háború utáni Németország, valamint a Nagy Gazdasági Válság kérdése igazából az, hogy vajon a stabil áraknak, vagy az ingadozó áraknak nagyobb a nemzetgazdasági előnye (illetve hátránya)? A vállalatok életben maradásának képessége, vagy örök születése-halála jár kisebb társadalmi költséggel? Ha a kartellek képesek arra, hogy „kisimítsák” a gazdasági ciklusokat a foglalkoztatás, az árak és a termelés (=ellátás) tekintetében, ez miért baj?

Liefmann „látomásai”, jövőt illető megsejtései

Amikor azt kíséreljük meg, hogy Robert Liefmann gondolatainak a mai közgazdasági gondolkodásra gyakorolt hatásait fogalmazzuk meg, alapvetően a következőket mondhatjuk:

1. Egyrészt freiburgi közgazdászként, másrészt az állam pusztán szabályozó szerepének hangsúlyozása, illetve az állam aktív piaci szerepvállalásának elutasítása révén munkásságával az Ordnungspolitik, azaz a második világháború utáni nyugatnémet gazdaságpolitika egyik megalapozója, és az ő gondolatvilágából indult ki – elsősorban Walter Eucken, szintén freiburgi közgazdász szellemi vezetésével – a szociális piacgazdaság társadalmi-gazdasági-politikai modellje (Vanberg 2004).
2. Igen korán, és meglehetősen pontosan felvázolta azokat a folyamatokat, amelyek – más országoktól eltérően – a német iparági szakszervezetek megerősödéséhez vezettek. Ez aztán az elmúlt évtizedekben a német jóléti állam reformjainak végrehajtása előtt álló egyik legfontosabb politikai akadállyá vált (Gedeon 2001).
3. Bár nem feltétlenül széles körben elfogadott álláspont, Liefmann mégis elég korán ki-mondta az Amerikai Egyesült Államok antitröszt törvényének rossz hatékonyságát, konkrétan hogy az nem képes megállítani nagy gazdasági hatalommal bíró, és azzal vissza is élő trösztök létrejöttét.
4. Annak ellenére, hogy az 1920-as években a belépési korlátok elméletét még senki nem fektette le, hiszen ennek első megfogalmazásai az 1950-es és ’60-as évekre tehetők (Török 2003), Liefmann bizonyos értelemben megsejtette a belépési korlátok jelentőségét a piaci szerkezetek alakulásában.
5. Azzal, hogy „szabadversenyes kapitalizmusban végső soron mindenki a saját termékének monopolistája”, Liefmann tulajdonképpen Robinson (1933) és Chamberlin (1933) előtt néhány évvel megfogalmazta a monopolisztikus verseny modelljét (Kopányi 1993).

Összességében, fő gondolatként azt fogalmazzhatjuk meg, hogy Liefmann szerint a kartellek azért „jó”, mert a munkások nem akarnak forradalmat, mert az ellátás folyamatossága

biztosított, és mert így nem jönnek létre konszernek és trösztök, amelyek nemzetgazdasági hátrányai sokkal nagyobbak, mint a kartellekéi.

Irodalomjegyzék:

- Albert, H. (2004): *Wirtschaft, Politik und Freiheit. Das Freiburger Erbe*. Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik, No. 8. Walter Eucken Institut, Freiburg
- Bihari P. (2002): *A németek. 2000 év Európa közepén*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Fulbrook, M. (1990): *A Concise History of Germany*. Cambridge University Press, Cambridge
- Gedeon P. (2001): *Merre tart a német jóléti állam?* Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf., február
- Kopányi M. (szerk.) (1993): *Mikroökonómia*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Liefmann, R. (2001): *Cartels, Concerns and Trusts*. Batoche Books, Kitchener
- Rubovszky P. (1992): *Vázlatok a XX. század történetéről*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Sargent, Th. J. (2005): *Infláció és a racionális várakozások*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Török Á. (2001): *Piacgazdasági érettség többféle képpen? Néhány alapfogalom értelmezése és alkalmazása a világgazdaság három nagy régiójában*. Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf., szeptember
- Török Á. (2003): *A piacra lépési korlátok átalakulása és a világgazdaság kibontakozása*. Közgazdasági Szemle, L. évf., március
- Vanberg, V. J. (2004): *Walter Eucken and Ordoliberalism*. Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik, No. 11. Walter Eucken Institut, Freiburg

Csuka Gyöngyi¹-Kovács Tamás²

AZ ÁLLAM BEFOLYÁSOLÓ SZEREPE AZ 1948 UTÁN GAZDASÁGI TÁRSASÁGKÉNT TOVÁBBMŰKÖDŐ VÁLLALATOK ÉLETÉBEN³

After the World War II., between 1946-48, passed off the nationalization of the earlier privately owned companies. However there were a lot of companies, which operate henceforward in corporate form, particularly as a public company. This phenomenon raise a lot of issues, for example: Why these companies remain in corporate form? How can operate between communist economic and political surroundings? What kind of special acts, regulations control their working?

Furthermore our aim is to analyze what corporate governance system have these companies and financial corporation. The essay features these companies operation, and relation to the state and the party.

Sokak képzeletében az 1948 és 1989 közötti időszak úgy él, hogy minden az állam kezében összpontosult, nem léteztek tőkés vállalatok. Ez azonban nem igaz. A korszak nem monolitikus kommunista rendszer, a politikai struktúra és vezetés is számos változáson ment át. Ez a változatosság a vállalati rendszerekre is igaz, hiszen bizonyos nem szocialista vállalati rendszerek fennmaradhattak és működtek. A Szovjetunió részéről ez egy engedmény volt.

Előzmények

Magyarországon az 1867-es kiegyezést követő évtizedek gazdasági fellendülést hoztak az ország számára. A konjunktúra eredményeként számos bank, pénzügyintézet, iparvállalat, kereskedelmi cég jött létre, melyek a századfordulóra komoly pozíciókra tettek szert nemcsak a magyar gazdaságban, hanem számos példával tudunk szolgálni, hogy a magyar cégek a nemzetközi gazdasági életben is meghatározó szerepet játszottak.

Az 1920-as trianoni béke azonban megtörte ezt a fellendülést. A béke okozta társadalmi sokkot és gazdasági nehézségeket, azonban a gróf Bethlen István nevével fémjelzett konszolidáció enyhítette, a 1920-as évek végére a magyar gazdaság helyzete stabilizálódott. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a korabeli magyar gazdaság is alapvetően a magántulajdonra épült, csupán néhány speciális közfeladatot ellátó, illetve stratégiai fontosságú vállalat, valamint intézmény volt 100%-ig állami kézben (Magyar Államvasutak, Magyar Távirati Iroda, Magyar Királyi Posta).

Az 1939. évi II. törvény (A honvédelemről) sok más korlátozó rendelkezés mellett előírta, hogy a bizonyos honvédelmi szempontból fontos vállalatoknál egy állami megbízott felügyelje az ott folyó munkát, ellenőrizze a termelés folyamatosságát. Ezen megbízottak, akiket a Honvéd vezérkar főnöke javaslatára a belügyminiszter nevezett ki, általában egykori csendőr- vagy katonatisztek voltak. Ilyen ellenőrzött vállalat volt például a Péti Nitro-

---

¹ Ph.D. hallgató, Pannon Egyetem, Veszprém, gycsuka@uni-pannon.hu

² történész, Holokauszt Emlékközpont, kovacs.tamas@hdke.hu

³ A szerzők ez úton szeretnének köszönetet mondani a Magyar Országos Levéltár dolgozóinak és dr. Botos Jánosnak a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért.

génművek.⁴ Ez volt az első elmozdulás abba az irányba, hogy az állam közvetlenül és ennyire nyíltan ellenőrizte a magángazdaságot.

Az államosítás

A vesztes háborút követően azonban új politikai, és ebből adódóan gazdasági helyzet állt elő. A magyar politikai életet alapvetően a nemzetközi folyamatok, viszonyrendszerek befolyásolták, különös tekintettel a Szovjetunió és a nyugati szövetségesek külpolitikai elképzeléseire. A szovjet geopolitikai elképzelésekben – már a cári idők óta – fontos szerepet játszott a balkán és közép-kelet Európa. Sztálin, akinek meggyőződése volt, hogy az Egyesült Államokkal szemben hamarosan kitör a harmadik világháború, mindenképpen érdekszférájába kívánta vonni a régióban található államokat. Ez nem okozott számára sem erkölcsi, sem politikai, sem katonai problémát. Tudvalevő, hogy a Magyarországon működő szövetséges ellenőrző bizottság vezetője mindig egy szovjet tábornok volt, akinek közvetlen befolyása volt a magyar politikai élet alakulására. 1947 és 1949 között a Rákosi Mátyás vezette kommunista párt felszámolta a polgári és a liberális demokratikus pártokat, és ezzel párhuzamosan magába olvasztotta – bár hivatalosan nem számolta fel - a nagy múltú Magyarországi Szociáldemokrata Pártot is.⁵

A kommunista párt gazdasági programjának sarkalatos pontja volt az államosítás. Mindehhez járult az az európai trend, miszerint számos nyugati országban sor került kisebb-nagyobb volumenű államosításokra (például Franciaországban, Olaszországban, Angliában). Azonban megjegyezzük, hogy bár Nyugat-Európában is történtek államosítások, de ezek okai más eredőre vezethetők vissza, mint Magyarországon. Ezek részletes kifejtése azonban nem ezen előadás témája.

A magyar országgyűlés az 1946. évi XIII. törvény (a szénbányászat államosításáról), XX. törvény (Egyes villamosművek energiatelepeinek és távvezetékeinek állami tulajdonba vételéről és a villamos energiagazdálkodással kapcsolatos egyéb rendelkezésekről), 1947. évi XV. törvény (A szénbányászat államosításával kapcsolatos kártalanítási törvényjavaslat benyújtására megszabott határidő meghosszabbításáról), XXX. törvény (Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyi Központ I. kúriájába tarozó, részvénytársasági alapon működő pénzügyintézetek magyar tulajdonban lévő részvényeinek állami tulajdonbavételéről) 1948. évi XXV. törvény (Egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről) 1948. évi XXXII. törvény (Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. törvény-cikk kiegészítéséről és módosításáról) elfogadásaival megteremtette a gazdasági államszocializmus alapjait. Hangsúlyozzuk, hogy ezen törvények sokkal inkább keretet adtak az állami elképzelésről, mintsem konkrét utasításokat írtak volna. A törvényeket később rendeletekkel kellett pontosítani, hatályukat kiterjeszteni.

Az állam szempontjából azonban így is számos nehézség merült fel, amelyek közül most csak néhányra térünk ki. Az egyik ilyen probléma csak hónapokkal, esetleg évekkel később jelentkezett: az államosított vállalat vezetését kire bízzák? Az egykori tulajdonosra? Az egykori üzletvezetőre? Vagy egy megbízható, de nem feltétlenül képzett kommunistára?

A másik hasonló súlyú kérdés a tulajdonviszonyokra vezethető vissza. A magyar állam a törvények erejével azt ugyan el tudta érni, hogy a magyar tulajdonosok tulajdonrésze átkerüljön az ő tulajdonába, de a nemzetközi magánjog rendelkezései alapján mindezt külföldi állampolgárral szemben nem tehette meg. Nem beszélve különböző nemzetközi szerződés-

---

⁴ A Péti Nitrogénművekben ezt a feladatot évekig Vajna Gábor, a Szálasi - kormány későbbi belügyminisztere látta el.

⁵ A mindenkor kommunista vezetés kínosan ügyelt arra, hogy az aktuális legfelsőbb pártvezetésben legalább egy szociáldemokrata legyen.

sekben vállalt magyar kötelezettségekről. Például a trianoni békeszerződésnek a Győr – Sopron – Ebenfurti Vasút Rt-e (továbbiakban GYSEV) vonatkozó szakasza.

Míg az első problémára könnyedén találtak megoldást (meghagyták a régi tulajdonos üzletvezetőt; a megbízható kommunistát egy gyorstalpaló tanfolyamra küldték stb.)⁶, addig a második szinte megoldhatatlannak tűnt. A helyzetet bonyolította, hogy a szovjet vezetés elképzeléseiben is felmerültek közös magyar-szovjet vállalatok létrehozása, amelyek működtetése szintén részvénytársasági formában történt volna (például Magyar-Szovjet Polgári Légiforgalmi Részvénytársaság, Magyar-Szovjet Hajózási Részvénytársaság). Megjegyezzük, hogy a Szovjetunió a korábbi német tulajdonrészeket szerezte meg magának, így bizonyos stratégiai ágazatokban a korábbi német ellenőrzést most szovjet befolyást váltotta. Láthatjuk, hogy a magyar államosítást követően is maradtak, illetve létrejöttek részvénytársaságok, amelyekben a külföldi tőke - ez lehetett akár nyugati vagy szovjet - jelen volt, sőt nem egy esetben meghatározó szerepet játszott.

A bonyolult jogi helyzetet az ekkor már kommunista kézbe került hatalom is belátta. Ezért megalkotta a nemzeti vállalatokról szóló törvényt (1948. évi XXXVII. törvény), mely a vállalatokat két csoportba osztotta. Egyrészt teljesen állami tulajdonban lévő vállalatokra, amelyek korlátlan felelősséggel alakulhattak, összes kötelezettségéért az állam volt felelős. Illetve az úgynevezett állami rendelkezés alatt álló vállalatokra, amelyek korlátozott felelősséggel bírtak. Az állam, azokban, mint tulajdonos megjelent, de tulajdoni részaránya kevesebb, mint 50% volt.

A törvény mindkét formában működő vállalatnak azonos rendelkezéseket írt elő a megalakulására, alapítására (nemzeti vállalat alapítását csak a kormány rendelhette el), bejegyzésére; főfelügyeletére az illetékes miniszter volt hivatott. Számos feladata közé tartozott a ügyvezetés tagjainak kijelölése, a vállalat cégének, székhelyének, tárgyának, vagy tartalmának megváltoztatása, alapítólevél minden egyéb módosítása, más nemzeti vállalattal való egyesülés kimondása, a vállalat feloszlásának elrendelése (a vezérigazgatót az illetékes miniszter előterjesztésére a kormány nevezte ki), a vállalat működésére, irányítására, feloszlására, felszámolására vonatkozóan.⁷

Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a gazdasági életben egy tipikus „látszat demokráciát” sikerült kialakítani. Bár az államon kívül található volt más tulajdonos is, de a részvényarányból következően annak érdemi beleszólása nem lehetett a vállalat irányításába. Bár formailag megmaradtak a részvénytársaság működtetéséhez szükséges belső szervezetek (közgyűlés, igazgatótanács, felügyelő bizottság), de ezek tagjainak jelentős részét az állam jelölte ki. Így a kommunista kormány hozzá hű, gyakran kommunista múlttal rendelkező embereket nevezett ki ezen szervezetekbe. Számos példán keresztül lehet érzékeltetni, hogy a politikai megbízhatóság meghatározó volt a vállalatok életében.

Példaként említenénk az ekkor már a Pénzügyi Központozó Magyar Leszámító és Pénzváltó Bank felszámolási részlegének dolgozóiról 1949-ben készült kimutatást.⁸ Ebből kiderül, hogy a dolgozók közül 6 fő Kisgazda szimpatizáns, 5 fő párton kívüli, 4 fő MDP-ből kizárt, 1 fő MKP-ből kizárt, 10-10 fő MKP tag, illetve olyan MDP tag, akik ko-

---

⁶ Fontos látnunk, hogy az államosítás egy több éven át tartó folyamat. Ez azt is jelentette, hogy a kezdeti időszakban a régi vállalatvezetőket, tulajdonosokat nem bocsátották el azonnal egykori cégüktől, hiszen szakértelmükre szükség volt.

⁷ Előadásunkban a teljesen állami tulajdonú vállalatokkal nem foglalkozunk, mivel azok irányítása, a vezetőség kijelölése, teljes mértékben a kormányon, illetve a Magyarországi Dolgozók Pártján múltott.

⁸ Hasonló, politikai szimpátiára utaló iratokkal találkozhatunk a GYSEV dokumentációjában is. (Magyar országos Levéltár (továbbiakban MOL) XXIX-H-51)

rábban szociáldemokraták voltak. Valamennyi személyről rövid politikai jellemzés is olvasható.⁹

Megítélésünk szerint a gazdasági társaságként működő vállalatokat négy fő csoportra lehet osztani: a teljesen állami tulajdonban lévő vállalatok (Magyar Hajózási Részvénytársaság, Magyar Államvasutak), az állami funkciók ellátását végző vállalatok, és pénzüintézetek (Magyar Nemzeti Bank, Pénzüintézeti Központ) vegyes tulajdonú cégek, mint például a GYSEV, illetve a külföldi tulajdonú, de Magyarországon bejegyzett vállalatok, mint például a Magyar - Szovjet Polgári Légiforgalmi Rt.

Mivel a vállalatokban meghatározó volt az állami tulajdon, így számunkra is elkerülhetetlen volt, hogy üzleti terveikben figyelmen kívül hagyják az Országos Tervhivatal előírásait.

Vita a GYSEV és a központi gazdasági vezetés között

Az 1872-ben alakult GYSEV elkerülte a Baross Gábor-féle államosítást, sőt a trianoni és a St. Germain-i békék külön cikkeiben foglalkoztak a vasúttársaság működésével. A külföldi tulajdoni hányad miatt a társaság államosítása az 1940-es évek végén is elképzelhetetlen volt. A vonalak stratégiai fontosságát növelte, hogy az 1955-ig (az osztrák Államszerződés megszületéséig) az Ausztriában állomásozó szovjet csapatok utánpótlásához igénybe vették ezt a szárnyat is.¹⁰ A GYSEV vezetése próbálta megtartani önállóságát, gyakori vitáik voltak a korabeli felügyelő minisztériumokkal is. Megítélésünk szerint, emiatt is folyamatos nyomás alatt tartották a GYSEV vezetőit. Megfigyelhető, hogy folyamatos erőfeszítések történtek a MÁV-ba való beolvasztásra. Erre legjobban az Állami Ellenőrző Központ vizsgálata után született levél mutat rá. Ebből kiderül, hogy a GYSEV-nek 14 naponta jelentenie kellett a minisztériumnak a vonatkéseket, továbbá *„Miniszter úr előtt ismeretes, hogy nem a budapesti vezérigazgatóság létezése akadályozza a vállalat beolvasztását a MÁV szervezetébe és nem is teljesen indokolatlanul, hanem a Minisztertanács indokolt határozata alapján működik a vasúttársaság továbbra is rt. formában. Ez semmi esetre sem vezet – mint a jelentés mondja – arra, hogy a csatlakozó állomásoknál egyes fontos berendezések nincsenek megfelelően kihasználva. A közös használatot kormányhatóságilag jóváhagyott csatlakozási szerződések biztosítják, és a kihasználás minden lehetőségre kiterjed.”*¹¹

Az ilyen, és ehhez hasonló beolvasztási kísérletek a konszolidált Kádár-rendszerben már nem tapasztalhatóak, sőt, a GYSEV-hez hasonló vegyes tulajdonú vállalatok már fontosak voltak, a nyugattal való párbeszédhez, és gazdasági kapcsolatokhoz.

Pénzüintézetek és az államosítás

A dualista rendszerben kialakult szerteágazó pénzüintézeti rendszer államosítása, és a megszüntetett bankok felszámolása olyannyira összetett feladat volt, hogy még napjainkban sem fejeződött be. A kommunista vezetés elképzelései szerint a Nemzeti Bankon kívül csupán egy kereskedelmi bank szükséges a magyar lakosság kiszolgálására. De már az '50-es években kiderült, hogy mind a bel-, mind a külkereskedelem igényel a maga számára egy-egy külön bankot. Emellett a Magyar Nemzeti Bank 1968-ig részvénytársasági formá-

---

⁹ MOL, XXIX-L-2-t

¹⁰ 1950-ig a GYSEV-ben mintegy 40%-os szovjet tulajdoni hányad volt.

¹¹ MOL, XXIX-H-51 21. tétel

ban működött, komoly külföldi tulajdonosi körrel. Ezt csak egy tőkeemelés¹², majd felvásárlás útján szüntette meg az állam.

A kereskedelmi bankok, vidéki takarékszövetkezetek államosítása a Pénzügyi Központ feladata volt. A bankszektorra különösen igaz volt, hogy komoly külföldi tulajdonosi hányad volt jelen (például Magyar-angol Bank). Emellett a bankok számos magyar vállalatban voltak tulajdonosok. A külföldi tulajdonosok ezt nem nézték jó szemmel.

Az államosítás majdnem 400 bankot érintett. Sor került valamennyi vidéki takarékpénztárra, illetve egyházi bankra is. Szinte azonnal sor került a vezetők leváltására, majd az állomány cseréjére. Akit azonban szakértelme miatt nem lehetett cserélni, annak megvonták az aláírási jogosultságát.

Vidéken a kis helyi bankok és takarékszövetkezetek voltak nagy számban, amelyek államosítása majd összevonása bonyolult volt. A kétoldalú kártalanítási egyezmény értelmében két ország közötti exportált termékek értékének 5%-át szánták a külföldi betétesek kártalanítására. Ha a külföldi ügyfél úgy gondolta, bármikor kivehette betétjét az államosítás után is. Azonban ezt a külföldi betétállományt összevonták, és mindig egy kijelölt bank kezelte.

A magyar költségvetés rendbehozatalához szükség volt a külföldi kölcsönökre. A dualista korban és a Horthy érában felvett hiteket is vissza kellett fizetni, melyeket nemzetközi bankokon keresztül vettek fel a korabeli magyar kereskedelmi bankok. A hitelek függetlenül attól, hogy melyik magyar állami szerv, esetleg önkormányzat vette fel, állami hitellé váltak, visszafizetésük a központi magyar költségvetést terhelte. Visszafizetésük vonatkozóan történt. Például az Osztrák-Magyar Monarchia idején felvett hitelek teljes visszafizetésére csak az 1970-es évek végén került sor. Mindez azonban csak a külföldi hitelezőket érintette.

Záró gondolatok

Ha a politika indokolatlanul beleavatkozik a gazdaság működésébe, az hosszú távon mindenképpen kárt okoz. Erre példaként említhetjük a szovjet-magyar közös vállalatokban politikai alapon érvényesülő szovjet túlsúlyt. A MESZHART esetében bár valamennyi döntéshozatali fórumban a magyar szovjet arány paritáson alapult, mégis a kulcspozíciókat szovjet szakemberek töltötték be. Hasonló negatív példa, hogy ezen vállalatok esetében is valamennyi dolgozó személyi lapján feltüntették politikai szimpátiájukat.

Ezen vállalatok igen sajátos helyzetben voltak, mert egyrészt a tervet teljesíteniük kellett, de azáltal, hogy a külföldi tulajdonos jelen volt akár, mint tulajdonos, akár, mint menedzsment tagja, ez némi szabadságot nyújtott a vállalat részére. Különösen a '60-as évek közepétől, fontos szemponttá vált a nyugattal való jó politikai és gazdasági kapcsolatok kiépítése. Az előbbieken említett egyes vállalatok eleve rendelkeztek ilyenekkel.

A kutatás további irányai

- A meglévő nagy mennyiségű iratanyag alapján új kutatási téma lehetne, hogy ezen vállalatok keretein belül létezett-e az MDP-nek, és/vagy a Magyar Szocialista Munkáspártnak pártalapszervezete? Ha igen, akkor milyen viszonyban állt a vállalat mindenkori vezetésével, külföldi tulajdonosi körével?

---

¹² Az alaptőke-emelés eredményeként 10 milliárd forintra nőtt a bank alaptőkéje, szemben a korábbi 30 milliárd aranykorona, plusz 120 millió forinttal.

- Külön kérdés, hogy az állam által felügyelt szakszervezetek működtek-e ezekben a vállalatokban? Ha igen, akkor miként képviselték a dolgozók érdekeit? A szakszervezeti vezetők milyen viszonyban álltak a vállalat vezetésével? Az is elképzelhető, hogy a dolgozók a központi szakszervezettől független érdekképviselőt hoztak létre a vállalaton belül.
- Nemzetközi összehasonlításban különösen KGST relációban fontos lenne annak vizsgálata, hogyan működtek a vegyes, magán és állami tulajdonú vállalatok?

Irodalomjegyzék

Bálint József - Huszár István – Kahulics László – Keserű Jánosné – Kovács Imre (1957) „*Az iparvállalatok irányításának és gazdálkodásának időszerű tapasztalatai*”. Közgazdasági Szemle, 4. évfolyam, 8-9. szám, 854-868. o.

Bauer Tamás (1975) „*A vállalatok ellentmondásos helyzete a magyar gazdasági mechanizmusban*”. Közgazdasági Szemle, 22. évfolyam 6. szám, 725-735. o.

Berend T. Iván (1999): *Terelőúton Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944-1990*. Vince Kiadó, Budapest

Hegedűs Zsuzsa- Tardos Márton (1974) „*A vállalati vezetők helyzetének és motivációjának néhány problémája*”. Közgazdasági Szemle, 21. évfolyam 2. szám, 162-173. o.

Pető Iván – Szakács Sándor (1985): *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Tardos Márton (1972) „*A gazdasági verseny problémái hazánkban*”. Közgazdasági Szemle, 19. évfolyam 7-8. szám, 911-927. o.

Varga István (1957) „*A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai*”. Közgazdasági Szemle, 4. évfolyam, 10. szám, 997-1008. o.; 12. szám 1231-1247. o.

Komáromi György¹

A BUDAPESTI ÉRTÉKTŐZSDE KATALIZÁLÓ HATÁSA 1990 ÉS 2005 KÖZÖTT

This paper will focus on the possible catalyzing effects of Budapest Stock Exchange (BSE) on the Hungarian economy between 1990 and 2005. Firstly we analyze the economic weight of the BSE with financial statistics. Secondly we give some examples for its impacts on micro level: lowering cost of (foreign) capital, diversification opportunities for firms (M&A). We emphasize that in some cases (OTP, MOL, Matáv etc.) the BSE could play a role, but even in the most active period, between 1996 and 1999, these impacts could not be very strong. Finally we establish two main reasons why the BSE could not fulfill its role in the given period.²

Bevezetés

A részvénytőzsdék működése mikro- és makroszinten a következő öt ponton fejthet ki katalizáló hatást egy gazdaságra (Filler et al., 1999): 1.) Egy likvid másodlagos piac csökkenti az egyes vállalatok tőkeköltségét. Elégtelen hazai megtakarítások esetén pedig a külföldi tőke költsége csökkenhet. 2.) A vállalatok számára diverzifikációs lehetőséget biztosít. 3.) A részvénytőzsdén keresztül közvetett módon készíti a vállalatvezetőket, hogy hosszú távú, a vállalat értékét növelő beruházásokat hajtsanak végre. 4.) A részvénytőzsdén vállalati és iparági szinten információkat generál, amelyek elősegítik a tőke hatékony allokációját. 5.) A szórt tulajdonosi struktúra növeli a politikai stabilitást. A pénzügyi kutatások nagyméretű és likvid másodlagos részvénytőzsdék esetében többé-kevésbé alátámasztják a fenti téziseket, melyek együttesen azt eredményezhetik, hogy az adott ország tőkepiacának pozitív hatása van az ország gazdasági növekedésére.

Az alábbi tanulmány elsőként a Budapesti Értéktőzsde (BÉT) gazdasági súlyát elemezi, majd példákat hoz a fenti 1-2. pontokra az elmúlt 16 évből. Kiemelten vizsgáljuk a piac likviditását, amely átlagosan elmarad a fejlett tőkepiacoktól, de bizonyos szempontból néhány közép-kelet-európai ország piacánál magasabb piaci aktivitást jelez, majd a részvénykibocsátás fajtáit és időzítését tekintjük át. Végül pedig megemlítjük a hazai részvénypiac kis gazdasági súlyának két, ritkábban hangzottatott lehetséges okát.

A BÉT fejlődése: jegyzett vállalatok, likviditás, tőkepiaci finanszírozás

A Budapesti Értéktőzsde 1990-es újbóli megnyitása egyszerre volt szimbolikus jelentőségű, azaz a rendszerváltás egyik nagy eseménye, illetve a gazdasági szereplők által szükségesnek és természetesnek tartott lépés. A '80-as években újjáéledő (és az infláció felpörgése miatt elhaló) kötvénypiac után a gazdasági rendszerváltás és a tulajdonviszonyok átrendezésében evidensnek látszott, hogy szerepet kap egy jól szervezett, koncentrált tőkepiac.

Közép-Kelet Európa elsőként újjáalakult tőzsdéjének első 15 éve három 5 éves szakaszra bontható. Az első szakasz 1990 és 1994 közé esik, amikor mind a havi forgalom, mint pedig a piac kapitalizációja alacsony szinten volt (ld. 1. ábra). A bevezetett részvények száma

---

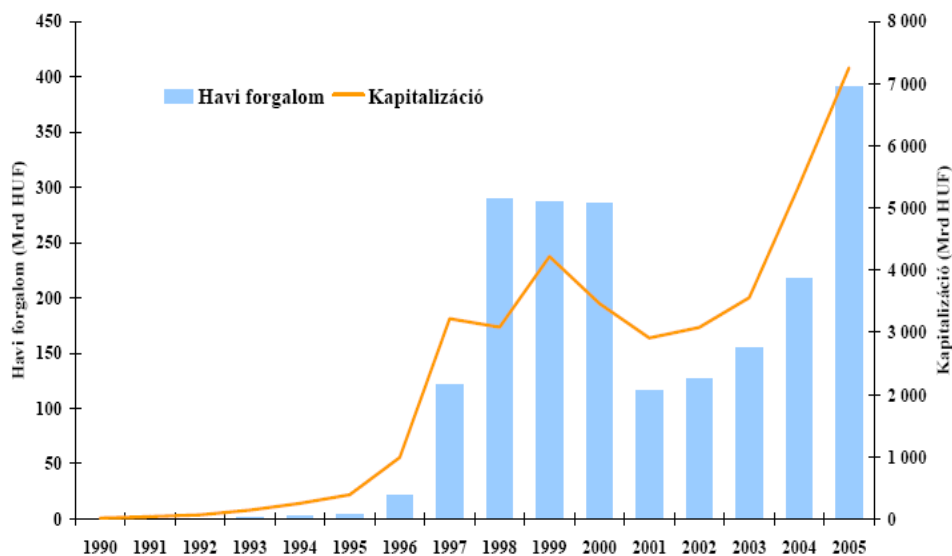
¹ assistant professor CEU Business School, egyetemi adjunktus Pannon Egyetem, főiskolai tanár International Business School, komaromigy@ceubusiness.com

² Köszönetet mondok az anonim bírálónak javaslataiért, amely nagyban segített ezen írásom hangsúlyait megtalálni. Köszönöm továbbá az OTKA támogatását „Az értéktőzsde gazdasági szerepe és jelentősége Magyarországon 1864 és 2000 között” című kutatásomhoz (F60619), melynek keretében ezen tanulmány is készült.

a kezdeti 6 részvényről 1994 végére 40-re emelkedett, amely fejlődésnek komoly lökést adott a periódus utolsó két évében a korábbi állami cégek részbeni tőzsdén keresztül történő privatizálása. A piaci szereplők zöme magyar befektető volt, a tőzsdei részvények magyar kézben voltak.

1995 új szakaszt nyitott a BÉT történetében, mert a Bokros-Surányi-féle makroökonómiai stabilizációs program után nagy számban jelentek meg külföldi szakmai és pénzügyi befektetők, és ez mind az árfolyamváltozáson (látható részben a kapitalizáció alakulásán), mind pedig a forgalom alakulásán nyomon is követhető. A külföldi szereplők hangsúlyos megjelenését lényegében az előre bejelentett mértékű csúszóleértékelés bevezetése alapozta meg, mivel a külföldi befektetők számára ezáltal mérséklődött árfolyamkockázat illetve előre kiszámíthatóvá a forint leértékeléséből származó árfolyamveszteség.

1. ábra: A kapitalizáció és a havi forgalom alakulása 1990 és 2005 között

Forgalmi adatok nem duplikáltak. Forrás: BÉT elemzések, 2006. január (www.bet.hu/file/1229_sajtoanyag.pdf letöltve 2006.04.04-én)

1994 és 1997 között kerültek tőzsdére azok a privatizált cégek, amelyek a BÉT meghatározó papírai lettek: BorsodChem (1996.03.21)³, Egis (1994.07.25), Matáv (1997.11.14), MOL (1995.11.28), OTP (1995.08.10), Richter (1994.11.09) TVK (1996.08.06). Ezen cégek bevezetése megtöbbszörözte a BÉT kapitalizációját, és mind a belföldi magán és intézményi, mind pedig a külföldi pénzügyi befektetők számára attraktív befektetési célpontot jelentettek. Ezekben az években a forgalom és a részvények tulajdonlása tekintetében a hazai befektetők aránya 30% körül mozgott, és ebből a kisbefektetők 10% ponttal jelentős szereplővé váltak 1998-ra.

Az BÉT hivatalos indexe 1993 és 2000 között több mint tízszeresére emelkedett, a BUX történelmi minimuma 717,75 pont volt 1993. május.14-én, míg 2000. március 10-én 10.471,91 ponton állt. A mexikói valamint az orosz válság nemzetközi kihatásai nem kerültek el a BÉT-et sem, amelynek kettős hatása volt. Először is átmeneti árfolyamcsökkenést eredményeztek 1998-1999-ben, de 2000-ig újabb csúcsokat döntött a hivatalos tőzsdeindex. Markánsabb átrendeződés volt viszont a részvények tulajdonosi szerkezetében; a hazai részarány 20%-ra, azon belül a kisbefektetők aránya 5-6%-ra csökkent. A forgalom felfutása a makrogazdasági hatások illetve a privatizáció után következett be néhány évvel

³ Zárójelben a BÉT-re történő bevezetés dátuma található.

késleltetve. A havi átlagos forgalom 1994-ben 2,38 Mrd Ft volt, amely három évvel később 1997-ben 119,67 Mrd Ft, és 1998-ban 288,33 Mrd Ft-ra nőtt (trendet ld. 1. ábrán). A részvények forgási sebessége (éves forgalom/átlagos kapitalizáció) ebben a néhány évben elérte a 90-110%-ot, amely jóval meghaladta a nyugat-európai szintet, mivel 1995-2004 között 75,4% volt az EU-15 tőzsdéinek átlagos forgási sebessége. (Nemzetközi adatokat és összehasonlítást ld. 1. táblázat).

1. táblázat Néhány közép-európai ország és az EU országok részvényi adatai

		1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Kapitalizáció a GDP %- ban	Ausztria	13,8	14,7	17,4	16,1	15,7	15,7	12,9	15,4	21,5	29,6
	Csehország	28,4	29,6	22,7	19,7	20	19,7	15	21,6	19,5	28,8
	Magyarország	5,4	11,7	32,8	29,8	33,9	25,7	20,1	20,2	20,2	28,8
	Lengyelország	3,4	5,5	7,9	12,2	18	18,8	13,9	15	17,7	29,4
	EU-25	42,7	50,1	60,5	76,8	98,2	97,6	78,9	60,1	69,3	78,7
	EU-15	45,4	53,1	63,7	81,6	104,7	103,7	83,7	63,1	72,8	81,9
	EU-10	9,2	12	15,1	15,6	22,5	20,5	15,2	16,8	18,4	28,2
Forgalom a GDP %- ban	Ausztria	6,6	13,8	12,6	7,9	7	11,8	5,5	8,2	9,7	16,5
	Csehország	0,8	3,6	16,3	34,1	30	26	9,3	9,2	10	13
	Magyarország	11	8,9	5,9	8,3	5,6	4,9	3,8	2,8	4,3	8,2
	Lengyelország	2,0	3,6	5,2	5,3	6,8	8,8	4,0	3,1	4,1	6,9
	EU-25	13,2	17,1	23,2	33,7	44,5	57,6	50,3	39,2	33,9	39,7
	EU-15	18,8	24,6	33,1	50,6	65,1	84,7	79	63,1	51,7	62,4
	EU-10	2,5	4,5	8,4	8,3	13,6	17	7,2	3,4	4,6	6,5
Részvények forgási se- bessége	Ausztria	78,3	61,8	70,7	47,4	37,9	29,8	27,7	21,3	25,1	34
	Csehország	24,9	50,3	45,7	38	36,7	60,3	34,1	36,6	52,5	72,8
	Magyarország	17,3	41,6	73,4	113,9	95,8	90,7	44,4	46,5	57,6	57,3
	Lengyelország	71,5	84,8	78,4	54,4	45,8	49,9	26,1	28,7	26,6	30,6
	EU-25	55,4	51,2	60,9	65,7	60,6	64,8	61,9	74,5	56,5	58
	EU-15	63,4	53,6	69,6	79	77,3	74,6	78,3	98,1	78,8	81,1
	EU-10	40,4	47,2	46,3	45,6	35,5	49,9	37,4	39	27,6	28,3

Az EU adatok súlyozott átlagok és a GDP-t vásárlóerő paritáson veszik figyelembe. Forrás: Allen, F. – Bartiloro, L. – Kowalewski, O. (2005): „The Financial System of the EU25”. Working Paper, Wharton School, University of Pennsylvania, USA.

A BÉT harmadik korszaka 2000-ben kezdődött, amikor az USA és más nemzetközi tőzsdéken véget ért az internet és infokommunikációs fellendülés, és az árfolyamok tekintetében 30-40%-os esés következett be. A BÉT-en átmenetileg nagymértékben csökkent a részvények kapitalizációja, valamint a külföldi befektetők kis mértékben kivonultak a hazai piacról. Részarányuk 75% körül stabilizálódott. Csalóka képet mutat azonban a forgalom alakulása 2000 és 2005 között, bár árfolyamértéken növekedés tapasztalható, de az 1. ábra is jól mutatja, hogy a havi forgalom oszlopai mindvégig a kapitalizáció alatt maradnak. Ez azt jelzi, hogy a forgalom forintban történő növekedése mögött az árfolyamemelkedés áll, a piaci szereplők ebben a periódusban kisebb aktivitást mutattak, mint az előző periódusban. A forgási sebesség 2004-re 57,3%-ra esett vissza, amely a cseh (72,8%) és az osztrák (34%) valamint lengyel tőzsde (30,6%) értékei között van, de messze elmarad a 2004-es nyugat-európai tőzsdék részvényeinek forgási sebességétől, amely 120-130% között volt. Hasonló mértékű visszaesés következett be a GDP-hez mért forgalom és kapitalizáció arányokban (ld. 1. táblázat). 2005-ben minden mutató tekintetében kedvező irányban történt elmozdulás: a kapitalizáció 31,86 %, a forgalom 14,65 % volt a GDP arányában, míg a részvények forgási sebessége 74,14% volt. Hasonló emelkedés figyelhető meg a többi ország esetében is.

Összefoglalva elmondható, hogy a BÉT fejlődésének az 1997 és 2000 közötti szakasza kiemelt jelentőségű volt, amelyek a fenti indikátorok mutatnak. Kizárólag ebben az időszakban volt a BÉT nyugat-európai tőzsdékhez képest is kellően likvid piac, amely együtt járt a hazai intézményi befektetők és a kisbefektetők relatíve magas aktivitásával. Ezek voltak azok az évek, amelyek a korábban állami tulajdonú, nagy tőkeértékű cégek privatizációját követték, és ennek a korszaknak a nemzetközi tőzsdekrízis vetett véget 2000-ben. A tőzsdén keresztüli privatizáció rányomta a bélyegét a BÉT 16 évére. A 2. táblázatban foglaltuk össze a jegyzett tőzsdei cégek számát, részvénykibocsátásainak és a privatizációs értékesítés számát a bevezetés előtt és után.

2. táblázat: Tőzsdei társaságok száma és részvénykibocsátásaik értékesítő szerint

	'90	'91	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99	'00	'01	'02	'03	'04	'05
Bevezetett részvény	6	20	23	28	40	42	45	49	55	66	60	56	49	53	47	46
Tőkeemelés	10	12	1	4	9	2	8	9	3	1	0	0	0	0	3	0
Állami értékesítés	1	3	4	8	13	6	8	8	2	7	0	1	0	2	1	0

Forrás: Korányi G. T. – Szeles N. (2005): Tőzsde születik 1864 – 1990. BÉT, Bp. Függeléktáblák.

Az IBUSZ fiaskóját követően a privatizált cégek tőzsdére vitele folytatódott (ld.: Korányi, 1999), de az egész privatizációhoz képest relatíve kis volumenben. Az első években ehhez járult hozzá a döntéshozók néhány tőzsdével kapcsolatos ellenérzése, például a konzervatív árazástól vagy a bonyolult és hosszadalmas bevezetési procedúrától való félelem (ld. Mihályi, 1998). Az állam a dolgozóknak valamint a kárpótlási jegyért történő értékesítés révén széles lakossági rétegeket kívánt részvényessé tenni, és a legtöbb esetben nem a bevétel-maximalizálás (tőke költség-minimalizálás) volt a cél. A privatizációs értékesítések kisbefektetői diszkontja nemzetközileg is magas volt, amely politikai motivációk létét támasztja alá (Schindele – Perotti, 2002). Ezzel is azonban csak rövidtávon ért célt a privatizációs szervezet. A kisbefektetők csak nagyon rövid ideig tartották meg a részvényeiket, tulajdoni részarányuk csak 1997-1998-ban haladta meg a 10%-ot, de pedig tartósan 5% alatt maradt.

2001-ig a külföldi tőkebefektetések több mint 45 %-a (kb. 10 Mrd USD⁴) volt köthető a tőzsdei cégek részvényeinek értékesítéséhez. A BÉT likviditása azonban ezután lecsökkent. A privatizációs folyamat megtorpanása után és negatív nemzetközi hatások miatt jelentéktelenné vált a tőkeemelésből illetve a privatizációs értékesítésekből származó új részvények száma. Vélhetően tehát a külföldi tőke vonzásában szerepet játszhatott a cégek tőzsdei jegyzése, de a hazai befektetők hiányából fakadó kiszállási opció kis vonzerőt jelentett a külföldi befektetőknek. Bár bizonyos szempontból a stratégiai befektetők számára ez a szempont másodlagos volt.

A BÉT pozitív hatásait vélhetően a BÉT fellendülésének szakaszában, 1996 és 1999 között lehetett érezni. Például a kvázi tőke költség csökkenést a privatizációs bevételek tekintetében (Matáv: 274,8 Mrd Ft; Mol: 119,4 Mrd Ft; OTP: 72,8 Mrd Ft; Richter: 39,9 Mrd Ft), amelyek kisebbik hányada származott csak a kisbefektető számára történt értékesítésből. A fentebb is említett relatív magas eladási diszkont megléte azonban csökkentette ennek a mértékét. Hosszú távon azonban több pozitív hatás is lehettek. A Matáv esetében például sikeresen vonták be a külföldi stratégiai tulajdonost. A privatizációs értékesítés felkelthette az érdeklődést a nem privatizációval összekötött tőkeemelésekre, melyek száma 19 volt

⁴ Forrás: A részvénypiac fejlődése a BÉT első 14 évében. BÉT (http://www.bet.hu/file/14_eves_a_BET.pdf letöltve 2006.04.04-én)

1996 és 1999 között összesen 78,1 Mrd Ft értékben. Ezek közül 5 Mrd Ft fölötti tőkebevonás a Cofinac, Linamar/Mezőgép, Zalakerámia, NABI, Graboplast, Pick és Synergon esetében volt. A Mol privatizációja mellett meg kell említenünk, hogy a BÉT lehetőséget nyújtott a Mol számára a tevékenységének diverzifikációjára (TVK részbeni felvásárlására) továbbá közvetetten pozitívan hatott a külföldi felvásárlásokra is. Az OTP érte el a nagy cégek közül a legnagyobb részvényárfolyam emelkedést a bevezetése óta. Az OTP menedzsmentjének tevékenységét segítette a szórt tulajdonosi szerkezet, és talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a bank sikeres akvizíciós tevékenységet folytasson a régióban. A BÉT egyértelmű szerepét gyengíti azonban, hogy a legtöbb nagyvállalat részvényét külföldi tőzsdéken is jegyzik (London, Frankfurt, Varsó és New York). Ez egy jelzés is arra, hogy egy bizonyos nagyságrend felett a BÉT önmagában nem elégséges a részvénypiaci hozadékok kiaknázására.

Összefoglalva a privatizációt leszámítva elmondható, hogy döntően a tőkepiaci finanszírozás hiánya jellemezte a vizsgált periódust, amely tehát a BÉT kis szerepét jelenti a tőkeköltségre gyakorolt hatás tekintetében. A fent említett egyéb hatások pedig egyedi esetek voltak.

A tőzsde marginális szerepének lehetséges okai közül kettőt emelnénk ki. Először is kijelenthető, hogy az állam a részleges tőzsdén keresztüli privatizáció miatt létrehozója volt a BÉT-nek, és a privatizáció miatt közvetlen haszonélvezője is. Az állam azonban gátja is volt a további fejlődésnek. Nem tett például lépéseket a hazai egészséges megtakarítási szerkezet kialakulása érdekében, amely részben az állam saját finanszírozási igényének a nagyságával is magyarázható. Véleményünk szerint ez a kizorító hatás egyik oka, hogy a hazai befektetők aktivitása elenyésző a BÉT-en, amely jelentősen gyengíti a külföldiek számára a BÉT-en való jegyzés „értékét”.

Végezetül pedig, úgy gondoljuk, hogy a BÉT stratégiai hibát követett el a fellendülési szakaszában a '90-es évek végén, amikor nem ismerte fel a tőkepiacok globális versenyének hatását. Szeles – Marosi (2001) tanulmánya rámutat, hogy ma már nehezen lehet hatékony egy hagyományos nemzeti tőzsde, amely előtt két lehetőség kínálkozik: vagy specializálódik vagy pedig stratégiai szövetségest talál. A BÉT sokáig önálló, független utat követett. Ezt talán egy vissza-visszatérő illúzióra vezethetjük vissza, hogy a BÉT lehet az egyik reprezentatív intézménye annak a Magyarországnak, amely Kelet-Közép Európa pénzügyi központja lesz. Mivel feltehetően minden környező országban hasonlóan gondolkoztak a saját nemzeti tőzsdéjükkel kapcsolatban, ma már nyilvánvaló hogy ez nem volt célravezető út. Hosszabb távon az a tőzsde tölthet be vezető szerepet betölteni a régióban, lehet esetleg valós gazdasági katalizátor, amely nem lesz tárgya az egyébként évszázadokra visszanyúló régiós rivalizálásnak. Igaz, ez csak az egyik, de az elmúlt 15 év tapasztalataiból levonható fontos feltétel.

Irodalomjegyzék

Filer, R. – Hanousek, J. – Campos, N. (1999) „Do Stock Markets Promote Economic Growth?” Center for Economic Research and Graduate Education 151, Charles University.

Korányi G. T. (1999) „Privatizáció tőzsdén keresztül”. ÁPV Rt. Budapest.

Mihályi P. (1998) „A magyar privatizáció krónikája” Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Schindele, I. – Perotti, E. C. (2002): „Pricing Initial Public Offerings in Premature Capital Markets: The Case of Hungary”. FEEM Working Paper No. 116.2002.

Szeles N. – Marosi G. (2001) „*Isolation or Association: a Difficult Choice for a Regional Exchange – the Example of the Budapest Stock Exchange*”. Joseph de La Vega Prize, FESE & ECMI.

Lőrinczné Bencze Edit¹

A HORVÁT GAZDASÁGI ÁTALAKULÁS FOLYAMATA

Croatia began the transition process from a favourable starting point. It was the second wealthiest of the Yugoslav republics with some good infrastructure, a developed tourism industry and established links with the West. After declaring independence and recognition the country as a sovereign state, Croatia had to cope with several problems. The combination of war impact, independence and transition to market economy led to serious imbalances: recession, external and fiscal imbalances, high inflation and increasing unemployment. The parliamentary elections in January 2000 marked turning point in establishing a functioning market economy, privatization and restructuring of economy. Since then a successful macroeconomic adjustment has been carried out in all areas except for the fiscal policy and labour market sectors.

Makrogazdasági mutatók

Horvátország a piacgazdaság megteremtésében előnyt élvezett a többi közép-kelet-európai országot illetően, hiszen működött a magángazdaság és fejlett iparral rendelkezett, s a térség országaihoz képest magas volt a GDP-je. Mindezek következtében Horvátország jó lappal indult az átalakítási folyamatot illetően. A háború, a háborús károk (27-29 milliárd dollárra becsült), a függetlenség, a tradicionális kelet-európai piacok elvesztése és a piacgazdaságra való átállás nehézségei rendkívüli gazdasági helyzetet okoztak az önállóvá váló országban: recesszió, pénzügyi gondok, magas infláció, növekvő munkanélküliség jellemezték a horvát gazdaságot. (European Commission Opinion 2004)

A makrogazdaság mutatói kedvezőtlenek voltak, így 1991 és 1993 között az infláció a 1000%-ot is elérte, az ország GDP-je 28%-kal csökkent, míg az árak 64%-kal estek vissza. A kormányzat stabilizációs programja (1993. október 4.) és az újjáépítési kereslet által kiváltott növekedés következtében, valamint a Világbank és az IMF segítségével köszönhetően a piacgazdaságra való átállás tekintetében a térség egyik legsikeresebb országa lett. (Croatia Country Assistance Evaluation 2004)

Az ország makrogazdasági mutatói lényegesen javultak az 1994 és 1997 közötti időszakban, így a GDP növekedése elérte a 6,4%-os átlagot, melyet azonban nem követett a gazdaság strukturális átalakulása, a piacgazdaságra való átmenet lassú volt, az adók és állami kiadások növekedtek, az árak és bérek nagy ütemben emelkedtek (közel kétszer magasabban, mint Magyarországon), s mindehhez hozzájárult még a bankkrízis és a koszovói helyzet. Ezek együttesen gazdasági hanyatlást eredményeztek. A válság mélypontja 1999-ben volt. A politikai életben bekövetkezett változásoknak és ezek következtében a Horvátország előtt megnyíló nemzetközi szervezetekben (WTO, SAA, CEFTA) való részvételnek köszönhetően 2000-től megindult a gazdasági növekedés. Bár átfogó gazdasági stratégia kidolgozására nem került sor, mégis a korábbi bezárkózás helyett a gazdasági nyitás, az exportot és foglalkoztatást segítő külföldi befektetések ösztönzése és a piacgazdaság megteremtése állt a kormányzat célkitűzéseinek központjában. (Croatia Country Economic Memorandum 2003).

Ma a horvát gazdaság mérsékelt makroökonómiai stabilitást mutat, magasan felette van a SAP (Stabilisation and Association Process) országok teljesítményének és az újonnan csatlakozó országok középszintjét is eléri. Ezt tükrözi, hogy a GDP növekedése relatíve

---

¹ Tanszékvezető-helyettes, Főiskolai adjunktus, PhD hallgató, Kodolányi János Főiskola Társadalomtudományi Tanszék, MTA VEAB Politikatudományi Munkabizottság alelnöke, lbedit@uranos.kodolanyi.hu

magas és az 1999-es mélypontot követően egyre emelkedik, 1996 óta napjainkig átlagosan 3,7 százalékkal nőtt. (Statistical Yearbook 2005).

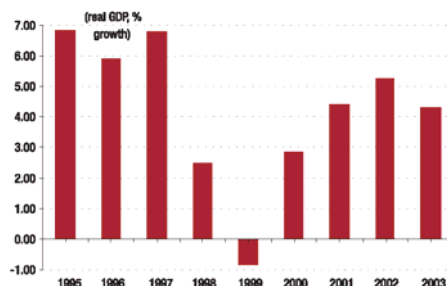
1. ábra: A horvát gazdaság fő mutatói

	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
GDP %	2,9	4,4	5,2	4,3	3,9	4,4
infláció %	4,6	3,8	1,7	1,8	2,2	2,5
államadósság (GPD %-a)	-	40,1	48,3	51,6	52,8	52,3
munkanélküliség %	16,5	16,3	15,2	14,7	14,9	14,2
reálbérek növekedése %	7,0	1,3	8,7	5,1	6,1	3,8
export	47,1	49,1	45,9	47,1	47,5	-
import	52,3	54,7	54,9	56,8	55,7	-

Saját szerkesztés. *Forrás:* Croatia 2005 Progress Report. European Commission, Brussels, 9 November, 2005. * 2005 első féléves adatok

A GDP emelkedésében lényeges tényező volt a szigorú monetáris politika, amely korlátozta a beruházási tevékenységet és a háztartások fogyasztását. A beruházások, ezek közül is és a nagy közberuházások (pl. a Zágráb-Split autópálya építésének befejezése) nagyfokú visszaesése, mely a 2003-as 16,8%-os beruházási növekedésről 2004-ben 4,4%-ra csökkent, valamint a fogyasztás csökkenése a gazdaság teljesítőképességének romlását eredményezte. Ez a magyarázata a makrogazdasági mutatók, így a GDP növekedési ütemében bekövetkező mérsékelt lassulásnak 2004-ben. (National Programme 2005)

2. ábra: A GDP növekedése (%)

Forrás: Country Assistance Strategy for the Republic of Croatia. Document of the World Bank. November 24, 2004.

A horvát gazdaság egyik legszembetűnőbb problémáját a relatíve magas költségvetési hiány jelenti, mely 1999-ig egyre növekedett, s ekkor elérte a GDP 8,2 százalékát. A 2000-ben megújuló kormányzati-gazdasági változások következtében 6,5 százalékra esett vissza, de a javulás nem bizonyult tartósnak és a költségvetési hiány leküzdése területén azóta is állandó ingadozás figyelhető meg (2001-ben 6,8%; 2002-ben 4,8%; 2003-ban 6,3%; 2004-ben 4,5%). A 2003-as visszaesés háttérében a választásokat megelőző erőteljes költségek – különösen a nagy állami beruházások – álltak. Az IMF segítsége és az új kormány erőteljes fiskális konszolidációja nem kis szerepet játszott a költségvetési hiány leküzdésében és javításában. (European Commission Opinion 2004)

A magas költségvetési hiányt külföldi hitelek felvételével próbálták meg ellensúlyozni, s ez az államadósság további növekedését eredményezte. Az ország talpra állása csak külföldi kölcsönök segítségével történhetett, így eladósodása egyre nagyobb méreteket öltött. Amíg 1997-ben adósságnak kb. fele volt külföldi, addig 2003-ra ez már 59 százalékra növekedett. 2003 végén az ország külső adósságállománya elérte a 23,6 milliárd dollárt.

Ugyanakkor a belső adósság növekedése is aggasztó méreteket öltött. Ennek felhalmozódásában nagy szerepet játszottak a helyi önkormányzatoknak adott segítség, az állandó

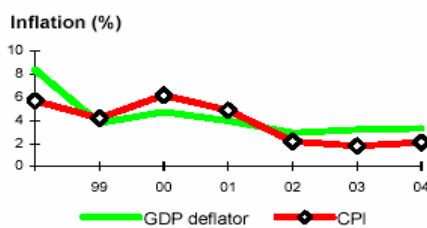
pénzhiánnyal küszködő egészségügy és más szolgáltató ágazatok számára nyújtott állami hitelek, valamint az állami garanciák növekedése, melyeket elsősorban a közszolgáltató és közlekedési ágazatban veszteségesen működő állami vállalatoknak nyújtott a kormány. A garanciák száma 1997 és 2003 között hétszeresére, a GDP 1,5 %-áról annak 11,5 -ára nőtt. (Croatia Country Economic Memorandum 2003)

Az igazi probléma az, hogy a GDP-arányos adósság felhalmozódásának a sebessége az elmúlt években hatalmas méreteket öltött, s míg 1997-ben még csak 26,1 százalék volt, addig 2004-re ez 44,2 százalékra emelkedett. (Államadósság Horvátországban 2004)

A gazdaság szerkezeti átalakítása

Az infláció tekintetében Horvátország a közép-kelet-európai térség egyik legsikeresebb országa. Ebben fontos szerepet játszik a bankrendszer átalakítása, melynek első lépéseként 1990-ben létrehozták a Horvát Nemzeti Bankot, jelezvén függetlenségét a kormányzattól. 1994 májusában bevezették a horvát kunát (HRK), melynek konvertibilissé válásával a pénzügyi reform utolsó akadályja is megszűnt. A pénzügyi politika sikerét jelzi, hogy Horvátországban 1995-től kezdve az infláció egyszámjegyűvé vált, s 1996 és 2002 között a fogyasztói árindex vonatkozásában az infláció 4,3% éves átlagot mutatott és 2003-ban 1,8%-ra csökkent le. (European Commission Opinion 2004)

3. ábra: Az infláció alakulása 1999 és 2004 között

Forrás: Croatia at a glance

Ugyanakkor – bár az infláció mértéke még mindig alapvetően alacsony maradt – 2004-ben és 2005-ben mérsékelt emelkedést mutatott (2,1% és 3%), melynek háttérében a dohánytermékek és a húсарuk, valamint a gáz és víz árának nagyarányú emelkedése, az olajárak világpiaci árának növekedése, illetve azok átgyűrzése közúti- és légi-közlekedésre állt. (Annual Report 2004)

A privatizáció folyamata lassú és befejezetlen. Habár az állam, mint tulajdonos visszavonulóban van, mégis a gazdaság néhány ágazatában továbbra is meghatározó a szerepe. 1993 és 1999 között a privát szektor részesedése a GDP-ből megduplázódott, 30 %-ról 60 %-ra emelkedett. A kezdeti lendület azonban alábbhagyott és a privatizáció üteme meglehetősen lelassult. Maga a privatizáció két alapvető törvényre épült. Egyrészt 1991-ben kiadták az „Átalakulási Törvényt”, melynek hatálya kb. 3000 állami tulajdonban lévő vállalatra terjedt ki (kivételt képeztek a stratégiai vállalatok, az infrastruktúra és a közüzemi ellátást biztosító cégek). A törvény értelmében általában a vállalat volt vezetése, esetleg alkalmazottjai vásárolták meg a magánkézre kerülő cég részvényeinek felét, csökkentett áron és kedvezményesen, 5 év alatt kiegyenlíthető hitelekkel. Mindez azt jelentette, hogy lényegében nem változott a vállalat vezetése, hiányzott a többségi, így stratégiai vezetés és részvénytársasági irányítás, nem került sor tőkebevonásra és szerkezeti átalakításra. A folyamat felgyorsítására 1993-ban megjelentették a „Privatizációs Törvényt”, s kezdetét vette a privatizáció második hulláma. 1993 után már nyilvános pályázatokat és tendereket írtak ki, melyeknek következtében más, külső befektetők is beléphettek a privatizáció folyamatába, és ez felgyorsította azt. (Country Assistance Strategy 2004.)

Az állam mind a mai napig részvényes számos vállalatnál. 2004-ben 143 vállalkozásnál az állam fő részvényes, de további 930-nál rendelkezik még részvényel (ebből 810 vállalkozás esetében részesedése kisebb, mint 25 százalék). Kiemelkedő az állami szerepvállalás a hajógyártás, a fémfeldolgozás, az idegenforgalom, a mezőgazdasági kombinátok, a közüzemi szolgáltatások és az infrastruktúra vonatkozásában. A 2003-2007-es kormányzati ciklus egyik legfőbb feladata a privatizáció felgyorsítása a Privatizációs Alap segítségével. (National Programme 2005)

A bankszektor privatizációja lényegében befejeződött. A rendszerváltás után a bankalapítási korlátozások megszüntetésével számos új, kisebb bank jött létre, amelyek azonban nem jelentettek igazi vetélytársat – különösen mivel hazai szerény tőkével rendelkeztek (1996-ban az 58 kereskedelmi bankból 57 horvát tulajdonú volt). Így a horvát bankrendszer oligopolisztikus szerkezete megmaradt. A banktőke 4%-a, mindössze két kereskedelmi bankhoz kapcsolódva még mindig állami kézen van, míg több mint 90 %-a napjainkban már külföldi tulajdonba került. 2004-ben a horvát bankrendszer 42 bankot ölelt fel, melyet 6 bankcsoport irányított. Két vezető csoport az összes tőke 49 %-át birtokolta. A külföldi tőke bevonása versenyhelyzetet teremtett, melynek hatására a bankbetétek kamatai az 1998-as 10,1 %-ról 2001-ben 6,5 %-ra csökkentek. A banki kölcsönök 40,9 %-át a magán-szféra számára biztosítják általában egy éves, vagy annál rövidebb lejáratú kölcsönök formájában. A banki kölcsönök átlagos időtartama alig változott 1999 óta (1999-ben 2,5 év, 2003-ban 2,7 év).

Ugyanakkor a nem-banki szektor csak 12 %-át birtokolja a pénzügyleteknek. Kiepült a biztosítótársaságok hálózata, mely azonban kicsi és erősen centralizált. 2002-ben 24 biztosítótársaság működött, melyek közül a legnagyobb a piac 46%-át birtokolta. Míg a mellette funkcionáló öt nagy lényegében osztozkodik a kereslet többi részén. Mindemellet két tőzsde (Zagreb és Varazdin), valamint öt kötelező és négy önkéntes nyugdíjpénztár található az országban. (European Commission Opinion 2004)

A gazdaság szerkezetének átalakítása már a 90-es években elkezdődött, de a folyamat igazán csak 2001 után gyorsult fel, amikor a kormányzat a „Horvátország a 21. században” programjában prioritásként fogalmazza meg a kis- és középvállalatok működésének támogatását, s számukra kedvező gazdasági környezet megteremtését. A kis- és középvállalkozások részesedése a GDP-ből folyamatosan növekszik, s 2003-ban már a ezek adták a GDP 42,4 %-át (a rendszerváltó országokban 55-70%). Az összes vállalkozás 99 %-át teszik ki, míg a dolgozók 52,9 %-át foglalkoztatják. Ennek ellenére még mindig számtalan gondal küszködnek és számos jogi, adminisztratív és intézményes korlátozás nehezíti működésüket. (National Programme 2005)

A kiemelt szerepet betöltő vállalkozások számára nyújtott állami segítség és támogatás (GDP 3,5 %-a), mértéke még mindig tekintélyes és nagyon megterheli a büdzsét. 2001-ben Akciótervet fogadtak el, mely szerint az állami segítségadás kritériumainak számát megduplázták és megszigorították. (Dubravko Mihaljek 2004)

A strukturális átalakulás lassú megvalósulása következtében a kormány minden programjában prioritásként jelöli meg a versenyképesség javítását. A Globális Versenyképesség 2003-2004 Jelentés alapján a vizsgált 102 országból Horvátország a középmezőnyben (53) van, megelőzve ezzel a két csatlakozás előtt álló országot, Bulgáriát (64) és Romániát (75), viszont jelentősen elmaradva a már EU-tag közép-kelet-európai országok mögött. (Croatian Competitiveness Challenge 2003)

A kedvező makrogazdasági mutatók ellenére a munkaerőpiac problémája, hogy még mindig igen magas a gazdaságon kívüliek aránya, melynek csak egyik összetevője a magas munkanélküliség. 2002-ben az aktív dolgozók száma csak 50,9% volt, s javítani kell a termelékenységét is, hiszen ez is jóval alatta marad az uniós átlagnak (Horvátországban 21%/fő/jövedelem, EU átlag 35,9%). (European Commission Opinion 2004)

A foglalkoztatottak tekintetében Horvátország egyike a legalacsonyabb mutatókkal rendelkező országoknak, ugyanis a munkakorú (15 év feletti) lakosság mindössze 43,1 %-a dolgozik. A munkanélküliek számának emelkedése már az 1980-as évek elején elkezdődött és egészen 2001-ig tartott a már korábban meginduló gazdasági fejlődés ellenére. A munkanélküliségi ráta az 1996-os 10 %-ról 2001-re 16,3 %-ra emelkedett, s azóta lassú javulás figyelhető meg. A rendkívül magas munkanélküliség egyik fő oka, hogy az ország a beruházások és új munkaalkalmak teremtése terén csak nagyon alacsony szintet ér el. (Croatia Country Economic Memorandum 2003)

A munkanélküliség az egyes régiókban nagy eltéréseket mutat, különösen magasra szökve a határ menti térségekben. A legkevésbé fejlett Vukovar-Sirmium megyében a munkanélküliek aránya eléri a 36%-ot, míg a legjobb mutatókkal Isztria rendelkezik, ahol mindössze 11%-os a munkanélküliség. Az is probléma, hogy a hosszú távon munkanélküliek (több mint 12 hónap) az összes munkanélkülinek az 53 %-át teszik ki, és a fiatalok (15-24 év) körében szintén nagyon magas az arányuk elérve a 34,4%-ot, valamint lényegesen magasabb a nők, mint a férfiak körében. A munkanélküliség csökkentésére a kormányzat 1996-ban Nemzeti Foglalkoztatási Akciótervet dolgozott ki. (Croatia 2005 Progress Report 2005)

Horvátországot a külföldi tőkebefektetők hosszú ideig kockázatosnak tartották, melynek a 90-es években megvoltak mind politikai, mind gazdasági okai. Ennek ellenére a Horvát Nemzeti Bank adatai szerint a külföldi tőkebefektetések értéke 1993 és 2001 között 6,64 milliárd USD (1 187 USD/fő) volt, mellyel a rendszerváltó országok sorában jó helyet foglal el. A külföldi beruházások nagy része néhány vállalatra illetve iparágra korlátozódott, így 26,3% a távközlésbe (Croatian Telecom), 21,4 % a bankszektorba (Riječka Banka, Splitska Banka, Privredna Banka Zagreb) és 14% a gyógyszergyártás (Pliva) területére. A külföldi beruházók listáját az 1993-2004 közötti időszakban Ausztria (25,9%) vezette, majd Németország, az USA, és a negyedik helyen Magyarország (8,85%) következett a sorban, megelőzve Olaszországot és Hollandiát. 2005-ben azonban hazánk (21,69%) a második legnagyobb befektető lesz Horvátországban az élenjáró Ausztria (25,66%) után. (Foreign Direct Investments 2005)

2002-ben már 980,5 milliárd USD befektetés történt, melynek még mindig igen nagy hányada – 63,8%-a – irányult a bankszektorba, s 9,6 %-a pedig az idegenforgalomba. Kevés a nagy befektető, mint a Telecom, a Siemens, az Ericson, a Banca Commerciale Italiana vagy a Bayerische Landesbank, s a multinacionális cégek többsége még nincs jelen az országban és a vegyes tőkével működő cégek száma is igen alacsony. A fordulópontot a 2002-2003-as év jelenti, amikor az új kormány gazdasági szerkezetváltásra irányuló programja bevezetésével jelentősen javultak a vállalatalapítási feltételek Horvátországban. (Croatia Country Economic Memorandum 2003)

Ezt támasztja alá a Világgazdasági Fórum 2002-2003-as jelentése is, mely szerint, lényegesen javultak a cégindítás feltételei (átlagosan 49 nap). A csődeljárások átlagos időtartama jelentősen csökkent (3,1 év) és javultak a behajtott kinnlevőségek arányai (a teljes kinnlevőség 26%-a) is. Ugyanakkor, bár a privatizáció eddig döntően külföldi tőke nélkül zajlott le, még mindig bőven vannak privatizációs lehetőségek, s mivel a piacosodás még folyamatban van, ez a külföldi tőkebefektetők számára további esélyeket rejt magában. A horvát kormány figyelmét arra irányítja rá, hogy a befektetések legfőbb akadályai a magas bérek és a túl bonyolult jogszabályok. (N. Vadász 2005)

Mindezek alapján megállapítható rendszerváltó és önállóvá váló Horvátországban kedvező makrogazdasági folyamatok és sikeres szerkezetváltás zajlott le.

Irodalomjegyzék

- Államadósság Horvátországban 2004 ICEG EC – Corvinus – Balkán Monitor, 2004. 1. 10-11.
- Annual Report (2004) Croatian National Bank.
www.hnb.hr/publikac/godisnje/2004/egod2004.htm
- Country Assistance Strategy for the Republic of Croatia (2004) Document of the World Bank. November 24, 2004.
http://siteresources.worldbank.org/INTCROATIA/Resources/Final_Board_Version_HR_CASpdf
- Croatia 2005 Progress Report (2005) European Commission, Brussels, 9 November, 2005.
europa.eu.int/comm/enlargement/report_2005/pdf/package/sec_1424_final_en_progress_report_hr.pdf
- Croatia at a glance www.worldbank.org/data/countrydata/aag/hrv_aag.pdf
- Croatia Country Assistance Evaluation (2004) Document of the World Bank, November 17, 2004.
[http://lnweb18.worldbank.org/oed/oeddoclib.nsf/24cc3bb1f94ae11c85256808006a0046/b2edf6e666c3014285256f66007439c7/\\$FILE/croatia_cae.pdf](http://lnweb18.worldbank.org/oed/oeddoclib.nsf/24cc3bb1f94ae11c85256808006a0046/b2edf6e666c3014285256f66007439c7/$FILE/croatia_cae.pdf)
- Croatia Country Economic Memorandum A Strategy for Growth through European Integration. (2003) Document of the World Bank.
http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2003/08/01/000160016_20030801115058/Rendered/PDF/254341HR0vol01.pdf
- Croatian Competitiveness Challenge. Annual Report on Croatian Competitiveness (2002) National Competitiveness Council, June 2003.
http://nvk.multilink.hr/english/publications/103___Croatia's_Competitiveness_Challenge_-_Annual_Report_on_Croatian_Competitiveness_2002__Executive_Summary.pdf
- Draft Country Profile
<http://rru.worldbank.org/Documents/EnterpriseSurveys/Reports/Croatia-2005.pdf>
- Dubravko Mihaljek (2004) Sustainability of Croatia's Public and External Debt. Croatian Economic Survey No. 7. 2004. Institute of Economics, Zagreb.
- European Commission Opinion on the Application of Croatia for Membership of the European Union (2004). Brussels, 20 April 2004. COM (2004) 257 final.
europa.eu.int/comm/enlargement/croatia/pdf/cr_croat.pdf
- Foreign Direct Investments Statistics <http://www.mingorp.hr/defaulteng.asp?id=945>
- Hrvatska u 21 stoljecu Development Guidelines of the Republic of Croatia.. Strategic Planning Office. http://www.hrvatska21.hr/medunarodne_integracije%2014_6_2002.pdf
- N. Vadász Zsuzsa (2005) Közel az egymilliárdos álomhatár. Világgazdaság, 2005. február 8.
- National Programme for the Integration of the Republic of Croatia in the Europe Union (2005). www.mei.hr/download/2005/06/27/NPIEU_2005_en1.pdf
- Statistical Yearbook (2005) Republic of Croatia, Central Bureau of Statistics. www.dzs.hr

Szabó Barna¹

A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSA AZ ÉSZAK-AMERIKAI SZABADKERESKEDELMI EGYEZMÉNY (NAFTA) NEMZETGAZDASÁGAINAK FEJLETTSÉG KÜLÖNBSÉGEIRE (1994-2000)

The liberal theories on integration are describing the equalization of disparities of the state of development of nations. In my opinion this reveals itself also in the macro-economic indicators, which could be proved with statistic methods.

The method, I used before, revealed the negative correlation between the state of development of the EU states and their degree of globalization, in the interval of 1974-2000. In my present writing, I am surveying – with methods similar to the used before – the disparities of the state of economic development between NAFTA member states, from the time it is in force (from 1994) to the year 2000.

Az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás (NAFTA)

Kanada, USA és Mexikó 1992-ben állapodtak meg és 1994. január 1-én léptették hatályba az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodást (North American Free Trade Agreement). Célja az együttműködésnek, hogy mindhárom ország élvezhesse a többi komparatív előnyeit.

Ez az egyezmény jóval kevésbé szoros együttműködést jelent, mint az Európai Unió. A szabadkereskedelmi megállapodás ugyanis csupán bizonyos termékekre hatályos és ezek áramlása sem feltétlen szabad. A szerződés egyébként nem minden területen lépett azonnal hatályba, bizonyos termékek esetében általában 5, de kirívó esetekben 15 éves átmeneti időszakban állapodtak meg a résztvevő országok.

Az egyezmény létrejöttével egy olyan 410 millió fős egység jött létre, mely magáénak tudhatja a világ termelésének mintegy 30%-át. Az integrátum azonban nem a NAFTA megalkulásával jött létre. Már a XIX. sz. vége óta USA jelentős beruházást hajtott végre a szomszédos Kanadában és Mexikóban. Kezdetben Kanada és USA között jött létre szoros gazdasági együttműködés, melyen neve CUSFTA volt. Ez bővült ki tulajdon képpen Mexikó csatlakozásával a jelenlegi NAFTA-vá, mely immár radikálisan különböző nemzetgazdaságokat egyesít.

Anyag és módszer

Alaphipotézis és korlátozó feltételek

Alaphipotézisem az, hogy a globalizáció (regionalizáció) hatására a nemzetgazdaságok közötti gazdasági fejlettségkülönbségek elmosódnak és ez statisztikai módszerekkel kimutatható a NAFTA országokban (Kanada, USA, Mexikó) is.

Hipotézisem igazolásának megkönnyítése érdekében két korlátozó feltételt vezettem be az alábbiaknak megfelelően:

1. Elsősorban feltételeztem azt, hogy egy makrogazdaság gazdasági fejlettségét három mutatóval: a bruttó hazai termékkel (GDP), az inflációs rátával (P), valamint a munkanélküliségi rátával (U) le lehet írni.

---

¹ Ph.D. hallgató, Szent István Egyetem, Gödöllő, bourney2@freemail.hu

2. Másodsorban feltételeztem azt, hogy az idősor és a globalizáltság (regionalizáltság) között lineáris kapcsolat van.

Módszertan

A második korlátozó feltételből következik az, hogy annak ellenére, hogy a koordináta-rendszer független változója idősort ír le, valójában nem analitikus trendszámításról, hanem kvázi regresszió számításról van szó. Így beszélhetünk korrelációról és számolhatunk determinációs együtthatóval (R^2), korrelációs indexel (I).

Az alaphipotézisem igazolására az adott országok (Kanada, USA, Mexikó) kiválasztott három makrogazdasági mutatóját külön-külön vizsgáltam. Minden egyes évben kiszámoltam az adott mutató szórását (pontosabban az adatok különböző dimenziója miatt a jobb összehasonlíthatóság érdekében variációs koefficiensét), majd ezt függő változóként az idősor (vagyis a globalizáltság) függvényében koordináta-rendszerben ábrázoltam az analitikus trendszámítás szabályai szerint, de az összefüggés vizsgálat elvégzésével. Így három kvázi regressziós függvényt kaptam eredményül külön a GDP-re, külön az inflációs rátára és külön a munkanélküliségi rátára.

Problémaként merült fel, hogy a hipotézisem e három mutatót egységben kezeli, mely a makrogazdasági fejlettséget írja le. Szükséges tehát összedolgozni e három függvényt egy függvényé. Kézenfekvő megoldás lenne a variációs koefficienseket átlagolni egy adott évben és ezen értékeket ábrázolni az idősor (vagyis globalizáltság) függvényében. Ez azonban véleményem szerint torz eredményre vezethet, ha mindhárom mutatónak azonos jelentőséget tulajdonítunk. Ez azért lehetséges, mert ha feltételezzük azt pl., hogy a három kvázi regressziós függvényből kettő azonos korrelációt ír le a globalizáltság és a makrogazdasági mutatók variációs koefficiense között, de a harmadik ettől eltérő, akkor a három függvényből álló rendszert annál jobban befolyásolja, minél nagyobb e mutató heterogenitása. Ennek hatására viszont a három függvény nem egyenlő arányban fogja megmagyarázni a teljes összefüggést, hanem torzítja azt.

A fent felvázolt probléma megoldása érdekében a következő módszert alkalmaztam. Egy mátrixot hoztam létre, melynek sorai az éveket, oszlopai pedig a makrogazdasági mutatókat képezte. A cellákba az adott évben az adott országok makrogazdasági mutatóinak variációs koefficiense került. Egy másik mátrixban korrigáltam ezeket a koefficienseket, mégpedig úgy, hogy az adott oszlop legmagasabb értékű variációs koefficiensét kiválasztottam, majd ezen oszlop többi koefficiensét ennek az értéknek a százalékában adtam meg. Így véleményem szerint a mutatók közötti heterogenitás kiegyenlítődt, így a tendenciájuk objektívebben összemérhető. A kapott korrigált variációs koefficiensek táblázatának sorainak egyszerű számtani átlagolásával hoztam létre a korrigált-aggregált variációs koefficiensek vektorát, mely az idősor (globalizáltság) függvényében ábrázolva megmutatja a hipotézisem helytállóságát (1. ábra).

Fontos figyelembe venni azt, hogy míg a variációs koefficiensekből képzett függvény megmutatja a mutatók homogenitásának mértékét és tendenciáit, addig a korrigált-aggregált variációs koefficiensek függvénye csak az összes mutató tendenciáját szemlélteti, de ennek ellenére így is megmutatja az alaphipotézis helyességét.

1. ábra: A NAFTA országainak variációs koefficienseinek (V%), korrigált variációs koefficienseinek, valamint korrigált agregált variációs koefficienseinek alakulása 1995-2000 között

Szabó Barna: A globalizáció hatása az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) nemzetgazdaságainak fejlettség különbségeire

Év	Variációs koefficiens (V%)			Korrigált V%			Korrigált-agregált V%
	GDP	P	U	GDP	P	U	
1995	46,81	13,80	31,56	100,00	100,00	58,74	86,25
1996	46,70	13,15	40,29	99,77	95,29	74,99	90,01
1997	46,27	8,13	49,14	98,85	58,91	91,46	83,07
1998	46,26	6,46	49,24	98,83	46,81	91,64	79,09
1999	46,41	6,45	53,73	99,15	46,74	100,00	81,96
2000	45,87	2,86	n.a.	97,99	20,72	n.a.	59,36

Forrás: The World Economy: Historical Statistics 2003; valamint az International Historical Statistics: The American 1750-2000 adatai alapján saját számítás

Eredmények

Az előző fejezetben leírt módszertan segítségével a következő eredményre jutottam. A vizsgált időszakon belül összefüggés a globalizáltság (regionalizáltság) foka és a nemzetgazdaságok közötti gazdasági fejlettségkülönbség között az 1995 és 2000 közötti időintervallumban volt kimutatható az alábbiak szerint.

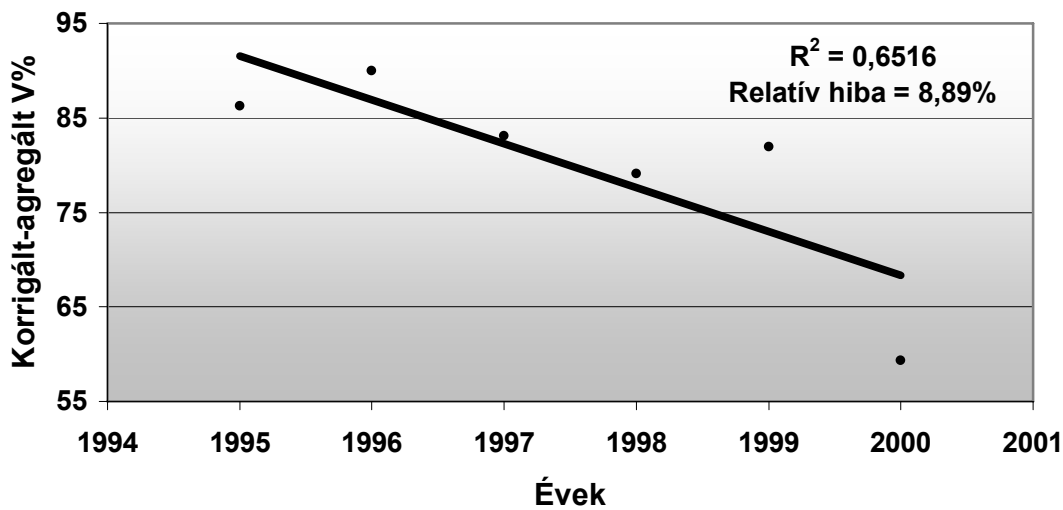
A vizsgált nemzetgazdaságok közötti bruttó hazai termék (GDP) mutatói között szélsőséges volt az ingadozás, de a vizsgált időszakban ez csökkenő tendenciát mutatott. Az idősor, azaz a globalizáltság (regionalizáltság) foka között erős negatív lineáris korreláció volt mérhető ($R^2=0,7758$) az alaphipotézissel egyezően.

Az inflációs rátákra 1995-1996 között közepes változékonyság, míg 1997-2000 között nagyfokú homogenitás volt jellemző. A globalizáltság (regionalizáltság) foka és az inflációs ráta között erős ($R^2=0,9283$) negatív lineáris korreláció volt megfigyelhető.

A munkanélküliségi rátákat a szélsőséges ingadozás és az erős pozitív lineáris korreláció ($R^2=0,9447$) jellemezte ellentétben az alaphipotézissel. Ez az összefüggés azonban már 1994-től kimutatható volt.

A három fent említett makrogazdasági mutató összevonásából létrehozott korrigált-agregált variációs koefficiensek és a globalizáltság (regionalizáltság) foka között 1995 és 2000 között határozott negatív lineáris korreláció volt mérhető ($R^2=0,6516$), mely az alaphipotézis helytállóságát látszik igazolni, amennyiben elfogadjuk az általam alkalmazott módszertant (2. számú ábra).

2. ábra: A globalizáció (regionalizáció) hatása a NAFTA országainak makrogazdasági fejlettségkülönbségeire
1995-2000

Forrás: The World Economy: Historical Statistics 2003; valamint az International Historical Statistics: The American 1750-2000 adatai alapján saját számítás

Következtetések

A fenti eredmények meglehetősen pontatlanok, melyek nemcsak a korlátozó feltételek bevezetéséből adódnak, hanem abból is, hogy a kvázi regresszió számításhoz nem állt rendelkezésemre elegendő adat, hiszen a NAFTA csak 1994 január 1-én lépett hatályba. Azonban ezek a pontatlan eredmények mégis a hipotézis helytállóságát engedik sejtetni, hiszen korábbi tanulmányomban az Európai Unió tagországait vizsgálva az 1958-2000 közötti időintervallumban 1974-2000 között erős negatív lineáris korrelációt mértem ($R^2=0,8039$).

Az EU és a NAFTA közötti determinációs együttható (R^2) különbség jól szemlélteti azt, hogy a NAFTA jóval kevésbé szoros együttműködést jelent a tagállamok számára, mint az EU. Míg az EU esetében ez az R^2 érték 0,8039, addig a NAFTA-nál ez 0,6516-os R^2 értéket jelent.

A teljesség érdekében fontos azt is vizsgálni, hogy a fenti három mutató abszolút értékben hogyan alakult, szemléltetve ezzel azt, hogy a globalizáció (regionalizáció) előnyös, vagy hátrányos volt e a térség számára. A statisztikai adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy valamennyi ország számára kedvező volt a NAFTA 1994-es hatálybalépése a fent említett makrogazdasági mutatók szempontjából. Ezt támasztja alá az alábbi (3. számú) ábra, mely összehasonlítja a mutatók kronologikus átlagainak alakulását, az egyezmény hatálybalépését megelőző tíz évben (1984-1993), valamint az egyezmény létrejöttétől 2000-ig. Az adatokból szembetűnik, hogy az integrációs törekvések megvalósítása nem feltétlenül zéróösszegű játék, melyben az egyik fél nyeresége megegyezik a másik fél veszteségével.

3. ábra: A NAFTA és országai makrogazdasági mutatóinak alakulása 1984-2000

Időszak	Átlagos GDP Dollár/fő			
	Kanada	USA	Mexikó	NAFTA átlag
1984-1993	18 318	22 250	6 078	15 549
1994-2000	20 210	25 919	6 550	17 559

Időszak	Átlagos inflációs ráta %			
	Kanada	USA	Mexikó	NAFTA átlag
1984-1993	104,0	103,9	156,9	121,6
1994-2000	101,6	102,4	121,8	108,6

Időszak	Átlagos munkanélküliségi ráta %			
	Kanada	USA	Mexikó	NAFTA átlag
1984-1993	9,5	6,4	3,5	6,6
1994-2000	9,1	5,1	3,0	6,0

Forrás: The World Economy: Historical Statistics 2003; valamint az International Historical Statistics: The American 1750-2000 adatai alapján saját számítás

A táblázatból egy érdekes gazdasági anomália is kiderül. Általánosan elfogadott nézet ugyanis az, hogy, ha a három makrogazdasági mutató (GDP, inflációs ráta, munkanélküliségi ráta) azaz a mágikus háromszög két eleme csak a harmadik rovására javítható. A fenti táblázat adatai (3. számú ábra) mégis azt sugallja, hogy mindhárom mutató egyszerre is javítható. Az EU országaiiban azonban 1974-ig csak a GDP, 1974-től a GDP és az inflációs ráta alakult kedvezően.

Irodalomjegyzék

Bassa Zoltán, Búzás Sándor és mtsi.: Világgazdasági régiók. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Részvénytársaság

The World Economy: Historical Statistics 2003

International Historical Statistics: The American 1750-2000

Kiss Károly Miklós¹

PARADIGMÁK A SZABÁLYOZÁS ELMÉLETÉBEN ÉS GYAKORLATÁBAN: KÖLTSÉGMEGTÉRÍTÉSTŐL AZ ÖSZTÖNZÉSIG

Although the asymmetric information is significant feature of regulatory situation, the different paradigms that appeared in the economic literature of regulation could not treat it for a long time. The application of the principal-agent methodology to this situation has brought a proper normative framework. First I summarize a critique of the “traditional” paradigms of regulation from the point of view of information problems and incentives, than present the bases and opportunities of incentive regulation.*

A természetes monopóliumok (és oligopóliumok) szabályozásának igénye már egészen korán megjelent a közgazdasági gondolkodásban és jelentős fejlődésen ment keresztül, amely fejlődés a 20. század végén erősen felgyorsult. A különböző szabályozási modellek újabb és újabb problémákat vetettek fel, amelyek jelentős része olyan információs problémákból fakadtak, amik nem kiküszöbölhető jellemzői e helyzeteknek. És bár a különböző árszabályozáson alapuló rendszerekben már megjelent az ösztönzés igénye, de a „hagyományos” költsé alapú és/vagy ársapka típusú szabályozási megközelítésmódok nem képesek általános elemzési keretet nyújtani sem a szabályozási helyzetből fakadó információs problémákhoz, sem azoknak a trade-off-oknak a módszeres elméleti vizsgálatára (és az abból levezethető optimalizálására), amelyek az ösztönzésből fakadó hatékonyságnövekedés és az ösztönzés „költségei” közt merülnek fel.

A megbízó-ügynök elmélet teremtette meg azt az elméleti és modellezési keretet, ami lehetővé teszi a szabályozási helyzet olyan elemzését, ami az információs problémákból indul ki. Az 1980-as évektől a szabályozás közgazdasági irodalmában is megjelent ez a szemléletmód, ennek ellenére a szabályozási gyakorlatot a mai napig is a „hagyományos” szabályozási rendszerek, főleg az ársapka típusú szabályozások dominálják.²

Az előadásomban összefoglalom a „hagyományos” szabályozási szemlélet rövid kritikáját épp az információs problémákból kiindulva és bemutatom a megbízó-ügynök elméleten alapuló szabályozási modell alapjait és lehetőségeit.

A szabályozás elméletéről röviden

A monopóliumok szabályozásának elméleti alapja lehet a Pareto-optimális kibocsátás elérésére való kényszerítés, ami a határkölség alapú árképzés alap gondolata. A határkölség alapú árképzés felvetése Dupuit-től (1844) származik, aki először vizsgálta, hogy az árnak a határkölségtől való eltérése mekkora jóléti veszteséget okoz. Az ismert tétel szerint a Pareto-optimumban az ár egyenlő kell legyen a határkölséggel. Az ebből levezethető szabályozási módszereknek nyilvánvaló kívánalma (legalább) a termelés költségeinek pontos ismerete.

---

¹ egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem, kmkiss@ibs-b.hu

* A cikk alapjául szolgáló kutatást az OTKA (T 048680) támogatta.

² A nem túl egzakt „hagyományos” jelzővel a Megbízó-ügynök elméleten alapuló szabályozási szemlélet megelőző módszereket jelölöm, amely skála két végpontja az átlagkölség alapú szabályozás és az ársapka típusú szabályozás lehetne.

Természetes monopóliumok esetén azonban, amikor a költségek („gyenge”) szubadditivitásának elve (Baumol-Panzar-Willig, 1982) érvényesül, nevezetesen:

$$c\left(\sum_{i=1}^n q_i\right) \leq \sum_{i=1}^n c_i(q_i),$$

a határköltséggel egyenlő ár veszteséget okoz a vállalatnak. Így a természetes monopólium hosszú távú működésének biztosítása érdekében a költségeit meg kell téríteni.

Az első lehetőség (elméletileg és történetileg is), hogy az ár ennél magasabb legyen, ami fedezi a vállalat összes költségét, ez egytermékes monopólium esetén az átlagköltség alapú árképzéshez vezet.³ A megtérülési rátán (Rate of return) alapuló szabályozási mechanizmusok ezen a megközelítésen alapulnak. Ezek alap gondolata, hogy a tőkeköltségeket lehetőségköltségen (opportunity cost) kell számításba vennünk, így az átlagköltséggel egyenlő ár a tőkeeszközökre vetített méltányos haszonkulcsot is tartalmaz.⁴ A tőkeeszközök lehetőségköltségének, vagyis a „méltányos” haszonkulcsnak a kalkulálása azonban további problémákat vet fel.⁵

A másik lehetőség a veszteséges működés kiküszöbölésére, ha az ár a határköltséggel egyenlő és a vállalat veszteségét a szabályozó (az állam) megtéríti. Így megvalósul a Pareto-hatékony kibocsátás és biztosított a hosszú távú működés. Ez azonban csak akkor nem járna jóléti veszteséggel, ha a központi redisztribúció torzításmentes lenne. Ha azonban van „elszivárgás” az adórendszerben, akkor a veszteségek adókból történő finanszírozásának vannak jóléti veszteségei. Ez a megközelítés azonban lehetővé teszi, hogy a jóléti veszteség minimalizálása alapján optimalizáljuk az árat, ami során a Pareto-optimumtól való eltérés miatti elvesző többletekből származó jóléti veszteséget és az adórendszer elszivárgásából adódó jóléti veszteséget is figyelembe vesszük. Egy egyszerű egytermékes monopólium estében:

Legyen $P(q)$ a keresleti függvény, $C(q)$ a költségfüggvény, a fogyasztói többlet $S(q)$. Ekkor a fogyasztói többletre igaz, hogy $S'(q) = P(q)$. Tegyük fel, hogy az adórendszerben minden beszedett forint $(1 + \lambda)$ forintba kerül (az adórendszer jóléti vesztesége). Ha a szabályozó a vállalat veszteségeinek megtérítése mellett a fogyasztó és termelői többlet összegét maximalizálja, akkor a célfüggvénye:

$$\max S(q) - P(q)q - (1 + \lambda)[C(q) - P(q)q]$$
$$FOC: \frac{P(q) - MC(q)}{P(q)} = \frac{\lambda}{1 + \lambda} \frac{1}{\varepsilon}$$

E szerint az árnak a határköltségtől való optimális eltérése függ az ár rugalmasságtól (fordítottan arányos) és függ az adórendszer jóléti veszteségétől (egyenesen arányos). Ez az alap gondolata a Ramsey (1927) és Boiteux (1956) féle áraknak.⁶ A Ramsey-Boiteux-féle

---

³ Az angolszász irodalomban ezt gyakran nevezik összefoglaló néven Cost of Service (COS) típusú szabályozásnak.

⁴ Az már csak technikai kérdés, hogy a gyakorlatban a haszonkulcsot a számviteli költségekből számított átlagköltséghez adják-e utólag hozzá.

⁵ Már Walras (1897) rámutatott arra, hogy bizonyos iparágakban a monopólium hatékonyabb forma (természetes monopólium alap gondolata) és a monopolvállalat számára a monopolerőt nem kihasználó, de hosszú távú működést biztosító „fair” ár kalkulálása információs problémákat vet fel.

⁶ Többtermékes monopólium esetén:

szabályozásnak azonban igen jelentős az információigénye, és ez a szabályozóra háruló roppant információs teher érthetővé teszi, hogy miért nem használják a gyakorlatban az elméleti eleganciája ellenére sem.⁷

Az árazás ennek ellenére központi szerephez jutott a szabályozás gyakorlatában. Azonban az utóbbi 10-15 évben az áraknak közvetlenül a költségekre alapozott diszkrecionális meghatározása helyett az árak elfogadható mértékű növekedésének szabályozási kerete került. Ez az ársapka típusú szabályozás, ami során az egyedi ármeghatározás helyett hosszabb (mondjuk 4-5 évre szóló) szabályt alkotnak meg. Az ársapka szabályozás alap gondolata, hogy az output árának változása nem haladhatja meg az inputok árváltozásának és a termelési növekedésének különbségét.⁸

A szabályozás korlátai

A gyakorlatban az optimális vagy preferált szabályozási elvek bevezetését több korlát is akadályozhatja, amelyek a szabályozás elvétől függetlenül jelen vannak a szabályozási helyzetben, de az egyes szabályozási elvek és módszerek ezeket növelhetik vagy csökkenthetik. E korlátokat három csoportba lehet sorolni (Laffont és Tirole, 1993):

- *Információs korlátok:* A szabályozási szituáció jellemző esete az aszimmetrikus információnak. A résztvevők nem rendelkeznek ugyanazokkal az információkkal, sőt a belőle származó előnyök arra ösztönzik a résztvevőket, hogy visszatartsák magáninformációikat. Márpedig az egyes szabályozási módszerek információ igénye igen nagy lehet, és ezek az információs problémák jelentősen korlátozhatják hatékonyságukat.
- *Tranzakciós korlátok:* A tranzakciós költségek irodalmából ismert, hogy a szerződések megkötésének és betartatásának vannak költségei (*előzetes költségek:* pl. jövőre vonatkozó bizonytalanság csökkentésének költségei (előrejelzések készítése); *szerződéskötés költségei:* pl. ügyvédi díjak; *szerződés betartatásának költségei:* ellenőrzés és szankciók költségei), amely költségek mértéke is akadályozhatja bizonyos szabályozási módszerek bevezetését.
- *Politikai és adminisztrációs korlátok:* törvényi előírások szabályozzák a szabályozó hatóságok hatáskörét (a szabályozás mire terjedhet ki), az eljárásrendjét és eszköztárát, valamint a szabályozás időhorizontját. Eme törvények készítésében az érintettek érvesíteni próbálják érdekeiket (és e képességük mértéke eltérő lehet). E törvényi előírások is korlátozhatják a szabályozási elvek megvalósulását.

E munka az információs problémákra koncentrálna. Az információs aszimmetria mindkét alapjelensége jellemzi a szabályozási helyzetet:

Az *erkölcsi kockázat* (moral hazard) olyan endogén változókra vonatkozik, amiket a szabályozó nem tud megfigyelni (vagy verifikálni független bíróság előtt). A vállalat bizonyos tevékenységei, akciói hatással lehetnek a termelési költségekre vagy a minő-

---

$$\max_{q_1, \dots, q_n} \left\{ \sum_{i=1}^n S_i(q_i) - C(q_1, \dots, q_n) \right\} \text{ adott költségvetési korlát mellett: } \sum_{i=1}^n p_i(q_i)q_i \geq C(q_1, \dots, q_n), \text{ ahol}$$

$\lambda \geq 0$ továbbra is az adózás jóléti veszteségét méri (ezt szokás az előbbi költségvetési korlát „árnyékárának” is nevezni). Az optimum feltétel: $FOC : \frac{p_i - (\partial C / \partial q_i)}{p_i} = \frac{\lambda}{0 + \lambda} \frac{1}{\varepsilon_i(q_i)}$

⁷ Jól példázza, hogy még az Electricité de France esetében sem használták, aminek szabályzásában maga Boiteux vett részt.

⁸ A szabályozó az árplafont megadhatja a vállalat összes termékére, vagy a termékek bizonyos kosarára (átlagár, vagy súlyozott árak formájában).

ségre, de a szabályozó közvetlenül nem tudja megfigyelni az erre irányuló erőfeszítéseket, a végeredmény pedig nem csak eme erőfeszítésektől, hanem a véletlentől (külső tényezőktől) is függ. Az erkölcsi kockázat jelenléte általában az erőfeszítés nem optimális mértékére ösztönzi a vállalatot.

A *kontraszelekció* (adverse selection) jelensége lép fel, amikor a vállalat többlet információkkal rendelkezik valamilyen exogén változót illetően (például technológiájáról, keresletről...). A kontraszelekció általában lehetővé teszi a vállalat számára, hogy az információs aszimmetria miatt többlet járadékhoz jusson a szabályozás során.⁹ Ezek az információs problémák össze is kapcsolódhatnak, amire a későbbiekben még visszatérek.

A szabályozási módszerek vizsgálata az információs problémák és ösztönzés szemszögéből

Az előbbiekben összefoglalt információs korlátok csökkentik a szabályozás hatékonyságát. A „hagyományos” szabályozási módszerek egyik legnagyobb hiányossága, hogy nem szolgálnak olyan normatív elemzési kerettel, aminek segítségével az információs aszimmetriából fakadó problémákat egységes modellben vizsgálhatnánk.

Az aszimmetrikus információ eme problémáiból fakad a szabályozás alapvető kérdése: hogyan lehet bizonyos erőfeszítésekre és/vagy magáninformációi felfedésére ösztönözni a vállalatot. Ezen ösztönzési probléma szemszögéből próbálom megvizsgálni az egyes szabályozási módszereket. Kritikámban nem azt állítom, hogy az ösztönzési dilemma ne jelent volna meg a korábbi szabályozási módszerekben, épp ellenkezőleg, végigvonul a szabályozás irodalmán. De az egyes szabályozási rezsimek korábban nem adtak kielégítő megoldást.

Általánosan két fontos kritikai megjegyzést tennék a korábban röviden felvázolt szabályozási módszereket érintően: 1. Az összes szabályozási módszer a költségek és keresleti jellemzők ismeretére épít. Hatékonyságuk jelentősen csökken, ha a szabályozó ezekhez az információkhoz nem jut hozzá. A szabályozási helyzetet jellemző információs aszimmetria miatt ezek a módszerek nem vezethetnek optimális végeredményhez. Arra viszont nem alkalmasak ezek a megközelítések, hogy az információs problémák miatti torzulást figyelembe véve legkisebbre csökkenthessük az „első legjobb” megoldástól való eltérést. 2. Az előbb felvetett ösztönzési problémára csak részben adnak választ a „hagyományos” szabályozási módszerek.

Az ösztönzési dilemmát egy egyszerű lineáris szabályozási helyzetben szeretném megvilágítani. Tegyük fel, hogy az állam egy adott jószág ellátását egy vállalatra bizza, és adott jószágmennyiségért t összegű transzfert fizet, ami állhat egy konstans részből, és a jószág C termelési költségének valamely hányadát is megtérítheti, így a transzfer $t = a - bC$, ahol b a költségek vállalatra háruló hányada, a pedig egy „konstans díj”. A b változó tulajdonképpen a szerződés *ösztönző erejét* méri:

1. Ha $b = 0$, akkor a vállalat semmit nem visel a költségeiből, az összes költséget megtéríti az állam („költség-plusz” szerződés). Ennek következtében semmilyen ösztönzés nincs a költségek csökkentésére.
2. Ha $b = 1$, akkor az állam semmit nem térít meg a költségekből, hanem egy fix díjat fizet („fixáras szerződés”). Ekkor igen erős az ösztönzés a költségek csökkentésére.

---

⁹ A kontraszelekció esetét nevezik rejtett információs helyzetnek is, az erkölcsi kockázatot pedig rejtett cselekvésnek.

Ha C nagysága mindenki számára ismert, akkor könnyű az optimális szerződést megkötni, olyan „vegye–vigye” (take-it-or-leave-it) szerződést ajánlva, ahol a nagysága nem tesz lehetővé többletprofitot a vállalat számára. Ha azonban C értéke csak a vállalat által ismert, akkor többletprofithoz, ún. információs járadékhoz juthat, ami megint csak jóléti veszteséget eredményez. Ha b szigorúan 0 és 1 közötti értéket vesz fel, akkor ezt ösztönző szerződésnek nevezzük. Egyfajta *járadék-hatékonyság trade-off* merül fel: b csökkentésével csökken ugyan az ösztönzés, így csökken a hatékonyság, de csökken a vállalatnak kifizetett járadék nagysága is. A „hagyományos” szabályozási módszerek éppen e trade-off optimalizálásához nem adnak keretet.

Vizsgáljuk meg az átlagköltség alapú szabályozást és az ársapka típusú szabályozást az ösztönzési probléma szemszögéből.

Az átlagköltség alapú (rate of return típusú) szabályozás jól ismert problémája, hogy épp a szabályozó szándékaival ellentétes ösztönzőket eredményez. A költségek csökkentésére semmilyen készletet nem eredményez, hiszen kiindulópontja olyan ár, ami a vállalat költségeit fedezi (előző példára utalva $b = 0$). Az e témában sokat hangsúlyozott Averch-Johnson (1962) hatás szerint a tőkeeszközökre vetített megtérülési ráta a költségcsökkentés helyett teljesítmény visszatartásra és túlzott beruházásokra, „túltőkésítéshez” vezet.¹⁰

Az ársapka típusú szabályozás esetében az információs problémákat a gyakorlatban úgy igyekeznek csökkenteni, hogy az inputok árának növekedési üteme helyett (mivel arra a menedzserek akciói, erőfeszítései hatással lehetnek (erkölcsi kockázat)) valamilyen általánosan ismert árindexet, például a fogyasztói árindexet veszik alapul, a termelékenység növekedését pedig a vállalati adatok helyett (mivel itt rejtett cselekvés és rejtett információ problémája egyaránt megjelenik) iparági elemzésekre alapozzák. Az ársapka típusú szabályozás már tartalmaz ösztönzőket a költségek csökkentésére, mivel a gyakorlatban úgy alakítják ki, hogy a termelékenység növekedéséből származó többleteredmény bizonyos hányada a vállalatnál maradjon. De hogy mekkora legyen ennek a vállalatnál maradó optimális hányada (ami a legkevesebb jóléti veszteséget eredményezi), ahhoz ez a módszer sem nyújt egységes, normatív elemzési keretet. Ráadásul kimutatható, hogy az információs aszimmetria és a környezet bizonytalanságának növekedése rontja e szabályozás ösztönző erejét: az információs aszimmetria és a bizonytalanság növekedésével az ársapkának nagyságának is növekednie kell, ami akár teljesen meg is gátolhatja e szabályozási rezsím alkalmazhatóságát (Schmalensee, 1989)

A szabályozási módszerek hasznos összefoglalóját adja Laffont és Tirole táblázata (Laffont – Tirole, 1993, 11.o.), amit egy további oszloppal egészítettem ki. Eme utolsó oszlop az általam kiemelt szempontból jellemzi a szabályozási szemléleteket: hogy szolgáltatnak-e normatív elemzési keretet az aszimmetrikus információból fakadó járadék-hatékonyság (vagy egyéb információs) trade-off optimalizálásához.¹¹

ÖSZTÖNZŐ ERŐ	TRANSZFER MEGENGEDETT		NYÚJT-E ESZKÖZÖKET A TRADE-OFF OPTIMALIZÁLÁSÁHOZ
	Igen (Beszerzés és legtöbb állami tulajdonú közszolgáltató)	Nem (Legtöbb szabályozott magán vállalat)	

¹⁰ Az üzemméret túlzott növelésére való ösztönzés világos közgazdaságtani bemutatását adja Major (2004) egyszerű rövid és hosszú távú átlagköltség görbék segítségével.

¹¹ A szabályozás elméletének változásáról hasznos áttekintést ad Laffont (1994) is.

Magas (maradvány érdekelt- ség a vállalatnál)	Fixáras szerződések	Ársapka típusú szabá- lyozás	Nem
Közepes (költség és profit megosztása)	Ösztönző szerződések	Ösztönző szabályozás	Igen
Alacsony (maradvány érdekelt- ség az államnál vagy fogyasztóknál)	Költség-plusz szerző- dések (költségmegtérítés)	Átlagköltség alapú szabályozás (Cost-of-Service regulation)	Nem

A megbízó-ügynök elméleten alapuló ösztönző szabályozás alapjai és lehetőségei

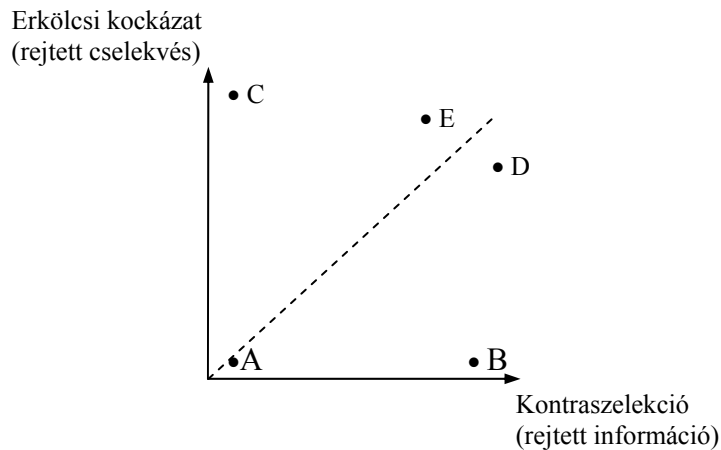
Mint már többször hivatkoztam rá, a Megbízó-ügynök elmélet adott egy olyan normatív elemzési keretet, ami lehetővé teszi a fentebb taglalt problémák módszeres vizsgálatát. A szabályozási helyzet tipikusan delegálási probléma, annak minden jellemző információs problémájával, ahol a szabályozó a megbízó (P) és a vállalat az ügynök (A). Az ösztönző szabályozás egy olyan mechanizmus implementálása, ami részleges döntési szabadságot ad a szabályozott vállalatnak, hogy az leghatékonyabban szolgálhassa a regulátor céljait, szabadon választva adott menükészletből. Akkor érdemes ösztönző szabályozást alkalmazni, ha 1) a szabályozó és a vállalat céljai eltérnek egymástól és 2) a vállalat többletinformációval bír bizonyos exogén (technológiai és keresleti jellemzők) vagy endogén (költségcsökkentő vagy minőségjavító erőfeszítések) gazdasági paraméterekre vonatkozóan és 3) nem lehetséges versenyt teremteni a piacon.

Az ösztönző szabályozás modelljének alapjai:

- A „P” és „A” közötti információs aszimmetria jelentős hatással van arra a szerződésre, amelyet kötnek;
- A gazdasági erőforrások hatékony felhasználása érdekében a szerződésnek elő kell segítenie, hogy „A” magáninformációja nyilvánosságra kerüljön és/vagy elő „A”-t a megfelelő erőfeszítésre kell ösztönöznie;
- A magáninformáció feladása érdekében a „P”-nek át kell engednie bizonyos nagyságú *információs járadékot* az „A” számára;
- Az információs járadék hozzáadódik a „P” technológiai költségeihez – tehát az aszimmetrikus információ mellett kialakuló csere volumene eltér a tökéletes piaci csere terjedelmétől;
- A tökéletes és teljes információs helyzethez képest eltérő csere egyensúlya: a „második legjobb” megoldás;
- A „P” áldozata („trade-off”-ja): átadja az információs járadékot „A”-nak azért, hogy ő maga minél magasabb szintű *allokációs hatékonyságot* érjen el;
- Az allokációs hatékonyság elérését az segíti elő, hogy az információs járadék ellenében „A” felfedi magáninformációját;
- Feltétel: a szerződés jogi eszközökkel kikényszeríthető.

Laffont és Martimort (2002) felvázolták az ösztönző szabályozás modelljét különböző aszimmetrikus információs helyzetekre ugyanazon módszertani keretek között. Az alábbi ábrában próbáltam szemléletesen összefoglalni e modelleket:

- A) Nincs jelen információs probléma, az első legjobb megoldás megvalósítható;
- B) Ösztönző szabályozás kontraszelekció mellett;
- C) Ösztönző szabályozás erkölcsi kockázat mellett;
- D) Kevert modell: ösztönző szabályozás, amikor a kontraszelekció megelőzi az erkölcsi kockázatot (adott a vállalat típusa (mondjuk költséghatékonysága, ami megnyilvánulhat a határköltség nagyságában), amely típusjellemző mellett a vállalat erőfeszítései is hatnak a költségekre);
- E) Kevert modell: ösztönző szabályozás, amikor az erkölcsi kockázat megelőzi a kontraszelekciót (először a nem megfigyelhető erőfeszítés problémája jelenik meg, aminek következménye a vállalat típusa (például beruházási vagy karbantartási tevékenység, ami utána meghatározza a vállalat határköltségét));

Irodalomjegyzék

Baumol, W. J. – Panzar, J. C. – Willig, R. D. (1982): *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure*. Harcourt Jovanovich, New York

Laffont, J. J. – Martimort, D. (2002): *The Theory of Incentives – The Principal-Agent Model*. Princeton University Press, Princeton

Laffont, J. J. – Tirole, J. (1993): *A Theory of Incentives in Procurement and Regulation*. The MIT Press, Cambridge

Averch, H. – Johnson, L. L. (1962): „*Behavior of Firm under Regulatory Constraint*”. *American Economic Review*, Vol. 52, No. 6, December, 1053-1069.p.

Boiteux, M. (1956): „*Sur la gestion des monopoles naturels astreint a l'équilibre budgétaire*”. *Econometrica*, 24. 22-40.

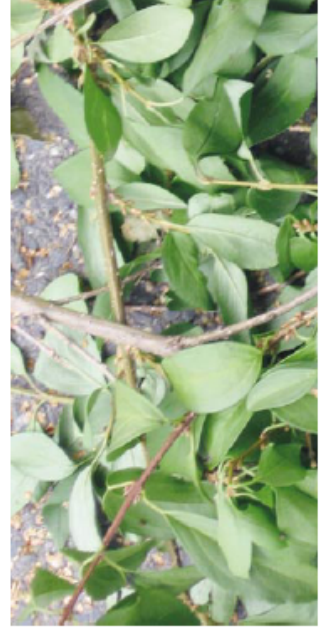
Dupuit, J. (1844): „*De la mesure de l'utilité des travaux publics*”. *Annales des Ponts et Chaussées* 8, Angolul: *AEA Readings in Welfare Economics*, ed. Arrow, K. – Scitovsky, T., 1969.

Laffont, J. J. (1994): „*The New Economics of Regulation Ten Years After*”. *Econometrica*, Vol. 62, No. 3 (May, 1994), 507-537.p.

Major Iván (2004): „*A korlátozó szabályozástól az ösztönző szabályozásig*”. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 6. szám, június, 501-529.o.

Ramsey, F. P. (1927): „*A Contribution to the Theory of Taxation*”. *Economic Journal*, Vol. 37, March, 47-61.p.

Schmalensee, R. (1989): „*Good Regulatory Regimes*”. *RAND Journal of Economics*, Vol. 20, No. 3, Autumn 1989, 417-436.p.

Támogatók:

*Universitas Alapítvány
Gazdaságtudományi Kar
GSDI
DiákSZOCIÁLIS Bizottság*

AGROBOY Kft. - Duropack - Interfruct - Pannontej - Reider Optika - Veszprémtéj